

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Czirók Zoltán

A magyar repülőcsapatok 1918–1919. évi történetéhez

Olasz Lajos

Lépések a honi légvédelem kiépítésére Magyarországon
az 1920-as években

Dombrády Lóránd

Szombathelyi Ferenc és Márai Sándor előadása
az 1942 novemberi lillafüredi írótalálkozón

Számvéber Norbert

A német 12/I. SS-páncélososztály
harcai Normandiában

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum
of Military History

Established 1888

Director Róbert Hermann
Editor in Chief Ferenc Csákváry
Managing Editor Gábor Hausner
Editor Katalin Mária Kincses

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum
of Military History of the
Ministry of Defence
2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1)-325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee
2400 HUF annually, 600 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du
Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Directeur Róbert Hermann
Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry
Responsable éditorial: Gábor Hausner
Rédactrice Katalin Mária Kincses

Comité éditorial:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée
d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:
2400 HUF (annuel), 600 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

*E számunk a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelent meg*

nka
Nemzeti Kulturális Alap

122. ÉVFOLYAM

•

BUDAPEST

•

2009. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

B. Halász Éva PhD, tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Országos Levéltár, Magyar Medievisztikai Kutatócsoport; *Bíró Teofil* PhD-ösztöndíjas, Szegedi Tudományegyetem; *Czirók Zoltán*, történész, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Interkulturális Tanulmányok Intézete; *Csapody Tamás*, a politikai tudományok kandidátusa, jogász, szociológus, egyetemi adjunktus, Semmelweis Egyetem; *Dombrády Lóránd*, az MTA doktora; *Kaló József* PhD-hallgató, tanársegéd, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem; *Merényi-Metzger Gábor*, történész, Corvin János Múzeum; *Olasz Lajos* PhD, tudományos munkatárs, Szegedi Tudományegyetem; *Pataký István*, a hadtudomány kandidátusa; *Pintér János Zsolt*; *Pollmann Ferenc* PhD, kutató, Hadtörténeti Intézet; *Szakály Sándor*, az MTA doktora, egyetemi tanár, Pannon Egyetem; *Számvéber Norbert* PhD, levéltárvezető, Hadtörténelmi Levéltár; *Szörényi Attila*, PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem; *Tóth Zsolt* kutató, Katonai Emlékhely- és Hadisírgondozó Igazgatóság; *Zachar József*, az MTA doktora, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Főiskola

A rezümétet és a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczi Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Igazgató: Hermann Róbert
Főszerkesztő: Csákváry Ferenc
Felelős szerkesztő: Hausner Gábor
Szerkesztő: Kincses Katalin Mária

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail: hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04

A kiadásért felel dr. Holló József ny. altábornagy, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,- Ft, negyedévre 600,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknel, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-63-00).

További információ: 06-80-44-44-44; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

TANULMÁNYOK

CZIRÓK ZOLTÁN

A MAGYAR REPÜLŐCSAPATOK 1918–1919. ÉVI TÖRTÉNETÉHEZ¹

Az első világháború négy éve alatt jelentősen megváltozott a háború képe – 1918-ra a hadászat és harcászat teljesen más elvek mentén körvonalazódtak, mint a világháború előtt, illetve annak első hónapjaiban. A haditechnikai fejlődés következtében új fegyvernemek jelentek meg, és ezek közül egyértelműen a katonai repülés mondhatja magáénak a leggyorsabb fejlődést. Mindez hatványozottan igaz, ha az alapvetően agrár beállítottságú Osztrák–Magyar Monarchiáról beszélünk, hiszen az alacsony ipari fejlettség, az állandó nyersanyaghiány és a Monarchia minden egyéb problémája ellenére is képes volt egy többé-kevésbé ütőképes repülőcsapatot létrehozni. Ez azt jelenti, hogy a szerb hadüzenet idején rendelkezésre álló 39 repülőgép után 1918 októberének végére 4768 szárazföldi és 413 vízi repülőgépet, valamint 4765 repülőgépmotort gyártottak a Monarchia gyárai, amelyek – ha mennyiségileg nem is, de – minőségileg nagyon sok esetben egyenrangúak voltak az antant államok gyártotta gépekkel. A háború végéig a Monarchia repülőcsapatainál 77 tábori repülőszázadot állítottak fel, melyek közül 1918 októberében 68 aktív volt, de az óriási repülőgép- és pilótahiány ellenére további 11 nem repülhetett bevetést. Az osztrák–magyar katonai repülés személyi hátterét illetően azt láthatjuk, hogy a háború folyamán az Österreichische Aero Club 1549 szárazföldi és 138 vízi pilóta-igazolványt bocsátott ki a kiképzett repülősök részére, míg a Magyar Aero Szövetség 361 szárazföldi és 10 vízi pilóta-igazolványt.² Ehhez még hozzá kell venni a Flieger-offizierschule által kiképzett megfigyelőtiszteket is. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni a repülőszázadokat kiszolgáló személyzetet sem, hiszen a szerelők és fegy-

---

¹ A témában meglehetősen kevés magyar nyelvű írás született, ezek valamilyen szintű összefoglalását, áttekintését próbálták adni a magyar repülőcsapatok felépítésének és működésének: *Gellért Tibor*: Adalékok a magyar polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság légierejének történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1965. 3. sz. 502–523. o.; *Vajdáné Csizmarik Irén*: A Magyar Tanácsköztársaság légiereje. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1969. 2. sz. 350–387. o.; *Csanádi Norbert – Nagyváradai Sándor – Winkler László*: A magyar repülés története. Budapest, 1977. 104–122. o.; *Nagyváradai Sándor – M. Szabó Miklós – Winkler László*: Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből. Budapest, 1986. 109–138. o. – Jelen tanulmány – részben e szakirodalom nyomán, illetve ezeket kiegészítve – olyan témaköröket boncolgat, mint a repülőcsapatok szervezésének, repülőgép- és személyi állományának kérdése, valamint a szomszédos államok repülőereje, amelyek eddig csak érintőlegesen vagy egyáltalán nem tárgyaltak. A szerző számszerűsítve kíván képet alkotni a magyar repülőgépgyárak, valamint a korabeli magyar repülőcsapatok méreteiről és teljesítményéről. Az egyes résztemák korábbi feldolgozásai ugyancsak feltüntetésre kerülnek a lábjegyzetekben.

² *Peter M. Grosz – George Haddow – Peter Schiemer*: Austro-Hungarian Army Aircraft of World War One. *Mountain View, California*, 1993. 5. sz. 511–514., 542–552. o. (a továbbiakban: *Grosz – Haddow – Schiemer* 1993.); *Reinhard Keimel*: Österreichs Luftfahrzeuge. Graz, 1981. (a továbbiakban: *Keimel* 1981.) 383–398., 448–449. o.; A Közlekedési Múzeum Archivuma (a továbbiakban: KMA), Kézirattár. 420/968. Az Osztrák Aero Szövetség pilótáinak és tagjainak névsora., 421/968. A Magyar Aero Szövetség pilótáinak és tagjainak névsora. A Monarchia által gyártott repülőgépek számában lehetnek eltérések az egyes források között. A fenti számból hiányzik több gyár termelési adata 1918. októberből – ennek ellenére is ez a munka számít a legteljesebbnek. A repülőgép-motorok gyártásához lásd a 35. számú hivatkozást.

vermesterek nagyban hozzájárultak az alakultok bevethetőségéhez, számukról azonban még megközelítő adat sem áll rendelkezésre.

Az 1918. október 24-én induló olasz (ún. Vittorio Veneto) offenzíva végérvényesen pontot tett a Monarchia sorsára. Bár Bulgária fegyverszünetét követően a délkeleti fronton már folyamatos visszavonulásban voltak az osztrák–magyar seregek, az elsődleges, olasz fronton bekövetkezett áttérés bizonyossá tette a háború elvesztését. A repülőcsapatok is megkezdték a visszavonulást a gyalogság nyomában (még november 1-jén lezajlott légi harcot is feljegyeztek) – a magyar repülők is hazafelé vették az irányt. 1918 októberének utolsó heteitől kezdve a Monarchia nemzetiségei egyre-másra jelentették be elszakadásukat és függetlenségüket, így az utódállamok már saját érdekeiket szem előtt tartva majdani hadseregük és repülőcsapatuk számára igyekeztek megteremteni az alapokat. Hazánk esetében az újonnan felállított szervek kizárólag a Magyarországon fellelhető repülőanyagra támaszkodhattak, lévén sem a frontról, sem az osztrák területekről nem sikerült gépeket átmenteni a közös alakulatoknál szolgált repülőknek.

A magyar repülőcsapatok létrejötte és szervezeti változásai

Az önálló magyar repülőcsapatok felállításának első lépéseként 1918. november 6-án megalakították a Honvédelmi Minisztérium 37. osztályát Légügyi osztály néven, amelynek élére Hangay Sándor százados került mint kormánybiztos, hatásköre pedig minden magyar repülőügyre kiterjedt. Néhány nappal később, november 12-én jelent meg az a rendelet, amely hivatalosan is létrehozta a magyar repülés intézményrendszerét és első ízben próbálta szabályozni a repülőalakulatok szervezetét. A Légügyi Kormánybiztosságot, mint legfőbb irányítószervet, kettős alárendeltségbe helyezték (Hadügy- és Kereskedelemügyi Minisztérium), ezzel kívánták elérni a repülés fenntartását a fegyverszüneti szerződés rendelkezéseinek és az ellenőrző bizottság tilalmainak kijátszásával. A kormánybiztosság titkárává Dr. Varjú Vilmos tartalékos főhadnagyot, műszaki előadóvá pedig Bauer századost osztották be.³ A Kormánybiztosság négy osztályból állt – Elnöki ügyosztály, Kísérleti- és fejlesztési ügyosztály, Műszaki osztály és Számvivőség.⁴ Közvetlenül alá tartozott a Légügyi osztály, a bécsi székhelyű Likvidáló bizottság – feladata a közös hadsereg maradványainak felszámolásánál a magyar érdekek képviselője volt – és az 5. L. (Likvidációs) osztály – amely a Hadügyminisztérium kirendeltségként a Likvidáló bizottsággal szoros együttműködésben a magyar kincstár érdekeit képviselte –, valamint a három magyar repülőgépgyár (MARE, MÁG, Lloyd).

A Légügyi osztály vezetője Thomka Zoltán őrnagy, helyettese Lukáts Károly százados, titkára pedig Dr. Szentkirályi Ákos főhadnagy lett. Közvetlenül az osztályhoz tartoztak a vízirepülők, a Légi Csapatparancsnokság és a Repülő-anyagraktár. Az osztályt négy csoport alkotta: Forgalmi csoport (vezetője Pál Andor százados), Személyi csoport (vezetője Csenkey Géza százados), Műszaki csoport és Gazdasági csoport.⁵

³ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), A Polgári Demokratikus Forradalom iratai (a továbbiakban: PDF) 59/bk. – 1918. 29. d.

⁴ HL PDF iratai. 190/bk. – 1918. 29. d.

⁵ HL PDF iratai. 94/bk. – 1918. 29. d.

A budapesti székhelyű Légi csapatok parancsnoksága két részre tagolta az országot, a budapesti (I.) és aradi (II.) csoportparancsnokság vezetésével összesen 13 repülőosztályt és 10 benzinállomást kívántak felállítani, illetve üzemeltetni.⁶ A rendelet azonban hozzáfűzte, hogy mivel a rendelkezésre álló személyzetről és anyagról nincs megfelelő áttekintés, a repülőosztályok és benzinállomások személyzeti beosztásáról csak egy ideiglenes tervezetet tudtak összeállítani.

A repülőalakulatok felállításánál két szempont lehetett mérvadó. Egyrészt mivel a világháború alatt az ország területén számos kiképző alakulat működött, a fegyverszüneti egyezményekben megállapított országhatárokon belül lévő egységek alapját képezhették egy-egy új repülőosztálynak.⁷ A másik nyilvánvaló lehetőségnek új repülőalakulatok létrehozására pedig azok a helyek mutatkoztak, ahol már nagyrészt rendelkezésre állt a szükséges repülőanyag és személyzet, vagyis a repülőgépgyáraknál. A személyi állomány feltöltésétől és a repülőalakulatok szervezésétől függetlenül 1918. novemberben és decemberben mindössze két repülőosztály működött, mindkettő repülőgépgyárak mellett.

Mátyásföldön, a Magyar Általános Gépgyár (MÁG) repülőterén kezdte meg működését az I. Légi rendőrségi osztály. Az osztály a fegyverszünet után szinte azonnal megalakult Storer Viktor főhadnagy vezetésével, feladata pedig elsősorban karhatalmi feladatok révén a belső rend megszilárdítása volt. November 10-én a parancsnokságot Gergye József százados vette át, ekkor az osztályt 15 pilóta, két megfigyelő- és két irodatiszt, valamint négy fő irodai személyzet és egy gépkocsivezető alkotta. A gépállomány MÁG-gyártású Aviatik D.I vadászgépekből állt, ám a légi rendőrség csak meglehetősen korlátozott mennyiségű információval bírunk – mindössze a november 6–16. közötti felszállásaikról maradtak fenn jelentések.⁸

A másik működőképes alakulat az albertfalvai Magyar Repülőgépgyár (MARE) mellett felállított I. Légi posta osztály volt. Gépállományukat a gyárban fellelhető 369-es sorozatú Hansa-Brandenburg C.I típusú felderítőgépek alkották. Az osztály parancsnoka Szalay Ernő százados volt, személyzetéről azonban pontos nyilvántartás nem maradt fenn. Mindenestre az 1918 során végzett repülésekben 20 pilóta és 15 megfigyelő vett részt. Ez a viszonylag magas szám azért sem lehet meglepő, mert a háborút követő hónapok repülőfeladatainak oroszlátnrészt az albertfalvai osztály teljesítette. Bár az időjárás nem volt túl kegyes, az osztály saját kimutatásai szerint november hónapban kilenc repülőnapon 27 repülést hajtott végre, összesen 8 óra 25 perc időtartammal, további 18 felszállást 6 óra

⁶ Az I. Csoportparancsnokság (Budapest) alárendeltségébe tartoztak: I. és II. Légi rendőrségi osztály (Mátyásföld), I. és II. Légi posta osztály (Albertfalva), a pozsonyi, szombathelyi és kaposvári repülőosztályok, valamint hét benzinállomás (Szolnok, Kecskemét, Komárom, Hajmáskér, Keszthely, Nagykanizsa, Aszód). A II. Csoportparancsnokság (Arad) alárendeltségébe tartoztak: I. és II. repülőosztály (Arad), a szegedi, miskolci, beregszászi és a kolozsvári/nagyenyedi repülőosztály, valamint három benzinállomás (Nagyvárad, Debrecen, Máramarossziget). A tervezet első verziójában Szombathelyen, Aradon, Szegeden és Kaposváron repülőtelepek, míg Pozsonyban, Kolozsváron és Beregszászon kisebb kirendeltségek felállítását vették tervbe. A légi rendőrséget és légi postát azonban már kezdettől fogva két-két osztállyal tervezték.

⁷ A Monarchia repülőinek kiképzésére szolgáló alakulatokat repülő-pótszázadoknak (Fliegerersatzkompanie, Flek) nevezték. A korabeli Magyarország területén a következő pótszázadok működtek: Flek 1 – Újvidék, Flek 4 – Szombathely, Flek 5 – Szeged, Flek 7 – Parndorf, Flek 9 és 15 – Arad, Flek 13 – Lugos. A hátsországi kisegítő alakulatok közül az országhatárokon belül települt egy repülőgép-javító műhely (Flugzeugwerkstätte) Szegeden, repülőgép-anyagszertár (Fliegermaterialdepot III) Zalaegerszezen, a magyar repülőgépgyárak anyagszertára Cinkotán, valamint egy használt repülőanyag-telep (Verwertungsgruppe) a Pápa melletti Csóton.

⁸ HL PDF iratai. 18/bk., 28/bk., 30/bk., 58/bk., 66/bk., 90/bk., 123/bk., 157/bk – 1918. 29. d.

repülési idővel pedig a pilóták ellenőrzésére és gépek berepülése céljából. Decemberben öt repülést teljesítettek a század repülői (ebből mindössze egy alkalommal sikerült a kívánt célt elérni), 8 óra 10 perc telt le a levegőben, valamint további 4 felszállást 1 óra 30 perc repülési idővel berepülés céljából.⁹

A felállítandó repülőosztályok és repülőkülönítmények közül több esetben is sikeres volt a szervezés, így 1918 folyamán – elsősorban a korábban ott működő pótszázadoknak köszönhetően – az aradi, szegedi és szombathelyi repülőosztályok is bevetésre készen álltak, mégsem kaptak feladatot. A kaposvári és beregszászi repülőosztály felállítása kezdetleges stádiumban volt,¹⁰ a miskolci és a Kolozsvárra vagy Nagyenyedre tervezett osztályok pedig megrekedtek a tervezés szintjén.¹¹ Ugyanakkor Pozsonyban és Kecskeméten egy-egy repülőkülönítményt hoztak létre,¹² több településsel történt egyeztetéseket követően pedig Nagyváradra, Kassára és Lévára is különítmények felállítását kezdték meg.¹³

1918 végére nyilvánvalóvá vált, hogy a rendelkezésre álló repülőanyaggal és személyzettel nem tartható fenn a novemberben tervezett 13 repülőosztály, emellett pedig a demarkációs vonal folyamatos eltolódásával a repülőcsapatok vezetése kénytelen volt számos fontos repülőteréről lemondani. December és január folyamán újabb változások álltak be a szervezetrendszerben, de a vonatkozó rendeletek hiánya miatt ezekre csak következtetni lehet egyéb dokumentumok alapján. Egyrészt felállították a III. Repülőcsoport parancsnokságot Debrecenben, Steiner József százados vezetésével. Alárendeltségébe három repülőosztály illetve különítmény tartozott, amelyek később 7. repülőosztály néven egyetlen alakulatban egyesültek.¹⁴ Másrészt a repülőosztályokat számokkal is ellátták – bár az iratok hiányossága miatt a változásokat kissé nehéz pontosan nyomon követni.¹⁵

1919 első három hónapjában a működőképés alakulatok számában jelentős előrelépések figyelhetők meg, de különböző nehézségek miatt a tervezett nyolc repülőosztály még így sem volt teljesnek mondható. Feladataik legnagyobb részét propaganda célú repülések tették ki, mindez csak március hónapban változott, amikor már az esetek nagy részében felderítéssel párosult a propaganda tevékenység.

---

⁹ HL PDF iratai. 29/bk., 30/bk., 76/bk., 123/bk., 138/bk., 157/bk. – 1918. 29. d.; HL Magyar Tanácsköztársaság (továbbiakban: MTK) iratai. Repülések nyilvántartása. 201.985 L.ü. 63. d.

¹⁰ HL PDF iratai. 37/bk., 107/bk., 158/bk., 188/bk., 403/bk. – 1918. 29. d.

¹¹ HL PDF iratai. 204/bk. – 1918. 29. d.

¹² HL PDF iratai. 157/bk. – 1918. 29. d.; HL MTK iratai. Repülőgépek nyilvántartása. Kényszerből leszállt repülőgépek nyilvántartása. 201.985. L.ü. 63. d.

¹³ HL PDF iratai. 198/bk., 201/bk., 425/bk. – 1918. 29. d.

¹⁴ Kérdéses, hogy mely alakulatok tartoztak a III. Repülőcsoporthoz. A másfél hónappal korábbi tervezet szerint a miskolci, beregszászi és nagyenyedi alakulatok tűnnének nyilvánvalónak. Ugyanakkor biztosan terveztek és el is kezdték egy repülőosztály felállítását Debrecenben, de a fennmaradt dokumentumok közül több is említi a debreceni kiképző osztályt, az viszont nem derül ki, hogy a kettő ugyanazt jelöli-e. A miskolci különítmény felállítása szintén elkezdődött, tagjait Debrecenben szállásolták el. Végül pedig a beregszászi repülőosztályt is Debrecenbe rendelték és mindezen alakulatok egyesültek 7. repülőosztály néven. Az osztály kezdetben kettős állomáshellyel – Debrecen és Beregszász – szerepelt a kimutatásokban.

¹⁵ 1919 januárjában a Légi csapatok parancsnoksága alatt álló alakulatok a következő képet festették: 1. repülőosztály – Mátyásföld (a volt I. Légi rendőrségi század), 2. repülőosztály – Albertfalva (a volt I. Légi posta század), 3. repülőosztály – Győr, 4. repülőosztály – Kaposvár, repülőkülönítmény – Szombathely, 5. repülőosztály – Szeged, repülőkülönítmény – Kecskemét, 6. repülőosztály – Arad, 7. repülőosztály – Beregszász, Debrecen, repülőkülönítmény – Miskolc, 8. repülőosztály – Rákos.

Az albertfalvai osztály továbbra is elképesztő mennyiségű repülést végzett a többiekhez képest. Saját kimutatásaik szerint január 1. és március 1. között 76 repülést hajtottak végre 115 óra 55 perc repülési idővel, további 23 felszállást pedig berepülés céljából. A csehszlovákok által megszállt magyar területek felderítéséből február 3-tól a győri 3. repülőosztály is kivette részét és az albertfalvaiakhoz hasonló, jelentős munkát végeztek.¹⁶ Ugyancsak februártól a rákosi 8. repülőosztály is több felszállást végzett, igaz az előbbieknél kisebb intenzitással, rajtuk kívül pedig a 7. repülőosztály repült néhány bevetést.¹⁷ Az aradi és szegedi osztályok működése lényegében teljesen ellehetetlenült, miután Arad a demilitarizált területhez tartozott és francia katonaság érkezett a városba, amely a repülőteret is elfoglalta. Ezt követően az aradi és szegedi alakulat minden erőfeszítése az Aradon maradt repülőanyag megmentésére és magának az egységnek Szegedre való áthelyezésére irányult.¹⁸ A mátyásföldi és kaposvári repülőosztályok, valamint a kecskeméti és szombathelyi különítmények esetében nem maradt fenn adat arról, hogy bármilyen bevetést repültek volna.¹⁹

A következő nagyobb mérvű átalakítás egybeesett a Tanácsköztársaság megalakulásával. A 37. (légügyi) osztály 1919. március 24-én kiadott rendeletének bevezető soraival tudatta a repülőcsapatokkal a bekövetkezett változásokat. „A párisi békekonferencia Vix alezredes útján f. hó 20-án a Magyar Népköztársaság elnökének átnyújtott jegyzékében olyan követelésekkel lépett föl, hogy a M. Népköztársaság Kormánya azokat nem teljesíthette és Károlyival az élén lemondott. Az uralmat Magyarországon a M. Szociáldemokrata Párt és a Magyarországi Kommunisták Pártjának egyesítéséből keletkezett Magyarországi Szocialista Párt vette át. Az új párt f. hó 21-én proklamálta a Magyar Tanács Köztársaságot s a kinevezett népbiztosok tanácsa szövetséget kötött az Orosz Szovjet Kormánnyal.

Az összes repülő alakulások mostantól kezdve az új vörös hadsereg szolgálatában állanak s hadiállapotba helyezettek tekintetnek.”²⁰

---

¹⁶ Bár a győri osztálynak február 3. és március 20. között mindössze 15 repülése ismert, ez a valóságban minden bizonnyal jóval magasabb szám volt. Összehasonlításként az albertfalvaiak ugyanezen idő alatt 60 ismert felszállást teljesítettek. További adatokért lásd: *Czirók Zoltán: A győri repülőszázad történetéhez. Arrabona, 45/1. (2007.) 309–324. o.*

¹⁷ E két osztály esetében még hiányosabb információk állnak rendelkezésre. A rákosi repülőosztály repülései közül kilenc ismert, az első február 10-én, míg a 7. repülőosztálytól csupán négy, közülük az első február 14-én.

¹⁸ A belgrádi egyezmény a demarkációs vonalat többek között a Maros mentén Szegedig, majd innen a Szabadka-Baja-Pécs vonaltól északra a Drávaig vonta meg, és bár az egyezmény szerint a polgári közigazgatás a magyar kormány kezében marad, a szövetségeseeknek joguk van megszállni a stratégiailag fontosabb helyeket. December 23-án újabb módosítást hajtottak végre a kijelölt demarkációs vonalon, de még ez sem érintette Szegedet. December 31-én az Apáthy-Berthelot-féle tervzet értelmében viszont mind Arad, mind pedig Szeged a demarkációs vonal sávjába került volna – ezt sem a román, sem a magyar oldal nem fogadta el. Am a román és szerb csapatok ellentéte miatt a franciák egy semleges zónát, demilitarizált övezetet hoztak létre a két sereg között, ahova francia csapatok vonultak be január 10-ig, emiatt Arad, majd Szeged is francia felügyelet alá került. Így azonban az Aradról átmentett, valamint a szegedi repülőanyag használata is akadályoztatva volt.

¹⁹ Az 1919. január 22–23-án leadott, február havi üzemanyag-igényléseknél a mátyásföldi, szombathelyi, debreceni és szegedi alakulatok mint kiképző osztály kerültek feltüntetésre, további források azonban nem támasztják alá e változásokat – így nem tudjuk beilleszteni az esetleges szervezeti változások vonalába.

²⁰ HL MTK iratai. 737/bk. 27. d. A rendelet szerint ekkor a következő repülőalakulások álltak fenn: Magyar repülőcsapat parancsnokság (Budapest), Magyar repülő-anyagszertár (Cinkota), 1. magyar repülőosztály (Mátyásföld), 2. magyar repülőosztály (Albertfalva), 3. magyar repülőosztály (Győr), 4. magyar repülőosztály (Kaposvár), 4. különleges magyar repülőkülönítmény (Szombathely), 5. magyar repülőosztály (Szeged), 5. kü-

A fenti, „a vörös hadsereghez tartozó magyar repülőalakulatok beosztásáról és hadilábra helyezésétől” szóló rendelet az osztályok és különítményekbeosztását egyelőre érintetlenül hagyta, erre csak április 8-án került sor. Ekkor a repülőosztályok helyett repülőszázadokat hoztak létre, amelyeket tábori alakulatoknak minősítettek. Így az 1–6. repülőszázadot az azonos számot viselő gyaloghadosztálynak, a 7. repülőszázadot a Székely különítménynek, a 8. repülőszázadot közvetlenül a Légügyi osztálynak, míg az újonnan felállított 9. (vízi) repülőszázadot a Hadihajós Főparancsnokságnak rendelték alá.²¹

A végleges átszervezés a Hadügyi Népbiztosság május 28-i rendeletével történt meg. A századok az 1–7. vörös repülőszázad, 8. vörös harci repülőszázad és 9. vörös vízi repülőszázad névre keresztelték át,²² valójában azonban a „vörös” jelzőhöz a rendelet megjelenését követően maga a Repülőcsapat parancsnokság sem ragaszkodott. A kiadott parancsnokban ugyanis következetesen elhagyták azt ugyanúgy, ahogy az egyes századok is mellőzték jelentéseikben szinte kivétel nélkül. A korábbi rendeletben meghatározott alárendeltségek sem voltak hosszú életűek, a század-beosztás az első harcok következtében jelentősen átalakult és a későbbiekben is egy, a fronthelyzethez igazodó, ugyanakkor rugalmas alárendeltséget próbáltak kialakítani. Az egyes hadműveletekhez jelentős átcsoportosításokat és átszervezéseket hajtottak végre, így például az ún. második miskolci csatát követő északi hadjáratot öt repülőszázad támogatta, a június második felében megélénkülő északnyugati front feladatainak ellátására három repülőszázadot helyeztek az V. hadtest alárendeltségébe, de a júliusi tiszai offenzívában is négy repülőszázad támogatta a gyalogságot.

A repülőszázadok alárendeltségének alakulása, 1919. április–július.²³

	IV. 8.	V. 8.	V. 25.	VI. 11.	VI. 18.	VI. 30.	VII. 12.
1. rszd.	1. ho.	II. hdt.	II. hdt.	II. hdt.	II. hdt.	II. hdt.	I. hdt.
2. rszd.	2. ho.	Hds.	Hds.	3. ho.	V. hdt.	Hds.	I. hdt.
3. rszd.	3. ho.	3. ho.	3. ho.	80 ddr.	80. ddr.	Hds.	80. ddr.
4. rszd.	4. ho.	II. hdt.	II. hdt.	3. ho.	V. hdt.	II. hdt.	Hds.
5. rszd.	5. ho.	I. hdt.	I. hdt.	I. hdt.	I. hdt.	I. hdt.	I. hdt.

lönleges magyar repülőkülönítmény (Kecskemét), 6. magyar repülőosztály (Békéscsaba), 7. magyar repülőosztály (Debrecen), 8. magyar repülőosztály (Rákos), Magyar repülőképző osztály (Szeged), Magyar repülőgépjavitó-műhely (Szeged), Magyar léghajós különítmény (Székesfehérvár), Magyar repülő-anyagszertár (Csót). Érdemes megemlíteni a rendelet azon előírását, miszerint az összes repülőgépet el kell látni a piros-fehér-zöld (!) ék alakú felségjellel.

²¹ HL MTK iratai. 7848/eln. 27. d. A repülőszázadok hadi, alkalmazási, fegyelmi és gazdasági-közigazgatási szempontból voltak a fenti egységeknek alárendelve, személyi, beosztási, anyag-utánpótlási, kiképzési stb. tekintetben továbbra is a Repülő-csapatparancsnokság útján a Légügyi osztály alárendeltségébe tartoztak. A régi-új repülőszázadok a következők voltak: 1. repülőszázad (Kaposvár), 2. repülőszázad (Albertfalva), 3. repülőszázad (Rákos), 4. repülőszázad (Győr), 5. repülőszázad (Kecskemét), 6. repülőszázad (Békéscsaba), 7. repülőszázad (Debrecen), 8. repülőszázad (Mátyásföld), 9. repülőszázad (Csepel).

²² HL MTK iratai. 10756/eln. 37. o. 27. d. A 9. (vízi) repülőszázad történetéhez lásd: *Czirók Zoltán: A magyar vízirepülő-század. Ad acta*, 2005. 96–109. o.

²³ Rövidítések: rszd.: repülőszázad, ddr.: dandár, ho.: hadosztály, hdt.: hadtest, Hds.: Hadsereg főparancsnokság, Hh-főp.: Hadihajós főparancsnokság, HN: Hadügyi Népbiztosság, o.: osztály.

	IV. 8.	V. 8.	V. 25.	VI. 11.	VI. 18.	VI. 30.	VII. 12.
6. rszd.	6. ho.	Hds.	Hds.	II. hdt.	II. hdt.	III. hdt.	III. hdt.
7. rszd.	7. ho.	Hds.	III. hdt.	Hds.	Hds.	Hds.	Hds.
8. rszd.	HN 37. o.	Hds.	Hds.	III. hdt.	V. hdt.	Hds.	I. hdt.
9. rszd.	Hh-főp.	Hh-főp.	Hh-főp.	Hh-főp.	Hh-főp.	Hds.	Hds.
10. rszd.	-	-	-	-	-	Hds.	Hds.

1919. június 21-én a Hadsereg főparancsnokság elrendelte a 10. harci repülőszázad felállítását Budapest védelmére.²⁴ A századot június végén már mint aktív alakulatot említik, de kérdéses, hogy az egyetlen, harcok során újonnan felállított repülőalakulatnak volt-e egyáltalán bevetése.

A vörös repülőcsapatok tevékenységéről meglehetősen nehéz összegezést készíteni, hiszen a rendelkezésre álló források erősen hiányosak. A kilenc repülőszázad mintegy 600 felszállásáról van adatunk, ezek nagy része harci bevetést takar, de ez a mennyiség a valós repülések hozzávetőleg 60–70%-a lehet. A júliusi repülésekről ugyanis a legtöbb század esetében csak korlátozott számú jelentés maradt fenn, hasonló a helyzet az áprilisi adatokkal is. Általánosságban azonban elmondható, hogy a fiatal magyar repülőcsapatok tapasztalt repülői lehetőségeikhez mérten maximálisan kivették részüket az ország integritásáért folyó harcokból, és nemcsak méltó ellenfeleinek bizonyultak a szemben álló repülőerőknek, de sok szempontból felül is múlták azokat.

Érdekes mozzanata a magyar repülőalakulatok történetének, hogy a Tanácsköztársaság ellenében is létrejött és működött egy repülőszázad Szegeden, ahol a Károlyi Gyula nevével fémjelzett ellenforradalmi kormány 1919 júniusában megkezdte a „magyar nemzeti hadsereg” felállítását. Ennek részeként egy június 6-án kelt rendelet intézkedett a nemzeti hadsereg, közte egy repülőszázad felállításáról, valamint a repülőgép-javító műhely üzembe helyezéséről. Miután a francia parancsnokság ehhez hozzájárult, a szegedi 1. repülőszázad június végétől több bevetést is teljesített, a „vörös” alakulatoktól átszökött tisztik repülőik azonban kizárólag felderítő és propaganda tevékenységre szorítkozhattak.²⁵

Repülőgépgyártás Magyarországon közvetlenül a világháborút követően

A magyar repülőcsapatok alakulatainak repülőgépekkel történő ellátása a fővárosban és környékén működő repülőgépgyárak segítségével történt, amelyek a háború után is folytatták a termelést. E tevékenységük ismertetése előtt azonban szükséges egy rövid áttekintés a világháborús szereplésüket illetően.

Az aszói *Lloyd Repülőgép- és Motorgyár Rt.* alapítása Heinrich Bier nevéhez fűződik, aki osztrák tartalékos tisztként, népszerű háború előtti repülőként és nem utolsósor-

²⁴ HL MTK iratai. 1537/bk. 27. d.

²⁵ HL Horthy-kori katonai kerületi parancsnokságok iratai. M. kir. szegedi körletparancsnokság, 2181/el. ko.1. – 1919., 9. és 12. melléklet, 1. d. A további részletekhez lásd: *Czirók Zoltán: A szegedi katonai repülés első világháború utáni történetéhez. Belvedere Meridionale*, 2006. 7–8. sz. 43–51. o.

ban a Deutsche Flugzeug Werke (DFW) műszaki igazgatójaként befolyásos kapcsolatokat ápolt a bécsi katonai körökben. Miután Bier megkapta a Hadügyminisztérium engedélyét a DFW egy leányvállalatának alapításához – a bejegyzésére 1914. április 14-én került sor – 1914. május 8-án megnyitották a gyárat, amely az aszódi állami nevelőintézet épületében (karosszéria- és asztalos üzemeiben) kapott helyet. Az eredetileg tervezett DFW repülőgépek összeállításában az intézet lakóinak is részt kellett venni, ehhez a lipcsei gyár képzet munkásokkal és rajzokkal nyújtott segítséget.

A Lloyd 1914. július 29-én kapta meg az első megrendelést, de a termelés csak lassan indult be – az első gép átadására augusztus 15. helyett csak a következő év februárjában került sor. Az, hogy a Lloyd felderítőgépek (C.I–V) gyártása vontatottan haladt, több okra vezethető vissza. Wittmann Viktor, majd az 1915. április 10-én bekövetkezett halálos zuhanása után Melczer Tibor főmérnök, valamint Szalay Ferenc és Tóbiás Béla tervező mérnökök körül egy különösen kreatív gárda verődött össze, akiknek vezetése alatt a Monarchia gyárai közül az egyik legkiemelkedőbb tervezési munka folyt Aszódon. Ennek nyomán 20 repülőgép prototípust terveztek és gyártottak, ám emiatt meglehetősen kis figyelmet fordítottak a sorozatgyártású gépekre (főleg a 40.08-as óriásbombázó emésztett fel nagy energiákat) és a tervek sem mindig maradtak meg a racionalitás talaján.

1915. február és 1917. április között (tehát 27 hónap alatt) mindössze 110 felderítőgépet gyártottak le, ez alig négy repülőgép havonta. Közülük az utolsó, teljes furnérborítású szárnyal rendelkező Lloyd C.IV (44-es sorozat) gyártási programja teljesen elúszott a különleges szárnyak sorozatgyártásának problémái miatt. Így 1917 kora nyarán a gyár vezetésének szembesülnie kellett az üzem üresen álló helyiségeivel. A vezetőség a Fliegerarsenalt (Flars) hibáztatta, hogy nem biztosítja a kellő számú megrendelést, ezért nem tudják foglalkoztatni a munkásaikat. Bár a Flars, valamint a Lloyd budapesti adminisztrációja és az aszódi üzem között a háború egésze alatt gondot okozott a megfelelő kommunikáció, valójában a gyártási problémákat a gyár vezetése négy év alatt képtelen volt megoldani, ezért a fejlődés is elmaradt. Nem csoda hát, hogy az egy gép gyártásához szükséges munkások száma messze a Lloyd-nál volt a legmagasabb: 1917-ben 84, 1918-ban pedig 54. Összehasonlításképpen az albertfalvai UFAG-nál ez a szám 39 és 47, a mátyásföldi MÁG-nál pedig 42 és 30.

1917 második felétől az utolsó saját tervezésű gépet, a Lloyd C.V-öt (46-os sorozat) kezdték el gyártani, 95 felderítőgép hagyta el az üzemet. A fronton azonban – számos kedvező tulajdonsága ellenére – meglehetősen vegyes, de inkább negatív véleménnyel voltak róla a pilóták és csak keveset használtak közülük a harcokban. Ezután az Aviatik C.I felderítő és D.I vadászgép licencgyártására utasították a gyárat, utóbbi típusból a háború végéig legyártott példányok többsége motor nélkül raktárba került. A háború alatt a Lloyd mintegy 400 munkása összesen 279 repülőgépet gyártott és adott át a hadseregnek.²⁶

A háború végén Aszódon két repülőgéptípust gyártottak. Az egyik a 348-as sorozatú Aviatik D.I vadászgép, amelyből 70 darabot rendeltek és ezt 1918 végéig kellett volna befejezni. Az október 31-i utolsó jelentés arról számolt be, hogy a gépeket befejezték és átadásra várnak – mint később kiderült, motor nélkül álltak az üzemben. A vadászgépe-

---

²⁶ Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 7., 191–192. o.; Keimel 1981. 251. o.; Erwin Hauke – Walter Schroeder – Bernard Tötschinger: Die Flugzeuge der k.u.k. Luftfahrttruppen und Seeflieger 1914–1918. Graz, 1988. (a továbbiakban: Hauke – Schroeder – Tötschinger 1988.) 81. o.

ket egyébként az akkor legnagyobb teljesítményű (225 LE) Daimler motorral kívánták ellátni. A másik repülőgép a 49-es sorozatú Phönix C.I felderítő volt, amelyből 100 darabot rendeltek és 1918. december és 1919. március között kellett volna elkészíteni. Október utolsó napján 20 darab gyártásáról jelentették, hogy „folyamatban”, de nem tudni, hogy a 200 vagy 225 LE-s Daimler motorral hajtott kétfedelűk közül pontosan mennyi készült el.

Nemcsak az ország, hanem a Monarchia legnagyobb repülőgépgyárának számító Magyar Repülőgépgyár Rt.-t (Ungarische Flugzeugwerke AG. = UFAG) 1912. november 6-án alapította Camilio Castiglioni, Ludwig Lohner és két magyar ipari konzern – a Ganz-Danubius és a Weiss Manfréd. Mivel az UFAG már 1914 elején megrendelést kapott Lohner kétfedelűk gyártására, de a megfelelő gyárépületek még nem álltak rendelkezésre, a gépeket az egykori budapesti szivattyú-állomáson készítették el és Rákosmezőn végezték a tesztrepüléseket. 1914 végén költözött át a gyár a végleges helyére, Albertfalvára.

A háború folyamán a gyár vezetése a tömegtermelést részesítette előnyben a fejlesztéssel szemben, így előfordult, hogy amikor 1917-ben az UFAG-nak a tűzbiztosság és a ledobható tartály fejlesztését kellett volna végeznie, a vezetés azt mellőzte arra hivatkozva, hogy a sorozatgyártás mellett nincs nélkülözhető ideje a kísérletezésre. A gyár élete 1916 januárjában változott meg végérvényesen, amikor a termelés gerincét kitevő Hansa-Brandenburg C.I gépek megrendelését elfogadták. Ennek nyomán a február 29-i tőkeemelés után a részvénytulajdonosok jóváhagyták a Hansa-Brandenburg gyár két igazgatójának felvételét az irányító testületébe. Az UFAG kilenc sorozatban 732 Hansa-Brandenburg C.I típusú repülőgépet gyártott, amely a pilóták által leginkább kedvelt és legmegbízhatóbb felderítőgépnak bizonyult. A Monarchiában összesen 1258 legyártott Hansa-Brandenburg C.I 58,2 %-át így az albertfalvai gyár tudhatta magáénak. Emellett 1918-ban a termelés fő vonalát a sikertelen Hansa-Brandenburg C.II továbbfejlesztéseként született UFAG C.I felderítőgép képviselte, amely gyorsasága és jó manőverező képességének köszönhetően – a kisebb hibák mellett is – kedvező fogadtatásra talált a fronton. A cseh származású Stanko Bloudek, Oravec Béla és a Fischamendből érkezett Karl Balaban irányítása alatt működő program eredményeként 126 UFAG C.I került ki az üzemből a háború végéig.²⁷

Az UFAG-nak azonban volt egy másik, hasonlóan fontos profilja is, a vízi repülőgépgyártás. Az üzem területe kiterjedt az Albertfalva melletti Duna-szakaszra, ami megfelelő terepet nyújtott e tevékenységhez. Itt sem adták alább, ami a teljesítményt illeti: a 413 haditengerészeti repülőgép közül 185 darabot készítettek Albertfalván – Lohner T, Te, Tl, Weichmann K, Hansa-Brandenburg K és W13, valamint „S” típusú iskola-repülőcsónakokat – így e téren is a képzeletbeli dobogó legfelső fokán helyezkedett el a gyár.²⁸

További számok is árulkodnak a gyár nagyságáról: míg 1917 közepén mintegy 1000 munkás dolgozott, addig a háború végén ez a szám 1700-ra emelkedett, a gyár teljesítménye pedig az 1917-es havi átlag 27,8 repülőgépről 1918-ban 35,2-re. Az első műszaki igazgató, Wittmann Viktor távozása után Walter Zapletal lépett a helyébe és Péchy Pál

---

²⁷ Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 263-264. o.; Walter Schroeder – Bernhard Tötschinger: Hansa-Brandenburg C.I 1916–1918. *Österreichische Flugzeug Historiker (Sonderheft)*, 20. Vienna, 1996. 5–28. o.; Keimel 1981. 246–248. o.; Hauke – Schroeder – Tötschinger 1988. 100. o.

²⁸ Peter Schupita: Die k. u. k. Seeflieger. Koblenz, 1983. 28–31., 35–42., 58–60. o.

lett a főmérnök, majd 1917-ben Asbóth Oszkár is csatlakozott a gyárhoz, létrehozva egy propeller és helikopter kísérletekkel foglalkozó részleget. Természetesen egy ekkora gyárat nem volt egyszerű irányítani és bár 1918 nyarán Georg Horowitz személyében új vezérigazgatóval átszervezések kezdődtek, nem sikerült minden problémát kiküszöbölni. A Hansa-Brandenburg és UFAG C.I törzseket még az 1918. augusztusi ellenőrzéskor is rendszertelenül, nem a gyártási folyamat szükségleteinek megfelelően tárolták, az átvett repülőgépek pedig számos esetben akadályozták az összeszerelést, mivel nem állt rendelkezésre megfelelő vasúti szállítási lehetőség. Továbbá a Flars-sal való kommunikáció minőségét az albertfalvai üzem esetében is kifogásolták és állítólag háromszor annyi munkaórát követelt egy repülőgép előállítására, mint a hasonló méretű német gyáraknál. 1918. szeptember 10-én az üzem területén tűz pusztított és ennek áldozatul esett 27 kész repülőgép. Mindezen kisebb-nagyobb probléma ellenére is az UFAG óriási szolgálatot tett a Monarchia repülőcsapatainak ellátása érdekében.²⁹

1918. októberben véget ért a Hansa-Brandenburg C.I utolsó sorozatának (369-es) gyártása és a gyárban lévő utolsó – el nem szállított – kész példányok lettek a háború utáni magyar repülőalakulatok első felderítőgépei. Ugyanakkor a 169-es sorozatból rendelt 164 gép is befejezésre került, ám folytatásként további 100 könnyűbombázó 1918. november és 1919. március közötti elkészítésére kapott megbízást az UFAG, erre azonban már csak a háború után nyílt lehetőség. Az UFAG C.I gyártása javában zajlott a békekötéskor, számos félkész példánnyal a gyár területén. Mindhárom gép jó minőségű, nagy teljesítményű repülőgépeknek számított, 230 LE-s Hiero illetve 250 LE-s Benz motorokkal hajtva, és használatuk mindenképpen jó irányt mutatott az önálló magyar repülőcsapatok tekintetében. A Hansa-Brandenburg K típusú repülőcsónakból is megtalálható volt még néhány Albertfalván a háború végén, sőt az akkoriban legjobb tengerészeti vadászrepülőnek számító Hansa-Brandenburg W29-es alsószárnyas hidroplán licenc gyártását 1918. június 6-án szintén az UFAG kapta meg. Bár a 25 példányból mindössze egyetlen darab készült el a háború alatt és ez is csak tesztelés alatt állt, a gyártásuk a későbbiekben sem állt le.

A Magyar Általános Gépgyár Rt. hosszú és érdekes történetének csak a rövid összefoglalására van mód e helyen. A gyár elődje az 1884-ben Podvinecz Dániel és Heisler Vilmos által megnyitott Gép és Gépügynöki Kereskedők nevet viselő vállalkozás, amely mezőgazdasági gépek és alkatrészek, majd malomipari eszközök forgalmazásával foglalkozott, ezeket 1892-től gyártották is. 1895-től Malomépitészet- és Gépgyár, majd 1901-től Budapesti Malomépitészet- és Gépgyár, Podvinecz és Heisler néven továbbműködve immár gázugépek, benzinmotorok, majd gőzgépek és kazánok építésével bővítették a gyár profilját. 1911-től a Budapesti Gép, Malom és Automobilgyár Rt. már elsősorban autók és azok motorjainak gyártásával foglalkozott.³⁰

A háború kitörésével a megnövekedett hadimegrendelések kielégítésére a gyárat bővíteni kellett és az előző évtől már repülőgép-motorokat is gyártó cég 1915-től a Monarchia 9-es számú repülőgépgyára lett. A német Fokker céggel ápolt jó kapcsolatok révén az első vadászgépek gyártása a mátyásföldi gyárban kezdődött meg. A hét Fokker B.III

²⁹ Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 263–264. o.

³⁰ Kivonat Csóka Ferenc XVI. kerületi helytörténeti kézikönyvének nyers változatából.

(04.31–38), hét Fokker D.I (04.41–48) és a 42 Fokker D.II (04.51–92) típusú gép legyártása azonban leginkább tapasztalatszerzésre volt jó, a hadsereg csak keveset profitált belőle – elsősorban gyakorló-vadászgépként használták őket. Ezután a MÁG is átvált az Aviatik C.I és D.I gyártására. Az 1917. július 17-én rendelt 46 Aviatik D.I vadászgépet október 9-én 72-re emelték, ezenkívül 1918. május 10-én további 100 vadászgépet rendelt a hadvezetés a MÁG-tól. A gépek 92-es sorozatszámokkal készültek és 200 LE-s, saját gyártású Daimler motorral szerelték fel őket.³¹ A gépek azonban kezdetben nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, az értékelések meglehetősen lehangoló képet mutattak. Miután számos repülőszázad megtagadta a MÁG-vadászgépek repülését, a katonai vezetés vizsgálatot rendelt el. Kiderült, hogy az első 50 darabot a régi rajzok alapján készítették, a tesztelésnél pedig a repülési tulajdonságokban is több kivetnivalót találtak. Az olasz frontról 42 repülőgépet vontak vissza, de még így is használta néhány egység az olasz és az albán fronton.³² Az utolsó hónapokban gyártott példányok már az újabb típusú szárnyal és géppuska-elhelyezéssel hagyták el a gyárat és a háború után Magyarországon repült típusokkal sem volt semmilyen probléma vagy baleset.

1918 tavaszán a Monarchia légiereje számára tesztelték a Fokker D.VII német vadászgép egyik prototípusát, amely a világháború legjobb vadászgépeinek bizonyult a nyugati front kemény légi harcainak során. Hosszas repülési próbák és egyeztetések után a Flars ezt a típust választotta az Aviatik D.I és Albatros D.III vadászgépek helyettesítésére 1918 októberétől kezdődően. A gyártási program 1918. augusztusában lépett életbe, 660 Fokker D.VII vadászgép leszállítását jegyzékbe foglalva 1918 december és 1919. március között, amelyből 150 darabot kellett a MÁG-nak gyártania. Ezenkívül a Flars kötött egy szerződést 1918 augusztusában a Fokker céggel további 75 Fokker D.VII vadászgép leszállításáról, motor és fegyverzet nélkül. A mintagyártmány az első repülését 1918. október 11-én teljesítette, az első hat sárkányt pedig 1918. október 23-án szállították a MÁG-hoz motor és fegyver beszerelésre.³³ Ezek a példányok a későbbi magyar repülőcsapatok állományát képezték. Miután a Monarchia repülőgépgyárai közül szinte valamennyi visszamondta a Fokker D.VII vadászgépek gyártását, egyedül a MÁG kezdett hozzá a rá eső 150 gép építéséhez, (93.01–93.150 jelzéssel) 225 LE-s Daimler (MÁG) motorral. Az első tíz gépet 1918 decemberében kellett volna leszállítani, húszat 1919 januárjában és 60-at februárban és márciusban. 1918. október végén a MÁG-nál 35 Fokker D.VII (MÁG) a végső összeszerelési fázisban volt és 25 további gép részei folyamatban.

1918 nyarán a kellő mennyiségű vadászgép hiánya miatt a Flars további 15 Fokker D.VI-ost is vásárolt, amelyből az első hét vadászgépet 1918. augusztus 27-én szállították le a MÁG mátyásföldi gyárába motor és fegyverzet beszerelésre.³⁴ A háború befejezése ezeket a repülőgépeket is a MÁG szerelőcsarnokaiban érte.

---

³¹ Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 339–340. o.; Keimel 1981. 257–258. o.; Hauke – Schroeder – Tötschinger 1988. 125. o.

³² Zdeněk Skolil – Petr Aharon Tesar – Jan Zahálka: Aviatik D.I & D.II. Hradec Králové, 2002. 34–37. o.; Peter M. Grosz: Aviatik D.I. Windsock Datafile No. 45. Berkhamsted, 1994. 4. o.

³³ A mintapéldány sorozatszáma 7805/18 (w/n 3657), az első hat sárkány jelzése pedig w/n 3861, 3863–3867 volt. Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 409–410. o.

³⁴ A Fokker D.VI vadászgépeket (a repülőgépsárkányok eredeti jelzései: 1632-1635/18, 1641/18, 1642/18, 1644/18) a k.u.k. Luftfahrtruppen számozását követve 04.101-107 jelzéssel látták el.

Mivel a háború során elkészült repülőgépmotorok mintegy negyedét-ötödét ugyancsak az ország területén gyártották, néhány mondat erejéig érdemes megemlékezni erről is. A magyar motorgyárak közül az aradi *Magyar Automobil Rt.* (Marta) 1916 végétől 145 LE-s Hiero, valamint 200 és 250 LE-s Benz motorok licenccgyártását végezte, a háború végéig 415 darabot készített ezekből. A fentiekben tárgyalt MÁG repülőgépek mellett motorokat is gyártott, kizárólag Daimler típusúakat. A 150, 160, 185 és 200 LE-s motorokból a háború során összesen 508 darab készült el, ezeket szinte kizárólag a saját és a Lloyd által gyártott gépekbe építették be. A budapesti Ganz-Fiat, Magyar Repülőmotorgyár Rt. volt a harmadik olyan üzem, amely a repülőgépmotorok gyártásából kivette részét, igaz, jóval kisebb mértékben, mint a többiek. A 200 és 230 LE-s Hiero motorokból mindössze 46 hagyta el a fővárosi üzemet 1916 végétől. Összességében a 4765 legyártott motorból 969 került ki magyar kezek közül.³⁵

A világháború lezárultával a Légügyi Kormánybiztosság összeírást készített a katonai felügyelet alatt álló, közvetlenül a repülőcsapatok részére dolgozó repülőgép- és motorgyárakról, valamint az általuk foglalkoztatott munkások létszámáról:³⁶

Magyar Repülőgépgyár – Albertfalva	1700 fő
Magyar Általános Gépgyár – Mátyásföld	1100 fő
Magyar Lloyd Repülőgépgyár – Aszód	400 fő
Magyar Automobil Rt. (MARTA) – Arad	680 fő
Ganz-Fiat – Budapest	400 fő
Első Magyar Légcsavargyár – Budapest	80 fő
Automobil Hűtőgyár (Hefa)	120 fő

A Kormánybiztosság november 8-án elrendelte a fenti gyáraknak, illetve üzemeknek 75 %-os létszámcsökkentését (elsősorban a külföldi származású munkások elbocsátásával), mivel „a beállott békés időkben a repülőgépek és aeromotorok gyártása természetesen lényegesen csökkentendő, addig is, amíg a repülőgépek, mint légi közlekedési eszközök a normális viszonyok beköszöntésével újból szélesebb körű alkalmazást nyerhetnek... a repülőgépek és aeromotorok gyártását fokozatosan, de lehetőleg minél hamarabb legalábbis 75%-al redukálja, s üzemének csak 25%-át fordítsa repülőgép, illetőleg aeromotorok gyártására.”³⁷ Ez a rendelkezés bár az általános leszerelés vonalába illeszkedik, a későbbi, egyre feszültebbé váló helyzetben igencsak megnehezítette egy ütőképű repülőcsapat fenntartását. Egy másik, ekkor keletkezett előírás szerint a gyáraknak

³⁵ Keimel 1981. 455–460. o.; Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 512–514. o.; A számadatok a Szövetségközi Légügyi Ellenőrző Bizottság 1921-es adatain alapulnak. A gyártott mennyiség azonban nem egyezik a leszállított motor-mennyiséggel, ez esetben a k. u. k. Luftfahrtruppen és a bizottság adatai között jelentős eltérések mutatkoznak – Marta: 362+/454, MÁG 494+/502, Ganz-Fiat: 35+/46 (a „+” jel az adott mennyiségnél magasabb, de pontosan nem ismert számot jelent, amely a háború utolsó hónapjának hiányos adataiból adódik). Ezekről teljesen eltérő adatok szerepelnek Madarász Lászlónál, szerinte a háború alatt legyártott 4346 motorból 1146 készült Magyarországon. *Ladislau Madarász: Die k. u. k. Luftfahrtruppen im Weltkrieg. Luftflotten (Sonderheft)*, Wien, Juli-Oktober 1928. 543. o.

³⁶ HL PDF iratai. 149/bk. – 1918. 29. d.

³⁷ HL PDF iratai. 82/bk. – 1918. 29. d.

előnyben kellett részesíteniük a saját tervezésű és építésű gépeket, mivel a licencért nem illetve minél kevesebbet akartak fizetni.³⁸

A repülőgépgyáraktól fennmaradtak jegyzetek, amelyek beszámolnak az ekkor összeszerelés alatt álló gépekről. Eszerint az MARE 216 gépen dolgozik, ezek közül 80 szárazföldi gép 90%-os, további 100 szárazföldi és 36 tengerészeti gép 30%-os készütséggel bír. Egy másik jegyzet azonban ettől kissé eltérő adatokat tartalmaz (irányarat is rendelve a gépek mellé): 120 UFAG C.I felderítőgépből 40 teljesen, a többi 80%-ban kész van (45 000 K/db), további 300 repülőgépről a kötlevél nem volt aláírva. 200 kétfedelű – valószínűleg Hansa-Brandenburg C.I típusú – repülőgép 20%-os készütségi fokon állt (45 000 K/db). Kettő vízi repülőgép – valószínűleg Hansa-Brandenburg „K” típusú – készen állt a gyárban (69 200 K/db), további 12 gépről pedig csak írásbeli megrendelés volt, de a kötlevelet még nem írták alá. Hasonló volt a helyzet a 25 tengeri egyfedelűvel – Hansa-Brandenburg W29 – is, amelyek közül egy teljesen, 24 pedig 30 %-os készütségi fokon állt. A MÁG 200 motor és 150 repülőgép folyamatban lévő gyártásáról számolt be. A jegyzet Magyarország évi termelőképességét 2000 (!) repülőgépben határozta meg – természetesen az eredeti munkáslétszám és termelés mellett – ebből a MÁG 500 gép és hozzá való motor gyártásáról tudott volna gondoskodni.³⁹ A csökkentett létszám és termelés miatt azonban ezek a tervek csupán illúziók maradtak, ám mindezek ellenére a gyárak megpróbálták a tőlük telhető maximumot nyújtani. A MARE 1918. október 11. és 1919. január 7. között 21 UFAG C.I felderítőgép berepülését végezte el, a MÁG pedig 1918. december 28-án azt jelentette, hogy 200 LE-s Daimler motorok közül 24 darabot készen átvettek és beraktároztak, egy darab még nincs átvéve, további nyolc esetében propeller befutást végeznek, 26 darab pedig szerelődében van.⁴⁰

1919. március 24-én a Hadügyi Népbiztosság 37. (légügyi) osztálya rendelkezett, hogy „Az összes repülőgépgyárakban lévő repülőgépek lefoglaltattak s a gyárak egyben utasítást kapnak, hogy a rendelkezésre álló anyag és munkaerőhöz képest az összes eddig megrendelés alatt állott rep.gépeket gyártsák ki.”⁴¹ Május 24-én a Szervezési Főcsoport pedig az alábbi sorokat küldte a Légügyi osztálynak:

„A múlt tapasztalataim okulva arra kell törekedni, hogy a szűkös hazai viszonyok mellett egy kicsi de kiváló rep. csapatot tartsunk fenn. A rep. csapat nagyságának meghatározásánál a gyárak termelő képességét ill. egy rep. századnak ¼ évi rep.gép elhasználását veszem alapul és pedig gyárt a

Magy. Ált. Gépgyár (Mág) havonta 6 rep.gépet,

Magy. Rep. Gépgyár (Mare) havonta 10 rep.gépet,

Lloyd Rep. Gépgyár (Lloyd) havonta 4 rep.gépet

összesen 20 drb. repgépét, ¼ évenként tehát 60 drb-ot. Egy 10 repülőgépből álló század átlag ¼ év alatt használja el teljes repgépállományát, a fenti 60 drb-ból iskola célokra és „Sicherheits koeffizienst”-ként 10 gépet levonva, 5 századnak rep.gép ellátását lehet tehát csak a jelenleg üzemben lévő repgépgyárak által biztosítani.

³⁸ HL PDF iratai. 84/bk. – 1918. 29. d.

³⁹ HL PDF iratai. 82/bk. – 1918. 29. d.

⁴⁰ HL PDF iratai. 71/bk. – 1919. 30. d.

⁴¹ HL MTK iratai. 737/bk. 27. d.

Ezen 5 századból álló rep.csapatnak emberállománya a szükséges intézetek (anyag-szertár etc.) és a vízi repszázadot is beleszámítva kb. 1500 fő volna.⁴²

Eszerint az évi anyagszükséglet századonként 40 repülőgép lett volna, ami az öt század esetén 200 repülőgépet jelentett, nem beszélve az egyéb felszerelésekről. A tervezet önmagában nem rugaszkodott el a valóságtól, de nem vette figyelembe az egyre inkább érezhető nyersanyaghiányt.

Az első intézkedések azt mutatták, hogy az ország új vezetése hadügyi szempontból legfontosabb feladatának az ország védelmét tekintette, hiszen már a március 24-i rendeletben is egy „a délvidéki megszállott területekről kiinduló repülő támadás”-tól tartottak.⁴³ Március 26-án a hadügyi népbiztos elrendelte, hogy „az aszódi repülőgépgyárban lévő, még be nem repült kész Berg-gépeket az ottan beosztott pilóták a legrövidebb időn belül berepüljék. Amennyiben a repülés gyors elvégzéséhez még pilóták kirendelése szükségessé válnék, úgy ezügyileg a Hadügyi Népbiztosság 37. ügyosztály sürgőnyileg megkeresendő.”⁴⁴ Másnap pedig az albertfalvai gyárhoz érkezett a következő szolgálati jegy: „Felkérjük a Mare munkástanácsát, hogy addig, míg a kisebb munkákra vonatkozó általános megrendelés a gyárhoz megérkezik, az I. sz. védőszázad együlési gépeinek belövését és a fegyverek beépítését elősegíteni szíveskedjenek. Említett gépek Budapest légi védelmére szerelendők fel mielőbb...”⁴⁵ Április 3-án a Lloyd válaszsürgőnyt küldött: „A Hadügyi Népbiztosság utasítására 10 darab Berg együlési repülőgépet készítünk el... kérjük elszállításra sürgős utasítást.”⁴⁶

A három magyarországi repülőgépgyár azonban ilyen mérvű munkával is csak nehezen tudta a folyamatos ellátást biztosítani a repülőszázadok irányába, hiszen a bevetéseken és a balesetek során megsérült vagy elhasználódott repülőgépek pótlása óriási feladatot jelentett. Május 31-én például a Hadsereg-főparancsnokság arra kérte a Hadügyi Népbiztóságot, hogy „a harcászati helyzetre való tekintettel az összes repülőgépgyáraknál azonnal éjjel-nappali üzemet rendeljen el, hogy mielőbb minél nagyobb számú repülőgép park álljon a küzdő csapatok rendelkezésére. Ugyanakkor kérem utasítani az egyes osztályait arra, hogy a Repülőcsapatok minden szükségletét azonnal, soron kívül minden bürokratizmustól mentesen intézzék el.”⁴⁷

Az 1918. november és 1919. augusztus között a magyar repülőgépgyárak által összeszerelt repülőgépek mennyiségének meghatározása meglehetősen nehézségeket jelent a kutató számára. A témával foglalkozó munkák kivétel nélkül Janner Ernő adataira hivatkoznak és azt minden fenntartás vagy felülvizsgálat nélkül átveszik. E szerint a világháború végén Magyarország repülőgépeinek száma hozzávetőlegesen 650 volt, a Károlyi-kormány és a Tanácsköztársaság idején pedig a magyar repülőgépgyárak 123 repülőgépet gyártottak.⁴⁸ Am az itt említett „gyártott” repülőgépeknek legnagyobb része már 1918 novem-

---

⁴² HL MTK iratai. 1257/bk. 27. d.

⁴³ HL MTK iratai. 737/bk. 27. d.

⁴⁴ HL MTK iratai. 647/bk., 648/bk. 27. d.

⁴⁵ HL MTK iratai. sz. n. 110. d.

⁴⁶ HL MTK iratai. sz. n. 27. d.

⁴⁷ HL MTK iratai. 531/203. 63. d.

⁴⁸ Janner Ernő: Adatok a repülőipar történetéhez. Budapest, 1922. 26. o.

berében is többé-kevésbé készen, illetve félkész állapotban állt a gyárakban, és csak kevés újonnan elkészített gép hagyta el a gyárakat. Ezért Janner fenti számadatai önmagában megkérdőjelezhetők, ugyanakkor feltétlenül iránymutatók, mivel ő volt a repülőcsapatok átvevőtisztje és így az adatok első kézből származnak. Ez a mennyiség inkább az átvett repülőgépek mennyiségét jelezheti, a szó legszorosabb értelmében vett repülőgépgyártásra vonatkozólag azonban csak becslések készíthetők.

Az aszódi Lloyd Repülőgépgyár termelését illetően korábban említésre került, hogy a már megkezdett Aviatik D.I vadászgépek (348-as sorozatszámmal) és Phönix C.I felderítőgépek (49-es sorozatszámmal) gyártása folyt. Masson Tivadar üzemvezető beszámolójában arról ír, hogy a gyárat április 20-án meg akarták szüntetni és beolvasztani a másik kettőbe, de sikerült anyagot szerezni és előtte soha nem látott produktív munka kezdődött. Állítása szerint a Tanácsköztársaság alatt 45 Aviatik vadászgép készült el, amelyeket teljesen befejeztek és 35 Phönix típusú felderítőgép, amelyek közül 15 volt teljesen új szerelés és gyártás.⁴⁹ Egybevetve ezeket a számokat a többi, rendelkezésre álló adattal, arra a megállapításra juthatunk, hogy a 70 darabos Aviatik D.I sorozat valószínűleg teljesen elkészült, míg a 20 megkezdett Phönix elkészült és további 15 darabot is legyártottak. Ez reálisnak tűnik, bár a Lloyd-vadászgépek csak kis számban kerültek alkalmazásra, még május végén is az első 50 példányból 35 állt motor nélkül a cinkotai Anyagszertárban, a felderítőgépek közül pedig kb. 10 jutott el a repülőszázadokhoz.

A Magyar Általános Gépgyár esetében szintén az Aviatik D.I vadászgép gyártása állt befejezés előtt ebben az időben, a 92-es sorozatszámú vadászgépből valószínűleg legyártották a 172 darabos sorozatot (121-et a világháború alatt átadtak) és ezek közül számos példány repült a Tanácsköztársaság egységeinél. A kor legmodernebb vadászgépe, a Fokker D.VII gyártását is a MÁG végezte, a 93-as sorozatú gépből mintegy 50 darabot készíthettek. Az eredeti verzióból kb. 10 repülhetett az egyes századoknál, de a módosított, kétüléses verzió néhány példánya is teljesített szolgálatot (a 196-os és 197-es sorozatszámmal készült gépek H.01-H.10 jelzést kaptak). Emellett természetesen a MÁG-nál felszerelt német gyártású Fokker D.VI. és D.VII gépeket is repülték a magyar pilóták.

A Magyar Repülőgépgyár a világháború alatt nyújtott teljesítményéhez hasonlóan a Tanácsköztársaság alatt is oroszlánrészt vállalt a gyártásból. A Hansa-Brandenburg C.I felderítőgép 169-es sorozatából a háború végén egy újabb sorozat gyártását indították el a 169.180-as számmal kezdődően, a Tanácsköztársaság alatt feljegyzett legmagasabb szám pedig 169.216 volt. Ez majdnem 40 gép gyártását jelenti, amelynek legalább kétharmad részét 1919 márciusa után adták át. Újraképezték a 269-es sorozatú gépek gyártását is, ebből 12 új példány tünt fel a kimutatásokban és ezek a gépek mind a harcok során hagyták el a gyárat. A 369-es sorozat utolsó példányait már repülték közvetlenül a világháború után, újak nem készültek. A szintén nagy példányszámban gyártott UFAG C.I felderítőgépből kb. 50 hagyta el a gyárat a nagy világgégés után, ennek mintegy fele 1919. március és augusztus között. Végül a vízi repülőgépeket illetően a Hansa-Brandenburg „K” repülőcsónakból valószínűleg új már nem készült, a Hansa-Brandenburg W29 hidroplánból három új példány hagyta el a gyárat és további 4–5 darab állt közel a befejezéshez.⁵⁰

⁴⁹ KMA Kézirattár, 293/966. *Marson Tivadar: A Magyar Lloyd Repülőgépgyár története 1917–1920.*

⁵⁰ A repülőgépgyárak által elkészített gépek összesítése számtalan jelentésben és repülési kimutatásban felbukkanó sorozatszám alapján készült, forrásaik felsorolására a rendelkezésre álló keretek között nincs lehetőség.

Így a rendelkezésre álló – erősen korlátozott – adatok alapján 300 körülire becsülhető a világháború után gyártott és átadott repülőgépek száma. Ismételten ki kell azonban emelni, hogy ezen gépek egy tekintélyes része már a háború végén kész közeli állapotban volt, egy másik része pedig sohasem került alkalmazásra, csak a románok által elszállított gépek listájában szerepel – vagyis közvetlenül a gyárból vitték el őket.

A magyar repülőalakulatok repülőgép-állományáról

Mivel a világháború alatt az ország területén számos kiképző alakulat működött, a katonai vezetés nagy hangsúlyt fektetett az itt lévő repülőanyag megmentésére, és a frissen megalakult kormánybiztosság erőfeszítéseit jórészt siker koronázta. Ám a pótszázadoktól elszállított repülőanyag elsősorban gyengébb teljesítményű, harci értékkel nem bíró iskolagépekből állt. A modernebbnek számító Hansa-Brandenburg B.I és C.I gépek csak a háború utolsó hónapjaiban érkeztek a századokhoz, közülük is csak oda, ahol nem kizárólag alapfokú kiképzés folyt. A háború végének közeledtével az egységek nem magyar személyzete szétszéledt, a használaton kívüli vagy sérült, illetve műszaki hibákkal küszködő gépek javítása elmaradt, rosszabb esetben a környékbeli lakosság által további rongálásnak is ki voltak téve. Nem csoda hát, hogy a szegedi alakulat gépei maradtak a legjobb állapotban, hiszen ott működött egy javítóműhely is.⁵¹

A pótszázadok anyagát a cinkotai Anyagszertárba szállították, amelynek leltárából három ismeretes (1919. január 11., április 30. és május 31.). A nyilvánvalóan hiányos leltári adatok nyomán – típus és sorozatszám alapján – valószínűsíthető, hogy 144 repülőgép került a pótszázadoktól Cinkotára, amelyeknek majd 60 %-a motor nélküli géptörzs volt. A gépek közül 15 volt jó állapotban, ezek közül pedig mindössze három Hansa-Brandenburg B.I, amely ekkor még megfelelt a minimális követelményeknek. A többi valamilyen sérüléssel bírt vagy épp a selejtezés előtt állt.⁵² 1919. február 3-án készített a Légügyi osztály egy listát, amelyen feltüntette az egyes repülőosztályoknak kiutalandó gépeket. E listán 27 olyan gép szerepelt, amelyet minden bizonnyal valamely repülőpótszázadnál (főleg Szegeden) használtak ezt megelőzően és használhatónak tartottak (ezek közül nyolc feltűnik az Anyagszertár listáján mint sérült gép).⁵³ Áttanulmányozva a Magyar Népköztársaság repülőcsapatainak számtalan jelentését, 14 olyan géppel találkozhatunk, amelyet az egyes repülőosztályok használtak és korábban pótszázadoknál szerepeltek, hét közülük a Tanácsköztársaság repülőszázadainál is teljesített szolgálatot. Ezek az alacsony számok egyértelműen mutatják, hogy a pótszázadok sokszor nagy nehézségek árán megmentett repülőanyagából csak keveset profitáltak a magyar repülőcsapatok.

A repülőosztályok ellátására – a pótszázadok anyagai mellett – az ország területén fellelhető egyéb repülőanyagot is az Anyagszertárba irányították, hogy a leltárba vételt követően a használható állapotú repülőgépeket kiutalhassák az alakulatoknak. 1919. január 11. és február 7. között összesen 149 vagonnyi ide szállított repülőanyagot raktak ki

---

⁵¹ A kiképző alakulatok anyagainak megmentésének történetét részletesen lásd: *Czirók Zoltán: A Monarchia öröksége. A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei*, 2006. 5–14. o.

⁵² HL PDF iratai. 69/bk. – 1919. 30. d., MTK iratai. A Cinkotai Anyagszertár kimutatásai. 27. d.

⁵³ HL PDF iratai. 217/bk. – 1919. 30. d.

Cinkotán. Így a január 11-i leltárban szereplő 45 repülőgép (12 motor nélkül) és 14 motor jelentősen gyarapodott.⁵⁴ Már 1918. november–december folyamán is több, az ország területén kényszerleszállt német repülőgép beszállításáról kellett gondoskodni, ám ez a helyzet is jelentős fordulatot vett. Az 1918. november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezmény ugyanis egyebek mellett rendelkezett a Mackensen-hadseregnek a Balkánról történő 15 napon belüli kivonásáról, az országon átvonuló német csapatok lefegyverzésének és internálásának hálátlan feladatát pedig a Károlyi-kormány kapta. Csapatainak internálása miatt Mackensen tábornok tiltakozását fejezte ki, Károlyi pedig igyekezett elsimítani a nézeteltérést, hivatkozva a kényszerhelyzetre, amelybe az antant erőszakos fellépése folytán került. Az újabb francia parancsnoknak a magyar kormány végül eleget tett, igaz, időközben a német csapatok jó része egyszerűen elszéledt – a katonák felszerelésüket pénzzé téve hazafelé vették az irányt.⁵⁵

A lefegyverző bizottságok 1918. december 7-én alakultak meg és hamarosan munkához fogtak.⁵⁶ A német hadsereg repülőgépeit vasúti szerelvényekben tárolták, a nyilvánosság szerint számos gépet Jászapátiról szállítottak el a magyar katonák. Február 1-jén az Anyagszertár 28 idegen eredetű repülőgépe közül 20 darab volt német,⁵⁷ összesen pedig több mint 60 német gép került magyar kézbe – Albatros D.Va és Fokker D.VII vadászgépek, valamint DFW C.V, Halberstadt C.V, LVG C.VI, Pfalz C.I és Rumpler C.VII típusú felderítőgépek. Ezeknek jelentős része kisebb-nagyobb mértékben sérült volt, de a Fokker D.VII-esek és az LVG felderítők közül többet is használtak a különböző repülőalakulatok (elsősorban a Tanácsköztársaság alatt).

A repülőanyag számbavételét követően 1919. február 3-án a Hadügyminisztérium meghatározta az egyes repülőosztályok számára kívánatos mennyiségű és kiutalandó gépek számát. Az egységek felszerelését szeptember 1-jéig, vagyis hat hónap alatt kívánták teljesíteni, holott a kiutalások jó része már megtörtént vagy folyamatban volt.⁵⁸ A jegyzék a következőképp festett:

1. repülőosztály (Mátyásföld) – 12 db együléses;
2. repülőosztály (Albertfalva) – 8 db kétüléses;
3. repülőosztály (Győr) – 4 db együléses és 4 db kétüléses;
4. repülőosztály (Kaposvár) – 6 db kétüléses;
5. repülőosztály (Szeged) – 8 db kétüléses;
- 5a. repülőosztály (Kecskemét) – 4 db kétüléses;
6. repülőosztály (Arad) – 8 db kétüléses (marad Szegeden!);
7. repülőosztály (Debrecen) – 6 db kétüléses;
8. repülőosztály (Rákos) – 8 db kétüléses.

---

⁵⁴ HL PDF iratai. 69/bk. – 1919. 30. d.

⁵⁵ *Gratz Gusztáv: A forradalmak kora.* Budapest, 1935. 73–75. o.

⁵⁶ HL PDF iratai. 699/bk. – 1919. 30. d.

⁵⁷ HL PDF iratai. 1. sz. havi kimutatás idegen eredetű repülőgépekről. Cinkota-Ehmann-telep, 1919. február 1. 30. d.

⁵⁸ Egy részleges kiutalási jegyzéket már január 17-én is kiadott a minisztérium, ezt teljesen lefedi a későbbi jegyzék.

További 10 darab kétülésez gépet tartalékként kívántak fenntartani az albertfalvai gyárban, ugyanakkor a rendelet azt is javasolta, hogy az 5., 5a. és 6. repülőosztály a Szegeden lévő készletből volna felszerelendő. Ezen összeállítás szerint 88 gép került kiutalásra az egyes alakulatok részére, amelyeknek pontos nyilvántartást kellett vezetni a fenti repülőgépekről és motorokról. A feleslegessé vált repülőgépeket Cinkotára vagy a szegedi műhelybe kellett leadni, kiselejtezés pedig csak az anyagszertárba való beszállítás után a minisztérium rendeletére volt eszközölhető. A repülőgépek kiutalásánál még szerepelt a pozsonyi és a bécsi repülőkülönítmény is, előbbinek három UFAG C.I felderítőgépet szántak, amelyből kettőt már korábban átrepültek, utóbbinak kettő ugyanilyen típusú gépet.⁵⁹ További működésükről azonban nincs adatunk.

A Tanácsköztársaság alatt kiadott rendeletek nem tartalmaztak külön előírásokat a repülőalakulatoknál kívánatos gépek mennyiségéről, de a fenti számokat iránymutatónak tekinthetjük. A géppállomány kívánt szinten tartása viszont nehézségekbe ütközött, ami több okra vezethető vissza. Egyrészt a harcok kezdetén a visszavonulás következtében több alakulat állományát jelentős veszteségek érték, az egyre növekvő számú harci bevetések és balesetek következtében pedig számos repülőgép szenvedett sérüléseket. A sérült gépek rendbehozatalában nagy szerepe lett volna a szegedi repülőgép-javító műhelynek, ám a francia megszállás miatt erre nem nyílt lehetőség. Bár előirányozták a cinkotai repülő-anyagszertárnak egy javítóműhellyel való kibővítését,⁶⁰ ez azonban nem valósult meg és a javításra szoruló gépeket a gyárakhoz szállították, a kisebb reparálásokat pedig helyben, a századoknál oldották meg.

A repülőanyag tárolása és elosztása szempontjából kiemelkedő szerepe volt a cinkotai anyagszertárnak, ahol jelentős mennyiségű anyag gyűlt össze – sajnos ezeknek nagy része éppen használhatatlan vagy sérült volta miatt került ide. Az anyagszertár nyilvántartása az alábbiakat tartalmazta:

1919. április 30-án: 220 repülőgép, amelyből 42 jó (20 motor nélkül), 110 gyengén sérült (67) és 44 erősen sérült (24) állapotban volt, valamint 24 kiselejtezendő (23) repülőgép; – 111 repülőgép-motor, amelyből 52 üzemképes, 59 pedig javításra szoruló állapotban volt.

1919. május 31-én: 257 repülőgép, amelyből 87 jó (50), 127 gyengén sérült (83) és 44 erősen sérült (21) állapotban; – 169 repülőgép-motor, amelyből 37 üzemképes, a többi 25–100%-os javításra szorul a következő megoszlásban: 100% – 30; 80% – 5; 65% – 1; 60% – 2; 50% – 73; 40% – 4; 25% – 17.⁶¹

A cinkotai repülő-anyagszertárat személyi, fegyelmi és közigazgatási szempontból is közvetlenül a Hadügyi Népbiztosság 37. (Légügyi) osztálya alá rendelték. Az anyagszertárhoz tartozott a székesfehérvári repülő- és léghajós anyagraktár, amely az addig ott üzemelő anyagraktárból és a léghajós különítményből alakult meg Allersdorfer Ferenc vezetése alatt.⁶² A csóti repülő-anyagraktárat a székesfehérvári egység alá osztották be,

⁵⁹ HL PDF iratai. 85/bk., 217/bk. – 1919. 30. d.

⁶⁰ HL MTK iratai. 7848/el. 27. d.

⁶¹ HL MTK iratai. A Cinkotai Anyagszertár kimutatásai – 1919. április 30., május 31. 27. d.

⁶² Székesfehérváron a világháború alatt léghajós telep felállítása folyt és ennek kiszolgálására gázgyár épült, de teljesen nem sikerült befejezni az építkezéseket. 1918. november 3-án mindössze két léggömböt tároltak a sóstói telepen. 1918–1919 fordulóján a zalaegerszegi repülő-anyagszertár gépeit és alkatrészeit is átszállí-

bár itt a háború végén is csak mintegy 80 repülőgéproncsot tároltak, ezeket később valószínűleg Cinkotára szállították.⁶³ A május 28-i rendelet csak annyi változást jelentett, hogy az anyagszertárhoz rendelték a három repülőtelepet – Zalaegerszegen, Pándorfalun és Hajmáskéren – igaz, ezeket nem helyezték üzembe, csupán telepgondnokságokat állítottak fel az őrzésükre.⁶⁴

Mindennek, vagyis a repülőgépgyáraknak és a többi hátországi alakulatoknak, valamint az egyéb beszerzéseknek köszönhetően a katonai vezetésnek sikerült egy működőképes repülőcsapatot fenntartani. Ez nagyjából 30–35 repülőgép folyamatosan bevethető állapotban tartását jelentette, méghozzá a Monarchiában és Németországban tervezett legmodernebb típusokból. Az állandó pótlások és a gondos karbantartás következtében a frontok kényes szakaszain esetenként jelentős számú repülőgépet tudtak alkalmazni a gyalogság támogatására – de egy sikertelen szárazföldi hadműveletet természetesen nem tudott ellensúlyozni 10–20 repülőgép.

*A repülőszázadok gépállománya 1919. április–július.*⁶⁵

Dátum	Repülőszázad									Különítmény		Összesen
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	Szombat-hely	Pásztoró	
április 19.	2	2	-	3	5	5	1	5	-			23
április 21.	2	2	1	2	5	4	1	-	-			17
április 23.	2	3	1	1	2	1	1	-	-			11
május 3.	5	2	3	4	4	6	4	-	-			28
május 7.	3	2	3	5	3	-	3	4	-			23
május 8.	6	2	3	5	3	4	3	4	-			30
május 12.	2	1	2	4	3	2	1	2	1			18
május 14.	2	3	3	3	4	2	1	8	1			27
május 26.	2	2	2	2	-	2	2	-	-			12
május 29.	3	2	2	6	1	-	3	3	1	2		23
június 1.	1	1	2	6	1	1	-	-	-	3	1	16

tották Székesfehérvárra, az 1919. február 16-i leltár szerint 27 motor nélküli repülőgéptörzs, 79 alsó és felső szárny, 54 magassági és 22 oldalkormány, féklapok, ülések és egyéb anyagok álltak a raktárakban – ez az állapot még 1919. október 20-án, vagyis jóval a románok kivonulása után is fennállt. HL PDF iratai. sz. n. (169) 30. d., HM iratai, 32567/bk. 980. d.; *Farkas Gábor – Lajtai János: Székesfehérvár repüléstörténete I.* Székesfehérvár, 1997. 11–14. o.

⁶³ HL MTK iratai. 7848/el. 27. d.

⁶⁴ HL MTK iratai. 10756/el. 37. o. 27. d.

⁶⁵ A kimutatások kizárólag az üzemképes repülőgépeket tartalmazza, a javítás alatt állókat, ami időnként egy századnál 4–5 gépet is jelenthetett, nem. A 2. repülőszázad esetén az albertfalvai gyár jó hátteret nyújtott a szükséges repülőgépek előteremtéséhez, így az alacsony számok nem mérvadóak. A 3. repülőszázad állománya nehezen követhető nyomon az északi hadjárat során kihelyezett különítményei miatt. Hasonlóképp a 8. repülőszázad állandóan 8–9 géppel bírt, ám mivel egyes részei vagy az egész század folyamatos mozgásban volt (pontos) jelentéseket csak ritkán adott le. Szintén figyelembe veendő a mátyásföldi gyár, mint az ellátás biztosítója.

Dátum	Repülőszázad									Különítmény		Összesen
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	Szombat- hely	Pászto	
június 2.	3	1	1	4	1	0	-	-	2	3	-	15
június 3.	2	1	2	6	1	1	-	-	2	3	1	19
június 5.	1	1	2	6	0	1	-	-	1	3	1	16
június 8.	2	1	2	4	1	3	-	-	2			15
június 9.	2	1	1	5	1	2	0	-	1			13
június 15.	2	1	1	3	1	2	2	8	2			22
július 5.	2	1	1	3	1	1	1	9	2			21
július 18.	2	2	4	6	2	4	3	9	3			35

„-” nem adott le jelentést a század

A szemben álló erők

Ahhoz, hogy pontos képet alkothassunk a magyar repülőcsapatok nagyságáról, számba kell vennünk az ellenük felvonultatott repülőerőket is.

Csehszlovákia a K. u. k. Luftfahrtruppen cseh és szlovák területen maradt repülőgépanyagából tudott gazdálkodni, ami nem volt túl bízható. Bár elsősorban a prágai Al-Ma üzemben – ahol számos átalakítást végeztek a háború alatt – és a Cheb melletti (egykori Flek 16 és Fliegermaterialdepot IV) raktárból több száz repülőgéptörzset és motort sajtítottak ki, ezekből csak csekély számú gépet tudtak felhasználni. Az eltérő adatok egyike szerint 210 repülőgéptörzs és 97 motor került a birtokukba,⁶⁶ de a háború után hazatérő pilóták közül is többen sikeresen repültek át gépüket csehszlovák területre. 1918 novemberétől az országban található repülőtereken – Brno, Olomouc, Pardubice, Plzeň, Strašnice – egyre-másra alakultak az új csehszlovák repülőegységek, de ezek kevés használható és harcértékkel bíró repülőgéppel rendelkeztek és némelyikük rövid fennállás után meg is szűnt. Jan Kaše kutatásai szerint a csehszlovák repülőcsapatok még 1918. december 30-án is csak 50 repülőgéppel rendelkeztek, amelyből hivatalosan mindössze 18 volt használható, ám a valós helyzet még siralmasabb volt. Kezdetben a Chebnél működő korábbi repülő-pótszázad volt a repülőképes gépek legfontosabb forrása, mintegy 10 használható Hansa-Brandenburg B.I és C.I-essel és elsősorban ezekkel próbálták feltölteni a frissen alakult egységeket.⁶⁷ Az 1. letecká setninat (1. tábori repülőszázad) hivatalosan november 21-én hoztak létre Mařaticében a híres világháborús pilóta, Jindřich Kostrba parancsnoksága alatt. A század egy különítménye hamarosan harci

⁶⁶ Ez az általánosan használt adat azonban egy jó néhány évvel a háború után készített listán alapul, amely az Ausztriától jóvátételként kapott felszerelés értékcsökkenését volt hivatott kimutatni, így természetesen nem került feltüntetésre minden repülőgép, a többi pedig mint értéktelen, használhatatlan repülőgépet jelölték meg. Egy másik adat szerint csupán az Al-Ma üzeméből 198 sárkány és 85 motor került a csehszlovákok tulajdonába. *John Miloslav: Vznik Ās. Letectva v r. 1918–20. 6. o.; Jiři Rajlich – Jiři Sehnal: Āeskoslovenské letectvo 1918–1924. 6–7., 25. o.*

⁶⁷ *Jan Kaše: O stavu Āeskoslovenského letectva. LK Speciál, 6. (2005.) 65. o.*

bevetéseken is részt vett. 1919. január 23-án ugyanis az ún. „7 napos háború”-ban a franciaországi cseh légionáriusok és az orlovai önkéntesek támadást indítottak a lengyel csapatok kezén lévő Bohumin vasútállomás és a karvinai szénbányák ellen. A különítmény egy-egy vadász- és felderítőgépből állt és az Ostrava melletti Hrabové repülőteréről indulva, felderítésekkel kellett segítenie a harcokat. E különítményből szervezték meg 1919. február 1-jén a második tábori repülőszázadot (2. letecká setnina).⁶⁸

A csehszlovák repülőcsapatok azonban nehéz helyzetben voltak, a február 4-én rendelkezésükre álló hét használható gép nem engedett túlságosan ambiciózus tervek. Február 11-én a katonai vezetés kidolgozott egy javaslatot a fejlesztésre. Ez alapján hat repülőszázadot kívántak létrehozni, egy-egy bombázó-, csatarepülő- és harci századot (18–18 géppel), egy tüzérségi századot (10 géppel), valamint egy-egy felderítő és fotófelderítő századot (9–9 géppel). A gépeknek csak egy részét birtokolták volna a századok, de egy harci század esetében például az alkatrész-ellátás és a nem kis létszámú (59 fő) személyzet biztosítása mellett feltételezett 12 repülőképes gépet hat tartalékkal és összesen 27 motorral. A nagyszerűen felvázolt tervnek – ha minden egyebet sikerül megoldani – volt egy nagy problémája, mégpedig az, hogy honnan szereznek 82 repülőgépet.⁶⁹

Szlovákia megszállásával párhuzamosan, 1919. február 2-án az 1. letecká setnina is áttelepült Kassára, a korábbi parancsnokot, Vojtěch Pašeket Stanislav Novák kapitány váltotta fel a század élén. Erősítésként új repülőgépek is érkeztek, a Tanácsköztársaság megalakulásakor a század négy felderítőgéppel rendelkezett (három Hansa-Brandenburg C.I és egy LVG C.VI típusú). Az alakulat első felderítő repülését április 17-én teljesítette a Kassa melletti Barca repülőteréről, amely az időjárási körülmények miatt már a következő héten használhatatlanná vált, így átköltöztek Uherské Hradištěbe (Magyarhradis, ma Csehország területén), majd május 4-én a Pozsony melletti Pezinok repterére települtek (egy különítmény Losonc ideiglenes felszállóhelyéről teljesített bevetéseket). Május végére a kellő tapasztalattal nem bíró pilótáknak köszönhetően az alakulat leamortizálta gépállományát, és bár június 9-ig öt újabb felderítőgépet kaptak, június második felében újfent csak két használható Hansa-Brandenburg állt a hangárokban bevethető állapotban. A század főleg a Léva körüli harcokból vette ki a részét, majd az északi fronton beállt fegyverszünetet követően összevonták a 2. letecká setninával és áthelyezték Nyitrára. Május 17. és június 23. között az egység repülői 26 harci bevetést hajtottak végre.⁷⁰

A 2. polni letecká setnina április 12-én érkezett a kassai repülőterre és váltotta fel a másik századot. Az egység április 20-án érte el a hadrafoghatóságot, ám az ő helyzetük sem volt jobb: mindössze két használható Hansa-Brandenburg C.I felderítőgéppel rendelkeztek. Április 23-án repültek első bevetésüket, a rossz időjárás miatt azonban csak korlátozott légi tevékenységről beszélhetünk. A csehszlovák repülőszázad elsősorban a Putnok-Miskolc-Čop térségben tevékenykedett (Miskolcot is bombázták), a május közepéig terjedő időszakról azonban kevés információ maradt fenn. Annyi azonban bizonyos, hogy a repülőgép-állomány hihetetlen gyorsasággal használódott el, április 30. és május 30. között három Hansa-Brandenburg felderítőgép vált használhatatlanná baleset követ-

⁶⁸ Jan Kaše: 1. a 2. polni letecká setnina. *LK Speciál*, 6. (2005.) 33–39. o.; Uő: Těšinsko. *LK Speciál*, 6. (2005.) 44–45. o.

⁶⁹ Jan Kaše – Vladimír Pirič: Stíhací letadla první světové války v Československu. Cheb, 1994. 6. o.

⁷⁰ Jan Kaše – Petr Lukeš: 1. polni letecká setnina. *LK Speciál*, 10. (2008.) 26–29. o.

keztében vagy bevetés közben. A század repülőgép-állományát a későbbiekben igyekeztek feltölteni, június 3-án például négy újabb felderítőgépet kaptak, de a kassai repülőteret a magyar csapatok sikeres felvidéki hadjárata miatt el kellett hagyniuk. Ezt követően Spišská Nová Vesből szálltak fel a gépek, a kimutatások szerint a szlovákiai harcok során összesen 33 bevetést teljesítve.⁷¹

A csehszlovák repülőcsapatok nehéz helyzetén a franciák igyekeztek segíteni és egy teljes repülőszázadot küldtek támogatásul a legmodernebb gépekkel. A BRE 590 jelű század (Escadrille) Georges M. Lachmann parancsnoksága alatt állt, aki 1917 elejétől az orosz fronton küzdő Escadrille N.581 parancsnokaként és öt igazolt légi győzelem elérésével tüntette ki magát. Az egység első része (három tiszt, öt tiszthelyettes, 68 főnyi személyzet, 30 autó és két repülőgép) 1919. április 9-én érkezett az országba, a többi szállítmányt pedig április 24-én, 30-án és május 19-én indították Franciaországból. A századot állományát elvileg Breguet XIV A2 és Salmson 2A.2 felderítő-bombázó gépek, valamint SPAD S.VII és S.XIII vadászgépek alkották, az első repülőgépek összeszerelését rögtön az érkezés után megkezdték Kbely repülőterén, míg a legénységet Vinoriban és a környező falvakban szállásolták el. Június 6-án áthelyezték az alakulatot a Pozsony melletti Pozsonyszőlős (ma: Vajnory) repülőterére, öt Breguet bombázógépe is megérkezett, Lachmann kapitányt pedig kinevezték a nyugat-szlovákiai légierő parancsnokává, ami azt jelentette, hogy az 1. letecká setnina is a parancsnoksága alá tartozott. A század élére Roussin hadnagy került. Június 12-én két Salmson és egy SPAD S.XIII típusú gép érkezett további erősítésként Pozsonyszőlősre, de az alakulat több más repülőteret – Felbár (ma: Horný Bar), Nemesócsa (ma: Zemianská Olča) és Nyitra – is használt a harcok során.

Az Escadrille BRE 590 tevékenysége messze túlmutatott a csehszlovák századok teljesítményén, felderítéseikkel és főleg bombatámadásaikkal óriási támogatást nyújtottak a földi csapatoknak, persze egymaguk a harcok menetét nem változtathatták meg. Június 6–24. között a század több mint 100 harci bevetést hajtott végre.⁷² Később a franciák további segítségével (115 repülőgép) a teljes csehszlovák repülőerő kiépítésre került, de erre már csak a harcok után került sor.

1916. augusztus 27-én, amikor Románia belépett a háborúba, alig rendelkezett használható repülőcsapattal. Bár 44 francia eredetű repülőgépük többsége a korban modernnek számított, mindössze két szervezett repülőszázada volt – ez összesen tíz pilótát, kilenc megfigyelőt, 12 repülőgépet jelentett. Az újabb gépek folyamatos érkezése mellett az igazi áttörésre 1917-ben került sor.⁷³ Amellett ugyanis, hogy több orosz repülőszázad harcolt a román fronton, repülőerejük megalapozásában mégis a franciáknak voltak elvülhetetlen érdemeik – 42 tisztet, 45 altisztet és 162 legénységi állományú személyzetet, valamint 100 repülőgépet bocsátottak a románok rendelkezésére. A repülő személyzetből 18 volt pilóta, közülük többen századparancsnokként szolgáltak a francia–román repülőszázadoknál.⁷⁴ A román repülők kiképzésével 1917 végére a román királyi repülő-

⁷¹ Jan Kaše – Petr Lukeš: 2. polní letecká setnina. *LK Speciál*, 10. (2008.) 33–40. o.

⁷² Jan Kaše – Vladimír Pirič: Stíhací letaldá první světové války v Československu. Cheb, 1994. 12–15. o.; Jan Kaše – Petr Lukeš: Escadrille Br.590 v boji. *LK Speciál*, 10. (2008.) 6–23. o.

⁷³ Istoria aviației române. Editura Științifică și Enciclopedică. București, 1984. 89–93. o.

⁷⁴ Alan Durkota – Thomas Darcey – Victor Kulikov: *The Imperial Russian Air Service*. California, 1995. 142–144. o.

csapatok 118 repülőgépét 12 századba osztották be: egy Caudron és hat Farman felderítőgépekkel, négy Nieuport vadászgépekkel és egy Breguet-Michelin bombázógépekkel felszerelt század.⁷⁵

Az 1917. decemberi fegyverszünet után a román repülőalakulatoknak már nem volt lehetősége harcolni. A fenti gépparkból megmaradt repülőanyagra alapozva 1918. december 15-én megalakult a Grupul 5 Aeronautic, vagyis az 5. repülőosztály 30 repülőgéppel (ebből 21 felderítő). Az esetleges pótlásra a hátsószágban további 87 repülőgép állt rendelkezésre, ám az összes elavult és elhasználódott gép selejtezése után mindössze 18 Sopwith Strutter felderítő és 25 Nieuport 17 és 24 típusú vadászgép maradt – ebből két századot hoztak létre: Escadrila N.7 (Nieuport) és Escadrila S.12 (Sopwith) néven.

A Grupul 5 Aeronautic parancsnoksága 1919 februárjában Nagyszebenbe költözött. A repülőszázadok folyamatos feltöltése a hátsószágból, illetve a magyar területeken lefoglalt repülőanyagból újabb egységek létrehozását eredményezte.⁷⁶

A román századok repülőgép-állománya, 1919. május–június:

		Esc. S.2/B.2		Esc. N.7		Esc. S.12		Összesen		„Raktárszázad”		
		bev.	jav.	bev.	jav.	bev.	jav.	bev.	jav.	bev.	jav.	szer.
május	vadász		1	1		1		2	1			
	vége	felderítő	2		2		1	1	5	1	3	1
június	vadász	1		1	1	1	1	3	2		1	
	felderítő	1	1	1	1		1	2	3		3	2

A Tiszántúl elfoglalását követően a román repülőalakulatok is magyar repülőterekre költöztek. Az Escadrila S.2 Békéscsabáról, az S.12 Debrecenből teljesítette bevetéseit, míg az Escadrila N.7 Nagyváradra települt.⁷⁷ A román feljegyzések arról számolnak be, hogy mind a saját, mind a zsákmányolt magyar repülőgépek vagy nagyon elhasználódott állapotban voltak, illetve gyorsan erre a sorsra jutottak, vagy nagy mennyiségben szenvedtek sérülést, így a pótlásuk nem volt egyszerű feladat. 1919. július 20-án például – amikor újra fellángoltak a harcok a tiszai átkelésnél – az 5. repülőosztálynak hét felderítő és 10 vadászgép volt az állományában, ebből már nyolc zsákmányolt és három ellenséges területen leszállni kényszerült magyar gép volt. A harcok befejezésekor, 1919. augusztus 4-én az Escadrila S.12-nek egy Sopwith és három Nieuport, az Escadrila N.7-nek pedig mindössze egy-egy Nieuport és Hansa-Brandenburg gépe maradt üzemképes állapotban.

⁷⁵ Istoria aviației române. 114. o.

⁷⁶ Bernád Dénes: A Román Királyi Légierő első magyarországi hadjárata. 1. rész – Erdély 1918 november – 1919 március. *Aero Historia*, 1990. december. 31–32. o.

⁷⁷ A magyar felderítőgépek jelentései nyomán a debreceni repülőtéren állomásozó román egységről több információ is ismert. Május 13-án három hangárt figyeltek meg gépekkel, majd június 1-jén egy hangárban egy-egy harci és felderítőgép állt repülésre készen. Június 8-án két újabb harci repülő érkezéséről szerezhetünk tudomást, így összesen már hat repülőgép részére volt hangár Debrecenben. Június 13-án Tiszaszentmárton községbe hét repülőgépből álló román egység érkezett, amit egy, a románok által megszállt területről érkezett vasúti alkalmazott beszámolója is megerősített – az alakulat kilétét azonban ez ideig nem sikerült azonosítani. HL MTK iratai. 513/202. hdm. 63. d., 288 sz., 612/10., 613/14., 613/15. hdm. 83. d.

A franciák továbbra is próbálták segíteni a románokat, 20 Breguet 14 B-2 típusú bombázógép erejéig; az első nyolc példányból azonban mindössze kettő jutott el a frontra, a többi lezuhant a rossz időjárási körülményeknek és a tapasztalatlan román pilótáknak köszönhetően.⁷⁸

Szerbia katonai repüléséről is érdemes néhány szót ejteni, függetlenül attól, hogy a magyarországi harcokban nem vettek részt. A szerb repülők már a második balkáni háborúban végeztek felderítő repüléseket, a világháború kirobbanásakor azonban a franciák által kiképzett és francia gépekkel felszerelt, nem túl nagy repülőerejük rövid időn belül alulmaradt az osztrák–magyar és bolgár repülőekkel szemben. Ezután az új szerb repülőcsapatokat Görögországban hozták létre, szintén hathatós francia segítséggel és a szövetséges Keleti Hadsereg részeként harcoltak a Balkán-félszigeten Szerbia felszabadításáért. A kezdetben francia parancsnokokkal és részben francia legénységgel harcoló századok az 1918. szeptemberi támadás idején már szinte teljesen szerb személyzettel rendelkeztek, a hat szerb repülőszázadnak pedig összesen 81 gépe volt, amelyek mindegyike a legmodernebbek közül került ki (Dorand AR.1 és Breguet 14 típusú bombázók, valamint Nieuport 24 és SPAD S.VII típusú vadászgépek).⁷⁹ E repülőanyag mellett a Balkánról kivonuló francia csapatok által Szerbiában hagyott, majd később, az 1920-as évek elején Franciaországból rendelt Breguet és Spad típusokkal alapozta meg az egyesült Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a repülőcsapatait kb. 123 géppel (ennek mintegy 2/3-a 1919-ben már szolgálatban volt). Ehhez még hozzá kell számítani a Monarchia támaszpontjairól – Cattarótól a magyar határig – a SHS Királyság birtokába került óriási mennyiségű repülőgépet. Közülük kiválogatták a legjobb állapotban lévöket, aminek eredményeképp legalább 71 különböző (10 féle) típusú felderítőgépet és legalább 50 különböző (5) típusú vadászgépet, valamint 12 különböző (6) típusú vízi repülőgépet repültek a jugoszláv légierőben a Monarchia egykori gépei közül.⁸⁰ Déli szomszédaink végül nem avatkoztak be a Tanácsköztársaság küzdelmeibe és valamelyest kielégítette őket az, hogy két szlovéniai repülőszázad (a Letalska Stotnija Ljubljana és a Letalska Stotnija Maribor) csatározott az osztrákokkal Karintiáért.⁸¹

---

⁷⁸ *Valeriu Avram*: A román V. repülőosztály 1919-es tevékenysége Magyarország felett. *Aero História*, 1992. október. 37–39. o. A front mögött is tartózkodtak francia repülőalakulatok, ezekről azonban csak néhány felderítő jelentés tanúskodik. Május 19-én a következőkről számoltak be: „Aradon az 508-as francia repülőosztály, 3 repülőgép hangárokban, 5 gép műhelyekben, javítás alatt”. Június 1-jén Szegeden hét francia repülőgépet figyeltek meg, öt másikat (Albatros típusút?) pedig javítás alatt, míg június 15-én több vasúti szállítmány indult útnak Hódmezővásárhely felé francia autókkal és repülőgépekkel. HL MTK iratai. 519/5 hdm. 75. d., 601/4. hdm. 76. d., 615/8 hdm. 77. d.

⁷⁹ A szerb repülőcsapatok első világháborús történetét feldolgozó művek: *Vladeta D. Vojinovic*: Vazduhoplovstvo Srbije na Solunskom frontu 1916–1918. Beograd, 2000.; *Sprska Avijatika 1912–1918*. Beograd, 1993.

⁸⁰ *Ognjan M. Petrovič*: Bojni aeroplani kraljevine SHS/Jugoslavije 1918–1930. *LET Flight*, 2000. 2. sz. Beograd. 21–84. o. A fenti számokhoz hozzá kell adni további 12 különböző (6) típusú vízi repülőgépet (összesen 27-et) zsákmányoltak.

⁸¹ *Gustav Ajdič – Zoran Jerin*: Letalstvo in Slovenci 2. Ljubljana, 1990. 10–13. o. Érdekes megjegyezni, hogy a maribori század 1919 áprilisában 81 embert számlált, valamint hat bombázó és négy vadászgépe volt.

A repülőcsapatok személyi állományának kérdéséhez

Az újonnan felállított repülőcsapatok személyzetének biztosításához a világháborút követő általános leszerelési rendeletet a repülőalakulatoknál szolgálatot teljesítő tisztekre és legénységre nem terjesztették ki – a hadügyminiszter parancsa értelmében továbbra is szolgálatban maradtak.⁸² A november 9-i hadügyminiszteri rendelet utasítja a Légi Csapatok Kormánybiztosságát, „...hogya a légjáró csapatok kötelékében szolgálatot teljesítő, az 1895 és ennél idősebb születésű évfolyambeli nem tényleges havidíjasok, havidíjas jelöltek... és a legénység továbbszolgálatra visszatartható.”⁸³ Ennek eredményeként december 2-ig a repülőalakulatok személyi állományát teljesen feltöltötték, ám szolgálatban tartásuk nagy anyagi gondot jelentett – a kb. 300 tiszt és 1000 altiszt és katona egyhavi fizetése másfél millió koronát tett ki.⁸⁴ Ehhez azonban még hozzá kellett számolni a november 13-i rendeletben szabályozott tiszti és legénységi pótdíjakat, a repülőgép-vezetők és megfigyelők részére pedig további pótdíjakat rendszeresítettek a teljesített repülések után.⁸⁵

Az összeomlás után Budapesten, a Haller utcában lévő Nadasdy-laktanyában alakult meg a repülők törzskülönítménye. Kezdetben Mauer százados, egy erdélyi származású táborig pilóta volt a parancsnok, majd hamarosan Bogyay Arthur őrnagy vette át a vezetést. Itt kellett a repülőknek jelentkezni és a kijelölt századparancsnokok közülük toborozták leendő egységük számára a személyzetet.⁸⁶ A Légügyi osztály 1919 márciusáig 142 tiszti pilótát és megfigyelőt, valamint 175 altiszti és legénységi állományú pilótát vett nyilvántartásba.⁸⁷

Mivel a repülőalakulatok szervezete folyamatosan változott, a személyi állományukról is nehéz képet alkotni. Az 1919. március 24-i rendelet a toborzásra vonatkozó előírásokat hatályon kívül helyezte,⁸⁸ ez azonban csak ideiglenes volt, hiszen április 8-án újfent érvénybe léptették a toborzás intézményét.⁸⁹ Ennek, illetve az állomány-összeállítás eredményeképpen május 28-án kiadták az egyes repülőalakulatok újonnan rendszeresített állományainak névjegyzékét. A névjegyzék szerint a hét hagyományos repülőszázad mindegyikéhez 12 pilótát (négy volt tiszt és nyolc volt altiszt) és nyolc megfigyelőt terveztek, míg a 8. (harci) repülőszázadhoz 25 pilótát (kilenc volt tiszt és 16 volt altiszt), a 9. (vízi) repülőszázadhoz pedig 10 pilótát és hat megfigyelőt. Így a kilenc repülőszázadhoz 119 pilótát és 62 megfigyelőt kívántak beosztani, ezzel szemben a névjegyzék 113 pilóta és 58 megfigyelő nevét tartalmazta.⁹⁰ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az említett pilótákon kívül a repülőszázadok parancsnokai és parancsnokhelyettesei, valamint

---

⁸² HL PDF iratai. 40/bk. – 1918. 29. d.

⁸³ HL PDF iratai. 29.601/Eln.1.a. – 1918. 29. d.

⁸⁴ HL PDF iratai. 729.754/10. – 1918. 29. d.

⁸⁵ HL PDF iratai. 30.202/el. – 1918. 29. d.

⁸⁶ HL Personalia. Nagy Béla repüléssel kapcsolatos hagyatéka. Nagy Józsa György és Szajkovic Ede vizsgálata. 106. d.

⁸⁷ HL PDF iratai. 601/bk. – 1919. 30. d.

⁸⁸ HL MTK iratai. 737/bk. 27. d.

⁸⁹ HL MTK iratai. 7848/el. 27. d.

⁹⁰ HL MTK iratai. 10756/el. 37. o. 27. d.

sok esetben a műszaki vezetők is teljesítettek bevetéseket – hiszen ők is képzett pilóták vagy megfigyelők voltak. Bár az 1919. május végéről, illetve június elejéről fennmaradt kimutatások eléggé hiányosak, láthatjuk, hogy ezek a számok nagyjából megfeleltek a valóságnak, sőt, sok esetben az előirányoztnál többen szolgáltak egy-egy századnál. A jegyzék szerint a még hiányzó állományt a megszállott területekről még jelentkező menekült repülőkatonákból kívánták betölteni.

A repülőcsapatok személyi ügyeiben a budapesti székhelyű Repülőpótkeret parancsnokság volt hatáskörileg illetékes, amelynek alárendeltségébe került a Repülő-pótalosztály és a Repülőkiképző század. Előbbi állományába tartoztak a tábori alakulatokhoz pótlásként vezényelt katonák és azok, akik kiképzés céljából a kiképző századhoz való beosztásukra vártak. A névjegyzék 43 ilyen repülőt vett nyilvántartásba, akik kellő gyakorlat hiányában további kiképzésre szorultak.⁹¹ A kiképző századot eredetileg Szegedre tervezték, ám a franciák jelenléte – és persze az egyre erősödő ellenforradalmi erők – nem tette lehetővé az egység működését, ezért az alakulatot Szombathelyen állították fel, majd egy június 18-i parancs értelmében áthelyezték Mátyásföldre.⁹² Itteni tevékenységükről azonban nem maradtak fenn dokumentumok.

A románok bevonulását követően, augusztus 6-án megjelent rendelet értelmében a „magy. rep. csapat/Hátországbeli és hadrakelt sereghez tartozott alakulásai egyelőre nem szerelnek le”. Bár a repülőszázadok jó része felbomlott, az újjáépítéshez a honvédelmi miniszter elrendelte, hogy az új parancsnokok a volt „vörös” parancsnokságok és alakulatok személyzetét megbízhatóságuk alapján osztályozzák. Bármilyen további szolgálat végzésére csak a megbízhatónak minősített személyzet volt jogosult. Az előírások szerint „egyelőre csakis a megfelelő tényleges tisztek, a szükséges tartalékos tisztek, megfelelő tovább szolgáló altisztek vezénylendők vissza szolgálattételi állományba. Más legénységi egyének csak kivételes s nagyon indokolt esetben tartandók vissza.” A parancsnokoknak névjegyzéket kellett készíteni a személyzetre vonatkozólag.⁹³ A 37. (repülésügyi) osztály 1919. október 1-jei névjegyzékei 118 pilótát és megfigyelőt tartalmaznak, akik közül 24 a Hüm. 37. osztályánál tevékenykedett, 19 betegállományban, míg heten eltűntként voltak nyilvántartva. Egy másik jegyzék szerint 1919. október 15-ig 32 repülőtsiszt szerelt le.⁹⁴

Az agónia

1919. augusztus 1-jén lemondott a Forradalmi Kormányzótanács és ezzel véget ért a Tanácsköztársaság időszaka, három nappal később, augusztus 4-én pedig a románok bevonultak Budapestre – kezdetét vette az ország, és ezzel együtt repülőiparunk kirablása. A Légügyi osztály által folyamatosan vezetett nyilvántartásoknak köszönhetően viszonylag

---

⁹¹ Uo. A Repülőpótkeret-parancsnoksághoz a repülőalakulatok személyi ügyei mellett a gazdasági-közigazgatási, felszerelési és anyagi ügyeket is irányította, minden olyat, ami nem műszaki jellegű. A műszaki anyagok intézése a Repülő-anyagszertár hatásköre volt. A Repülőpótkeret közvetlenül a 37. (légügyi) osztály alárendeltségébe tartozott.

⁹² A szombathelyi század történetéhez lásd: *Czirók Zoltán*: Katonai repülés Szombathelyen a „forradalmak korá”-ban, 1918. november–1920. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 2007. 2. sz. 48–63. o.

⁹³ HL HM iratai. 201.085/Lü. 37. – 1919. 982. d.

⁹⁴ HL HM iratai. 1988/bk. – 1919. 980. d.

pontos adatokkal rendelkezünk az elhurcolt anyagot illetően. Az 1919. november 21-ig feldolgozott adatok szerint 302 vagon repülőanyagot vittek el a románok különböző helyekről, ezek közül szeptember 26. és november 21. között 97 vasúti kocsit már el is hagyta az országot a Tisza-hidakon keresztül. A magyar repülőcsapatokat majdnem 83 millió korona kár érte, amelybe a Károlyi-kormány idején elvesztett anyagok nincsenek beszámítva.⁹⁵ A vonatkozó román forrásokat áttanulmányozva Valeriu Avram professzor megkísérelte a lehető legpontosabb kimutatást készíteni a románok által használt zsákmánygépekről és motorokról, amely természetesen – mint a történelem folyamán annyiszor – egy jóval kisebb számot mutat, így valószínűleg már soha nem derülhet fény a teljes igazságra. „Több ezer, az egykori román Főhadiszállásnak az 1919-es tevékenységéről szóló korabeli dokumentumait végigforgatva és alaposan áttanulmányozva arra a meglehetősen pontos megállapításra jutottam, hogy a román hadsereg kb. 150, különféle típusú repülőgépet zsákmányolt a magyar hadseregtől, amelyből mintegy 80 volt használható állapotban, a többi erőteljesen használt, vagy alkatrésziányos volt. (...) Ezen kívül mintegy 260, különböző típusú repülőgépmotor is zsákmánnyá vált, ezeket Aradra küldték az ottani (MARTA) repülőgépgyárba.”⁹⁶

Fennmaradt ugyanakkor egy kimutatás 1919. december 28-i dátummal, amely gróf Teleki József kérdésére közölte a „Visszamaradt repülőanyagok leltára a román megszállás után”-i mennyiségét. Ez többek között: 55 használt repülőgép (sárkány) javításra szoruló állapotban, 11 használt repülőgép motor javításra szoruló állapotban, 36 repülőgéproncs, 12 motorroncs, valamint a különböző mennyiségű propellerek, szárnyak, repülőgépalkatrészek.⁹⁷ Ezekhez a számokhoz azonban minden bizonnyal hozzá kell még adni az egyes alakulatok birtokában lévő repülőgépeket, hogy képet kaphassunk az országban maradt repülőanyagról. Néhány repülőszázadnak ugyanis sikerült megmenekülnie a románok elől és ezek a Dunántúlon kerestek menedéket. A 8. (harci) repülőszázad Háry parancsnoksága alatt előbb Győrszemerére, majd Szombathelyre vonultak vissza a románok elől, de a kecskeméti 5. repülőszázad nagy részének is sikerült Lajosmizsén és Ferencvároson keresztül – Jutason pedig még hozzájuk kapcsolták a kaposvári század szerelvényét is – Szombathelyre bevonulnia. Rajtuk kívül a győri század nagy része települt át Szombathelyre, ami az utolsó mentsvárnak számított.

A Nemzeti Hadsereg repülőcsapatainak tagozódását és alárendeltségi viszonyait az 1919. október 12-én kiadott rendeletben szabályozták. Eszerint a Magyar Repülőcsapat Parancsnokság a Fővezérség I.b osztályaként, annak mindenkori székhelyén kapott beosztást. A parancsnok egyben az I.b. osztály vezetője és repülésügyi előadó. A 37. (légtügyi) osztály megszűnése után az osztály ügykörébe tartozó elvi kérdéseket, a gyárak üzemének irányítását és az aviatikai személyzet nyilvántartását is az I.b. osztály vette át. A Repülőcsapat Parancsnokság alárendeltségébe a Szegedi Repülőcsoport-parancsnokság (a szegedi repülőszázad, a repülőkiképző-század és a repülőgép-javitóműhely), a

---

⁹⁵ HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) iratai. 1798/bk., 2197/bk. 37. oszt. 980. d. A részletes kimutatás szerint a repülőgépgyárakból 87 gépet vittek el (13 motor nélkül), az egyes repülőszázadoktól 23 gépet, míg Cinkotáról 208 repülőgépet motorral, 192 repülőgépet motor nélkül és 130 motort. Ezenkívül számtalan alkatrészt, nyersanyagot, szerszámgepet stb. zsákmányoltak a románok.

⁹⁶ Valeriu Avram: A román V. repülőosztály tevékenysége Magyarország felett. (Ford. Bernád Dénes.) *Aero Historia*, 1992. október. 40–41. o.

⁹⁷ HL HM iratai. 21626/a bk. 981. d.

szombathelyi és budapesti repülőszázad, valamint a siófoki repülőkülönítmény tartozott. A parancsnokság vezetője Bogyay Artúr őrnagy lett, beosztottak pedig Pál Andor százados, Gálffy Béla, Weldin Ferenc és Kazay Kálmán főhadnagyok. A Fővezérség I.b osztálya 1920. január 25-én megszünt.⁹⁸

A Szegedi Repülőcsoport Parancsnokságot a szegedi Kerületi Parancsnokságnak alárendelve hozták létre, parancsnoka Czapáry Jenő százados lett. A parancsnokságot 1920 elején megszüntették, mivel fölöslegessé vált. Személyzete a szegedi repülőszázadhoz vonult be, állománya két tiszt, két altiszt és hat fő legénység volt. A Repülőcsoport kötelékébe tartozott a Szegedi Repülőszázad, Horváth István parancsnoksága alatt. Személyi állománya 1919. november 30-án kilenc tiszt és 44 főnyi legénység, míg 1920. február 1-jén nyolc tiszt, két altiszt és 46 fő legénység. Ezen idő alatt három startkész repülőgéppel rendelkeztek.⁹⁹

A Szegedi Repülőképző-század parancsnoka Martinek Vince százados volt, a század állománya 1919. december 15-én négy tiszt, négy altiszt és 35 főnyi legénység volt, míg a Szegedi Repülőgép-javítóműhely parancsnoka Fabinyi Elek százados, a műhely állománya pedig 1919. december 15-én öt tiszt, két altiszt és 109 fő legénység.¹⁰⁰

A Szombathelyi Repülőszázadot a szombathelyi Körletparancsnokságnak rendelték alá, parancsnokul a Szombathelyre visszavonult egykori 8. harci repülőszázad parancsnokát, Hány László századost nevezték ki. Személyi állománya 1919. november 20-án 15 tiszt és 56 fő legénység, december 10-én pedig 16 tiszt, 13 altiszt és 55 főnyi legénység. Előbbi időpontban öt, utóbbiban két startkész repülőgépet bírt a század.¹⁰¹ A szombathelyi repülőter rendbehozatalára felállították a Repülőter-gondnokságot, melynek parancsnokául Albrecht Alfréd főhadnagyot nevezték ki.

A Siófoki repülőkülönítmény valószínűleg a Fővezérség közvetlen rendelkezésére állott, de azon kívül, hogy még augusztus folyamán két-három repülőgépet szándékoztak Győrből Siófokra vinni, nem ismert egyéb a Weldin Ferenc főhadnagy parancsnoksága alatt álló egységről.¹⁰² A Budapesti Repülőszázadot a korábbi felszámoló parancsnokságból hozták létre és a budapesti Katonai Körletparancsnokságnak rendelték alá. Pa-

---

⁹⁸ HL VKF iratai. 1698/I.b – 1919. 1. d.

⁹⁹ HL VKF iratai. 2353/I.a. – 1919. 2. d.

¹⁰⁰ *Vesztényi János*: A magyar katonai repülés 1920–1945. HL Tgy, 2787. 15–16. o.

¹⁰¹ HL VKF iratai. 1963/I.a - 1919. 1. d., 2353/I.a - 1919. 2. d. A szombathelyi század repülőgép-állományával kapcsolatosan felmerül néhány kérdés. Ennek alapja Hány László a 1939-ben tett azon nyilatkozata, miszerint az intervenció csapatai Budapestre történő bevonulása előtt lehetővé vált kb. 30 repülőgépnek Szombathelyre történő átmoválására. Amennyiben a román csapatok a Rába vonaláig nyomultak volna előre, akkor ezeknek a repülőgépeknek olasz területre való átrepülését vették tervbe. Mint a korábbiakban láttuk, a mátyásfüldi 8., a győri 4. repülőszázad, valamint a kaposvári és kecskeméti repülőszázadok maradványainak Szombathelyre menekítésével teljesen hihetőnek tűnik ez a szám. Az azonban már megválaszolatlan, hogy e nagy mennyiségű repülőgép hová tűnt. November elején a budapesti bevonuláshoz hat gépet repültek át Szombathelyről, és még ezután is öt startkész gépük maradt. Előfordulhat, hogy a siófoki különítményt is az itteni készletből szerelték fel és valószínűleg több gép is javítás alatt vagy használhatatlan állapotban állt a hangárakban (A decemberi nyilvántartásban szereplő két repülőgép Fokker D.VII típusú volt.). De ez a szám még így is elmarad a Hány által említett mennyiségtől. Ugyanakkor Fekete Örs Oszkár vallomásából tudjuk, hogy a Bécsben vásárolt 10 repülőgéppel Szombathelyre repültek és az egész századdal együtt beolvadt a Hány parancsnoksága alatt álló repülőszázadba – ez azonban már csak 1920 elején valósult meg. HL VKF iratai. I. csoport. 2083/I.b. - 1919. 1. d.; *Somogyi István*: *Hartensteintől* (sic) Funchalig. Budapest, 1936. 71–72. o.

¹⁰² HL VKF iratai. 251. hdm. I. d.

rancsnoka Steiner (Szintay) József százados volt és egyelőre csak elvileg alakult meg, mivel repülőgépekkel nem rendelkezett. Ez a helyzet minden bizonnyal a bevonulást követően megváltozott, hiszen a fővárosba rendelt repülőgépek valószínűleg e század állományába kerültek. A budapesti század vette át egyúttal a felszámoló egységeknél összegyűjtött felesleges, beosztást nem kapott szakképzett hivatásos repülőszemélyzetet. 1919. november 1-jén állományában 54 tisztet, valamint 50 altisztet és tisztos hajózt tartottak nyilván.¹⁰³

A fenti alakulatok személyi, műszaki és kiképzési tekintetben is a Repülőcsapat Parancsnokságnak voltak alárendelve. A csóti repülőtelep, a székesfehérvári repülő- és lég-hajós anyagraktár, valamint a még megszállt területeken lévő repülőterek és raktárak a Hadügyminisztérium 37. (légügyi) osztályának, majd ennek megszűnése után „az aviati- kai anyagra vonatkozó ügyek pedig a Katonai Közigazgatási Főcsoport Főnökének ügy- körébe lépnek.”¹⁰⁴

Az új repülőcsapat tevékenységéről szintén nagyon kevés adat maradt fenn. E rövid, pár hónapos fennállása alatt az egységek egyik feladata minden bizonnyal a rendszeres futár járatok fenntartása révén az összeköttetés fenntartása volt főként a Fővezérrel. Egy augusztus 5-én kelt parancs szerint már volt „állandó összeköttetés repülő útján Szeged és Székesfehérvár között”. 1919. szeptember 20-tól Siófok és Szeged között repülőposta-összeköttetést létesítettek, amely négynaponta indult Siófokról és a Szegedre érkezés után egy-két nappal tért vissza.¹⁰⁵ A Tanácsköztársaság bukása után egyébként a repülőgépeken a vörös csillagot fehérrel lefestették és a hivatalos rendelt szerint a Nemzeti Hadsereg repülőgépeit a szárnyakon és a törzs két oldalán egy-egy nagy fekete „H” betűvel kellett ellátni – emellett még egy betű- és számrendszert is kialakítottak a gépek jelzésére.

Harci bevetésről csak egy esetben beszélhetünk, ez pedig Horthy és csapatainak Budapestre történő bevonulásának biztosítása. Az előzetes intézkedések szerint a fővárosba rendelt katonai repülőgépek feladata: „...megfigyelni a várost, kültelkeit... valamint támogatólag közreműködni a hadsereg és a karhatalom esetleges harcaiban”, továbbá propaganda-tevékenység.¹⁰⁶

A nemzeti hadsereg újjászervezési kísérletei mellett külföldről nem túl biztató hírek érkeztek a magyar repülés jövőjét illetően, hiszen számítani lehetett rá, hogy a magyar békeszerződés hasonló lesz az osztrákhöz –, ez pedig a magyar katonai aviatika teljes megsemmisítését jelentette. A légügyi osztály ezért egy tervezetet készített, hogy kellő időben megtett intézkedésekkel kikerülhessék a várható súlyos következményeket. A Fővezérrel történt egyeztetések során a katonai repülés repülőposta cégére alatti elhelyezkedését tartották a legbiztosabbnak. Az előterjesztések nyomán a Honvédelmi Minisztérium hozzáfogott az előkészületekhez és 1920-tól kezdve a repülőcsapat illegalitásba

---

¹⁰³ Lásd a 100. jegyzetet, 17. o.

¹⁰⁴ HL HM iratai. 18.600/el.n. C. – 1919. 982. d.

¹⁰⁵ HL HM iratai. 2353/1.a. – 1919. 980. d. Vesztfényi: i. m. 22. o.

¹⁰⁶ HL VKF iratai. 1669/1., 2005/1., 2057/1. – 1919. 1. d. A november 3-án megjelent intézkedés nyomán feltételezhető, hogy a bevonulás biztosításában az alábbi repülőgépet vettek részt: a Szombathelyi repülőszázadtól hat repülőgép (valószínűleg három Fokker D.VII, egy Fokker D.VI és kettő UFAG C.I), a Siófoki repülőkülönménnyől kettő repülőgép (valószínűleg egy-egy UFAG C.I és 169-es sorozatú Hansa-Brandenburg C.I).

vonult. A rejtést fentről kezdve, polgáriasisították a repülési ügyeket intéző csúcsszervet. 1920 januárjában megalakították a II. (légiforgalmi) szakosztály néven, élén Petróczy István alezredessel. 1920. február 11-én pedig életre hívták a Magyar Aeroforgalmi Rt.-t (MAEFORT), melynek nyilvános célja a légiforgalom fejlesztése, valójában emellett leginkább a repülőcsapat felfegyverzése és készenlétben tartása volt. Ezzel az első világháború utáni magyar repülés hattyúdala vette kezdetét. A fegyvereket leszerelték a gépekről és bár rövid ideig a MAEFORT felügyelete alatt még működött a légiforgalom, valamint a forgalmi állomások mellett Szegeden és Szombathelyen kiképző állomásokat is létrehoztak, az első magyar repülőcsapatok története a végéhez ért. 1921 közepétől már a Szövetségekőzi Légyügyi Ellenőrző Bizottság elől kellett menteni a maradék repülőanyagot, de ez csak részben sikerült és amit a Tanácsköztársaság után nem hordtak el az országból, azt a LÜEB emberei nagy gonddal semmisítették meg.

Zoltán Czirók

ON THE HISTORY OF 1918–1919 HUNGARIAN AIR TROOPS

Summary

During World War I aircrafts grew to be the basis of a new and decisive branch of service. Like all the Great Powers, the Austro-Hungarian Monarchy tried to set up combat-ready air troops, and following the collapse of the empire the successor states endeavoured to exploit the experiences in their own armies. After laying down the basic organization of the independent Hungarian air troops, the first units were set up from November 1918, and the number of operable units grew considerably within a few months. Supplying the ever increasingly deployed air battalions and detachments came to be the task of mainly the three aircraft factories in Hungary, but this proved to be a great challenge for them working at reduced capacity. In the mean time the military staff found a possibility to supplement inland production, easing the demand by confiscating the aircrafts of the reserve air squadrons that had been operating in Hungary during World War I and of the German Mackensen Army that had marched through the country. As a result, an efficient air troop could be maintained amidst the hard battles of the Hungarian Soviet Republic, which not only was a match for the similar units of enemy states in quality and quantity, but in many cases it even surpassed them. In addition to the sufficient aircraft supply, the second important pillar of the organization, securing continuous and high level operating, was the numerous experienced air staff already tested during the World War. After August 1919, however, it was impossible to save this well-organized air force. Romanian looting and subsequently the measures of the Entente commissions destroyed the institution of Hungarian air troops almost completely, which was forced then by the Trianon Treaty to go underground.

The study focuses on the background of the 1918–1919 air events, giving exact numbers on the size and capacity of the Hungarian air troops of the time; and presenting details on the changes in organization, on the output of inland aircraft factories, on the topic of machine stock and staff of the air troops, and on the air forces of neighbouring countries.

Zoltán Czirók

POUR L'HISTOIRE DES TROUPES AÉRIENNES HONGROISES EN 1918–1919

Résumé

Lors de la première guerre mondiale, l'avion devint la base d'une catégorie d'armes nouvelle et déterminante. A l'instar des autres grandes puissances, la Monarchie austro-hongroise s'efforça également de mettre en place des troupes aériennes efficaces et les États successeurs tentèrent de profiter de ces expériences après la désintégration de l'empire. La base organisationnelle des troupes aériennes hongroises indépendantes étant constituée, les premières troupes aériennes furent créées dès novembre 1918 et le nombre d'unités opérationnelles connut une forte augmentation en l'espace de quelques mois. L'approvisionnement des divisions et des détachements aériens, qui effectuèrent de plus en plus de missions, représenta un défi important pour les trois usines aéronautiques de Hongrie qui tournaient alors à régime réduit. Néanmoins, le commandement militaire eut la possibilité de remédier à l'insuffisance de la production nationale: il essaya de satisfaire à la demande avec les appareils des compagnies de renfort en place en Hongrie pendant la guerre mondiale et avec les avions confisqués à l'armée Mackensen allemande lors de son passage en Hongrie. De ce fait, une troupe aérienne efficace put être conservée même lors des combats ardues de la République des Conseils qui fut égale voire supérieure en quantité et en qualité aux formations semblables des États adverses. Outre le matériel aéronautique nécessaire, c'est le personnel navigant chevronné et en grand nombre qui constitua l'autre pilier du dispositif: c'est ce personnel rompu à la guerre qui en garantissait le fonctionnement continu et de qualité. Toutefois, cette force aérienne bien organisée ne put plus être sauvée après août 1919. Avant d'être contrainte à l'illégalité par les dispositions du traité de Trianon, la quasi-totalité de l'aviation militaire hongroise fut détruite par les prises de guerre roumaines et l'activité des comités de l'Entente.

L'étude examine le contexte des événements aéronautiques de 1918–1919, avance des chiffres sur la taille et la performance des troupes aériennes hongroises de l'époque en analysant en détail l'évolution du système organisationnel, la productivité des usines aéronautiques hongroises, le matériel et le personnel des troupes, ainsi que la force aérienne des États voisins.

Zoltán Czirók

ZUR GESCHICHTE DER UNGARISCHEN FLIEGERTRUPPEN IM JAHRE 1918–1919

Resümee

Im Laufe des Ersten Weltkriegs erwuchs das Flugzeug zur Grundlage einer neuen, bestimmten Waffengattung. Die Österreichisch-Ungarische Monarchie versuchte – ähnlich den anderen Großmächten – schlagfertige Fliegertruppen aufzustellen, und mit dem Zerfall des Reichs wollten die Nachfolgestaaten diese Erfahrungen in ihrer eigenen Armee nutzen. Als Schaffung der organisatorischen Grundlagen der selbständigen ungarischen Fliegertruppen begann ab November 1918 die Aufstellung der ersten Fliegerverbände, und die Zahl der einsatzfähigen Einheiten stieg innerhalb weniger Monate in bedeutendem Maße an. Die Versorgung der immer mehr Einsätze absolvierenden Fliegerabteilungen war in erster Linie Aufgabe der drei Flugzeugfabriken in Ungarn, wobei sich dies jedoch für die mit reduziertem Betrieb arbeitenden Fabriken als eine große Herausforderung erwies. Zugleich bot sich der Militärführung die Möglichkeit, die ungarische Produktion zu ergänzen – den Bedarf versuchten sie einerseits mit den beschlagnahmten Maschinen der während des Weltkriegs auf dem Gebiet des Landes tätigen Fligersatzkompanien, andererseits mit denen der durch Ungarn hinweg gezogenen deutschen Mackensen-Armee zu lindern. Dieser Tatsache ist es zu verdanken, dass es auch in den schwierigen Kämpfen der Räterepublik gelang, eine effektive Fliegertruppe aufrechtzuerhalten, die qualitativ und quantitativ den ähnlichen Verbänden

der gegnerischen Staaten nicht nur ebenbürtig war, sondern diese in vielen Fällen auch übertraf. Neben der Gewährleistung des notwendigen Flugmaterials wurde die andere wichtige Stütze der Organisation von dem im Weltkrieg bereits eingesetzten, erfahrenden Fliegerpersonal von großer Zahl gebildet, dessen fortlaufende und qualitativ hochwertige Tätigkeit sichergestellt wurde. Nach dem August 1919 war es jedoch bereits unmöglich, diese gut organisierte Fliegerkraft zu retten. Die rumänische Erbeutung und dann die Tätigkeit der Kommissionen der Entente zerstörte die Institution des ungarischen Militärfliegens fast vollständig; sie musste infolge der Vorschriften des Friedensdiktats von Versailles in die Illegalität flüchten.

Die Studie untersucht den Hintergrund der Flugereignisse des Jahres 1918–1919 und bildet dabei ein mit Zahlen dargelegtes Bild von der Größe und Leistung der zeitgenössischen ungarischen Fliegertruppen. Sie analysiert detailliert die Änderungen des Organisationssystems, die Leistung der ungarischen Flugzeugfabriken, die Frage des Flugzeug- und Personalbestandes der Fliegerverbände, sowie die Fliegerkraft der Nachbarstaaten.

Зольтан Цирок

К ИСТОРИИ ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННО-ВОЗДУШНЫХ СИЛ В 1918–1919 ГОДУ

Резюме

В ходе первой мировой войны авиация стала основой нового решающего рода войск. Австро-Венгерская Монархия – аналогично другим крупным державам – стремилась создать боеспособные войска авиации, а с распадом Австро-Венгерской Монархии образовавшиеся на ее месте государства-преемники пытались использовать приобретенный опыт в своих армиях. После того, как были заложены организационные основы самостоятельных венгерских ВВС, начиная с ноября 1918 года началось формирование первых авиационных частей, и число боеспособных авиационных за несколько месяцев значительно возросло. Снабжение самолетами дивизионов и отдельных частей авиации, совершавших все больше боевых вылетов, возлагалось прежде всего на три венгерских авиационных завода, но для заводов, работавших с сокращенной мощностью, эта задача явилась большим вызовом. Военному руководству предоставилась возможность расширить отечественное производство самолетов – во время мировой войны возникшую потребность в самолетах пытались удовлетворять за счет авиационных эскадрилий, действовавших на территории страны, а с другой стороны, за счет летательных аппаратов, конфискованных у немецкой армии Маккенсена, проходившей по территории страны. Благодаря этому удалось даже и в тяжелых боях за Венгерскую Советскую Республику поддержать эффективные авиационные части, которые не только качественно и количественно отвечали поставленным требованиям, но и во многих случаях превосходили подобные части враждебных государств. Наряду с обеспечением необходимых летательных аппаратов вторым важным фактором отечественной авиации являлся испытанный в мировой войне, обладавший боевым опытом многочисленный летный состав, обеспечивавший непрерывное, поставленное на высокий уровень действие авиации. Однако после августа 1919 года эту хорошо организованную авиацию уже невозможно было спасти. Захват румынами трофеев, а также действие комитетов антанты почти полностью уничтожили силы венгерской военной авиации, которые в результате предписаний Трианонского мирного договора были вынуждены действовать нелегально.

В статье анализируется фон воздушных битв 1918–1919 года, дается подкрепленная цифрами характеристика воздушных битв венгерской авиации того времени, мы получаем впечатление о их масштабах и мощности участвовавших в них сил, в статье подробно анализируются штатно-организационная система авиации и ее изменения, характеризуется мощность отечественных авиационных заводов. Автор рассматривает вопросы, связанные с боевыми характеристиками самолетов и личным составом авиационных частей, не оставляя при этом без внимания силы авиации соседних государств.

LÉPÉSEK A HONI LÉGVÉDELEM KIÉPÍTÉSÉRE MAGYARORSZÁGON AZ 1920-AS ÉVEKBEN

A légitámadás elleni védekezés az első világháború idején

A honi légvédelem fogalma az első világháború időszakában alakult ki. Feladatkörébe sorolták mindazokat a szervezeteket, tevékenységeket, rendszabályokat, fegyverrendszereket, különböző eszközöket és berendezéseket, melyek az állami vezetés, a fegyveres erők, a gazdaság, az infrastruktúra, illetve a polgári lakosság védelmét biztosították az ország légtérébe behatoló ellenséges légi járművekkel szemben.¹ A honi légvédelem részben katonai, részben polgári feladatokat foglalt magában. A katonai légvédelem célja a légitámadások megakadályozása vagy megzavarása, az ellenséges légi kötelékek megsemmisítése, elűzése, illetve szétszórása volt. A polgári légvédelem (későbbi terminussal: légoltalom) tevékenysége elsősorban a bekövetkező légitámadások hatásának csökkentésére, az anyagi és személyi veszteségek mérséklésére, illetve az okozott károk mielőbbi felszámolására irányult.

A hátszország légi védelmével kapcsolatos fontosabb alapelvek, az első átfogó szabályozások, bizonyos szervezeti keretek és technikai megoldások a világháború végére már a legtöbb európai államban, köztük Magyarországon is megszülettek.²

Az első világháború alatt a katonai repülés gyors fejlődésen ment keresztül. A háború elején még csak kiegészítő szerepkörben alkalmazott repülő csapatokból 1918-ra önálló fegyvernem született, amely jelentős hatást gyakorolt a hadműveletek alakulására. A háború végén az antant 11 381, a központi hatalmak 5837 repülőgéppel rendelkeztek. Az Osztrák–Magyar Monarchia légierijének állományába 1733 gép tartozott.³ A harcoló felek már a háború első hónapjaitól szórványos légitámadásokat intéztek az ellenséges hátszország hadifontosságú célpontjai (légi bázisok, hadianyag gyárak, közlekedési csomópontok) ellen. Francia repülőgépek 1914. december 4-én a fronttól mintegy 100 km-re fekvő Freiburgot bombázták. A német légierő 1915. március 20-tól Párizst, május 31-től Londont támadta.⁴

¹ Márköldi Aladár – Adorján János: A légi veszély és a védekezés módjai. Budapest, 1936. (a továbbiakban: Márköldi – Adorján 1936.) 4., 50–51. o.; Nagy Ferenc: Az egységes légvédelmi rendszer kiépítésének kezdeti lépései Magyarországon. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 2000. 1. sz. (a továbbiakban: Nagy 2000.) 39. o.

² Berkovics Gábor: A figyelő- és jelentőszolgálat története Magyarországon 1917–1945, releváns külső és belső katonai környezete a két világháború között. (Kézirat, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.) Budapest, 2000. (a továbbiakban: Berkovics 2000.) 21. o.

³ Ernst Peter: Die k. u. k. Luftschiffer- und Fliegertruppe Österreich–Ungarns 1794–1919. Stuttgart, 1981. (a továbbiakban: Peter 1981.) 258–260. o.; Szentnémedy Ferenc: A repülés. Budapest, 1933. 40–41. o.

⁴ Heinrich Hunke: Luftgefahr und Luftschutz. Berlin, 1933. (a továbbiakban: Hunke 1933.) 5–6. o.; John A. MacBean – Arthur S. Hogben: Bomb Gone: the Development and Use of British Air-dropped Weapons from 1912 to the Present Day. London, 1990. 17. o.

Az Osztrák–Magyar Monarchia esetében elsősorban a frontokhoz közel eső területek szenvedtek az ellenséges bombázásoktól. Az olasz légierő súlyos támadásokat hajtott végre Fiume és Pola ellen. Polát 41 alkalommal bombázták, 391 gép részvételével. Több alkalommal hullottak bombák Ljubjana és Innsbruck térségében is. Antant felderítő gépek jelentek meg Bártfa és Szeged légterében, egy olasz repülőraj pedig 1918 augusztusában berepült Bécs fölé, ahol röpcédulákat dobott le. A Monarchia légereje főként Milánó és Velence körzetét támadta. Mestrét 42 alkalommal bombázta, összesen 251 osztrák–magyar gép. Szórványos légitámadások érték Róma és Nápoly térségét is.⁵

A repülőgépek számának és teljesítményének jelentős megnövekedésével, a korábbi, döntően harcászati szintű feladatokon túllépve lehetővé vált a légierő hadászati célú felhasználása. A repülő csapatok specializálódását elősegítő gyors technikai fejlődés, az ehhez igazodó korszerűbb szervezeti keretek és az új alkalmazási elvek nyomán fokozatosan nőtt a hátszág ellen indított légitámadások gyakorisága és jelentősége. A bombázások már nemcsak a katonai objektumok ellen irányultak, hanem a gazdasági élet, a közlekedés, az államigazgatás számos létesítménye is a célpontok közé került. A háború végére általánossá vált az a felfogás, amely a hátszágat a fronthoz hasonló hadművelleti területnek tekintette. Bár a kifejezetten polgári létesítmények és a civil lakosság elleni tervszerű támadásokat a harcoló felek elvben elutasították, a gyakorlatban az ipari és közlekedési célpontok támadása során eleve számoltak polgári áldozatokkal, amit „járulékos veszteségnek” tekintettek.⁶

A háború alatt Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország front mögötti területeire a központi hatalmak 2925 gépe összesen 14 577 bombát dobott. A támadások 2953 halott és 5925 sebesült áldozatot követeltek. Németország és a Monarchia nyugati és déli területeire 5093 antant gép bevetése nyomán 17 623 bomba hullott, melynek következtében 1131 fő meghalt és 2721 fő megsebesült.⁷ Bár a legtöbb légitámadás a német hátszágot érte, és a legtöbb bombát is ott dobták le az ellenséges légi járművek, a személyi veszteségek aránya mégis ott volt a legalacsonyabb. Németországban 100 bombára 18 fő halott és sebesült jutott. Ez az arány Nagy-Britanniában 86 fő, Franciaországban 46 fő, Olaszországban 44 fő, az Osztrák–Magyar Monarchiában pedig 39 fő körül alakult. A nagy veszteségeket Nagy-Britannia esetében elsősorban az okozta, hogy a német légitámadások többnyire néhány sűrűn lakott nagyváros, mindenekelőtt London körzetére koncentráálódtak. A német veszteségek átlagosnál alacsonyabb mértékében közrejátszott a katonai és polgári légvédelmi intézkedések viszonylag korai bevezetése.⁸

⁵ Peter 1981. 164–166., 216–217. o.; John H. Morrow (Jr.): *The Great War in the Air. Military Aviation from 1909 to 1921.* Washington–London, 1993. 262. o.; Robin Higham: *Air Power.* Yuma, 1984. 27. o.; Winkler László: Osztrák–magyar repülőerők harctevékenysége az első világháborúban. *Magyar Szárnyak*, 28. (2000.) 17–18., 23–24. o.; Madarász László: Repülőink a világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1928. 2. sz. 203. o.

⁶ Conrad C. Crane: *Bombs, Cities and Civilians: American Airpower Strategy in World War II.* Lawrence, 1993. (a továbbiakban: Crane 1993.) 15. o.; Nagy 2000. 40. o.

⁷ Az összesített adatokat az 1. melléklet tartalmazza. Hunke 1933. 13–14. o.; Frank Morrison: *War on Great Cities.* London, 1937. (a továbbiakban: Morrison 1937.) 118., 180. o.; Keller László: London légvédelme a világháborúban *Magyar Katonai Szemle*, 1934. 3. sz. 148–149. o. Más forrásokban ettől eltérő veszteségadatok is találhatóak, de a különbség általában nem éri el a 10 %-ot. Vö. John R. Bushby: *Air Defence of Great Britain.* London, 1973. 41. o.; Crane 1993. 14. o.; Siegfried Beer – Stefan Karner: *Der Krieg aus der Luft. Kärnten und Steiermark 1941–1945.* Graz, 1992. 21. o.

⁸ Hunke 1933. 13–14. o.; Morrison 1937. 118., 180. o.; Olaf Groehler: *A légi háborúk története 1910–1970.* Budapest, 1980. (a továbbiakban: Groehler 1980.) 54–56. o.

A növekvő számú háterszág elleni légitámadások miatt a harcoló felek már 1915-ben lépéseket tettek a front mögötti területek légvédelmének megszervezésére. Ez kezdetben csak néhány fontosabb ipari, közlekedési gócpont körzetét érintette, később a front mögött húzódó 100–200 km széles sávra is kiterjedt. A háború végére azonban világossá vált, hogy szükség van a harcoló államok egész területére kiterjedő légvédelmi rendszer kiépítésére. Németországban, 1918-ban már 24 110 katona, 896 légvédelmi ágyú, 454 fényszóró, 536 kötött ballon, és 170 vadászrepülőgép (a német légvédelmi erő mintegy 40%-a) oltalmazta a honi légteret. Nagy-Britanniában a legnagyobb hangsúlyt a főváros védelme kapta. London légtérét 9700 katona, 266 légvédelmi ágyú, 353 fényszóró, 112 kötött léggömb és 282 vadászgép biztosította.⁹

A világháborús tapasztalatok azonban azt is bebizonyították, hogy a katonai eszközök, a légierő és a légvédelmi tüzérség nem elegendő a légitámadások elhárítására és hatásuk csökkentésére. Szükség van a polgári légvédelem kiépítésére, a lakosság élet- és vagyonbiztonságát szolgáló speciális rendszabályokra, létesítményekre, szervezetekre is. A háborúban résztvevő államok számos rendelkezést hoztak a háterszág légitámadások elleni védelme érdekében. Ezek közé tartozott az ellenség tájékozódásának megnehezítése, a rejtés, burkolás, elsötétítés, elködösítés bevezetése, a gyakran támadott körzetekben élők részleges kitelepítése, az ipartelepek működését érintő biztonsági előírások kidolgozása, a tűzrendészeti szempontok fokozott érvényesítése, a riasztás megszervezése és a lakosság légiriadó alatti magatartásának szabályozása. Az intézkedések eredményességét mutatta, hogy míg Németországban, 1916-ban 100 ledobott bomba átlagosan 25 halott és 75 sebesült áldozatot követelt, addig 1918-ban a veszteségek jelentősen mérséklődtek, 100 bombára már csak 3 halott és 12 sebesült jutott.¹⁰

Az első világháború végére az offenzív légierők fejlődésének, növekvő szerepének ellenhatásaként (bár némiképp attól elmaradva) megszülettek azok az elemek, elvek, eljárások, technikai eszközök (vadászrepülő erők, légvédelmi tüzérség, légvédelmi figyelő és jelentő szolgálat, polgári légvédelmi intézkedések), melyek összefogásával lehetővé vált a honi légvédelem kiépítése. A háború végére a harcoló hadseregek légvédelme mellett fokozatosan önálló feladatkörre vált a honi légtér oltalmazása.¹¹

A katonai légvédelem a korabeli felfogás szerint aktív (fegyveres) és passzív (nem fegyveres) tevékenységre tagolódott. Az aktív légvédelem körébe sorolták az ellenséges repülőekkel harcra szálló saját légierőt, mindenekelőtt a háterszág védelmét ellátó vadászrepülő erőket, valamint a földi légelhárítást, a légvédelmi ágyús és géppuskás alakulatokat. A passzív légvédelem keretébe tartoztak a katonai kisegítő eszközök (fényszóró, fülelőkészülék, léggömbzár), valamint a rejtés, burkolás, leplezés, álcázás különböző módoszatai. Ide sorolták a légi figyelő és jelentő szolgálatot is, mely központilag irányított katonai szervezet volt, de a polgári hatóságok számára is adatokat szolgáltatott, és tevékenységébe polgári szervezetek is bekapcsolódtak. A passzív légvédelem fontos ré-

---

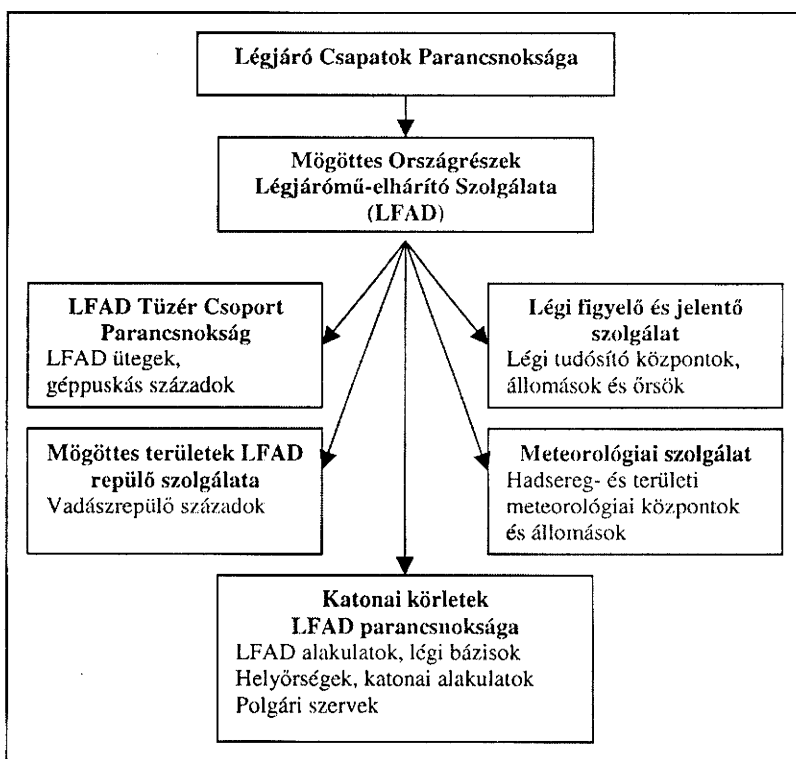
⁹ Varga József: A légvédelmi tüzérség története a kezdetektől a második világháború végéig. Budapest, 1996. (a továbbiakban: Varga 1996.) 30. o.; Halász János: Légitámadás és légvédelem. Miskolc, 1936. 30. o.; Groehler 1980. 57. o.

¹⁰ Hunke 1933. 13–14. o.; Markovics Árpád: A háterszág gáz- és légvédelme. Magyar Katonai Szemle, 1931. 1. sz. 53. o.; Cziegler István: Légvédelem. Magyar Katonai Közlöny, 1930. 1. sz. 38–43. o.

¹¹ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Honvéd Vezérkar Főnöke (a továbbiakban: VKF) Eln. 1. 1097/1934.; Berkovics 2000. 21. o.

szének tekintették a kialakulóban lévő polgári légvédelmet, a károk és veszteségek megelőzését célzó óvintézkedéseket (elsötétítés, tűzvédelem stb.), a riasztás megszervezését, illetve a légitámadás alatti magatartásra vonatkozó szabályozást.¹²

Az Osztrák–Magyar Monarchiában a háterszág légitámadás elleni védelmének kiépítésére 1917 tavaszán történt átfogó intézkedés. Április 1-jén a közös (k. u. k.) Hadügyminisztérium központi légvédelmi irányelveket adott ki. Megszervezték a Mögöttes Országrészek Légjárómű-elhárító Szolgálatát (Luftfahrzeugabwehrdienst im Hinterland – LFAD). A háterszágban működő katonai kerületekben helyi LFAD parancsnokságokat állítottak fel, melyek mind a katonai, mind a polgári légvédelmet irányították.¹³

OMM Mögöttes Országrészek Légjárómű-elhárító Szolgálat, 1918

A Magyar Királyság területén 6 LFAD körzetet alakítottak ki, Budapest, Szeged, Kassa, Pozsony, Kolozsvár és Zágráb központtal. A magasabb katonai parancsnokságok vezérkari osztályaira egy-egy légjárómű elhárító előadó került kinevezésre. Az egyes vá-

¹² Szundy Géza: Polgári légvédelmi tájékoztató. Budapest, 1935. 6–7. o.; Szentnémedy Ferenc: Párizs légvédelme a világháború alatt. Magyar Katonai Szemle, 1936. 12. sz. 107. o.; Keller 7. jegyzetben hivatkozott munkája, 147. o.

¹³ Peter M. Grosz – George Haddow – Peter Schiemer: Austro-Hungarian Army Aircraft of World War One. Mountain Viwe (CA), 1993. 567–569. o.

rosok, hadiüzemek légvédelmét a helyi katonai alakulatok állományából kijelölt LFAD tisztek irányították. A háterszágban, a fronttal párhuzamosan, valamint Bécs tágabb előterében önálló légi figyelő szolgálatot állítottak fel, ami szorosan együttműködött a hadműveleti területen kiépült hasonló célú hálózattal. Az ellenséges légitámadás elhárításához 214 légvédelmi célra alkalmazott löveg és 5 vadászrepülő század állt rendelkezésre.¹⁴

Ezzel párhuzamosan, a magyar Belügyminisztérium (BM) rendeletet adott ki a polgári lakosság védelmének megszervezésére, bizonyos óvintézkedések, biztonsági előírások, viselkedési szabályok bevezetésére. A honi légvédelem országos kiépítéséhez azonban egyelőre hiányoztak a szükséges anyagi és technikai feltételek. Mivel Magyarország belső területeit légitámadások nem érték, sem a hatóságok, sem a lakosság nem fordított túlzott figyelmet a kiadott rendelkezések végrehajtására.¹⁵

A háború végén a frontok összeomlása, az antant csapatok és az általuk támogatott szerb, román és cseh haderő előrenyomulása folytán Magyarország légi veszélyeztetettsége jelentősen megnövekedett. Az 1918. október 31-én hivatalba lépő új polgári demokratikus kormány, a Monarchia közös védelmi rendszerének felbomlása után fontosnak ítélte a honi légvédelem kiépítését, és tett bizonyos lépéseket ennek érdekében. A katonai és polgári repülés, illetve a repülőgépgyártás újjászervezésére november 3-án, Hangay Sándor vezetésével Légügyi Kormánybiztosságot hoztak létre. November 9-én az önálló magyar légierő irányítására felállították a Magyar Repülőcsapatok Parancsnokságát, amely kezdetben Bogay Artúr őrnagy, majd november 15-től Petróczy István alezredes vezetése alatt működött. November 9-én a hadügyminiszter által néhány nappal korábban kiadott általános leszerelési utasítást úgy módosították, hogy az a légierőre nem vonatkozott. Egyúttal felhívást intéztek a Monarchia repülő csapatainak kötelékébe tartozó katonákhoz, hogy haladéktalanul jelentkezzenek szolgálatra az önálló magyar légierőhöz. A nyilvántartásba vett állomány december 2-án 1195 fő (köztük 265 tiszt) volt.¹⁶

Az év végén a légierő két repülőcsoporttal rendelkezett (I. budapesti, II. aradi). Az I. csoport alárendeltségébe tartozott az I. (mátyásföldi) „légi rendőr” repülő osztály. A Hány László százados parancsnoksága alatt álló egység „polgárisított” elnevezése ellenére harci alakulat volt, és a magyar vadászrepülőket fedte. Döntően együléses Aviatik D I. és Fokker D VII. gépekkel rendelkezett, és fő feladatául Budapest térségének védelmét jelölték ki.¹⁷

A gyakran változó demarkációs vonalak, az antant gépek számára szabad közlekedést biztosító fegyverszüneti egyezmény, a magyar haderő szétesése, illetve leépítése azonban lehetetlenné tette a légtér hatékony ellenőrzésének és védelmének megszervezését. A légi tevékenység megfigyelését folyamatosan csak a repülőtereken, illetve a Budapes-

---

¹⁴ HL Hadügyminisztérium (a továbbiakban: HM) Eln. 1. 6810/1917., 6983/1917.; Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv K. u. K. Kriegsministerium Abt. 5/L. I. 1533/1917.; Légi támadások elleni védekezés a mögöttes országrészben. Budapest, 1917. (a továbbiakban: Légi támadások elleni védekezés...) 4–7., 21–23., 32–33. o.

¹⁵ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 150. Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM) V. 1917–V–2930, 1918–V–40 316.; Légi támadások elleni védekezés... 17–18., 21–23., 27–29., 32–34. o.

¹⁶ HL HM Eln. 1. a. 29 601/1918.; MOL K 26. Miniszterelnökség (a továbbiakban: ME) Res. 9221/1918.

¹⁷ HL HM Eln. 37. 2111/1919.; *Nagyváradi Sándor – M. Szabó Miklós – Winkler László: Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből.* Budapest, 1986. (a továbbiakban: *Nagyváradi – M. Szabó – Winkler* 1986.) 110–111., 115., 118. o.

ten és a főváros előterében felállított néhány figyelőállomáson végezték. A Hadügyminiszterium 37. osztályához Győr, Veszprém, Székesfehérvár, Kalocsa, Kecskemét és Cegléd légi figyelőitől futottak be viszonylag rendszeres jelentések. A déli demarkációs vonal mentén, főként Szeged és Békéscsaba térségében ismételten előfordult, hogy katonák, vagy az újjászervezett polgári karhatalom (nemzetőrség, polgárőrség) tagjai egyéni kezdeményezésre tüzet nyitottak az átrepülő idegen gépekre. Az antant illetékesei emiatt többször is tiltakoztak a magyar szerveknél. A Hadügyminiszterium utasítására a helyi katonai parancsnokságok újólag felhívták a polgári hatóságok figyelmét, hogy a magyar légtérben megjelenő antant gépeket tilos tűz alá venni.¹⁸

A Tanácsköztársaság kikiáltását követően a magyar légierő mintegy 70–80 harci repülőgéppel rendelkezett. Ugyanennyi gépet tudott felvonultatni ellene a három szomszédos állam és a térségben állomásozó francia haderő. A légi főlényt a nyár közepéig a Vörös Hadsereg repülői birtokolták. Az ellenséges gépek csak néhány elszórt támadást hajtottak végre, a csehek Győr és Almásfüzitő, a románok Diósgyőr, illetve Csongrád körzetében. Július folyamán cseh, illetve román felderítő gépek több alkalommal berepültek Budapest térségébe is.¹⁹ A magyar repülő csapatok parancsnoksága március 24-én elrendelte, hogy minden repülőtéren virradattól napnyugtáig egy felfegyverzett gép álljon készenlétben az ellenséges berepülések elhárítására. A legveszélyeztetettebb irányokban, Szegeden, illetve a Budapest környéki reptereken két gépet kellett készenlétben tartani.²⁰

Budapest térségében 3 repülőszázad (2., 3., 8.) állomásozott. A 8. század kifejezetten honi vadászrepülő feladatokat látott el, és a Hadügyi Népbiztosság 37. (légügyi) osztálya közvetlen irányítása alá tartozott. A budapesti századok gépeit szükség esetén kirendelték az ellenséges berepülések által veszélyeztetett más körzetek védelmére. A 3. század egy raja Miskolc, a 8. század néhány gépe Győr térségében került bevetésre. Gyakran hajtottak végre légvédelmi feladatokat a többi repülőszázad gépei is. Június folyamán a Győr körzetében állomásozó 4. repülő század felszállásainak 20%-át az ellenséges repülő elleni bevetések tették ki. A magyar repülő június 12-én Sajószögednél egy román, június 15-én Györmél egy cseh gépet légi harcban lelőttek.²¹

A Vörös Hadsereg vezetése elsősorban a főváros légvédelmét igyekezett megszervezni, melynek irányítására önálló Légítámadást Elhárító Parancsnokságot állítottak fel. Ennek keretében a rendelkezésre álló harcképes légvédelmi lövegekből Tost Károly főhadnagy parancsnoksága alatt önálló tüzércsoportot szerveztek (a későbbi 43. tüzérezred). A Budapest védelmére összpontosított légvédelmi erők május végén 18 löveggel

---

¹⁸ MOL K 149. BM VII. Res. 8810/1918.; Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CSML) Csongrád vm. Főispánja 1390/1918.; CSML Szentes v. Polgármestere 21 891/1918.; HL Békéscsabai ápk. 117/1918.

¹⁹ HL Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadsereg Parancsnoksága (a továbbiakban: MTK VHP) Lü. ea. 63–39/1919., 63–41/1919.; HL Tanulmánygyűjtemény (a továbbiakban: Tgy.) 2974. *Barczy Zoltán: A magyar légvédelmi tűzérség fejlődése a Horthy-korszakban. I.* (a továbbiakban: *Barczy I.*) 22/3. o.; *Bernád Dénes: A Román Királyi Légierő első Magyarországi hadjárata. II. rész. Aero História*, 1991. 9. sz. (a továbbiakban: *Bernád* 1991.) 32–34. o.

²⁰ HL MTK Hadügyi Népbiztosság 37. Bk. 737/1919.

²¹ HL MTK Légi Csapat Parancsnokság 354/1919.; *Bernád* 1991. 37–38. o.; *Csanádi Norbert – Nagyváradai Sándor – Winkler László: A magyar repülés története.* Budapest, 1977. (a továbbiakban: *Csanádi – Nagyváradai – Winkler* 1977.) 112., 116. o.

rendelkeztek. A Légitámadást Elhárító Tüzércsoport déli részlegének tíz lövege a csepeli ipartelepeket és Albertfalva térségét, a keleti részleg négy lövege a pestszentlőrinci hadianyaggyárat, illetve a mátyásföldi repteret, az északi részleg négy lövege pedig az összekötő vasúti hidat, valamint az óbudai gázgyárat és vízművet védte. Néhány további, többségében rögtönzött légvédelmi ágyú került felállításra a győri és miskolci ipartelepek, illetve a Tisza-hidak körzetében. Májusban megalakult a Budapesti Fényszóró Csoport Parancsnokság, Konkoly Thege Pál főhadnagy vezetésével, 18 lámpával.²²

A főváros körül kettős légi figyelőláncot építettek ki, 60 település bekapcsolásával. A riasztással és a lakosság légitámadás alatti magatartásával kapcsolatban kiadott intézkedések általában megegyeztek a világháború alatt bevezetett szabályozással. A polgári légvédelmi feladatok ellátását részben közbiztonsági kérdésnek tekintették, és végrehajtásába a Vörös Őrséget is bevonták. A helyi övintézkedések bevezetéséről az érintett direktoriumoknak kellett gondoskodniuk. A tervezett légvédelmi rendszer kiépülése azonban a katonai helyzet gyors romlása, a belső politikai feszültségek, valamint anyagi, műszaki és szervezési problémák miatt nem valósult meg.²³

Magyarország légügyi és légvédelmi helyzete a békeszerződés megkötése idején

A Tanácsköztársaság bukását követően a román hadsereg bevonult Budapestre és az Észak-Dunántúl egyes területeire. A párizsi békekonferencia utasítására a fővárost november 15-én kiürítették, majd november 23-án visszahúzódtak a Tisza vonala mögé. A román erők az 1918 novembere óta megszállva tartott magyar területekről összesen 10 728 vagon hadianyagot szállítottak el, közte 353 vagon repülőanyagot. A magyar adatok szerint, 395 harci és kiképző gépet, 206 sárkányt, 135 motort, egy megfigyelő ballont vittek magukkal, számos egyéb felszereléssel, fegyverzettel, sátorhangárokkal, speciális szerzőgépekkel együtt. A hadiszákmányba került repülőgépek többsége igen rossz műszaki állapotban volt, csak 91 repülésre alkalmas akadt köztük. A magyar légierő anyagi vesztesége elérte a 95 091 742 koronát.²⁴

A Tanácsköztársaság időszakában a francia megszállás alatt álló Szegeden szerveződő Nemzeti Hadsereg légierővel nem rendelkezett. Tervezték ugyan egy harci repülő század felállítását, melynek feltöltéséhez a megfelelő személyi állomány (12 tiszt és 62 fő légénység) rendelkezésre állt. A franciák azonban katonai gépek tartását nem engedélyezték, csak annyit tettek lehetővé, hogy 2–3 fegyvertelen géppel a magyar pilóták felderítő, röpcédulaszóró és futárrepüléseket hajtsanak végre. A szegedi ellenforradalmi kormány felkérte Bethlen Istvánt, a bécsi magyar Antibolsevista Comité vezetőjét, próbáljon Ausztriában repülőgépeket vásárolni, hogy a Nemzeti Hadsereg legalább 12 harci géppel rendelkezzen. A Bethlen által vásárolt gépek közül 8 Phönix C I. 1920. januárjában ér-

²² HL MTK Hídfő ho. Légitámadást Elhárító Parancsnokság 87/1919., 147/1919. Tgy. 2974. *Barczy* I. 21–22. o.

²³ HL MTK VHP Lü. ca. 63–36/1919.; MTK Légitámadást Elhárító Parancsnokság 117/1919., 141/1919.

²⁴ HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) Eln. 37. Bk. 2077/1919., 2197/1919., 2266/1919.; Eln. D. 7486/1922.; *Valerín Avram*: A román V. repülőosztály 1919-es tevékenysége Magyarország felett. *Aero História*, 1992. 10. sz. 40–41. o.; *Bernád* 1991. 43. o.

kezett meg Magyarországra. Hosszabb távon a Nemzeti Hadseregben 5 repülő század felállítását tervezték, 40 elsővonalbeli harci és 10–15 tartalék géppel.²⁵

A Tanácsköztársaság bukását követően, augusztus 7-én a Nemzeti Hadsereg keretében Repülő Csoport Parancsnokságot hoztak létre, amely szervezési, anyagi, ellátási, igazgatási és fegyelmi ügyekben a Hadügyminisztérium Szervezési Csoportja, ezen belül az 5. (személyügyi) osztályon működő légügyi előadó (Pálffy százados) alá tartozott. Harci alkalmazás tekintetében, pedig a Hadművelleti Csoport 3. (hírszerző) osztálya vezetőjétől (Ottrubay Károly őrnagy) kapta az utasításokat.²⁶ Augusztus 19-én újjáalakult a Hadügyminisztérium 37. (légügyi) osztálya, amely később a Várban, az Országos Levéltár épületében kapott helyet. Az osztály élére Petróczy István alezredest, helyettesének, Kenese Waldemár századost nevezték ki. Az osztály ügykörébe tartozott a repülőcsapatok szervezése, felszerelése, személyi és anyagellátása, valamint a repülőgyártás felügyelete, a gyárak anyagnyilvántartása is.²⁷

November 12-én átszervezték a légierő irányítását. Repülő Csoport Parancsnokság néven új vezetőszervert állítottak fel, melynek feladatkörét egyelőre a Fővezérség I. b. osztálya látta el. A repülő csapatok parancsnoki posztját, a Fővezérség légügyi előadója (egyben az I. b. osztály vezetője), Bogyay Artúr őrnagy töltötte be, a helyettese Pál Andor százados volt. A légierő anyagi, ellátási ügyei a HM Anyagi Főcsoportjának hatáskörébe tartoztak. A Repülő Csoport Parancsnokság alárendeltségébe került a szegedi repülőcsoport (Czapáry Jenő százados), egy harci és egy kiképző százada, illetve a Repülőgép-javító Műhely, valamint a budapesti repülőszázad (Steiner József százados), a szombathelyi repülőszázad (Háry László százados) és a siófoki repülő különítmény (Weldin Ferenc főhadnagy). A repülő csapatok mindössze tíz bevethető harci géppel rendelkeztek, a személyi állományt 266 tiszt és repülőkatona, illetve 116 fő műhelyszemélyzet alkotta.²⁸

A román kivonulást követően megkezdődött a megmaradt repülőanyag összegyűjtése. Az év végéig 55 sárkányt és 11 működőképes motort találtak. A Hadügyminisztérium 37. osztálya jegyzéktervezetet készített a kormány részére, hogy a magyar diplomácia hivatalosan kérje az antant engedélyét a légierő fenntartásához. A kérést elsősorban a Tanácsköztársaság bukása utáni belső rend biztosításának igényével indokolták, ami a nyugati hatalmaknak is nyilvánvaló érdeke. A katonai vezetés azonban igyekezett felkészülni arra az esetre is, ha a békeszerződés a katonai repülés teljes tilalmát mondaná ki. Lörx Győző ezredes, a hadművelleti osztály vezetője állásfoglalása szerint, ha az antant hatalmak fel kívánnák számolni a magyar légierőt, a polgári repülést kell burkoltan katonai irányítás alá vonni, és minden meglévő személyi és anyagi forrást annak a fejlesztésére kell fordítani.²⁹

---

²⁵ HL VKF Eln. Hdm. 16/1919.; Tgy. 2787. *Veszélyi János*: A magyar katonai repülés története 1919–1942. I–II. rész. (a továbbiakban: *Veszélyi* 1942. I–II.) I. 11–13., 18–20. o.; *Szegedi Napló*, 1919. július 1. 2. o.; *Szegedi Friss Újság*, 1919. július 8. 2. o.; *Szegedi Új Nemzedék*, 1919. július 18. 7. o.

²⁶ HL HM Eln. 5. 2128/1919.; Eln. 37. Bk. 1770/1919., 2157/1919.

²⁷ HL HM Eln. 37. Bk. 1771/1919.

²⁸ HL Tgy. 3715. *Nagy Ferenc*: A szaklégvédelem elmélete és magyarországi gyakorlata a rejtés időszakában (1920–1938). 130–131. o.; *Nagyvárad* – *M. Szabó* – *Winkler* 1986. 143. o.

²⁹ HL Tgy. 1987. *Mocsári László*: Honvédségünk fejlődése a Szövetségi Ellenőrző Bizottság távozásától 1931. június 30-ig. 22–23. o.

Az 1919. szeptember 10-i Saint Germain-i békeszerződés Ausztria számára a katonai repülés fenntartásának minden formáját megtiltotta. A repülő csapatok rejtett fenntartására Ausztriában légi rendőrséget állítottak fel. Ehhez hasonló megoldást javasolt Magyarországon is, 1919. december elején a Hadügyminisztérium 37. osztálya. A katonai vezetés azonban ezt elvetette. Nem akarta több szervezetre szétforgácsolni a rendelkezésre álló kisszámú gépanyagot és pilótát. A magyar katonai repülés teljes betiltása esete pedig hatékonyabb rejtést tartott szükségesnek, ezért részletes terveket dolgozott ki, hogy a légierő magját hogyan lehetne a polgári aviatika keretei között megőrizni. A légierő operatív irányítását közvetlenül átvette a Fővezérség 1. b. osztálya, a repülő csapatok felszerelésével, ellátásával, illetve a repülőgépek gyártásával kapcsolatos ügyek az Anyagi Főcsoport hatáskörében maradtak. A 37. osztály ügykörének egyéb részeit (szervezés, kiképzés, személyi kérdések) ideiglenes jelleggel az osztály mellett működő és korábban csak a polgári repüléssel foglalkozó Légügyi Bizottság látta el. A Hadügyminisztérium (37.) légügyi osztályát formálisan felszámolták, helyette 1920 januárjában megalakult a Kereskedelemügyi Minisztérium (KEM) II. (légiforgalmi) szakosztálya, amely most már polgári szervként átvette a repüléssel kapcsolatos ügyek teljes irányítását.³⁰

A légügyek új vezető szerve megalakulásakor 15 kinevezett tisztviselővel, 1,4 millió korona költségvetéssel rendelkezett, és egyelőre a 37. osztály régi helyén, az Országos Levéltár épületében működött. Élére Petróczy Istvánt nevezték ki, akit ezredessé léptettek elő, hivatalosan azonban, mint „légügyi igazgató” szerepelt. A KEM légiforgalmi szakosztálya titokban továbbra is katonai irányítás alatt állt. A koordinálást a két minisztérium között a Hadügyminisztérium 1. osztályán működő repülésügyi előadó látta el. Március 15-én a hadügyi tárca is nevet változtatott és létrejött a Honvédelmi Minisztérium (HM).³¹

Gróf Károlyi László elnökletével még 1920. február 11-én megalakult a Magyar Aeroforgalmi Rt. (MAEFORT), amely 50 millió korona alaptőkével rendelkezett. Ez látványlag magáncég volt, valójában azonban kormányzati ellenőrzés alatt működött, és 10 millió korona állami szubvenciót kapott. A vállalat keretében tíz együléses és 12 kétüléses gép raktározása, két századnyi repülő személyzet alkalmazása, és részükre havi 90 óra repülés biztosítása vált lehetővé. A MAEFORT gondoskodott egy kiképzőkeret és egy repülő-anyagraktár fenntartásáról. A hét katonai körletparancsnokság székhelyén, valamint Győrön és Nagykanizsán katonai célokat is szolgáló forgalmi, illetve kiegészítő reptereket tartott fenn. A cég 1920 májusától Budapest és Szombathely, illetve Budapest és Szeged között belföldi légi járatot üzemeltetett.³²

Újraindult a katonai repülőképzés, előbb 1920 májusában Szegeden, majd Mátyásföldön, Szombathelyen és Miskolcon is. Aszódon repülőgép-szerelő tanfolyamot létesítettek. Szeptemberben a szombathelyi reptéren megfigyelő kiképzés indult. December végén a MAEFORT 22 „forgalmi” és 20 iskolagéppel, valamint 60 javításra szoruló repülőgéppel rendelkezett. A vállalat keretein kívüli „nyílt” repülőcsapatok és kiképző

³⁰ HL HM Eln. 37. Bk. 2134/1919.; Eln. 37. 16 059/1920.; Tgy. 2787 *Vesztényi* 1942. I. 24–28. o.

³¹ HM Eln. 37. 21 688/1920.; MOL K 27. Minisztertanács jegyzőkönyvei (a továbbiakban MT jkv.) 1920. január 28. 33. sz.

³² HL Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. I. 19–22. o., II. 7–9. o.; Tgy. 3715. *Nagy*. 2000. 93. o.; *M. Szabó Miklós*: *A Magyar Királyi Honvéd Légierő 1938–1945*. Budapest, 1999. 8–9. o.

keretek a Repülő Felszámoló Parancsnokság alárendeltségébe kerültek. Ezek állományába 130 tiszt és 559 fő legénység tartozott. A kormány azzal számolt, hogy ezeket az egységeket a békeszerződés megkötése után le kell majd szerelni, ezen az áron azonban legalább megmenthető lesz a légiereő rejtett része.³³

A katonai felső vezetés nagy jelentőséget tulajdonított a repülőfegyvernem gyors fejlődésének, és a világháború során megnövekvő szerepének, és jól érzékelte, hogy az ország e tekintetben várhatóan hosszabb távon komoly hátrányba kerül majd a szomszédaival szemben. A légügyek terén szükségessé váló lépések irányítására 1920. szeptember 28-án a HM Szervezési Csoportfőnökét kinevezték „Légügyi Katonai Megbízottnak”, ezzel a feladatkörébe került a katonai repülés és a légvédelem újjászervezése és fejlesztése. A légiereő kiépítésével és várható alkalmazásával kapcsolatos kérdések koordinálását a HM hadművelleti osztályára beosztott repülésügyi előadó, Laborczffy Rezső repülő százados látta el.³⁴

Az ország teljes légügyi kiszolgáltatottságának enyhítése érdekében Grossschmidt István sorhajóhadnagy, a hivatalosan a BM alá tartozó folyamrendészet képviselőjeként, 1920. november 3-án javaslatot terjesztett a honvédelmi tárca elé, hogy más országok példáihoz hasonlóan, a folyamország keretében állítsanak fel egy vízi repülő századot. Grossschmidt szerint egy ilyen egység a megmaradt néhány repülőcsónak és a MARE gyárban rendelkezésre álló műszaki leírások alapján megépíthető új gépekkel rövid idő alatt felszerelhető lenne. A század katonai jellegét tényleges folyamrendészeti feladatok ellátásával, illetve rendszeres postarepülésekkel lehetne rejtetni az antant hatalmak előtt. Az elképzelés azonban a békeszerződés érvénybe lépését követő teljes repülési és repülőépítési tilalom miatt nem valósulhatott meg.³⁵

A román kivonulás után, a magyar légvédelmi tüzérség mindössze 10 db 14M. és 2 db 5/8M. légvédelmi ágyúval rendelkezett, azokhoz is hiányzott az irányzó berendezés. Kiképző feladatokra felhasználhattak még két löveget (1 db 14M. és 1 db 5/8M.), melyeket a páncélvonatokról szereltek le. A légvédelmi tüzérség fejlesztésével foglalkozó 1920. január 7-i értekezleten a harcoló hadsereg védelmére hadosztályonként 2-2 üteg, honi feladatkörben pedig a Fővezérség tartalékként további 4 üteg felállítását határozták el. Ez békében 4 üteg (16 löveg), felriasztás esetén 12 üteg (48 löveg) rendszerbe állítását jelentette volna.³⁶

Egyelőre azonban a rendelkezésre álló minimális fegyverzettel Budapest védelmét igyekeztek biztosítani. A főváros légvédelmét a Gellért Őrség honi légvédelmi ütege látta el (2 db 14M., 2db 5/8M. löveg és 1 db 75M. jelzőlöveg). Ehhez csatlakozott 1920 áprilisától a tüzér tanezred „repülőgép-elhárító” (repe.) tanütege (2 db 14M. löveg). Az ágyúk a Citadellán, a Sashegyen és Rézmálon voltak állásban. Augusztus 31-én elrendelték a

---

³³ HL Budapesti Körletparancsnokság 8465/1920.; Tgy. 2825. *Száva Péter* első világháborús pilóta visszaemlékezése az 1913–1945 közötti magyar repülési eseményekre. (A továbbiakban: *Száva P. visszaemlékezése.*) 13. o.; Tgy. 2787.; *Vesztényi* 1942. I. 36., 44. o.; *Révész Tamás*: Repülőter az Alpoknál. Budapest, 2006. (A továbbiakban: *Révész* 2006.) 75–76. o.

³⁴ *Nagyvárad* – *M. Szabó – Winkler* 1986. 145. o.; HL Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 131. o.; Tgy. 2787 *Vesztényi* 1942. I. 29. o.

³⁵ HL Personalia (a továbbiakban: Pers.) VII. 87. *Szentkereszt* *Henrik* ir. C–1. 171. d.; Tgy. 1987. *Mocsáry L. Mellékletek* sz. n.

³⁶ HL HM Eln. 3. 74 134/1920.; Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 103–104. o.

budapesti hadosztály tüzérsztálya (később ezred) keretében egy új repel. üteg felállítását (4 db 14M. löveg és 1 db 75M. jelzőlőveg), amely novemberben alakult meg. Budapesten kívül csak a szegedi hadosztály, illetve hajmáskéri légvédelmi tüzér tanfolyam rendelkezett egy-egy repel. tanüteggel (2-2 löveg). A fényszóró század állományaiba 1920 augusztusában 10 db 60 cm-es lámpa tartozott, de ezekből csak három volt üzemképes.³⁷

A katonai vezetésnek komoly gondot okozott Budapest légi veszélyeztetettsége. A fővárost, az ott koncentrálódó igazgatási és katonai intézmények, hadiipari létesítmények, vasúti csomópontok és a Duna-hidak, különösen a határ közelsége miatt elsődleges célponttá tették. Egy katonai konfliktus esetén számolni kellett azzal, hogy Budapestet ismétlődő légitámadások érhetik, melyek megnehezíthetik a mozgósítás végrehajtását, komoly károkat okozhatnak a hadiüzemekben, súlyos zavart idézhetnek elő az államigazgatásban, és mindez a két forradalom után a lakosság reakcióit is kiszámíthatatlanná teheti. Felmerült Budapest „nyílt” (katonailag nem védett) várossá nyilvánításának lehetősége is. Az első világháború negatív tapasztalatai alapján azonban nem lehetett arra számítani, hogy egy ilyen deklarációt a majdani támadók tiszteletben tartanak, és erre tekintettel megkímélik a magyar fővárost.³⁸

Mihalovits Zoltán ezredes, a Gellért Őrség parancsnoka október 18-án javaslatot nyújtott be Budapest légvédelmének megerősítésére. Kérte, hogy a légvédelmi alakulatok ne a kivonuló seregtestek alárendeltségébe tartozzanak, hanem kerüljenek külön honi parancsnokság alá. A légvédelmi ütegeket vonják ki a tábori tüzérség keretéből, és állítsanak fel önálló légvédelmi tüzérezredet. A gyors és pontos hírközlés biztosítása érdekében építsenek ki közvetlen távbeszélő vonalat a főváros légi védelmét irányító Gellért Őrség, valamint a légvédelmi ütegek és géppuskás szakaszok között. Mihalovits előterjesztése szerint a főváros védelméhez minimálisan 6 ütegre (24 löveg) lett volna szükség.³⁹

A honvédelmi miniszter elnökletével tartott október 21-i vezetői értekezlet úgy döntött, hogy a lövegek kis számára, illetve a rejtési szempontokra való tekintettel a légvédelmi ütegek szervezetszerűen továbbra is a tábori tüzérség keretében maradnak, de a szakmai felügyeletet a Gellért Őrség veszi át felettük. Az év végén a főváros védelmét a Gellért Őrség és a budapesti hadosztály tüzér ezredének 4. (később 5.) légvédelmi ütege (6 db 14M. és 2 db 5/8M. löveg), valamint tíz légvédelmi géppuskás szakasz (2-2 db 8 mm-es géppuska) biztosította. Légvédelmi tanüteggel (2-2 löveg) rendelkezett a budapesti, a szegedi és a székesfehérvári hadosztály. Az északi határok mentén történő gyakori légtérsértések miatt a légvédelmi alakulatok parancsot kaptak, hogy a berepülő csehszlovák katonai gépekre azonnal nyissanak tüzet.⁴⁰

Újjászervezték a fényszóró alakulatokat. A használhatatlan eszközök kijavításával, és titkos ausztriai vásárlások révén november végére már 34 fényszóró állt rendelkezésre. Ebből azonban csak 4 db volt nagyobb teljesítményű (110–120 cm-es), a többi, 60 cm-es gyalogsági lámpát legfeljebb szükségmegoldásként lehetett légvédelmi célra igénybe venni. A fényszóró egységek szervezetszerűen a műszaki csapatok alárendeltségébe tartoztak,

³⁷ HL HM Eln. 3. 3249/1920., 66 230/1920.; Tgy. 2971. *Barczy* I. 23/3–7.; *Berkovics* 2000. 51. o.

³⁸ HL HM Eln. 3. 74 134/1920.

³⁹ HL Tgy. 3815. *Nagy* 2000. 132–133. o.; Tgy. 2974. *Barczy* I. 23/2–4.

⁴⁰ HL HFP 745/1920., 863/1920., 933/1920.; VKF Eln. 4. Hdm. 14 933/1920.

de az egyes szakaszok a légvédelmi ütegek mellé kerültek beosztásra. A Gellért Őrség három, a budapesti hadosztály légvédelmi tüzérsége három, a szegedi és székesfehérvári hadosztály ütegei 2-2 fényszóróval rendelkezett.⁴¹

A korábbi években használt katonai terminológiák egységesítése és korszerűsítése érdekében a Vezérkar Főnökség (VKF) elrendelte, hogy a jövőben a légitámadások elhárításával kapcsolatban a katonai szervek egységesen a „légvédelem” kifejezést alkalmazzák, tudomásul véve azonban, hogy a régi szakkifejezések („repülőgép-elhárítás, repel.”) egy ideig még párhuzamosan használatban maradnak.⁴²

A Vezérkar főnöke 1920. december 15-én ideiglenes intézkedést adott ki az ország légvédelmének megszervezésére. Ebben hangsúlyozta, hogy a jövőben már a hadiállapot beállta pillanatától kezdve nagyarányú légitámadásokra kell számítani. Ez ellen csak az egész országra kiterjedő, már békében felállított, megfelelően felszerelt és begyakorlott, egységes vezetés alatt álló légvédelmi rendszer kiépítésével lehet hatásosan védekezni.⁴³ A VKF a honi légvédelem átfogó megszervezése terén a szükséges szabályozás megteremtését, a szervezést és a működést meghatározó irányelvek kidolgozását, illetve a gyakorlati végrehajtást szolgáló utasítások kiadását tekintette az első lépéseknek. Elvi szinten kiemelték, hogy az aktív légvédelem (vadászrepülők, légvédelmi tüzérség, géppuskás alakulatok), valamint a védelem passzív szervei és eszközei (figyelőszolgálat, megelőző óvintézkedések, rejtés és burkolás, mentés és helyreállítás, lakossági magatartás) csak együttes alkalmazás esetén lehetnek hatékonyak. Mivel a fegyveres légvédelem kiépítését a nemzetközi korlátozások, és a pénzhiány jelentősen megnehezítette, ezért a VKF a passzív légvédelem megteremtésére a korábinál nagyobb hangsúlyt kívánt fektetni.⁴⁴

A légvédelem kiépítését és végrehajtását a VKF irányította a területileg illetékes katonai körletparancsnokságokon keresztül. Az országot 7 katonai körletre osztották (1. budapesti, 2. székesfehérvári, 3. szombathelyi, 4. kaposvári, 5. szegedi, 6. debreceni, 7. miskolci). A 4. körlet központja 1921-ben, a szerbek kivonulása után Pécsre került. A légvédelmi tüzérség országos irányítását egyelőre a Budapesti Légvédelmi Parancsnok látta el, aki egyben a légvédelmi tüzérség szakfelügyelője is volt, és mint ilyen a M. kir. Tüzérség Felügyelője alá tartozott. Békeidőben azonban rejtési okokból ezeket az elnevezéseket nem használták, hanem a légvédelem irányítójaként a Gellért Őrség parancsnoka szerepelt, aki a Budapesti Katonai Körletparancsnokság alárendeltségébe tartozott.⁴⁵

Az 1921. februári új hadrend szerint a főváros légvédelmét egyelőre egy légvédelmi üteg (6 db 14M. löveg), egy tanüteg (2 db 5/8M. löveg), egy fényszóró század (6 lámpa) és egy géppuskás század (9 szakasz, 18 géppuska) látta el. A Gellért Őrség állományából Autós géppuskás és ágyúosztag néven felállítottak egy mobil légvédelmi egységet (2 db 14M. löveg, 2 géppuska, 1 db 120 cm-es autós és 1 db 110 cm-es fogatolt fényszóró). A légvédelmi alakulatok szervezeti, személyi, anyagi, igazgatási kérdésekben a budapesti tüzérezred, illetve a Budapesti Katonai Körletparancsnokság alárendeltségébe tartoztak. A ki-

---

⁴¹ HL VKF Eln. 1. 112/1921.

⁴² HL VKF. Eln. 1. Hdm. 14 699/1920.

⁴³ HL HM Eln. 4. 90 192/1920.

⁴⁴ HL HM Eln. 4. 90 192/1920.; Tgy. 2974. *Barezy* I. 23/4.

⁴⁵ *Berkovics* 2000. 58. o.; HL HM Eln. 4. 90 192/1920.

képzést érintő ügyekben a Gellért Őrség intézkedett, a Tüzérségi Felügyelő jóváhagyásával. A lövegek elosztásáról és a tüzelőállások kijelöléséről a Gellért Őrség szakvéleményét figyelembe véve, a körletparancsnokság előterjesztése nyomán a VKF döntött.⁴⁶

Újjászervezték a légi figyelőrendszert, melynek központját békében és háborúban egyaránt a gellérthegyi figyelő állomás képezte. A főváros több pontján figyelőőrsöket állítottak fel (Gellérthegy, Angyalföld, Rákos, Budafok, Rézmál), melyek közvetlen telefonösszeköttetésben voltak a Citadellában berendezett légvédelmi központtal. Budapest tágabb körzetét egy ún. „belső” figyelőgyűrű vette körül, melynek főbb támpontjait Vác, Balassagyarmat, Gyöngyös, Jászberény, Szolnok, Kecskemét, Dunaföldvár, Hajmáskér, Győr, Komárom, és Esztergom képezte. A korábban már működő figyelőhálózathoz képest csak néhány változtatás történt. Pápa kimaradt, Veszprém helyett Hajmáskért, Jászapáti helyett Jászberényt, Cegléd helyett, pedig Szolnokot jelölték ki. A vidéki figyelőőrsök általában a postai telefonvonal segítségével adták le jelentéseiket a budapesti központnak. A „légi védelem” jelszó bemondása után, a postahivatalok minden más beszélgetést megszakítva a figyelőőrsöket azonnal összekapcsolták a budapesti parancsnoksággal.⁴⁷

A figyelőgyűrű őrsei a területileg illetékes körletparancsnokságok alárendeltségébe tartoztak, de békegyakorlat vagy felriasztás esetén a Gellért Őrség közvetlenül rendelkezett felettük. Az országhatárok mentén egy újabb, ún. „külső” figyelőgyűrű kiépítését tervezték, ehhez azonban egyelőre nem állt rendelkezésre megfelelő személyzet és felszerelés. A belső gyűrű néhány posztján (pl. Dunaföldvár) a figyelést így is a helyi csendőrszemélyzet végezte. A légvédelmi figyelőrendszert csak légvédelmi készség vagy felriasztás időszakában aktiválták, békében csupán a gyakorlatok ideje alatt működött, kivéve a gellérthegyi központot, amely állandó szolgálatot teljesített. Békeidőben a légtér rutinszerű figyelését a helyőrségek, pályaudvar- és hídőrségek, illetve a határvédelmi szervek látták el. Ezek folyamatos nyilvántartást vezettek minden észlelt gépről. A napi jelentések mellett, minden hónap 10-ig összefoglalót készítettek a felettes körletparancsnokság számára az előző havi légi tevékenységről. A Gellért Őrséggel való rendszeres kapcsolattartás érdekében 10 naponként (10-én, 20-án és a hónap utolsó napján) összesítő jelentést küldtek az országos légvédelmi központnak is. Csehszlovák gépek észlelése esetén a háborús helyzethez hasonlóan azonnal értesítették a Gellért Őrséget. A légtér figyelésével kapcsolatos új rendelkezések 1921. január 1-jével léptek életbe.⁴⁸

A légi veszélyeztetettség alakulása a világháborút követő években

Az első világháborút követően a légierők gyors fejlődése, a nagy manőverező képesség, a sokirányú felhasználhatóság, a repülőgépek számának és teljesítményének jelentős növekedése alapján számos katonai szakember úgy ítélte meg, hogy a repülő csapatok a jövőben még fontosabb szerepet játszhatnak, akár a háborúk sorsát is eldönthetik. Az olasz Giulio Douhet tábornok nézetei szerint, egy megfelelően kiépített önálló nehéz-

⁴⁶ HL VKF Eln. 4. Hdm. 16 450/1920.; VKF Eln. 1. Fr. 112/1921.; VKF Eln. Hr. 1999/1921.

⁴⁷ HL VKF Eln. 4. Hdm. 14 933/1920, 15 376/1920.

⁴⁸ HL VKF Eln. 4. Hdm. 16 450/1920.

bombázó flotta egyedül is képes kivívni a győzelmet, miközben a szárazföldi és haditengerészeti erőknek csak a saját határok védelmét kell biztosítaniuk. Az 1921-ben kiadott „Il dominio dell’Aira” (Légi uralom) című munkájában kifejtette, hogy a totális légi háború során a bombázó gépek képesek lerohanni az ellenfél repülő alapjait, megszakítani a hadsereg utánpótlását, lerombolni a hátszág ipari, közigazgatási, kommunális létesítményeit, közlekedési csomópontjait, és zavart, pánikot kelteni a lakosság soraiban. Még a legerősebb szárazföldi hadsereggel rendelkező ország sem tud tartósan ellenállni a folyamatos légitámadásoknak, és rövid idő alatt megadásra kényszerül.⁴⁹

Bár Douhet nézetei egyetlen országban sem váltak hivatalos légügyi doktrínává, számos vezető katonai szakember osztotta a véleményét, köztük a brit Jan Smuts, Frederick Sykes, Hugh Trenchard, az amerikai William Mitchell, W. C. Shermann, a német Hans Ritter, Robert Knauss vagy a japán Ozuki Yukio. A korlátlan légi háború hívei elkerülhetetlennek tartották a polgári lakosság elleni bombatámadásokat, a gyújtóanyagok és a mérges gáz felhasználását is. Azzal érveltek, hogy a lakosság elkeseredése és a belső rend felbomlása meggyorsítja a háború végét, így összességében kevesebb lesz az áldozatok száma.⁵⁰ Más oldalról viszont, a légi háború jövőbeni pusztító hatására tekintettel, számos politikus sürgette a repülő erők hátszág elleni alkalmazásának korlátozását. Az 1920-as években több nemzetközi tárgyalásra is sor került a polgári célpontok, a civil lakosság elleni közvetlen légitámadások megakadályozása érdekében. Jelentősebb eredményt azonban, ami komoly garanciát nyújthatott volna a korlátlan légi háborúval szemben, nem sikerült elérni. Az 1921. november és 1922. február között lezajlott washingtoni leszerelési konferencián az USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán képviselői elítélték ugyan a polgári lakosság elleni bombatámadásokat és a harci gázok alkalmazását, nem született azonban megegyezés a háborús légi jog részletes szabályozásáról. A megállapodást Franciaország utólag nem is ratifikálta.⁵¹

A konferencia befejezését követően nemzetközi jogász bizottságot állítottak fel, amely J. B. Moore amerikai jogi szakértő vezetésével kidolgozta, és 1923. február 6-án nyilvánosságra hozta az ún. hágai légi háborús szabályokat. Ezek szerint, csak a kifejezetten hadi jellegű célpontok támadása a megengedett, amelyek megsemmisítése közvetlen katonai előnyt jelent a támadó félnek. A fogalmak értelmezése körül azonban – hogy például egy pályaudvar, melyen katonai és civil forgalom egyaránt zajlik, vagy egy üzem, amely a hadsereg és a polgári lakosság számára egyaránt termel, mikor minek tekintendő – kezdettől éles viták folytak. A légi hadviselés jelentősebb mértékű korlátozását végül egyetlen nagyhatalom sem fogadta el. A hátszág polgári célpontjai elleni támadások teljes körű tilalma híján a Népszövetség fegyverkezés korlátozására létrehozott állandó vegyes bizottsága 1924 májusában kénytelen volt elismerni, hogy az érvényben lévő nemzetközi szerződések semmiféle garanciát nem tudnak nyújtani, ami megvédené a civil lakosságot az esetleges légitámadásokkal szemben.⁵²

⁴⁹ *Giulio Douhet: A légiuralom.* Budapest, 1971. 7–8. o.; *M. Szabó M.* 1999. 13. o.

⁵⁰ *Groehler* 1980. 78–79. o.; *Hunke* 1933. 40., 55. o.; *Ginzey Sándor: A vegyi háború és annak jövője. Magyar Katonai Közlöny,* 1926. 3–4. sz. 285. o.

⁵¹ *Maximilian Czesany: Allierter Bombenterror. Der Luftkrieg gegen die Zivilbevölkerung Europas 1940–1945.* Leoni am Starnberger See, 1987.; *Druffel* 1986. 17. o.; *Márföldi – Adorján* 1936. 12. o.

⁵² *Gaal Gyula: Légi bombázás és nemzetközi jog – a nagy háború tanulságai. Magyar Szárnyak,* 25.

Az 1925 nyarán sorra kerülő genfi leszerelési konferencián a légi hadviselés korlátozására már nem tettek kísérletet. Bizonyos eredményt csak a mérgező és fojtógázok, illetve a baktériumfegyver alkalmazásának betiltása terén sikerült elérni. Az erre vonatkozó egyezményt a résztvevő 44 országból 38 írta alá (az USA és Japán nem). Később azonban mindössze 28 ország ratifikálta, köztük Franciaország és Oroszország azzal a feltétellel, hogy csak olyan országgal szemben tekintik érvényesnek, aki maga is elfogadta az egyezményt.⁵³

A világháború után a győztes hatalmak haderejüket a békeállapotnak megfelelő mértékre redukálták. Jelentősen csökkent a légierők gépállománya. Nagy-Britannia 1923-ban csak 962, Franciaország 1542, Olaszország 609, a Szovjetunió 544 katonai géppel rendelkezett. Az 1920-as évek közepétől azonban ismét megindult a légierők fejlesztése. Fellendült a repülőipar, új típusok jelentek meg, melyek a világháborúhoz képest már korszerűbb technikai színvonalon álltak, és nagyobb teljesítményre voltak képesek. A nagyhatalmak 1925 végére mintegy 30–35%-kal növelték katonai repülőgépeik számát. Nagy-Britanniában ekkor már 1250, Franciaországban 1750, Olaszországban 1190, a Szovjetunióban pedig 810 gép állt hadrendben.⁵⁴

A szomszédos államok közül 1923-ban Csehszlovákia 158, Jugoszlávia 123, Románia 182 harci géppel rendelkezett. Magyarország veszélyeztetettségét tovább növelte, hogy az utódállamok szoros katonai együttműködési megállapodást kötöttek egymással. Az 1920. augusztus 14-i és szeptember 18-i csehszlovák–délszláv egyezmény, az 1921. április 23-án aláírt csehszlovák–román és a június 7-én megkötött román–délszláv szerződés nyomán létrejött a kisantant, így egy esetleges konfliktus esetén Magyarországnak a három szomszédos állam együttes katonai fellépésével kellett számolnia.⁵⁵

A környező kisantant államok katonai repülőgép állománya az 1920-as évek során valamelyest bővült, és fokozatosan sor került a már elavult világháborús haditechnika korszerűbb típusokra történő cserélésére is. A szomszédos országok mindegyike rendelkezett olyan harci repülőerőkkel, melyek képesek voltak Magyarország szinte egész területére csapást mérni. Önmagában a román vagy a délszláv légierő nem képezett jelentős támadó erőt, egy Magyarország elleni katonai fellépés esetén azonban a három ország együttesen mintegy 150–200 harci gépet vethetett be. Ez meghatározó módon befolyásolhatta az események alakulását, különösen, mert magyar részről nem állt rendelkezésre a hatékony elhárításhoz szükséges légi és légvédelmi erő.⁵⁶

(1997.) 138. o.; *Franz Kurowski*: Der Luftkrieg über Deutschland. Düsseldorf–Wien, 1977. 12. o.; *Petróczy István*: Végveszélyben minden magyar város. Budapest, 1931. (II. jav. bőv. kiad.) (a továbbiakban: *Petróczy* 1931.) 9. o.

⁵³ HL VKF Eln. 1. a. 4138/1926.; *Kovarcz Zoltán*: A vegyi harc. Budapest, 1944. 4. o.

⁵⁴ *Szentnémedy Ferenc*: Visszapillantás a légügy múlt évi fejlődésére. *Magyar Katonai Szemle*, 1932. 1. sz. 109. o.; *Hunke* 1933. 168. o.; *V. Sz. Sumihin*: Szovjetszkaja vojennaja aviacija 1917–1941. Moszkva, 1986. 85–86. o.; *Pap J. Ottó*: A jövő háborúja. Budapest, 1935. (a továbbiakban: *Pap* 1935.) 34. o. A szakirodalomban a fentiekől eltérő adatok is találhatók, az eltérés azonban csak néhány százaléknyi, a nagyságrendet nem befolyásolja.

⁵⁵ *Berkovics* 2000. 23. o.; *Horváth Attila*: Az 1938-as környei bombázási gyakorlat közlekedési tapasztalatai. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 2000. 1. sz. 263. o.

⁵⁶ *Berkovics* 2000. 18. o.

A kisantant államok gépei, elsősorban a csehszlovák repülők rendszeresen megsértették Magyarország légterét. A felderítést végző repülőgépek több alkalommal is kényszerleszállást hajtottak végre magyar területen, például 1920. június 7-én vagy 1921. április 6-án Miskolc térségében. Az elfogott gépeket és személyzetet azonban a Szövetségi közti Ellenőrző Bizottság (SZKEB) fellépése nyomán Magyarország minden esetben kénytelen volt visszaadni.⁵⁷ Csehszlovákiával 1923 elején különösen feszültté vált a helyzet. A prágai katonai vezetés azt feltételezte, hogy a magyarok támadást készítenek elő a Felvidék visszafoglalására. Megerősítették a határokat, csapatösszevonásokat hajtottak végre, és további két repülő századot telepítettek szlovák területre. Magyar részről azonban nem került sor támadó előkészületre, így a feszültség néhány hónap után valamelyest enyhült.⁵⁸

Magyarország helyzetét különösen kényessé tette, hogy egész területe, minden fontos ipari, közlekedési, közigazgatási központja a szomszédos államok légerejének hatósugarába esett.⁵⁹ Az új határok kijelölése nyomán az ország a korabeli repülőgépek teljesítménye mellett észak–déli irányban 1 óra, kelet–nyugati irányban 2 óra alatt átrepülhetővé vált. A gazdasági és katonai szempontból legjelentősebb 20 település csak 20–40 km-re, alig néhány percnyi repülőútra feküdt a határtól. Egyedül Szolnok és Dunaföldvár volt biztonságosabb, 100 km-es távolságban, de az ellenséges repülők 15–20 perc alatt ezeket is elérhették.⁶⁰

Az 1920. június 4-én aláírt és 1921. július 26-án érvénybe lépő trianoni békeszerződés Magyarország számára mindössze 35 000 főnyi önkéntes hadsereget engedélyezett. Repülő csapatokat, katonai gépeket az ország nem tarthatott. A légierő személyi állományát 2 hónapon belül le kellett szerelnie, a katonai repülőanyagot pedig át kellett adnia a SZKEB légiügyi szerveinek. Magyarország 6 hónapig sem katonai, sem polgári repülőgépet nem építhetett, és nem hozhatott be külföldről. Ezzel egyidejűleg a magyar gépek számára 6 hónapos teljes repülési tilalmat rendeltek el. Felszámolták a légvédelmi tüzérséget is, a repülőgép elhárító lövegeket át kellett adni a nagyhatalmak ellenőrző közegeinek. Mindez katonailag teljesen kiszolgáltatottá tette az országot, mert a korlátlan légi fölény birtokában lévő ellenféllel szemben, légierő és légvédelmi tüzérség nélkül még az engedélyezett haderőt sem lehetett volna idejében mozgósítani és tervszerűen felvonultatni a határok védelmére. A békeszerződés ugyanakkor lehetővé tette, hogy a „Szövetséges és Társult Hatalmak” gépei Magyarország légterében szabadon közlekedjenek, és bármelyik repülőtéren leszálljanak.⁶¹

A SZKEB Légjáró Ellenőrző Bizottsága 1921 januárjában részletes adatokat kért a magyar kormánytól a repülőcsapatok 1918-as, fegyverszünet előtti állapotáról és az aktuális helyzetéről. A magyar fél igyekezett kitérő választ adni. Közölte, hogy a légierő a

---

⁵⁷ HL HM Eln. D. 9579/1921., 12 062/1921.

⁵⁸ HL VKF Eln. 1. 5230/1923., 6666/1924., 6823/1925.; VKF Eln D. 2328/1923., 3034/1923.

⁵⁹ Az összesített adatokat a 2. melléklet tartalmazza. HL VKF Eln. 1. T. 6666/1924., 5433/1928.

⁶⁰ Berkovics 2000. 17. o.; Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt 1920–1945. I–III. k. Kiadta és sajtó alá rendezte: *Dálnoki Veress Lajos*. München, 1972. I. k. 47., 65. o.

⁶¹ A Magyar Békeszerződés, és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata. Budapest, 1921, Ordo Törvény- és Rendeletár. 54., 60., 63. o.; *Sillay Aladár*: Katonai légi járművek nemzetközi jogi helyzete. *Magyar Katonai Szemle*, 1931. 12. sz. (a továbbiakban: *Sillay* 1931.) 128–129. o.

közös (k. u. k.) hadsereg részét képezte, a parancsnoksága Bécsben működött, így a vonatkozó adatok ott találhatóak. A fegyverszünet megkötésekor magyar területen állomásozó repülő egységek és hadtáptelepek anyagának nagy részét 1919-ben elvitte a megszálló román hadsereg. Magyarország sem katonai légierővel, sem polgári légi rendőrséggel nem rendelkezik. A honvédség hadrendjében repülő alakulatok nem szerepelnek, költségvetésébe repülőgépek beszerzését célzó fedezet nincs. A Nemzeti Hadseregben mindössze 35 olyan tiszt szolgál – más beosztásban – aki korábban a légierő állományába tartozott. Katonai légi bázisok az országban nem működnek, csak a Kereskedelemügyi Minisztérium tart fenn négy közforgalmi repteret (Budapest, Miskolc, Szeged, Szombathely), és néhány kisebb sportrepülő bázist. Ezeket két polgári repülőszervezet a Magyar Aero Szövetség (MAeSZ) és a MAEFORT kereskedelmi, illetve sportcélokra használja. A polgári repülés irányítása nem a HM, hanem a KEM hatáskörébe tartozik. A SZKEB azonban elégedetlen volt a válasszal és több alkalommal is kiegészítő adatokat kért.⁶²

Valójában a magyar katonai vezetés mindent elkövetett, hogy fenntartsion egy minimális légierőt, ami a későbbi fejlesztések alapjául szolgálhat. A rejtett keretek között működő repülőcsoport alárendeltségébe 1921 májusában egy együléses (6+4 vadász) és egy kétüléses (9+6 felderítő) század, egy kiképző keretszázad, egy javítóműhely és egy anyagszertár tartozott. A titkos légierő személyi állománya 1920 folyamán a tisztek esetében 63 főről 130 főre, az altiszteknél 43 főről 58 főre, a legénységénél 142 főről 501 főre emelkedett. A katonai repülés fenntartására és fejlesztésére egy év alatt 74 millió koronát fordítottak.⁶³

A légierő és a légvédelem számára országszerte 15 meteorológiai állomás szolgáltatott adatokat (Budapest, Dobogókő, Eger, Szerencs, Debrecen, Szeged, Kalocsa, Kaposvár, Keszthely, Zalaegerszeg, Pápa, Herény, Sopron, Mosonmagyaróvár, Tata), melyek formálisan szintén a KEM felügyelete alá tartoztak. A rejtés körülményei között azonban a harci egységek bevetésével csak a szükséges műszaki átalakítások elvégzése és a személyi feltöltés után lehetett számolni. Az első rajok a felriasztást követő 7–10. napon kerülhettek bevetésre, a légierő teljes mozgósítása pedig 21 napot vett igénybe, ami komoly hátrányt jelentett volna egy háborús konfliktus esetén.⁶⁴

A tavasz folyamán még a békeszerződés érvénybe lépése előtt, a SZKEB ellenőrzés kijátszása érdekében megindult a katonai repülőanyag elrejtése. Annál is inkább, mert a Nagykövetek Tanácsa már május 5-én teljes tilalmat rendelt el a motoros repülőgépek építésére és beszerzésére, beleértve a polgári gépeket is (londoni ultimátum). Ez túlmélt a békeszerződés előírásain, és hosszú távra megbéníthatta volna a legyőzött államok aviatikáját. Szegedről két hónap alatt 23 gépet vittek el különböző külterületi rejtékhelyekre, tanyákra, majorokba. Június első hetében a szombathelyi bázis 15 gépét Budapestre repülték, és a főváros környékén rejtették el.⁶⁵

---

⁶² HL HM Eln. I. 4013/1921.; Eln. D. 4700/1921., 8069/1921.

⁶³ HL VKF Eln. I. 91/1921.; Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. I. 13–14., 21., 26., 49. o.

⁶⁴ HL HM Eln. D. 11 334/1921.; VKF Eln. Hdm. 91/1921.

⁶⁵ HL Tgy. 2825. *Száva P. visszaemlékezése*, 14. o.; *Pusztai János (szerk.): A szegedi repülés története. Szeged, 2002. 45. o.; Révész 2006. 77. o.*

A békeszerződés érvénybe lépését követően a SZKEB légügyi szervei, Barres francia ezredes és J. N. Fletcher brit alezredes vezetésével megkezdték a megmaradt repülőanyag megsemmisítését. Az év végéig szétromboltak 119 (többségében rossz műszaki állapotban lévő) gépet és 77 motort, lebontottak 7 hangárt és számos más reptéri létesítményt, elszállítottak vagy használhatatlanná tettek jelentős mennyiségű szakfelszerelést és speciális szerszámgépet. A hangárok és kiszolgáló létesítmények egy részét a nemzetközi légi forgalom érdekeire hivatkozva, a november 7-én megkötött ún. hangárszerződéssel sikerült megmenteni, amely a reptéri létesítmények használatát a repülési tilalom lejártáig átengedte a Szövetséges és Társult Hatalmaknak. A repülőgép rombolás hasonlóan folyt a szomszédos Ausztriában is, ahol a volt k. u. k. légiállományából 1333 gépet, 3289 motort, 2500 géppuskát és 355 rádiókészüléket koboztak el, vagy semmisítettek meg.⁶⁶

Mivel a békeszerződés előírásai megtiltották a Vezérkar fenntartását, az rejtett szerveként, mint a HM VI. Csoportfőnöksége működött tovább. A légierej rejtésének jobb biztosítása érdekében augusztus 1-jén átszervezték a KEM II. osztályát. Petróczy ezredes vezetésével megalakult a minisztérium XI. szakosztálya, amely egyben a titkos légierej törzsének is helyet adott. Az új osztály már nem a Várban, hanem a KEM Hunyadi János úti épületében működött. Ott, és más minisztériumokban, kormányzati szerveknél, bújtatott állásokban mintegy 100 repülőtestet foglalkoztattak. Petróczy István ezredes 1921 augusztusában javaslatot terjesztett a honvédelmi vezetés elé, hogy a légvédelmi tüzérség parancsnoka légvédelmi szakelőadóként kerüljön beosztásra a KEM légiforgalmi szakosztályára. Így megfelelő rejtés mellett, már békeidőben biztosítani lehet a honi légvédelem egységes vezetését.⁶⁷

Petróczy 1921 szeptemberében, három hetes németországi tanulmányútja tapasztalatait felhasználva külön tanulmányban foglalta össze a légierej fenntartásával kapcsolatos legfontosabb feladatokat. Megállapította, hogy az adott körülmények között a polgári repülés fejlesztése és a pilótaképzés bővítése biztosíthatja a kellő alapokat a katonai aviatika későbbi fejlesztéséhez. Javaslatai nagyrészt beépültek a honvédelmi vezetés által 1922 januárjában elfogadott hosszú távú fejlesztési tervbe.⁶⁸

A légvédelmi tüzérség fenntartását tiltó nemzetközi rendelkezések ellenére már 1922-ben elkészült az első magyar légvédelmi tüzér harcászati szabályzat tervezete. Ez a Monarchia korábbi szabályzatait vette alapul, és a rendelkezésre álló (5/8M., 14M.) löveganyagra épült. A tervezet a légvédelmi tüzérség nagyfokú önállósága mellett érvelt. A VKF ezzel nem értett egyet, és úgy foglalt állást, hogy mivel a jövőben a honi légvédelem fő erejét a vadászrepülők jelentik, a légvédelmi tüzérség parancsnokát alá kell rendelni a légi erők vezetésének. A VKF javasolta külön rejtési és álcázási szabályok kidolgozását is, a KEM illetékeseivel közösen.⁶⁹

A békeszerződés előírásai és a nagyhatalmi ellenőrzés azonban komoly akadályt jelentett a honi légvédelem megteremtését célzó lépések megtételénél. SZKEB légügyi el-

⁶⁶ HL Pers. VII. 87. *Szenterkesztesy Henrik* ir. C-1. 171. d.; Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. I. 47., 59. o.; *Peter* 1981. 268. o.

⁶⁷ HL Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. I. 24-28. o.

⁶⁸ *Petróczy István: A legyőzött Németország aviatikája. Tanulságok és teendők.* Budapest, 1921.

⁶⁹ HL VKF Eln. 6. 27/1922.; VKF Eln. 6. T. 278/1922.

lenőrei hamar feltárták a MAEFORT katonai fedő jellegét, és követelésükre a társaság 1921. december 6-án kénytelen volt feloszlani magát. A Nagykövetek Tanácsa időközben az 1922. január 26-án lejáró teljes repülési és repülőépítési tilalmat november 17-ig meghosszabbította. Januárban a SZKEB Légjáró Ellenőrző Bizottságának közgei eltávoztak az országból, a Katonai Ellenőrző Bizottság szervei azonban továbbra is itt maradtak, és szigorúan számon kérték a békeszerződés légügyi előírásainak betartását.⁷⁰

Magyarországon a fegyveres erők hivatalos elnevezése 1922. január 1-jén „M. Kir. Honvédség”-re változott. A KEM XI. szakosztálya még 1922 januárjában javaslatot tett egy, közvetlen a miniszterelnök alá tartozó központi kormány szerv, a Légügyi Hivatal felállítására, önálló költségvetéssel, egy államtitkár vezetése alatt. Az új hivatal a repülésügy és a légi honvédelem, korábban a kereskedelmi, a belügyi és a honvédelmi tárca között megoszló feladatait egyesítette volna magában, polgári szervként miniszteri, burkolt katonai szervként HM csoportfőnöki jogkörrel rendelkezve. A javaslat hangsúlyozta, hogy a katonai és polgári aviatika, a meteorológiai szolgálat, a légi figyelő hálózat, az aktív és a passzív légvédelem szervei alapvető feladatukat tekintve nem választhatók el egymástól, ezért mindezt egyetlen központi szervnek kellene irányítania. A Légügyi Hivatal hatáskörébe kívánták vonni a polgári légvédelemmel kapcsolatos ügyeket, a légitámadás elleni védelmet szolgáló építmények, berendezések, az elsötétítés, a leplezés és burkolás kérdéseit is. A honvédelmi tárca támogatta az előterjesztést, de több ponton, főleg a katonai jelleg rejtése érdekében lényeges módosításokat, és hosszabb előkészítést javasolt.⁷¹

A magyar katonai vezetés, különösen a kisantant államoknak a repülés fejlesztésére tett erőfeszítéseit látva, nagy jelentőséget tulajdonított a légierő fenntartásának. A légierőt kiemelten fontos és hatásos eszköznek tekintette az ország védelme szempontjából, és semmiképp sem kívánt lemondani a lehetőség szerinti fejlesztéséről. Remélve, hogy a Magyarországot sújtó szigorú légügyi korlátozások hamarosan megszűnnek a KEM XI. szakosztálya 1922. január 1-jén egy 28 repülőszázadból álló légierő kiépítésének tervét terjesztette a kormány elé, amit a minisztertanács március 31-én jóvá is hagyott. Ez azonban, anyagi okok miatt még hosszabb távon, a nagyhatalmak közvetlen katonai ellenőrzésének megszűnte után sem bizonyult megvalósíthatónak.⁷²

A légierő nyílt fejlesztésének lehetővé válásáig Belitska Sándor honvédelmi miniszter a katonai repülésnek a polgári aviatika keretei közötti minél szélesebb körű kiépítését szorgalmazta, hogy egy fegyveres konfliktus esetén már egy szerény, de ütőképes légierővel lehessen a nyilvánosság elé lépni. A honvédelmi tárca ezzel kapcsolatos előterjesztését, a légierő kiépítéséről, külföldi repülőgép beszerzésekről, a reptéri hálózat bővítéséről a kormány július 30-án alapvető honvédelmi érdekek nyilvánította és jóváhagyta.⁷³

Már márciusban minisztertanácsi döntés született hazai légiforgalmi társaságok létrehozásának engedélyezéséről és támogatásáról. Magyarország külföldi repülő társaságok

---

⁷⁰ HL HM Eln. D. 5695/1922.; Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. I. 31., 42., 45–47., 63. o.; *Csanádi – Nagyváradi – Winkler* 1977. 126. o.

⁷¹ *Rendeleti Közlöny* 1922. jan. 7. 2. sz.; HL HM Eln. I. T. 240/1922.; VKF Eln. I. c. 10 051/1922.; Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 135–136. o.

⁷² MOL Minisztertanácsi jkv. 1922. március 31. 5. sz.

⁷³ *M. Szabó* 1999. 9. o.; HL Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. II. 8–9. o.

révén már bekapcsolódott a nemzetközi légi forgalomba. Így a hazai repülő szervezetek létrehozását nem elsősorban közlekedési szempontok, hanem a légierő rejtett fejlesztésének szándéka indokolta. A hazai repülés műszaki bázisának újjászervezése érdekében a szegedi Repülőgép-javító Műhely maradékát Fabinyi Elek mérnök százados vezetésével Székesfehérvárra költöztették és összevonták az ottani anyagszertárral.⁷⁴

A légierő reptéri szolgálatának rejtett fenntartása érdekében 1922. március 1-jén reptérgondnokságokat állítottak fel, egyelőre 5 repülőtéren (Mátyásföld, Székesfehérvár, Szombathely, Szeged, Miskolc). Az intézkedést hivatalosan a nemzetközi légi forgalom kiszolgálásának igényével indokolták. Békében a reptérgondnokságok látták el az I. fokú légügyi hatóság feladatait. Üzemeltették a repülőtereket, intézték az útlevél- és vámügyeket, ellenőrizték a légiforgalmi szabályok betartását, gondoskodtak a meteorológiai és rádiószolgálat fenntartásáról.⁷⁵

A SZKEB Légügyi Bizottsága képviselőjében Cesari őrnagy 1922. május 13-án azzal fordult a magyar kormányhoz, hogy az 1921-es hangár-szerződést hosszabbítsák meg egy újabb évvel, 1924. január 1-ig. A minisztertanács elutasította a kérés teljesítését, és úgy foglalt állást, hogy ha válaszul a SZKEB leromboltatja a reptéri létesítményeinket, akkor is kisebb kár éri a magyar aviatikát, mintha az ország még egy évre lemond légyi önállóságáról, a légi szuverenitás teljes körű érvényesítéséről.⁷⁶

Intézkedések a honi légvédelem gyakorlati kiépítésére

Magyarország légügyi helyzetében 1922. november 17-én jelentős változás következett be. Az ország közvetlen légügyi ellenőrzése megszűnt, a békeszerződésben előírt korlátozásokra vonatkozóan azonban a SZKEB továbbra is felügyeletet gyakorolt. A VKF 1922. decemberében intézkedéseket adott ki a honi légvédelem gyakorlati megszervezésére. Rögzítette a legfontosabb irányelveket és tennivalókat a békeállapot, a légvédelmi készültség és a felriasztás esetére. A légvédelmi rendszer területi kiépítése a honvédség új szerkezetéhez igazodott. Az újonnan felállított hét vegyesdandár területének megfelelően 7 légvédelmi kerületet alakítottak ki (1. Budapest, 2. Székesfehérvár, 3. Szombathely, 4. Pécs, 5. Szeged, 6. Debrecen, 7. Miskolc). A kerületek élére, légvédelmi készültség vagy felriasztás esetén légvédelmi parancsnokot állítottak. Ezt a feladatkört az illetékes vegyesdandár légvédelmi előadója látta el. Ő rendelkezett a kerület minden aktív és passzív légvédelmi alakulata felett, ő irányította és ellenőrizte a polgári légvédelem tevékenységét is.⁷⁷

A Nagykövetség Tanácsa feloldotta a polgári repülési és repülésépítési tilalmat. Helyette bevezették az ún. 9-es szabályt, mely kilenc területen (a motor teljesítménye, a maximális sebesség, a repülési magasság és távolság, a hasznos terhelés stb.) korlátozta a polgári gépek által elérhető technikai, teljesítményi mutatókat.⁷⁸ A polgári repülés fel-

⁷⁴ MOL Minisztertanácsi jkv. 1922. március 31. 6. sz.

⁷⁵ HL HM Eln. I. T. 240/1922.; VKF Eln. I. c. 10 051/1922.; *Moys Péter*: Reptülőtér-gondnokságok, repülőtéri csendőrség a két világháború közötti időben. *Magyar Szárnyak*, 32. sz. 2004. 230. o.; *M. Szabó* 1999. 9. o.; HL Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 135–136. o.

⁷⁶ MOL Minisztertanácsi jkv. 1922. július 7. 51. sz.

⁷⁷ HL VKF Eln. Föv. 259/1922.; VKF Eln. 6. 278/1922.

⁷⁸ HL HM Eln. D. 19 670/1922., 18 137/1923.; Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. I. 68. o.

tételeinek megteremtődésével 2 légiforgalmi vállalat alakult, 1922. november 19-én a Magyar Légiforgalmi Rt. (MALERT) és 1923. január 10-én az Aero Express, melyek a belföldi forgalom mellett Bécs, Prága, Belgrád és Bukarest irányában tartottak fenn járatokat. A két vállalat burkoltan katonai célokat is szolgált, amiért 1923-ban 518 millió, 1925-ben 1680 millió, 1926-ban pedig 5250 millió korona állami szubvencióban részesült a Légügyi Hivatalon, illetve a honvédelmi tárcán keresztül.⁷⁹

Magyarország légügyi szuverenitása 1923. január 1-jén helyreállt. A magyar légtérben való közlekedés szabályairól külön kormányrendeletet adtak ki (10 270/1922. ME). A légtér használatára, az idegen gépek átrepülésére csak a magyar légügyi hatóság (KEM XI. o.) engedélyével kerülhetett sor. A légügyi szervek minden átrepülésről tájékoztatták a Belügyminisztériumot is. Külföldi katonai gépek csak a HM külön engedélyével haladhattak át a magyar légtéren. Az engedély nélkül közlekedő légi járműveket a magyar hatóságok leszállásra szólíthatták fel, fény-, illetve füstjelző lövedékek alkalmazásával. A leszállás megtagadása esetén a fegyveres erők kényszerítő eszközöket is igénybe vehettek, tüzet azonban csak a HM külön utasítására nyithattak az idegen gépekre.⁸⁰

Megalakult a Repülőtéri Csendőrség. A reptereken 1923. január 1-jét követően csendőr-különítményeket helyeztek el, melyek légügyi igazgatási, légiforgalmi irányítási és légi rendészeti feladatokat láttak el. Hatáskörükbe tartozott a repülőterek őrzése, a fel- és leszállási díjak beszedése, a pilóták és az utasok ellenőrzése is. A csendőrség a korábbiaktól eltérően, ekkor már nem katonai szervnek számított, hanem 1921. június 3-tól a BM irányítása alatt állt. A reptéri csendőr különítmények a Vezényelt Csendőrsztag (VECSOG) alárendeltségébe tartoztak. Bár ez az egység is a BM költségvetéséből gazdálkodott, és állománya csendőr egyenruhát hordott, valójában azonban rejtett katonai alakulat volt, és a HM Katonai Csoportfőnöke rendelkezett felette. A reptéri csendőrség a repülőter-parancsnokságok teendőinek ellátásával, a katonai hírváltás biztosításával, a légtér figyelésével, a szabotázs- és kémtevékenység elleni fellépéssel fontos honvédelmi feladatot látott el. A személyi állományt többségében katonák alkották, de a csendőrségi státusz miatt ez nem számított bele a honvédség Trianonban megszabott szűkös létszámkereteibe.⁸¹

A kisantant államok gépeinek rendszeres légtérsértései miatt a magyar kormány kereste a lehetőséget, hogy érvényt szerezhessen légi felségjogának. Ismét felmerült, egy repülőgépekkel felszerelt légi rendészeti szerv felállításának gondolata, amely az illetéktelenül berepülő, illetve az ország területén leszálló gépekkel szemben intézkedhetett volna. A magyar kormány hivatalos kérelemmel fordult a nagyhatalmakhoz, hogy korlátozott erőkkel, és kizárólag polgári feladatkör ellátására engedélyezzék légi csendőrség megszervezését. Újabb kezdeményezés történt a Folyam Felügyelőség repülőgépekkel való felszerelésére is, melyek, az indoklás szerint a hajóforgalom ellenőrzését és az árvízvédelemmel kapcsolatos feladatok ellátását végezték volna. A légi úton történő csempészs visszazorításának, illetve a folyamhajózás zavartalanságának biztosítása érdeké-

⁷⁹ HL HM Eln. D. 5545/1922; VKF Eln. I. 5685/19236.; *Szentnémedy* 1933. 71. o.

⁸⁰ HL VKF Eln. I. 6117/1924.; *Budapesti Közlöny*, 1922. december 19. 290. sz.

⁸¹ HL VKF Eln. I. 6117/1924.; *Hadnagy Imre József: A hazai légi kutató-mentő rendszer megújításának szükségessége. Hadtudomány*, 2006. 1–2. sz. 115. o.

ben a SZKEB elvileg nem zárkózott el, bizonyos engedményektől, felfegyverzett gépek tartását azonban semmilyen címszó alatt nem engedélyezte.⁸²

Hosszas előkészítés után, 1924. április 10-én felállították a M. kir. Légügyi Hivatalt (LÜH). Élére Vassel Károly ezredes „légügyi igazgató” került, aki Petróczy nyugállományba vonulása óta (1923. május 18.) a KEM XI. szakosztályát vezette. A korábbi elképzelésekkel ellentétben azonban a LÜH nem önálló kormányhivatalként működött, hanem a rejtés érdekében formálisan a KEM (valójában a HM) alárendeltségébe tartozott, és részben az első fokú légügyi hatóság szerepét, részben a titkos légierő törzsének feladatait látta el. A hivatal nyílt állományát mindössze 20 fő alkotta, rejtett keretek között azonban további 178 fő (köztük 104 katona) vett részt a munkájában.⁸³

A KEM 1924. december 13-án újraszabályozta a titkos légierő területi szerveiként működő reptérgondnokságok, és a repülőtereken felállított csendőr különítmények feladatait, tevékenységét. Hét reptérgondnokságot szerveztek (1. Budapest, 2. Székesfehérvár, 3. Szombathely, 4. Pécs, 5. Szeged, 6. Debrecen, 7. Miskolc), melyek működési területe megfelelt a 7 csendőrkerületnek, és székhelyük is megegyezett azok központjával. A reptéri csendőrség azonban alkalmazás szempontjából nem a csendőrkerületi parancsnokságok, hanem a LÜH (vagyis a légierő) közvetlen alárendeltségébe tartozott. Hatásköre a csendőrséggel szemben kiterjedt a városokra is. A repülőterekre operatív szervként kihelyezett csendőr különítmények központi parancsnoksága és hírközpontja Mátyásföldön működött, Spyers-Duran Alfréd, illetve Szirtes Ferenc csendőr százados vezetésével.⁸⁴

A LÜH 1924 nyarán lépéseket tett a pilótaképzés bővítése érdekében. Adatai szerint ekkor mindössze 30 hadra fogható katonai pilóta állt rendelkezésre, de azok folyamatos gyakorlatban tartása is komoly nehézségekbe ütközött. A hiány pótlására Szombathelyen Repülőgépezető Iskolát (REGVI) állítottak fel, Kenese Waldemár repülő alezredes vezetésével. Az alapkiképzésen átesett személyzet Szegedre került a II. és III. fokú tanfolyam elvégzésére. Szegeden 1923. március 21-én hozták létre a Meteorológiai Repülő Kirendeltséget, melynek keretében, Hány László százados parancsnoksága alatt rejtett katonai kiképzés folyt. Székesfehérváron szintén pilóta és megfigyelő képzés kezdődött. Az 1924–1925-ös idényben a 3 bázison 58 főt iskoláztak be, közülük 24 fő fejezte be a kiképzést, és 54 fő részesült utánképzésben. A kiképző keretknél 1924-ben 3440, 1925-ben 22 085, 1926-ban 37 904 felszállást hajtottak végre.⁸⁵

Az illetékesek igyekeztek szaporítani a katonai célra felhasználható gépek számát, ezért 1924-ben 6 Bristol F2B típusú gépet csempészték be az országba. Ezek közül kettő Szegedre került, a többit Albertfalván rejtették el, és Budapest légi védelmére tartalékolták. A SZKEB azonban felfedezte a gépeket, melyek csak úgy maradhattak Magyarországon, hogy gyengébb motorokat szereltek fel rájuk, így viszont már csak kiképző feladatra voltak alkalmasak. A székesfehérvári repülő műhelyben 1926 elején megkezdték

⁸² HL HM Eln. D. 15 764/1923.; VKF Eln. 1. 6089/1924., 6166/1924.

⁸³ M. Szabó M. 1999, 10. o.; Moys P. 2004. 231. o.; Héjjas Iván: Légi jog, Budapest, 1934. 130–131. o.

⁸⁴ HL Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. II. 19. o.; Moys Péter: Légiforgalmi irányításunk története. A Repülés-történeti Konferencia közleményei, 26. Szerk.: Zörgő Tibor. Budapest, 2001. 109–110. o.

⁸⁵ HL VKF Eln. 1. 6432/1924.; VKF Eln. 1. a. 6710/1925., 5396/1927.; Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. II. 45. o.

az évekkel korábban elrejtett katonai gépek üzembe helyezését, javítását. Augusztus végéig öt együléses és két kétüléses gépet adtak át a légierőnek.⁸⁶

Az 1920-as évek közepén a titkos magyar légierő nem képezett számottevő erőt. A rendelkezésre álló személyzettel és gépanyaggal hét repülő századot állították fel. A REGVI keretében három felderítő, Repülő Posta Alcsoport fedőnév alatt két bombázó, Repülő Időjelző Alcsoport elnevezéssel pedig két vadászrepülő századot szerveztek. A rejtett keretek között működő repülő csapatok 1926 nyarán 15 együléses, 20 kétüléses harci géppel és mintegy 25 kiképző géppel rendelkeztek.⁸⁷

Háborús konfliktus esetén a légierőt és a légvédelmi tüzérséget egységes vezetés alatt, a Fővezérség közvetlen alárendeltségében kívánták alkalmazni. A HM 1922. decemberi helyzetértékelése szerint, mivel a légtér védelmének leghatékonyabb eszközei, a vadászrepülő erők Magyarországon hiányoznak, fokozott feladat hárul a légvédelmi tüzérségre. A légvédelmi tüzérség elhelyezéséről a HM Katonai Csoportfőnöke rendelkezett. Elsődlegesnek tekintették a főváros védelmét, a vidéki ipari és közlekedési gócpontok csak az után kerülhettek sorra. Amíg nem sikerült minden fontosabb körzetet szakalakulatokkal ellátni, addig a vegyesdandárokra hárult a feladat, hogy improvizált eszközökkel a szükségszerű védelemről gondoskodjanak. A légvédelmi tüzérség országos parancsnokának, egyben a HM légvédelmi előadójának posztját 1922 és 1930 között Milosevits Dániel ezredes töltötte be.⁸⁸

A légügyi szuverenitás helyreállítását követően, 1923 elején a rejtett keretek között fenn tartott légvédelmi tüzérség két üteggel és három önálló szakasszal rendelkezett. A fővárost a Gellért Őrség utódként megalakult 4. önálló tábori ágyús üteg (2 db 5/8M. és 4 db 14M. löveg) és a budapesti vegyesdandár 1. tábori tüzérosztályának 5. tábori ágyús ütege (4 db 14M. löveg) védte. Egy-egy légvédelmi ágyús szakaszt kapott a 2. (székesfehérvári) az 5. (szolnoki) és a 7. (miskolci) tábori tüzérosztály újonnan felállított ún. irányzó tanfolyama. Felriasztás esetén ezeknek az alakulatoknak kellett kiállítani, ikreződéssel a teljes honi légvédelmi tüzérséget.⁸⁹

Ennek megfelelően az 1923. március 1-jén életbe lépő új titkos felriasztási hadrend a légvédelmi tüzérség esetében 9 harci és két tanüteggel számolt. A tervek szerint a honi légvédelem rejtésére szolgáló budapesti 4. önálló tábori ágyús üteg állította fel az 1. (2 db 5/8M.), a 2. és 3. (4-4 db 14M.), illetve a 4. (2 db 5/8M.) légvédelmi üteget. A budapesti 1. tábori tüzérosztály keretéből alakult meg az 5. és 6. légvédelmi üteg (4-4 db 5/8M.). A 7. légvédelmi üteget (4 db 5/8M.) a 2. tábori tüzérosztály irányzó tanfolyama állította fel Hajmáskéren. A 8. légvédelmi üteg (4 db 5/8M.) az 5. tábori tüzérosztály irányzó tanfolyamából alakult Szolnokon. A 9. légvédelmi üteget (4 db 5/8M.) a 7. tábori tüzérosztály irányzó tanfolyama állította fel, Miskolcon. Az első 6 üteg (20 löveg) közvetlenül a főváros védelmét biztosította, a 7. üteg 2-2 lövegét Füzfő, illetve Vác, a 8. üteg 2-2 lövegét Ózd és Salgótarján, míg a 9. üteg 2-2 lövegét Miskolc és Diósgyőr védelmére kívánták

---

⁸⁶ HL HM Eln. D. 16 616/1925.; *Gibás Andor*: Meteorológiai repülés Szegeden. *Magyar Szárnyak*, 32. sz. (2004.) 58–60. o.; *Nagyvárad* – *M. Szabó – Winkler*. 1986. 162. o.; *Farkas Gábor – Lajtai János*: Székesfehérvár repüléstörténete. I. k. Székesfehérvár, 1997. 18. o.

⁸⁷ *M. Szabó* 1999. 9. o.

⁸⁸ HL VKF Eln. Föv. 259/1922.; MOL K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.

⁸⁹ HL VKF Eln. I. T. 6380/1925.; Eln. D. 10 090/1925.; Tgy. 2974. *Barczy* I. 25–29., 40–44. o.

alkalmazni. A két tanúteg szükség esetén szintén harci feladatot látott volna el, Szolnok, illetve a támadás irányától függően a leginkább veszélyeztetett térség fontosabb objektumai védelmében.⁹⁰

Elegendő fegyverzet hiányában azonban lövegekkel egyelőre csak a budapesti 1–3. légvédelmi úteg és a két tanúteg rendelkezett. A HM még 1922-ben 20 db 5/8M. löveget rendelt a diósgyőri ágyúgyártól, amit később 23-ra növelt. Ez a típus ekkor már nem számított korszerűnek, külföldi vásárlásra azonban nem nyílt lehetőség, itthon pedig csak ennek a gyártásához álltak rendelkezésre a szükséges műszaki leírások. A lövegek leszállítása különböző okok miatt így is 1924-ig húzódott.⁹¹

A légvédelmi útegeken kívül a főváros hídjainak és pályaudvarainak védelmét tíz légvédelmi géppuskás szakasz biztosította (2–2 db 8 mm-es géppuska). Az 1. a Déli vasúti összekötő hídon kialakított magas-állásba települt. A 2. a Gellérthegy oldalából a Ferenc József és az Erzsébet híd védelmét, a 3. az Alagút feletti sétányról a Lánchíd védelmét látta el. A 4. a Margit hídon, az 5. az Északi vasúti összekötő hídon volt állásban. A 6. szakasz a Ferdinánd hídról a Nyugati pályaudvart, a 7. az angyalföldi vasúti háromszöget biztosította. A 8. szakasz a Keleti pályaudvaron, a csarnok tetején és a Kerepesi hídon foglalt tüzelőállást. A 9. szakasz a Józsefvárosi pályaudvart, a 10. pedig a Kelenföldi pályaudvart védte, ahol a fegyvereket a gépházak tetején, illetve 5 méteres magasállásokban helyezték el.⁹²

A légi kiszolgáltatottság enyhítése érdekében 1923 májusában Magyarország a Nagykövetek Tanácsához fordult, hogy legalább néhány légvédelmi úteg tartását engedélyezzék. A magyar diplomácia azzal érvelt, hogy ez esetben kifejezetten védelmi jellegű fegyverzetről van szó, amely senkit sem fenyeget, de elengedhetetlenül szükséges az ország légi szuverenitásának biztosításához. A szomszédos államok légierői egy órán belül minden jelentősebb magyar ipari és közigazgatási központot elérhetnek, és feltartóztatásukra az ország semmiféle eszközzel nem rendelkezik. A magyar diplomácia utalt arra is, hogy a békeszerződés Németország számára a flotta hajóin, illetve Königsberg erődjében lehetővé tette néhány légvédelmi löveg megtartását. A Nagykövetek Tanácsa azonban elutasította a magyar kérést, és nem változtatott a légvédelmi tüzéség tiltására vonatkozó rendelkezésén.⁹³

1924 augusztusában újraszabályozták a honi légvédelmet. Az új rendelkezések a korábbi szabályozáshoz képest alapvető változásokat nem hoztak, inkább csak a részleteket pontosították, és a gyakorlati végrehajtás terén módosították, bővítették az előírásokat. Az egész rendelkezésre álló légvédelmi tüzéséget a továbbiakban is honi feladatkörben kívánták alkalmazni. A működő hadsereg csak rögtönzött megoldásokkal, légvédelmi géppuskás alakulatokkal és a passzív légvédelem eszköztárával számolhatott. A rendelkezésre álló lövegek azonban így sem voltak elegendők az állami élet, a hadiipar és a közlekedési hálózat minden fontosabb pontjának, létesítményének a biztosítására.⁹⁴

⁹⁰ HL VKF Eln. Föv. 2/1923.; VKF Eln. 1. c. 5230/1923.; Varga 1996. 39–40., 49. o.

⁹¹ HL Tgy. 3715. Nagy 2000. 139. o.; Berkovics Gábor – Horváth Mihály: A magyar légvédelmi tüzéség külső környezete a század huszas éveiben. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 1998. 2–3. sz. I. k. 184. o.

⁹² HL VKF Eln. Föv. 259/1923.

⁹³ HL VKF Eln. 1. 5230/1923.; Petróczy István: Mit végeztek az egyes államok 1931-ben a polgári légvédelem terén. *Magyar Katonai Szemle*, 1932. 4. sz. 245. o.

⁹⁴ MOL K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.; HL VKF Eln. 1. Hr. 1999/1929.

A diósgyőri gyártás nyomán 1925-re a 11 db 14M. mellett már 26 db 5/8M. löveg állt rendelkezésre, ami lehetővé tette a tervezett 9 üteg felállítását. Lépések történtek a légvédelmi tüzérség műszaki-technikai fejlesztésére is. Az 5/8M. ütegeket 1924-től fokozatosan Karabetz-féle központi irányzó készülékkel látták el, amely a vezényszótlázból kapott adatok szerint irányozta meg a célt, és a löelemeket elektronikusan juttatta el az egyes lövegekhez. A HM 1926-ban nagyobb mennyiségű légvédelmi távmérőt és egyéb optikai eszközt vásárolt Hollandiában és Németországban.⁹⁵

A rejtés kényszere azonban a légvédelmi tüzérség gyakorlati fejlesztését továbbra is jelentős mértékben korlátozta, számottevő eredmények születtek viszont elméleti téren, a szervezés, a szabályozás, az alkalmazási elvek, a harceljárások tekintetében. Kiadásra került a Tüzér Gyakorlati Szabályzat légvédelmi kötete, amely néhány kisebb módosítással egészen 1938-ig érvényben maradt. Kidolgozták a központi irányításra, a feliasztás esetén való súlypontképzésre, a vezetési és harcászati eljárásokra, a figyelőszolgálat működésére vonatkozó fontosabb alapelveket és gyakorlati rendelkezéseket.⁹⁶

Az északkeleti országrész felett ismétlődő csehszlovák légtérsértések miatt 1925 áprilisában a LÜH vezetője egy légvédelmi üteg Budapestről Szombathelyre való áthelyezését kezdeményezte. Indoklása szerint a légvédelmi tüzérség már pusztán jelenlétével is elriaszthatná a csehszlovák gépeket a rendszeres berepülésektől. Emellett, a REGVI által folytatott kiképzés folyamatos célzási gyakorlatot biztosíthatna a légvédelmi tüzérek számára, ami máshol nem megoldható. A Honvédség Főparancsnoka mellé beosztott tüzérségi tábornok támogatta a javaslatot. Elvileg a VKF sem zárkózott volna el az egyik budapesti üteg Szombathelyre való kihelyezésétől, komoly kockázatot látott azonban abban, hogy egy esetleges tűzmeignytás leleplezheti a rejtve fenntartott légvédelmi tüzérséget, és komoly nemzetközi bonyodalmakhoz vezethet. A légvédelmi üteg kihelyezését ezért egyelőre elhalasztották, és az ismétlődő légtérsértésekkel szemben továbbra is diplomáciai eszközökkel igyekeztek fellépni.⁹⁷

Az ország légvédelmi kiszolgáltatottságát tovább növelte, hogy a Nagykövetek Tanácsa még 1921-ben, a békeszerződés előírásain túllépve, utólagos szigorításaként megtiltotta a harci gázok elleni védőeszközök tartását. A békeszerződés eredetileg csak az új gázvédelmi eszközök, berendezések gyártását vagy külföldről való behozatalát fagyasztotta be. A magyar kormány hivatalosan tiltakozott a kifejezetten védelmi jellegű felszerelés betiltása ellen, hangsúlyozva, hogy ezzel az ország teljesen védtelenné válik bármely szomszédos állam vegyi támadásával szemben. A Nagykövetek Tanácsa 1922. december 21-i jegyzékében elutasította a tiltakozást, és közölte, hogy a vegyi harcanyagok használatát tiltó nemzetközi egyezmények elegendő garanciát biztosítanak Magyarországnak. A szomszédos kisantant államok egyébként sem készülnek a magyarok elleni gázháborúra. A gázvédelem nem tartozik a csak határbiztosításra és a belső rend fenntartására feljogosított magyar honvédség feladatai közé.⁹⁸

A SZKEB a békeszerződést ratifikáló magyar törvénycikk (1922: XI. tc.) ilyen értelmű módosítását sürgette. A magyar kormány viszont megtagadta a gázvédelem teljes tilalmá-

⁹⁵ HL Tgy. 2974. *Barczy* I. 27–28., 41–43., 63. o.; MOL Minisztertanácsi jkv. 1926. augusztus 10. 11. sz.

⁹⁶ *Varga* 1996. 46. o.; *Berkovics – Horváth* 1998. 185. o.

⁹⁷ HL VKF Eln. I. 6380/1925.

⁹⁸ HL HM Eln. D. 18 928/1922., 26 720/1922., 529/1923.

nak elismerését és becikkelyezését. Hangsúlyozta azonban, hogy ezt csupán elméleti kérdésnek tekinti, mert a gyakorlatban ilyen eszközökkel egyébként sem rendelkezik. Ez teljes egészében nem felelt meg a valóságnak. Hazai gyártás ugyan nem folyt, de a világháborús készletből még maradt bizonyos mennyiségű gázvédelmi felszerelés. A hosszan elhúzódó vita végére 1925. június 26-án került pont, amikor a Nagykövetek Tanácsa Magyarország, Ausztria és Bulgária számára engedélyezte a gázvédelmi eszközök tartását, gyártását és behozatalát, a hadsereg összlétszámán felül 50%-nyi tartalék erejéig. Ez Magyarország esetében 52 500 személyi védőfelszerelést jelentett. Ez a polgári légvédelem szükségleteinek ellátására nem volt elegendő, de a külföldi vásárlás felszabadításával és a hazai gyártás engedélyezésével lehetőség nyílt a gázvédelem megalapozására, és a szükséges eszközök fokozatos előteremtésére.⁹⁹

A légi ellenőrző és a légvédelmi figyelő szolgálat

A légi szuverenitás visszanyerését követően, 1923. február 1-jétől légi ellenőrző szolgálatot állítottak fel.¹⁰⁰ A szolgálat feladatai közé tartozott a légtér folyamatos figyelése, a légi tevékenységgel kapcsolatos rendszeres adatszolgáltatás, és a beosztott személyzet háborús helyzetre való felkészítése, begyakoroltatása. A légi ellenőrző szolgálatot békében a repülő és légvédelmi alakulatok őrszemei, a helyőrségek, pályaudvar- és hídőrségek, határállomások személyzete, a folyamőrség, vámőrség és csendőrség felállított posztjai és mozgó járőrei látták el. A szolgálatba lépő őrségek egy-egy tagját külön a légtér figyelésére jelölték ki, és távcsővel látták el. A légi figyelőknek rögzíteniük kellett az észlelt gépek számát, fajtáját, hovatarozását, haladási irányát, tevékenységét, valamint a megfigyelés helyét és idejét. Az észlelések eredményeit naponta jelentették a helyi honvéd-, csendőr- vagy vámőr-parancsnokságnak, amely a beérkező adatok alapján havi jelentést készített az illetékes vegyesdandár, a vámőr- vagy csendőrkerület, illetve révkapitányság részére. Ezeket a kerületi parancsnokságok összegezték, értékelték, és továbbküldték a LÜH számára.¹⁰¹

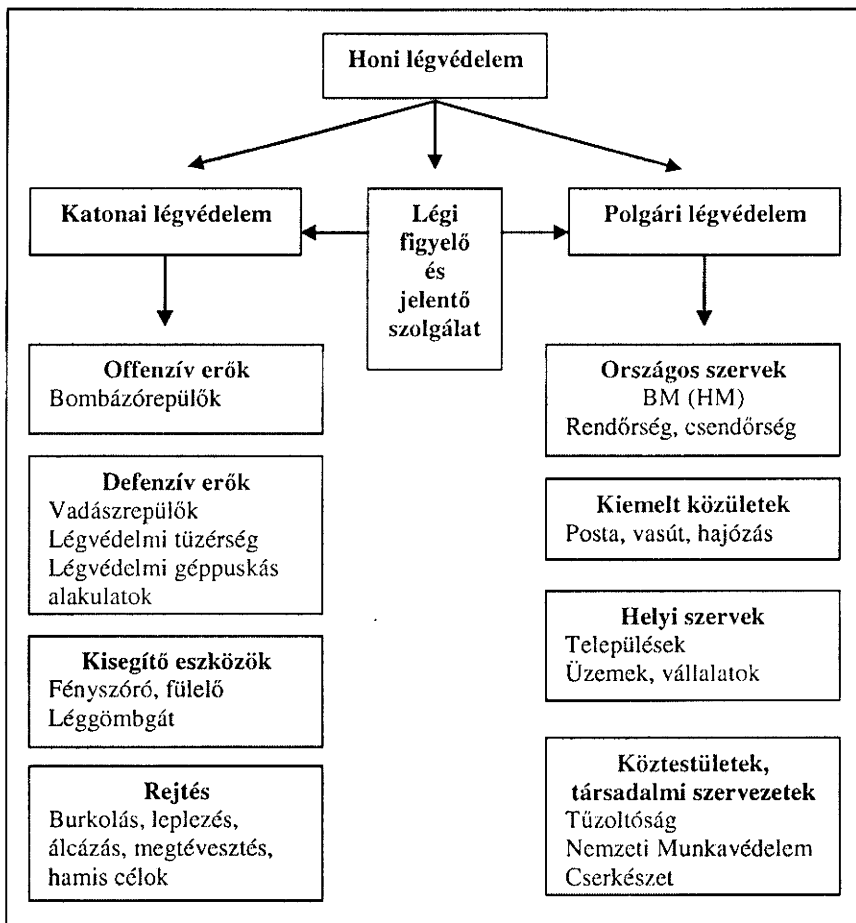
A minden kétséget kizáróan katonai gép észleléséről a helyi szervek haladéktalanul tájékoztatták a légügyi hatóságot. Idegen repülőgépek (katonai vagy polgári) magyar területen történő leszállását szintén azonnal jelentették a LÜH közegeinek. A jelentés tartalmazta a leszállt gép nemzetiségét, fajtáját, a személyzet kilétét, az induló és a célállomást, a leszállás helyét, időpontját és okát, a személyzet továbbhaladással kapcsolatos szándékát, és a földet érésakor bekövetkezett esetleges eseményeket (sérülés, géptörés). A légi ellenőrzést végző közegek a leszálló katonai gépek személyzetét azonnal őrizetbe vették. A polgári gépek pilótáit csak akkor állították elő, ha fényképezőt találtak náluk, tehát felmerülhetett a kémkedés gyanúja. Ilyen esetekben a további teendőkről a LÜH intézkedett. A vonatkozó rendelkezések azonban hangsúlyozták, hogy az őrizetbe vett személyzettel szemben a legelőzékenyebb magatartást kell tanúsítani.¹⁰²

⁹⁹ HL VKF Eln. 1. 6034/1923., 5230/1923.; Eln. D. 4038/1923., 9499/1925.

¹⁰⁰ HL VKF Eln. 1. 6543/1924.; MOL K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.

¹⁰¹ HL VKF Eln. 1. T. 6760/1925; Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 138. o.

¹⁰² HL VKF Eln. Föv. 259/1922.

A honi légvédelem szerkezeti vázlata (1924)

Légvédelmi készség vagy feliasztás esetén a légi ellenőrző szolgálat közegei mellett működésbe lépett a honi légvédelmi figyelő és jelentő rendszer is. A figyelő hálózat őrséinek telepítésénél alapvető szempont volt a minden irányban való jó kilátás, a forgalmas csomópontoktól való bizonyos távolság, hogy a zaj ne zavarja a hallás útján való észlelést, illetve egy állami távbeszélő állomáshoz való viszonylagos közelség (1–2 km), hogy ne kelljen túl hosszú külön vonalat kiépíteni. A légtér figyelése 24 órás szolgálatot jelentett. A figyelő őrsök személyzete egy parancsnokból (általában hivatásos altiszt) és négy fő legénységből állt. A szűk létszámkeretek miatt az őrsök személyzetébe esetenként cserkészek is beosztásra kerültek, akiket legkésőbb a feliasztást követő 14. napon váltott fel a mozgósított honvéd legénység. Az őrsök felszereléséhez irányjelző korong, repülő típusismertető tábla, telefon, repülő nyilvántartó füzet, óra, két távcső és alkalmanként egyszerű fűlélőkészülék tartozott. A személyzet számára fűthető helyiséget és

pihenési lehetőséget (ágyakat) biztosítottak. Egyszerre két fő teljesített szolgálatot, az egyik szabad szemmel és hallás útján, a másik távcsővel figyelt.¹⁰³

A légi figyelő hálózat három részből állt. Budapest belterületén a Gellért Őrség hat figyelőőrsze működött (Gellérthegy, Hármashatárhegy, Jánoshegy, a budafoki Sashegy, a rákosi gyakorlótér és az angyalföldi vasúti háromszög). Ezek közvetlen távbeszélő összeköttetésben álltak a Citadellában berendezett országos légvédelmi hírközponttal. A főváros körüli figyelő gyűrűt a Vác, Balassagyarmat, Salgótarján, Gyöngyös, Jászberény, Szolnok, Cegléd, Dunaföldvár, Székesfehérvár, Győr, Komárom, Esztergom térségében felállított 60 őr képezte. Ezeket a területileg illetékes vegyesdandárok állították fel, de jelentéseiket közvetlenül az országos hírközpontba (egyben a budapesti 1. vegyesdandár légvédelmi központja) juttatták el. A legveszélyeztetettebb irányban lévőknek tekintett Vác és Esztergom őrszei közvetlen telefonkapcsolatban álltak a Citadellával, a többi figyelő állomás a postai távbeszélő hálózaton keresztül jelentett. Sürgős közölnivaló esetén, a „légvédelem” jelszó bemondása után a figyelő szolgálat minden más beszélgetéssel szemben elsőbbséget kapott. A postai hálózat megrongálódása esetén az őrsök a MÁV vagy a Dunahajózási Rt. híradó hálózatát is használhatták.¹⁰⁴

A harmadik figyelőgyűrű őrszeit a határok mentén, illetve a légvédelmi kerületek fontosabb határpontjain, főutak, vasútvonalak, folyóátkelők közelében állították fel. Ezek a jelentéseiket az illetékes vegyesdandárok székhelyein kiépülő kerületi légvédelmi hírközpontokba továbbították. Az egyes légvédelmi kerületek hírközpontjainak személyzete egy parancsnokból (hivatásos tiszt) és hét beosztottból állt. A kerületi központok nyilvántartották, összesítették és kiértékeltek a beosztott őrsöktől érkező jelentéseket, majd továbbították az országos légvédelmi központba. Ellenséges berepüléskor életbe léptették a szükséges óvintézkedéseket, indokolt esetben riasztották a veszélyeztetett településeket, és értesítették a szomszédos kerületeket is a feljük tartó gépekről. A napi légi tevékenységről küldött telefonjelentések mellett a figyelő őrsök tíz naponként írásos összefoglalót juttattak el a kerületi központjukba. A precíz időmeghatározás érdekében a kerületi központok minden délben közölték a pontos időt az alárendelt őrsökkel.¹⁰⁵

Az országos hírközpont a légi tevékenység átfogó kiértékelése után a Fővezérség légügyi osztályának továbbította a beérkező jelentéseket. Egy-egy kerületi központ a kerületi légvédelmi parancsnok, az országos központ pedig az országos légvédelmi parancsnok (egyben a Fővezérség légügyi osztálya vezetője) végrehajtó szerveként működött. Az országhatárok mentén húzódó figyelőhálózat kiépítésére anyagi okok, technikai problémák és a személyzethiány miatt egyelőre nem került sor. A fővárost körülvevő figyelőgyűrű is csak meglehetősen foghíjasan, a tervezett őrsök felének a felállításával valósult meg.¹⁰⁶ A megfelelő személyi állomány hiánya, illetve az őrsök elhelyezésével és felszerelésével kapcsolatos jelentős anyagi igények miatt a figyelő hálózat kiépítése rendkívül lassan haladt. A súlyos létszámbiány miatt az őrsök helyét átmeneti megoldásként általában úgy jelelték ki, hogy azok csendőrsök állomáshelyére essenek. Így a már békében is beosztásra

---

¹⁰³ HL VKF Eln. Föv. 259/1922.

¹⁰⁴ HL Tgy. 2974. *Barczy* 1. 30. o.

¹⁰⁵ HL VKF Eln. Föv. 259/1922.

¹⁰⁶ HL Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 77. o.; VKF Eln. Föv. 259/1922.

kerülő aktív keretállományt a csendőrlegénység soraiból választották ki. Csak ahol nem volt a közelben csendőrös, oda vezényeltek honvéd legénységet.¹⁰⁷

A nemzetközi előírásokkal összhangban, 1924-ben Magyarországon is új szabályozás lépett életbe az ország feletti légi közlekedés rendjére vonatkozóan. A KEM által kiadott rendeletek (45 264/1924., 47 618/1924. KEM XI.) érintették a légi forgalom minden fontos területét, a légtérhasználatot, a lakott területek feletti átrepülést, a fel- és leszállás szabályait, a repterek és reptérgondnokságok működését. Meghatározták, hogy mi tekinthető katonai repülőgépeknek. Az olyan légi járművet sorolták ebbe a kategóriába, amely katonai jelzéseket viselt, szolgálatban lévő katonai személy vezette vagy a személyzete annak parancsnoksága alatt állt, illetve amelynek katonai jellege (a fegyverzete révén) egyértelműen megállapítható volt. Az ilyen gépek Magyarország felett továbbra is csak a HM külön engedélyével közlekedhettek.¹⁰⁸

Az engedély nélkül áthaladó gépekről a légi ellenőrző szolgálat azonnal jelentést tett a legközelebbi karhatalmi szervnek (csendőrség, rendőrség), katonai gép esetén pedig a helyi katonai parancsnokságnak, valamint az illetékes reptérgondnokságnak és a Légügyi Hivatalnak. A LÜH utasítására a gépeket a nemzetközi szabályok szerint leszállásra szólították fel, 3–10 másodpercenként leadott, nappal fehérfüstöt, éjszaka zöld fényt adó jelzőlövésekkel. Amennyiben ez hatástalan maradt bármilyen más eszközt felhasználhattak a gépek leszállítására, de löni rájuk továbbra is csak a HM külön engedélyével, a szolgálatot vezető tiszt közvetlen utasítására lehetett.¹⁰⁹

A külföldi légi járművek által igénybe vehető repterek (Mátyásföld, Miskolc, Szeged, Szombathely) mellett szükségesszálló helyeket jelöltek ki (Albertfalva, Debrecen, Pécs, Székesfehérvár). A határok feletti be- és kirepülésekhez „légi kapukat” állapítottak meg Sátoraljaújhely, Nyirábrány, Kétegyháza, Szeged, Mohács, Murakeresztúr, Szombathely, Mosonmagyaróvár és Komárom térségében. A külföldi gépek a határkapuk között egyenes úton, vagy a leszállásra kijelölt repteret érintő legrövidebb vonal mentén közlekedhettek.¹¹⁰

Ezzel összhangban a LÜH új szabályokat vezetett be a légi ellenőrző szolgálat működésében is (45 332/1924. KEM XI.). Egyes kiemelten fontos hadiipari központok, katonai táborok, gyakorlóhelyek felett tiltott övezetet jelöltek ki, melyeken külföldi gépek nem repülhettek át. Ilyen övezetnek számított Budapest belvárosa, a Csepel-sziget északi része, Lajosmizse–Újhartyán–Kunpeszér térsége, illetve a Balatonfüzfő–Váloslód–Kisbér–Székesfehérvár által határolt terület. A tiltott zónákról a berepülési engedély kiadásakor tájékoztatták a kérelmet benyújtó szervet vagy személyt. Ha egy külföldi gép véletlenül mégis behatolt egy tiltott övezet fölé, köteles volt leszállni a legközelebbi kijelölt reptéren, hogy a magyar hatóságok átvizsgálhassák, és meggyőződjhessenek, hogy a személyzet nem folytatott kémtevékenységet, nem készített vázlatrajzokat, fényképfelvételeket. Amennyiben elmulasztotta a leszállást, a magyar légi ellenőrző szervek szólították fel erre, és ha ennek nem tett eleget, akár fegyveres erővel is földre kényszeríthették. A tiltott övezetek határvonalait 1925 márciusában pontosították (48 797/1925. KEM XI.).¹¹¹

¹⁰⁷ HL VKF Eln. I. 6551/1924.

¹⁰⁸ HL VKF Eln. I. 6117/1924., 6551/1924.

¹⁰⁹ *Síllay* 1931. 123., 131–132. o.

¹¹⁰ HL VKF Eln. I. 6740/1925.

¹¹¹ *Budapesti Közlöny*, 1924. március 15.; HL VKF Eln. I. 6740/1925.

A légvédelmi kerület elnevezést 1924-ben légvédelmi körzetre változtatták, és I–VII. római számmal jelölték. Az egyes körzetek légvédelmi ügyeit korábban a vegyesdandárok ezzel megbízott tisztjei intézték, külön törzsek nélkül. Ez év augusztusában intézkedett arról, hogy a légvédelmi parancsnoki törzsek felállítására, melyek a körzeti légvédelmi hírközpontok mellett külön irányító szervként működtek. Ezek tényleges megszervezéséhez azonban egyelőre hiányoztak a szükséges anyagi és személyi feltételek.¹¹²

A légi figyelő és jelentő szolgálat kiépítése terén időközben több fontos elméleti kérdést tisztáztak, és a legszükségesebb szervezési intézkedések is megtörténtek. A rendszer az ország teljes területének lefedésére törekedett, a határok mentén lehetőleg hézagmentes figyelés biztosításával. A hálózat, központi irányítás alatt álló egységes szervezetet képezett, de a körzeti légvédelmi központok révén a helyi sajátosságokhoz is alkalmazkodott, és az aktuális helyzet figyelembe vételével differenciált reagálást tett lehetővé. A légtérfigyelést telepített és mozgó őrsök látták el, napszaktól függetlenül, a katonai helyzetnek (békeállapot, légvédelmi készség, feliasztás) megfelelő szintű készségi fokozat bevezetésével. A figyelő szolgálat folyamatosan tájékoztatta mind a katonai, mind a polgári légvédelem illetékeit, mindkét szervezettel szoros együttműködésben állt. A légvédelmi figyelő szolgálattal kapcsolatos fenti alapelvek egészen a második világháborúig viszonylag korszerűnek számítottak, és érvényben maradtak.¹¹³

A légi figyelés ezen alapelvek szerinti gyakorlati megvalósítását azonban a hadsereg-re vonatkozó nemzetközi korlátozások, a szűkös pénzügyi lehetőségek, az alacsony létszámkeretek, valamint a komoly műszaki és infrastrukturális hiányosságok hosszú időn át akadályozták. Megfelelő vadászrepülő erők és légvédelmi tűzérség híján, a figyelő szolgálat által megszerzett információkat amúgy sem lehetett volna kellő hatékonysággal kamatoztatni. Így a figyelő rendszer kiépítése az 1920-as években alig jutott túl a tervezés és előkészítés szintjén.¹¹⁴

A tervszerűen telepített és speciálisan kiképzett személyzettel rendelkező légi figyelőhálózat kiépülése hiányában a légtér figyelése továbbra is a légi ellenőrző szolgálatra hárult. Ez a rendszer azonban sokszor megbízhatatlanul működött. A légi ellenőrzést végző őrszemélyzet nem kapott semmilyen különleges felkészítést, így jelentéseik gyakorta hiányosak, pontatlanok voltak. Nem szerepeltek olyan adatok, mint a gépek fajtája (egy- vagy kétfedelű, egy- vagy többmotoros), ami pedig távcső segítségével általában jól megállapítható lett volna. A vegyesdandárok a kötelező havi jelentéseket sokszor csak nagy késéssel juttatták el az országos szerveknek. Ezekből gyakran hiányzott a tartalmi összegzés, a szakszerű értékelés, és csak az őrsök jelentéseinek statisztikai összesítését küldték tovább. Előfordult, hogy egy berepülő gép többször is szerepelt a statisztikában, mert több őrstől is érkezett róla jelentés. Holott a befutó hely és időpont adatok megfelelő kiértékelésével az egyes gépek mozgását nyomon lehetett volna követni, és elkerülhetőek lettek volna az ilyen tévedések.¹¹⁵

---

¹¹² Berkovics 2000. 60. o.

¹¹³ HL HM Eln. Lgv. 61 876/1938., 63 144/1938.

¹¹⁴ Berkovics 2000. 22. o.

¹¹⁵ HL VKF Eln. 1. 6448/1925., 6488/1925., 6834/1925.

A SZKEB figyelmét azonban így is felkeltették a magyar honi légvédelem megalapozását célzó intézkedések. Ezért 1925 júliusában, hivatalos jegyzékben kért tájékoztatást, hogy a légvédelem kiépítése terén történt-e olyan lépés, mely a békeszerződés előírásait is érintheti. Válaszában a magyar kormány közölte, hogy a kiadott rendelkezések csak a békeszerződésben nem tiltott passzív légvédelem megszervezését szolgálják. Cáfolta, hogy az aktív katonai légvédelem kiépítésére bármilyen lépést is tett volna, és kijelentette, hogy ezen a téren a közeljövőben sem tervez semmiféle intézkedést.¹¹⁶

A polgári légvédelem kiépítésének kezdetei

Az 1920-as években Európa-szerte lépések történtek a polgári légvédelem kiépítésére. A hatóságok megerősítették, és több ponton kiegészítették a háterszág légitámadások elleni védelmére vonatkozó világháborús rendszabályokat. A kormányzati szervek, a honvédelmi és belügyi tárca szervező tevékenysége mellett, a lakosság felvilágosítására és mozgósítására társadalmi egyesületek alakultak. Dániában, 1922-ben Polgári Védelmi Bizottságot állítottak fel, mely elsősorban a harci gázok jelentette veszélyekre hívta fel a figyelmet, és igyekezett megfelelő védelmi intézkedéseket, eljárásokat kidolgozni. Lengyelországban, 1922-ben Légvédelmi Liga alakult. Társadalmi gyűjtések segítségével repülőegyesületeket, pilóta- és szerelő-iskolákat létesítettek. A következő évben Gázvédelmi Szövetséget hoztak létre, a polgári lakosság felkészítése érdekében a vegyi harcanyagok elleni védekezésre.¹¹⁷

Franciaországban, 1924-ben a Belügyminisztérium keretében, a honvédelmi miniszter által kijelölt elnökkel, és az összes érintett tárca képviselőjének részvételével megalakult a Legfelsőbb Légvédelmi Bizottság, mely központilag irányította, szabályozta, ellenőrizte a polgári légvédelem kiépítését. Az operatív feladatok ellátására megynként és városonként helyi légvédelmi bizottságokat alakítottak, közigazgatási, gazdasági és katonai szakemberek részvételével. Ezt követően, 1926-ban átfogó polgári lég- és gázvédelmi rendelet jelent meg, amely a polgári légvédelem végrehajtásában való részvételt, korra és nemre való tekintet nélkül minden francia számára állampolgári kötelezettséggé tette.¹¹⁸

Nagy-Britanniában az aktív és passzív légvédelmi feladatok ellátását egyaránt a hadsereg irányította. A katonai alakulatokat háborús veszély esetén speciális kiképzésen átessett polgári önkéntesekkel egészítették ki. Londonban 1918 után is fennmaradt a háborús légvédelmi szervezet, csak a létszámát csökkentették. Nagy teret szenteltek a légvédelmi propagandának. Az előadások és a nyomtatott anyagok terjesztése mellett a légitámadások pusztító hatását szemléltető bemutatókat szerveztek a lakosság számára. A polgári légvédelem kiépítésének koordinálására 1924 májusában Sir John Anderson vezetésével, Air Raid Precautions néven külön kormányhivatalt állítottak fel. A honi légvédelem megerősítésére, a pilótaképzés bővítésére és a katonai szolgálatban nem álló re-

¹¹⁶ HL HM Eln. D. 10 090/1925.

¹¹⁷ Kurt Knipfer – Erich Hampe: Der Zivile Luftschutz. Berlin, 1934. 63., 120. o.; Kiss Dénes: Európai államok gázkészülődései. Magyar Katonai Szemle, 1936. 2. sz. 166. o.; Márffyldi – Adorján 1936. 339. o.

¹¹⁸ Petróczy 1931. 53. o.; Hámory Vilmos: A tömeg-gázvédelem. Magyar Katonai Közlöny, 1930. 12. sz. 1197–1202. o.; Pap 1935. 9. o.

pülő személyzet gyakorlatban tartására 1925-ben megszervezték az ún. önkéntes légiert (Auxiliary Air Force).¹¹⁹

A Szovjetunióban, az 1923-ban kiadott rendelkezések szerint a polgári légvédelem irányítását a Hadügyi Népbiztosság látta el, amely ezt a feladatkört az egyes katonai körzetek légvédelmi parancsnokain keresztül gyakorolta. A körzetekhez tartozó polgári légvédelmi egységek (városok) és objektumok (ipartelepek) élén a helyi tanács elnöke, illetve az üzem igazgatója állt. A helyi légoptalom gyakorlati megszervezését a határtól 500 km-re eső egységek és objektumok számára 1925-ben kötelezővé tették. A lakosság minél szélesebb körű bevonására két nagy társadalmi szervezet alakult, 1923-ban a Vörös Légiflotta Baráti Egyesülete, 1924-ben pedig a Vegyi Védelmi Szövetség. A két szervezet 1925 júniusában Országos Lég- és Gázvédelmi Szövetség néven egyesült. Az Alekszej Rikov elnöklete alatt álló szervezet 1926-ban 2 millió tagot számlált és 5 millió rubel gyűjtött össze a repülés és a légvédelem támogatására.¹²⁰

Magyarországon, a honi légvédelem 1922-es szabályozása során kitértek a polgári légvédelem kiépítésének kérdéseire is. Három fő feladatkört különítettek el: a tartós óvintézkedések, a magaratási szabályok, és a riasztás megszervezése. A tartós óvintézkedések közé sorolták az ellenséges felderítést, tájékozódást megnehezítő rendszabályokat, az építészetre, a tűzrendészetre és a mentésre vonatkozó rendelkezéseket, a helyreállító szolgálat megszervezését, valamint a közlekedési vállalatokat érintő intézkedéseket.¹²¹

Az ellenség tájékozódásának megnehezítését rejtési és burkolási intézkedésekkel, a feltűnő színek és formák kerülésével, a katonai vagy hadiipari jelleg leplezésével, az el-sötétítés szigorú végrehajtásával, esetleg megtévesztő célok és világítás alkalmazásával kívánták biztosítani. Az építészetre vonatkozó rendelkezések sorában főként a szerkezet, a tetőzet és a pinceboltozat megerősítése, illetve a tűzveszély csökkentése kapott nagy hangsúlyt. Az új építmények esetében felhívták a figyelmet, hogy a légvédelmi szempontokat már a tervezés során érvényesítsék. A régieknél improvizált megoldások alkalmazását szorgalmazták, izoláló terek, dupla tetőzet, kettős ajtónyílás kialakítását, tűzálló festés és burkolat használatát, a pincehelyiségek aládúcolását. Mindez követendő gyakorlatként csak a nagyobb ipari létesítményekre vonatkozott, más építményeknél csupán javaslatnak szánták.¹²²

A tűzrendészeti óvintézkedések között elsősorban a gyúlékony anyagok megfelelő tárolását tartották fontosnak. Hangsúlyozták nagy készletek több kisebb kontingensekre történő szétosztását, a földalatti elhelyezést vagy a tároló helyek töltésekkel való elválasztását, a folyékony anyagok gyors elvezethetőségének biztosítását. A mentéssel kapcsolatban a mentő szervezetek létszámának bővítése, önkéntesek toborzása és kiképzése, illetve a gázvédelemre való felkészítés kérdése kapta a legnagyobb figyelmet.¹²³

---

¹¹⁹ Hunke 1933. 165. o.; *Mike Brown*: Put that light out! Britain's Civil Defence Services at War 1939–1945. 1999. 11. o.; *Chaz Bowyer*: RAF Operations 1918–1938. London, 1988. 25. o.

¹²⁰ *Gibás Andor*: Légoptalom. A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei 22. Szerk.: *Punka György*. Budapest, 1997. 133. o.; *Magyar Katonai Közlöny*, 1927. 7–8. sz. 690. o.

¹²¹ HL VKF Eln. Föv. 259/1922.; *Márföldi – Adorján* 1936. 74., 275. o.

¹²² HL Pers. VII. 87. *Szentkeresztesy* B–1. 171. d.; VKF Eln. Föv. 259/1922.

¹²³ HL VKF Eln. Föv. 259/1922.

Az ipari üzemek esetében külön figyelmet fordítottak a riasztás megszervezésére, a kellő erejű tűzoltó és mentő osztagok megszervezésére, a kárfigyelő őrök felállítására. Kidolgozták a részleges vagy teljes üzemleállítás és újraindítás menetrendjét, gondoskodtak a légiriadó alatt is helyükön maradók megfelelő felkészítéséről és szükségszerű védelméről. Az üzemmenet folytonosságának biztosítása érdekében helyreállító munkáscsapatokat szerveztek. A közlekedési vállalatok részére speciális légvédelmi rendszabályokat állítottak össze. A Magyar Vasúti és Hajózási Felügyelőség részletes rendelkezéseket adott ki az előzetes óvintézkedésekkel és a légitámadás alatt végrehajtandó lépésekkel kapcsolatban a szakszemélyzet számára, illetve az utazóközönség tájékoztatására vonatkozóan.¹²⁴

A lakosság magatartásával kapcsolatos szabályozás alapvetően megegyezett az 1917-es légvédelmi intézkedésekkel. A légiriadó alatt a járműforgalmat leállították, az utcákat kiürítették, a járókelők fedezékbe, kapualjakba húzódtak. Az üzletek és ablakok redőnyeit leeresztették. Az emeleti lakók a földszinti és alagsori helyiségekbe vonultak le. Az elhagyott lakásokban az elektromos és gázfogyasztókat kikapcsolták. Sötétedés után minden szabadba szűrődő fényt megszüntettek, a nagyobb bérházakban, középületekben, tömegforgalmi helyeken csökkentett fényű belső szükségvilágításról, kézilámpákról gondoskodtak. A rendelkezések értelmében az iskolákból nem engedték haza a gyerekeket, hanem a védettebb alagsori vagy pincehelyiségekbe kísérték őket a légiriadó idejére. Külön felhívták a lakosság figyelmét a leszálló vagy lezuhanó repülőgépekkel kapcsolatban követendő magatartásra, a fel nem robbant bombák érintetlenül hagyására és haladéktalan bejelentésére, a gépekből származó felszerelési tárgyak, illetve a rölapok beszállítására.¹²⁵

A légvédelmi riasztás elrendelése a légvédelmi körzet parancsnokának hatáskörébe tartozott. Az intézkedés során figyelembe kellett venni a kellő felkészülési időt, hogy a támadás minél kisebb veszteségekkel és károkkal járjon. Ugyanakkor el kellett kerülni, hogy a felesleges, vagy túl hosszú ideig tartó riadók a hétköznapi életet és a gazdasági tevékenységet tartósan megbénítsák. A riasztás első fokozata, a légvédelmi készenlét elrendelése csak a hivatalos szerveknek szólt, és nyilvános jelzések nélkül, telefon vagy futárszolgálat útján történt. A második fokozatot, a légiriadót a légvédelmi körzet parancsnoka által korábban meghatározott, a helyi adottságoknak megfelelő eszközök (ágyúszó, sziréna, gőzsíp, trombita, telefon, rakéta- vagy zászlójelzés stb.) segítségével adták a lakosság tudtára. A körzeti légvédelmi hírközpont a riadóról telefonon külön is értesítette az illetékességi körébe tartozó katonai alakulatokat, a fontosabb közintézményeket és üzemeket, és tájékoztatta a szomszédos körzetek központjait is.¹²⁶

Budapesten, a Citadelláról leadott, 10 másodperces időközökben ismétlődő 9 ágyúlövés, és a város több pontján megszólaló szirénázás jelezte a légiriadót. Ezzel egyidőben az összes laktanyában riadót fújtak, a rendőrőrszobák előtt trombitajelzés hangzott fel, amihez az utcán posztoló rendőrök sípszóval csatlakoztak. A nagyobb üzemekben megszólaltatták a dudákat és gőzsípkat. A telefonhírmondó készülékek háromszor egymás után bűgő hangot hallattak. A Citadellán, nappal narancsszínű zászlót tűztek ki, éjjel fe-

---

¹²⁴ MOL K 149. BM VII. a. 111 111/1921.; HL VKF Eln. Föv. 259/1922.

¹²⁵ HL VKF Eln. Föv. 259/1922.

¹²⁶ HL VKF Eln. Föv. 259/1922.; MOL K 149. BM VII. Res. 11 414/1922.

hér fényű rakétát lőttek fel. A Parlamentet, a minisztériumokat, a fontosabb kormányhivatalokat, a helyőrség, a rendőrség, a tűzoltóság és a mentők központi szerveit, a villamos-, gáz- és vízműveket, a pályaudvarokat és kikötőket, valamint 47 nagyvállalatot a légvédelmi hírközpontból telefon útján is riasztották. A légi veszély elmúltát a légvédelmi tűz elnémulása, a laktanyákban felhangzó takarodó kürtjel, a Citadellán, nappal kitűzött fehér zászló, éjszaka pedig a négy égtáj felé mutató, majd függőlegesen felemelkedő fényszóró csóvák jelezték.¹²⁷

A honi légvédelem országos szervezését szabályzó 1922-es HM rendelet kiadását követően a polgári légvédelem kiépítése terén számottevő gyakorlati lépésekre egyelőre nem került sor. A légvédelmi körzetek parancsnokai 1922 és 1924 között több alkalommal is jelezték, a polgári hatóságokkal való együttműködést nagyban megnehezíti, hogy hiányzik a polgári szervek hatáskörét és konkrét feladatait meghatározó, a HM rendelkezéseikhez illeszkedő belügyi szabályozás. Ennek nyomán, 1924. augusztus 25-én a BM rendeletet adott ki a polgári légvédelem országos kiépítéséről, irányításáról. A dokumentum hangsúlyozta, hogy egy háborús konfliktus első pillanatától számolni kell az ellenséges légitámadásokkal, ezért olyan szervezetet kell felállítani, és olyan intézkedéseket kell bevezetni, hogy a polgári légvédelem a felriasztás pillanatától kezdve már cselekvőképes legyen.¹²⁸

A polgári légvédelem operatív irányítása a LÜH hatáskörébe tartozott, amely ezt a feladatot a hét légvédelmi körzet katonai szervein keresztül látta el. A helyi védelem megszervezését és vezetését a honvéd állomásparancsnokságok végezték. Ahol nem volt katonai parancsnokság, ott a rendőrség vette át az adott település légvédelmének irányítását. A honvédségi és rendőri szervek a polgári légvédelemmel kapcsolatos tevékenységük során szorosan együttműködtek a helyi közigazgatási vezetéssel. A községekben, amelyek kívül estek az államrendőrség illetékességi körén, a szükséges intézkedések kiadása, és végrehajtásuk ellenőrzése közvetlenül a közigazgatási szervekre, a megyei alispánokra, illetve a helyi jegyzőkre hárult. Ezek gondoskodtak a helyi viszonyoknak megfelelő megelőző rendszabályok kidolgozásáról, a lakosság tájékoztatásáról, a légvédelmi tudnivalók közzétételéről, a légi riasztás végrehajtásáról, megfelelő karhatalom biztosításával a rend fenntartásáról, illetve egy támadást követően a keletkezett károk felszámolásáról.¹²⁹

Bár a polgári légvédelem is a honvédség irányítása alatt állt, fontos szerep hárult a közigazgatási hatóságokra, intézményekre, társadalmi szervezetekre is. A polgári szervek közül a rendőrség látta el a legjelentősebb feladatokat. A rendfenntartáson kívül részt vett a megelőző óvintézkedések kidolgozásában és végrehajtásuk ellenőrzésében, a lakossági magatartásszabályok betartásában, a riasztás végrehajtásában, és szükség esetén a helyi légvédelmi tevékenység szervezésében is. A csendőrséget kezdetben kevésbé vonták be a polgári légvédelembe, mert a világháborús tapasztalatok alapján a nagyobb városokat tekintették a légitámadások elsődleges célpontjának. A csendőrséggel elsősorban a közrend és közbiztonság fenntartásában, illetve a légi ellenőrző szolgálat ellátásában számoltak.¹³⁰

¹²⁷ Varga 1996. 40. o.; HL Tgy. 2974. Barczy I. 30. o.

¹²⁸ MOL K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.

¹²⁹ HL VKF Elm. I. 5587/1923., 6543/1924.

¹³⁰ MOL BM VI. b. 220 254/1924.; *Kaiser Ferenc: A Magyar Királyi Csendőrség története a két világháború között.* Pécs, 2002. 31. o.

A légitámadás elleni védekezésre vonatkozó hazai szabályozás, a rendelkezésre álló lehetőségek figyelembe vételével, általában megfelelt a kor színvonalának. Megteremtette a polgári légvédelem kiépítésének alapjait, irányítási kereteit, lehetővé tette az általános tennivalók kidolgozását. A légitámadás elleni védekezés egyes részterületeit, speciális feladatköreit azonban még nem különítették el, hiányoztak a támadás előtti, alatti és utáni konkrét teendőkre vonatkozó tervek, intézkedések. A lakosság széles rétegeit, aktív cselekvő félként egyelőre nem kívánták bevonni a védelem kiépítésébe és megvalósításába. Az emberek számára csak a magatartási szabályok betartását és a közrend megőrzését írták elő. A légvédelemmel kapcsolatos minden tennivaló a hivatalos szervekre hárult.¹³¹

A légitámadás okozta károk helyreállításában nagy szerepet szántak a Nemzeti Munkavédelemnek. A szervezet felállításáról 1921. október 28-án döntött a minisztertanács. Feladatául a közművek, a létfenntartás szempontjából fontos üzemek, közlekedési vállalatok, hírközlő szervek, állami és helyi intézmények rendkívüli körülmények közötti védelmét és működésének biztosítását jelölték meg. Az országos hálózat a budapesti központi Nemzeti Munkavédelmi Hivatalból, valamint a megyei és városi kirendeltségekből állt. A helyi kirendeltségek kerületi, körzeti, alkörzeti szervekre, illetve üzemi és intézményi csoportokra tagolódtak. A szervezet alapegységei rendfenntartó, szak- és segédmunkás részlegekből álltak. A szolgálat tevékenységét a városokban az államrendőrség, a községekben a megyei közigazgatási hatóság irányította. A budapesti hivatal hatáskörébe 13 kirendeltség tartozott, az I–X. kerületi, valamint a kispesti, az újpesti és a csepeli szervezet.¹³²

A Nemzeti Munkavédelmet eredetileg a belső társadalmi megmozdulásokkal szembeni biztonsági tényezőnek szánták, de a polgári légvédelem 1924-es szabályozása során, mint központilag jól irányítható, országos hálózattal rendelkező szervezettel, rendfenntartó és kárhelyreállító szerepkörben is számoltak vele. A Nemzeti Munkavédelem egységeit elvileg a legkisebb településen lévő postahivatal, vasútállomás, híd, zsilib, malom stb. védelmére vagy helyreállítására is igénybe lehetett venni. A valóságban azonban a megfelelő személyzet és felszerelés hiánya miatt a tervezett kereteket sosem töltötték fel. Így a szervezetet csak néhány nagyobb városban, csökkentett létszámmal és korlátozott feladatkörben lehetett munkába állítani.¹³³

A polgári légvédelem területén kezdettől komoly feladatot szántak a tűzoltóságnak. A városi tűzoltóságok az Országos Tűzrendészeti Felügyelőn keresztül a BM szakmai irányítása alatt álltak, de a települések költségvetésében szereplő helyi szervezetként működtek. A testületek tisztikarát a helyi törvényhatóságok választották, a legénységet önként jelentkező és előzetes próbaszolgálatot teljesítő személyekből töltötték fel. Budapesten, 1922-ben a főparancsnok és a tíz tűzoltó tiszt mellett az engedélyezett 451 fő legénységi helyből csak 386 volt betöltve.¹³⁴ A hivatalos tűzoltóságon kívül, társadalmi szervezetként önkéntes tűzoltótestületek működtek. A kisebb településeken, hivatásos tűzoltók hiányában ezek látták el az alapvető tűzrendészeti feladatokat. A szakmai irányítást és fel-

---

¹³¹ MOL K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.

¹³² HL HM Eln. A. Nemzeti Munkavédelem 1921. sz. n.; MOL K 149. BM VII. a. 111 111/1921.

¹³³ MOL K 149. BM IV. Res. NMV 4/1923.; K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.

¹³⁴ MOL K 150. BM VII. a. 2285/1921.

ügyeletet ezek felett is a BM gyakorolta. A nagyobb ipari, kereskedelmi és közlekedési vállalatoknál üzemi (magán) tűzoltó szervek alakultak, önkéntes jelentkezőkből, melyek csak az adott ipartelep, létesítmény területén teljesítettek szolgálatot. A világháború idején, Budapesten 46 ilyen üzemi tűzoltó testület működött.¹³⁵

A tűzoltóság tevékenységi körébe nemcsak a tűzrendszettel összefüggő ügyek, hanem mentő és elsősegélynyújtó, műszaki mentő, bizonyos katasztrófavédelmi, egyes esetekben pedig rendfenntartó és közegészségügyi feladatok is tartoztak. Mindezek jól beépíthetőek voltak a légítámadás elleni védekezéssel kapcsolatos teendők sorába. A kisebb településeken, ahol nem volt rendőrség, a tűzoltóság részt vett a helyi légoltalom megszervezésében, a szükséges óvintézkedések kidolgozásában és végrehajtásuk ellenőrzésében. A szervezeti keretek, az alá-fölérendeltségi viszonyok, az egyes feladatkörök ellátásával kapcsolatos kérdések rendezésére 1926-ban új, egységes szolgálati szabályzatot adtak ki a tűzoltóság számára.¹³⁶

A légi figyelőszolgálat ellátásánál, és a polgári légvédelem egyes feladatainak végrehajtásánál (riasztás, rendfenntartás, hírközlés, elsősegélynyújtás) a honvédelmi vezetés a cserkészek részvételével is számolt. Az első világháború idején már mintegy 1800 cserkész végzett kiegészítő honvédelmi munkát, a mentőszolgálatnál, a hadigondozásban, küldöncként vagy egyéb feladatok ellátásával. A nyugat-magyarországi önálló egyesület beolvadásával 1922-ben létrejött az egységes Cserkész Szövetség. Ekkor már 53 csapat, mintegy 15 000 cserkész volt az országban. A főcserkészi posztot rövid ideig Teleki Pál, majd 1923-tól Khuen-Héderváry Károly töltötte be.¹³⁷

A „passzív” légvédelmi feladatok ellátásánál felmerült lehetőségként a levante szervezet felhasználása is. A levante kötelezettséget az 1921. december 19-én kiadott testnevelési törvény (1921: LIII. tc.) vezette be, amely a fiúk számára 12 éves kortól a katonai szolgálat megkezdéséig (vagy 21 éves korukig) elméleti és gyakorlati honvédelmi kiképzést írt elő. Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) 1924-ben elrendelte az érintett fiatalok országos összeírását, és meghatározta, hogy minden levantekorú fiúnak évi 5–8 hónapon át heti 2 óra honvédelmi foglalkozáson kell részt vennie. Felmentést ez alól csak a cserkészek kaptak. A levantékkal kapcsolatos kérdések az Országos Testnevelési Tanács hatáskörébe tartoztak, amely a VKM XIII. (testnevelési) ügyosztálya irányításával működött.¹³⁸

A levante szervezet országos kiépítése azonban rendkívül lassan haladt. Az 1921-es törvény részletes végrehajtási utasítása csak 1924-ben jelent meg. Az 1920-as évek közepéig alig néhány helyi egyesület alakult meg. Hiányzott a szükséges infrastruktúra, nem álltak rendelkezésre megfelelő kiképzési segédanyagok és szakképzett oktatók. Falun, elsősorban a foglalkozások alatti munka- és keresetkiesés miatt, a városi munkáskörökben főként politikai okok miatt érezhető ellenszenvvel fogadták a szervezést. A szer-

---

¹³⁵ HL HM Eln. D. 6429/1922.

¹³⁶ MOL K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.; K 150. BM Eln. 1939–V–6. 3577. cs.

¹³⁷ *Gergely Ferenc*: A magyar cserkészet története 1910–1948. Budapest, 1989. 34–35., 47–51., 131. o.; *Bodnár Gábor*: A magyarországi cserkészet története. Budapest, 1989. 17–18., 23–24, 27. o.

¹³⁸ Az IHNETOV munkanaplója. Vitéz Bély Alajos vezérezredes Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1941–1943. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta, a függelékét összeállította *Blasszauer Róbert*. Budapest, 2002. 7–8. o.

vezet tekintélyének növelése és kiépülésének gyorsítása érdekében 1927-ben a levente-oktatókat hatósági személynek minősítették, a foglalkozásokról való távolmaradást pedig szigorúan szankcionálták. Azonnali eredményt azonban ezek az intézkedések sem hoztak, így a honvédelmi vezetés a polgári légvédelmi szolgálat ellátásánál a leventékkel egyelőre nem számolt.¹³⁹

A SZKEB közegei 1927. március 11-én elhagyták Magyarországot. A közvetlen katonai és pénzügyi ellenőrzés megszűnt, és ezzel lehetőség nyílt (bár továbbra is csak rejtett keretek között) a magyar haderő gyorsabb és szélesebb körű fejlesztésére. Erre az időszakra már megtörtént a honi légvédelem megalapozása. Elméleti szinten megtették a legfontosabb lépéseket egy koncepciójában, alapelveiben, feladatában a kor színvonalának megfelelő légvédelmi rendszer kiépítése felé. Megszülettek mindazok az elemek, a szervezés, a szabályozás, a fegyverzet és eszközrendszer, valamint az alkalmazási elvek területén egyaránt, melyekre a későbbiekben egy hatékony honi légvédelmi rendszert építhettek.¹⁴⁰

A gyakorlati eredményt, egy, az egész országot lefedő légvédelmi rendszer kiépítését azonban a légierő és légvédelmi tüzérség tartását tiltó nemzetközi előírások, a hadsereg szűkös anyagi és létszámkeretei, a műszaki, technikai és infrastrukturális hiányosságok nagymértékben akadályozták. Az 1920-as évek közepén, a ténylegesen rendelkezésre álló honi légvédelmi egyelőre erő nem tudta garantálni az ország megfelelő légi biztonságát, és nem tudott volna kellően hatékony védelmet nyújtani az esetleges ellenséges légitámadásokkal szemben.¹⁴¹

---

¹³⁹ Uo. 8–9. o.

¹⁴⁰ HL VKF Eln. 1. T. 5185/1927.; *Pataki Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: Légi háború Magyarországon* felett. I. k. Budapest, 1992. 15. o.

¹⁴¹ HL Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 133., 161. o.; *Nagyváradin – M. Szabó – Winkler* 1986. 146–147. o.

1. MELLÉKLET

HÁTORSZÁG ELLENI LÉGITÁMADÁSOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

<i>Támadott ország</i>	<i>Légitámadás</i>	<i>Támadó légi jármű</i>	<i>Ledobott bomba</i>	<i>Veszteségek</i>	
				<i>Halott</i>	<i>Sebesült</i>
Nagy-Britannia	116	637	5751	1446	3505
Franciaország	283	1072	3843	523	1227
Olaszország	343	1216	4983	984	1193
Németország	1154	4199	14 061	729	1745
Osztrák–Magyar Monarchia	296	894	3562	402	976

2. MELLÉKLET

A KISANTANT ÁLLAMOK LÉGIEREJE AZ 1920-AS ÉVEKBEN

	<i>1923</i>	<i>1925</i>	<i>1927</i>
Csehszlovákia	260	240	220
Románia	90	150	150
Szerb–Horvát–Szlovén Királyság	70	110	160
Kisantant összesen	420	500	530

Lajos Olasz

STEPS OF DEVELOPING INLAND AIR DEFENCE IN HUNGARY
IN THE 1920S

Summary

In European states the development of air defence systems protecting the hinterland from air raids started during World War I. In Hungary, inland air defence was organized in spring 1917, with the setting up of an air-surveillance system, anti-aircraft artillery and inland fighter units, and with the introduction of air-raid alarm for civilians. During the Bourgeois-Democratic Revolution and the Hungarian Soviet Republic there were some further steps taken to secure the defence of the country, but lacking sufficient organization, armament and staff, they lead to minor results.

The peace treaty putting an end to the world war, and the border modifications left Hungary totally defenceless against the air forces of the Little Entente states. Czech, Romanian or Serbian aircrafts could reach any important administrative, economic and military establishment within half an hour. The peace treaty forbade having fighter aircrafts and anti-aircraft artillery, and cut the number of army staff extremely tight. The few covertly kept aircrafts and anti-aircraft guns, plus the small number of the staff were not sufficient to develop an operable air defence system.

After the air supervision of Hungary ended, major steps were taken in developing inland air defence. Air control service was set up to trace foreign aircrafts entering Hungary's air space. A triple air-defence surveillance chain was organized: one around Budapest's inner area, the second in the capital's broader region, and the third along the country's borders. Due to the lack of sufficient equipment and trained staff, however, the surveillance system could be filled up only partially. The so-called Air Bureau was founded to control covert military aviation and air defence. The number of military aircrafts was increased in secret, and new air-defence batteries were armed with the help of inland canon manufacturing. The establishment of nation-wide civilian air-defence was ordered as well; involving the police, the fire service, the national labour safety service, and the scouts to put this to action. Civilians had for the time being a passive role only, to obey the decreed rules of conduct.

By the end of the 1920s the framework of an inland air defence system was shaped, one that was considered to be modern in terms of its tasks, organization, and mode of operation. The most important steps for professional preparation, organization and regulation had been taken. The international prohibition on expanding the air force and the anti-aircraft artillery, plus the narrow means of the Hungarian Army, however, still hindered the actual establishment of an effective inland air defence system covering the whole country.

Lajos Olasz

MESURES PRISES POUR LA MISE EN PLACE DE LA DÉFENSE AÉRIENNE NATIONALE
DANS LES ANNÉES 1920

Résumé

En Europe, la mise en place d'un système de défense aérienne destiné à prévenir les attaques aériennes contre l'arrière-pays commença durant la première guerre mondiale. En Hongrie, c'est au printemps 1917 qu'eurent lieu l'organisation de la défense aérienne et de l'alerte de la population civile, la mise en place du système de surveillance aérienne et la levée des unités d'artillerie antiaérienne et d'avions de chasse. Sous la révolution démocratique bourgeoise et la République

des Conseils, quelques autres mesures furent également prises pour assurer la défense du pays, mais faute de structure, d'armement et de personnel nécessaires, celles-ci n'apportèrent aucun résultat notable.

Du fait du traité de paix conclu à la fin de la guerre et des modifications de frontières, la Hongrie fut à la merci des forces aériennes des États de la Petite Entente. Les appareils tchèques, roumains ou serbes pouvaient désormais atteindre en à peine une demi-heure tous les établissements administratifs, économiques et militaires importants du pays. Le traité de paix interdit à la Hongrie d'avoir des avions de chasse et une artillerie antiaérienne et il limita fortement les effectifs de l'Armée. Les quelques avions et canons antiaériens conservés clandestinement et le personnel peu nombreux ne suffirent pas pour mettre en place un système de défense aérienne opérationnel.

Après la fin du contrôle international dans le domaine aérien, d'importantes mesures furent prises pour la mise en place de la défense aérienne nationale. Un service de contrôle aérien fut créé pour suivre les appareils étrangers entrant dans l'espace aérien du pays. Il fut mis en place un triple réseau de surveillance aérienne: le premier autour des quartiers intérieurs de Budapest, le deuxième dans les environs de la capitale et le troisième le long des frontières. Cependant, ce système de surveillance ne fut pas complet faute de matériel approprié et de personnel formé. Le Bureau de l'Air fut créé pour diriger l'aviation militaire secrète et la défense aérienne. Le nombre d'avions militaires fut augmenté clandestinement et de nouvelles batteries antiaériennes furent équipées grâce à la fabrication de canons en Hongrie. L'organisation de la défense civile aérienne sur le sol national fut également ordonnée. La police, les pompiers, le service national pour la protection contre les accidents du travail et les scouts participèrent également à sa mise en place. La population n'y avait alors qu'un rôle passif, elle devait respecter les règles de conduite fixées.

Pour la fin des années 1920, ils furent élaborés les cadres d'une défense aérienne nationale considérée comme moderne eu égard à ses missions, à sa structure organisationnelle et à ses principes de fonctionnement. Les plus importantes mesures furent prises dans le domaine de la préparation technique, de l'organisation et de la réglementation. Toutefois l'interdiction internationale portant sur le développement de la force aérienne et de l'artillerie antiaérienne, ainsi que le manque de moyens financiers de l'Armée ne permirent pas de mettre en place un système de défense aérienne efficace couvrant l'ensemble de la Hongrie.

Lajos Olasz

SCHRITTE ZUM AUSBAU DER LUFTVERTEIDIGUNG IN UNGARN IN DEN 1920ER JAHREN

Resümee

Der Ausbau des Luftverteidigungssystems zur Abwehr der Luftangriffe im Hinterland begann in den Staaten Europas in der Zeit des Ersten Weltkriegs. In Ungarn wurde die Luftverteidigung des Landes im Frühjahr 1917 organisiert; es wurden ein Luftbeobachtungssystem, Fliegerabwehr-Artillerie- und Jagdflugzeug-Verbände aufgestellt und die Alarmierung der Zivilbevölkerung organisiert. Zur Zeit der bürgerlichen demokratischen Revolution und der Räterepublik wurden einige weitere Schritte zur Gewährleistung der Verteidigung des Landes unternommen, was jedoch mangels entsprechender Organisation, Rüstung und Personal nicht zu nennenswerten Ergebnissen führte.

Der den Weltkrieg abschließende Friedensvertrag und die Veränderung der Grenzen lieferten Ungarn den Flugkräften der Kleinen-Entente-Staaten vollkommen aus. Die tschechischen, rumänischen oder serbischen Maschinen konnten alle wichtigen Verwaltungs-, Wirtschafts- und Militär-objekte des Landes in gerade einmal einer halben Stunde erreichen. Der Friedensvertrag verbot die Bereithaltung von Jägerkräften und einer Luftverteidigungsartillerie und schränkte auch die Stärke der ungarischen Armee äußerst stark ein. Die insgeheim aufrecht erhaltenen wenigen Flugzeuge

und Luftverteidigungskanonen, bzw. der kleine Personalbestand genügten nicht, um ein funktionsfähiges Luftverteidigungssystem auszubauen.

Mit dem Aufhören der Luftkontrolle des Landes kam es auf dem Gebiet des Ausbaus der ungarischen Luftverteidigung zu bedeutenden Schritten. Zur Verfolgung der in den Luftraum eintretenden fremden Maschinen wurde der Luftkontrolldienst aufgestellt. Es wurde eine dreifache Luftverteidigungs-Beobachtungskette ausgebaut: eine um das Innengebiet Budapests herum, eine andere in der weiteren Umgebung der Hauptstadt und die dritte entlang der Landesgrenze. Das Beobachtungssystem konnte jedoch mangels einer entsprechenden Ausrüstung und des ausgebildeten Personals nur teilweise aufgefüllt werden. Zur Leitung des geheimen Militärflugs und der Luftverteidigung wurde das Amt für Flugwesen aufgestellt. Insgeheim wurde die Zahl der Militärmaschinen erhöht und dank der ungarischen Kanonenproduktion neue Flakbatterien montiert. Es wurde auch der nationale Ausbau der zivilen Luftverteidigung ausgebaut. Zur Durchführung dessen wurden die Polizei, die Feuerwehr, der nationale Dienst für Arbeitsschutz, bzw. der Pfadfinderbund mit einbezogen. Der Bevölkerung kam vorerst nur eine passive Rolle zu: die Einhaltung der Verhaltensregeln.

Bis Ende der 1920er Jahre wurde der Rahmen eines nationalen Luftverteidigungssystems ausgearbeitet, das hinsichtlich seiner Aufgaben, seines organisatorischen Aufbaus und der Prinzipien seines Betriebs als zeitgemäß galt. Auf dem Gebiet der fachlichen Vorbereitung, Organisation und Regelung wurden die wichtigsten Schritte durchgeführt. Das internationale Verbot der Förderung der Luftstreitkräfte und der Luftverteidigungsartillerie, bzw. die stark begrenzten finanziellen Möglichkeiten der Armee verhinderten jedoch auch weiterhin, dass in der Praxis ein ungarisches Luftverteidigungssystem ausgebaut wird, das das ganze Land abdeckt und effektiv funktioniert.

Лайош Олас

ШАГИ, СДЕЛАННЫЕ В ВЕНГРИИ НА ПУТИ СОЗДАНИЯ ПРОТИВОВОЗДУШНОЙ ОБОРОНЫ СТРАНЫ В 1920 ГОДАХ

Резюме

Создание системы противовоздушной обороны, направленной на отражение воздушных налетов против армии, в европейских государствах было начато в период 1-ой мировой войны. В Венгрии весной 1917 года была организована оборона страны, система воздушного наблюдения, сформированы части зенитной артиллерии и истребительной авиации ПВО страны, а также была создана система оповещения населения страны. В период буржуазно-демократической революции и Республики Советов в Венгрии было предпринято несколько дальнейших шагов по обеспечению обороны страны, однако эти мероприятия из-за отсутствия соответствующей организации, вооружения и необходимых кадров не достигли значительных результатов.

Мирный договор, заключенный после первой мировой войны, и изменения границ поставили Венгрию полностью в зависимость от военно-воздушных сил малой антанты. Чешские, румынские или сербские самолеты могли достичь любой важной административный, экономический, или военный объект страны едва ли не в полчаса. Договор о мире запретил Венгрии иметь истребительную авиацию и зенитную артиллерию, рамки контингента личного состава Гонведской Армии были определены чрезвычайно узко. Сохранившиеся втайне несколько самолетов и зенитных пушек, а также малый по численности личный состав не были достаточными для того, чтобы создать действенную систему ПВО.

После того, как было прекращено воздушное наблюдение за территорией страны, были предприняты значительные шаги по строительству противовоздушной обороны страны. Была сформирована служба воздушного наблюдения и контроля наблюдения за иностран-

ными самолетами, залетавшими в воздушное пространство страны. Была построена тройная система наблюдения ПВО, одна вокруг узко внутреннего пространства Будапешта, вторая вокруг более обширного пространства Будапешта, а третья вдоль государственных границ страны. Однако из-за отсутствия нужного оборудования и обученного персонала эту систему удалось укомплектовать лишь частично. Для управления засекреченными военными полетами и противовоздушной обороной было сформировано Управление Воздушными делами. Секретно повышали количество военных самолетов, и благодаря производству отечественных пушек боевые части были оснащены новыми зенитными орудиями. Было отдано распоряжение на строительство государственной системы противовоздушной обороны. К выполнению этой задачи были привлечены полиция, пожарные части, национальная служба охраны труда, а также скауты. На население покамест возлагалась лишь пассивная роль – соблюдение изданных правил поведения.

К концу 1920 годов были разработаны рамки системы обороны ПВО страны, считавшейся современной исходя из поставленных задач, построения штатной организации и принципов действия. Были предприняты наиболее важные шаги в области специальной подготовки, организации и регулирования. Однако международные запреты на совершенствование военно-воздушных сил и зенитной артиллерии, а также малые материальные возможности армии и далее препятствовали тому, чтобы и в жизни могла быть построена эффективно действующая система ПВО, прикрывающая территорию всей страны.

KÖZLEMÉNYEK

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

A ZENTA CIRKÁLÓ SZEMÉLYZETE 1914. AUGUSZTUS 16-ÁN

Az alábbiakban a montenegrói Castellastua (ma Petrovac na Moru) partjainál, 1914. augusztus 16-án elsüllyesztett ZENTA cirkálón szolgált tisztok és tengerészek adataival, illetve pontos névsorával ismerkedhetünk meg. Az e témában megjelent írások ugyanis kivétel nélkül mind téves információkat tartalmaznak a személyzet létszámával, nemzetiségi hovatartozásával kapcsolatban.

A cs. és kir. Haditengerészet, illetve a ZENTA cirkáló történetével foglalkozó irodalmi feldolgozások legtöbbje szerint az ütközet időpontjában 312 személy tartózkodott a hajón, akik közül 173-an haltak hősi halált és 139-en maradtak életben.¹

Vannak más irodalmi források, melyek 14 tisztról és 310 fős legénységről² – azaz 324 személyről –, illetve legújabban 15 tisztról 303 fős legénységről³ – azaz 318 személyről – tesznek említést. A francia Le Comte sorhajókapitány közlése szerint pedig a ZENTA 305 fős személyzetéből 138-an veszték oda az ütközet során.⁴

A bécsi Österreichisches Staatsarchiv könyvtárban található kézirat – melyet Arthur von Khuepach ellentengernagy készített az első világháború során elesett osztrák–magyar haditengerészekről – 15 fős tiszti és 303 fős legénységi névsort közöl, akik közül 1914. augusztus 16-án egy tiszt és 173 tengerész vesztette életét.⁵

A budapesti Hadtörténelmi Levéltár őrizetében szintén található egy névsor – sachsenfelsi Dietrich Richárd nyugalmazott folyamór vezérőrkapitány hagyatékában –, amely teljesen megegyezik a Khuepach-féle adatokkal, tehát nagy valószínűséggel annak másolata.⁶

---

¹ Bak József – Csonkaréti Károly – Lévay Gábor – Sárhidai Gyula: Hadihajók. Típuskönyv. Budapest, 1984. 137. o.; Bayer von Bayersburg, Heinrich: Die Marinewaffen im Einsatz 1914–1918. Wien, 1968. 26. o.; Bayer von Bayersburg, Heinrich: „Schiff verlassen!” 1914–1918. Wien, 1965. 64–65. o.; Csonkaréti Károly: Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban. A háború kitörésétől Olaszország hadbalépéséig. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1985. 2. sz. 311. o.; Csonkaréti Károly: Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészet 1867–1918. Budapest, 2001. 30. o.; Csonkaréti Károly: Császári és királyi hadihajók. Budapest, 2002. 98. o.; Ham, Claudia – Ortner, Christian: Mit S. M. S. Zenta in China. „Mich hatte auch diesmal der Tod nicht gewollt...” Aus dem Tagebuch eines k. u. k. Matrosen während des Boxeraufstands. Wien, 2000. 151. o.; Kopeckzy Győző: A ZENTA elsüllyesztése. 1914. augusztus 16. HK 1989. 4. sz. 530. o.; Martiny, Nikolaus von: Bilddokumente aus Österreich-Ungarns Seekrieg 1914–1918. I. köt. Graz, 1939. 113. o.; Sieche, Erwin: Kreuzer und Kreuzerprojekte der k. u. k. Kriegsmarine 1889–1918. Hamburg–Berlin–Bonn, 2002. 112. o.; Sokol, Hans Hugo: Österreich-Ungarns Seekrieg 1914–18. Zürich–Leipzig–Wien, 1933. 80. o.

² Metzger, O. H.: Unsere Zenta. Ihr Heldenkampf und rühmliches Ende. Mödling bei Wien, é. n. [1914] 13–14. o.

³ Aichelburg, Wladimir: Register der k. (u.) k. Kriegsschiffe. Wien-Graz, 2002. 540. o.

⁴ Le Comte, J.: L'affaire de la „ZENTA”. *Revue Maritime* 1963. 1258–1259. o.

⁵ Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA). Bibliothek. II. 54.082. Arthur von Khuepach: Schiffs- und Mannschaftsverluste der k. (u.) k. Kriegsmarine, 1737–1918. o.

⁶ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL). VII. 82. Gyűjtemények. Personalia. Dietrich Richárd m.

A ZENTA parancsnokának, Paul Pachner fregattkapitányának 1914. augusztus 18-án kelt hivatalos jelentése is nagyon pontatlan. Pachner ugyanis a dokumentumban a hajó gépüzemvezetőjének és „körülbelül” 129 tengerésznek a haláláról tudósítja a flottaparancsnokságot.⁷

A ZENTA cirkáló legénységének pontos névsorát a bécsi Kriegsarchivban sikerült megtalálnom. A két – 1914. szeptember 28-án, illetve október 8-án készített – veszteséglista tartalmazza a tengerészek nevét, születési adatait és rendfokozatát, valamint közli azt is, hogy az illető 1914. augusztus 16-án elhunyt, vagy hadifogságba került-e.⁸

A fent említett – valamint egyéb, a tisztikar létszámát pontosan megadó és tagjainak neveit felsoroló – dokumentumok birtokában egyértelműen megállapíthatjuk, hogy az ütközet időpontjában 324 személy, 15 tiszt és 309 tengerész tartózkodott a ZENTA fedélzetén. Közülük egy tiszt, Friedrich Rotter gépüzemvezető és 173 tengerész halt hősi halált. Így 14 tiszt és 136 tengerész maradt életben, illetve került montenegrói hadifogságba.

A százalékos arányokat tekintve ez azt jelenti, hogy a ZENTA cirkáló teljes személyzetének 53,7 %-a vesztette életét 1914. augusztus 16-án. A legénységi halottak aránya 56 %, a tisztéké „csupán” 6,67 % volt. Összehasonlításképpen említjük meg, hogy az 1918. június 10-én elsüllyesztett SZENT ISTVÁN csatahajón ez a szám például jóval kisebb, 8,1 % volt. Itt a tiszték aránya – 38-ból négy esett el – 10,5 %-ot, a legénységé pedig – az 1056 fős állományból 85-en haltak meg – „mindössze” 8 %-ot tett ki.⁹

A hajó tisztikara

Korszakunkban a cs. és kir. Haditengerészet tisztí állománya öt fő csoportra tagozódott. Az első csoportot a tényleges katonai szolgálatot ellátó tengerésztisztek alkották (Soldatenstandes) – csak az ő zubbonyuk ujján szerepelt a tisztí rendfokozati jelölés, a kerek, úgynevezett „Elliot-hurok” –, a másodikba a tengerészlelkészek (Marinegeistlichkeiten), a harmadikba a tengerészbírák (Offiziere für den Marinejustizdienst), a negyedikbe a tengerészorvosok (Marineärztliches Offizierkorps) és az ötödikbe a tengerésztisztviselők (Marinebeamte) tartoztak. Ez utóbbi csoport további kilenc szakágazatra oszlott: tengerésmérnökökre (hajóépítő és gépszerkesztő mérnökök, tengerésztűzér mérnökök, elektromérnökök, szárazföldi és vízépítő mérnökök, vegyész mérnökök, összefoglalóan Marineingenieure), gépüzemvezetőkre (Maschinenbetriebsleiter), elektroüzemvezetőkre (Elektrobetriebsleiter), tengerészbiztosokra (Marinekommissäre), vízrajzi hivatalnokokra és könyvtárosokra (Beamte des hydrographischen Wesens und der Marinebibliothek), tanárookra (Beamte für das Lehrfach), művezetőkre (Werkführer), szerkesztő rajzolókra (Konstruktionszeichner) és végül az irodai hivatalnokokra (Marinekanzleibeamte).¹⁰

---

kir. folyamőr vezérkapitány hagyatéka (a továbbiakban: VII. 82.). Schiffs- und Mannschaftsverluste vor dem Feinde, bei kriegerischen Ereignissen und Expeditionen.

⁷ ÖStA Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA). Neue Feldakten. Archiv des Militär-Maria-Theresien-Ordens. Fasc. IV. P 212.

⁸ ÖStA KA Kriegsmarine (a továbbiakban: KM). Marinesektion des Kriegsministeriums. I. Geschäftsgruppe (a továbbiakban: MS. I. GG). 1914. Rubrik 50 A.

⁹ Balogh Tamás – Csepregi Oszkár: A SZENT ISTVÁN csatahajó és a csatahajók rövid története. Budapest, 2002. 104. o.; Csonkaréti 2002. 207. o.; Sokol: i. m. 80. o.

¹⁰ Almanach für die k. und k. Kriegsmarine. 1914. Pola, 1914. (a továbbiakban: Almanach, 1914.). passim; Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk.: Szijj Jolán. Budapest, 2000. (a továbbiakban: Lexikon). 243. o.

A ZENTA cirkáló volt tisztikara 1916-ban

Balról jobbra: Siesz János tengerészkapitány, Cerri Károly sorhajóhadnagy, Maximilian Kramer von Drauberg tengerészszázados, Albert Homayr sorhajóhadnagy, Emil Berner tengerészkapitány, Déry Ernő tengerészszázados, Paul Pachner fregattkapitány, Ferdinand Herold von Stoda tengerészkapitány, Franz Freiherr von Leonhardi sorhajóhadnagy, Johann Bonne vagy Friedrich Stengel II. osztályú gépüzemvezető, Albert Raschendorfer I. osztályú gépüzemvezető, Johann Bonne vagy Friedrich Stengel II. osztályú gépüzemvezető

A legtöbb tiszt természetesen nem a hajókon, hanem a szárazföldön, a különböző haditengerészeti intézményekben teljesített szolgálatot. A cs. és kir. hadihajók tisztikarához mindössze a tényleges tengerésztisztek és a gépüzemvezetők, valamint adott esetekben – a hajó nagyságától és típusától függően – a lelkészek, az orvosok, az elektroüzemvezetők és a tengerészbiztosok tartoztak.

A cs. és kir. Haditengerészet hajóin pontosan meghatározott tisztí beosztások voltak rendszeresítve. Ezek első és egyben legfelső szintje, a parancsnokság, a kapitányból, az első tisztből – aki a parancsnok helyettese volt –, a tüzértisztből – a harmadik legmagasabb beosztású tisztből –, valamint a többi szolgálati szakág vagy szakterület – navigációs, torpedó-, rádió-, aknaszolgálat stb. – vezetőiből állt. A ZENTA cirkálón az ütközet időpontjában öt tengerésztiszt alkotta a parancsnokságot. Említésre méltó, hogy a navigációs- és a torpedótiszt beosztást egyetlen személy látta el a hajón.

A hadihajók tisztikarának második szintjéhez azok a tengerésztisztek tartoztak, akik nem láttak el szolgálati szakágazat-vezetést, valamint a kadétkok és tisztjelöltek. Ők mindannyian az egyes szolgálati területek vezetőinek voltak a beosztott tisztjei, tisztjelöltjei. A ZENTA cirkálón az ütközet időpontjában négy ilyen beosztású személy tartózkodott.

A fentiekén kívül a hadihajók tisztikarának tagjai lehettek még – mint már említettük – a lelkészek, az orvosok és a különböző szakterületeket ellátó tisztviselők. Így minden hajónak volt egy, nagyobb hajó esetében több gépüzemvezetője. Volt továbbá – pontosabban lehetett még – hajólelkész, (nagyobb hajókon több) hajóorvos, elektroüzemvezető és (nagyobb hajókon szintén több) hajószámvivő is. A ZENTA cirkálón az ütközet időpontjában hat ilyen tiszt – egy hajóorvos, négy gépüzemvezető és egy hajószámvivő – tartozott az orvosi, illetve tisztviselői karokhoz. A lelkési és elektroüzemvezetői beosztások nem voltak rendszeresítve a hajón.

Összehasonlításképpen említjük meg, hogy 1914. augusztus 16-án a ZENTA mellett blokádszolgálatot ellátó ULAN torpedórombolón – a 60 fős legénység mellett – összesen öt tiszt tartózkodott: egy korvettkapitány (Egon Panfilli parancsnok), egy sorhajóhadnagy (Erwin Horn első tiszt), egy I. osztályú gépüzemvezető (Franz Masurka), valamint két beosztott tiszt (August Kolarž fregatthadnagy és Oskar Buchberger tengerészkadét).¹¹

Visszatérve a ZENTA cirkálóhoz, lássuk, pontosan milyen tiszti beosztások voltak rendszeresítve, és kik töltötték be azokat 1914. augusztus 16-án:¹²

Parancsnok: Paul Pachner fregattkapitány

Első tiszt: Franz Freiherr von Leonhardi sorhajóhadnagy

Tüzértiszt: Albert Homayr sorhajóhadnagy

Navigációs tiszt: Cerri Károly sorhajóhadnagy

Torpedótsiszt: Cerri Károly sorhajóhadnagy

Rádiótsiszt: Maximilian Kramer von Drauberg tengerészszázlós

Beosztott tüzértiszt: Déry Ernő tengerészszázlós

Első kadét: Ferdinand Herold von Stoda tengerészkadét

Navigációs kadét: Emil Berner tengerészjelölt

Beosztott kadét: Siesz János tengerészjelölt

Hajóorvos: dr. Schummel Rudolf fregattorvos

Gépüzemvezető: Albert Raschendorfer I. osztályú gépüzemvezető

Gépüzemvezető-helyettes: Friedrich Rotter I. osztályú gépüzemvezető

Beosztott gépüzemvezetők: Johann Bonne és Friedrich Stengel II. osztályú gépüzemvezető

Hajószámvivő: Gustav Mikesch I. osztályú tengerészbiztos

A fenti adatok alapján nézzük, hogy a tiszti rendfokozatok szerinti megoszlás milyen is volt a hajón: Volt egy fregattkapitány (Paul Pachner), három sorhajóhadnagy (Franz Freiherr von Leonhardi, Albert Homayr és Cerri Károly), két tengerészszázlós (Maxi-

---

¹¹ *Sokol*: i. m. 80. o. De – hogy ne csak egy kisebb hadihajóról ejtsünk szót –, lássuk, hogy az 1918. június 10-én elsüllyesztett SZENT ISTVÁN csatahajón – az 1056 fős legénység mellett – pontosan mekkora is volt a tisztek létszáma: A hajó pusztulásának időpontjában a fedélzeten tartózkodott két sorhajókapitány (Heinrich Seitz parancsnok és Charles Masjon, az I. csatahajóosztály törzsfőnöke), egy korvettkapitány (Ernst von Förster első tiszt), valamint nyolc sorhajóhadnagy, három fregatthadnagy, két tengerészszázlós, hat tengerészkadét és hat tengerészjelölt. Az orvosi-, lelkési- és tisztviselői karhoz tartozott továbbá még egy hajólelkész, egy hajóorvos, öt gépüzemvezető, egy elektroüzemvezető és egy hajószámvivő. Ez SZENT ISTVÁN-nál tehát összesen 38 fős tiszti létszámot jelentett. Uo. 563. o.

¹² ÖStA. Nachlässe und Sammlungen. B 605. Nachlass von Kontreadmiral Paul Pachner (a továbbiakban: NLS B 605.). Gefechts- und Gefangenschaftsbericht; *Metzger*: i. m. 13–14. o.; *Sokol*: i. m. 80. o.

milian Kramer von Drauberg és Déry Ernő), egy tengerészkadét (Ferdinand Herold von Stoda) és két tengerészjelölt (Emil Berner és Siesz János). Volt továbbá egy fregattorvos (dr. Schummel Rudolf), két I. osztályú gépüzemvezető (Albert Raschendorfer és Friedrich Rotter), két II. osztályú gépüzemvezető (Johann Bonne és Friedrich Stengel) és egy I. osztályú tengerészbiztos (Gustav Mikesch).

A tengerésztiszti rendfokozatokban való eligazodás végett lássuk, hogy milyen gyakolsági rendfokozatoknak feleltek meg ezek a rendfokozatok:¹³

	<i>Tengerésztiszti rendfokozatok</i>	<i>Gyalogsági rendfokozatok</i>
<i>Tengernagyok</i>	Tengernagy	Gyalogsági tábornok
	Altengernagy	Altábornagy
	Ellentengernagy	Vezérőrnagy
<i>Törzstisztek</i>	Sorhajókapitány	Ezredes
	Fregattkapitány	Alezredes
	Korvettkapitány	Őrnagy
<i>Főtisztek</i>	Sorhajóhadnagy	Százados
	Fregatthadnagy	Főhadnagy
	Korvetthadnagy (csak tartalékos tiszt lehetett)	Hadnagy
<i>Zászlósok</i>	Tengerészzászlós	Zászlós
	Tengerészkadét	Hadapród
	Tengerészjelölt	–

A cs. és kir. Haditengerészet lelkészi, bírói, orvosi és tisztviselői karához tartozó tisztjeinek a rendfokozati megnevezései eltértek a fentiekől. Ezek közül most csupán azoknak a pontos megnevezését közöljük, melyek viselői közül egy, vagy több személy – tehát egy hajóorvos, négy gépüzemvezető és egy tengerészbiztos – az ütközet időpontjában a ZENTA fedélzetén tartózkodott.

A tengerészorvosi és az annak megfelelő tengerésztiszti rendfokozatok:¹⁴

<i>Tengerészorvosi rendfokozatok</i>	<i>Tengerésztiszti rendfokozatok</i>
Tengerész vezértörzsorvos	Ellentengernagy
I. osztályú tengerész főtorzsorvos	Sorhajókapitány
II. osztályú tengerész főtorzsorvos	Fregattkapitány
Tengerész törzsorvos	Korvettkapitány
Sorhajóorvos	Sorhajóhadnagy
Fregattorvos	Fregatthadnagy

¹³ Almanach, 1914. 116. o.; Koudelka, Alfred Freiherr von: Unsere Kriegs-Marine. Wien, 1899. 466–467. o.; Lexikon. 785. o.

¹⁴ Almanach, 1914. 117. o.; Koudelka: i. m. 466. o.

A gépzemvezetői és az annak megfelelő tengerésztishti rendfokokatok:¹⁵

<i>Gépzemvezetői rendfokokatok</i>	<i>Tengerésztishti rendfokokatok</i>
Ezredes gépzemvezető	Sorhajókapitány
I. osztályú főgépzemvezető	Fregattkapitány
II. osztályú főgépzemvezető	Korvettkapitány
I. osztályú gépzemvezető	Sorhajóhadnagy
II. osztályú gépzemvezető	Fregatthadnagy

A tengerészbiztosi- és az annak megfelelő tengerésztishti rendfokokatok:¹⁶

<i>Tengerészbiztosi rendfokokatok</i>	<i>Tengerésztishti rendfokokatok</i>
Tengerész vezérbiztos	Ellentengernagy
I. osztályú tengerész főbiztos	Sorhajókapitány
II. osztályú tengerész főbiztos	Fregattkapitány
III. osztályú tengerész főbiztos	Korvettkapitány
I. osztályú tengerészbiztos	Sorhajóhadnagy
II. osztályú tengerészbiztos	Fregatthadnagy

A hajó legénysége

A cs. és kir. Haditengerészetnél – hasonlóan a tisztek beosztásaihoz – a legénység, illetve az egész hajó számára megszervezték az úgynevezett szolgálati ágak rendszerét. A tengerészeket ennek megfelelően, egy-egy konkrét szolgálatba osztották be. Ezek a szolgálati ágak a következők voltak: Fedélzeti szolgálat (Deckdienst), tüzérszolgálat (Artilleriedienst), torpedószolgálat (Torpedodienst), aknaszolgálat (Minendienst), távirás szolgálat (Telegraphendienst), kormányozószolgálat (Steuerdienst), fegyverszolgálat (Waffendienst), gépészszo­lgálat (Maschinendienst), elektroszolgálat (Elektrodienst), élelmezési szolgálat (Proviantdienst), konyhaszolgálat (Küchendienst), egészségügyi szolgálat (Sanitätsdienst), zeneszolgálat (Musikdienst) és karbantartó szolgálat (Militärarbedienst).¹⁷ (A fentiek közül mindössze a zeneszolgálat volt az, amely 1914. augusztus 16-án nem volt rendszeresítve a ZENTÁ-n.)

Kutatásaim szerint a fent említett szolgálatoknak 1914. augusztus 16-án a ZENTA cirkálón a következő személyek voltak a vezetői:¹⁸

Fedélzeti szolgálat: Josef Krismanič hajómester

Tüzérszolgálat: Josef Kaiser hajómester (löveg­mester)

Torpedószolgálat: Josef Simunić hajómestersegéd (torpedómestersegéd)

¹⁵ Almanach, 1914. 118. o.; *Koudelka*: i. m. 467. o.

¹⁶ Almanach, 1914. 119. o.; *Koudelka*: i. m. 467. o.

¹⁷ Almanach, 1914. passim.; *Koudelka*: i. m. 468–469. o.

¹⁸ ÖStA KA KM MS I. GG 1914. Rubrik 50 A.; *Sokol*: i. m. 80. o.

Aknaszolgálat: nincs pontos adatunk, talán Friedrich Calligaris I. osztályú aknász matróz

Kormányaszolgálat: Franz Horaček hajómester (kormányosmester)

Távírász szolgálat: Emil Worm hajómestersegéd (távírászmestersegéd)

Fegyverszolgálat: Marko Kamenko hajómestersegéd (fegyvermestersegéd)

Gépészszolgálat: Ernst Zerjal főtörzsgépgondozó

Elektroszolgálat: Franz Novak törzselektrogondozó

Élelmezési szolgálat: Wenzel Dänemark címzetes negyedmester

Konyhaszolgálat: nincs adatunk

Egészségügyi szolgálat: nincs adatunk

A karbantartó szolgálatoknak nem voltak vezetői, mivel azokon belül olyan ágak is voltak, amelyeket összesen egy-egy személy látott el. Annyi bizonyos, hogy a ZENTA fedélzetén tüzér-, torpedó-, bűvár-, gépész-, elektro-, vitorlakészítő- és hajógyári munkások voltak.

1914. augusztus 16-án a ZENTÁ-n – mint már említettük – 309 tengerész teljesített szolgálatot a következő, rendfokozat szerinti megoszlásban: volt két törzsaltiszt (Ernst Zerjal főtörzsgépgondozó és Franz Novak törzselektrogondozó), öt felsőbb altiszt (Josef Krismanič fedélzeti hajómester, Josef Kaiser löveg-mester, Franz Horaček kormányosmester, Rudolf Cech és Marcello Grisan gépgondozók), 71 alsóbb altiszt, akik közé 12 hajómestersegéd, illetve gépészsegéd (Franz Dunda fedélzeti hajómestersegéd, Josef Simunič torpedómestersegéd, Emil Worm távírászmestersegéd, Marko Kamenko fegyvermestersegéd, Victor Lulič, Josef Maskarin, Rudolf Past, Alfred Schnell, Schusz Béla, Josef Sedlak, Anton Spalt és Maximilian Wurzinger gépészsegédek), valamint – a fedélzeti, tüzér-, torpedó-, kormány-, távírász-, fegyver-, gépész-, elektro-, élelmezési, konyha- és egészségügyi szolgálatban – 16 negyedmester, egy címzetes negyedmester, 33 árbocos, illetve főfűtő és kilenc címzetes árbocos.

A legénységi állomány 221 tengerészből, pontosabban 42 I. osztályú matrózból, illetve I. osztályú fűtőből, 66 II. osztályú matrózból, illetve II. osztályú fűtőből, 48 III. osztályú matrózból és 54 IV. osztályú matrózból állt. Rajtuk kívül a fedélzeten volt még kilenc osztálymegjelölés nélküli matróz (három kormányos, öt gépész, egy élelmezési), egy fűtő és egy címzetes (élelmezési) matróz.

Végezetül az úgynevezett karbantartó szolgálatot 10 személy, egy tüzérmunkás, egy torpedómunkás, két bűvármunkás, három gépészmunkás, egy elektromunkás, egy vitorlakészítő munkás és egy hajógyári munkás látta el.

A tengerész törzsaltishti, altishti és legénységi rendfokozatokban való eligazodás végett lássuk, hogy milyen gyalogsági rendfokozatoknak feleltek meg azok:¹⁹

	<i>Rendfokozatok megnevezése</i>	<i>Gyalogsági rendfokozat</i>
<i>Törzsaltisztek</i>	Főtörzshajómester	Főtörzsőrmester
	Törzshajómester	Törzsőrmester

¹⁹ Almanach, 1914. 149–150. o.; Koudelka: i. m. 468–469. o.; Lexikon. 785. o.

	<i>Rendfokokatok megnevezése</i>	<i>Gyalogsági rendfokozat</i>
<i>Felsőbb rangú altiszt</i>	Hajómester	Örmester
<i>Alsóbb rangú altisztek</i>	Hajómestersegéd	Szakaszvezető és örmester közötti rendfokozat
	Negyedmester	Szakaszvezető
	Árbocos	Tizedes
<i>Legénység</i>	I. osztályú matróz	Örvezető
	II–IV. osztályú matróz	Honvéd

Itt kell megemlíteni, hogy a cs. és kir. Haditengerészetnél bevett szokás volt a rendfokokatok közötti előléptetési idő megfelezésével az úgynevezett címzetes rangok adományozása. Ez tulajdonképpen azt jelentette, hogy az illető személy már hordhatta a magasabb rendfokokati jelzést, de még a régi rendfokokatának megfelelő fizetést kapta. A ZENTA legénysége között számos ilyen, „címzetes” rendfokokatú személy szolgált.

A fentebb ismertetett rendfokokati elnevezések a fedélzeti, tüzér-, torpedó-, távírász-, akna-, kormány-, fegyver-, élelmezési, konyha-, egészségügyi és zeneszolgáltatban voltak használatosak. Megjegyzendő még, hogy a kormány-, fegyver-, élelmezési és konyhaszolgáltatot ellátó matrózoknál nem voltak rendszeresítve osztályok. Ott csupán – az I. osztályú rendfokokatnak megfelelő – matrózok voltak. Az egészségügyi és zeneszolgáltatnál pedig nem négy, hanem csak három (I., II. és III.) „osztály” létezett.²⁰

Más volt továbbá a karbantartó szolgáltatót ellátó személyek rendfokokatainak a megnevezése is. Őket egyszerűen csak mesternek (hajómester), I., II. és III. osztályú előmunkásnak (hajómestersegéd, negyedmester és árbocos), valamint I. és II. osztályú munkásnak (I. és II. osztályú matróz) hívták.²¹

Végül kivételt képeztek még a gépész- és elektroszolgáltatót ellátó tengerészek rendfokokatai is, melyek a következők voltak:²²

	<i>Rendfokokat megnevezése</i>	<i>Gyalogsági rendfokozat</i>
<i>Törzsaltisztek</i>	Főtörzsgépgondozó/ főtörzs-elektrogondozó	Törzsörmester fölötti rendfokozat
	Törzsgépgondozó/ törzs-elektrogondozó	Törzsörmester
<i>Felsőbb rangú altisztek</i>	Gépgondozó/elektrogondozó	Örmester
<i>Alsóbb rangú altisztek</i>	Gépészsegéd/elektrosegéd	Szakaszvezető és örmester közötti rendfokozat
	Gépész negyedmester/elektro negyedmester	Szakaszvezető
	Gépész árbocos vagy főfűtő/elektro árbocos	Tizedes

²⁰ Almanach, 1914. 149–150. o.; *Koudelka*: i. m. 468–469. o.; Lexikon. 785. o.

²¹ Uo.

²² Uo.

	<i>Rendfokozat megnevezése</i>	<i>Gyalogsági rendfokozat</i>
<i>Legénység</i>	I. osztályú gépész, matróz vagy fűtő/ I. osztályú elektro matróz	Örvezető
	II. osztályú gépész, matróz vagy fűtő/ II. osztályú elektro matróz	Honvéd

Magyarok a hajó fedélzetén

Végezetül szeretnék szót ejteni arról, hogy az ütközet időpontjában pontosan hány magyar tengerész tartózkodott a ZENTA fedélzetén.

Több korabeli forrás, valamint a jeles magyar haditengerészeti kutató, Csonkaréti Károly több publikációjában is felsorolja annak a 49 magyar tengerésznek a nevét, akik hősi halált haltak a hajó pusztulásakor.²³

Kutatásaim szerint 1914. augusztus 16-án összesen 93 magyar állampolgárságú tengerész, valamint négy magyar tiszt, Cerri Károly sorhajóhadnagy, Déry Ernő tengerész-zászlós, dr. Schummel Rudolf fregattorvos és Siesz János tengerészjelölt tartózkodott a hajón – de megemlíthetjük a magyar anyától született első tiszt, Franz Freiherr von Leonhardi sorhajóhadnagy nevét is, és közülük nem 49, hanem 53 halt hősi halált az ütközet során.

Korszakunkban azok a személyek számítottak magyar állampolgárnak, akik Magyarországon, illetve a Magyar Koronához tartozó Horvátországban, Szlavóniában, illetve Fiumében születtek vagy éltek.

A ZENTA fedélzetén szolgálatot teljesítő 93 magyar tengerész közül 63 Magyarországról, 4 Fiuméből, 20 Horvátországból, 6 Szlavóniából származott. Közülük 41 magyarországi, 2 fiumei és 10 horvátországi születésű tengerész veszett oda az ütközet során. (A 6 szlavóniai magyar állampolgárnak sikerült túlélnie a katasztrófát.)

Említésre méltó adalék, hogy a cs. és kir. Haditengerészetnek az első világháború előtti utolsó évben, 1913-ban, 17 689 fős legénységi állományú tagja volt, akik közül 4808, azaz 24,7 % volt magyar állampolgár. Ugyancsak 1913-ból származik az a statisztikai adat, amely szerint az 1748 fős tisztikarból 314 tartozott a magyar korona országainak állampolgárai közé. Ez az arány a legénységnél jóval kevesebbet, csak 18 %-ot tett ki.²⁴

1913-ban a cs. és kir. Haditengerészet legénységét alkotó többi, 12 281 személy osztrák állampolgár volt. Ez utóbbinak azok számítottak, akik az Osztrák Császárság területéről, úgymint Alsó-Ausztriából, Bukovinából, Csehországból, Dalmáciából, Felső-Ausztriából, Galíciából, Karintiából, Krajnából, Morvaországból, a Tengermellékről – amely Görz-Gradiscából, Isztriából és Triesztből állt –, Salzburgból, Stájerországból, Sziléziából, Tirolból, Vorarlbergből, valamint – az 1878. évi okkupáció és az 1908. évi annexió óta – Boszniából és Hercegovinából származtak.

²³ HL VII. 82. Az I. világháborúban elesett osztrák-magyar tengerészek nevei, A császári és királyi Haditengerészet magyar hősi halottainak emlékére 1914–1918. H. n., é. n. 3–4. o.; *Csonkaréti Károly: A császári és királyi haditengerészet magyar hősi halottai* (1914). *Heti Nemzeti Újság*, 1994. január 20., 15. o.; *Csonkaréti* 2002. 98–99. o.

²⁴ *Csonkaréti Károly: A császári és királyi haditengerészet és a Magyar Királyság (1867–1914)*. HK 1984. 2. sz. 248., 252. o.; *Lexikon*. 243. o.

1914. augusztus 16-án összesen 216 osztrák állampolgárságú tengerész volt a ZENTA fedélzetén. Közülük 20 Alsó-Ausztriában, 41 Csehországban, 54 Dalmáciában, 5 Felső-Ausztriában, 4 Galíciában, 7 Karintiában, 8 Krajnában, 10 Morvaországban, 52 a Tengermelléken, 6 Stájerországban, 3 Sziléziában, 2 Tirolban, 1–1 személy pedig Vorarlbergben, Boszniában és Hercegovinában született. Csupán egyetlen tengerésznél nem tudtuk megállapítani, hogy pontosan honnan is származott. (Mint látjuk, mindössze két olyan osztrák tartomány – Bukovina és Salzburg – volt, ahonnan senki sem „érkezett” a hajóra.)

ZENTA cirkáló legénységének – mint már említettük – 93 tagja, azaz 30,1 %-a – tehát majdnem a harmada – magyar állampolgár volt. Ez az arány tehát jóval magasabb, mint amit 1913-ban az egész cs. és kir. Haditengerészetnél mértek.

A 15 fős tisztikarnál pedig a magyarok aránya 26,7 %-ot tett ki, ami szintén magasabb volt az 1913-as statisztikában szereplő adatoknál. A tisztikar többi 11 tagja közül egyébként 3 a Tengermelléken, 2 Alsó-Ausztriában, 2 Sziléziában, 1–1 személy pedig Galíciában, Morvaországban és Stájerországban született. Az egyik magyar tiszt, Déry Ernő a Tengermelléken látta ugyan meg napvilágot, de magyar állampolgárként.

A ZENTA tisztjeinek életrajza

BERNER, EMIL²⁵

Emil Berner 1896. október 5-én született a morvaországi Mährisch-Ostrauban (ma a csehországi Moravská Ostrava), római katolikus vallású polgári családban. Édesapja, Ernst Berner középiskolai tanár volt, édesanyját Agnes Schollnak hívták. Családi állapotról annyit tudunk, hogy valamikor az 1920-as évek elején házasságot kötött Grete Eisenmengerrel. E frigyből két gyermek, az 1924-ben született Peter és az ismeretlen időpontban született Christiane származott.

Az elemi iskola és a nyolc középiskolai osztály elvégzése, valamint a laibachi reális-kolai érettségi megszerzése után, 1913 és 1914 között a haditengerészeti tisztjelölti iskola hallgatója volt. Ezen tanulmányainak befejezését követően, 1913. szeptember 1-jén tengerésztiszt-jelöltté nevezték ki.

Első hajója az ADRIA (1913–1914) volt, melyet a ZRÍNYI (1914) és a ZENTA (1914. VII. 28. – 1916. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak ő volt a navigációs kadétja.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan csak 1916 januárjában sikerült kiszabadulnia. Ezután egy rövid ideig a kikötői tengernagy hivatalban szolgált.

---

²⁵ ÖStA Archiv der Republik. Staatsamt für Heereswesen. Karton Nr. 72. Grundbuchsblatt von Emil Berner; ÖStA KA KM Qualifikationsgrundheften für Marineoffizieren (a továbbiakban: QGH). Nr. 370. Qualifikationsgrundheft von Emil Berner; Almanach für die k. und k. Kriegsmarine. 1915. évf. Pola, 1915. (a továbbiakban: Almanach, 1915.). 626. o.; Kriegseinteilungsliste der k. u. k. Kriegsmarine. 1918. Wien, 1918. (a továbbiakban: Kriegseinteilungsliste, 1918.). 56. o.; Rangliste der k. u. k. Kriegsmarine. 1917. Wien, 1917. (a továbbiakban: Rangliste, 1917.). 38. o.; Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine. 1914. Wien, 1914. (a továbbiakban: Schematismus, 1914.). 1276. o.; Prof. Dr. Peter Berner (Emil Berner fia) írásbeli közlései (Párizs, 2001. október 11., december 14.).

Még 1915. február 1-jén – tehát még a hadifogsága alatt – tengerészkadéttá nevezték ki, majd miután 1916-ban letette a tengerésztiszti vizsgát, 1916. május 1-jén tengerész-zászlóssá, 1916. november 1-jén pedig fregatthadnagyá léptették elő.

Tengerésztisztként a TEGETTHOFF (1916), a HELGOLAND (1916–1917), a FRANZ FERDINAND (1918), az ALPHA (1918) és az ORJEN (1918) hajókon szolgált.

A cs. és kir. Haditengerészet megszűnése után átvették az osztrák hadseregbe, majd 1919. szeptember 30-án tartalékállományba helyezték.

További életútjáról annyit tudunk, hogy az első világháború befejezése után Ausztriában telepedett le, ahol először egy papírgyárnak volt az igazgatója, majd több különböző üzemben is dolgozott. Végül a schwechati sörgyár igazgatótanácsának lett a tagja.

Emil Berner tartalékos cs. és kir. fregatthadnagy élete 71. évében, 1967. május 8-án hunyt el Bécsben, földi maradványait május 15-én, a bécsi Hietzingi temetőben, a római katolikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti pályafutása alatt kapott kitüntetései: Bronz Katonai Érdemérem, a Katonai Érdemkereszt, szalagján a kardokkal (1917), I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem (1915), Károly Csapatkereszt (1917), II. osztályú német Vaskereszt (1917).

BONNE, JOHANN²⁶

Giovanni Antonio Bonne 1883. október 25-én született a Görzben (ma az olaszországi Gorizia), római katolikus vallású, olasz nemzetiségű iparos családban. Édesapja, Filippo Bonne kovács, édesanyja Giuseppina De Pollo volt. Családi állapotáról annyit tudunk, hogy 1918. február 6-án Polában (ma a horvátországi Pula) házasságot kötött Orsola Kopeiniggel. E frigyből – állítólag – két gyermek, egy Flavio nevű fiú és egy ismeretlen keresztnévű leány származott.

Az elemi iskola és három gimnáziumi osztály elvégzése után, 1901. szeptember 28-án lépett a haditengerészeti pályára, mint gépész árbocos. 1903. január 1-jén gépész negyedmesterré, 1905. október 1-jén gépészsegéddé, 1908. május 1-jén algépgondozóvá, végül 1910. május 1-jén törzsgépgondozóvá léptették elő.

Miután 1913-ban letette le a tiszti, azaz gépüzemvezetői vizsgát, 1913. november 1-jén II. osztályú gépüzemvezetővé nevezték ki.

Szolgálati helyei közül ismerjük a SATELLIT (1911), a BABENBERG (1912–1913), a FERDINAND MAX (1913–?) és a ZENTA (?–1914. VIII. 16.) hajókat. Ez utóbbinak ő volt az egyik beosztott gépüzemvezetője.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában sikerült kiszabadulnia. Ezután valószínűleg – a többi tiszthez hasonlóan – egy rövid ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

Haditengerészeti pályafutásáról annyit tudunk még, hogy 1917. november 1-jén I. osztályú gépüzemvezetővé léptették elő, és hogy 1918-ban a PANTHER gépüzemvezetője volt.

---

²⁶ ÖStA KA KM MS I. GG 1916. Akten 41A–10. Grundbuchsblatt von Johann Bonne; Parrocchia Santi Vito e Modesto, Gorizia. Atti dei Battesimi. Vol. 5., pag. 34., nr. 108.; Almanach, 1915. 642. o.; Kriegsein-teilungliste, 1918. 92. o.; Rangliste, 1917. 78. o.; Schematismus, 1914. 1289. o.; Arnold Bonne (Johann Bonne rokona) írásbeli közlése (Bécs, 2003. május 5.).

További életútjáról nincsenek adataink. Annyit sikerült mindössze kiderítenünk, hogy rákos daganat következtében, élete 67. évében, 1950. október 18-án, délután 16 órakor hunyt el az olaszországi Goriziában, ahol központi temetőben, a római katolikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: a Ferenc József Rend Lovagkeresztje a Katonai Érdemkereszt szalagján (1915), Károly Csapatkereszt (1917), II. osztályú Tiszti Szolgálati Jel, Katonai Jubileumi Kereszt (1908), 1912–1913. Emlékkereszt (1913).

CERRI KÁROLY²⁷

Cerri Károly Gusztáv Gyula 1887. június 20-án született Budapesten, evangélikus vallású polgári családban. Édesapja, Cerri Gyula szolgálaton kívüli cs. és kir. tüzérszázados, vasúti hivatalnok, a *Katonai Lapok* című újság tulajdonosa és felelős szerkesztője volt, édesanyját Saxlehner Emmának hívták. 1916. február 26-án a stájerországi Grazban házasságot kötött Johanna Freiin von Cnoblochhal. E frigyből egyetlen, csecsemőkorban elhunyt fiú származott.

Az elemi iskola és négy középiskolai osztály elvégzése után, 1902 és 1906 között a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia hallgatója volt. Tanulmányai befejeztével 1906. július 1-jén II. osztályú tengerészkadéttá nevezték ki.

Miután 1908-ban letette a tengerésztiszti vizsgát, 1908. július 1-jén I. osztályú tengerészkadéttá, 1909. november 1-jén fregatthadnagygyá, 1914. január 1-jén sorhajóhadnagygyá léptették elő. Időközben, 1913-ban repülővezetői vizsgát is tett, de, hogy mint pilóta szolgált-e valaha is a cs. és kir. Haditengerészetnél, azt nem tudjuk.

Szolgálati helyeiről sajnos nincsenek adataink. Annyi biztos azonban, hogy 1914. augusztus 16-án ő volt a ZENTA navigációs és torpedótisztje.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában szabadult ki. Ezután valószínűleg – a ZENTA többi tisztjéhez hasonlóan – egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

Haditengerészeti pályafutásáról annyit tudunk még, hogy 1917-ben a TB 15-nek, 1918-ban pedig a TB 4-nek volt a parancsnoka.

Az első világháború legvégén, 1918. november 1-jén korvettkapitánnyá léptették elő. Vannak azonban olyan források – mint például az édesanyja, Saxlehner Emma operatőrnő 1938-ban kiadott gyászjelentése, vagy az 1979-ben róla megjelent nekrológ –, melyek szerint az utolsó rendfokozata fregattkapitány lett volna. Hogy ezen közléseknek van-e igazságalapjuk, nem tudjuk. Mindössze annyi biztos, hogy 1921. november 1-jén, mint cs. és kir. korvettkapitányt nyugállományba helyezték.

További életútjáról annyit tudunk, hogy a két világháború között Magyarországon élt. 1941 és 1943 között a m. kir. Miniszterelnökség alá tartozó, az értelmiségi munkanélkü-

---

²⁷ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL). X 2137. A Budapest Deák téri német evangélikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. 5. k., 174. o., 157. fsz.; Stadtarchiv Graz (a továbbiakban: StAG). Magistratischen Sterbeprotokoll. TP. 1979/II/Zl. 257.; Almanach, 1915. 618. o.; Kriegsteilungsliste, 1918. 69. o.; Magyarország tiszti cím- és névtára. 1941. 29. o., 1942. 30. o., 1943. 31. o.; Rendeleti Közlöny (a továbbiakban: Rend. Közl.). 1919. 33. sz. 850. o., 1920. évf. 48. sz. 1307. o., 1921. 50. sz. 668. o.; Rangliste, 1917. 27. o.; Schematismus, 1914. 1273. o.; Andrew C. Saxlehner (Cerri Károly unokaöccse) írásbeli közlése (Coral Gables, 2001. július 10., július 23.).

liek ügyeinek kormánybiztosi hivatalában dolgozott, mint a III. ügyosztály egyik csoportvezetője. A második világháború után Ausztriába távozott.

Karl Cerri nyugalmazott cs. és kir. korvettkapitány – esetleg fregattkapitány – élete 92. évében, 1979. február 14-én hunyt el az ausztriai Grazban. Hamvait a grazi St. Peter temetőben, felesége családjának sírboltjában, a római katolikus egyház – eszerint időközben áttért – szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1915), Károly Csapatkereszt (1917), Katonai Jubileumi Kereszt (1908).

DÉRY ERNŐ²⁸

Déry – 1922-től vitéz Déry – Ernő Ferenc Emil 1894. július 1-jén született Polában (ma a horvátországi Pula), római katolikus vallású polgári családban. Édesapja, dr. Déry Emil cs. és kir. I. osztályú tengerész-főtörzsorvos, édesanyja pedig Klenka Antónia volt. Az 1920-as években kétszer is házasságot kötött, először Karlovszky Alicével, majd Pernecker Máriával. E két frigyből egy-egy gyermek, az 1922-ben született Judit és az 1929-ben született Mária származott.

Az elemi iskola és négy – valószínűleg polai – középiskolai osztály elvégzése után, 1908 és 1912 között a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia hallgatója volt. Tanulmányainak befejezését követően, 1912. július 1-jén, tengerészkadéttá nevezték ki.

Első hajója a ZRÍNYI (1912–?) volt, majd valamikor ezután kerülhetett a ZENTÁ-ra (?–1914. VIII. 16.), mint annak beosztott tüzértisztje.

Miután 1914-ben letette a tengerésztiszti vizsgát, 1914. június 1-jén tengerészzászlóssá, 1914. augusztus 1-jén – igaz már a ZENTA pusztulása után, de visszamenőleges dátummal – fregatthadnaggyá léptették elő.

Ő volt az egyetlen a ZENTA tisztikarából, akinek sikerült a közel másfél éves montenegrói hadifogságból előbb kiszabadulnia. Egy levéltári forrásból ugyanis tudjuk, hogy 12 hónapos montenegrói tartózkodás után, 1915-ben sikerült megszöknie.

Ezután rövid ideig a cs. és kir. Haditengerészet egyik torpedónaszádjának volt az első tisztje. 1916-ban tengeralattjárós vizsgát tett, és ettől kezdve a cs. és kir. Haditengerészet állományában mint tengeralattjárós tiszt teljesített szolgálatot. Először az U 4-en szolgált, majd 1917. szeptember 29-e és 1918. szeptember 26-a között az U 27-nek volt a második tisztje. Ez utóbbi tengeralattjáróval hét bevetésén vett részt.

---

²⁸ Državni Arhiv u Pazinu. Matične Knjige Ratne Mornarice, Pula. Matična Knjiga Rođenih. Sv. 7., str. 92.; HL I. B. 35. A m. kir. Honvédelmi Minisztérium levéltára. Tiszti személyügyi és anyakönyvi lapok. 1894/386. Déry Ernő iratai; Országos Széchényi Könyvtár. Plakát- és aprónyomtatványtár (a továbbiakban: OSzK. Péat). Déry Ernő gyászjelentése (Budapest, 1964. február 14.); Almanach, 1915. 622. o. A m. kir. honvédség, csendőrség és méneskar katonaaállományú tisztjeinek rangsorolása. Budapest, 1938. (a továbbiakban: Rangsorolás, 1938.). 377. o.; A m. kir. honvédség és csendőrség tisztjeinek, lelkészeinek és tisztviselőinek rangsorolása. Budapest, 1940. (a továbbiakban: Rangsorolás, 1940.). 43. o.; *Budapesti Közlöny* (a továbbiakban: *Bp. Közl.*). 1925. 181. sz. 1. o.; *Csonkaréti Károly – Benczúr László: Haditengerészek és folyamőrök a Dunán.* Budapest, 1992. 137., 141., 205. o.; *Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái.* V. k. Budapest, 1943. 622. o.; *Honvédségi Közlöny*, 1940. 16. sz. 108. o., 1940. 23. sz. 215. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 43. o.; Rangliste, 1917. 34. o.; *Rend. Közl.* 1920. 48. sz. 1309. o., 1921. 50. sz. 669. o.; Schematismus, 1914. 1275. o.; Vitézek Albuma. Budapest, 1939. (a továbbiakban: Vit. Alb). 189. o.; Tolnai Ferencné szül. Déry Mária (Déry Ernő lánya) szóbeli közlése (Budapest, 2001. május 11.).

Az első világháború legvégén, 1918. november 1-jén, sorhajóhadnaggyá léptették elő. A cs. és kir. Haditengerészet megszűnése után hazatért Magyarországra, ahol 1919-ben először a dunapentelei torpedóállomásnak, majd az ordasi torpedóvetőállomásnak volt a parancsnoka.

1920 és 1930 között az újonnan felállított m. kir. Folyamórségnél, az őrnaszád osztálynál, majd a folyamór-parancsnokságon teljesített szolgálatot, mint százados (folyamór kapitány) – cs. és kir. sorhajóhadnagyként 1921. november 1-jén helyezték nyugállományba –, majd mint őrnagy (II. osztályú folyamór törzskapitány).

Időközben elvégezte a hajmáskéri tüzériskolát (1920), majd a budapesti műszaki egyetememet (1924–1928), ahol 1928-ban okleveles gépészmérnöki diplomát szerzett.

1930-tól a Haditechnikai Intézet tervezési osztályán dolgozott, 1934-ben ismét a m. kir. Folyamórséghez vezényelték át. 1935-től a folyambiztosító zászlóaljnak, 1936-tól a folyamór szertárnak, 1938-tól pedig a folyamór ezrednek volt a parancsnoka.

1935. november 1-jén alezredessé (I. osztályú folyamór törzskapitány), majd 1940. május 1-jén ezredessé (folyamór főtörzskapitány) léptették elő. Származási okokra hivatkozva 1940. szeptember 1-jén nyugállományba helyezték.

A második világháború alatt és után gépész-, illetve tervező mérnökként dolgozott különböző magyarországi vállalatoknál. 1944-ben pedig néhány hónapig a m. kir. Iparügyi Minisztériumnak volt a munkatársa.

Vitéz Déry Ernő okl. gépészmérnök, nyugalmazott cs. és kir. sorhajóhadnagy és m. kir. folyamór ezredes szívinfarktus következtében, élete 70. évében, 1964. február 14-én hunyt el Budapesten. Földi maradványait február 19-én, a budapesti Farkasréti temetőben, a római katolikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti és folyamóri pályafutása alatti kitüntetései: III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1918), Bronz Katonai Érdemérem, a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1916), a Kormányzói Dicsérő Elismerés Látható Jelét Képező Magyar Koronás Bronzérem, hadiszalagján az elmaradt háborús kitüntetés kisebbített alakjával (III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal, másodsor adományozva), Bronz Katonai Érdemérem piros szalagon, Arany Vitézségi Érem (1915), Károly Csapatkereszt (1917), Háborús emlékérem a kardokkal, III. osztályú Tiszti Szolgálati Jel, 1912–1913. Emlékkereszt (1913), II. osztályú német Vaskereszt.

HEROLD von STODA, FERDINAND²⁹

Ferdinand Anton Herold von Stoda 1894. szeptember 19-én született a galíciai Przemyslben (ma Lengyelország), római katolikus vallású nemesi családban. Édesapja, Johann Herold von Stoda cs. és kir. vezérőrnagy volt. Családi állapotáról és esetleges gyermekeiről semmilyen adattal nem rendelkezünk.

Az elemi iskola és négy brünni reáliskolai osztály elvégzése után, 1909 és 1913 között a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia hallgatója volt. Tanulmányainak befejeztével 1913. július 1-jén tengerészkadéttá nevezték ki.

---

²⁹ ÖStA KA KM QGH Nr. 2012. Qualifikationsgrundheft von Ferdinand Herold von Stoda; Almanach, 1915. 623. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 46. o.; Rangliste, 1917. 35. o.; Schematismus, 1914. 1275. o.

Első állomáshelye a kikötői tengernagyi hivatal (1913) volt, melyet a SANKT GEORG (1913–1914) és a ZENTA (1914. VII. 27.–1914. VIII. 16.) hajók követték. Ez utóbbinak ő volt az első kadétja.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában sikerült kiszabadulnia. Ezután egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

Miután 1916-ban letette a tengerésztiszti vizsgát 1916. május 1-jén tengerészászlóssá, 1916. július 1-jén pedig fregatthadnaggyá léptették elő.

Tengerésztisztként a VIRIBUS UNITIS (1916–1917), a TB 63 (1917–1918), a KNIN (1918) és a PERAGOSA (1918) hajókon szolgált – a két utóbbinak ő volt a parancsnoka.

A cs. és kir. Haditengerészet megszűnése után, 1919. február 28-án tartalékállományba helyezték.

További életútjáról, valamint halálozási idejéről és helyéről nincsenek adataink.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: Ezüst Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1918), Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1918), I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem (1915), Károly Csapatkereszt (1917).

HOMAYR, ALBERT³⁰

Albert Homayr 1877-ben született Polában (ma a horvátországi Pula), római katolikus vallású polgári családban. Édesapja, idősebb Albert Homayr nyugalmazott cs. és kir. sorhajóászlós, állami hivatalnok volt. Édesanyjáról, családi állapotáról és esetleges gyermekeiről semmilyen adattal nem rendelkezünk.

Az elemi iskola és négy polai középiskolai osztály elvégzése után, 1892 és 1896 között a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia hallgatója volt. Tanulmányainak befejezését követően, 1896. július 1-jén, II. osztályú tengerészkadéttá nevezték ki.

Miután 1898-ban letette a tengerésztiszti vizsgát, még az évben I. osztályú tengerészkadéttá, 1900. január 1-jén sorhajóászlóssá, 1907. május 1-jén pedig sorhajóhadnaggyá léptették elő.

Szolgálati helyeiről nincsenek információink. Annyit tudunk csak, hogy 1900 körül a ZENTÁN szolgált, majd az 1910-es évek legelején a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia tanára volt. Annyi biztos még, hogy 1914. augusztus 16-án ő volt a ZENTA tüzértisztje.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában szabadult. Ezután valószínűleg – a ZENTA többi tisztjéhez hasonlóan – egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált. Időközben, 1916. november 1-jén korvettkapitánnyá léptették elő és nagyon valószínű, hogy az első világháború legvégén, 1918. november 1-jén elnyerte a fregattkapitányi rendfokozatot is.

Haditengerészeti pályafutásáról annyit tudunk még, hogy 1918-ban a cirkálóflottilla helyettes parancsnoka volt.

Albert Homayr cs. és kir. korvettkapitány – esetleg fregattkapitány – további életútjáról, valamint halálozási idejéről és helyéről nincsenek adataink.

³⁰ Almanach, 1915. 614. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 14. o.; Rangliste, 1917. 19. o.; Schematismus, 1914. 1272. o.; Dipl. Ing. Kurt Jacobs (Albert Homayr rokona) írásbeli közlése (Leutasch, 2001. július 17., 2002. március 23.).

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: III. osztályú Vaskorona Rend a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1915), III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal, Bronz Katonai Érdemérem a vörös szalagon, Károly Csapatkereszt (1917), Jubileumi Emlékérem a fegyveres erők számára (1898), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), 1912–1913. Emlékkereszt (1913), III. osztályú porosz Korona Rend, III. osztályú kínai Sárkány Rend, V. osztályú japán Felkelő Nap Érdemrend.

KRAMER von DRAUBERG, MAXIMILIAN³¹

Maximilian Heinrich Johann Kramer Edler von Drauberg 1891. november 24-én született a csehországi Marienbadban (ma Mariánské Lázně), evangélikus vallású nemesi családban. Édesapja, Heinrich Kramer von Drauberg tartalékos cs. és kir. dragonyos főhadnagy, magánzó volt, édesanyja Bertha Kroha. Nőtlen és gyermektelen volt.

Az elemi iskola és a nyolc középiskolai osztály elvégzése, valamint a marburgi reáliskolai érettségi megszerzése után a haditengerészeti tisztjelölti iskola hallgatója volt. Tanulmányai befejezését követően 1911. szeptember 1-jén tengerésztiszt-jelöltté, majd 1913. február 1-jén tengerészcadéttá nevezték ki.

Első hajója az ADRIA (1911–1912) volt, melyet a RADETZKY (1912), az ERZHERZOG FRIEDRICH (1912), az ADRIA (1912–1913), a KAISERIN ELISABETH (1913), a RADETZKY (1913), a CUSTOZA (1913–1914), a MARS (1914), a SANKT GEORG (1914) és végül a ZENTA (1914. VII. 27.–1914. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak ő volt a rádiós tisztje.

Miután 1914-ben letette a tengerésztiszti vizsgát, 1914. június 1-jén tengerészszázlósá, 1914. augusztus 1-jén – már a ZENTA pusztulása után, de visszamenőleges dátummal – fregatthadnaggyá léptették elő.

Ő volt az utolsó tiszt, aki elhagyta a süllyedő hajót, mivel a nagy zajban – a ZENTA hátsó lövegét irányította – nem hallotta meg a „hajót elhagyni” parancsot. Magának a parancsnoknak, Pachner fregattkapitánynak kellett visszaúsznia és személyesen utasítania a szétlőtt roncs elhagyására.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában sikerült kiszabadulnia. Ezután egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált, majd mindössze 9 napig az ERZHERZOG FRIEDRICH csatahajó második őrtisztje szolgálatát látta el.

1916-ban szakított a „klasszikus” haditengerészeti fegyvernemmel és repülővezetői vizsgát tett. Ettől kezdve a cs. és kir. Haditengerészet állományában mint pilóta teljesített szolgálatot, és Polában (1916), Triesztben (1916), Fiumében (1916–1917), végül ismét Triesztben (1917) állomásozott.

Levéltári forrásokból tudjuk, hogy 1916. június 14-e és november 14-e között harminc, 1917. május 24-e és október 26-a között pedig további tizenhat bevetésen vett részt. Voltak olyan napok is, amikor kétszer, sőt háromszor is felszállt egy-, illetve két-

---

³¹ ÖStA KA KM QGH Nr. 2789. Qualifikationsgrundheft von Maximilian Kramer von Drauberg; Almanach. 1915. 622. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 214. o.; Österreichischen Biographischen Lexikon. IV. k. Wien, 1969. 205–206. o.; Rangliste, 1917. 33. o.; Schematismus, 1914. 1275. o.; Dr. Rüdiger Axmann (Maximilian Kramer von Drauberg unokaöccse) írásbeli közlései (Graz, 2001. április 25., július 23.).

személyes repülőgéppel, hogy hajókat, hidakat, vasútállomásokat, vagy más egyéb olaszországi célpontokat semmisítsen meg.

Utolsó bevetésére 1917. október 26-án került sor, amikor is a K 212. számú haditengerészeti repülőgéppel, Triesztből indulva támadást intézet a Nova Vas-i útegek ellen. Az akció azonban nem sikerült, mivel légi csatába keveredett négy olasz vadászgéppel, és a küzdelem az osztrák–magyar gép lelövésével végződött. A pilóta és segédje, Anasipoli tiszthelyettes így a Doberdo tónál voltak kénytelenek kényszerleszállást végrehajtani. A tiszthelyettesnek sikerült sértetlenül elérnie az osztrák vonalakat, de a súlyosan sebesült pilótát az olaszok elfogták. Először egy olasz kórházba, majd – miután a területet a cs. és kir. hadsereg elfoglalta – a trieszti hadikórházba került. A teljes jobb tüdejét elvesztette, és egy fél év múlva, élete 27. évében, 1918. április 2-án szepsziszben meghalt. Földi maradványait az 1920-as években a felső-ausztriai Steyrben, a helyi evangélikus temetőben helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: III. osztályú Vaskorona Rend a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1917), III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1916), Ezüst Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1917), Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1917), Arany Vitézségi Érem (1915), Károly Csapatkereszt (1917), 1912–1913. Emlékkereszt (1913).

LEONHARDI, FRANZ, Freiherr von³²

Franz Karl Ludwig Freiherr von Leonhardi 1877. április 10-én született Bécsben, evangélikus vallású főnemesi családban. Édesapja, Karl Freiherr von Leonhardi cs. és kir. huszárezredes volt, édesanyját pedig – aki magyar nemesi családból származott – nagy- és kisszredistyei Lazarovics Melániának hívták. Családi állapotáról annyit tudunk, hogy 1910. június 25-én az olaszországi Nogaredoban házasságot kötött Zeno Graf Welser von Welserheimb – Ausztria 1880 és 1905 közötti honvédelmi minisztere – Josepha nevű lányával. E frigyből nem származtak gyermekek.

Az elemi iskola és négy pozsonyi gimnáziumi osztály elvégzését követően, 1891 és 1895 között a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia hallgatója volt. Tanulmányainak befejezése után, 1895. július 1-jén, II. osztályú tengerészkadéttá nevezték ki.

Miután 1896-ban letette a tengerésztiszti vizsgát, 1897. január 1-jén I. osztályú tengerészkadéttá, 1899. január 1-jén sorhajózáslóssá, 1907. május 1-jén pedig sorhajóhadnaggyá léptették elő.

Első állomáshelye a katonai kikötőparancsnokság (1895) volt, melyet a HABSBURG (1895), a SAIDA (1895–1897), a KERKA (1897), a HABSBURG (1897–1898), a KAISER FRANZ JOSEPH I. (1898), a HABSBURG (1898), a MONARCH (1898), a KAISER MAX (1898), a tengerész hadtest (1898–1899), a SALAMANDER (1899), a

---

³² ÖStA KA KM QGH Nr. 3047. Qualifikationsgrundheft von Franz Freiherr von Leonhardi; Tabi Evangélikus Lelkészi Hivatal. Halottak anyakönyve. 5. k., 2. o., 9. fsz.; Almanach, 1915. 614. o.; Genealogisches Handbuch der freiherrlichen Häuser. Limburg, 1963. 271. o.; *Gudenus János József: A magyarországi főnemeség XX. századi genealógiája.* II. k. Budapest, 1993. 169. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 81. o.; Rangliste, 1917. 18. o.; Schematismus, 1914. 1271. o.; Mag. Johannes Goës-Saurau (Franz Freiherr von Leonhardi unokaöccse) írásbeli közlése (Frohnleiten, 2001. június 7.).

tengerész hadtest (1899–1900), a katonai kikötőparancsnokság (1901), a KAISER FRANZ JOSEPH I. (1901), a katonai kikötő-parancsnokság (1901), a TEGGETTHOFF (1901), BOA (1901–1902), a kikötői tengernagyi hivatal (1902), a SAIDA (1902), a TEGGETTHOFF (1902), a tengerész szertár (1902), a TB 16 (1903), az ASPERN (1903–1904), a tengerész szertár (1904–1905), a PYTHON (1905), a SPERBER (1905), a tengerész szertár (1905), a MONARCH (1905–1906), a kikötői tengernagyi hivatal (1906), a TB 16 (1906), a TB 36 (1907), a hidrográfiai hivatal (1907–1908), a SANKT GEORG (1908), a KAISER KARL VI. (1908–1909), a kikötői tengernagyi hivatal (1909), a PANTHER (1909), egy pekingi kiküldetés (1909–1910), a KAISERIN ELISABETH (1910), a kikötői tengernagyi hivatal (1910), a KAISER MAX (1910–1911), az ADRIA (1911–1912), a TB 39 (1912), az ERZHERZOG FRIEDRICH (1912), a HABSBURG (1912–1913), a kikötői tengernagyi hivatal (1913), a ZARA (1913), az ERZHERZOG FRIEDRICH (1913–1914) és végül a ZENTA (1914. I. 28.–1914. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak ő volt az első tisztje.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában szabadult ki. Ezután rövid ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

Időközben, 1916. május 1-jén korvettkapitánnyá léptették elő és kinevezték a WIEN (1916–1917), a MONARCH (1917), majd a SANKT GEORG (1917) első tisztjévé. Továbbá parancsnokként szolgált a CSIKÓS-on (1917) és a SATELLIT-en (1918).

Az első világháború legvégén, 1918. november 1-jén, fregattkapitánnyá léptették elő, majd valamikor, nem sokkal ezután, nyugállományba helyezték.

További életútjáról annyit tudunk, hogy a cs. és kir. Haditengerészet megszűnése után először Ausztriában, majd Magyarországon – hol Budapesten, hol pedig feleségének Somogy vármegyei birtokán – élt.

Báró Leonhardi Ferenc nyugalmazott cs. és kir. fregattkapitány élete 58. évében, 1934. július 24-én hunyt el Budapesten, és július 27-én, a Somogy vármegyei Tabon, a weltersheimbi gróf Weltersheimb család sírkertjében, az evangélikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: III. osztályú Vaskorona Rend a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1915), Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1918), Károly Csapatkereszt (1917), Jubileumi Emlékérem a fegyveres erők számára (1898), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), 1912–1913. Emlékkereszt (1913).

MIKESCH, GUSTAV³³

Gustav Mikesch 1884. június 28-án született Bécsben, római katolikus vallású polgári családban. Édesapja bankhivatalnok volt. Családi állapotáról annyit tudunk, hogy 1909-ben házasságot kötött, ám feleségéről és esetleges gyermekeikről nincsenek adataink.

Az elemi iskola és a nyolc középiskolai osztály elvégzése, valamint a bécsi reáliskolai érettségi megszerzése után 1903. október 1-jén lépett a haditengerészeti pályára, mint ideiglenes tengerészbiztos növendék. 1906. február 1-jén tengerészbiztos növendék lett,

---

³³ ÖStA KA KM QGH Nr. 3566. Qualifikationsgrundheft von Gustav Mikesch; Almanach, 1915. 645. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 210. o.; Schematismus, 1914. 1291. o.

majd a tiszti, azaz tengerészbiztosi vizsga letétele után 1907. május 1-jén III. osztályú tengerész segédbiztossá (1909-től a II. osztályú tengerészbiztosi rendfokozat) léptették elő.

Első állomáshelye a tengerész szertár (1903) volt, melyet a GAMMA (1903–1904), a BUDAPEST (1904), a BABENBERG (1904–1905), a tengerész hadtest (1905), a tengerész szertár (1905), a BELLONA (1905–1906), a kikötői tengernagyi hivatal (1906–1908), az ASPERN (1908–1909), a tengerész szertár (1909), a SANKT GEORG (1909), a tengerész szertár (1909), a ZARA (1909), a tengerész szertár (1909), az ERZHERZOG KARL (1909–1910), a tengerész hadtest (1910), végül a GAMMA (1910–1912) követték.

Időközben, 1913. január 1-jén I. osztályú tengerészbiztossá léptették elő. 1912 és 1913 között nem tudjuk, hogy pontosan mely hajókon szolgált. Annyi biztos azonban, hogy 1914. március 24-től ő volt a ZENTA hajószámvivője.

Ő volt az egyetlen a ZENTA tisztikarából, akinek a közel másféléves montenegrói hadifogságot nem sikerült túlélnie. Két héttel azután, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege elfoglalta Montenegrót, élete 32. évében, 1916. február 7-én hunyt el Podgoricában, egy (immár) cs. és kir. tábori kórházban.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: a Ferenc József Rend lovagkeresztje a Katonai Érdemkereszt szalagján (1915), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), V. osztályú török Medsidje Rend.

PACHNER, PAUL³⁴

Paul Kajetan Maria Pachner 1870. november 17-én született a stájerországi Marburgban (ma a szlovéniai Maribor), római katolikus vallású polgári családban. Édesapja, Kajetan Pachner gyáros volt, édesanyját Franziska Kessissoglunak hívták. Nőtlen és gyermektelen volt.

Az elemi iskola és négy marburgi középiskolai osztály elvégzése után, 1886 és 1890 között a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia hallgatója volt. Tanulmányai végeztével 1890. július 1-jén II. osztályú tengerészkadéttá nevezték ki.

Miután 1893-ban letette a tengerésztiszti vizsgát, 1893. április 18-án I. osztályú tengerészkadéttá, 1893. május 1-jén sorhajózáslóssá, 1899. május 1-jén sorhajóhadnaggyá, 1911. május 1-jén korvettkapitánnyá, 1914. január 1-jén pedig fregattkapitánnyá léptették elő.

Első állomáshelye a SAIDA (1890–1891) volt, melyet a FRIEDRICH (1891–1892), a BELLONA (1892), a KAISER Max (1892), a RADEZKY (1892–1893), a RUDOLF (1893), a tengerész hadtest (1893–1894), a PRINZ EUGEN (1894), az ALPHA (1894–1895), a DION (1895), a KRANICH (1895), a DONAU (1895–1896), a DION (1896), a TB XXX. (1896), a TB XXVII. (1896), a DION (1896–1897), a HABSBURG (1897), a BLITZ (1897–1898), a DION (1898–1899), a KÍGYÓ (1899), a DION (1899–1900), a TB XIV. (1900), a BUDAPEST (1901–1902), a kikötői tengernagyi hivatal (1902), a

---

³⁴ ÖStA KA KM QGH Nr. 3968a. Qualifikationsgrundheft von Paul Pachner; ÖStA. NLS. B 605.; StAG Magistratischen Sterbeprotokoll. TP 1937/X/Zl. 110.; Almanach, 1915. 612. o.; A Magyar Haditengerészeti Egyesület Közleményei (a továbbiakban: MHEK). 1937. 3. sz. 7. o.; *Bayer von Bayersburg, Heinrich*: Unter der k. u. k. Kriegsflagge 1914–1918. Wien. 1959. 48–55. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 191. o.; Rangliste, 1917. 14. o.; Schematismus, 1914. 1270. o.

ZENTA (1902–1903), a tengerész hadtest (1903–1904), a PLUTO (1905), a WINGER (1905), a kikötői tengernagyi hivatal (1905), a RADETZKY (1905), az ERZHERZOG ALBRECHT (1905–1906), a TB XX. (1906), az ERZHERZOG ALBRECHT (1906), a BELLONA (1906–1907), a SALAMANDER (1907), a BELLONA (1907), a DELPHIN (1907), a MONARCH (1907–1908), a SZIGETVÁR (1909–1910), a kikötői tengernagyi hivatal (1911), a HABSBURG (1911), az ERZHERZOG KARL (1911–1912), a MAGNET (1912–1913), a TURUL (1913), a BELLONA (1913–1914), a PANTHER (1914) és végül a ZENTA (1914. VIII. 13.–1914. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak – igaz mindössze négy napig, de – ő volt a parancsnoka.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában szabadult ki. Ezután egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

Később több hajónak is ő látta el a parancsnoki beosztását, így a SZIGETVÁRnak (1916–1917), a KAISER Karl VI.-nek (1917) és a BABENBERGnek (1917).

Időközben, 1917. augusztus 1-jén sorhajókapitánnyá léptették elő és áthelyezték a kikötői tengernagyi hivatalhoz, 1919. január 1-jén pedig nyugállományba helyezték.

Különböző és egyben megbízható levéltári forrásokban azonban 1920-tól mint nyugalmazott cs. és kir. ellentengernagy szerepel. Azt, hogy pontosan mikor is léptették elő a már nyugállományban lévő sorhajókapitányt ellentengernaggyá, nem tudjuk. A bécsi Kriegsarchivban található irathagyatékának az átvizsgálása után arra a következtetésre jutottunk, hogy erre az előléptetésre valamikor az 1920. év közepén kerülhetett sor.

További életútjáról annyit tudunk, hogy a világháború befejezése után – mivel semmiképpen nem akart megválni tengerész hivatásától – először Mária Krisztina spanyol anyakirályné közbenjárására a legnagyobb spanyol tengerhajózási vállalatnál kapott állást, mint a cég Fernando Po szigeti képviselője. Később ugyanennél a vállalatnál utazó felügyelő lett.

Magas pártfogójának halála után – XII. Alfonz spanyol király özvegye 1929-ben hunyt el – Abas Hilmi egyiptomi ex-khedive gőzjachtjának lett a kapitánya, majd, mint harmadik tiszt egy jugoszláv szénszállító hajóra szerződött el.

Élete utolsó éveiben, egy kis amerikai vitorlásjacht kapitányaként, többször is átkelt az Atlanti óceánon az Adriai tenger partján fekvő Lussinból New Yorkba.

Paul Pachner nyugalmazott cs. és kir. ellentengernagy élete 67. évében, 1937. október 13-án hunyt el az ausztriai Grazban, és október 15-én, a grazi St. Peter temetőben, a római katolikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra. Korhadtt fake-resztjére – amely a mai napig megtalálható a temetőben – csupán annyit írtak, hogy „Fremder Seemann”, azaz ismeretlen tengerész.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: II. osztályú Vaskorona Rend a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1915), III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1917), Károly Csapatkereszt (1917), III. osztályú Tiszti Szolgálati Jel (1915), Jubileumi Emlékérem a fegyveres erők számára (1898), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), II. osztályú német Vaskereszt (1917), V. osztályú török Medsidje Rend (1898).

RASCHENDORFER, ALBERT³⁵

Albert Raschendorfer 1866. január 8-án született a sziléziai Moradorfban (ma a csehországi Zálužné), római katolikus vallású családban. Szüleiről nincsenek adataink. 1898. augusztus 31-jén Polában házasságot kötött Augusta Scocierrel. E frigyből öt gyermek, származott: Albert (1898), Augusta (1900) és Otto (1901), valamint egy 1903-ban, illetve egy 1914-ben született leány.

Iskolái elvégzése után, 1884. szeptember 18-án lépett a haditengerészeti pályára mint IV. osztályú matróz. 1884. december 10-én III. osztályú matrózzá, 1885. november 20-án gépész árbocossá, 1887. október 1-jén gépész negyedmesterré, 1888. július 1-jén gépészsegéddé, 1892. október 1-jén algépgondozóvá és végül 1896. január 1-jén gépgondozóvá léptették elő.

Miután 1897-ben letette a tiszti, azaz gépüzemvezetői vizsgát, 1897. május 1-jén III. osztályú gépüzemvezetővé nevezték ki. 1907. május 1-jén pedig II. osztályú gépüzemvezetővé (e rendfokozatnak 1909-től I. osztályú gépüzemvezető volt a megnevezése) léptették elő.

Szolgálati helyeiről sajnos nincsenek információink. Annyit tudunk mindössze, hogy 1914. augusztus 16-án ő volt a ZENTA gépüzemvezetője.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában szabadult ki. Ezután valószínűleg – a ZENTA többi tisztjéhez hasonlóan – egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

Haditengerészeti pályafutásáról annyit tudunk még, hogy 1917. május 1-jén II. osztályú főgépüzemvezetővé léptették elő és, hogy 1916 és 1917 között az ÁRPÁD gépüzemvezetője volt.

Még a cs. és kir. Haditengerészet megszűnése előtt, 1918. június 1-jén nyugállományba helyezték, de 1920-ban reaktiválták és átvették az újonnan felállított csehszlovák hadseregbe, mint őrnagyot. Albert Raschendorfer nyugalmazott cs. és kir. II. osztályú főgépüzemvezető, a csehszlovák hadsereg őrnagya élete 67. évében, 1932. február 6-án hunyt el Velká Sřtelnában (ma Csehország).

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: Koronás Arany Érdemkereszt (1911), Károly Csapatkereszt (1917), Jubileumi Emlékérem a fegyveres erők számára (1898), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), 1912–1913. Emlékkereszt (1913).

ROTTER, FRIEDRICH³⁶

Friedrich Johann Rotter 1878-ban született a sziléziai Wagstadtban (ma a csehországi Bílovec). Szüleiről és vallásáról nincsenek adataink. Családi állapotáról mindössze annyit tudunk, hogy 1909-ben még nőtlen volt. Későbbi házasságkötéséről, illetve esetleges gyermekeiről nem tudunk.

Az elemi iskola és egy lakatos iparosiskola elvégzése után, 1898. július 20-án lépett a haditengerészeti pályára mint IV. osztályú matróz.

³⁵ Vojenský Ústřední Archiv (a továbbiakban: VÚA). Vojenské kmenové listy (a továbbiakban: KL). Grundbuchblatt von Albert Raschendorfer, Kmenový list Albert Raschendorfer; Almanach, 1915. 640. o.; Rangliste, 1917. 76. o.; Schematismus, 1914. 1288. o.

³⁶ ÖStA KA KM QGH Nr. 4796. Qualifikationsgrundheft von Friedrich Rotter; Almanach, 1915. 641. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 210. o.; Schematismus, 1914. 1289. o.

Miután 1909-ben letette a tiszti, azaz gépüzemvezetői vizsgát, 1909. november 1-jén II. osztályú gépüzemvezetővé nevezték ki. 1913. november 1-jén pedig I. osztályú gépüzemvezetővé léptették elő.

Tisztiként első hajója a TEGETTHOFF (1910) volt, melyet a SZIGETVÁR (1910–1911), a TRABANT (1911–1912), a KAISERIN UND KÖNIGIN MARIA THERESIA (1912–1913), a ZENTA (1913), a DION (1913), a PELIKAN (1913–1914), a ZENTA (1914), a DION (1914) és végül ismét a ZENTA (1914–1914. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak ő volt a gépüzemvezető-helyettese.

Ő volt az egyetlen a ZENTA tisztikarából, aki életét vesztette a hajó pusztulásakor.

Friedrich Rotter cs. és kir. I. osztályú gépüzemvezető tehát élete 36. évében, 1914. augusztus 16-án halt hősi halált a ZENTA cirkáló fedélzetén.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: a Ferenc József Rend lovagkeresztje a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (posztumusz) (1915), Hadiérem (1901), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), 1912–1913. Emlékkereszt (1913).

Dr. SCHUMMEL RUDOLF³⁷

Schummel Rudolf 1888. augusztus 29-én született a Sopron vármegyei Sopronkeresztúron (ma az ausztriai Deutschkreuz), római katolikus vallású polgári családban. Édesapja, Schummel Sándor községi jegyző volt, édesanyja Trenker Mária. 1921. június 11-jén Sopronban házasságot kötött Steiner Jozefával. E frigyből két gyermek, az 1922-ben született Éva és az 1924-ben született Gertrúd származott.

Az elemi iskola és a nyolc középiskolai osztály elvégzése, valamint a soproni érettségi megszerzése után a budapesti orvostudományi egyetem hallgatója volt. Tanulmányai befejezését követően, 1912. szeptember 9-én, az orvostudományok doktorává avatták.

Első állomáshelye a tengerész kórház (1913) volt, melyet a VIRIBUS UNITIS (1913–1914), az ERZHERZOG FRIEDRICH (1914), a tengerész kórház (1914), a ZARA (1914) és végül a ZENTA (1914. VII. 27. – 1914. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak ő volt a hajóorvosa.

1913. március 1-jén ideiglenes fregattorvossá, 1914. május 16-án pedig tényleges fregattorvossá nevezték ki.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan csak 1916 januárjában szabadult. Ezután egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

1916. március 6-án megvált a haditengerésztől és a cs. és kir. 76. gyalogezredhez helyeztette át magát, főorvosnak (ez a gyalogságnál a főhadnagyi rendfokozatnak felelt meg). Közben, 1917. augusztus 11-én, tartalékos cs. és kir. fregattorvossá nyilvánították.

További életútjáról annyit tudunk, hogy a világháború befejezése után hazatért Magyarországra és 1919-től orvosként praktizált Fertőszentmiklóson. 1922-ben fogorvosi képesítést szerzett és átköltözött Sopronba. Ettől kezdve egészen haláláig magánpraxist folytató fogorvosként dolgozott a városban. Ő látta el a GySEV fogbetegeit is.

---

³⁷ MOL X 6127. A sopronkeresztúri római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. 2. k., 233. o., 107. fsz.; Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. XXXIII. 1. a. 67. Halotti anyakönyvek. 119/1952. fsz.; ÖStA KA KM QGH Nr. 5159. Qualifikationsgrundheft von Dr. Rudolf Schummel; Almanach, 1915. 633. o.; Schematismus, 1914. 1283. o., Pohl László (dr. Schummel Rudolf jeje) írásbeli közlése (Ózd, 2001. október 24.).

Dr. Schummel Rudolf fogorvos, tartalékos cs. és kir. fregattorvos és főorvos szívbé-
nulás és májzsugorodás következtében, élete 64. évében, 1952. március 26-án hunyt el
Sopronban. Földi maradványait március 29-én, a soproni Szent Mihály temetőben, a
római katolikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti, illetve katonaorvosi pályafutása alatti kitüntetései: Bronz Katonai
Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1918), I. osztályú Ezüst
Vitézségi Érem, Károly Csapatkereszt (1917).

SIESZ [1926-től SZAKVÁRY] JÁNOS³⁸

Siesz – 1926-től vitéz Szakvály – János 1894. május 3-án született Sopronban, római
katolikus vallású polgári családban. Édesapja, Siesz Károly vasúti hivatalnok, édesanyja
Reisz Krisztina volt. Családi állapotáról annyit tudunk, hogy 1928-ban házasságot kötött
grünfeldi Puxbaum Gizellával. E frigyből egyetlen gyermek, az 1935-ben született Márta
származott.

Az elemi iskola és a nyolc középiskolai osztály elvégzése, valamint a soproni érettsé-
gi megszerzése után a haditengerészeti tisztjelölti iskola hallgatója volt. Tanulmányainak
befejezését követően, 1913. szeptember 1-jén, tengerésztiszt-jelöltté nevezték ki.

Szolgálati helyeiről sajnos nincsenek információink. Annyit tudunk mindössze, hogy
1914. augusztus 16-án ő is a ZENTA tisztikarához tartozott, mint a cirkáló beosztott
kadétja.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 ja-
nuárjában sikerült kiszabadulnia. Ezután valószínűleg – a ZENTA többi tisztjéhez ha-
sonlóan – egy ideig a kikötői tengerügyi hivatalban szolgált.

Még 1915. február 1-jén – tehát még a hadifogsága alatt – tengerészkadéttá nevezték
ki, majd miután 1916-ban letette a tengerésztiszt vizsgát, 1916. május 1-jén tengerész-
zászlóssá, 1916. november 1-jén pedig fregatthadnaggyá léptették elő.

1917-ben szakított a „klasszikus” haditengerészeti fegyvernemmel és repülővezetői
vizsgát tett. Ettől kezdve a cs. és kir. Haditengerészet állományában, pilótaként teljesített
szolgálatot.

A cs. és kir. Haditengerészet megszűnése után átvették az újonnan felállított m. kir.
Folyamórséghez, ahol mint főhadnagy (folyamőr főhajónagy) – cs. és kir. fregatthad-
nagyként 1921. november 1-jén helyezték nyugállományba –, majd mint százados (fo-
lyamőr kapitány) szolgált.

Állomáshelyeiről mindössze annyit tudunk, hogy 1927-ben a folyamőr hajós zászlóalj
tüzérszázadának volt a parancsnoka. 1928 és 1930 között a budapesti révkapitányság
révkapitányaként, 1930-ban a Budapest-Alsó révkapitányság révkapitányaként említik a
források.

---

³⁸ MOL X 3329. A Sopron Szent Györgyi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
Kereszteltek anyakönyve. 7. k., 248. o., 86. fsz.; OSzK Péat. Szakvály János gyászjelentése (Budapest, 1942.
március 10.); Almanach, 1915. 626. o.; A m. kir. honvédség és csendőrség tisztjeinek 1941. évi rangsorolása.
Budapest, 1941. 561. o.; *Bp. Közl.* 1926. 143. sz. 2. o., 1927. 284. sz. 3. o.; *Csonkaréti – Benczúr*: i. m. 169. o.;
MHEK 1942. 3. sz. 3. o.; Rangliste, 1917. 38. o.; Rangsorolás, 1938. 379. o.; Rangsorolás, 1940. 411. o.; *Rend.
Közl.* 1920. 48. sz. 1310. o., 1921. 50. sz. 669. o.; Schematismus, 1914. 1276. o.; *Vit. Alb.* 352. o.; Balássy
Miklósné szül. Szakvály Márta (Szakvály János leánya) írásbeli közlése (Sopron, 2001. május 7.); Szakvály
Károly (Szakvály János unokaöccse) írásbeli közlése (Budapest, 2001. május 6.)

1935. május 1-jén léptették elő őrnaggyá (II. osztályú folyamőr törzskapitány), majd 1938. november 1-jén alezredessé (I. osztályú folyamőr törzskapitány, mely rendfokozatnak 1939-től folyamőr törzskapitány volt a megnevezése).

Vitéz Szakvály János nyugalmazott cs. és kir. fregatthadnagy, m. kir. folyamőr alezredes váratlanul – nagy valószínűséggel tragikus körülmények között –, élete 48. évében, 1942. március 7-én hunyt el Budapesten. Földi maradványait március 11-én, a budapesti Farkasréti temetőben, katonai tiszteletadás mellett, a római katolikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti és folyamőri pályafutása alatti kitüntetései: a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje (1939), Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal, a Kormányzói Dicsérő Elismerés Látható Jelét Képező Magyar Koronás Bronzérem, hadiszalagján az elmaradt háborús kitüntetés kisebbitett alakjával (III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal), Kormányzói Dicsérő Elismerés Látható Jelét Képező Magyar Koronás Bronzérem keskeny piros-fehér szegélyezésű sötét-szmaragdzöld szalagon, I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem (1915), Károly Csapatkereszt (1917), III. osztályú Tiszti Szolgálati Jel.

STENGEL, FRIEDRICH³⁹

Friedrich Stengel 1885. február 21-jén született Polában, római katolikus vallású családban. Édesapját Jakob Stengelnek, édesanyját Emilie Holikának hívták. Családi állapotról annyit tudunk, hogy 1918. augusztus 12-én a porosz-sziléziai Benthben házasságot kötött Klara Gillarral. E frigyből két gyermek, az 1921-ben született Eleonora és az 1923-ban született Hildegard származott.

Az elemi iskola és két reáliskolai osztály elvégzése után, 1902. szeptember 5-én lépett a haditengerészeti pályára, mint címzetes gépész árbocos. 1903. január 1-jén gépész árbocossá, 1903. október 1-jén gépész negyedmesterré, 1905. október 1-jén gépészsegéddé, 1908. május 1-jén algépgondozóvá, 1910. május 1-jén gépgondozóvá és végül 1912. november 1-jén főgépgondozóvá léptették elő.

Miután 1912-ben letette a tiszti, azaz gépüzemvezetői vizsgát, 1913. január 1-jén II. osztályú gépüzemvezetővé nevezték ki.

Első hajója a ZENTA (1902–1903) volt, melyet az AURORA (1903–1904), a BABENBERG (1904), az AURORA (1904), a HABSBERG (1904), az AURORA (1904), a HABICHT (1904), az AURORA (1904), a KAISERIN UND KÖNIGIN MARIA THERESIA (1904), az AURORA (1904), a TB 36 (1905), a DON JUAN (1905), a GAUKLER (1905), a HARPIE (1905–1906), a KIBITZ (1906), a KAISERIN ELISABETH (1906), a TAURUS (1906–1907), a WILDFANG (1907–1908), a TURUL (1909), a HABSBERG (1909), a BELLONA (1909–1910), az ERZHERZOG FERDINAND MAX (1910–1911), a DON JUAN (1911), a BELLONA (1911) és végül a ZENTA (?–1914. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak ő volt az egyik beosztott gépüzemvezetője.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában sikerült kiszabadulnia. Ezután valószínűleg – a ZENTA többi tisztjéhez hasonlóan – egy ideig a kikötői tengerügyi hivatalban szolgált.

---

³⁹ ÖStA KA KM QGH Nr. 5517. Qualifikationsgrundheft von Friedrich Stengel; VÚA KL Grundbuchsblatt von Friedrich Stengel, Kmenový list Bendřich Stengel; Almanach, 1915. 642. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 22. o.; Rangliste, 1917. 78. o.; Schematismus, 1914. 1289. o.

Haditengerészeti pályafutásáról annyit tudunk még, hogy 1916. november 1-jén I. osztályú gépzemvezetővé léptették elő, és hogy 1918-ban az ORJEN gépzemvezetője volt.

A cs. és kir. Haditengerészet megszűnése után, 1919. február 28-án nyugállományba helyezték, de 1920-ban reaktiválták és átvették az újonnan felállított csehszlovák hadseregbe, mint századost.

Friedrich Stengel nyugalmazott cs. és kir. I. osztályú gépzemvezető, a csehszlovák hadsereg századosa halálzási idejéről és helyéről nincsenek adataink. Korabeli dokumentumokból csupán annyit sikerült kiderítenünk, hogy 1942-ben még életben volt.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: a Ferenc József Rend lovagkeresztje a Katonai Érdemkereszt szalagján (1915), Károly Csapatkereszt (1917), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), 1912–1913. Emlékkereszt (1913).

*A ZENTA legénységéből hősi halált haltak névsora*⁴⁰

<i>Neve</i>	<i>Születési helye és éve</i>	<i>Rendfokozata</i>
Alinč, Josef	Licomëlic (Csehország), 1889.	II. osztályú fedélzeti matróz
Andrian, Gino	Fiumicello (Tengermellék), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Babic, Alois	Krainburg (Krajna), 1897.	gépész árbocos
Babic, Josef	Decani (Tengermellék), 1889.	főfűtő
Bacalja, Mate	Zara (Dalmácia), 1889.	főfűtő
Belich Antal	Fiume (Magyarország), 1889.	II. osztályú hajógyári munkás
Berger, Karl	Elsarn (Alsó-Ausztria), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Bernič, Ivan Antun	Selve (Dalmácia), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Besenböck, Alois	Traiskirchen (Alsó-Ausztria), 1897.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Bestulić, Johann	Parenzo (Tengermellék), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Biró Imre	Balatonkeresztúr (Magyarország, Somogy vm.), 1885.	II. osztályú fedélzeti matróz
Bogdán Atanáz	Resicabánya (Magyarország, Krassó-Szörény vm.), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Bohač, Josef	Jung-Bunzlau (Csehország), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Brandenburg Frigyes	Resicabánya (Magyarország, Krassó-Szörény vm.), 1891.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Bratič, Joso vagy Mate	Scardana (Dalmácia), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Bregar, Josef	Hötisch (Krajna), 1894.	II. osztályú fűtő
Budicin, Franz	Rovigno (Tengermellék), 1888.	fedélzeti árbocos
Bumba, Vize vagy Krste	Sebenico (Dalmácia), 1890.	I. osztályú fedélzeti matróz

⁴⁰ ÖStA KA KM MS I. GG 1914. Rubrik 50 A.; Almanach, 1915. passim.; *Sokol*: i. m. 80. o.

<i>Neve</i>	<i>Születési helye és éve</i>	<i>Rendfokozata</i>
Caleta, Joso	Sebenico (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Calligaris, Quirino	Ronchi (Tengermellék), 1889.	III. osztályú fedélzeti matróz
Carić, Stipan vagy Jakov	Lesina (Dalmácia), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Catela, Anton	Barbona (Tengermellék), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Cečez, Dusan	Dlnjeselo (Hercegovina), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Cech, Rudolf	Trautenau (Csehország), 1887.	gépgondozó
Chersanáz, Matheus Anton	Lovrana (Tengermellék), 1889.	főfűtő
Cocianich, Andreas	Trieszt (Tengermellék), 1887.	III. osztályú fedélzeti matróz
CoriĆ, Mate Ante vagy Ivan	Vodice (Dalmácia), 1888.	III. osztályú fedélzeti matróz
Corradin, Anton	Capodistria (Tengermellék), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
CzÉda István	Vonyarcvashegy (Magyarország, Zala vm.), 1891.	II. osztályú fűtő
Dänemark, Wenzel	Zizkow (Csehország), 1889.	címzetes élelmezési negyedmester
Danyi István	Temerin (Magyarország, Bács-Bodrog vm.), 1887.	fedélzeti árbocos
Deák Sándor	Csanytelek (Magyarország, Csongrád vm.), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Degenhart, Johann	Wien (Alsó-Ausztria), 1890.	konyhai árbocos
Demeter Márton	Vice (Magyarország, Szolnok-Doboka vm.), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Depauli, Girolamo	Dignano (Tengermellék), 1889.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Deutsch Rudolf	Rumpód (Magyarország, Vas vm.), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Druzić, Jerko vagy Peter	Krajina (Dalmácia), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Dudine, Josef	Umago (Tengermellék), 1891.	I. osztályú vitorlakészítő munkás
Dunatov, Jakob vagy Josip	Vodice (Dalmácia), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Durin, Johann vagy Josef	Pola (Tengermellék), 1888.	I. osztályú fűtő
Egger, Leopold	Strazisce (Krajna), 1894.	gépész negyedmester
Eiben Gyula Miklós	Gyertyánliget (Magyarország, Máramaros vm.), 1889.	I. osztályú torpedó munkás
Erlich Mihály	Rados (Magyarország, Nagy-Küküllő vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Favro, Franjo vagy Marko	Blatta (Dalmácia), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Fazekas I. Ferenc	Szeged (Magyarország, Csongrád vm.), 1890.	II. osztályú fűtő
Fekete Dezső	Sárvár (Magyarország, Vas vm.), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz

<i>Neve</i>	<i>Születési helye és éve</i>	<i>Rendfokozata</i>
Fekete Gyula	Élesd (Magyarország, Bihar vm.), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Ferluga, Albert vagy Jakob	Trieszt (Tengermellék), 1890.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Fontanini János	Fiume (Magyarország), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Foric, Johann vagy Peter	Arbe (Dalmácia), 1886.	I. osztályú fedélzeti matróz
Gallistl, Wenzel	Krumau (Csehország), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Gallo, Viktor	Trieszt (Tengermellék), 1891.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Grozdanic, Ivan vagy Filip	Scardona (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Grubisič, Ivan	Kraljevice (Horvátország), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Grünberg, Natan Karl	Stanislaw (Galícia), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Gulin, Nikolo vagy Joso	Sebenico (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Guttmann, Karl	Radkersburg (Stájerország), 1897.	címzetes gépész árbocos
Heller, Roman	Schalchen (Felső-Ausztria), 1890.	kormányos negyedmester
Hnilička, Julius	Wolkersdorf (Alsó-Ausztria), 1892.	gépész árbocos
Houser, Anton	Kamenitz (Csehország), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Hradrovsky, Anton	Nucic (Csehország), 1891.	fedélzeti árbocos
Hrovatin, Mathias	Trieszt (Tengermellék), 1888.	fedélzeti árbocos
Ilić, Anton Toma	Udbina (Horvátország), 1888.	III. osztályú fedélzeti matróz
Ilukic, Gijordijo vagy Ilija	Guber (Bosznia), 1889.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Jovanović, Josip vagy Mate	Stretto (Dalmácia), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Juraga, Marko vagy Mate	Stretto (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Jurčič, Anton	Kastua (Tengermellék), 1888.	II. osztályú fedélzeti matróz
Kandutsch, Johann	Trieszt (Tengermellék), 1892.	III. osztályú gépész munkás
Kantor, Ferdinand	Ostrau (Morvaország), 1891.	gépész negyedmester
Karakas István	Szeghalom (Magyarország, Békés vm.), 1890.	I. osztályú fűtő
Karas, Raimund	Selesowic (Morvaország), 1893.	III. osztályú fedélzeti matróz
Kinkela, Vjekoslav	Kastua (Tengermellék), 1889.	főfűtő
Kiss Gyula	Berettyóújfalu (Magyarország, Bihar vm.), 1888.	fedélzeti árbocos
Kober, Karl	Reichenberg (Csehország), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Končar, Anton	Trebelen (Krajna), 1882.	II. osztályú fedélzeti matróz
Koppányi Lajos	Mezőtelegd (Magyarország, Bihar vm.), 1890.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Kotzbek, Wando	Radkersburg (Stájerország), 1893.	III. osztályú fedélzeti matróz

<i>Neve</i>	<i>Születési helye és éve</i>	<i>Rendfokozata</i>
Kovács Ferenc Károly	Cinkota (Magyarország, Pest vm.), 1891.	gépész árbocos
Kovács Ignác	Magyarkeszi (Magyarország, Tolna vm.), 1887.	III. osztályú fedélzeti matróz
Kovács István	Jászberény (Magyarország, Szolnok vm.), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Kölbl, Jakob	Neudorf (Alsó-Ausztria), 1896.	gépész árbocos
Kristen, Egon	Höflein (Morvaország), 1895.	elektro árbocos
Krsul, Anton	Kastua (Tengermellék), 1890.	II. osztályú fűtő
Kühn, Wilhlem	Wien (Alsó-Ausztria), 1890.	gépész negyedmester
Kuvik István	Magyarkeszi (Magyarország, Tolna vm.), 1885.	II. osztályú fedélzeti matróz
Lázárucz Gyula	Mezőbánd (Magyarország, Maros-Torda vm.), 1889.	I. osztályú fedélzeti matróz
Leitner, Franz	Millstatt (Karintia), 1891.	elektro negyedmester
Lerch, Rudolf	Gastorf (Csehország), 1890.	I. osztályú fűtő
Leschinger, Wilhelm	Göding (Morvaország), 1897.	II. osztályú fedélzeti matróz
Lesević, Niko vagy Silov	Giupana (Dalmácia), 1890.	I. osztályú fűtő
Ljubičić-Scrobe, Johann	Fianona (Tengermellék), 1888.	III. osztályú fedélzeti matróz
Ljunjanovics András	Baja (Magyarország, Bács-Kiskun vm.), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Lorenzin, Nikolaus	Pola (Tengermellék), 1888.	II. osztályú fedélzeti matróz
Lučić, Nikolaus	Kastua (Tengermellék), 1891.	II. osztályú fűtő
Lukanic, Josef	Krasica (Horvátország), 1887.	II. osztályú fedélzeti matróz
Marasovič, Jure vagy Ivan	Polija (Dalmácia), 1890.	I. osztályú fűtő
Marendic, Nikolai vagy Bozo	Muc (Dalmácia), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Marohnic, Stefan	Kraljevica (Horvátország), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Maskarin, Josef	Pola (Tengermellék), 1889.	gépészsegéd
Massarotto, Marcello	Rovigno (Tengermellék), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Mihály József	Szilágykövesd (Magyarország, Szilágy vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Miletic-Mimic, Nikola vagy Martin	Vallegrande (Dalmácia), 1889.	I. osztályú fűtő
Mirosevic-Dubaj, Vizko	Vallegrande (Dalmácia), 1889.	II. osztályú bűvár munkás
Mišetić, Andrija vagy Ivan	Polijca (Dalmácia), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Mizsery József	Pozsony (Magyarország, Pozsony vm.), 1890.	gépész negyedmester
Moser, Franz	Wallsee (Alsó-Ausztria), 1891.	IV. osztályú fedélzeti matróz

<i>Neve</i>	<i>Születési helye és éve</i>	<i>Rendfokozata</i>
Nagy Imre	Devecser (Magyarország, Veszprém vm.), 1888.	fedélzeti árbocos
Novak, Franz	Znaim (Morvaország), 1888.	törzselektrogondozó
Ortner József	Stájerlakanina (Magyarország, Krassó-Szörény vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Pandurics János	Vízvár (Magyarország, Somogy vm.), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Parthen, Emil	Altstadt (Csehország), 1890.	főfűtő
Past, Rudolf	Wien (Alsó-Ausztria), 1892.	gépészsegéd
Pauer András	Beodra (Magyarország, Torontál vm.), 1888.	főfűtő
Pavichieaz, Anton	Pola (Tengermellék), 1888.	I. osztályú fűtő
Perghofer, Johann von	Egg (Karintia), 1897.	gépész matróz
Perić, Ivo vagy Ante	Arbe (Dalmácia), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Pohárkóvics Mihály	Hódmezővásárhely (Magyarország, Csongrád vm.), 1891.	II. osztályú fűtő
Poldrugo, Jakob	Albona (Tengermellék), 1889.	I. osztályú fűtő
Polič, Jure vagy Bozo	Lecevica (Dalmácia), 1890.	II. osztályú fűtő
Posselt, Franz	Reichenberg (Csehország), 1891.	elektro árbocos
Pozru, Anton	Pangnano (Tengermellék), 1891.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Prem, Franz	Korneuburg (Alsó-Ausztria), 1896.	elektro árbocos
Prockl, Johann	Neudorf (Csehország), 1891.	gépész negyedmester
Radovčić, Peter vagy Sime	Zlarin (Dalmácia), 1889.	főfűtő
Rajczi Sándor	Újdombóvár (Magyarország, Tolna vm.), 1885.	III. osztályú fedélzeti matróz
Ravnič, Johann	Burbana (Tengermellék), 1889.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Rocco, Stanko Franjo	Buccau (Horvátország), 1890.	címzetes kormányos matróz
Rovis, Jakob	Gimino (Tengermellék), 1891.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Rukavina, Anton	Sv. Juraj (Horvátország), 1888.	főfűtő
Ruzić, Franz	Kastua (Tengermellék), 1891.	II. osztályú fűtő
Sanader, Ante vagy Jure	Lecevica (Dalmácia), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Sansone, Silvio	Capodistria (Tengermellék), 1889.	I. osztályú fedélzeti matróz
Sardelič, Bernardo Marko	Blatta (Dalmácia), 1890.	I. osztályú fedélzeti matróz
Scheidl Kálmán	Meszlen (Magyarország, Vas vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Schnell, Alfred Franz	Wien (Alsó-Ausztria), 1886.	gépészsegéd
Schusz Béla	Piskitelep (Magyarország, Hunyad vm.), 1890.	gépészsegéd

<i>Neve</i>	<i>Születési helye és éve</i>	<i>Rendfokozata</i>
Sedlak, Josef	Grosslippen (Csehország), 1891.	gépészsegéd
Separovic-Burcina, Johann	Blatta (Dalmácia), 1887.	I. osztályú fedélzeti matróz
Simunić, Josef	Brlog (Horvátország), 1890.	torpedóhajómestersegéd
Sinković, Ante vagy Luka	Poljica (Dalmácia), 1891.	II. osztályú fűtő
Smoljić, Ante vagy Marko	Trau (Dalmácia), 1890.	II. osztályú fűtő
Souček, Josef	Pecka (Csehország), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Sršen, Georg	Waltersdorf (Csehország), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Sustar, Jakob	Kastua (Tengermellék), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Svoboda, Rudolf	Zbraslau (Morvaország), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Szabó Zsigmond	Érsemjén (Magyarország, Bihar vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Szendrei Mihály	Sárospatak (Magyarország, Zemplén vm.), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Szűcs Mihály	Csóka (Magyarország, Torontál vm.), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Tabi József	Lovasberény (Magyarország, Fejér vm.), 1894.	II. osztályú fedélzeti matróz
Tarbuk, Gjuro	Bovic (Horvátország), 1882.	főfűtő
Tinhof, Johann	Wiener-Neustadt (Alsó-Ausztria), 1888.	gépész negyedmester
Tipić, Ivan vagy Ante	Komiza (Dalmácia), 1888.	I. osztályú fűtő
Todor András	Dicsőszentmárton (Magyarország, Kis-Küküllő vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Tompalski, Franz	Borszczow (Galícia), 1891.	címzetes kormányos árbocos
Topf, Franz Othmar	Pfaffstetten (Alsó-Ausztria), 1888.	gépész negyedmester
Travaglia, Alois	Canfanaro (Tengermellék), 1888.	II. osztályú fedélzeti matróz
Veljak, Josef	Trieszt (Tengermellék), 1890.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Verbanaz, Marko	Albona (Tengermellék), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Vidas, Toma Josef	Pago (Dalmácia), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Vilem István	Gajar (Magyarország, Pozsony vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Vojnovic, Pavel	Scardona (Dalmácia), 1889.	fűtő
Vorel, Josef	Kratenau (Csehország), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Vostelt, Josef	Nixdorf (Csehország), 1891.	II. osztályú fűtő
Vysin, Simon	Obecnici (Csehország), 1894.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Wagner, Anton (II.)	Blaschko (Morvaország), 1897.	címzetes fedélzeti árbocos
Wawrik Árpád Ferenc	Resicabánya (Magyarország, Krassó-Szörény vm.), 1892.	gépész negyedmester

<i>Neve</i>	<i>Születési helye és éve</i>	<i>Rendfokozata</i>
Weidinger, Karl	Allhaming (Felső-Ausztria), 1897.	gépész matróz
Wonner Mihály	Szászapátfalva (Magyarország, Nagy-Küküllő vm.), 1891.	I. osztályú fedélzeti matróz
Zgur, Marijan	Rozmanici (Horvátország), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Ziegler, Wenzel	Damnau (Csehország), 1891.	gépész negyedmester
Zivkovic-Sinjorica, Gaspar vagy Stipe	Sebenico (Dalmácia), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Zmuk, Nikola	Semovec (Horvátország), 1886.	fedélzeti árbocos
Zumpf János	Határfő (Magyarország, Vas vm.), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz

*A ZENTA életben maradt legénységének névsora*⁴¹

<i>Neve</i>	<i>Születési helye és éve</i>	<i>Rendfokozata</i>
Bačić-Posinak, Ivan vagy Peter	Blatta (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Balikas, Leonardo	Sebenico (Dalmácia), 1890.	I. osztályú fűtő
Ban, Franz	Malerija (Tengermellék), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Bartoš, Johann	Dobrzan (Csehország), 1895.	címzetes fedélzeti árbocos
Bauer, Ernst	Pustritz (Karintia), 1896.	címzetes fedélzeti árbocos
Berger, Ferdinand	Kremsbrücke (Karintia), 1893.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Blagaič, Buric vagy Nicola	Solta (Dalmácia), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Bonifaccio, Nikolaus	Pirano (Tengermellék), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Boros Ferenc	Nagydoba (Magyarország, Szilágy vm.), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Borski, Johann Hugo	Windrim (Szilézia), 1892.	I. osztályú gépész munkás
Brandstetter, Franz	Bad Kreuzen (Felső-Ausztria), 1892.	fedélzeti árbocos
Brejcha, Ladislaus	Praha (Csehország), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Brkovič, Ivan vagy Andrija	Perasto (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Buča, Wenzelslav	Zaravecchia (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Calligaris, Friedrich Vincenz	S. Canciani (Tengermellék), 1888.	I. osztályú aknász matróz
Car, Micho	Cirkvenica (Horvátország), 1889.	I. osztályú bűvár munkás
Carboncich, August	Isola (Tengermellék), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Ciž, Karl	Teschen (Szilézia), 1894.	fedélzeti árbocos
Corkola, Krste vagy Sime	Stretto (Dalmácia), 1890.	II. osztályú fedélzeti matróz

⁴¹ ÖStA KA KM MS I. GG 1914. Rubrik 50 A.; Almanach, 1915. passim.; *Soko!*: i. m. 80. o.

<i>Neve</i>	<i>Születési helye és éve</i>	<i>Rendfokozata</i>
Črtalič, Rudolf	Raun (Stájerország), 1895.	gépész matróz
Csillag Ferenc	Eger (Magyarország, Heves vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Curbič, Marko vagy Joso	Stretto (Dalmácia), 1888.	II. osztályú fedélzeti matróz
Čurin, Vinko	Bogomolje (Dalmácia), 1892.	I. osztályú gépész munkás
Dabis István András	Zenta (Magyarország, Bács-Bodrog vm.), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Darasz Ferenc	Pered (Magyarország, Pozsony vm.), 1894.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Domin, Vrekoslav	Samobor (Horvátország), 1893.	III. osztályú fedélzeti matróz
Dostal, Friedrich	Ober-Suchau (Szilézia), 1893.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Droppa Péter Pál	Budapest (Magyarország), 1890.	II. osztályú fedélzeti matróz
Dumič, Ioan vagy Krste	Arbe (Dalmácia), 1887.	II. osztályú fedélzeti matróz
Dunda, Franz	Imotsky (Dalmácia), 1889.	fedélzeti hajómestersegéd
Enyedi József	Dés (Magyarország, Szolnok-Doboka vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Erneckl, Willibald	Ullýn (Csehország), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Ess, Johann	Klein Pöchlarn (Alsó-Ausztria), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Fednik, Franz	Wien (Alsó-Ausztria), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Filipovicz, Johann	Lemberg (Galícia), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Frank, Roman	Trieszt (Tengermellék), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Füzi Lajos	Magyarkeszi (Magyarország, Tolna vm.), 1885.	III. osztályú fedélzeti matróz
Galli, Anton	Capodistria (Tengermellék), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Gogola János	Mohács (Magyarország, Baranya vm.), 1889.	torpedóoktató negyedmester
Grimm, Othmar	Wien (Alsó-Ausztria), 1891.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Grisan, Marcello	Cherso-Lussin (Tengermellék), 1887.	gépgondozó
Gruber, Franz	Ungenach (Felső-Ausztria), 1896.	gépész árbocos
Gubicza Lajos	Bezdán (Magyarország, Bács-Bodrog vm.), 1888.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Harrasser, Sebastian	Innsbruck (Tirol), 1890.	III. osztályú tüzér munkás
Honeber, Franz	Sörg (Karintia), 1895.	gépész árbocos
Hora, Josef	Raudnitz (Csehország), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Horaček, Franz	Krumpisch (Morvaország), 1883.	kormányos hajómester

<i>Neve</i>	<i>Születési helye és éve</i>	<i>Rendfokozata</i>
Horváth József	Kám (Magyarország, Vas vm.), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Ilić, Stefan	Rajevoselo (Szlavónia), 1885.	I. osztályú fedélzeti matróz
Kaiser, Josef	Pinzwang (Tirol), 1885.	tüzér hajómester
Kaiser, Richard Josef	Marburg (Stájerország), 1897.	gépész matróz
Kamenko, Marko	Skare (Horvátország), 1886.	fegyver hajómestersegéd
Kirič, Mijo	Krapje (Szlavónia), 1886.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Klarich, Giazinto	Fiume (Magyarország), 1889.	I. osztályú fedélzeti matróz
Klier, Adolf	Kosel (Csehország), 1895.	elektro árbocos
Kniewald, Milutin	Sisek (Horvátország), 1889.	I. osztályú fűtő
Knipič, Franz	Podgaritz (Krajna), 1893.	gépész negyedmester
Kohn Sándor	Salgótarján (Magyarország, Nógrád vm.), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Kokmiš, Vazo	Jasenovac (Szlavónia), 1886.	III. osztályú fedélzeti matróz
Koubek, Karl Leopold	Herrendorf (Csehország), 1888.	fedélzeti árbocos
Kovačić, Method	St. Lucia (Tengermellék), 1891.	I. osztályú fedélzeti matróz
Kovalik, Paole	Cerevic (Szlavónia), 1897.	II. osztályú fedélzeti matróz
Kramer, Johann	Doberna (Stájerország), 1889.	fedélzeti negyedmester
Krismanič, Josef	Pisino (Tengermellék), 1881.	fedélzeti hajómester
Krupljanin, Peter	Sisuja (Horvátország), 1883.	III. osztályú fedélzeti matróz
Kučel, Anton	Kastua (Tengermellék), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Kukez, Marcello	Trieszt (Tengermellék), 1889.	III. osztályú fedélzeti matróz
Kurtin, Mate vagy Lovre	Zara (Dalmácia), 1888.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Lazič, Bozo vagy Mate	Trau (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Lovrič, Pasko vagy Ante	Trau (Dalmácia), 1889.	III. osztályú fedélzeti matróz
Lulič, Victor	Susak (Horvátország), 1889.	gépészsegéd
Maratovic, Voi	Brlag (Horvátország), 1895.	címzetes fedélzeti árbocos
Marinič, Josef vagy Marian	Spalato (Dalmácia), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Marinovič, Juraj	Vallegrande (Dalmácia), 1889.	II. osztályú fedélzeti matróz
Markoz, Josip vagy Simon	Sebenico (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Mauro, Anton	Muggia (Tengermellék), 1890.	III. osztályú fedélzeti matróz
Mayer Aladár	Köröshegy (Magyarország, Somogy vm.), 1895.	II. osztályú fedélzeti matróz
Menyhárd Dénes	Újszékely (Magyarország, Udvarhely vm.), 1888.	fedélzeti árbocos
Mirkovič, Kasimir vagy Peter	Sale (Dalmácia), 1890.	II. osztályú fedélzeti matróz
Motl, Wenzel	Inonic (Csehország), 1894.	II. osztályú fedélzeti matróz

<i>Neve</i>	<i>Születési helye és éve</i>	<i>Rendfokozata</i>
Müller, Boroslav	Esseg (Szlavónia), 1894.	II. osztályú fedélzeti matróz
Načeta, Ivan Franz	Arbe (Dalmácia), 1888.	II. osztályú fedélzeti matróz
Neckel Alfréd Károly	Beszterce (Magyarország, Beszterce-Naszód vm.), 1893.	I. osztályú fedélzeti matróz
Nikaljevič, Kosta vagy Gjuro	Grbaly (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Ort, Ladislaus Franz	Kladno (Csehország), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Perisity Pál	Nagykikinda (Magyarország, Torontál vm.), 1890.	II. osztályú fedélzeti matróz
Petr, Jaroslav	Zvikov (Csehország), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Pikon, Franz	Gäriach (Krajna), 1897.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Pillepich Alajos	Fiume (Magyarország), 1889.	kormányos árbocos
Polacsek Antal	Kecse (Magyarország, Pozsony vm.), 1897.	II. osztályú fedélzeti matróz
Pothorn, Wilhelm	Wien (Alsó-Ausztria), 1897.	gépész matróz
Pravdica, Ivan	Kraljevice (Horvátország), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Přibíl, Josef	Wolschan (Csehország), 1894.	kormányos matróz
Procházka, Jaromir	Praha (Csehország), 1891.	I. osztályú fedélzeti matróz
Ptak, Karl	Pilsen (Csehország), 1891.	fegyver negyedmester
Rak, Franz	Pola (Tengermellék), 1897.	címzetes gépész árbocos
Reistenhofer, Franz Josef	Graz (Stájerország), 1897.	címzetes gépész árbocos
Řiha, Anton	Kvetov (Csehország), 1899.	II. osztályú fedélzeti matróz
Robič, Paul	Kronau (Krajna), 1897.	I. osztályú fedélzeti matróz
Sándor Bálint	Alag (Magyarország, Pest vm.), 1894.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Saricz Ferenc	Nagykanizsa (Magyarország, Zala vm.), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Sedlmayer, Friedrich	Brummenfeld (Alsó-Ausztria), 1899.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Šibenik, Johann	Adelsberg (Krajna), 1895.	élelmezési matróz
Sipos József	Ivánc (Magyarország, Vas vm.), 1889.	I. osztályú fedélzeti matróz
Sirotek, Franz	Jablona (Csehország), 1892	II. osztályú fedélzeti matróz
Sivić, Michael	?	II. osztályú fedélzeti matróz
Skala, Johann	Planitz (Csehország), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Skarke, Rudolf	Wien (Alsó-Ausztria), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Skročce, Ivan vagy Marko	Zara (Dalmácia), 1890.	III. osztályú fedélzeti matróz
Sobotka, Anton	Jersein (Morvaország), 1898.	II. osztályú fedélzeti matróz
Sosin, Roman Felix	Vielicka (Galícia), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz

<i>Neve</i>	<i>Születési helye és éve</i>	<i>Rendfokozata</i>
Spalt, Anton Siegfried	Koblach (Vorarlberg), 1894.	gépészsegéd
Spaniol-Simonelič, Josef vagy Simon	Arbe (Dalmácia), 1887.	II. osztályú fedélzeti matróz
Stein József	Kolozsvár (Magyarország, Kolozs vm.), 1891.	II. osztályú elektro munkás
Stojmič, Nikola	Martiuci (Szlavónia), 1886.	I. osztályú fedélzeti matróz
Stuchlik, Rudolf	Gerasdorf (Alsó-Ausztria), 1892.	I. osztályú fedélzeti matróz
Stübel, Angelo	Trieszt (Tengermellék), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Tar György	Mosdós (Magyarország, Somogy vm.), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Thurik, Josef	Radowetz (Csehország), 1892.	kormányos matróz
Tick István	Esztergom (Magyarország, Esztergom vm.), 1894.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Toljevič, Gjuro	Belovar-Gudovac (Horvátország), 1894.	II. osztályú fedélzeti matróz
Varaček, Johann	Cekanic (Csehország), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Vedlik, Josef	Vranau (Csehország), 1888.	II. osztályú fedélzeti matróz
Vesnaver, Anton	Buje (Tengermellék), 1895.	III. osztályú fedélzeti matróz
Veverka, Jaroslav	Beraun (Csehország), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Vojaček, Josef	Bremuparitoch (Csehország), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Vukusič, Duje	Jablanac (Horvátország), 1894.	II. osztályú fedélzeti matróz
Wagner, Anton	Hansdorf (Morvaország), 1892.	I. osztályú fedélzeti matróz
Weiss, Julius	Klagenfurt (Karintia), 1897.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Wenigwieser, Franz	Wien (Alsó-Ausztria), 1897.	címzetes fedélzeti árbocos
Wisauer, Raimund	Ebensee (Felső-Ausztria), 1896.	fedélzeti árbocos
Worm, Emil Anton	Grottau (Csehország), 1888.	távírás hajómestersegéd
Wuggenig, Franz	Treffen (Karintia), 1893.	kormányos matróz
Wurzinger, Maximilian	Zirnetschlag (Csehország), 1891.	gépészsegéd
Zerjal, Ernst	Trieszt (Tengermellék), 1880.	főtörzsgépgondozó
Zič, Johann	Ponte (Tengermellék), 1889.	tüzérotkátó negyedmester

Gábor Merényi-Metzger

THE CREW OF THE CRUISER SMS ZENTA ON 16 AUGUST 1914

Summary

Papers published so far on the list and data of the officers and sailors serving on board SMS ZENTA, sunk along the coast of the Montenegrin Castellastua (today: Petrovac na Moru) on 16 August 1914, contain without exception wrong information. The majority of the studies dealing with the history of the Austro-Hungarian Navy and SMS ZENTA say that at the time of the battle there were 312 people on board, 173 of whom died and 139 survived.

There are some other sources that speak about 14 officers and 310 crew members – 324 people altogether –, and most recently 15 officers and 303 crew members – that is 318 people. According to the French captain Le Comte 138 people died of SMS ZENTA's crew of 305. A manuscript at the library of the Österreichisches Staatsarchiv, Vienna – written by Rear Admiral Arthur von Khuepach about the Austro-Hungarian sailors killed during World War I – gives a list of 15 officers and 303 crew members, and says that 173 sailors and one officer died on 16 August 1914. A list safeguarded at the Archives of Military History, Budapest, in the bequest of Richárd Dietrich of Sachsenfels, an ex captain-general of the Danube River Forces, contains the same data as Khuepach's, thus it is very likely to be a copy. The official report of SMS ZENTA's commander, frigate captain Paul Pachner, dated 18 August 1914, is not exact either: reporting to the navy headquarters it speaks about the death of the ship's engine room commander and of 'about' 129 sailors.

I have managed to find the precise list of SMS ZENTA's crew at the Viennese Kriegsarchiv. The two casualty lists, made on 28 September and 8 October 1914, contain the sailors' names, birth data and rank, and indicate if the person died on 16 August 1914 or fell into captivity. With the help of this document we can clearly state that at the time of the battle there were 324 people on board of SMS ZENTA: 15 officers and 309 sailors. One officer, engine room commander Friedrich Rotter, and 173 sailors died, thus 14 officers and 136 sailors survived or became POWs in Montenegro.

When looking at the percentages we can see that 53.7 % of the cruiser's total crew died on 16 August 1914, 56 % of the lower deck and 6.67 % of the officers. As a comparison, this percentage was much smaller, 8.1 %, at the battleship SMS SZENT ISTVÁN, sunk on 10 June 1918. There the casualty proportion of the officers was 10.5 % with four people falling of the 38, while that of the lower deck was 8 % with 85 people dying of the 1056 members.

Gábor Merényi-Metzger

LE PERSONNEL DU CROISEUR SMS ZENTA LE 16 AOÛT 1914

Résumé

Tous les écrits jusqu'alors publiés au sujet des données et de la liste nominative des officiers et des marins en service à bord du croiseur SMS ZENTA, coulé au large de Castellastua de Monténégro (aujourd'hui Petrovac na Moru) le 16 août 1914, contiennent des informations erronées. Selon la plupart des ouvrages traitant l'histoire de la Marine militaire impériale et royale ou du croiseur SMS ZENTA, 312 personnes se trouvèrent à bord du navire au moment de la bataille dont le bilan aurait été de 173 morts et de 139 survivants.

D'autres sources parlent de 14 officiers et de 310 membres d'équipage, soit de 324 personnes au total ou très récemment de 15 officiers et de 303 membres d'équipage, soit de 318 personnes au total. D'après le capitaine de vaisseau français Le Comte, le personnel de SMS ZENTA compta 305 membres dont 138 périrent. Conservé à la bibliothèque viennoise Österreichisches Staatsarchiv, le manuscrit écrit par Arthur von Khuepach sur les marins de guerre austro-hongrois tombés lors de la première guerre mondiale comprend une liste avec les noms de 15 officiers et de 303 membres d'équipage dont un officier et 173 marins auraient perdu la vie le 16 août 1914. Conser-

vée par les Archives d'Histoire militaire de Budapest, la liste nominative provenant de l'héritage de Richárd Dietrich de Sachsenfels, commandant en chef réformé de la garde fluviale, correspond aux données avancées par Khuepach, elle doit donc être sa copie. Le rapport officiel daté du 18 août 1914 qui fut rédigé par le commandant de SMS ZENTA, le capitaine de frégate Paul Pachner est également imprécis: il informe le commandement de la flotte du décès de l'officier mécanicien et de «quelque» 129 marins.

C'est au Kriegsarchiv de Vienne que j'ai réussi à retrouver la liste exacte de l'équipage du croiseur SMS ZENTA. Les deux listes des pertes, établies respectivement le 28 septembre et le 8 octobre 1914, comprennent le nom, la date et le lieu de naissance et le grade des marins. Elles précisent également s'ils sont décédés le 16 août 1914 ou s'ils sont devenus prisonniers. En possession de ce document, nous pouvons constater avec certitude que 324 personnes – 15 officiers et 309 marins – se trouvaient à bord de SMS ZENTA au moment de la bataille et que l'officier mécanicien Friedrich Rotter et 173 marins sont morts au combat. Ainsi 14 officiers et 136 marins sont restés en vie et devenus prisonniers de guerre au Monténégro.

En terme de pourcentage, cela signifie que 53,7 % du personnel ont perdu leur vie le 16 août 1914. 56 % des membres d'équipage et 6,67 % des officiers ont péri. A titre de comparaison, ce chiffre fut beaucoup plus faible (8,1 %) sur le bâtiment de guerre SMS SZENT ISTVÁN coulé le 10 juin 1918: les taux de perte des officiers et de l'équipage étaient respectivement de 10,5 % (4 morts sur 38) et de 8 % (85 morts sur 1056 personnes).

Gábor Merényi-Metzger

DIE MANNSCHAFT DES KREUZERS SMS ZENTA AM 16. AUGUST 1914

Resümee

Die bisher erschienenen Schriften im Zusammenhang mit den Daten, bzw. dem Namensverzeichnis der Offiziere und Matrosen, die auf dem am 16. August 1914 vor der Küste von Castella (heute Petrovac na Moru) in Montenegro versenkten Kreuzer SMS ZENTA Dienst leisteten, enthalten ausnahmslos falsche Informationen. Den meisten der Aufarbeitungen zufolge, die sich mit der Geschichte der k. u. k. Kriegsmarine, bzw. des Kreuzers SMS ZENTA beschäftigen, befanden sich zum Zeitpunkt des Gefechts 312 Personen auf dem Schiff, von denen 173 den Heldentod starben und 139 überlebten.

Andere Quellen berichten über 14 Offiziere und eine Mannschaft von 310 Mann – also 324 Personen –, bzw. neuerdings über 15 Offiziere und eine Mannschaft von 303 Mann – also 318 Personen. Dem französischen Linienschiffkapitän Le Comte zufolge starben von der 305 Mann starken Mannschaft der SMS ZENTA 138 Personen. Das im Österreichischen Staatsarchiv in Wien zu findende Manuskript – verfasst von Konteradmiral Arthur von Khuepach über die im Laufe des Ersten Weltkriegs gefallenen österreichisch-ungarischen Marinesoldaten – gibt ein Namensverzeichnis von 15 Offizieren und 303 Matrosen kund, von denen am 16. August 1914 ein Offizier und 173 Matrosen ihr Leben ließen. Das in Verwahrung des Archivs für Militärgeschichte in Budapest – im Nachlass des Generaloberkapitäns der Stromstreitkräfte i. R. Richárd Dietrich von Sachsenfels – zu findende Namensverzeichnis stimmt mit den Daten nach Khuepach überein; es handelt sich also mit großer Wahrscheinlichkeit um eine Kopie dieser Letzteren. Auch der offizielle Bericht des Kommandanten der SMS ZENTA, Fregattenkapitän Paul Pachner, vom 18. August 1914 ist ungenau: er informiert die Flottenkommandantur über den Tod des Maschinenbetriebsleiters des Schiffs und „ungefähr“ 129 Matrosen.

Das genaue Namensverzeichnis der Mannschaft des Kreuzers SMS ZENTA habe ich schließlich im Kriegsarchiv in Wien auffinden können. Die beiden – am 28. September, bzw. 08. Oktober 1914 erstellten – Verlustlisten enthalten die Namen, Geburtsdaten und Dienstgrade des Personals und geben auch kund, ob die betreffende Person am 16. August 1914 verstorben oder in Kriegsgefangenschaft geraten sei. In Besitz des Dokuments können wir eindeutig feststellen, dass sich zum Zeitpunkt des Gefechts 324 Mann, 15 Offiziere und 309 Matrosen, an Bord der SMS ZENTA

befanden. Von ihnen starben ein Offizier, Maschinenbetriebsleiter Friedrich Rotter, und 173 Matrosen den Heldentod. So blieben 14 Offiziere und 136 Matrosen am Leben, bzw. kamen in monte-negrinische Kriegsgefangenschaft.

Процентуал gesehen bedeutet dies, dass 53,7 % der gesamten Mannschaft des Kreuzers SMS ZENTA ihr Leben am 16. August 1914 verloren. Der Anteil der Mannschaftsopfer betrug 56%, die der Offiziere 6,67 %. Zum Vergleich erwähnen wir, dass diese Zahl im Falle des am 10. Juni 1918 versenkten Schlachtschiffes SMS SZENT ISTVÁN mit 8,1 % bedeutend kleiner war. In diesem Fall betrug der Verlustanteil bei den Offizieren – von 38 starben vier – 10,5 %, bei der Mannschaft – von 1056 verstarben 85 Mann – 8 %.

Габор Мереньи-Метицер

ЛИЧНЫЙ СОСТАВ КРЕЙСЕРА ШМШ ЗЕНТА 16 АВГУСТА 1914 ГОДА

Резюме

Опубликованные до сего времени работы, содержащие данные и именные списки офицеров и матросов, служивших на крейсере ШМШ ЗЕНТА, затопленном 16 августа 1914 года у берегов Каstellастуа в Черногории (ныне Петровац на Мору), содержат все без исключения ошибочную информацию. Согласно большинству научно-исторических статей, посвященных истории кайзеровско-королевского Военно-морского Флота и крейсеру ШМШ ЗЕНТА, во время сражения на крейсере находилось 312 человек, из них 173 погибли смертью храбрых и 139 человек остались в живых.

Однако другие источники сообщают о 14 офицерах и 310 рядовых – всего 324 человеках, а в последнее время были опубликованы данные, согласно которым речь идет о 15 офицерах и 303 рядовых, то есть всего 318 человеках. Французский капитан первого ранга Ле Комт сообщает о том, что из 305 членов экипажа крейсера ШМШ ЗЕНТА погибло 138 человек. Рукопись, хранящаяся в Библиотеке Австрийского Государственного Архива, об австро-венгерских военных матросах, погибших в первую мировую войну, автором которой является контр-адмирал Артур фон Куэпах, содержит данные, согласно которым среди австро-венгерских военных моряков служило 15 офицеров и 303 рядовых, из них 16 августа 1914 года погибли один офицер и 173 матроса. В хранимом в Будапештском Военно-историческом Архиве наследии контр-адмирала Дунайской Флотилии в отставке Рихарда Дитрих фон Саксенфельс имеется именная список, совпадающий по составу фамилий с данными Куэпах, по всей вероятности, это его копия. Официальное донесение капитана второго ранга, командира крейсера ШМШ ЗЕНТА Пауля Пахнер от 18 августа 1914 года также страдает неточностями, ибо он дает командованию флота отчет о смерти командира машинного отделения судна и „приблизительно” 129 матросов.

Точный именной список команды крейсера ШМШ ЗЕНТА мне удалось найти в военном архиве Вены. Два перечня потерь, составленные 28 сентября и 8 октября 1914 года, содержат имена и фамилии матросов, даты их рождения, военные ранги моряков, а также сообщают факт о том, что данный член экипажа погиб 16 августа 1914 года или попал в плен. Обладая этим документом, можно однозначно определить, что в момент сражения на крейсере находились 324 человека. Из них один офицер Фридрих Роттер, командир машинного отделения, и 173 матроса погибли смертью храбрых. Таким образом 14 офицеров и 136 матросов остались в живых или попали в плен в Черногории.

Принимая во внимание процентное соотношение, это означает, что 16 августа 1914 года погибло 53,7 процентов всего экипажа крейсера ШМШ ЗЕНТА, в том числе доля рядового состава составляет 56 %, а офицеров – 6,67 %. Для сопоставления упомянем, что потери, которые потерпело дредноут ШМШ СЕНТ ИШТВАН, затопленное 10 июня 1918 года, были, например, гораздо меньше, и составляли лишь 8,1 %. На этом судня доля погибших офицеров составляла 10,5 % (из 38 погибло 4), а доля потерь рядового состава составила 8 % (из 1056 человек численного состава было убито 85).

**AZ OSZTRÁK–MAGYAR HADERŐ ÁLTAL A SZERBEK ELLEN
ELKÖVETETT ATROCITÁSOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELEJÉN.
SABÁC, 1914. AUGUSZTUS 17.***

A XIX. század második felétől a nemzetközi közösség komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy megfogalmazza a hadviselés korszerű szabályait és elfogadtassa azokat az országok lehető legszélesebb körével. E törekvés jogosságát teljes mértékben igazolta a haditechnika terén lezajlott forradalmi változás (főleg a sorozatlövő fegyverek alkalmazása), valamint a milliós tömeghadseregek megjelenése. Az 1889-es illetve 1907-es Hágai Egyezmények – miközben a lehető legpontosabban igyekeztek körülírni a hadviselő felekre kötelezően érvényes magatartási szabályokat – egyértelműen és világosan kifejezték azt a közös akaratot, hogy mind a katonákat, mind a civileket meg kell kímélni a céltalan és felesleges szenvedésektől, az értelmetlen kegyetlenkedésektől. A hadviselés „civilizált” formájának meghatározása érdekében az egyezmények felsorolták az összes tiltott fegyvert, illetve eljárást. 1914-ben azután kiderült, hogy a konvenciók legtöbb része nem bizonyult többnek „írott malasztnál”: a hadviselők tömegesen alkalmazták az összes tiltottnak minősített eszközt és módszert. Így az első világháború még a korábbi háborúkkal összehasonlítva is különösen „civilizálatlan”, „barbár” háborúnak mutatkozott.

Lévén soknemzetiségű monarchia, Ausztria-Magyarország a világháború folyamán sajátosan bonyolult szituációval volt kénytelen szembenézni, minthogy nem csupán tucatnyi etnikumhoz tartozó alattvalóval rendelkezett, de több, a területén élő kisebbség anyanemzetét ellenségei közé volt kénytelen sorolni. Jóllehet a szupranacionálisnak tartott közös hadsereg tisztikara túlnyomó részben érintetlen maradt a nemzeti gyűlölködést szító propaganda hatásaitól, a katonai hatóságok, illetve a különböző szintű parancsnokságok mélységes gyanakvással tekintettek főként a szerbekre – legalábbis a háború első néhány hónapjában. A hisztérikus szerbfóbia által gerjesztett represszáliák, melyek elkövetése főleg 1914 nyarán jellemezte a hadsereget, nem nélkülözték a rasszista motívumot. A Magyarországon élő szerbekkel szemben a katonai hatóságok diszkriminatív magatartása leggyakrabban internálásokban, elzárásokban és túszok szedésében nyilvánult meg. A sarajevói merényletet követően megerősödő szerbellenesség szinte a hivatalos gyakorlat szintjére emelkedett: a hatóságok minden egyes szerbben potenciális ellenséget vagy titkos ügynököt láttak. Mindez főleg a katonai parancsnokságokra volt jellemző, habár a magyar adminisztráció szerveit sok tekintetben hasonló attitűd jellemezte.¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követően az újdonsült utódállamot, Német-Ausztriát kormányzó erők jelentős politikai tökéletet reméltek kovácsolni a háború befejezésekor uralkodó általános antimilitarizmusból. Ennek érdekében teljes felhatalmazást élvező parlamenti vizsgálóbizottságot állítottak fel olyan esetek felderítésére, me-

---

* A Belgrádban 2008 novemberében rendezett hadtörténeti konferencián elhangzott angol nyelvű előadás javított és bővített magyar változata.

¹ Lásd erről részletesen: *Pollmann Ferenc: A magyar kormány és a szerbekkel szembeni osztrák–magyar katonai rendszabályok az első világháború kezdetén. Hadtörténelmi Közlemények*, 115. (2002.) 1. sz. 184–188. o.

*Sabáci utcakép 1914 októberében.
(R. A. Reiss: Report upon the Atrocities Committed by the Austro-Hungarian Army
during the First Invasion of Serbia. London, 1916. 30. o.)*

lyekben katonákat (a gyakorlatban magas rangú tiszteket) azzal gyanúsítottak meg, hogy a Nagy Háború alatt súlyosan vétettek a haditörvények ellen. Tekintve a számba jöhető ügyek várhatóan nagy számát, az egész akció kezdeményezői okkal reménykedhettek abban, hogy a régi hadsereg sok tisztjét vádolhatják majd meg háborús bűnök elkövetésével, diszkreditálva így módon az egész *ancien régime*t. A vizsgálóbizottság több ezer kérdőívet juttatott el a háború túlélőihöz, hogy az eljárásokhoz alapul szolgálható ügyek számát a lehető legnagyobbra növeljék. Alapos vizsgálat alá vették a nyomtatott média (főleg a sajtó) termékeit is új bizonyítékok után kutatva. A nagyszabású kampány azonban viszonylag csekély számban eredményezett vádemelést, ráadásul az ilyen ügyek többsége is – meglepő módon – felmentéssel illetve feltűnően enyhe elmarasztalással végződött.²

Az a mézszárlás, amely Sabácon 1914. augusztus 17-én történt, más úton jutott a vizsgálóbizottság látókörébe. 1919 nyarán, annak a vizsgálatnak a keretében, mely Kasimir Lütgendorf³ (az első 1914-es szerbiai osztrák–magyar hadjárat idején a 7. cs. és kir. gyaloghadosztály parancsnoka) ellen⁴ folyt, a vizsgálóbíró figyelemre méltó információk

² A vizsgálóbizottság (német elnevezéssel: Kommission zur Erhebung militärischer Pflichtverletzungen) keletkezéséről, működéséről és legfontosabb ügyeiről lásd: *Wolfgang Doppelbauer: Zum Elend noch die Schande. Das altösterreichische Offizierskorps am Beginn der Republik.* Wien, 1988.

³ Kasimir Lütgendorf báró (Graz, 1862. december 31. – Bécs, 1958. július 28.) osztrák–magyar gyalogsági tábornok. A világháború alatt előbb a 7., majd a 31. gyaloghadosztály, később a XXI. hadtest parancsnoka.

⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv/Kriegsarchiv Wien, Feldakten, Armeekommando, Kommission zur Erhebung militärischer Pflichtverletzungen (a továbbiakban: Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission) B/107/19.

birtokába jutott az ügy során rögzített tanúvallomásokból. Ezek szerint Sabacon 1914. augusztus 16-án vagy 17-én kb. 150 szerb hadifoglyot lőttek le.⁵ Mindez a tanú állítása szerint Lothar Hortstein gyalogsági tábornok⁶ parancsára történt, aki akkor a IX. hadtest parancsnoka volt. Hortstein szándéka az volt, hogy a hadtestparancsnokságot a Száva északi partjára vonja vissza, de a városban őrzött foglyokat sem magával vinni, sem elengedni nem akarta, s állítólag ezért adott parancsot likvidálásukra. Mindennek alapján a vizsgálóbíró kötelességének érezte, hogy eljárást kezdeményezzen Hortstein tábornok ellen. Az ügy a B/209/19 szám alatt került regisztrálásra.

A vizsgálóbizottság módszeresen látott munkához és komoly erőfeszítéseket tett az eset felderítésére. Tény, hogy kezdetben annak megállapítására törekedtek, vajon megállapítható-e Hortstein tábornok felelőssége a likvidálási parancs kiadásában. Később azonban, minthogy egyre valószínűbbé vált, hogy nevezett ellen nem lehetséges egyértelmű és határozott bizonyítékot találni, a vizsgálat – Hortstein személyétől immár függetlenül – már a parancs ismeretlen kiadójának azonosítására irányult.

Hogy a mézárálás valóban megtörtént, aziránt a bizottság tagjainak aligha lehetett – és nem is volt – bármiféle kétsége. Az első világháború során az osztrák–magyar katonák által elkövetett háborús bűncselekmények közül ugyanis minden bizonnyal ez az ügy kapta a legnagyobb sajtónyilvánosságot. A neves svájci kriminológus és jogász, R. A. Reiss,⁷ aki akkoriban a *Gazette de Lausanne* nevű lapot rendszeresen tudósította a háborús Szerbiából, habozás nélkül közhírré tett minden olyan tudomására jutott gaztettet, amit az osztrák–magyar haderő Szerbia illetve a szerb nép ellen végrehajtott. (Reiss figyelme mindamelllett kiterjedt a központi hatalmak többi hadseregei által elkövetett háborús bűncselekményekre is.) Az antant és a semleges államok sajtója pedig rendre átvette Reiss beszámolóit, így azután a nyugati közvélemény alaposan tájékozva volt Ausztria–Magyarország katonáinak „bestialitásáról”.⁸

A Sabacon történetek természetesen nem hiányoztak a svájci professzor publikációiból. Így a következő részlet – noha időpont megjelölése nélkül – kétség kívül az 1914. augusztus 17-i esetre vonatkozik. „A 28. landwehr gyalogezred tizedese tanusítja, hogy Sabacon a

---

⁵ Az áldozatok száma a későbbi beszámolóokban és vallomásokban meglehetősen széles sávban – 53 és kb. 150 között – mozgott.

⁶ Lothar Hortstein, Edler von (Olmütz, 1855. október 15. – Troppau, 1944. augusztus 4.) osztrák–magyar gyalogsági tábornok. A világháború elején a IX. hadtest parancsnoka, de már 1914 augusztus végén felmentik, majd október 1-jével nyugdíjazzák.

⁷ Archibald Rudolph Reiss (Hechtsberg, 1875. július 8. – Belgrád, 1929. augusztus 7.) törvényszéki kriminológus, kémikus, jogász, újságíró. A világháború kitörésekor a szerb kormány hívására vizsgálatot folytatott az osztrák–magyar hadsereg által a szerbekkel szemben elkövetett kegyetlenkedésekkel kapcsolatban. Elkötelezett hívévé vált a szerbek ügyének: 1915-ben elkísérte a visszavonuló szerb hadsereget az albániai „halálmenetben”, 1918-ban pedig a győztes szerb hadsereggel tért vissza Belgrádba. A szerb Vörös Kereszt egyik megalapítója.

⁸ Az osztrák–magyar közös külügyminisztérium a maga részéről azzal igyekezett ellensúlyozni Reiss tevékenységének kedvezőtlen hatását, hogy rendszeresen közzétette az antantállamok hadseregei által elkövetett hasonló jogsértéseket. Lásd: Bizonyítékok az Ausztria-Magyarországgal hadat viselő államok által a nemzetközi jogon ejtett sérelmekről. Lezárattott 1915. január 31-ikével. Wien, 1915. A későbbiekben még további három pótfüzet került kiadásra. – A kiadványokat megküldték a Monarchia külképviseleteire azzal a szándékkal, hogy segítségükkel a diplomaták megfelelően tájékozathassák a külföldi közvéleményt. Mondani sem kell, hogy az efféle propaganda hatékonysága össze sem volt hasonlítható az ellenséges illetve semleges sajtóban érvenyesülő hírverésével.

templom mögött az osztrákok (Austrians) több mint 60 civilt megöltek. Ezeket előbb oda (ti. a templomba) bezárták. Szuronnal mészárolták le őket, hogy takarékoskodjanak a löszerral. A kivégzésben részt vevő katonák nyolcan voltak. A tanú nem bírta elviselni a látványt. A testek két napig heverték temetetlenül a téren. A nyolc katona magyar volt. Egy tábornok és egy tiszt adott parancsot a mészárlásra. Az áldozatok között sok öreg és gyerek volt.”⁹ Nemkülönb ez is: „Tanúim (úgy osztrák hadifoglyok, mint szerb civilek) kijelentéseiben visszatérő utalás szerepelt a szabácsi templom mögött lemészárolt civilekre. Néhány tanú azt állította, hogy a közös sír 120 áldozatot tartalmaz, mások szerint 60-nál nem többet.” Ezt követően elmondja, hogy felnyitatta a sírt, mégpedig a város polgármestere, rendőrfőnöke, néhány tiszt, valamint a *Times* című lap levelező tudósítója jelenlétében. Majd így folytatja: „A sír mérete 9×3×3,5 méter. Mikor a felső kb. 1 méteres földréteget eltávolították, különféle testhelyzetű hullák kezdtek előtűnni. Ezeken a holttesteken a parasztok helyi viselete volt, mindnek a lábán „opánka”. Egyik kezükre még mindig vékony kötél csavarva. A bomlás előrehaladott volta és a testek összekeveredett helyzete miatt lehetetlen volt pontosan megbecsülni az áldozatok számát. Hasonlóképpen lehetetlen volt a sebek vizsgálata alapján megállapítani haláluk bekövetkeztének okát. Ennélfogva elegendőnek tekintettem a sír egy részének feltárását annak megállapítására, vajon tanúim vallomásai e mészárlásra vonatkozólag megfelelnek-e a tényeknek. Külön felfigyeltem arra, hogy az áldozatok keze meg volt kötözve. Annak alapján, amit láttam, a szerencsétlen áldozatok száma jóval meghaladhatta a hatvanat.”¹⁰

A sabácsi templomnál történt mészárlásról nem csupán Reiss beszámolója alapján tudunk. Igaz, a hivatalos osztrák első világháborús hadtörténeti sorozat vonatkozó kötetében¹¹ hiába keresünk erre utaló leírást, csakúgy, mint a hasonló magyar – igaz, hogy befejezetlenül maradt – kiadványban.¹² Nem említi Julier¹³ sem, Bánlaki (Breit)¹⁴ pedig közvetve tagadja, hogy az internáltakat a Monarchia katonái lötték le. Ezzel szemben részletesen – méghozzá mondhatni naturalisztikus aprólékossággal – ír róla József főherceg.¹⁵

---

⁹ R. A. Reiss: Report upon the Atrocities Committed by the Austro-Hungarian Army during the first Invasion of Serbia. London, 1916. 39–40. o.

¹⁰ Uo. 131–132.

¹¹ Österreich-Ungars letzter Krieg. Hrsg. vom Österreichischen Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv. Bd. I. Wien, 1930.

¹² A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerkeszti és kiadja a Magyar Királyi Hadilevéltár. 4. kötet. Budapest, 1929. (A továbbiakban: A világháború 1914–1918.)

¹³ Julier Ferenc: 1914–1918: A világháború magyar szemmel. Budapest, 1933.

¹⁴ „Annál több kellemtelenséget okozott a csapatoknak a fanatizált lakosság, amelynek ellenséges magatartása arra készítette Dáni tábornokot, hogy a városban visszamaradtakat a magas rács által körülvelt templomtérré internálja. Miután a templom tornya a további harcok folyamán magára vonta a szerb tüzérség tüzét, ettől természetesen az internált lakosság is szenvedett, ami az ellenségnek alkalmmul szolgált, hogy nagyfokú kegyetlenséggel vádolja meg az osztrák–magyar hadvezetőséget, holott az internálás csak azért történt, mivel alattomos módon a lakosság is résztvett a harcokban és legjobban bizonyítja az internálás szükségességét ama körülmény, hogy amidőn Dáni tábornok különítményével éjjel több déli és délnyugati irányból jövő ellenséges támadást visszaverni kényszerült, ezalatt a szerb lakosság kísérletet tett, hogy az internálás helyéről kitorve, Dáni tábornok csapatait hátban támadja meg. Augusztus 15-én a 2. hadseregparancsnokság a szerb lakosságnak Rumára való evakuálását rendelte el.” *Doberdói Breit József: Az 1914. évi osztrák–magyar–szerb–montegrói hadjárat.* Budapest, 1926.

¹⁵ „53 komitáció! Tersztyánszky, vagy Hortstein lövette agyon? Vagy a szerb tüzérség lötte őket halomra? S még el sem temették, pedig egy része már bűzös oszlásnak indult. Elmegyek az utca sarkára, hol törzsem vár

*A sabáci templom mögött feltárt tömegsír részlete.
(R. A. Reiss: Report upon the Atrocities Committed by the Austro-Hungarian Army
during the First Invasion of Serbia. London, 1916. 130. o.)*

Mindenesetre akár tudtak a vizsgálóbizottság tagjai informálisan a mészárlásról, akár nem, az eljárás során hivatalos bizonyítékokra volt szükségük. Ezért valamennyi olyan intézményhez vagy kormány szervhez kérdést intéztek, amely egy efféle üggyel kapcsolatban keletkezett dokumentummal egyáltalán rendelkezhetett. Különös módon azonban mind az osztrák hadilevéltárból (Kriegsarchiv), a felszámolás alatt álló közös külügyminisztériumból, az egykori osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokságtól (AOK), vagy az új osztrák külügyminisztériumból rendre negatív válaszok érkeztek.¹⁶ Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy ilyen akták egyáltalán nem léteztek. Az első világháború alatt a Monarchia közös külügyminisztériuma két ízben is kezdeményezte annak kiderítését, mi igaz a Reiss publikációiban a sabáci ügyre vonatkozó állításokból. Először még 1914 novemberében, amikor a svájci *Gazette de Lausanne* hasábjain jelent meg a svájci beszámolója a vérengzésről. A külügy hivatalos megkeresésére az osztrák–magyar balkáni haderő főparancsnoksága akkor azt a választ adta, hogy a város elfoglalását követően mintegy 120 komitácst, akik „pénztárakat és üzleteket fosztogattak”, elfogtak és agyonlőtték.¹⁷ Ez a magyarázat – amelyik tehát nem tagadta a kivégzés tényét – aligha lehetett alkalmas arra, hogy az aggódo közvéleményt megnyugtassa. A külügyminisztérium azonban

---

rám és elrendelem, hogy a haldoklókat istápolják s a halottakat temessék el.” *József főherceg: A világháború, amilyenek én láttam.* I. kötet. Budapest, 1926. 36. o.

¹⁶ Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/7., 13., 45., ill. 56.

¹⁷ Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/56.

nyilván beírta vele, egészen addig, míg Reiss újabb brosúrája 1915-ben meg nem jelent.¹⁸ Újra a balkáni haderő parancsnokságához fordultak, ám ekkor az volt a válasz, hogy az 1914 augusztusában Sabác térségében harcoló IV. és IX. hadtest parancsnoksága az illetékes. A külügy a hadseregfőparancsnoksághoz (AOK) fordult, ám onnan még csak válasz sem érkezett.¹⁹ Tény, hogy a világháború utáni vizsgálat során e két utánjárás kísérlet dokumentumai nem kerültek elő.²⁰

A vizsgálóbizottság megkísérelte megvonni azoknak a tanúknak a körét, akik rendelkezhetek megbízható információkkal Hortstein aznapi tevékenységéről. A vizsgálatot folytatók feltételezték, hogy annak, aki az ominózus parancs kiadását hallhatta, kétségkívül a hadtestparancsnok közelében kellett tartózkodnia. A bizottságnak szinte valamennyi olyan személy tanúvallomását sikerült beszereznie, akik a hadtest törzséhez (vezérkarához) tartoztak, bár maga a vezérkari főnök, Martinek ezredes időközben elhalálozott.

Hogyan kerültek az internáltak a templomkertbe, arra nézve többféle beszámolóval is rendelkezünk. Karl Mihanovic tábornok, az események idején a cs. és kir. 44. gyalogezred parancsnoka, az 1919-es vizsgálat során korabeli naplóját idézte:

„Az augusztus 13., 14. és 15-i harcok után a sabáci megszálló csapatok parancsnokává neveztek ki; ezen a napon a IX. hadtest déli irányban átvonult a városon, attól délre egész napos heves harcba keveredett, majd este a hadihídon keresztül újra átment az északi partra. Ugyanezen a napon a szerb templomban sok internált helyi lakosra lettem figyelmes, melyekre őrség vigyázott. Asszonyok jöttek és ételt hoztak a férjükhöz. Ki rendelte el ezeknek az embereknek az összegyűjtését és internálását, számomra ismeretlen.

Augusztus 17. (...) A kritikus délutáni órák során különféle jelentések és híresztelések jutottak el hozzám frontunk kedvezőtlen helyzetéről, köztük az a hír is, hogy a szerb templomban internált szerbeket lemészárolták. Később semmi egyebet ezekről a szerbekről nem hallottam és nem is éreztem kedvet magamban további érdeklődésre. Az augusztus 18., 19. és 20-i változatos események minden további emlékemet kitérítették.”²¹

Dáni Balázs tábornok szerint „21 óraker körülbelül 800–900, a városból kiűzött férfi nyomult be a városba, akiket csak nagy nehezen, fegyveres fenyegetéssel lehetett a templomba terelni és elzárni.”²²

A vizsgálóbizottság záróbeszámolója alapján a történeteket a következőképpen rekonstruálták: Sabác elfoglalása azért bizonyult rendkívül véresnek, mert egy kis számú szerb reguláris egység mellett sok komitácsi és helybéli lakos – köztük asszonyok is – lőttek a benyomuló osztrák–magyar katonákra a házból, miáltal a települést végül házról házra folyó utcai harcban kellett megszállni. A felkelők közül kb. 150-en (az asszonyokkal együtt) kerültek fogságba és lettek a templomban, majd a körülötte lévő, vasráccsal körülkerített téren (valószínűleg temetőben) internálva. Bizonyosra vehető, hogy 1914. augusztus 17-én délután 1 óra körül ezeket a felkelőket egy gyalogsági különítmény egy zászlós parancsnoksága alatt agyonlőtte. A holttesteket a rákövetkező napok egyikén tömegsírba temették. Sem a zászlós, sem a különítmény, sem az a tisz, aki állí-

¹⁸ How Austria-Hungary Waged War in Serbia. Paris, 1915.

¹⁹ Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/56.

²⁰ Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/59.

²¹ Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/29.

²² Idézi: A világháború 1914–1918. 88. o.

tólag az agyonlövési parancsot kiadta, nem azonosítható. Közvetlen szemtanúkat nem sikerült találni. A felvett tanúvallomások teljesen eltérnek abban, mi lehetett az agyonlövés indoka.

Több tanú véli úgy, hogy maguk a katonák – az addigi harcok tapasztalatai miatt elkeseredve, mintegy bosszúból – parancs nélkül hajtották végre a mérszárlást. Így például a következő vallomástevő, Rudolf Huppert őrnagy: „A szerbek sabáci lelövésének napját végig a IX. hadtestparancsnokságon töltöttem. Egyáltalán nem hallottam, hogy bárki is parancsot adott volna a lelövésükre. Ennek ellenére természetesen megtörténhetett. Számomra az egész ügy kizárólag hallomásból ismert. A kivégzés idején katonai helyzetünk igen kritikus volt, mivel a szerbek a város peremén álló csapatainkat túlerővel és igen hevesen támadták, és a várost is lőtték. Ennek következtében pánik tört ki és a trén már megkezdett visszavonulása vad meneküléssé változott. Ebben a zűrzavarban lehetséges, hogy valaki felsőbb utasítás nélkül azt tanácsolja vagy parancsolja, hogy a fogoly szerbeket le kell lőni, és csupán feltételezik, hogy a hadtestparancsnokság parancsáról van szó. Tény, hogy az egyetlen, a Száván átvezető hidat szétlőtték, így a foglyok elszállítására nem tűnt lehetségesnek. Ezen kívül ez a csoport számunkra bizonyos veszélyt jelentett arra az esetre, ha a szerbek túlerejű támadása áttör.”²³

Ezzel szemben áll Lütgendorf vallomása, amely meglehetősen határozottan fogalmaz:²⁴ „A templomban kb. 120 szerbet találtam bezárva, főleg öregeket, nőket és gyerekeket. Mélyen megragadott ezeknek az összezsúfolt, éhező és szomjazó embereknek a látványa. A templomban szörnyű bűz volt. Első gondom, hogy ezen a rettenetes nyomorúságon enyhítsek, az volt, hogy engedélyeztem az embereknek a templom vasráccsal körbevett udvarán való tartózkodást, valamint hogy ellátást és vizet hozattam nekik.

A templomba történt belépésemkor kíséretemben csupán Schäffer vezérkari százados és további egy fő tartózkodott.

Tovább ezekkel a foglyokkal nem törődhettem, mivel ki kellett adnom a következő napra (VIII. 16.) a Mišarra való előrenyomuláshoz az utasításokat és utánam Hortstein altábornagy lett a legfőbb parancsnok. (...)

17-én csapataim Sabác déli szegélyén álltak, hamarosan harcba szálltak az előrenyomuló szerbekkel; az ellenséges tüzérségi tűz rendkívül hatásos volt, kiterjedt a városra és a hadihídra is. Jelentések jöttek, hogy a helyzet a szegélyen kritikussá vált.”

Itt a korabeli naplóból származó tömör, szó szerinti feljegyzések következnek:

»Törzsemmel kimentem (a posta épületében lévő tábori irodából), hogy a csapatoknak nyugalmat mutassak, és hogy a helyzetről tájékozódjam. Ekkor váratlan gyalogsági tűz jött. Kb. 120 embert lelőttek, akik a templomkertbe voltak zárva.

A IX. hadtestparancsnokság ezen cselekedetét bestiálisnak tartom.

Hamarosan pánik tört ki, a tréncocsikat alig lehetett megállítani.«

Így a naplóm!

Ezen hevenyészett feljegyzéseimhez magyarázatképpen hozzá kell fűznöm, hogy vezérkari főnökömmel, Branco őrnaggyal (jelenleg jugoszláv szolgálatban), egy másik ve-

---

²³ Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/44.

²⁴ Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/24.

zérkari tiszttel, és ha nem tévedek, a segédtisztemmel, gróf Esterházy Móriccal a lövésekre (melyeket még a posta épületéből hallottunk) az utcára siettünk, mivel ijedt kiabálás hallatszott: »a szerbek betörték a templomnál, itt vannak a komitácsik!«

Közvetlenül ezt követően láttunk tréncokszikát páni félelemben tovaszárguldani. Csak felemelt fegyverrel az utca közepére állva lehetett a kocsik legénységét észre téríteni, ami után a templomudvarhoz siettünk.

A templom kerítéséhez közeledve tisztázódott a helyzet.

A templom kerítésénél állt egy zászlós egy lövésre kész különítménnyel. Rákiáltottam:

»Tüzet szüntess!«

Sajnos azonban már túl késő volt, a mészárlás megtörtént!

Erre ráripakodtam: »Miért lő védtelen foglyokra? Ki adott erre parancsot?«

Válaszul a zászlós – azt hiszem fehér parolija²⁵ volt – ezt mondta: »a IX. hadtestparancsnokság közvetlenül távozása előtt megparancsolta, hogy a szerbeket – az ott internált bolgárok kiválogatása után – le kell löni.« (...)

Hortstein altábornagynak²⁶ és vezérkari főnökének, Martinek ezredesnek tudnia kell, kiadták-e és ha igen, kicsoda, a védtelen foglyok lelövésére vonatkozó parancsot, valamint, hogy mindez miért történt.”

Lütgendorf tehát egyértelműen Hortsteint gyanúsítja a parancs kiadásával. Maga az érintett azonban határozottan tagadta ezt.²⁷ Védekezését alátámasztotta a hadilevéltár által összeállított részletes szakértői jelentés is annak a valószínűségéről, elkövethette-e egyáltalán Hortstein gyalogsági tábornok azt a bűncselekményt, amellyel kapcsolatban neve felmerült. Ez a dokumentum, miközben részletesen ismerteti a hadtestparancsnok tevékenységét a kritikus napon, kizárja a lehetőségét annak, hogy Hortstein kiadhatta a szóban forgó parancsot, mégpedig azon az alapon, hogy augusztus 17-én nem került sor az osztrák–magyar erők visszavonására a Száva északi partjára, ennél fogva a tábornok nem is gondolhatott a foglyok lelövésére.²⁸ A hadilevéltári szakértők azonban kétség kívül félreértelmezték (szándékosan vagy csupán figyelmetlenségből) a hadtestparancsnokkal szemben megfogalmazott gyanút: az erősödő szerb nyomás következtében Hortstein tényleg visszavonta parancsnokságát az északi partra, és számításba kellett vennie a város kiürítését is.

Hortstein ártatlansága mellett szólt a tanúk egy része is. Így például Erich Czuber százados: „Határozottan tudom, hogy a IX. hadtestparancsnokság arról a körülményről, miszerint a sabáci templomban kb. 100–150 internált szerb lakos található, egyáltalán nem tudott. Én magam ugyanis augusztus 16. és 17. kritikus óráiban végig őexcellenciája, a hadtestparancsnok közelében tartózkodtam, aki nekem parancsokat diktált, továbbá a vezérkari osztály irodájában, anélkül hogy akár egyetlen szót is hallottam volna »internálásról!«

---

²⁵ Egon Himsch százados vallomása szerint abban az időben Sabácon és környékén két fehér parolis ezred tartózkodott: a 92. és a 94. közös gyalogezredek, mindkettő a 29. hadosztály alárendeltségében. A IX. hadtest törzsszázadát a 18. gyalogezred adta, nekik sötétvörös hajtókájuk volt. Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/34.

²⁶ Lütgendorf tévesen adja meg Hortstein rangját, hiszen ő már 1911 óta gyalogsági tábornok.

²⁷ Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/11.

²⁸ Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/3.

Magam csak akkor szereztem róla tudomást, amikor augusztus 17-én kb. délelőtt 10-kor (naplóm szerint) a templomkertbe mentem, ahol a törzsnek néhány lova volt. Ez alkalommal beléptem a templomba, láttam, hogy tele van internálttal, akik közül néhányan – különösen egy állítólagos osztrák – a segítségemet kérték. A törzshöz visszatérve minderről jelentést tettem öexcellenciájának illetve a vezérkari főnöknek. Ezen mindkét úr igen elcsodálkozott és – néhány sürgős szolgálati ügy elintézését követően – vizsgálatot helyeztek kilátásba.

Erre azonban nem került sor. Mert röviddel ezt követően az események arra kényszerítették a IX. hadtestparancsnokságot, hogy Sabácot elhagyja. A hadtest törzsének elvonulásáig annak közvetlen közelében maradtam, de semmiféle parancsot nem hallottam az internáltak lelövetésére. Én magam még Sabácon maradtam, mivel öexcellenciája parancsára a törzs lovait össze kellett szednem és aztán a hadihídon keresztül a klenaki állomásra kellett vezetnem. Mikor e parancs végrehajtása során a templomnál lévő lovakért mentem, láttam, hogy a templomban továbbra is internáltak vannak.”²⁹

Ugyanezt támasztja alá Gustav Grabscheidt őrnagynak, a IX. hadtest hírszerző tisztjének a vallomása: „1914. augusztus 13-án a IX. hadtestparancsnokság Rumán tartózkodott és Dáni vezérőrnagy dandárjával (mely két magyar gyalogezredből áll) elfoglalta Sabácot. A hadtestparancsnokság megbízásából 13-án felkerestem Dáni vezérőrnagyot és megtudtam tőle, hogy Sabác bevételekor elkeseredett utcai harcokra került sor, melyben reguláris szerb csapatok csekély erővel, ezzel szemben főleg a sabáci és környéki férfi és női civil lakosság vett részt. A reguláris szerb erők nagyságát Dáni vezérőrnagy legfeljebb egy zászlóaljra becsülte. Dáni vezérőrnagy elmondta nekem, hogy éjszaka erős komitácsi támadásra számít, ezért csapatait Sabác szegélyén, és nem kijebben, a közelben lévő magaslatokon helyezte el. Mikor este 7 körül Sabácról Rumába visszatértem, puskatüzet hallottam, annak jeléül, hogy a várt támadás bekövetkezett.

Augusztus 16-án dél körül a IX. hadtestparancsnokság visszatért Sabáca. Jelentették nekem és magam is személyesen megállapítottam, hogy Sabác templomában kb. 150 szerb férfi fogoly és egy házban mintegy 50 szerb női fogoly található. Szolgálatilag megállapítottam továbbá, hogy ezek a foglyok 13-áról 14-ére virradó éjjel a következőképpen kerültek fogságba. A délkeleti irányból támadó komitácsiknak sikerült csapataink frontját áttörni és a két sabáci főutca kereszteződéséig (a főtérig) nyomulni, ahol Dáni vezérőrnagy a törzsével tartózkodott. Ütközet fejlődött ki, Dáni vezérőrnagy megsebesült és csak két, véletlenül a közelben tartózkodó gyalogszázadnak volt köszönhető, hogy a csoportot nem rohanták le. Az elhárító harc során, mely elkeseredett kézitusaig ment, az 50 nőt és 150 férfit fegyverrel a kézben fogták el, és kényszerítették a házba, illetve a templomba. Természetesen lefegyverezték őket.

Miután ezeket az embereket megszemléltem, kiadtam a parancsot, hogy haladéktalanul szállítsák őket Klenakba, s e célból hadtápcsapatot hozattam Klenakból. Augusztus 17-én utánanéztam a dolognak és kérdésemre, miért nem teljesítették még mindig a parancsomat, jelentették, hogy az mindeddig nem volt lehetséges, mivel a trént és a sebesülteket az egyetlen rendelkezésre álló hídon kellett visszavinni, amit magam is helyesen tartottam. Megismétltem a korábbi parancsomat és távoztam. Augusztus 17-én

---

²⁹ Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/16/49.

délben a szerbek Mišar felől erősen támadták Sabácot, a helység északi szélén csapataink között pánik tört ki. Ennek következtében az egész Sabácon lévő trén 2000 kocsival dél felé ment a városon keresztül. Ha a támadást, amely a pánikot kiváltotta, nem sikerült volna időben megállítani, a település szélén álló csapataink háta is veszélybe kerül. A szerb templom a 150 komitácival kb. 1000 méterre csapataink mögött volt. Jogos volt a vélekedés, hogy egy ellenséges áttörés esetén a komitácsik kiszabadulnak és a település peremén álló csapataink háta ellen támadásba mennek át.

A pánik következtében a hadtestparancsnokság Klenakba ment vissza. Ettől az elvoulástól én személy szerint annyira meglepődtem, hogy éppen csak autóba ugorhattam, így nem volt időm arra, hogy a foglyokkal tovább törődhessek. Ezért nem tudom megmondani, ki adhatta ki a parancsot a lelövésükre.

Hogy Hortstein gyalogsági tábornok adta volna ki, nem tudom feltételezni, mivel ő nekem mint hírszerző tisztnek erről minden emberi számítás szerint biztosan beszélt volna. Ugyanis én délelőtt, majd közvetlenül a visszavonulásunk után a bennünket Klenakba átvivő dunai monitor kabinjában hosszabb időt töltöttem Hortstein gyalogsági tábornokkal együtt, és főleg a monitoron az utóbbi órák eseményeit részletesen megbeszéltük.

Nevezett foglyok lelövéséről később Klenakban... pletykaszinten hallottam, valamint az AOK parancsából, melynek megfelelően a háború folyamán két ízben is nyilatkoznom kellett erről az ügyről.³⁰

Robert Töply, a IX. hadtest akkori egészségügyi főnöke azt tapasztalta, hogy a templomban 100–150 szerb internált található, főként öregek, nők és gyerekek. A higiéniai viszonyok „kielégítőek” voltak. Augusztus 18-án kora reggel a Klenakban (vagyis az északi parton) éjszakázó IX. hadtestparancsnokság elhagyta Sabácot, hogy Rumába vonuljon be. Töply szerint „a gépkocsimba egy, a szűkebb törzshöz tartozó vezérkari százados szállt be, aki szellemileg zavart benyomást keltett, de hamarosan megnyugodott. Elmesélte, hogy Sabácon internáltakat löttek le. Kinek a parancsára történt mindez, számomra nem ismeretes. Teljességgel lehetségesnek tartom azonban, hogy a vezérkari főnök, Martinek ezredes abban az izgalmi állapotban, melyben akkoriban volt, önállóan adta ki a parancsot.” A későbbiekből kiderül, hogy Töply doktornak határozottan rossz véleménye volt az ezredesről, ezért tartotta őt alkalmasnak a végzetes lépés megtételére.³¹

A vizsgálóbizottság beszámolója úgy tudja, hogy Lütgendorfon kívül volt még egy tanú, aki közvetlenül az események után járt a helyszínen. Dr. Heinrich Zermann hadbíró őrnagy megpróbálta kideríteni, mi történt, és az ott ácsorgó katonáktól (egy kadéttól és egy szakaszvezetőtől, mindkettőnek fehér parolija volt, tehát vagy a 92., vagy a 94. gyalogezredbeliek lehettek) a következő felvilágosítást kapta: egy ismeretlen tiszt a sabáci bank első emeleti ablakából odahívott egy épp akkor az utcán elhaladó különítményt, majd megparancsolta nekik, hogy „a templom előtt lévő embereket lőjék le”. Erre a különítmény a parancsot végrehajtotta. Ehhez az őrnagy még annyit tesz hozzá, hogy mikor a szerbek lőni kezdték a várost, valaki a templomnál Szerbiát kezdte éltetni. Erre adta volna ki a tiszt az említett parancsot.³²

³⁰ Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/37.

³¹ Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/30.

³² Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/50.

Mínthogy az írásos vallomások egyetlen árva bizonyítékot vagy akár csak utalást sem tartalmaztak Hortstein ellen, néhány közülük pedig kifejezetten cáfolta, hogy a hadtestparancsnok kiadhatta az ominózus parancsot, a vizsgálóbizottság, nem látván értelmét a további nyomozásnak, az ügyet vádemelés nélkül zárta le azzal, hogy sem Hortstein bűnössége, sem a valódi felelős személye nem állapítható meg.³³

Bármennyire is kikosarozták a megkérdezett intézmények a vizsgálóbizottságot, az osztrák hadilevéltár mégiscsak őrzött (és ma is őriz) legalább egy, a sabáci vérengzéssel (is) kapcsolatos iratanyagot.³⁴ Ez a dossziétöbbek között Zedwitz grófnak, a 29. közös gyaloghadosztály 1914 augusztusában felmentett parancsnokának ügyével kapcsolatos dokumentumokat tartalmazza. (Nevezett tábornokot számára sérelmes módon mentették fel beosztásából és jogorvoslati kérelmet nyújtott be.) Közöttük megtalálható két tanúvallomás, melyekben a sabáci események is szerepelnek. Sajnálatos módon egyiket sem szemtanú írta, ám mindkettő ugyanazt a személyt nevezi meg az információk forrásául: gróf Esterházy Móricot,³⁵ a 7. gyaloghadosztály parancsnokának, Kasimir Lütgendorfnek az adjutánsát. Ezek szerint tehát volt még valaki, aki – ha nem is szemtanúként – közvetlenül a történetek után járt a helyszínen!

Az első irat szerzője Johann von Wettstein tartalékos hadnagy, a tárgyalt időszakban ugyancsak adjutánsként szolgált. A dokumentum legfontosabb részében a következőket olvashatjuk:

„A cs. és kir. 2. hadseregpáncsnokságnak, Dobromilban

Dobromil, 1914. szeptember 14.

A Kanzleidirektion parancsára a IX. hadtest parancsnokának, őexcellenciája Hortstein gyalogsági tábornoknak folyó év VIII. 17-én Sabácon és Klenakban tanúsított magatartásával kapcsolatos személyes észrevételeimről, továbbá a hadsereg vezérkari főnökének, Mecenseffy vezérőrnagy úrnak különleges utasítására mindarról, amit erre vonatkozólag velem szóban gróf Esterházy Móric tartalékos hadnagy közölt, a következőket jelentem. (...)

A templom kertjében egy nagy csomó holttestet láttam, kb. 80-at. Arra a kérdésemre, hogy mi ez, gróf Esterházy hadnagy azt válaszolta, hogy olyan civil foglyok, akiket ma délelőtt lőttek le. Ő éppen akkor ért ide, amikor 11 óra körül a templom előtt az utcán álló katonák vadul tüzelni kezdtek ezekre a foglyokra. Azonnal »tüzet szüntess«-t vezényelt, és kérdőre vonta az egész eseményt passzívan szemlélő gyalogsági kadétot. Ez azzal mentegette magát, hogy nem sokkal előbb egy számára ismeretlen tábornok autóval végighajtva az utcán azt a parancsot adta, hogy a foglyokat – mivel azok annak hírére, hogy a szerbek közelednek és már a várost lövik, nyugtalankodni kezdtek – a bolgárok kivételével le kell lőni. A csapatok ezt hallván azonnal tüzelni kezdtek. Gróf Esterházy hadnagy közbelépése már elkésett, addigra az összes fogoly holtan vagy halá-

---

³³ Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/59.

³⁴ Kriesarchiv, AOK 516 Res. Ennek az aktának a sabáci eseményekkel kapcsolatos vonatkozásaira a kiváló osztrák hadtörténész, Rudolf Jeřabek ismert Potiorek-életrajzában szerepel elsőként utalás: *Rudolf Jeřabek: Potiorek. General im Schatten von Sarajevo. Graz–Wien–Köln, 1991. 164.*

³⁵ Gróf Esterházy Móric (Majkpuszta, 1881. április 27. – Bécs, 1960. június 28.) arisztokrata politikus. 1917. június 15-től augusztus 23-ig Magyarország miniszterelnöke.

losan sebesülten egy kupacban hevert. Délután 6 körül még láttam ezt a hekatombát, a hullák temetetlenül heverték a napon.

Mikor nem sokkal ezután visszamentünk a 7. hadosztályparancsnokságra, láttam egy autót gyors ütemben távolodni, melyben sok tiszt volt. Azt hiszem ez Hortstein gyalogsági tábornok volt a törzsével.”

A másik dokumentum szerzője Karl Glöckner vezérkari alezredes, aki egyebek között ezt írta:

„A cs. és kir. 2. hadseregparancsnokságnak, Dobrimilban
Dobrimil, 1914. szeptember 14.

A hadseregparancsnokság szóbeli parancsára a következőket jelentem:

Az augusztus 15-i ill. 16-i³⁶ sabáci eseményekkel kapcsolatban a IX. hadtest parancsnokával szemben megfogalmazható szemrehányások a következők: (...)

3. Azáltal, hogy a sabáci kivonulás alkalmával minden ok és jogalap nélkül azt a parancsot adta, hogy a templomban internált helyi lakosokat – akik között elfogott szerb katonák is voltak – le kell lőni, nemcsak a nemzetközi jogot sértette meg, de a nyilvánosságra gyakorolt hatása révén nagyban hozzájárult az általános nyugtalansághoz.

Én magam ugyan nem hallottam, amikor öexcellenciája a parancsot kiadta, velem mindezt gróf Esterházy Móric segédtiszt közölte. A kijelentés igazsága mellett szól, hogy a kivégzőosztag parancsnoka minden esetben csakis felsőbb parancsra cselekedhet. Azonban miként azt biztosan tudom, akkoriban a hadtestparancsnokságon kívül egyetlen magasabb parancsnokság sem tartózkodott a közelben.”

A két, azonos napon keletkezett vallomásból kitűnik, hogy a 2. hadsereg parancsnoksága már a vérengzés után néhány héttel vizsgálatot kezdett, és rendelkezett is dokumentumokkal az ügyet illetően. Figyelmet érdemel továbbá, hogy Glöckner közvetlenül Esterházytól értesült Hortstein bűnösségéről, míg Wettstein nem említi ezt a mozzanatot. Az utóbbi tanúvallomás ugyanakkor érdekes egyezéseket mutat azzal a – fentebb már ismertetett – vallomással, amelyet Lütgendorf tett a Hortstein ügyben³⁷ a vizsgálóbizottság előtt 1919. december 10-én.

Maga a történet feltűnően azonos: Esterházy (vagy Lütgendorf?) éppen akkor ér oda a templom kerítéséhez, amikor a foglyok lelövetését nem tudja megakadályozni, ennél fogva a „tüzet szüntess” parancs hatástalan. Az eseményeket különleges flegmasággal szemlélő kadét (Lütgendorfnál: zászlós) szintén nem jelentős eltérés. Fontosabb azonban, hogy a parancsot kiadó ismeretlen tábornok Lütgendorf vallomásában már a IX. hadtestparancsnokság valamelyik (nyilván magas rangú) tábornokává változik.

Egy különös részlet mindazonáltal változatlan marad: a bolgárok megkímélésére vonatkozó utasítás. Elgondolkodtató, miként keveredhettek bolgárok a templomkertben internált foglyok közé. Még érdekesebb, hogy bárki is adta ki a végzetes parancsot, tisztában kellett lennie vele, hogy *vannak* bolgárok a foglyok között. Vajon honnan? Mindenesetre a bolgár életek megkímélésére vonatkozó parancs aligha lehetett hirtelen ötlet eredménye...

---

³⁶ A dokumentumba feltehetőleg tévedésből került 15-e és 16-a a helyes 16-a és 17-e helyett.

³⁷ Lásd a 24. jegyzetet!

Vajon melyik verziót minősíthetjük autentikusnak: Lütgendorfét vagy Esterházyét? Melyikük lehetett a valódi főszereplő, és melyikük próbálta a másiktól „ellopni a show-t”?

Figyelembe véve, hogy az Esterházyról szóló változat alig néhány héttel az események megtörténte után került rögzítésre, Lütgendorf vallomása pedig vagy öt esztendővel később, valamint hogy az előbbiről két tanú is beszámolt, a magam részéről hajlok arra a véleményre, hogy minden bizonnyal a magyar gróf volt az, aki megpróbálta megakadályozni a foglyok lelövetését. Következésképpen Lütgendorfot valószínűleg megcsalhatta a memóriája. Árulkodó lehet, hogy a templomkerti intervencióról szóló részletet nem saját naplója alapján idézi, az feltehetőleg később jutott tudomására.

Mindenesetre Lütgendorf vallomásának köszönhetően gróf Esterházy gyakorlatilag elkerülte az 1919-es vizsgálóbizottság figyelmét. Rendkívül különös ugyanakkor, hogy a magyar arisztokrata kikérdezése az 1914-es vizsgálat során is elmaradt, holott a két idézett tanú szerint kétség kívül fontos szerepet kellett játszania az események során. A vonatkozó aktában viszont egyetlen árva cédula utal arra, hogy egyáltalán felmerült a gondolata az ő meghallgatásának. Az 1914. szeptember 17-i keltezésű feljegyzés szerint „...gróf Esterházy Móric tartalékos hadnagy jelenleg a Semmeringen beteg. Nyilatkozata ennél fogva nem beszerezhető.”³⁸

Semmit sem lehet tudni arról, vajon a gróf felgyógyulása után megkeresték-e őt a vizsgálatot folytatók, valamint azt sem, tett-e Esterházy az ügyel kapcsolatosan bármilyen tanúvallomást. Minden jel szerint a későbbi magyar miniszterelnök megtartotta magának, amit a sabáci vérengzésről tudott.³⁹ Mindazonáltal – nem lévén ő sem szemtanú – ez a feltételezett tudás sem oldhatta volna meg a rejtélyt: ki adta ki a végzetes parancsot?

---

³⁸ AOK 516. Res.

³⁹ A bécsi Kriegsarchivban őrzött hagyatékában található visszaemlékezéseiben Esterházy Móric egyáltalán nem tesz említést a sabáci ügyről. Kriegsarchiv, Nachlass E/1779.

Ferenc Pollmann

ATROCITIES COMMITTED BY THE AUSTRO-HUNGARIAN ARMY AGAINST SERBS
AT THE BEGINNING OF THE GREAT WAR. ŠABAC, 17 AUGUST 1914

Summary

From the second half of the 19th century the international community made serious efforts to formulate the modern rules of warfare and to get them accepted in the widest possible range of the countries. In 1914, however, it turned out that most parts of The Hague conventions remained merely a dead letter: the belligerent actors applied the prohibited means and methods en masse. For the international public opinion the atrocities committed against Serbs by the Austro-Hungarian army became known in a much wider scope than similar offences of the other party. This can be mainly attributed to certain foreign observers, coming mostly from neutral states. The Swiss professor, R. A. Reiss, the excellent jurist and criminologist wrote several publications of wide publicity about his experiences of the Serbian war theatre, which he disclosed in a well-documented form. One of the cases caused the most stir was the manslaughter of ca. 120 interned civilians in Šabac, in the local churchyard. After the World War One a special inquiry committee of the Austrian Parliament, which was entitled to clear out cases of breaches of duty by officers, tried to find out who the responsible commander was who gave the order to shoot on the 17th August 1914. The charges against General Hortstein, the then commander of the 9th Austro-Hungarian army corps were not proved, and the inquiry closed without success. Other documents, however, which seems to have been unknown to the inquiring committee, give us further interesting pieces of information, drawing attention to a possible witness of the massacre, Lieut. Moritz Count Esterházy, prime minister of Hungary in 1917, who served as an adjutant in the Austro-Hungarian army at that time.

Ferenc Pollmann

LES ATROCITÉS AUSTRO-HONGROISES COMMISES CONTRE LES SERBES
AU DÉBUT DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE. ŠABAC, 17 AOÛT 1914

Résumé

A partir de la deuxième moitié du 19e siècle, la communauté internationale déploya des efforts importants en vue de fixer les règles modernes de la guerre et de les faire accepter au plus grand nombre de pays. Néanmoins, il apparut en 1914 que la plupart des conventions restèrent lettre morte : les belligérants utilisèrent tous les moyens et méthodes déclarés interdits. Les atrocités commises par l'armée austro-hongroise contre les Serbes devinrent beaucoup plus connues que les violations de droit de nature similaire perpétrées par la partie adverse et ce, grâce à quelques observateurs étrangers dont la plupart vinrent d'États neutres. R. A. Reiss, le criminologue et juriste suisse de renom fit état de ses expériences vécues sur le théâtre d'opérations serbe dans de nombreuses publications bien documentées et largement diffusées. Le massacre de quelque 120 civils locaux dans la cour de l'église de Šabac fut l'une des affaires qui fit le plus de bruit. Après la première guerre mondiale, la commission d'enquête extraordinaire du parlement autrichien, chargée d'examiner les forfaitures commises par des officiers, tenta d'établir qui avait donné l'ordre de tirer le 17 août 1914 à l'église de Šabac, mais le soupçon contre le général Hortstein, commandant du 9e corps d'armée austro-hongrois au moment des faits, ne put être prouvé et l'enquête fut classée sans suite. Néanmoins, certaines informations indiquées dans des documents ignorés de la

commission d'enquête attirent l'attention sur un témoin potentiel du massacre: il s'agit du comte Móric Esterházy, premier ministre hongrois en 1917, qui servait à l'époque comme adjudant dans l'armée austro-hongroise.

Ferenc Pollmann

DIE VON DEN ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN STREITKRÄFTEN VERÜBTEN ATROZITÄTEN GEGEN DIE SERBEN ZU BEGINN DES ERSTEN WELTKRIEGS. ŠABAC, 17. AUGUST 1914

Resümee

Ab der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts unternahm die internationale Gemeinschaft ernsthafte Anstrengungen, die zeitgemäßen Regeln der Kriegsführung zu formulieren und diese von einem möglichst breiten Kreis der Länder akzeptieren zu lassen. 1914 stellte sich dann heraus, dass der größte Teil der Konventionen nicht mehr war, als „geschriebener Segen“: Die Krieg Führenden wandten sämtliche als verboten geltenden Mittel und Methoden massenweise an. Der internationalen Öffentlichkeit wurden die von der österreichisch-ungarischen Armee gegen die Serben verübten Atrozitäten in einem viel breiteren Kreis bekannt, als die ähnlichen Rechtsverletzungen der anderen Partei. All dies war vor allem einigen ausländischen, zum größten Teil aus neutralen Staaten stammenden Beobachtern zu verdanken. Der namhafte Schweizer Kriminologe und Jurist, R. A. Reiss, berichtete in zahlreichen, einer breiten Öffentlichkeit zugänglichen Publikationen über all das, was er auf dem serbischen Kriegsschauplatz erfahren hatte und gab dies in gut dokumentierter Form kund. Eine der am meisten Aufsehen erregenden Angelegenheiten war die Niedermetzelung von etwa 120 Zivilisten aus Šabac auf dem Hof der örtlichen Kirche. Nach dem Ersten Weltkrieg versuchte eine spezielle Untersuchungskommission des österreichischen Parlaments, die zur Aufdeckung der von den Offizieren verübten Pflichtverletzungen aufgestellt worden war, herauszufinden, wer am 17. August 1914 den Feuerbefehl bei der Kirche gegeben hatte. Der Verdacht gegen den damaligen Kommandanten des österreichisch-ungarischen IX. Korps', General Hortstein, konnte jedoch nicht nachgewiesen werden, und die Untersuchung wurde ohne Ergebnis abgeschlossen. Informationen aus anderen, der Untersuchungskommission verborgen gebliebenen Dokumenten lenken jedoch die Aufmerksamkeit auf einen potentiellen Zeugen des Gemetzels, Graf Móric Esterházy, den Ministerpräsidenten Ungarns im Jahre 1917, der zu der damaligen Zeit als Adjutant in der österreichisch-ungarischen Armee gedient hatte.

Ференц Поллманн

ЗВЕРСТВА, СОВЕРШЕННЫЕ АВСТРО-ВЕНГРАМИ ПО ОТНОШЕНИЮ К СЕРБАМ В НАЧАЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ. ШАБАЦ, 17 АВГУСТА 1914 ГОДА

Резюме

Начиная со второй половины XIX века международная общественность прилагает значительные усилия в интересах того, чтобы сформулировать современные правила ведения боевых действий и чтобы они, были приняты в наиболее широких кругах мировой общественности. Позднее в 1914 году выяснилось, что большинство конвенций оказалось не более чем „мертвой буквой,“ участники военных действий в массовых масштабах применяли все

провозглашенные запрещенными средства и методы. Применяемые австро-венгерской армией по отношению к сербам зверские жестокости стали широко известными гораздо в более широких кругах общественности, чем аналогичные правонарушения другой стороны. Все это произошло благодаря нескольким иностранным наблюдателям, преимущественно бывшим гражданами нейтральных государств. Знаменитый швейцарский криминолог и юрист Р. А. Рейсс в многочисленных, широко опубликованных работах сделал отчет о том, что ему приходилось наблюдать на театрах военных действий в Сербии, опубликовав их в многочисленных органах печати. Одним, вызвавшим наибольшую огласку и интерес, делом было дело о массовом убийстве 120 шабацких гражданских сербов во дворе местной церкви. После первой мировой войны особая контрольная комиссия парламента Австрии, сформированная в целях выяснения нарушений служебных воинских обязанностей офицерами, попыталась выяснить, кто дал приказ о ведении огня у шабацкой церкви 17 августа 1914 года. Однако обвинение подозреваемого в этом командира IX австро-венгерского корпуса генерала Хортштейна не удалось доказать, таким образом расследование было закрыто без всякого результата. Другие информации, которые можно получить из различных документов, оставшиеся не опубликованными, обращают внимание на потенциального свидетеля казней – графа Морица Эстерхази, бывшего в 1917 году премьер-министром Венгрии, который в это время служил адъютантом в австро-венгерской армии.

ADALÉKOK AZ ANGOL KATONAI HÍRSZERZÉS TÖRTÉNETÉHEZ EDGAR SANDERS ÜGYÉNEK TÜKRÉBEN

Edgar Sanders az 1950 februárjában lefolyt Standard-per angol állampolgárságú vádlottja volt. E nagyszabású koncepció perben az a tény „biztosított” számára helyet a fővádlottak – közülük egy amerikai, Robert Vogeler – sorában, hogy ő volt a Standard Vilámossági Rt.-nél az anyavállalat által Budapestre delegált pénzügyi ellenőr, így a cég vezetéséhez tartozott. A perben kémkedés és szabotázs miatt 13 évi fegyházra ítélték. Ügyében hosszas, ám eredménytelen diplomáciai kötérlhúzás kezdődött, Sanders végül 1953 augusztusában szabadult, az enyhülés légkörében.

Jelen írásnak nem célja sem a per, sem az egyébként igen tanulságos diplomáciai akciók¹ bemutatása, kizárólag Sanders ügyének katonai vonatkozásaira kíván koncentrálni, egyúttal bepillantást nyújtva a brit katonai hírszerzés néhány, a hazai szakirodalom által eddig nem ismertetett alakulatának általános- és Magyarországgal kapcsolatos tevékenységébe.

Sanders katonai pályafutása

Edgar Sandersnek a brit hadsereg kötelékében eltöltött éveiről a per iratai között elfekvő vallomásai tájékoztatnak a legrészletesebben. A Standard-iratokat tanulmányozva jól elkülöníthető csoportot alkot az a kisszámú vallomás, amely nem a kihallgatók által elvárt, a koncepciónak maradéktalanul megfelelő képet fest, hanem valóban a gyanúsított saját gondolatainak és ismereteinek lenyomata. Ezek általában azon vallomások közül kerültek ki, amelyeket a vádlott saját maga dolgozhatott ki írásban. Jellemzője az ilyen vallomásoknak az, hogy olyan témákról adnak részletekbe menő tájékoztatást, amelyekről a kihallgatóknak nemigen lehetett tudomásuk, és amelyek a per szempontjából alig, vagy egyáltalán nem jelentősek. Ilyenek voltak Sanders saját katonai pályafutásának részleteire vonatkozó vallomásai, és szintén ilyenek azok is, amelyekben a SZEB missziónál végzett tevékenységéről számolt be, így az ott közölt adatokat is bizalommal fel lehet használni forrásként.

Sanders pályájának alakulásában jelentős szerepet játszott családi háttere. 1906-ban született Szentpéterváron, ahol édesapja a brit konzulátuson volt kiküldetésben.² Édesanyja dán származású udvarhölgy volt az orosz cári udvarban.³ E tényezők egybeesése miatt az angol mellett kiválóan beszélt németül és oroszul is.

Sanders 1940 elején – miután jelentkezett az MI 5-höz, de az ott felajánlott fizetést túl alacsonynak találta – válaszolt a brit hadsereg (Army) sajtóban közzétett hirdetésére, melyben idegennyelv-tudással rendelkező személyeket kerestek „Field Security,” azaz

¹ A Sanders-ügy diplomáciai vetületét l. *Szörényi Attila*: A brit-magyar diplomáciai kapcsolatok és a Sanders-ügy, 1949-53. *Valóság*, 2006/6. 74–92. o.

² *Vogeler, Robert A.*: I Was Stalin's Prisoner. London, 1952. 83. o.

³ Fővárosi Levéltár (FL) VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 14. doboz. V-600/31., 230. o.

Harctéri Biztonsági egységekbe.⁴ Katonai alapkiképzés után kém- és szabotázs-elhárító oktatásban részesült, melynek végeztével beosztották egy Field Security Sectionbe (FSS), Halstead városban (Essex megye).⁵ Feladata – a polgári rendőrséggel együttműködve, és a lakosság körében informátori hálózatot kialakítva – az volt, hogy felkutassa a rémhírek terjesztőit, és amennyiben katonák voltak, jelentse őket egységük parancsnokának, ha pedig civilek, akkor a rendőrségnek. Ellenőriznie kellett a körzetében fekvő üzemek biztonságát. Az igazgatósággal átnézték a dolgozók névsorát, és ha volt köztük külföldi, ellenőriztetnie kellett a rendőrséggel. Szintén ügyelnie kellett a térségben állomásozó katonai egységeknél a biztonsági előírások betartására: megfelelően el vannak zárva a titkos iratok, jól őrzik-e az objektumokat. Néha meg kellett kísérelnie a bejutást, hogy tesztelje az őrök éberségét. Ellenőriznie kellett, hogy a katonák közül nem fecseg-e ki valaki túl sok részletet a saját egységéről. Éjjeli légitámadások idején fel kellett kutatnia, hogy ad-e le valaki fényjelzéseket.⁶

Angliából altiszti kiképzés után 1941 nyarán Kairóba, onnan pedig Szíriába vezényelték egy ottani FS szekcióhoz. Ez az egység leginkább a Szíriában sok követőre talált német propaganda, valamint a szabotőrök és kémek ellen dolgozott, de Törökországba is küldtek ügynököket a török hadsereg és lakosság körülményeinek felmérésére. Ezt a munkát Sanders beszámolója szerint megbízható kurdok végezték. Ő maga összekötőként dolgozott a szekció szétszóródott tagjai és a főhadiszállás között. Sanders beszámolt arról, hogy Szíriában nagyon nehéz volt az ügynökhálózatot létesítése, mivel állandóan tolmáccsal kellett dolgoznia, ráadásul együtt kellett működnie a körzet francia helytartójával is.⁷

Ezután egy rövid iráni kitérő következett, melynek legérdekesebb eseménye egy háromhetes utazás volt Északnyugat-Iránba egy 60 teherautóból álló konvojjal, ami a kaukázusi szovjet csapatoknak szánt utánpótlást szállította. Sanders feladata jelentés készítése volt az északnyugat-iráni utakról és hágókról.⁸ Ezután visszakertült Kairóba, ahol régi ismerőse, Edwards alezredes révén, aki a Kairó mellett működő CSDIC (Combined Services Detailed Interrogation Center = Összhaderőnemi Részletes Kihallgatási Központ) parancsnoka volt, felvették az egységhez és elvégezte annak kihallgató-tanfolyamát. Ezután egy frissen szervezett, mozgó kihallgató-alakulathoz került, amit Bejrútba küldtek.⁹

A mobil kihallgatóegység feloszlata után visszatértek Kairóba, ám útközben meg kellett állniuk a lengyel hadtest főparancsnokságánál Gázában. Ott egy hónapon keresztül lengyel tiszteket oktattak a kihallgatás technikáira. Kairóból 1943 elején a CSDIC-vel együtt Nápolyba helyezték, ahonnan a központ a háború előrehaladtával a Róma melletti Cinecitta filmstúdióba (!) költözött. Itáliában Sanders – elmondása szerint – inkább a foglyokkal kapcsolatos logisztikai feladatokat látott el.¹⁰

⁴ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. I. doboz. V-600., 32. o.

⁵ Uo. 32–33. o.

⁶ Uo. 35. o.

⁷ Uo. 35–36. o.

⁸ Uo. 36. o.

⁹ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. I. doboz. V-600/a., 403–404., 407. o.

¹⁰ Uo. 408. o.

Rómából 1945 novemberében Ausztriába, a Graz melletti Lassnitzhöhe helységbe küldték, ahol a CSDIC egy kis alosztályt létesített, majd 1946 januárjában Grazba irányították. Pontos ausztriai tevékenységére vallomásaiban nem tért ki részletesen. Azt azonban tudjuk, hogy kiújult a Közel-Keleten szerzett maláriája, és még lábadozott, amikor kinevezték a budapesti brit katonai misszióba, ahol oroszul tudó tisztet kerestek.¹¹ Ebben az időben Sanders már századosi rangban volt.

A Sanders által említett katonai egységek

Mielőtt rátérnénk Sanders magyarországi tevékenységének bemutatására, hasznosnak tűnik, hogy közelebről szemügyre vegyük azokat az imént említett alakulatokat, amelyekben a budapesti misszióba való kinevezése előtt szolgált, hogy ennek fényében majd értékelni tudjuk itteni munkáját. Ezen egységek megismerése azért sem látszik haszontalannak, mert a brit hadsereg igen sokoldalú alakulatairól van szó, ráadásul némelyikük a magyar állambiztonsági archívumokban is mély nyomot hagyott, ám a hazai szakirodalom eddig nem foglalkozott velük.

British Army Intelligence Corps

Sanders egészen leszereléséig az Intelligence Corps (Hírszerző Alakulat), az angol szárazföldi hadsereg hírszerző és kémelhárító egységének katonája volt. A „corps” szó a brit hadseregben jelenthet hadtestet is, ám esetünkben a második jelentéséről van szó: olyan szervezeti egységet jelöl, amely valamilyen speciális feladat ellátására létesült a hadseregben, és amelynek beosztott egységei működnek a hadosztályok mellett (ilyen volt pl. a Royal Army Medical Corps, amely az egészségügyi ellátásért felelt, vagy a Royal Army Ordnance Corps, amely a logisztikai és táborfenntartási feladatokat biztosította stb.). Az Intelligence Corps a hadsereg hírszerző és kémelhárító tevékenységet végző katonáit fogta össze és biztosította minőségi utánpótlásukat. Az alakulatot a háborús szükségsszerűség hívta életre (de maig is létezik!), hiszen 1940 tavaszán (formálisan csak júliusban) alakult, és a különböző egységeknél szolgáló, már korábban hírszerzéssel foglalkozó katonák az Intelligence Corps állományába kerültek.¹² Jelmondata: „Manui dat cognitio vires” – „A tudás erőt ad a karnak.”¹³

FSS

Amikor Sanders jelentkezett a Field Security (FS) kiképzésre, az még a Military Police-on (Katonai Rendészet) belül létezett, Field Security Police (FSP) néven. Belépése után nem sokkal alakult meg az Intelligence Corps, és az FS egységek azonnal átkerültek oda. Az FSP neve FSS lett (Field Security Section, azaz Harctéri Biztonsági Szekció), egyenruhájukra felkerült az Intelligence Corps jelvénye.¹⁴

¹¹ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. I. doboz. V-600/a., 408. o.

¹² Clayton, Anthony: *Forearmed. A History of the Intelligence Corps*. London, 1993. 78. o.

¹³ Steers, Bob: *FSS. Field Security Section. Intelligence Corps Association, 1996. A „The Introduction” c. fejezet 1. oldala (oldalszám nélkül).*

¹⁴ Clayton 1993. 78. o.; FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. I. doboz. V-600/a., 405–406. o.

A szakirodalmat tanulmányozva kiderül, hogy az „FSS” kifejezés nem egy egységes szervezetet jelölt, hanem az FS szekciók összességét. FS szekciók lehettek harcoló csapatok mellé beosztva (közvetlenül a hadosztály-parancsnokságok alá rendelve), a hátszágban, valamint, speciális feladattal, kikötőkben és városokban a brit fennhatóság alatt álló vagy szövetséges területeken. Létezett ejtőernyős FSS is, a 89. FSS például részt vett a Market Garden hadműveletben.¹⁵ Egy szekció létszáma általában 13–14 fő volt.¹⁶ A szekciókat számokkal jelölték, ám egyszerre nem volt annyi szekció, mint ahány számot kiosztottak, hiszen gyakran oszlattak fel szekciót, és ilyenkor annak számát már nem viselte másik. Illusztrációképpen: 1946-ban Bécsben a 310., 291., és a 20. FSS állomásozott.¹⁷

Az FSS megalakulása után sokáig nem volt határozott a szekciók feladatköre. Sanders erről így nyilatkozott egyik vallomásában: „Az alakítás első évében senki sem tudta pontosan, hogy mi az FSS feladata és a legtöbb osztály maga sem tudta. (...) Senki sem tudta megvonni a határvonalat, ahol az FSS munkája végződött és a katonai rendőrségé kezdődött.”¹⁸ Az idő előrehaladtával a feladatok jobban kikristályosodtak, de a helyi viszonyoktól függően jelentős különbségek jelentkeztek két szekció munkája között. A harcoló csapatoknál hírszerző (elsősorban kihallgatással), kiértékelő, kémelhárító, ellenőrző és katonai rendőri feladatokat láttak el. A hátszágban, Angliában – ahogyan azt Sanders példáján láttuk – elsősorban a rémhírek, a „gondatlan fecsegés” terjedésének megállítása és a katonai egységek biztonságának garantálása volt az FSS fő célja.¹⁹

A harcok befejeződése után feladataik megváltoztak, de nem csökkentek. A legsürgősebb teendőjük a brit megszállási zónákban található német háborús bűnösök letartóztatása és kihallgatása, valamint különböző nemzetiszocialista intézmények szem elől tévesztett vezetőinek felkutatása lett. A háború után közvetlenül jelentkező, a régi ellenséggel kapcsolatos feladatok mellett fokozatosan megjelentek az új fenyegetésre adandó válaszok, amelyek lassanként túlsúlyba is kerültek. Az FSS szekciók végezték többek között a brit zónákba küldött szovjet ügynökök felderítését,²⁰ és egyre inkább érdeklődni kezdtek a kelet-európai országokban végbemenő ipari és katonai jellegű fejlemények iránt.²¹

Magyar szempontból az ausztriai FSS-tevékenység a legérdekesebb, ahol egészen 1955-ig állomásoztak a brit csapatokkal együtt FS szekciók is.²² A rendelkezésre álló források szerint Ausztria területén Bécsben (3 szekció), Wolfsbergben, Villachban, Mallnitzban, Grazban, Klagenfurtban és Fürstenfeldben volt FSS. Kikérdezték a szovjet fogságból vagy munkatáborokból visszatérő osztrákokat, akik közül a fegyvergyárakban dolgozók bizonyultak a legértékesebb információforrásnak.

---

¹⁵ Steers 1996. 85–93. o.

¹⁶ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. I. doboz. V-600/a., 406. o.

¹⁷ Clayton 1993. 201. o.

¹⁸ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. I. doboz. V-600/a., 406. o. (ÁVH-fordítás.)

¹⁹ Clayton 1993. 112–171. o.

²⁰ Uo. 194–198.o.

²¹ Steers 1996. A „The Introduction” c. fejezet 2. oldala (oldalszám nélkül).

²² Clayton 1993. 202. o.

Külön feladatot jelentettek az FSS számára a magyar menekültek. Ők kétféleképpen juthattak brit fennhatóság alatt álló osztrák területre. Az egyik lehetőséget egy olyan határszakasz jelentette, ahonnan viszonylag könnyen az angolok ellenőrizte földre léphetek a disszidensek: a szentgotthárdi kiszögellés csücske volt az a pont a magyar határon, amely a legközelebb esett egy nyugati hatalom (Nagy-Britannia) által ellenőrzött zónához. (Valószínűleg az ott érkező magyarok miatt települhetett egy FS szekció a közeli Fürstenfeldbe.) A másik utat a Bécs angol megszállási övezetébe való bejutás jelentette. A magyarok egyre növekvő száma egyszerre jelentett hírszerzői és kémelhárító jellegű feladatokat, és különleges intézkedéseket igényelt. Fényképes kartotékrendszert állítottak fel az érkezők nyilvántartására, valamint a közjük vegyülő ügynökök kiszűrésére, és széleskörű kihallgatásnak vetették őket alá, magyar tolmácsok segítségével.²³ Erre vonatkozóan egy Ausztriában szolgált FSS-tiszt visszaemlékezése szolgáltat részleteket.²⁴ A kihallgatottnak részletesen el kellett mondania élete történetét „születésének időpontjától fogva” egészen a kihallgatás napjával bezárólag. Pontosan le kellett írnia a határon való átszökésének módját, egyrészt, hogy a kihallgató meggyőződhessen róla, hogy az illető igazat mond, másrészt pedig, hogy információval szolgálhassanak az FSS embereinek, akik a határon „az ellenkező irányba utaztak.” Ezek után megszereztek tőlük minden olyan katonai vagy ipari jellegű adatot, melynek akarva-akaratlanul a birtokában voltak. A visszaemlékező tiszt szerint meglepő volt, hogy még egy „otthonülő háziasszony is láttott és hallott dolgokat, amelyek az FSS-t érdekelték.” Az ilyen kihallgatások 4 naptól akár 3 hétig is elnyúlhattak, ha az adott személy valamely fontos ipari létesítménynél dolgozott. A helyi FSS ilyenkor néha közvetlenül Londonból kapott irányelveket, hogy milyen jellegű információkra van szükség. (A már kikérdezett és megbízhatónak bizonyult menekülteket a szovjet zóna által körülvelt Bécsből a Semmeringen keresztül csempészte át az FSS a brit zónába.) Ezzel a módszerrel az FSS alakulatok tekintélyes mennyiségű információt halmoztak fel a Csepelen gyártott gépektől kezdve az egyes helységeknél állomásozó szovjet csapatokig mindenről.²⁵

A 40-es évek második és az 50-es évek első feléből származó magyar államvédelmi (ÁVO-ÁVH, Kat. Pol.) szervek irataiban igen gyakran feltűnt az FSS rövidítés. Az angol kapcsolatokkal rendelkező „kémgyanús” személyeket legtöbbször az „I.S.”-szel²⁶ vagy az FSS-szel hozták kapcsolatba. Ezek a rövidítések angol vonatkozású esetekben szinte „mitikus” jelentőséget kaptak és előszeretettel szerepeltették őket a nyomozati iratokban.

A magyar állambiztonsági szervek FSS-szel kapcsolatos ügyeiről és hivatalos felfogásáról „Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc” című belügyminisztériumi összefoglaló²⁷ nyújt részletes áttekintést. E dokumentum szerint „az angol FSS ezeknek a [magyar] disszidenseknek a folyamatos és módszeres kihallgatására »rendezkedett be«, ezzel a speciális módszerrel a magyarországi kato-

---

²³ Clayton 1993. 201–202. o.

²⁴ Steers 1996. 159–160. o.

²⁵ Uo.

²⁶ Az ún. „I.S. vonal” a [Secret] Intelligence Service-re (SIS, ismertebb nevén MI 6), vagyis az angol civil hírszerző szervre utalt.

²⁷ Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc 1945–1949. 3. k. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 4.1. A-1363/3. (A továbbiakban: Az állam biztonsága...)

nai helyzetre, a politikai és gazdasági viszonyokra utaló hírszerző-információk tömegének jutott birtokába.”²⁸ Konkrét esetekre hivatkozva azt is tudni vélik, hogy a kihallgatásoknál az FSS korábban hadifogságba esett magyar tisztet alkalmazott, később pedig civileket is. Külön kiemeli az anyag az MHBK tagjainak szoros együttműködését az ausztriai FS egységekkel. Az irat kémek beszerzésével is megvádolja az FSS-t: „A magyar államvédelmi szervek több olyan kémügyet derítettek fel és lepleztek le, amelyek a klagenfurti FSS kirendeltség valamelyik irodájában keletkeztek.”²⁹ Ezek a beszerzések általában a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok felderítésére szolgáltak. Állítólag némelyiküket még láthatatlan tinta készítésére is kioktatták, hogy majd azzal írjanak jelentéseket.³⁰

A BM összefoglalója sok magyar nevet említ, akik kapcsolatban álltak az FSS-szel és természetesen mindenhol igyekeznek megjegyezni, hogy az illető a régi „horthysta” rendszer bizalmi embere (katonája), vagy nyilas pártszolgálatos volt. A kor magyar biztonsági szerveire közismerten jellemző súlyos túlzások és a több esetben teljesen hiányzó konkrétumok arra figyelmeztetnek, hogy a közölt adatokat óvatosan kell kezelnünk. Mindenesetre a brit szakirodalom és visszaemlékezések alapján megállapíthatjuk, hogy az FSS valóban komolyan foglalkozott a magyar menekültek kikérdezésével az 1945–1955 közötti magyarországi ipari és katonai viszonyok megismerése érdekében. A visszaemlékezésekben található olyan megjegyzések pedig, mint például amelyik az FSS-nek a határon a magyar menekültekkel „ellenkező irányba utazó”³¹ embereiről szól, vagy amelyik arról beszélt, hogy az „FSS jelentős forgalmat bonyolított Magyarország és Ausztria között oda-vissza,”³² arra engednek következtetni, hogy a magyar államvédelmi szervek feljegyzései nem voltak minden alap nélkül valók, bár az egyes esetek valósgátartalmának megállapítása 60 év távlatából már jelentős nehézségekbe ütközik.

Az FSS magyarországi aktivitásának mértékét jól példázza Bruno Pontecorvo érdekes esete. Pontecorvo atomfizikus volt és a harwelli atomenergetikai kutatóállomáson dolgozott Nagy-Britanniában, 1950 szeptemberében azonban hirtelen eltűnt. Az ügy fontossága miatt a brit kémelhárítás, az MI5 azonnal nyomozni kezdett, és kiderült, hogy a kommunista-szimpatizáns Pontecorvo a Szovjetunióba ment és ott telepedett le. 1953 tavaszán a Bécsben állomásozó 291. FSS tudomására jutott, hogy Pontecorvo Budapestre utazott egy tudományos konferenciára, és a szekció feladata lett volna, hogy kiszöktesse a tudóst Magyarországról. Az akció sikertelenül zárult: megtették a szükséges előkészületeket, megszervezték az utat, azonban Pontecorvo nem volt hajlandó visszatérni nyugatra. Nem jelent meg a megbeszélte találkozón, pedig mindenre felkészült, felfegyverzett (de rejtőzködő) FSS-tisztek és katonai rendészek várták Bécs egyik közterén, az előkészített RAF gép pedig aznap estére már Londonba repítette volna.³³

---

²⁸ Az állam biztonsága... 159. o.

²⁹ Uo. 160. o.

³⁰ Uo. 162. o.

³¹ Steers 1996. 159. o.

³² Uo. 161. o.

³³ Bruno Pontecorvo 1993-ban hunyt el az oroszországi Dubnában, Lenin renddel-kitüntetett, nemzetközileg is elismert tudósként. *Fizikai Szemle*, 1994. 9. sz. 370. o.

A Pontecorvo-eset azt is jól bemutatja, hogy az FS szekciók milyen szorosan együttműködtek az angol polgári biztonsági szervekkel. Más beszámolókból tudjuk, hogy nem csak a brit, hanem nemegyszer az amerikai titkosszolgálatokkal is együttműködtek.³⁴ Munkájuk, mivel tevékenységüknek szinte minden vonatkozása folyamatosan a szovjet haderő felderítésére, illetve egyéb, a szovjet érdekekkel ellentétes célok elérésére irányult, a Vörös Hadsereg erőteljes ausztriai és magyarországi jelenléte miatt nem nélkülözte a feszültséget.³⁵

CSDIC

A CSDIC hadifogoly-kihallgató központokról kevesebb adat áll rendelkezésre, a magyar állambiztonsági iratokban sem igen bukkannak fel. Több ilyen létezett a háború alatt, részben Angliában, részben pedig közelebb a hadszíntérhez (pl. az említett kairói központ).³⁶ Ezekbe kerültek a legfontosabb, magas rangú vagy különösen értékes információ birtokában lévő foglyok. Az elfogott katonákat általában már a harcoló csapatok parancsnokságán kikérdezték a harc folytatásához közvetlenül szükséges adatokról (ezt rendszerint az adott egységhez csatolt FSS végezte), és csak ezután küldték hátra a magasabbegységhez, illetve onnan az értékesebb foglyokat egy CSDIC-be, széleskörű kihallgatásra.³⁷

A CSDIC-ben már többnyire nem a fronttal, hanem a háterszág állapotával kapcsolatos kérdéseket tettek fel (mikor volt utoljára otthon, milyen a lakosság hangulata, milyen anyagi és pszichológiai károkat okoztak a légitámadások, milyen nyersanyagokból van hiány, építenek-e új gyárat, kikötőket, hol vannak hadianyagraktárak, hol állomásoznak csapatok és milyen méretűek stb.).³⁸ Sanders beszámolt róla, hogy amikor a kihallgatótábor Róma közelébe költözött, számos olyan hadifogoly érkezett hozzájuk, aki sokat tudott az észak-franciaországi védelmi rendszerről. Ezeket a foglyokat légi úton elküldték az angliai CSDIC-k egyikébe, hogy a tőlük kapott információkat közvetlenül tudják felhasználni a partraszállás előkészítéséhez.³⁹

A fronton végrehajtott kihallgatásoktól a CSDIC abban is különbözött, hogy – amint elnevezése („Összhaderőnem”) is mutatja –nem csak a (szárazföldi) haderőt, hanem a többi haderőnemet érintő kérdésekről is kifaggatták a foglyokat.

A CSDIC kihallgatói között nagy számban voltak az Intelligence Corps katonái.⁴⁰ Mielőtt valakit felvettek a CSDIC-hez, el kellett végeznie egy két részből álló tanfolyamot. Az első rész címe „Know your enemy” (Ismerd meg az ellenséget!) volt, ennek keretében a német Wehrmacht felépítését, rangjait, egyenruháját, kitüntetéseit, fegyverzetét, stb. kellett megismerni. A második szakaszban a kihallgatások lefolytatásának mikéntjét tanították, beleértve a Genfi Egyezmény szabályait.⁴¹

³⁴ Steers 1996. 74–75. o.

³⁵ Clayton 1993. 202. o.

³⁶ Uo. 91–92. o.

³⁷ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 408. o.

³⁸ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600., 36. o.

³⁹ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 364. o.

⁴⁰ Clayton 1993. 92. o.

⁴¹ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 360. o.

Edgar Sanders Magyarországon

Sanders tényleges magyarországi tevékenységének bemutatása előtt érdemes figyelmet szentelni egy, a HM Katonapolitikai Osztályán készült dokumentumnak. Szügyi Zoltán, a Szent László Hadosztály egykori parancsnoka a Kat. Pol. kihallgatásán 1947. február 11-én⁴² beszámolt arról, hogy 1945 szeptemberében, miután angol csapatoknak adta meg magát Ausztriában, Klagenfurt térségében, az osztrák legitimisták kezdeményezésére részt vett egy tárgyaláson, melyen az osztrák csoport az irányban tapogatózott, hogy milyen lenne a Habsburg-ház restaurációjának magyar fogadtatása. (Szügyiék e tapogatózások elől elzárkóztak.) Ezen a tárgyaláson Szügyi szerint részt vett „Sanders őrnagy, az angol titkos szolgálat vezetője” és még két angol tiszt. A név szándékos említését, említettését kizárhatjuk, mivel Szügyi kihallgatása a Standard-per előtt 3 évvel történt.

Sanders az esetet vallomásaiban nem említi, rangja nem őrnagy, hanem százados volt, és beszámolója szerint csak novemberben ment először Ausztriába. Ennek ellenére nem zárhatjuk ki, hogy Szügyi Zoltán valóban Edgar Sandersről beszélt, már csak a „visszaemlékezés” műfaji sajátosságai, valamint amiatt sem, hogy a vallomás és a tényleges esemény között mindkét személy esetében több év telt el. Ha a beszámoló igaz, bizonyítottá válik, hogy Sanders már a Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol katonai missziójánál kapott feladata előtt foglalkozott magyar vonatkozású ügyekkel.

Sanders a brit katonai misszióban

Sanders 1946 tavaszán érkezett Budapestre az O. P. Edgumbe vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló brit katonai misszióhoz.⁴³ A misszióban hivatalosan a sírfelkutató csoporthoz tartozott, melynek az volt a feladata, hogy lokalizálja a háború alatt Magyarország felett lelőtt brit (és brit nemzetközösségi) pilóták nyughelyét és megállapítsa személyazonosságukat.⁴⁴

A Standard-per vádirata azt állítja, hogy Sanders feladata a SZEB-ben a szovjet és magyar katonai alakulatok után való kémkedés és gazdasági hírszerzés volt, a sírfelkutatás csak mindennek álcázására szolgált,⁴⁵ amit a tárgyaláson Sanders is megerősített. Ezek a tények azonban önmagukban még nem bizonyítanak semmit, hiszen a Rákosi-éra koncepciós eljárásainak keretében elhangzott állítások nem kezelhetők a megfelelő kritikai szűrés nélkül.

A SZEB tagjainak nem csak lehetőségük volt információk gyűjtésére az ország katonai és gazdasági helyzetéről, hanem feladatuk is volt ez. Tevékenységüket nyíltan (és a katonai misszió tagjai, mint Sanders is, egyenruhában), a szovjetek tudtával és egyetértésével végezték.⁴⁶ Ha tehát Sanders gyűjtött is adatokat a brit katonai misszió tagjaként, azt jogilag aligha lehet kifogásolni.

⁴² ÁBTL 3.1.9 Magyar Közösség-ügy. V-2000/24., 190–192.o.

⁴³ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. I. doboz. V-600/a., 365. o.

⁴⁴ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. I. doboz. V-600/a., 382. o.

⁴⁵ Geiger, Vogeler, Sanders és kémhársai a törvényszék előtt. Budapest, é. n. [1950.] 10. o. (A továbbiakban: Geiger, Vogeler...)

⁴⁶ Edgumbe vezérőrnagy olvasói levele: *The Times*, 1950. február 22., 7. o.

Attól függetlenül azonban, hogy ez a tevékenység jogos volt-e vagy sem, végrehajtásának részletei érdekes adalékot nyújtanak a brit misszió működéséről rendelkezésre álló információkhoz. Sanders erről az időszakról szóló vallomásain szintén nem látszik különösebb torzító hatás, nem tartalmaznak kirívó elemeket, mai ismereteink alapján nagyon is elképzelhetők az ott leírtak.

Elmondja,⁴⁷ hogy az ausztriai brit főhadiszállásról vagy egyéb forrásból gyakran érkeztek jelentések és hírek magyarországi szovjet csapatmozdulatokról vagy új egységek érkezéséről. Ilyenkor a sírfelkutató csoport kijelölt egy olyan helységet, ahol tudomásuk szerint voltak lelőtt, azonosítandó brit repülők (hiszen az utazáshoz hivatalos engedély kellett), és amely közel feküdt a szovjet csapatmozgás feltételezett helyéhez. A körzetbe érve azután valamilyen ürüggyel megálltak egy parasztháznál, egy falusi vendéglőben, vagy szerviz-állomásnál, és – a magyarul tudó altiszt segítségével – beszédbe elegyedtek a helyiekkel. Sanders elmondása szerint „abban az időben, 1946-ban nagyon könnyű volt a hírek beszerzése,” mert a lakosság többsége ellenséges volt a megszálló szovjet hadsereggel szemben, így „könnyen hajlott arra, hogy beszéljen.”⁴⁸ Ilyenkor az alkalmat kihasználva nem csak a szovjet csapatmozgásról, de az aratásról és egyéb gazdasági kérdések felől is érdeklődtek az angol tisztek. A másik bevett módszer a feltételezett csapatmozgás felderítésére az adott körzetben fekvő, angol tulajdonban lévő üzemek vagy birtokok meglátogatása volt. (Erre a fegyverszüneti szerződés – melynek végrehajtását a SZEB volt hivatott ellenőrizni – 13. pontja adhatott lehetőséget.⁴⁹)

Sanders elmondása szerint egyébként mindenféle vidéki utat igyekeztek információk gyűjtésére felhasználni. Ha az úton velük azonos irányba haladó orosz katonákat láttak, mindig felajánlották, hogy elviszik őket kocsival egy darabon, és beszélgetésbe elegyedtek velük. Az orosz katonák általában nagyon tartózkodtak attól, hogy pontosan megjelöljék, melyik egységhez tartoznak, de a parancsnokuk nevét gyakran megmondták. A beszélgetés során különböző részletekből meg tudták állapítani az alakulat típusát (páncélos, gyalogos stb.), hogy utánpótlás-egység-e, és hogy merrefelé állomásoznak. Út közben mindig feljegyezték a látott katonai járművek azonosítószámait is,⁵⁰ amikről a misszió központjában részletes nyilvántartást vezettek: 5 rubrikát kellett kitölteni a megfigyelt járműről: 1. a jármű száma, 2. a megfigyelés dátuma, 3. a megfigyelés helye és a jármű haladási iránya, 4. voltak-e a jármű mellett csapatok vagy páncélosok, 5. egyéb feljegyzések (ide írták az egységet, amennyiben ismeretes volt.) Az összegyűjtött adatokat minden hétfőn elküldték a bécsi főhadiszállásra.⁵¹

A parasztháznál való megállás módszerét sem kizárólag konkrét csapatmozgások felderítésére alkalmazták. Ha valamilyen ürüggyel – Sanders az étkezéshez való teavíz

---

⁴⁷ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 382. o.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ „13. Magyarország Kormánya kötelezi magát, hogy magyar területen, az Egyesült Nemzetek és azok polgárainak összes törvényes jogait és érdekeit illetően, a háború előtti helyzetet állítja vissza és teljes épségben visszaszolgáltatja azok tulajdonát.” A Szövetséges Hatalmak és Magyarország közötti fegyverszüneti egyezmény, Moszkva, 1945. január 20. In: Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. I. k. Szerk.: *Romsics Ignác*. Budapest, 2000. 381. o.

⁵⁰ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 382–383. o.

⁵¹ Uo. 418. o.

forralását említi – betértek egy házhoz, beszélgetés közben igyekeztek felmérni a parasz-
tok általános hangulatát, azt, hogy milyen a termés, hogy hogyan reagálnak a szovjet
csapatok jelenlétére, milyen a vélemény a földreformról, stb.

Híryanag gyűjtésén kívül ezeket az alkalmakat a csendes propaganda céljaira is fel-
használták. Sanders beszámolója⁵² szerint ez Edgecumbe vezérőrnagy személyes utasítá-
sa volt minden tisztje számára a brit politikai misszió kérése alapján, mivel a tiszteknek
több lehetőségük volt, hogyvidékre utazzanak. Előírás volt azonban, hogy ezt csak na-
gyon finom módszerekkel, feltűnés nélkül volt szabad végrehajtani, nehogy az angolok
konfrontálódjanak a szovjet parancsnoksággal. A beszélgetéseken tett finom célzásokon
kívül jellemző példája a csendes propagandának az, hogy az angol tiszték vidéki útjaikra
általában szándékosan több ellátmányt vittek magukkal, mint amire szükségük volt, és
amikor valamilyen apró szívességet kérve betértek egy házba, a beszélgetés után, távo-
záskor a háziaknak otthagytak ajándékba egy dobozt az ellátmányukból. A megszálló
hadseregnek a lakossággal szembeni atrocitásairól értesülve ezzel az apró fogással is tu-
datosan arra törekedtek, hogy a nép számára nyilvánvaló legyen a szovjet és az angol
hadsereg viselkedése közötti különbség, s így áttételesen a két ország megítélése is pozi-
tívan módosuljon az angolszászok javára.⁵³

A brit katonai misszió szovjetekkel szembeni óvatossága tűnik ki abból is, amit
Sanders a feltűnően barátságos idegenekről mond.⁵⁴ Nyilvános helyen, pl. étteremben
gyakran előfordult, hogy valaki odalépett hozzájuk és a magyarul beszélő altisztől ér-
deklődött, hogy „ki is a vele levő tiszt tulajdonképpen,” sőt, lelkesen be is akart mutat-
kozni. Az angolok az ilyen emberrel mindig nagyon óvatosan bántak, mert tartottak at-
tól, hogy az illető a szovjet parancsnokság kéme lehet.

A Sanders elleni katonai vonatkozású vádak a Standard-perben

A tárgyaláson Sanders katonai múltját csak igen felületesen, vázlatosan érintették,
számos vallomásában részletesen feltárt pályafutásának csak legfőbb állomásait említve.
Ez a rövidített változat is csak a megfelelő hatás elérése érdekében hangzott el a tárgya-
láson. Rákosi Mátyás személyes utasítást adott arra nézvést, hogy „a vádiratban pontos
adatokkal és dátumokkal legyen benne, hogy mióta kém (...) Sanders, milyen iskolát
vég[zett.]”⁵⁵ Katonai kiképzésének – ami a budapesti Standard Rt.-től némileg távolálló
téma! – rövid bemutatása a perben kizárólag annak illusztrálására szolgált, hogy az an-
golnak mekkora „kémkedési tapasztalata” volt már a Standardhez való megérkezése
előtt. Hogy a hallgatóságban ez a kép minél biztosabban kialakuljon, Sanders katonai
múltjának ismertetésekor durva egyszerűsítéseket is alkalmaztak a per kidolgozói. A vád-
iratban ez áll: „A kémiskola elvégzése után a »Military Intelligence 5.« és később más
kémszervezetek beosztottjaként kémkedett (...)”⁵⁶ Attól eltekintve, hogy egy mondatban

⁵² FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. I. doboz. V-600/a., 384. és 416. o.

⁵³ Uo. 416. o.

⁵⁴ Uo. 382. o.

⁵⁵ Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS-276.f.-65.cs. 184.ö. e. Rákosi 1950. február 2-i utasítása. 8. o.
(Ugyanez vonatkozott az amerikai vádlott, Vogeler múltjára is.)

⁵⁶ Geiger, Vogeler... 10. o.

háromszor szerepel a „kém” szó,⁵⁷ a hatást azzal is fokozni kívánták, hogy megemlítették egy „hírhedt” szervezetet, az MI 5-öt, mint Sanders munkáltatóját. Az MI 5 azonban Sanders egyik vallomásában sem szerepelt ilyen összefüggésben, és nem is szerepelhetett, hiszen egy civil szervezetről van szó, amely a Nagy-Britannia területén belüli elhárításért felel.⁵⁸ Említését csakis az indokolhatta, hogy Sanders személyét még misztikusabbá tegyék.

A perben Sanders Intelligence Corps-beli és FSS-múltjára vonatkozó tárgyi bizonyítékokat is felvonultattak,⁵⁹ ugyanis a házkutatás során megtalálták katonai iratait. Ezek fotómásolatai ma is megtalálhatóak a per iratanyagában.⁶⁰

Sanders elmondása szerint 1947 elején hazautazott Angliába, ott leszerelt, majd visszatért Magyarországra a Standard Rt. külföldi tulajdonosának képviselőjeként. A perben ellene elhangzott vádak túlnyomó része erre az időszakra vonatkozik. Ehelyett azért érdemes foglalkozni a Sandersst civilként ért vádakkal, mert azok egy része katonai jellegű hírszerzésre utalt.

Ezt az időszakot tekintve jóval több ellentmondásba és homályosabb pontba ütközünk a nyomozati anyagot vizsgálva. Mivel e periódus kulcsfontosságú volt Sandersnek a Standard-ügyben betöltött szerepét tekintve, a vallomásokban is erőteljesebben érvényesült az ÁVH torzító hatása, hogy az adott részlet minél inkább illeszkedjen a koncepcióba.

Sanders vallomásában és a tárgyaláson⁶¹ úgy nyilatkozott, hogy az angol hadügyminisztériumban utasították, Budapestre való visszatérése után folytassa azt a munkáját, amit a katonai misszió tagjaként végzett. Azt mondták neki, hogy civil rendszámú kocsija jó lehetőséget nyújt a vidéken való feltűnés nélküli utazásra, használja ezt ki információk gyűjtésére⁶² és lépjen kapcsolatba a budapesti angol követséggel.

Sanders azt vallotta,⁶³ hogy a budapesti angol követségen többek között Capron alezredessel, a katonai attaséval, és Smith kereskedelmi attaséval volt kapcsolata, akik megbízásokat adtak neki különböző katonai és gazdasági adatok megszerzésére.⁶⁴ Ezeket az információkat Sanders két úton szerezte be. A híradástechnikával és az iparral foglalkozó adatokhoz munkahelyéről, a Standardból, a különböző katonai alakulatokra vonatkozó értesülésekhez pedig vidéki útjai során illetve vidéki ismerősei által jutott hozzá.

---

⁵⁷ Rákosi 1950. február 6-i utasításában a vádirat szövegezésén több helyen úgy finomított, hogy a bonyolultabb megfogalmazások helyett a „szabotázs” szó használatát írta elő. A cél az volt, hogy az üzenet minél szélesebb rétegek számára befogadható legyen. MOL M-KS-276.f.-65.cs. 184.ó. e. 12–13. o.

⁵⁸ Az MI 5 a Military Intelligence 5 rövidítése, amely arra utal, hogy a szervezetet még a második világháború előtt egy időre formálisan betagolták a brit Hadügyminisztériumban működő Katonai Hírszerzési Igazgatóságba (Directorate of Military Intelligence), annak 5. osztályaként. Elnevezése és azon tény ellenére, hogy a kezdetekben egy katona (Kell vezérőrnagy) vezette, az MI 5 civil szervezet. Hivatalos neve Security Service (Biztonsági Szolgálat.) Hasonló okokból maradt meg a köztudatban a szintén civil SIS (Secret Intelligence Service, Titkos Hírszerző Szolgálat) MI 6 néven. (MI 5: elhárítás az Egyesült Királyság területén; MI 6: külföldi hírszerzés.) Clayton 1993. 15., 63., 83. o.

⁵⁹ Geiger, Vogeler... 62–63. o.

⁶⁰ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 12. doboz. V-600/26.

⁶¹ Geiger, Vogeler... 62. o.

⁶² FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 14. doboz. V-600/31. 228. o.

⁶³ Geiger, Vogeler... 63. o.

⁶⁴ A két attasét ezért 1950 márciusában a magyar kormány „persona non grata”-nak minősítette.

Sanders elmondása szerint a híradástechnikát érintő információkat mindig Geiger Imrén, a Standard magyar igazgatóján keresztül szerezte be. Meg kellett például tudnia, hogy a magyar cégek (Standard, Telefongyár, Tungsram stb.) milyen híradástechnikai és elektronikai felszereléseket gyártanak a Néphadsereg részére.⁶⁵ Egy alkalommal az angol követség légügyi attaséja a magyar távközlési hálózat térképét kérte tőle, állítólag azért, hogy a stratégiai bombázók számára kijelölhessék a célpontokat.⁶⁶ Tény, hogy ezt az esetet a fogdában Sanders cellatársának is elmesélte, és logikailag sem elképzelhetetlen, hogy az angolok, a harmadik világháborúra való készülés légkörében, kíváncsiak lettek volna ilyen információra. Azonban, ha ez a részlet igaz is, az bizonyos, hogy a tárgyaláson jócskán kiszínezték, mégpedig úgy, hogy az attasé ott helyben átrajzolta volna az irodája falán lógó térképre (amely a magyarországi bombázási célpontokat ábrázolta) a fő csomópontokat. Emiatt a vád miatt a budapesti brit követ hivatalosan tiltakozott a magyar Külügyminisztériumnál.⁶⁷

A vidéki csapatmozgásokról illetve a vidéki üzemek termeléséről Sanders a peranyag szerint leginkább Fejér- és Veszprém megyéből szállított adatokat. Ez azzal állt összefüggésben, hogy a Balaton mellett (Balatonarácson, majd Felsőörsön) villát bérelt, így ezeken a területeken mindig jó ürüggyel utazhatott át.⁶⁸ A felsőörsi villában általában nagy társaság gyűlt össze, akik a háztulajdonos, Justh István felsőörsi prépost (és a Standard-főper⁶⁹ VI. rendű vádlottja) ismerősei voltak. Sanders tőlük jutott hozzá a Péti Nitrogénygyárra, a peremartoni, fűzfői és balatonfüredi üzemekre, a veszprémi és a pápai repülőterekre és az ott állomásozó repülőgépekre, a Veszprém környéki szovjet csapatokra, stb. vonatkozó adatokhoz és információkhoz.⁷⁰ Sanders módszerére vonatkozóan ellentmondásosak a fennmaradó iratok. Vallomásaiban többször is azt állítja, hogy Justhot kivéve a társaság tagjaitól általános beszélgetés közben gyűjtötte az adatokat, de a tárgyaláson már természetesen mint „ügynökei” jelentek meg ezek a személyek.⁷¹ Egy másik forrás arról számol be, hogy Sandersék naphosszat a felsőörsi ház teraszán üldögéltek és a közeli Szentkirályszabadja katonai repülőteréről fel- és oda leszálló gépeket figyelték, és ebből „messzemenő következtetéseket vontak le.”⁷²

Belátható, hogy ez a széleskörű információszerzés nagy hasonlóságot mutat a magyar menekülteket minden gazdasági és katonai adatról kifagató ausztriai FSS-tisztek módszereihez. Semmilyen objektív bizonyíték nem áll rendelkezésre azonban arra nézve, hogy Sanders valóban végzett volna tudatos információgyűjtő tevékenységet. Ezen állítások valóságát ma már lehetetlen pontosan leellenőrizni. A rendelkezésre álló bizonyítékok mindenesetre a vádak igazsága ellen szólnak. A perben Sanders „ügynökeinek” nevezett személyek – az 1957-es ügyészégi felülvizsgálat során, ahol immár szabadon

⁶⁵ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600., 5. o.

⁶⁶ Geiger, Vogeler... 66. o.

⁶⁷ MOL XIX-J-1-k KÜM. Admin. NBr. 1945–1964. 4. doboz/26b tétel, 02310/1950.

⁶⁸ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 383. o.

⁶⁹ A nyilvános főperen kívül a Standard-ügyben lefolyt több zárt mellékper is.

⁷⁰ Geiger, Vogeler... 111., 133–134. o.

⁷¹ FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600., 4. o.

⁷² Kozma László: Egy Kossuth-díjas börtönévei. Budapest, 2001. 131. o. (Kozma a Standard műszaki igazgatója volt, a II. vádlottcsoportban 15 évre ítélték.)

beszélhettek – egytől-egyig tagadták, hogy híryanagot szolgáltattak volna az angolnak. Özv. Lähne Andrásné (Justh csopaki ismerőse és Sanders állítólagos ügynöke) például így vallott 1957-ben: „A nyomozás során úgy születtek meg az én »kémadataim,« hogy megkérdezték, jártam-e a Balaton mellett, és igenlő feleletem után megnézték, hogy mi van a környéken olyan hely, ahol adatot szerezhettek volna – szerintük – és azt vették bele. Így került bele Füzfő és Peremarton. Azt is kérdezték, hogy Veszprémbe szoktam-e járni, mire elmondtam, hogy évente egyszer be szoktam menni. Ebből lett az a vallomás, hogy én ott katonai épületeket figyeltem meg és következtettem az ott lévő alakulatok létszámáról. Visszaemlékszem arra is, hogy Sanders vádiratában szerepel, hogy én a Veszprém melletti repülőterek állapotáról, az ott levő gépekről, vagy alakulatokról tájékoztattam őt. Én ilyen vallomást soha nem is tettem, nem is igaz egy szó sem belőle.”⁷³

Értékelés

Sanders személyének jelentőségét hadtörténeti szempontból nem a per során bemutatott, sok –megválaszolhatatlannak tűnő – kérdést felvető 1947–1949 közötti, civilként végzett tevékenysége adja, hanem sokkal inkább az, hogy általa betekintést nyerhetünk az angol hadsereg különleges hírszerző egységeinek tevékenységébe és a SZEB brit katonai missziójának módszereibe.

A modern nyugati szakirodalommal összevetve látható, hogy a magyar állambiztonsági szerveknek a brit katonai hírszerzés második világháborút követő magyarországi aktivitásával kapcsolatos vádjai – legalábbis általánosságban – nem teljesen alaptalanok. Az 1945 utáni új rendben a jelentősen meggyengült Nagy-Britannia sem gazdasági, sem geopolitikai szempontból nem engedhette meg magának, hogy hathatós eszközökkel lépjen fel a szovjetek magyarországi, de általában közép-európai terjeszkedése ellen.⁷⁴ Ez azonban korántsem jelentett egyet a teljes belenyugvással: az angolok minden rendelkezésre álló eszközzel igyekeztek a magyar katonai potenciált és az itt állomásozó orosz hadsereg erejét felmérni, hogy a nagy szovjet túlerő ellenére minél eredményesebben vehessék fel velük a harcot egy esetleges harmadik világháborúban.

---

⁷³ MOL XX-10-k Legfőbb Ügyészség, Politikai Osztály 51727/1957/II. dosszié. Jegyzőkönyv özv. Lähne Andrásné ügyében, 1957. máj. 15.

⁷⁴ Max, Stanley M.: *The United States, Great Britain and the Sovietization of Hungary, 1945–1948*. New York, 1985. 140–144. o. és Romsics Ignác: *A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1918–1946. Századok*, 1996. 2. sz. 324. o.

Attila Szörényi

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE ENGLISH MILITARY INTELLIGENCE
AS SEEN THROUGH THE CASE OF EDGAR SANDERS, FEBRUARY 1950

Summary

Edgar Sanders was the English-nationality defendant of the Standard-case, a show trial that took place in Budapest in 1950. His importance to military history lies in the fact that before holding a position at this company he was a security officer at the British Army during World War II, and after the war he was member of the English military mission to Hungary. His detailed confessions at the State Security Authorities, whose pieces of information can mostly be verified when compared to the modern literature on the topic, give much evidence of the English military mission's intelligence work, and of British military intelligence services whose work is practically unknown in Hungary even among experts, though they frequently appear in state security documents of the time.

With the help of the documents the author describes Sanders's ever changing military career, his duties at the mission, and the units (Intelligence Corps, FSS and CSDIC) where he served. It also deals with the charges against Sanders in the trial that accused him of military spying between 1947 and 1949, the truth of which is strongly questioned.

Attila Szörényi

COMPLÉMENT À L'HISTOIRE DES RENSEIGNEMENTS MILITAIRES ANGLAIS
À LA LUMIÈRE DE L'AFFAIRE D'EDGAR SANDERS, FÉVRIER 1950

Résumé

Edgar Sanders fut l'accusé de nationalité anglaise d'une procédure truquée dite «affaire Standard» qui se déroula à Budapest en 1950. Son importance du point de vue de l'histoire militaire s'explique par le fait qu'avant de prendre son poste à l'entreprise Standard, il fut officier des renseignements de l'armée anglaise durant la seconde guerre mondiale et qu'après la guerre, il devint membre de la mission militaire anglaise en Hongrie. Confirmés en grande partie par la littérature spécialisée moderne, ses aveux détaillés faits au Bureau de la Sûreté de l'État constituent une source riche qui permet de connaître la collecte d'informations menée par la mission militaire anglaise et l'activité de certains services de renseignements militaires anglais qui sont à peine connus des professionnels hongrois, bien qu'ils soient souvent mentionnés dans les documents d'époque de la Sûreté de l'État.

Sur la base des documents, l'auteur présente la carrière militaire mouvementée de Sanders, ses activités auprès de la mission, ainsi que les unités (Intelligence Corps, FSS, CSDIC) dans lesquelles il servait. Il évoque également les accusations d'espionnage militaire concernant les années 1947-1949 qui furent avancées contre Sanders lors du procès, mais dont la véracité reste sujette à caution.

Atila Szörényi

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ENGLISCHEN MILITÄRAUFKLÄRUNG
IM SPIEGEL DES FALLS EDGAR SANDERS, FEBRUAR 1950

Resümee

Der englische Staatsbürger Edgar Sanders war Angeklagter des im Jahre 1950 in Budapest abgewickelten Konzeptionsverfahrens, der sogenannten Standard-Sache. Die militärgeschichtliche Bedeutung seiner Person rührt daher, dass er vor seinem Amt bei dieser Firma, während des Zweiten Weltkriegs, Abwehroffizier der britischen Armee gewesen war und mit dem Kriegsende Mitglied der englischen Mission in Ungarn wurde. Seine detaillierten Aussagen bei der Staatssicherheitsbehörde, deren Informationen im Vergleich zur modernen Fachliteratur größtenteils nachweisbar sind, erweisen sich als reichhaltige Quelle hinsichtlich der Informationssammlungstätigkeit der englischen Militärmission, sowie der Tätigkeit von britischen Militäraufklärungs- und Abwehrorganen, die in Ungarn sogar den Fachkreisen im Großen und Ganzen unbekannt sind, obwohl sie in den zeitgenössischen Staatssicherheitsdokumenten oft aufscheinen.

Der Verfasser stellt anhand der Dokumente die an Ereignissen reiche Militärlaufbahn von Sanders, seine Aufgaben bei der Mission, bzw. diejenigen Verbände (Intelligence Corps, FSS, CSDIC) vor, in denen er diente. Die Studie beschäftigt sich auch mit den im Prozess gegen Sanders vorgetragenen militärischen Spionagevorwürfen bezüglich der Jahre 1947–49, deren Wahrheit jedoch stark angezweifelt werden kann.

Атила Сёреньи

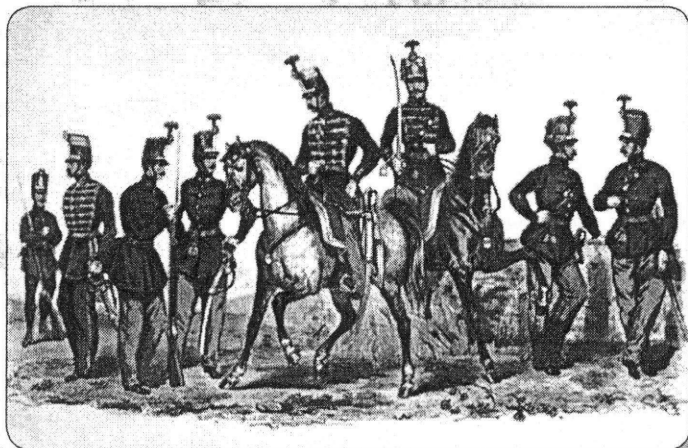
МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ АНГЛИЙСКОЙ ВОЕННОЙ РАЗВЕДКИ
В СВЕТЕ ДЕЛА ЭДГАРА САНДЕРСА, ФЕВРАЛЬ 1950 ГОДА

Резюме

Эдгар Сандерс был английским гражданином и обвиняемым в концепционном процессе, проходившем в Будапеште в 1950 году. Военно-историческое значение его личности придает тот факт, что он, прежде, чем занять свою должность на предприятии, во время второй мировой войны, работал разведчиком в контрразведке британской армии, а по окончании войны был членом английской военной миссии в Венгрии. Его детальные показания, сделанные в Управлении Внутренней Госбезопасности Венгрии, содержавшие информацию, которая в основном – в сопоставлении с современной специальной литературой – большей частью не была ложной и могла быть подтверждена, оказались богатым источником сведений о деятельности английской военной миссии по сбору информации, а также о такой разведывательной и контрразведывательной деятельности органов военной разведки и контрразведки Англии, которые в нашей стране являются неизвестными и в специальных кругах, несмотря на то, что они часто фигурируют в документах госбезопасности Венгрии того времени.

Автор статьи на основании этих документов показывает военную динамическую карьеру Сандерса, описывает задания, исполнявшиеся им в миссии, а также характеризует те воинские части, в которых он служил (Intelligence Corps, FSS, CSDIC). Автор затрагивает также и обвинения в военном шпионаже, выдвинутые в судебном процессе против Сандерса в период 1947–1949 гг., хотя их реальность может быть сильно поставлена под вопрос.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

URBÁN ALADÁR

Batthyánytól Kossuthig

Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén

Argumentum

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KALÓ JÓZSEF

SZOMBATHELYI FERENC MEMORANDUMA

Szombathelyi Ferenc személyét és vezérkarfőnöki működését napjainkban is számos ellentmondás kíséri, ezért indokolt ennek alapos, politikamentes, szakmai módszerekkel történő feltárása. Az eddig is közsímert volt, hogy Szombathelyi Ferenc a Honvéd Vezérkar Főnökévé történt kinevezését egy memorandumnak köszönhetette, melyben Magyarország második világháborús részvételének csökkentése mellett érvelt, s a háborúnak Magyarország szempontjából kétséges kimenetelére hívta fel a figyelmet. E memorandum megegyezett a kormányzó, Horthy Miklós felfogásával, s döntően ez vezetett Szombathelyi kinevezéséhez.

Jelen tanulmányunkban azt kívánjuk bizonyítani, hogy ez a memorandum azonos Szombathelyinek egy 1941 augusztusában László Dezsőhöz¹ intézett levelével. A levél keletkezési körülményeinek pontosabb megvilágítására és a Szombathelyi kinevezéséhez vezető események elemzésére egy következő tanulmányban vállalkozunk.

A levél keletkezésének megértéséhez először a László–Szombathelyi viszonyt kell ismernünk. László Dezső egyik háború utáni vallomásában azt írja, hogy Szombathelyivel személyes jó kapcsolata még abból az időből eredt, amikor együtt szolgáltak a HM VI.-1. osztályban.² „Mindenkor kitüntetett megszólításával, levelével és azzal, hogy aktuális problémákról beszélt velem. Harctéri alkalmazása alatt is³ levelezésben álltunk.”⁴ Hogy a levelezést 1941-ben mi indította el, arról így vall László: „Szombathelyi vezérezredes⁵ úr egy levélben közölte, mint a leváltásra kerülő Kárpát-csoport parancsnoka⁶ a nézetét arra vonatkozólag, hogy ez a háború nem a mi háborúnk, hanem a németeké.”⁷

A levelezésről Paravichini Jenő⁸, az egyik (valószínűleg e tárgyban a legelső) levél kézbesítője is tudósít minket. A levelet augusztus 10-én ő vitte volna futárrepülővel,

---

¹ Vitéz László Dezső vezérezredes (1893–1949), 1941. március 1. és 1941. november 1. között a Honvéd Vezérkar Főnökének hadművelleti csoportfőnöke volt.

² Szombathelyi 1923 és 1926 között alezredesi rendfokozattal, László pedig 1925 és 1929 között őrnagyi rendfokozattal szolgált a fenti osztály beosztottjaként.

³ Azaz 1941 nyarán, amikor Szombathelyi a Kárpát-csoport parancsnoka volt.

⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) V-117743.: László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajza, 15. o.

⁵ Ekkor még altábornagy, egészen 1941. nov. 1-ig. *Honvédségi Közlöny*, 1941. október 28.

⁶ László leírásából kiderül, hogy a leváltás az alakulatok felváltásaként értendő, azaz amikor megszületett az arra vonatkozó elhatározás, hogy a Kárpát-csoportot és a Gyorshadtestet más alakulatokkal váltják fel. ÁBTL V-117743.

⁷ ÁBTL V-117743.: László Dezső 1946. január 8-i kihallgatása.

⁸ Paravichini Jenő tüzér főhadnagy 1941. augusztus 1-jétől szeptember 4-ig volt Szombathelyi személyi segédtsíjtje. Előtte 1939. október 1. és 1941. augusztus 1. között Lieszkovszky Pál volt a VIII. hadtest parancsnokának személyi segédtsíjtje, 1941. május 1-jétől őrnagyi rendfokozattal. HM Központi Irattár 59.388.

személyes, kézből kézbe átadásra Lászlónak, azonban (Paravichini számára szerencsés fordulatként⁹) Szombathelyi az utolsó pillanatban úgy határozott, hogy még egyéb kezdeményeket is magával kell vinnie, ezért csak másnap repül. A levélről magáról – melyet a tábornok vele elolvastatott – azt írja, hogy az 8 oldal terjedelmű volt, s az első részében Szombathelyi „igen ragyogó logikával fejtegette, hogy ez még nem a mi háborúnk és tartásotk szárazon a puskaport, ne csepegtessétek el a honvédséget, a második részében briliáns következtetéssel leírta (...): A németek el fogják a háborút veszteni.”¹⁰

László szerint tehát a levelezést a háborúban való magyar részvétel mértékének tárgyában Szombathelyi kezdeményezte. Mi készíthette erre a lépésre? Szombathelyi ismerte Lászlónak Werthre¹¹ gyakorolt befolyását¹², s így rajta keresztül eljuthatott Werthez, esetleg másokhoz is. Meg kívánta ragadni az alkalmat, hogy felhívja a katonai vezetés figyelmét arra, hogy az erők megőrzésére kellene törekedni.¹³

László így folytatja a Szombathelyivel való levelezéséről szóló beszámolót: „Amikor ezt a levelet megkaptam,¹⁴ írásban is válaszoltam és kifejezésre juttattam, hogy a háborúba való lépés a politika elhatározása volt és mi katonák a kapott utasítás alapján járunk el, s különösen én, mint hadműveleti osztályvezető Werth vezérezredestől kapott parancsok szerint. E levélváltást Werth vezérezredes úrnak jelentettem is és neki az volt a nézete, hogy mi katonák és ő magára vonatkoztatva is, mint vezérkarfőnök, nem tehet mást, mint a kormánytól kapott utasítások alapján a katonai vonalon a háborút úgy vezetni, hogy ez mielőbb győzedelmesen befejeződjék. Werth vezérezredes és minden katonára azt a nézetet vallotta, hogy ha már háborúba sodródott, vagy háborúba lépett az ország és ezt a háborút hivatalosan szövetséges háborúnak minősítették, akkor a katonák csakis a tiszta katonai törvények szerint járhatnak el. Fél megoldások a katonák számára nincsenek. Ha jól emlékszem, ezt levelemben Szombathelyi vezérezredes úrnak kifejezésre is jutattam.”¹⁵

Lukács Béla¹⁶ a következőképpen foglalta össze László válaszlevelét: „(...) Lényege kb. az volt, hogy nem szabad megvárunk, amíg a németek kérnek tőlünk katonai támo-

⁹ Ez a repülőgép ugyanis, fedélzetén Tanos Béla vezérkari ezredessel és kíséretével, a Kárpátokban még aznap lezuhant. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) VKF 1941 1. oszt. 6039/eln. Így pontosítható a levél születésének időpontja.

¹⁰ HL Tanulmánygyűjtemény (TGY) 3150. Paravichini Jenő levele a Kárpát-csoporttal kapcsolatos emlékeiről. 1973. augusztus 24.

¹¹ Werth Henrik vezérezredes (1881–1952), 1938. szeptember 29. és 1941. szeptember 4. között a Honvéd Vezérkar Főnöke.

¹² Szombathelyi háború utáni kihallgatásai és vallomásai során egyértelműen németbarátnak nevezte Lászlót – akárcsak Werthet és Bartha Károly honvédelmi minisztert –, s azt is kijelentette, hogy Werth e tekintetben elsősorban Lászlóra támaszkodott. László későbbi felváltásának okát is németbarátságával indokolta. ÁBT L V-101594.: Jegyzőkönyv Szombathelyi volt vezérkari főnök kihallgatásáról, 1945. október 23., Budapest Főváros Levéltára (BFL) 293/1946 X., Szalasi Ferenc népbírói pere, 7. doboz, Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124.

¹³ Az erők megőrzésére törekedett már a Győrshadtestnek a közvetlen parancsnoksága alól való kiválása idején is, amikor mind Sáska, mind László előtt hangot adott ama félelmének, hogy a németek nem felszerelésének megfelelő feladatokra fogják alkalmazni ezt „az egyedüli, nagyon drágán felállított korszerű seregtestünket”. HL M. kir. Győrshadtest, Kárpát-csoport 1. doboz l/1.

¹⁴ Tehát valószínűleg a Paravichini által vitt levélről van szó, legkésőbb augusztus közepén.

¹⁵ ÁBT L V-117743.: László Dezső 1946. január 8-i kihallgatása

¹⁶ Lukács Béla 1940 és 1944 között a vezérkar főnökei (előbb Werth Henrik majd Szombathelyi) megbízásából a második világháború történetének megírásával foglalkozott, így számos hivatalos iratot megkapott és a

gatást, hanem önként kell adnunk, amennyit tudunk, mert akkor szívesebben fognak később segíteni, annál is inkább, mert Románia vetekszik velünk.”¹⁷

Szombathelyi László levelének elolvasása után felismerhette, hogy a katonai vezetés nem az erők megőrzésére, hanem újabb, még nagyobb erők kiejánlására törekszik, így remélve előnyt szerezni a csatlósok között folyó versenyben. Ekkor határozhatta el,¹⁸ hogy komolyabb, nagyobb terjedelmű, tényekkel és érvekkel alátámasztott memorandumot készít László (s rajta keresztül a katonai vezetés) számára.

Szombathelyit 1941. szeptember elején¹⁹ felrendelték Budapestre jelentéstételre. Mivel ennek körülményei meglehetősen homályosak, s a források is némileg ellentmondanak egymásnak, csak feltételezésekre hagyatkozhatunk felrendelésének pontos okát illetően. Ekkor már nála volt a Lászlónak szánt elkészült memorandum, de nem annak bemutatása céljából érkezett, amint arról Lieszkovszky beszámol: Horthy „többek közt rátért Werth Henrik vkf. személyére, de a leváltásáról nem tett említést. Majd a német-magyar viszonyról a harctéren érdeklődött a kormányzó, majd arról, hogy Szombathelyinek mi a véleménye a németekről. Szóbeli véleménye elmondása után megemlítette, hogy bár nem ilyen célra, de elkészített egy feljegyzést, melyet Keresztes-Fischer Lajos főhadsegéd úrnak kívánságra át tud nyújtani.”²⁰ Figyelemre méltóak ebből a szempontból magának Szombathelyinek a saját kinevezése körülményeivel kapcsolatosan használt kifejezései is [kiemelés tőlem – K. J.]: „Lehet, hogy ezen felfogásom következtében lettem a kormányzó részéről (...) a vezérkar főnökségének elvállalására felszólítva.”²¹ „Valószínűleg ezen felfogásom eredményeképpen bízott meg a kormányzó úr a vezérkar főnökségével (...)”²² Paravichini beszámolója szerint Szombathelyi elutazása előtt már számított vezérkarfőnöki kinevezésére,²³ ez azonban talán csak látszólagos ellentmondás. Valószínűsíthető, hogy felrendelése nem csak egy általános helyzetértájkoztató megtartá-

---

vezérkar főnökeivel szoros személyes kapcsolatban állott. Ennek következtében „hivatalos koronatanúnak” tekintendő, bár visszaemlékezésében számos pontatlanságot találhatunk. HL TGY 3879. *Lukács Béla*: Életem története.

¹⁷ Szombathelyi perének 1946. márc. 28-i tárgyalási napján tett tanúvallomásából. ÁBTL V-101594/1.

¹⁸ Feltehetően valamikor augusztus közepén-végén.

¹⁹ A felrendelés pontos időpontja nem ismert, szeptember 1-je és szeptember 4-e között kerülhetett rá sor, hiszen Szombathelyi augusztus 31-én még útban volt a 17. német hadsereg parancsnokságától a Kárpát-csoport parancsnokságára, Kirovográdból Proszkurovba. Szeptember 4-én pedig már megtörtént kinevezése.

²⁰ Szombathelyi többször is megerősítette, hogy a memorandumot Keresztes-Fischer Lajosnak nyújtotta át. Egy ismeretlen dátumú kihallgatása során (HL HM Békeelőkészítő, 3. doboz, A/II./1.) a vádirathoz írt észrevételeiben (ÁBTL V-101594/1.), valamint a HM Kat. Pol. számára írt feljegyzéseiben (BFL 293/1946 X., Szálasi Ferenc népbírói pere, 7. doboz, Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124.) és 1945. október 23-i kihallgatási jegyzőkönyvében ugyan Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter szerepel, ez azonban feltételezhetően csak elszólás vagy elírás (ÁBTL: V-101594.). Szombathelyin kívül Lakatos nevezi meg egyértelműen úgy a főhadsegédet, mint akinek kulcsszerepe volt Werth lemondásában és Szombathelyi kinevezésében. *Lakatos Géza*: Ahogyan én láttam. Budapest, 1992. 53–54. o. Lieszkovszky visszaemlékezését l. HL TGY 2833. Lieszkovszky Pál huszárezredes visszaemlékezése.

²¹ BFL 293/1946 X., Szálasi Ferenc népbírói pere, 7. doboz, Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124.

²² *Gosztonyi Péter*: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Budapest. 1990. 22. o.

²³ Egyenesen halálos ítéletnek nevezte azt! S hogy ez esetleg nem Paravichini utólagos, költői kitalációja, azt bizonyíthatja az is, hogy 1943 augusztusában ugyanilyen értelmű kijelentést tett Szombathelyi Bajcsy-Zsilinszky előtt is. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSzK Kt.): Bajcsy-Zsilinszky Endre irathagyatéka, 28/9.

sa érdekében történt, hanem a kormányzó valamilyen szinten már informálva volt Szombathelyi Werthétől merőben eltérő nézeteiről, s azokról kívánt személyesen is megbizonyosodni.

Szombathelyi tehát átnyújtotta a László számára írt memorandumát, s Lieszkovszky szerint „*ezzel a kihallgatás véget ért. Ebéd után a kormányzó ismét hívatta. Ekkor látta, hogy kéziratában több rész pirossal volt áthúzva. Valószínűleg azok a részek, amelyek nem magasztalták a németeket. A kormányzó megkérdezte, hogy nem fogadná-e el a Vezérkar Főnökséget? Szombathelyi igent mondott.*”²⁴

Szombathelyi bizonytalanságot sugárzó megfogalmazásainak véleményünk szerint lehet még egy magyarázata. Ezekkel a kifejezésekkel arra is utalhatott, hogy Horthy nem mindenben értett egyet az ő felfogásával, s erre Lieszkovszky is céloz – mint fentebb láthattuk –, amikor azt írja, hogy a kormányzó aláhúzta a memorandumban a németeket nem magasztaló részeket. Érdemes tehát arra is kitérnünk, hogy mi lehetett magának Horthynak a felfogása ebben az időszakban a háborút illetően. 1941 áprilisában Horthy egyetértett a Szovjetunió ellen tervezett háború gondolatával, azt egyenesen „*az emberiség legfontosabb munkájának*” nevezte, s az volt a meggyőződése, hogy a német haderő néhány hét alatt kivívhatja a győzelmet. E háború megvívása közben nem kell tartani Angliától vagy Amerikától, mert azok „*partraszállása a kontinensen elképzelhetetlen,*” elegendő, ha az Anglia elleni harc repülőgépekkel és tengeralattjárókkal folyik tovább. Ugyanakkor óvott egy Anglia ellen megindítandó partraszállástól, mert az „*ezer veszéllyel járna, és még ha tökéletesen sikerülne is, nem hozna döntést, mert a háború tovább folya Kanadából, illetve Washingtonból irányítva, a hatalmas haditengerészetre támaszkodva.*” Ezért a Szovjetunióra kell koncentrálni, mert ha annak „*kimeríthetetlenül gazdag természeti kincsei német kézben lennének, a végtelenségig ki lehetne tartani.*”²⁵ Kérdés, hogy ezek a gondolatok Horthy (illetve katonai tanácsadói) önálló gondolatai voltak-e, vagy pedig Hitler és a német hadvezetés Szovjetunió elleni terveinek és elképzeléseinek ismeretében, azok szellemében fogalmazódtak meg. Hogy Horthy a német győzelembe vetett hitét nem csak a Hitlernek való hízselgés okán hangoztatta, azt Barcza György visszaemlékezése is bizonyítja, aki egy Horthyval 1941 májusában folytatott négy szemközti beszélgetés során azt a benyomást szerezte, hogy a kormányzó teljesen a

---

²⁴ A fenti epizód szöveg ellentétben áll a Kádár Gyula visszaemlékezésében szereplő közismert történettel, mely szerint Szombathelyit Horthy István ajánlotta apjának (*Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronköhidáig.* Budapest. 1978. 424–425. o.). Kádár visszaemlékezésében számos pontatlanságot fedezhetünk fel, többek között azt, hogy Szombathelyi kassai hadtestparancsnokként fogadta Horthy Istvánt, aki neki apja és Werth nézeteltéréseiről beszélt, mondván hogy Werth „*a totális mozgósítás mellett kardosodik és az egész magyar hadsereg bevetését szorgalmazza.*” Amennyiben a fenti ellentétet Werth augusztusi memoranduma alapján értjük, akkor nem férnek bele az események az időrendbe, hiszen Bárdossy leveléből tudjuk, hogy neki Werth a memorandumot augusztus 19-én küldte meg, de Szombathelyi abban az időpontban már nem volt kassai hadtestparancsnok. (Ezt a beosztást Lakatos Géza vette át augusztus 6-án, I. HL VKF 1941 I. oszt. 5941/eln.). Persze feltételezhetjük, hogy más körülmények között sor kerülhetett a Horthy István – Szombathelyi találkozóra, akkor viszont érthetetlenek Szombathelyi bizonytalan megfogalmazásai kinevezésének körülményeit illetően, valamint az is, hogy sem a háború alatt, sem a háború után nem hivatkozott senki más előtt erre a találkozóra, csak Kádár Gyula előtt. Az általunk feldolgozott források alapján ugyanis azt mondhatjuk, hogy Szombathelyi erről a vacsoráról sehol sem írt, nem tett ilyen vallomást, és nem tud róla sem Lieszkovszky Pál, sem Paravichini Jenő, sem László Dezső, sem Lukács Béla, hogy csak a helyzetüknél fogva leginkább informált személyeket említsük.

²⁵ *Szinai Miklós – Szűcs László: Horthy Miklós titkos iratai.* Budapest, 1965. 297–299. o.

német sikerek bővületében él. S bár Horthy akkor többször is kifejezésre juttatta angolbarátságát, mégis érezte a velük szembeni keserűségét, mely szerint az angolok sohasem törődtek velünk, s minden visszaszerzett területet egyedül a németeknek köszönhetünk. Azt is kifejtette, hogy „*ő ugyan nem szereti a németeket, sohase szerette, mindig angolbarát volt, de hiába, a németek erősek, katonák, értik a háború mesterségét, míg az angolok nem azok, egyik katonai blamázs a másik után éri őket, a mi helyzetünk az erősek, a győzők mellett van, azok mellett, akik Európában uralkodni fognak, ezek pedig a németek. (...) Nem szereti az erőszakos, brutális németeket, de hiába, ők győznek, és az ország érdeke az, hogy melléjük állva ott kitartsunk.*”²⁶ Ezt a győzelmet azonban Hitlernek kifejtett gondolatai szellemében úgy érthette, hogy a németek az európai kontinensen győznek, esetleg Angliát is sikerül elfoglalniuk, de magát az angol világbirodalmat és az Egyesült Államokat nem fogják tudni döntően megverni, a Szovjetunióban megszerzett nyersanyagokat és a kontinensen elért győzelmeket is csak Anglia és Amerika távoltartására és a velük szembeni kitartásra lehet felhasználni. És Szombathelyi kinevezésének szempontjából ez a momentum bizonyul döntőnek, azaz hogy Horthy és Szombathelyi felfogása ebben a kérdésben bizonyosan megegyezett, ahogyan arra a tábornok több alkalommal is hivatkozott: „*A kormányzó különben a nézetemet a háborúra vonatkozólag teljesen osztotta és folyton azt hangoztatta, hogy a tengeri hatalmak legyőzhetetlenek.*”²⁷ „*A kormányzó úr, mint volt tengerész a maritim hatalmakat legyőzhetetlenek tartotta.*”²⁸ „*A kormányzó úrnak a felfogása kb. egyezett az enyémmel. Az én nézetem és a kormányzó úré az volt, hogy az amerikaiakat nem lehet megverni. A kormányzó véleményei azonban meglehetősen változóak voltak.*”²⁹ Tehát ha Horthy 1941 nyarán még nem is volt olyan mértékig meggyőződve a Szovjetunió elleni döntő német győzelem kilátástalanságát illetően, mint Szombathelyi, feltétlenül egyet kellett értenünk a tengeri hatalmak legyőzhetetlenségének doktrinájában, és a magyar erők megőrzésének szükségességében.³⁰ Azt hiszem így oldható fel az az ellentmondás, amely Szombathelyi saját kinevezésére vonatkozó bizonytalan kifejezései és Lieszkovszky fenti utalása, valamint a tábornok azon kijelentése között fennáll, mely szerint Keresztes-Fischer Lajos a memorandummal kapcsolatban úgy nyilatkozott előtte, hogy „*a kormányzó felfogása teljesen azonos az általam lefektetett gondolatmenettel.*”³¹ Ehhez még hozzátehetjük azt, amit Lukács Béla ír visszaemlékezésében: „*a Kormányzó Úr magáévá tette a Tanulmányt teljes egészében, mert fedte az ő felfogását is. Le kell szögezmem, hogy Szombathelyi még az orosz harctéren, elindulása előtt írta Tanulmányát, anélkül, hogy ismerte volna a Kormányzó Úr felfogását. E felfogásbeli azonosság fűzte össze a két férfit a nehéz viszonyok között.*”³² Ez alapján feltehetjük, hogy Szombathelyi nyitotta fel „véglegesen”³³ a kor-

²⁶ Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945.* Budapest, 1994. II. k. 13–14. o.

²⁷ ÁBTL V-101594/1.

²⁸ Gosztonyi: i. m. 22. o.

²⁹ ÁBTL V-101594/1.

³⁰ Ez utóbbi alátámasztására újból hivatkoznék László fentebb már idézett elbeszélésére, mely szerint Horthy (és Szombathelyi) nemcsak a Gyorshadtest, hanem a Kárpát-csoport felváltását is szorgalmazta, s végső soron nem felváltani, hanem kivonni akarta a Szovjetunió ellen alkalmazott magyar erőket!

³¹ BFL 293/1946 X., Szálasi Ferenc népbíróági pere, 7. doboz, Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124.

³² HL TGY 3879.

mányzó szemét a döntő német győzelem kilátástalanságát illetően, s ezzel újabb alapot adott az erők megőrzésének mindkettejük által vallott politikájához.

Felmerül tehát a kérdés, hogy mit is tartalmazhatott Szombathelyi Horthynak és Keresztes-Fischernek átadott memoranduma? A memorandum tartalmáról vannak közvetett információink; Lukács Béla és Kádár Gyula is olvasta azt. Lukács így foglalja össze a lényegét: „*A német nagy nép, de fiatal nemzet, mert csak 1871 után van egységes Németország. A magyar kis nép, de nagy nemzet, mert már ezer éve egységes, sok vihart kiállott királyság. (...) Ezért nem szabad magunkat alsóbbrendű népek tekinteni a németnél, és nem szabad eltérni, hogy így bánjon velünk Hitler. A jelenlegi háború nem a mi háborúnk, ezért mindent el kell követni, hogy abba ne keveredjünk bele. Hitlernek semmit sem ajánlunk fel, Romániával nem versenyzünk (Werth említett felfogására céloz); bármit kérjenek a németek, igyekezni kell annak teljesítése elől kitérni, de ha nem lehetne, akkor azt le kell alkudni, különféle kifogásokkal, a legminimumra. Ha Hitler győzne, akkor az ő fennhatósága alatt „Völkisch Ungarn” (német népi állam) lennénk, itt lakó svábjaink és az általa betelepítendő németek vezetése alatt. A tanulmány szerint nem lehet ma megmondani, hogy mikor és hol fejeződik be a német-szovjet háború, s azt sem, hogy melyik lesz a győztes (...). Szombathelyi szerint mind a két fél ki fog merülni, szívtósságuk és macacsságuk nyomán, s ez lesz az oka a háború befejezésének; akkor fog Amerika valószínűleg beavatkozni, s így nem leszünk kiszolgáltatva Hitler önkényének.*” Láthatjuk, hogy e gondolatok közül számos megtalálható a Lászlóhoz írt levelében. Kádár szerint a memorandumban Szombathelyi azt fejtette, hogy a németek igen súlyos helyzetbe kerülnek, mert lebecsülik a szovjet erőket és a szovjet térség jelentőségét. Blitzkrieg-ről szó sem lehet, a háború éveig fog tartani, kimenetele bizonytalan, de a teljes német győzelem valószínűtlen. Ebben a nagyhatalmak között folyó háborúban – amelyből eleve jobb lett volna kimaradni – Magyarországnak kímélnie kell az erejét a háború végére, mert fennáll a lehetősége, hogy még a háború alatt vagy azután „*a mi kis háborúnkat is meg kell majd vívni szomszédainkkal. (...) Lényegében az előbbieket voltak benne, kiegészítve a honvédség kiképzési és felszerelési hiányosságainak fejtegetéseivel.*”³⁴

Megítélésünk szerint ez a memorandum nem lehet azonos „*A maritim hatalmak hadviselése*” vagy „*A maritim államok hadviselése*” címen emlegetett tanulmánnyal, ahogyan azt pl. Györkei Jenő megállapítja.³⁵ Egy ilyen címet viselő iratra hivatkozik Király Béla,³⁶ az ő visszaemlékezéséből azonban világosan látható, hogy annak a bizonyos füzetnek a kiadási éve 1942 volt, ráadásul a magyar 2. hadsereg arcvonalban hagyását javasolta, tehát semmiképpen sem lehetett Szombathelyi 1941-ben készült memoranduma. A Szombathelyi-per anyagában sem találkoztunk ilyen címet viselő irattal. Szombathelyi védője, dr. Kardos János fellebbezési indoklásában Szombathelyi kinevezésével kapcsolatban a következő mondat szerepel: „*1941. szeptember hó 5. napján van keltezve az a*

³³ Hogy ez a meggyőzés mennyire volt teljes vagy végeleges, az kérdéses. Mint láhattuk, Szombathelyi hivatkozott Horthy változó véleményeire, s Ujszászy szerint a kormányzó 1941 szeptemberi németországi látogatása során büszkén tetszelegett a kommunizmus elleni harc első lovagja szerepében, s a látogatásból visszatérve derülatoan nyilatkozott az orosz helyzetről, mert megcsalott a német főhadiszállás tájékoztatása által. ÁBTL A-414/5.

³⁴ Kádár: i. m. 424–425. o.

³⁵ Györkei Jenő: Idegen bírák előtt. Budapest, 2002. 17–18. o.

³⁶ Uo. 196–197. o.

helyzetmegítélést tartalmazó levele, amelyet a vezérkar hadművelleti osztályának a főnökségéhez intézett³⁷ és amely iratot később más illetékesekhez, sőt magához a kormányzóhoz is eljuttatott. Ennek a becsatolt, és az azonosság tekintetében Lukács Béla, valamint Suhay Imre tanúk által is igazolt iratnak a tartalmára hangsúlyozottan hivatkozom, mert az ebben a memorandumban körvonalazott elvek határozta meg Szombathelyi Ferenc egész további magatartását.”³⁸ A védőügyvéd a perben szereplő iratokról pontos kimutatást készített „A becsatolandó, illetőleg a becsatolt és felolvasni kért iratok jegyzéke” címmel, s ebben a kimutatásban „Helyzetmegítés 1941. szept. 5-én (Levél egy igen magas beosztású, rajongóan németbarát tábornokhoz)” című iratot sorol fel Szombathelyi kinevezésével kapcsolatosan. Ez a levél nem szerepel a Szombathelyi-pernek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található anyagai között, azonban megtalálható a Szálasi-per anyagában, ugyanilyen címmel: „Helyzetmegítés 1941. IX/5-én;” s a Kardos-hagyatékban fennmaradt iratok között is szerepel („Levél László Dezső tábornokhoz, ki annak idején a magyar vk. hadművelleti csoportjának vezetője volt. A levél a háború esélyeivel és Magyarország szerepével foglalkozik. Az e levélben kifejtetteket Szombathelyi a kormányzónak is tudomására adta egy emlékiratban, s ennek alapján nyerte el a vk. főnöki és a főparancsnoki kinevezését. A levél kelte 1941. IX. 5.”). De hivatkozhatunk még a Budapesti Népbíróóság 1946. március 29-i tárgyalási jegyzőkönyvére, melyben a védő – többek között – a „Helyzetkép 1941. IX. hóban” című irat ismertetését kérte a bíróságtól. Sem ezen utóbbi iratok között, sem a Kardos készítette kimutatásokban nem szerepel a Király Béla által megnevezett memorandum. Ráadásul Szombathelyi 1943 nyarán Bajcsy-Zsilinszky Endrével folytatott beszélgetésekor ugyanazt a Lászlóhoz írt levelet³⁹ nyújtotta át a kispap politikusnak, mellyel magyar gondolkodását kívánta bizonyítani. Mindezek alapján tehát nem csak azt jelenthetjük ki, hogy Szombathelyi 1941-ben készült memorandumja nem azonos „A maritim hatalmak hadviselése” cíművel, hanem azt is, hogy ez a Lászlóhoz írt levél képezte Szombathelyi memorandumát, s nem csak annak mintegy kísérőleveleként funkcionált.

A Kardos-hagyatékban található példány egy nagyobb terjedelmű munkából származik. Erre utal, hogy a levél egy „Bevezetés” címet viselő fejezetben található, mely a levélen kívül annak keletkezési körülményeire vonatkozó leírást is tartalmaz. Ezt egy „I. rész” című fejezet követi, melyben – alcíme alapján – a Kárpát-csoport felváltásáról, a Gyorshadtest hazatéréséről és megszálló seregtettek kiküldetéséről olvashatnánk, azonban az irat a 2 oldal után egy mondat közepénél megszakad. Véleményünk szerint ezt a példányt Lukács Béla háború alatt írt munkájából emelték ki, ahogy arról maga a szerző tájékoztat minket visszaemlékezésében: „1944. április közepén, egy nap reggelén még hét óra előtt, Szombathelyi parancsörtszjtje jött a lakásomra és jelentette, hogy Szombathelyi kér, hogy azonnal menjek fel hozzá s vigyem magammal mindazt, amit addig írtam a háborús eseményekről, valamint a nálam levő okmányokat is. (...) Szombathelyi, mikor a szobájába léptem azzal fogadott, hogy »seggbe rúgtak;« a német követ azt közöl-

---

³⁷ Helyesen: a vezérkar hadművelleti csoportfőnökéhez.

³⁸ ÁBTL V-101594/1.

³⁹ Bajcsy-Zsilinszky Endre válaszlevelében egész mondatokat idéz Szombathelyi átadott írásából, ebből pontosan azonosítható, hogy a Lászlóhoz írt leveléről van szó. L.: OSZK Kt. Bajcsy-Zsilinszky Endre irathagyatéka, 28/109. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Szombathelyi Ferenchez, 1943. szeptember 1.

te Sztójayval, hogy többet nem akarják őt látni, mint vezérkari főnököt. (...) Szombathelyi nagyon le volt törve s azt mondta, hogy a németek »a falnak fogják állítani« (agyonlövők), mert Kállay gyáva módon megszökött (...) s így mindent öreá fognak háritani a németek. Az volt a szándéka Szombathelyinek, hogy az általam szerkesztett, 300 oldal terjedelmű eseményleírást megtartja magának. Én ezt helytelenítettem s azt javasoltam, hogy az egészet, mellékleteivel együtt égessük el mindjárt a szoba kályhájában, amit nem akart megtenni. Beigazoltam, hogy a »Tanulmány«-a (...) vörös posztó lenne a németek számára, a »Legfelsőbb honvédelmi tanácsban« tartott németellenes beszédei, valamint a leírásom sok részlete, amelyek bár objektíve vannak írva, de a németekre sértőek. Szamolnia kell azzal, hogy a németek házkutatást fognak tartani (ez be is következett) s kezükbe kerül az én leírásom, amiből úgy neki, mint azoknak, akik németellenes jelentést tettek, nagy baja származna. Hosszas mérlegelés után beleegyezett, hogy az egész leírásom elégeessük. Csak »Tanulmányától« (...) nem tudott megválni, mert az nagyon a szívéhez nőtt, bátor kiállása okából. Ezt magához vette, és parancsörtiszjének badacsonyi szőlőskertjének vincellér házában rejtette el, gondosan becsomagolva. Ennek később hasznát vette.” Ugyanis Szombathelyi népbírósági tárgyalásán így használhatta azt fel a védelem, s annak eredetiségét éppen Lukács Béla tanúvallomása erősítette meg.⁴⁰

A levelet alább – a bevezetéssel együtt – az eredeti helyesírást megtartva közöljük:

„1941. szeptemberben, honvédségünknek két hadműveleti egysége vett részt a tengelyhatalmak háborújában: a Kárpát csoport (1. hgy. dd. és 8. hv. dd.) és a Gys. hdt. (1. és 2. gk. dd., 1. lov. dd.). Mindkettő az orosz harctéren volt; előbbi mint megszálló csapat, a Proskurow, Vinniza körül s az attól D-re eső területen, utóbbi mint harcos csapat, a német déli hadseregcsoport kebelében, a Dnyeper mentén.

A honvéd vezérkarnak újonnan kinevezett főnöke 1941 szeptemberében úgy ítélte meg az általános katonai helyzetet, hogy a háború még sokáig elhúzódik, ami természetszerűleg maga után vonja majd a magyar csapatok fokozottabb háborús igénybevételét. Ezért szükségesnek tartotta kinevezésekor annak az elvi megállapítását, hogy – a korszerűséget el nem ért – honvédségünk milyen erőkiméretben milyen feltételek mellett vehet, illetve vegyen részt a háborúban.

Ezzel a kérdéssel még kinevezése előtt foglalkozott a vezérkar új főnöke; sajátos magyar adottságok alapján ítélte meg a helyzetet s abból vezette le honvédségünk háborús alkalmazására vonatkozó alapelveket. Megállapításait levélben közölte a vezérkar hadműveleti csoportfőnökével, aki a helyzetet másképp ítélte meg és ezért más elvi alapon is állott.*

A vezérkar új főnöke kinevezése után is fenntartotta az említett levélben rögzített megállapításait; azt akarta érvényre juttatni új szolgálati állásában. Ezért 1941. szept. 5-én a Kormányzó Úr Ó Főméltóságának terjesztette azt elő.

A levél, melyet fent említett fontosságára való tekintettel teljertartalomban közlünk, így szólt:

»Leveledből azt látom, hogy a németek bennünket a szlovákokkal és románokkal egy nivóra helyeznek, sőt még ez a pozíciónk sem biztos, küzdenünk kell azért is, hogy ezt a nivót fenntartsuk és hogy bennünket a németek a fent említett népekkel egyenlő elbánásban részesítsenek. Leveledből azt is látom, hogy Te a németek ezen felfogását, mintegy magától értetődőt veszed,

⁴⁰ HL TGY 3879.

* A hadműveleti csoportfőnök nézetét ismerte, mert vele még mint Kárpát csoport parancsnoka folytatott eszmecsere-t a szóban forgó kérdésről. (Lábjegyzet az eredetiben!)

mert állandóan ebből az alapból indulsz ki a szolgáltatások és kötelességeink teljesítése tekintetében. Az én felfogásom más. Én is a német és magyar egymásraultalság alapján állok, de az egyenrangúság alapján is. Én ugyanis azt mondom, ha a magyarok eddigi teljesítményei – amelyet a történelem során a németek javára felmutathatunk – nem elégségesek ahhoz, hogy a románok és a tótok hűtlenségével felérjenek és ezeréves történelmünk vérontásai – amelyeket a németek érdekében folytattunk – nem elégségesek ahhoz, hogy bennünket megbecsüljenek, hanem minket csak olybá vesznek, egy olyan nemzetnek, amelynek most kellene kiérdemelni a németek hátláját, mint a tótoknak, akik most születtek és feledtetni a hűtlenséget, mint a románoknak, amelyet legutóbb elkövettek, akkor a mi sorsunk már eleve meg van pecsételve.

Ezen a helyzeten egy, vagy két hadtest többlettel nem tudunk változtatni. Akkor ennek a helyzetnek a kulcsa a németeknél van, abban az antihistorikus felfogásban, ami részükről ma megnyilvánul és ami igen nagy tévedés. Európa és Európa nemzetei nemcsak azóta vannak, amióta a nacionalszocializmus megszületett, hanem Európa ezelőtt is volt és mi is voltunk ezelőtt is, sőt, nagy nemzet voltunk, amikor a német még nem volt az, hanem csak nép. Ezen az alapon teljesen egyenrangúak vagyunk. Az államalkotáshoz nemcsak nép kell, hanem nemzetérvés, történelmi tudat is. Ez az, ami nekünk megvan és ez az ami a németeknél hiányzik. Ezért mi, bár kis nép vagyunk, de nagy nemzet. A német óriási nép, nagyszerű tulajdonságokkal, de nemzet sohasem volt, hanem most küzdi ki a nemzeti önállóságát, a nemzet-levését és a nemzet függetlenségét. Hogy mi a történelem folyamán mit teljesítettünk, arra nem akarok kitérni, csak rámutatok arra, hogy a világháborúban közel egymillió magyar ember ontotta vérét⁴¹ nagyobb részét német érdekekért, akkor, amidőn a szlovákok légiókkal szökdöstek át az ellenséghez, a románok pedig a másik oldalon harcoltak. És ez az egymillió ember, aki a németek ügyéért elesett, mind nem számítana? Csak az számít, ami most következik?

Mi ennek a már kiontott magyar vérnek az alapján követeljük a németektől az abszolút megértést és megkülönböztetést a románokkal és tótokkal szemben. Mi ennek a nagy áldozatnak az alapján követeljük érdekeink elismerését és nem annak a vérontásnak az alapján, ami mátlól kezdve folyik, mert mi egy nemzet vagyunk, amelynek nemcsak Mája van, mint a tótoknak, hanem nagy múltra tekinthetünk vissza. Nekünk van Tegnapunk és Tegnapelőttünk is. Ez bennünket mérsékletre és méltóságra kötelez és teljesen egyenrangúvá tesz a németekkel és eleve a tótok és románok fölé helyez bennünket. Ezért hozzánk nem illő eljárás az, hogy ha a tótok öt hadosztályt adnak, akkor mi sietve hatot ígérünk be és ha a románok nyolcat, akkor mi sietve kilencet bocsátunk rendelkezésére, azért, hogy mi legyünk a jobb fiúk és az osztzkodásnál is mi kapjuk a nagyobb koncot. A mennyiségtlől eltekintve az adásnak van minőségi foka is. És ez a legjobb része a szolgáltatásnak. Ez mutatkozik most is.

Mi a legjobbat adtuk, amit csak adhattunk. Lehet, hogy mennyiségileg többet is adhattunk volna, mint amit adtunk, de minőség tekintetében úgy áll a helyzet, hogy elit csapatokat adtunk. Elit adtunk gépekben, fegyverekben és emberekben egyaránt. Meg is mutatták, hogy mit tudnak.⁴² Mi ismét aranyvalutával fizettünk, mint oly sokszor már a történelem folyamán és részvételünk hatásfoka olyan volt, hogy felveheti a versenyt sokkal nagyobb román erők közreműködésével is. Kétségtelen, hogy a románok nagyobb erőkkel vesznek részt ebben a háborúban, mint mi, de ők itt határozottan életerükért küzdenek,⁴³ eltekintve attól, hogy egyben történelmi országuknak, az integritásuk megvalósításáért, Bessarabiáért harcolnak. És ha a tótok nem is életerükért harcolnak, de harcolnak azért, hogy egyáltalában mint nemzet megszülethessenek. Nekünk pedig tulajdonképpen életerünk mindig a Kárpátok medencéjében volt és nem hinném azt, hogy ezen a téren kívül még egyéb életterre lenne szükségünk. Mert hiszen erőnkre legalább is jó 50 évig abból a célból lenne szükség, hogy itt, a Kárpátok medencéjében végre a magyar impériumot alapozhassuk meg.

⁴¹ A történelmi Magyarország első világháborús embervesztesége mintegy 660 000 halottat és 800 000 olyan sebesültelet tett ki, akik a háború folytatása szempontjából végleg kiestek. *Ravasz István: Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945.* Budapest, 2003. 242. o.

⁴² Szombathelyi itt a Kárpát-csoport és a Gyorshadtest eredményeire céloz.

⁴³ Utalás arra, hogy Magyarországnak Romániával ellentétben nem volt területi követelése a Szovjetunióval szemben.

De eltekintve a kivonult hadseregek nagyságától, a politikai fronton sem hasonlíthatjuk magunkat össze a tótokkal, vagy a románokkal, sőt még talán a németekkel se, mert ezen a téren is megelőzzük a németeket. A román politika nagyon bizonytalan irányvonulú.⁴⁴ A tótokéról pedig eddig még szó sem esett. A mi politikánk pedig már akkor keresztény és nemzeti, valamint népies volt, amikor arról a németeknél még csak egy pár merész ember álmodott. Merem mondani, hogy ezek az új politikai irányok, amelyek a németeknél olyan hatalmasan kivirágoztak, minálunk láttak napvilágot, tőlünk indultak el és ha nem is tudtuk azokat olyan nagy eredménnyel felfokozni, mint azt a németeknél láttuk, de éppen ennek a politikának a sarkalatos kérdésében, a zsidókérdésben, aránylag többet teljesítettünk, mint a németek tettek, de sajnos – mert őket akartuk utánozni – mindent ostobábban. Ők megfejték a zsidókat, lefőlőzték a vagyonukat, mi pedig agyon akarjuk ütni őket.⁴⁵

De még tovább megyek vissza. Ha a történelemben lapozgatunk, azt látjuk, hogy a mi nemzeti háborúink, vagyis felkeléseink a nemzeti vonás mellett mindig népies és szociális gondolat jegyében keletkeztek, a szociális protestantizmus jegyében születtek és mint ilyenek, sohasem fordultak szembe a német néppel, hanem csak a német császárral, a feudalizmussal és talán a katolicizmussal, úgy, hogy még a legkatolikusabb Rákóczi szabadságharca is szociális alapokon s a népieség fejlesztése, a vallásszabadság biztosítása végett folyt. Mi tehát hosszú, évezredes együttlétünk alatt a német nép ellen sohasem fordultunk, sőt barátai voltunk és ma is azok vagyunk. Mi mindig a nemzeti gondolat és népies fejlődés előharcosai voltunk.

Mi a történelem folyamán mindig a magunk lábán jártunk, még ha bukácsoltunk is. A történelemben mindig nemzet voltunk. Mi alakítottuk ki a magunk felfogását, nézeteinket és politikánkat és ezért lettünk nagy nemzet, ami a németekből csak akkor lesz, ha szintén feladják a túlzottan népies (völkisch) megoldást, mert ez alapon nemzetet alkotni nem tud és más nemzetet megtérni sem lesz képes. Ez a történelmi erőnk tesz minket nemzetet és ez tesz egyenrangúvá a németekkel, mert ahhoz hogy valamely nép államot alkosson, nem elég, hogy nagy nép legyen, hanem szükséges, hogy legyen történelmi érzete. Nem elég, hogy a Mája legyen meg, hanem a Tegnap is kell hozzá. És ha a mi Mánk nem is olyan nagy, mint amilyen a németeké, de azért van Tegnapunk, ami az övékkel teljesen felveszi a versenyt és ha a jó Isten segít minket és ha vigyázunk magunkra, lehet hogy dicső Holnapunk is lesz.

Ezt érzi a német, hogy a történelmi érzéke hiányzik. Nincs történelmi alapjuk. Ezért érzi magát minden német olyan jól a mi hazánkban, mert azt a történelmi nemzet érzületet, ami az ő teljességéhez hiányzik, mi megadjuk. Ezért olyan hű mindig a magyar államhoz, mert valami olyat kapott, amely a népi nagyságára feltette a koronát a magyar nemzet-érzés elfogadásával. Tagja egy nemzetnek, egy „corpus mysticumnak”, amely a német szemléletből mindig hiányzott. A mai német felfogásnak tisztán a Ma az alapja. Pedig, ha ezt a történelmi szemléletet és érzéket nem viszi a kormányzatába, akkor nem lesz nagy nemzet, hanem marad nagy nép és akkor Európát nem fogja újjárendezni tudni úgy, hogy az maradandó legyen, mert Európának Tegnapja is van és nemcsak Mája.

A németek közül ezt nagyon sokan belátják és megértik.

A történelmi nemzetet becsülik bennünk és ez alapon vagyunk egyenrangúak velük és állunk a tótok és a románok fölött. Ezen az alapon kell nekünk feltétlenül állanunk és ebből nem szabad engednünk. Ezt ők is meg fogják érteni, különösen ha az ember világosan, tisztán beszél velük, amit a németekkel mindig meg kell tenni. De még akkor is, ha nem értenék meg, ezen az alapon kell kitaranunk, mert éppen egy igen előkelő német úr mondta azt nekem, hogy hagyja csak, a völkisch gondolat elmúlik és az egyedül maradandó történelmi gondolat fog szükségképpen Európa rendezésénél visszatérni.

Mi más alapra, mint a történelmire, sohasem helyezkedhetünk, ez a mi drága kincsünk. Ezért nem kelhetünk versenyre a tótokkal és románokkal, ez hozzánk méltatlan lenne és megérdemelnénk, hogy a németek lenézzenek és minket az előbbi nemzetekkel egy sorba állítsanak. Mi nem vagyunk románok, akik látszatra minden kérdést megoldanak, amit és ahogyan a németek akarnak, hogy holnap hátat fordítsanak nekik, épp úgy, mint ahogy tegnap még a másik oldalon álltak.

⁴⁴ Utalás arra, hogy Románia lényegében csak 1940 nyarától igazította politikáját Németországhoz.

⁴⁵ L. a 62. lábjegyzetet!

Mi nem vagyunk tótok, akik Csehszlovákia minden konjunktúráját kihasználta és ha fordulna a kocka, holnap megint visszatérhetnének kedves hazájukba, Csehszlovákiába, mint tékozló fiúk.⁴⁶

Ezen az állásponton álltam én, bárkivel is beszéltem a legutóbbi időben a német vezető emberek közül és érdekes, hogy ezt mindenki megértette, vagy meg tudtam velük értetni. Katonákról nem is szólok, akikben a történelmi felfogás már mesterségből kifolyólag eleve meg van, hanem a fiatal, politikai előkelőségekről, akik ezt nem hozták a politikai pályára magukkal, mert nekik nincs Tegnapijuk, hanem csak Májuk van.⁴⁷ Megértettem velük, hogy Európában csak egy nemzet van, akire mindig számíthatnak s ez a magyar. A magyar évszázadokon át velük szoros kapcsolatban élt, ha segítettek is a németek, mindig busásan fizetett. Így pl. a legutóbbi évszázadokra visszanezve azt látjuk, hogy Buda felszabadítását és Magyarország megtisztítását a törököktől, a magyar a világháborúban kamatos kamattal fizette vissza. Szövetségi hűségében 600.000 magyar ember életét áldozta fel. Harcban és fogságban egyaránt osztotta a német katona nehéz sorsát. Vitéz volt, hűen kitartott a német bajtárs oldalán. A német katona mindig nyugodta alhatott, ha magyar volt a szomszédja. Nem volt áruló sem a harcban, sem a fogságban, mint ahogy áruló volt a cseh és a tót, vagy a román és a szerb, akik megfelelő légió szervezetekben szöktek át a túoldalra. A magyar katona nem léphetett be semmiféle légióba. A világháború után a magyar tönkrement a németekkel együtt. Nem élvezte a békekötések előnyeit, mint ahogy azt élvezték a tótok és románok Genfben.⁴⁸

A magyarnak nincs – mint a tótoknak – minden eshetőségre egy tábornoka Londonban,⁴⁹ vagy mint a csehszlovákoknak bujdosó kormánya,⁵⁰ vagy mint a románoknak fejedelme külföldön,⁵¹ akik a túlsó oldalon az uralom átvételére várnak.

De a hűségtől eltekintve, egy nemzet sem nélkülözheti – bármily hatalmas legyen is az – hogy más ne szeresse őt. És ki szereti a németeket? Ez az a kérdés, amely igen kellemetlenül érinti és nagy zavarba hozza őket. Az északi foktól a Gibraltárig egyetlen egy ilyen nemzet sincs. Csak mi voltunk azok, csak mi szerettük őket, sőt csodáltuk őket és erre ók ma azzal válaszolnak, hogy folyton fejbe vernek bennünket, úgy itt bent nálunk (Volksbund,⁵² német iskolák,⁵³ stb.) mint kül-

⁴⁶ Szombathelyinek ez a jövőndölése – mint tudjuk – 1945-ben valóban be is következett.

⁴⁷ Szombathelyi a levél megírását közvetlenül megelőző időszakban a következő vezető német katonai és politikai személyekkel érintkezett, s így előtűk fejthette ki fent említett álláspontját (a személyek nevét a Gyorshadtest és Kárpát-csoport HL-ben található iratanyagából, valamint az 1. vkf. osztályhoz beérkező napi helyzetjelentésekből gyűjtöttük össze, mellettük a tárgyalt időszakban birtokolt rendfokozatuk és beosztásuk szerepel): Kurt Himer tábornok, 1941 márciusától 1941. augusztus elejéig a német hadseregnek a m. kir. Honvéd Vezérkar főnökéhez beosztott összekötőtörzs-parancsnoka; Karl von Roques gyalogsági tábornok, a Dél Hadseregcsoport mögöttes hadművelési területeinek parancsnoka; Hans Franck birodalmi igazságügy-miniszter, a megszállt lengyel területek főkormányzója; dr. Karl Lasch, 1941. augusztus 1. és 1942. január 6. között Galícia német kormányzója; Edwin Graf von Rothkirch und Trach lovassági tábornok; Curt Ludwig Freiherr von Ghienant lovassági tábornok, a lengyel főkormányzóság katonai parancsnoka; Carl-Heinrich von Stülpnagel gyalogsági tábornok, a német 17. hadsereg parancsnoka; Gerd von Rundstedt tábornagy, a Dél Hadseregcsoport főparancsnoka.

⁴⁸ Utalás az első világháború után létrejött Népszövetség székhelyére.

⁴⁹ Szombathelyi itt feltehetően Rudolf Viest (1890–1945) hadosztálytábornokra gondolt, aki a háború előtti Csehszlovákia egyetlen szlovák tábornoka volt. 1939 augusztusában Franciaországba emigrált, ahonnan 1940 júniusában Londonba menekült, s a Beneš-kormány nemzetvédelmi államtitkára lett. Később részt vett a szlovák nemzeti felkelésben, a németek fogságába esett, akik elhurcolták és kivégezték.

⁵⁰ Utalás a londoni csehszlovák emigráns kormánya, melynek élén 1940-től Eduárd Beneš, korábbi köztársasági elnök állt.

⁵¹ Szombathelyi feltehetően itt a fia – I. Mihály – javára 1940 szeptemberében lemondott román királyra, II. Károlyra gondolt, aki az ország elhagyására kényszerült.

⁵² Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Népi Szövetsége). A Magyarországi Német Népművelődési Egyesületből kiszorított radikálisok, a Volksdeutsche Kameradschaft alakította meg Basch Ferenc vezetésével 1938. november 26-án. Nemzetiszocialista politikai és társadalmi szervezetként működött egészen a második világháború végéig. Célja volt a legszélesebb körűen értelmezett népcsoport-autonómia megteremtése. Saját iskolahálózat és önálló egyházszerkezet, valamint különböző gazdasági és társadalmi szervezetek, önvédelmi és rendfenntartó alakulatok megszervezését követelte. Az 1940. augusztus 30-án Németor-

politikájukkal. A német barátkozás a jugoszlávokkal, amely oly csúfosan végződött,⁵⁴ a szlovákoknak az érthetetlen pártolása, mint olyan hatalomnak, amelyet most a németek mint önálló nemzetet akarnak a történelemben bevezetni ahol Szvatopluk⁵⁵ bukása óta nem szerepeltek, mely törekvés szinte nevetséges méltatlan játék oly nagy néphez, mint a németek,⁵⁶ újabban a román ünneplési hullám,⁵⁷ a nyugat-magyarországi kérdés,⁵⁸ Ligetfalu,⁵⁹ a bánáti kérdés,⁶⁰ mind egy-egy fejbeverése a magyaroknak. Ezt mi nem érdemeltük meg, de ettől eltekintve, a német érdekek ellen is van.

---

szággal megkötött bécsi népcsoportegyezmény következtében 1940 őszétől a magyarországi német kisebbség kizárólagos képviselője lett. L. *Tilkovszky Loránt*: Ez volt a Volksbund: A német népcsoport-politika és Magyarország: 1938–1945. Budapest, 1978.

⁵³ A Volksbund a második világháború éveiben a volt trianoni országhatáron 17 népiskolával, 3 polgári iskolával és 2 gimnáziummal rendelkezett. Az észak-erdélyi visszacsatolást követően a szász evangélikus egyház 47 népiskoláját átadta a Volksbundnak, majd 1941 nyarán a bácskai németiség iskoláit is átvehette. Az észak-erdélyi és a délvideki területgyarapodással a Volksbund 2–2 polgári iskolát, 2–2 gimnáziumot és 1–1 tanítóképzőt kapott, valamint Nagykárolyban is alapított egy polgári iskolát. Így a megnagyobbodott országhatáron (az 1941/42-es tanévben) a Volksbundnak összesen 16 középiskolája volt, melyben 146 tanár 3845 tanulóval foglalkozott. *Tilkovszky*: i. m. 207–208. o.

⁵⁴ Utalás Jugoszláviának a háromhatalmi egyezményhez való 1941. március 25-i csatlakozására, majd az azt követő államcsínyre, mely elmozdította a kormányt és az aláírást szorgalmazó régensherceget, minek következtében Hitler tervei módosítására kényszerült, s 1941 áprilisában lerohanta az országot.

⁵⁵ I. Szvatopluk morva fejedelem 870–894 között. Az ő uralkodása alatt érte el a Nagymorva Birodalom legnagyobb kiterjedését. Halála után fiai között trónviszály tört ki, s a Kárpát-medencébe érkező magyarság e nyugati szláv államalakulatot elpusztította. Ján Baltazár Magin dubnicei plébános 1728-ban írt művében nevezte először (XVII. századi „történetírói” előzményekre támaszkodva) a szlovákokat I. Szvatopluk népe maradványainak, s e gyökerekből nőtt ki az az elmélet, mely szerint Szvatopluk uralkodása a szlovák történelem egyik lépcsőfokának tekinthető. L. *Kiss László*: A szlovák nemzeti tudat fejlődése. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis*, Nova Series, Tom. XXXII. Sectio Historiae. Eger, 2005.

⁵⁶ Csehszlovákia lerohanása után Hitler Szlovákiának névleges önállóságot adott, német csatlóssá téve az új államot.

⁵⁷ Szombathelyi itt arra utalhatott, hogy a Szovjetunió ellen meginduló hadműveletekben a német Dél Hadseregcsoporton belül Ion Antonescu parancsnoksága alatt önálló seregcsoport alakulhatott (a 3. és 4. román hadseregből, mely július 2-án kiegészült a 11. német hadsereggel is), valamint elsősorban arra, hogy Antonescut, mint első külföldit, 1941. augusztus 6-án Hitler személyesen tüntette ki a német Vaskereszt Lovagkeresztjével. L. Hitler hatvannyolc tárgyalása. (Szerkesztette: Ránki György) Budapest, 1983. I. k. 320–325. o.

⁵⁸ Magyarország német nemzetiségi többségű határterületei Ausztriához csatolásának gondolatát már a XX. század elején felvetették. A trianoni békeszerződés, a velencei szerződés és az annak következtében megtartott soproni népszavazás a kérdésnek csak részleges megoldását jelentették, hiszen a magyar revíziós törekvésekkel szemben az osztrák fél is igényt formált további magyarországi területekre. A magyar közvélemény jelentős részében már az 1920-as évektől kezdve élt az a remény, hogy az Anschluss megvalósulásakor Magyarország visszakapja Burgenlandot. Hitler erre vonatkozóan ígéretet is tett Gömbös Gyula miniszterelnöknek 1935-ben (a feltétel az volt, hogy Magyarország fegyveresen vegyen részt az Ausztria elleni akcióban). Ennek nem teljesülése nemcsak kiábrándulást jelentett, hanem felmerült az a magyar félelem is, hogy Németország Nyugat-Magyarország németlakta területeinek elcsatolására törekszik. Csáky István külügyminiszter az 1939. évi országgyűlési választásokon személyesen indult a soproni mandátumért, hogy ezzel úgymond szavatolja Sopron érinthetlenségét (a korábbi tervekben magának Imrédy Béla miniszterelnöknek az indulása szerezte), s ezt az indokot a helyi sajtó ki is emelte. A magyar államügyészség pedig 1939 nyarán hazaárulás miatt vádat emelt egy tucai magyar állampolgár ellen, akiket azzal gyanúsítottak, hogy nyugat-magyarországi városoknak a Német Birodalomhoz csatlósáért szerveztek összeesküvést. Az ügyben hivatalos német személyek is szerepet játszottak. A magyar kormány különösen súlyosnak minősítette az esetet, mivel a határ túloldalán lévő hivatalos szervek képviselői léptek fel azzal a szándékkal, hogy a szomszédos magyar állam területrészeit elszakítsák. A második világháború kitörése ideiglenesen levette ugyan a napirendről a nyugat-magyarországi kérdést, amely azonban nem szűnt meg, hanem a német-magyar háborús együttműködés függvényében alakult. A kérdés tisztázására végül a második világháború alakulása miatt nem került sor. A kérdést kimerítően tárgyalja *Tóth Imre*: A Nyugat-Magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között. Sopron, 2006.

⁵⁹ Ligetfalu, más néven Pozsonyiligetfalu, Pozsonyújfalú (Engerau, Petržalka). A települést 1938-ban, a bécsi döntéssel egy időben – a magyar igények ellenére – csatolták Csehszlovákiától a Német Birodalomhoz. *Ravasz*

Itt, Európában csak egy hűséges barátja van a németeknek, s ezek mi vagyunk. Nem is annyira azért, hogy mit teszünk és mit mondunk, hanem földrajzi adottságunk, fekvésünk és sorsunk által, amelyek az egymásrautaltságot elkerülhetetlenné teszik.

Ezt legjobban bizonyítja magunktartása amelyet a kisentente, de különösen a cseh mesterkedésekkel szemben tanúsítottunk, hogy intranzigens álláspontunkat feladjuk és egy cseh Dunamedence elgondoláshoz hozzájáruljunk és belépünk egy Duna-konföderációba.⁶¹ Mennyivel nehezebb – sőt talán lehetetlen is – lett volna Hitlernek a mai Nagy-Németországot megalakítani, ha mi ennek a csábításnak engedünk.

Ezek sokkal erősebb kötelékek, mintha száz-százalékig lefeksznék és száz-százalékig hajtjuk végre a náci programot, pl. a zsidókérdést, mint azt a románok tették.⁶² Ezen földrajzi adottságokból kifolyólag minket kell nekik erősíteni, s ha minket erősítenek, akkor magukat is erősítik. Ne-

---

István: Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Budapest, 2003. 54. o. A magyar közvélemény egy része ezt a német lépést erősen elítélte, hiszen már Burgenlandról is kénytelen volt Magyarország lemondani előbb Ausztria, majd Németország javára, s ezen kívül tartottak attól is, hogy a birodalmi kormány a Dunától délre is be akar rendezkedni. *Tóth Imre:* i. m. 196–197. o.

⁶⁰ A Bánság (pontosabban a Jugoszláviához tartozó Nyugat-Bánság) területét Hitler 1941. március 27-én Magyarországnak ígérte, amennyiben részt vesz a Jugoszlávia ellen tervezett katonai akcióban. *Karsai Elek: „Országgyarapítás” – országvesztés.* Budapest, 1961. 2. k. 29–30. o. (Macartney szerint a németek „a szót lazán az egész Délvidékre alkalmazták”. *Carlyle Aynler Macartney: Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929–1945.* Budapest, 2006. I. k. 604. o.) A Jugoszlávia elleni támadás első napjaiban azonban a németek a román igényekre való hivatkozással közölték a magyar kormánnyal, hogy a Bánságot német csapatok szállják meg. Később közigazgatásilag is a német fennhatóság alatt álló Szerbiához csatolták. *A Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség.* Budapest, 2004. 159–160. o. Ezen kívül Szombathelyi gondolhattott a „Prinz Eugen Gau” nevet viselő német tervezetre is, mely szerint autonóm német tartományt alakítottak volna a Délvidék Eszékétől és Péctől Temesvárig és Orsováig terjedő németlakta területeiből, amennyiben Magyarország (és Románia) passzív magatartást tanúsít a Jugoszlávia elleni háborúban. A helyi német kisebbség egy része erősen támogatta ezt az elképzelést. *Macartney:* i. m. I. k. 609–611. o.

⁶¹ Milan Hodža, 1935 és 1938 között Csehszlovákia miniszterelnöke, 1936-ban tervet dolgozott ki a Dunamenti országok (Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Románia és Bulgária) gazdasági alapon nyugvó szoros együttműködéséről, mely a későbbiek során politikai szintre emelkedve védelmi blokká alakulna Németország és a Szovjetunió ellen. Magyarország részvételéért cserébe gazdasági engedményeket kapott volna, javították volna a szomszédos államokban élő kisebbségeinek helyzetét és elismerték volna fegyverkezési egyenjogúságát. *Macartney:* i. m. I. k. 265–268. o. A Hodža-terv bukása nem csak a magyar elutasító állásponton múlt, (német nyomásra) Jugoszlávia és Románia is elvetette azt. Ausztriát pedig Olaszország és Magyarország tartotta vissza egy németellenes blokkban való részvételtől. *Gulyás László – Tóth István: Milan Hodža első Közép-Európa tervének magyarországi fogadtatása.* *Aetas,* 2006. I. sz. 109–119. o.

⁶² Romániában 1938 januárjában királyi rendelettel mintegy 120 000 zsidót fosztottak meg állampolgárságától. 1940 augusztusában újabb zsidóellenes törvényt hoztak, az ún. Zsidóstatútumot, mely megtiltotta a zsidók és a nem zsidók vegyes házasságát. 1940 nyarán a Szovjetunióknak átadandó Besszarábiából és Észak-Bukovinából visszavonuló román katonai és csendőr alakulatok számos tömeggyilkosságot követtek el a helyi zsidó lakossággal szemben. 1940. szeptember 11. és 1941. január 21. között további 41, faji alapokon álló zsidóellenes rendeletet és miniszteri utasítást adott ki a román állam. 1941 januárjában a vasgárdisták zendülésekor zsinagógák felgyújtására, zsidó vállalatok kifosztására került sor, s csak Bukarestben és környékén száznál is több zsidót gyilkoltak meg. Ezután indult meg az Antonescu-rezsim azon kampánya, mely a zsidók teljes kifosztását és az ország zsidótlánítását tűzte ki célul. A Szovjetunó elleni hadjárat megindulása után a román hadsereg és csendőrség zsidók ezreit mészárolta le a frissen vissza-, illetve meghódított területeken. A románok számos esetben még a németek brutalitásán is túltettek. Közben Ó-Romániában is sor került tömeggyilkosságokra, pl. Jászvásárban 1941. június 29–30-án, ahol több ezer zsidót gyilkoltak meg a román katonai és csendőralakulatok a Gestapo-val együttműködve. Antonescu ebben az időszakban a németek közvetlen bevonása nélkül, saját szakállára kívánta megoldani a zsidókérdést, valamint azt is kijelentette, hogy a háborút nem a szláv népek, hanem a zsidók ellen vívják. *Randolph L. Braham: Román nacionalisták és a Holocaust.* Budapest, 1998. 17–22., 32–34. o.

Ezekből a mondatokból (I. még a 45. lábjegyzetet!) is látható, hogy Szombathelyi – bár vitapartnerének erősen németbarát és antiszemita gondolati és szempontrendszeréből kiindulva érvel – mérséklő álláspontot képvisel a zsidókérdés kezelésével kapcsolatban akkor, amikor ostobaságnak nyilvánítja a zsidók agyonütésének szándékát, és óv a zsidókérdés német (és román) példájú megoldásának szándékától.

künk kell hízelegni és nem a jugoszlávoknak, mint ezt Göring tette.⁶³ A jugoszláv esetből végre megtanulhatnák, hogy igaz barátságot nem lehet erőltetni. A meglévő történelmi barátságot kell erősíteni és megbecsülni. Hozzánk kell megértőnek és jónak lenni és nem a románokhoz, mert ha hozzánk azok, akkor megértők a saját nézeteikkel szemben. És csak egyedül mi nem érdemelünk meg részükről a megértést, dacára, hogy olyan hüek és előzékenyek vagyunk. Vagy talán éppen azért? Mert mindent megteszünk, ezért tartják ezt természetesnek? Természetesnek tartják, hogy németebbek legyünk a németeknél. Pedig mi csak magyarok lehetünk és magyarnak lenni nem jelenti azt, hogy mindenben németek legyünk. Csak amennyiben magyarok lehetünk és maradhatunk és urak lehetünk a Kárpát-medencéjében, szolgálhatjuk a német érdekeket. De ha gyengítettünk belsőleg és külsőleg, akkor szükségképpen elgyengülünk, ez pedig csak a németiség kárára történhet, aki velünk itt él és boldogult sok száz esztendőn keresztül anélkül, hogy bármely tekintetben – legyen az évezredes határainkon kívül vagy belül – hátrányos helyzetbe hoztuk volna. Ezt meg kell a németeknek érteni és meg is fogják érteni, mint ahogy én ezt a legösszintébb beszélgetés során megértettem többekkel, akiknek feltártam azt a helyzetet, amelyet fentebb már említettem, hogy senkisé meg szereti őket, csak mi. A szeretet részünkről földrajzi adottság és kényszerűség és ezért sokkal maradandóbb, mintha azt szimpátia és egyéb emberi vonzalom diktálná, de szerencsére ez utóbbi vonzalom is megvan.

Államalkotó erő a Duna-medencében mindig a magyar volt. Ő tartotta össze és szervezte meg a Duna-medence népeit, tót, román, szerbet, horvátot, még a németet is egyaránt és vitte magával, mint azt a világháborúban is láttuk a németek oldalára. Hogy az ellenség előtt ezek után megszöktek, arról nem tehetünk.

Már mostan ami a stratégiai helyzetet illeti, az az, hogy a németek olyan fába vágják a fejszéjüket ezzel az orosz háborúval, amire ők nem is gondoltak.

Tény az, hogy itt villámháború nem lesz. Ez alatt persze nem azt gondoltam, hogy a németek az erőket nem úgy fogják alkalmazni, mint azt villámháborúban szokás, hanem azt, hogy a háborút nem tudják sem fegyverszünettel, sem békekötéssel befejezni, mert gyors döntés itt nincs, sőt az hiszem, hogy ezen a harctéren a döntés lehetősége egyáltalán nem áll fenn. Az ellenfél politikai rendszere, a nép jelleme, a táj-jelleg, a végtelen kiterjedések elodázzák a döntés lehetőségét.

Megverhetik a németek az ellenséget a Dnyeszternél a Dnyepernél, megverhetik a Volgánál és talán az Urálnál, de a döntés nem lesz meg. A steril politikai rendszer, amelyet a kommunizmus alkotott, kizárta a csiráját egy politikai váltógazdaságnak, amely minden más politikai rendszerben át tudja vinni a kormányzatot attól a hatalomtól, amelynek eddig ellenzéke volt, és így politikai irányt tud változtatni.

Ezért, bár hadtörténelmi elvi alapon nagyon helyes az a felfogás, hogy Magyarország sorsa a Volgánál dől el, de ebben a konkrét helyzetben ezt nem tartom találónak. Túlságosan dogmatikus. Mert ha ezen a hadtörténelmi szólásformán továbbhaladunk, akkor azt is mondhatom, hogy nem a Volgánál dől el, hanem az Urálnál, vagy az Ob folyónál, vagy még keletebbre. A kiterjedések olyan óriásiak, hogy valahol meg kell állanunk és ebből a szempontból azt mondom, hogy nekünk

---

⁶³ Jugoszlávia az 1930-as évek elejétől elsősorban gazdasági okok miatt kezdett eltávolodni Franciaországtól és közeledett Németország felé. Ennek nagy lökést adott Hermann Göring 1934. októberi látogatása a marseilles-i merényletben meggyilkolt I. Sándor jugoszláv király temetésén, ahol közölte a jugoszláv régenssel és a román királlyal, hogy Németország nem támogatja az országaikkal szembeni magyar területi követeléseket. Az 1935 és 1938 között a jugoszláv miniszterelnöki székben ülő Milan Sztojadinovics bankár és Göring között erős személyes szimpátia is fennállt, ami többek között akkor is kifejezésre jutott, amikor Göringnek 1937-ben sikerült elérnie, hogy a Berlinbe látogató jugoszláv küldöttséget nagyobb megkülönböztetéssel fogadják, mint a két héttel korábban ott járt magyar küldöttséget. Göringnek 1938 szeptemberében sikerült meg egyezést elérnie Pál régensherceggel abban, hogy Jugoszlávia semleges marad egy esetleges csehszlovák-német és csehszlovák-magyar konfliktus esetén. Ennek következtében kerülhetett sor Keresztes-Fischer Lajos vezérkarfőnök és Andorka Rudolf gyalogsági tábornok, a 2. vkf. osztály vezetője berlini megbeszéléseire a Csehszlovákia elleni katonai támadás előkészítéséről. Szombathelyi 1938 októbere és 1939 januárja között a vezérkar főnökének helyettese volt, így rendelkezhetett erre vonatkozó bizalmas információkkal. L. Réti György: Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. *Korunk*, 2004. 2. sz. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2004&honap=2&cikk=7447>; *Macartney*: i. m. I. k. 203., 270. o.; <http://www.bibl.u-szeged.hu/ha/kulpol/imredykorm.html>

jobb előbb, mint utóbb. Mi nem vagyunk nagyhatalom, mint a németek. Ezek a kiterjedések megsze túlhaladják a lehetőségeinket és tehetségünket. Sőt néha a németek is, dacára, hogy nagyhatalom, úgy érzik, hogy az övékét is.⁶⁴ Nem hiszem azt sem, még ha az egész hadseregünket is feltétel nélkül csatlakozva egy szövetséges háborúhoz idehoznánk,⁶⁵ – amennyiben erre képesek volnánk, – hogy ez a döntés meghozatalát meggyorsíthatná.⁶⁶ Dacára a hadseregünk kitűnő tulajdonságainak, a gyors döntésről a németeknek még a mi segítségünk mellett is le kellene mondania.

A lényeg az, hogy lesz keleti front. Hosszú háború lesz és a döntés nem itt lesz és a mi sorsunk sem itt lesz eldöntve, sem nem a Volgán, sem másutt, hanem a jó Isten tudja hogy hol. Talán Londonban, ha a németeknek lesz módjuk és kedvük a csatornán átkelni, talán Spanyol, Francia vagy Belga földön, ha a szövetségeseknek lesz kedvük és bátorságuk partraszállni.⁶⁷ De hogy ez a döntés kinek a javára fog meghozatni, hogy az isteni Gondviselés útjai e döntés meghozatalánál merre járnak, azt csak Ő tudja. Én azt hiszem, hogy egyik fél sem fog győzni.

Hogy a hosszú háború a mi szempontjainkból nagyon veszélyes, sőt annál veszélyesebb, minél jobban feszítjük a hűrt egy feltétlen szövetségi háborúban, azt 1914–18-ban is láttuk.

1918 éppen azért jött meg, mert mindent bevetettünk a háborúba és nem azért, mert spóroltunk volna erőinkkel. Kimerültünk éppen arra az időre, amikor a mi háborúnkat kellett volna megnyerni és a legerősebbnek kellett volna lenni. Akkor idegenek irányították politikánkat, most azonban mi, – és mi sem tudnánk ezt jobban csinálni? Ezért jó lesz a háborút mindinkább a mi kisebb tehetségű és korlátozottabb hatóerejű szempontjainkból kifolyólag nézni és nem a német nagyhatalom szemüvegén át. A villámháború kábulatából, sajnos, nekünk is fel kell ébrednünk és hosszú háborúra berendezkednünk. A németek itt már, sőt otthon is, – felébredtek. Már tudják, hogy nehéz idő következik. Kezünkbe kell a sorsunkat nekünk is vennünk és nem a németekre bízunk magunkat, akiknek a győzelme, kérdés, hogy meghozza-e azt, amit gondolunk.

Én ugyanis azt hiszem, hogy a mi sorsunk már el van döntve Berlinben a politikusok által. Ők már pontosan tudják, hogy hogyan akarják elrendezni az új Európát. Tervük szerint fognak eljárni és nem teszek hozzá semmit sem, ha még oly jó fiúk leszünk is. Ők nem alkusznek. A német Európa egy völkisch Európa lesz és nem a mi Európánk a nemzeti, történelmi Magyarországgal. A völkisch Európában a német koncepcióban nem urak, hanem – könnyen, – megfűrték lehetünk a saját portánkon. Már Szlovákiában láttuk ezt, ezért is engedik önálló államot játszani. Jelek már nálunk is mutatkoznak a Volksbund és az iskola-politikájukban. Minél hatalmasabb lesz a német győzelem, annál nagyobbak lesznek a rendezés hátrányai a számunkra, még abban az esetben is, hogy ha az egész magyar hadsereggel a Volgán harcoltunk volna. Száz-százalékos német győzelem, száz-százalékos völkisch Ungarnt jelent. Ez a valóság, mert a rendezésnél nem a megértő katonák, hanem a politikusok fognak dönteni, akik éppen úgy nem értik meg a világháború nagy magyar véráldozatát, amit majdnem kizárólag szövetségi hűségéből, a német érdekek miatt hoztunk, mint ahogy nem fogják megérteni azokat az áldozatokat sem, amelyeket a mostani háborúban hozunk.

---

⁶⁴ Ezt a megállapítását Szombathelyi a Rundstettel folytatott egyik beszélgetésére alapozhatta, amelyet a háború után dr. Kardos Jánosnak, védőügyvédjének idézett fel. „Szombathelyi kifejezte aggályát, hogy meddig fog tartani ez a győzedelmes üldözés és mi az oka annak, hogy a diadalog ellenére bizonytalanságot érez? Rundstedt megértően bólogatott és röviden csak annyit árult el a maga aggodalmaiból, hogy: »Raumangst haben wir mein Lieber!«” HL Personalia, Dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka, 251. d

⁶⁵ A mondat megfogalmazása is arra utal, hogy Szombathelyi ezt a levelet még kinti tartózkodása alatt, hazarendelése előtt írta.

⁶⁶ Mint fentebb már láthattuk, ez a felfogás szöges ellentétben áll Werth és László elképzeléseivel.

⁶⁷ Szombathelyi ezzel a mondattal valószínűleg Werth akkori elképzelésére kívánt reagálni. Ezt Lukács Béla a következőképpen fogalmazta meg: Werth a németek győzelmes gyors előnyomulása és a Vörös Hadsereg nagy veszteségei alapján úgy ítélte meg a helyzetet 1941. augusztus közepén, hogy a németek még a tél beállta előtt el fogják érni az Urál-hegység általános vonalát s ott meg fognak állni. „Nézete szerint ekkor a magyar és oláh hadseregek fogják a németek az említett vonalba küldeni védőállásba, míg a német hadsereg zömét a nyugati hadszíntérre fogják szállítani Anglia leverése céljából. Ezért azt javasolta a Kormányzó Úrnak, hogy mozgósítsák az egész magyar hadsereget, hogy az majd idejében az Urál vonalába legyen szállítható. Werth azzal érvelt, ha nem ajánljuk fel honvédségünket a németeknek, akkor a háború után nem várhatunk semmit a németektől (nagy Magyarország visszaállítására gondolt). Werth szerint a román kormány máris felajánlotta egész hadseregét, s így mi sem tehetünk mást.” HL TGY 3879.

Ők – különösen ha nagyon önként ajánlkozunk, – azt fogják gondolni, hogy ez kötelességünk. Azt fogják mondani, a magyarok szolgálataik fejében kiélhetik saját fazonjukat a Duna-medencében, nem fogják kitelepíteni őket és már ez is elég jutalom a szövetségi hűségükért. Az urak azonban ők lesznek a Duna-medencében, mert ez szerintük ősi német föld. Legnagyobb meglepetésemre a Krakkó-i pártnapon⁶⁸ Lengyelország hozzácsatolását a Német birodalomhoz szintén azzal indokolták, hogy az ősi német föld. 20.000.000 lengyelről egyáltalán nem vettek tudomást. Természetesen bennünket nem úgy kebeleznének be, mint a lengyeleket és cseheket, mi tarthatnánk magyar egyetemeket, magyar iskolákat, magyar színházakat, stb. is, de ezzel szemben német egyetemeken és német iskolákban csak a német völkisch tanárok és tanítók taníthatnának. A Volksbundot felfegyverznék, illetve katonai alakulatokba szerveznék. Ez a valóság a német elképzelésben és szükségszerű következménye a mai német völkisch elképzelésnek. Ebből épp oly kevésbé engedhet, mint minden más egyéb programjából, mert akkor önmagát kellene megtagadnia, ami által gyengülne.

Száz-százalékos német győzelem, száz-százalékos német megoldást jelent. Hol marad a magyar megoldás akkor, ha minden erőnket eleve ennek a száz-százalékos német győzelemnek a kivívására bedobjuk és feláldozzuk. Ezért mindent egybevetve, azt hiszem, hogy várunk kell. Ne siessünk. Ne akarjunk németebbek lenni a németeknél. Tartsuk szárazon a puskaport és gondoljuk meg, hogy mi nem nagyhatalom vagyunk és ne nagyhatalmi fejjel gondolkozzunk. Nem helyezkedhetünk mi magyarok a németekkel azonos álláspontra. A háború hosszú háború lesz, erre és nem a villámháborúra kell berendezkednünk. A villámháborúk ideje sajnos lejárt, ez csak bevezetés, csak előjáték volt és most következik a valódi háború, amely attól tartok, évekig el fog tartani. Ennek folyamán még nagyon sok alkalom lesz arra, hogy megmutassuk hűségünket a németekkel szemben, mint sok évszázadon át ezt megtettük, de egyben szolgáljuk kizárólagos öncéljainkat is.

Ez az én felfogásom. Lehet, hogy sötéten látok, de úgy hiszem, hogy valóságot is látok, mert a magyar sors mindig nehéz és sötét volt. – Azért nem kell félni, csak össze kell húzódszkodni.

Nagyhatalmi politikát és hadászatot át kell engedni a nagyhatalmaknak. Nekünk a fal mellett kell járnunk. Itt a politikai presztízsnak (európai háború) és katona-becsületnek egyaránt eleget tettünk.

Az öreg Frundsberg zsoldosvezér⁶⁹ szavaival zárom le soraimat, amelyeket a paviai csata⁷⁰ alkalmából a német császárhoz intézett, ki őt a szerencsés összecsapás után, amelyben a svájciakat visszadobta, még tovább nógatta. Frundsberg ezt válaszolta: 'Für heute haben wir genug eingelegt'⁷¹ – és nem ment tovább.

Igaza volt, mert nagy baj érte volna.«»

---

⁶⁸ Pártnapot (vagy hivatalos nevén a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt Birodalmi Pártnapját) sohasem rendeztek Krakkóban, ezért nem világos, hogy Szombathelyi milyen eseményre gondolt. 1939 októberében a Német Birodalomba be nem illesztett lengyel területek igazgatására Hitler egy rendelettel létrehozta a Főkorományzóságot (a hivatalos elnevezés csak 1940 júliusától volt használatos), Krakkó székhellyel, helytartója Hans Frank volt. *Ludwig Peters: Volkslexikon Drittes Reich*. Tübingen, 1994. 268–269., 625., 680. o.

⁶⁹ Georg von Frundsberg (1473–1528).

⁷⁰ A paviai csatára 1525-ben került sor V. Károly német-római császár (1519–1556) és I. Ferenc francia király (1515–1547) hadai között.

⁷¹ „Mára már megtettük, amit megkövetelt a becsület.”

SZOMBATHELYI FERENC ÉS MÁRAI SÁNDOR ELŐADÁSA
AZ 1942. NOVEMBERI LILLAFÜREDI ÍRÓTALÁLKOZÓN

Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek, a vezérkar főnökének és Márai Sándor írónak a lillafüredi írótalálkozón elhangzott, a Hadtörténelmi Levéltár personaliaiá közt fellelt, eddig ismeretlen, kuriózumot képező előadásait adjuk közre.¹ Jelentkezésünk alkalmat ad arra is, hogy szóljunk a ma már feledésbe merült találkozóról, melynek résztvevői az íróknak a háborúban elvárt vagy elvárható magatartásáról, műveiknek a honvédelem szolgálatába állítása szükségességéről és lehetőségéről vitatkoztak. A kormányzat nagy jelentőséget tulajdonított az eseménynek, ahol a miniszterelnök is megjelent és szólt a résztvevőkhöz. Előadását a *Függetlenség*ben megjelent szöveg alapján változtatás nélkül közöljük.²

A találkozó ötletadója és egyben kivitelezője, Antal István nemzetvédelmi-propaganda miniszter volt. A lillafüredi Palota Szállóban 1942. november 22–24. között rendezésre került háromnapos találkozóra ötvenöt magyar író, a magyar irodalom különböző politikai beállítottságú és világszemléletű reprezentánsait, hívta meg. Szándéka szerint közelíteni akarta őket a honvédség vezetőihez, akiktől azt várta, mondják el, mit várnak az íróktól a vészterhes időben. A tervezett program ennek megfelelően három kérdés körül csoportosult: az író és a nemzetnevelés feladata, az író és a honvédelem viszonya, mindazon kérdéseknek a megoldása, melyek a magyar író mai helyzetét, munkáját, szociális és hivatásbeli viszonyait jellemzik.

Az érdeklődés nagy volt, amint azt a korabeli magyar irodalmi elit nagyszámú és aktív részvétele bizonyítja. Névsoruk nem áll rendelkezésünkre, csak a tudósításokban hozzászólóként említett 30 íróról tudunk számot adni: Asztalos István, Bibó Lajos, Bókay János, Csathó Kálmán, Erdélyi József, Féja Géza, Gulyás Pál, Harsányi Lajos, Harsányi Zsolt, Herczeg János, Jeney József, Juhász Géza, Karácsony Sándor, Kodolányi János, Kós Károly, Makay Sándor, Márai Sándor, Mécs László, Németh László, Sinka István, Somogyvári Gyula, Szabó Lőrinc, Szijj Gábor, Tabéry Géza, Tamási Áron, Tóth László, Thury Lajos, Veres Péter, Voinovich Géza, Wass Albert.³

A találkozó fontosságának súlyt adott a kormány részéről mutatkozó érdeklődés: Kállay Miklós miniszterelnök társaságában jelen volt Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter, Nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter, Lukács Béla tárca nélküli miniszter, Ullein Reviczky Antal rendkívüli követ, meghatalmazott miniszter, Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár, valamint Thuránszky László miniszterelnökségi miniszteri osztályfőnök és Zilahy Sebes Jenő, a külügyminisztérium kulturális osztályának vezetője.

¹ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Personalia, 251. d.

² *Függetlenség*, 1942. november 24. 2. o.

³ Az írók névsorát, valamint a találkozó programját és eseményeit a napi sajtó, elsősorban a kormányhoz közel álló *Függetlenség*, rövid tudósításai alapján állítottuk össze. Az igen szerény mennyiségű sajtóanyaggon túl, levéltári források nem álltak rendelkezésünkre. A Nemzetvédelmi-Propaganda Minisztériumnak nem maradt iratanyaga. A Honvédelmi Minisztérium és a vezérkar nem volt rendező szerv, így ezzel kapcsolatos iratokat sem termelt.

A találkozó néhány résztvevője a Palota Szálló éttermében

A honvédség részéről a miniszteren kívül Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a honvéd vezérkar főnöke és Kádár Gyula vk. ezredes, a 6.vkf. nemzetvédelmi és propaganda osztályának vezetője jelent meg. A sajtót Kolozsváry Borcsa Mihály, az Országos Magyar Sajtókamara elnöke, a *Függetlenség* főszerkesztője és Gáspár Jenő, a Sajtókamara főtítkára képviselte.

A megnyitót Antal István tartotta, aki az írástudóktól elvárt fokozott felelősségről és szolgálatról beszélt a nemzet nehéz és küzdelmes körülményei között.

Ezt követően Karácsony Sándor Az író és a nemzetnevelés témájú bevezető előadása élénk vitát váltott ki.

Kállay Miklós miniszterelnök 21-én este érkezett meg miniszterei társaságában. Ekkor érkezett Szombathelyi Ferenc, a vezérkar főnöke is. A közös ünnepi vacsora során az írók nevében Harsányi Zsolt üdvözölte a miniszterelnököt, aki meleg szavakkal válaszolt. Megállapította, hogy Harsányi Zsolt mint mindig, „most is színesen és mélyenjáróan mondta el mindazt, amit erre az alkalomra szánt.”

A miniszterelnök a vacsorát követően adta elő nagy várakozás megelőzte, szuggesztívnek szánt beszédét a jelenkori magyar irodalom jelentőségéről és feladatáról. Bevezető szavait követően a cenzurára tért rá, amit a jelen által megkívánt megkötöttség átkának nevezett. „Meg vagyok győződve – mondotta –, hogy ez a legnagyobb panasz a gondolkodni szabadon akarók körében – s az íróember mi lehet más, mint mindenképpen és

minden áron szabadon gondolkodni akaró – , hogy olyan tragikus megkötöttségben élünk s élnek elsősorban a művészek és az írók a mostani világban. De ha visszanézünk egy kicsit a múltba, akkor – ha országunk határain belül maradunk – azt látjuk, hogy a mi magyar irodalmunk mindig az ilyen megkötöttségek korszakában volt a legcsodálatra méltóbban nagy és erős. Olyankor, amikor küzdeni kellett a magyarságért, amikor magyarnak lenni áldozatot és szenvedést jelentett és csak nagyon-nagyon kevés érvényesülést. Ilyen időkben volt talán mindig a legnagyobb és legkülönb a magyar irodalom és a legrajongóbban szeretett és a legtisztultabb a magyar író egyénisége és típusa.

Most megint ilyen korban éltek ti, magyar írók. Meg van kötve a cenzurával és más sajtószabályokkal kezetek-lábatok, de a gúzst nem mi tettük rátok, hanem a megkötöttségeknek, a határozott célkitűzéseknek és irányoknak az a rendszere, amelyben az egész mai világ él.

Ebben írónak lenni, ebben a csupa negatívumokból álló világban tehetséggel, hittel, magyar szívvel és lelkesedéssel pozitívumot teremteni: ez a legnagyobb és legnagyobb dicsőség, amely írónak, általában elsősorban a magyar írónak adatott.

Harsányi Zsolt azt mondta, hogy a régi magyarnak valamikor mécses mellett kellett gondolkodnia és olvasnia. Ugyanígy fűzöm hozzá én, ma is így kell gondolkodnia, írnia és célokat tűznie a nemzet elé, mert az írók igazi hivatása akkor érkezik el, amikor a politikusnak jobb hallgatnia.

Ebben a sok háborús kényszerűségben, komplikáltságban, amelyben élünk, nektek azt a szerepet kell játszaniotok, amelyet a gőz játszik, ha össze van szorítva. A gőz ilyenkor erőt és lökést ad, energiát fejt ki, míg ha szabadon van, talán könnyen elillan és semmivé válik.

Ha valaha volt a magyar irodalomnak jelentősége, akkor most kell, hogy jelentősége legyen. Ezt ti vagytok hivatva megteremteni. S ha rájöttök az itt folytatott viták során, hogy a magyarság az, ami összeköt benneteket, akkor dolgozzátok ki ennek a magyarságnak fogalmát magatokban és adjátok tovább az egész nemzetnek, hogy ezen az alapon a nemzeti magyarságnak – amelyre soha nagyobb szükség nem volt, mint éppen ma – ti legyetek a megfogalmazói. Azért tudtok írni, hogy írtátok meg, mit jelent magyarnak lenni.

Ezeket a szempontokat tartva szem előtt, kérlek benneteket, szenteljétek magatokat annak a feladatnak, amelyet mi, akiknek ez hivatásunk, most kevésbé tudunk szolgálni, mint ti, s amely feladatok szolgálata kell, hogy nektek is ideálotok legyen.”

A nagy tapssal fogadott beszéd után Makkai Sándor köszöntötte a rendező Antal Istvánt, a megjelent minisztereket és Szombathelyi Ferencet, a vezérkar főnökét.

Makkai üdvözlését követően a maga és a honvédség nevében Nagybaczoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter emelkedett szólásra. Hálás köszönetet mondott Antal Istvánnak, aki – mint mondotta – lehetővé tette, hogy „mi is megjelenhettünk a magyar írók társadalmának ebben az illusztris gyülekezetében. A miniszter úr ezzel bizonyára jelezni akarta, hogy a szellem katonái mellett szükség van reánk igazi katonákra is, s be kell valanom, hogy én katona minőségemben is otthon érzem itt magamat, mert mint katonáíró, magam is forgatom, vagy talán inkább forgattam valamennyire a tollat.

Mivel Makkai Sándor igen tisztelt barátom felajánlotta az írók szolgálatát s azt mondotta, hogy várja a parancsokat; engedjék meg, ha nem is parancs formájában, de bizonyos kívánságokat mégis az írók elé tárjak, hiszen a szavak, bármilyen szépen han-

gozzanak is, ma nem elegendők. Ma tudni kell, milyen cselekedetekre van szükség, hogy, ellenőrizhessük, megtörténik-e minden, amit mint ígéretet szép szavakba öltöztetve itt is hallottunk. Mert mi igenis számítunk a magyar írók munkásságára. Kérjük az ő támogatásukat a nemzet mostani nagy küzdelmében, a reánk szakadt háborúban, amelyben teljes odaadással részt kell vennünk. Ma mindenkinek át kell éreznie azt a belső lelki parancsot, hogy hazájával szemben kötelességét híven teljesítse és ennek a lelki átérzésnek szószólói, hirdetői és hangsúlyozói mindenütt és minden téren az írók kell, hogy legyenek. Szentül meg vagyok győződve, hogy a magyar írók összessége a katonákkal egyetértésben ezt a kötelességet teljesíteni fogja.”⁴

A találkozó második napján, november 22-én délelőtt került sor Szombathelyi Ferenc és Márai Sándor nagy érdeklődés megelőzte vitaindító előadására. Mindkettőt minden változtatás és megjegyzés nélkül közöljük. A két előadó a nemzet kényszerű háborús helytállása közepette vizsgálta az írók szerepét. Keresték a háborúból való kiválás kedvező, valós vagy vélt útjának lehetőségeit. Szombathelyi ennek előfeltételeként – mint ismeretes – hivatalos és magán-megnyilvánulásai során a nemzet egészére vonatkozó együttes helytállás szükségességét hirdette, melyhez az írók támogatását kérte.. Márai Sándor ehhez kapcsolódó, széles kitekintésű, kitűnő előadásának gondolatai és az 1942 nyarán a *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* címmel írott, nagy vitát kiváltott írásában kifejtettek közötti összefüggések feltárása irodalomtörténeti feladat.⁵

Szombathelyi Ferenc előadása

A MAGYAR IRODALOM ÉS A HARCOS SZELLEML

A magyar írók és a magyar katonák mai összefövetelét melegen és nagy örömmel üdvözlöm. Én ennek a találkozásnak igen nagy jelentőséget tulajdonítok és benne majdnem történelmi eseményt látok. Magyar írók és katonák már régen találkoztak. Azt hiszem, hogy utolsó találkozásuk a nemzeti síkon 1848–49-ben volt.

A szabadságharc után a magyar katona és a magyar irodalom is bujdosott, vagy álruhában járt, vagy börtönben élt. Szimbólumok mögé rejtőzött. Az 1867-es kiegyezés utáni k.u.k. korszak, mely a világháborúval lezárult, nem kedvezett a magyar író és katona találkozásának.

A világháború utáni trianoni korszak sem mozdította elő ezt a találkozást, dacára annak, hogy önállóak lettünk. Ellenkezőleg, erősen akadályozta ezt, mert Trianon nemcsak az anyagi, hanem inkább a szellemi lefegyverzésünkre, demilitarizálásunkra törekedett. Ellenségeink főként a harcos szellemet, a militarizmust akarták a magyarból kiűzni. Ez meglepően jól sikerült, majdnem jobban, mint az anyagi lefegyverzésünk.

Szinte úgy látszott, hogy a nemzet örül, hogy megszabadul a militarizmustól, amelyet mindig, még a kiegyezés után is idegen nyűgnek érzett. A saját nemzeti militarizmushoz a kapcsolatokat régen elveszítette. Mohács után hosszú századokon át mindig idegen érdekekért harcolt, idegen célok megvalósításáért vészelt. Még a világháborúban sem tudta, hogy tulajdonképpen miért is harcolt. A trianoni lefegyverzés után a hosszú és véres háború és belső harcok által kimerült nemzet belső hajlamai és békevágya által sarkallva teljesen átengedhette magát egy olyan világnak, amely

⁴ *Függetlenség*, 1942. november 24. 2. o.

⁵ Ekkor még mindössze néhány nap telt el a britek afrikai, illetve a szovjet hadsereg sztálingrádi ellentámadásának megindulása óta. Németország már kimerülően volt ugyan, azonban a német hadsereg ezután bekövetkező összeomlása még nem vetítette előre a háború elvesztését. A magyar politika célja ekkor a háborúból való kiválás, a fronton lévő erők – magyar 2. hadsereg, megszállók – kivonása, meglévő erőink megőrzése a sajátos magyar önvédelmi politika vitele érdekében.

szíve szerint való volt, amely világból a neki már régen idegen militarizmus ki volt zárva és helyette a békevágy mellett a szellemi kultúra, a humanizmus és az intellektuelizmus játszották a főszerepet. Így született meg azután a szellemi magyar militarizmus, *a kultúr-főlény gondolata*. Igazi békés fegyver. A nemzet ezzel a békés fegyverrel akarta céljait megvalósítani. Ugy érezte, hogy ellenségeit, kik a kultúrában mögötte állanak, ezen a téren legyőzheti.

Sokan egyáltalában úgy vélték, hogy az emberiség történetében egy új korszak következik, melyben a brutális harc és háború helyett békés eszközökkel intézik el majd nemzetek és népek sorsát. Ezért a harcos szellem csak kompromittálhatja a magyart a művelt külföld előtt, ahol jó pontokat kell szerezni, jól kell viselkedni. Ennek a szellemi irányzatnak a legtipikusabb szülötte a *békés revízió* gondolata volt, amelyből lassankint a revízió elsikkadt és csak a béke maradt meg, a béke minden áron, ami a szellemi lefegyverzést teljessé tette.

A kultúr-főlény mellett egy másik, bár vele ellentétes irányú hullám öntötte el a nemzetet, ez az *anyagiaság* volt. A trianoni békekötés után csakhamar olyan féktelen kufárkodás kapott lábra, hogy ez azt a kis harcos szellemet, ami a világháború után még megmaradt és a hősi életformát teljesen maga alá temette. De ez a kalmárkodó szellem igen sok kultúr és erkölcsi javat is elpusztított. Mindenki az anyagiak után szaladgált, kevés vagy semmi munkával akartak sokat keresni. A könnyen szerzett pénz könnyen ment el. Mindennek meg volt az ára, a piacon olcsó áruk jelentek meg szellemi vonatkozásban is. A komoly művészetek elsatnyultak és tengődtek. Megjelent a kultúr infláció első és legkirívóbb dokumentuma: *a filléres regény*.

Miután elérték azt a kultúrfokot, hogy mindenki megtanult írni és olvasni, a kultúrívó nem emelkedett. A tömeg nem azért olvasott, hogy tudását gyarapítsa, vagy művészi élvezetben legyen része, hanem csupán azért, hogy szenzáció éhségét, brutális ösztöneit kielégítse és hogy idegeit rémmesékkel csiklandozza. Nem! Ez a korszak nem volt a katonák korszaka, de az irodalom korszaka sem. Sőt még a tisztességes kereskedelemé sem, mert értékeket akart elérni áldozathozatal nélkül. Kard és toll, amelyek a történelem folyamán oly szoros összműködésben szolgálták a hősi magyar sorsot, szétértve a földön heverték, mert a magyar géniusz a tespedés korát élte.

A magyar irodalom nem élhet és nem virágozhat a magyar kard nélkül, s viszont a magyar kard sem élhet a magyar irodalom nélkül. A magyar nemzet *sajátlagos jellegzetessége*, hogy a kard és a lant szorosan összetartoznak. Igricék, regősök, virágénekesek, végvári lantosok, hadvezér-költők, testőr és katona költők, költő-katonák, lírikusok, epikusok hosszú sora bizonyítja ezt. Élettük a kardnak és a lantnak nagy találkozása és a magyar katonai és költői géniuszának összeforrása.

Mindig nagy baj az a magyar nemzet életében, ha a kard és lant eltávolodnak egymástól, vagy pláne, ha ezek egymással szembe fordulnak. Háborús időkben ez katasztrófához vezethet, mint ezt a világháborúban, különösen annak vége felé tapasztalhattuk. Igaz, hogy akkor az irodalom nagy és éppen a lehangosabb része csak használta a magyar nyelvet, de szellemében teljesen idegen volt. A harcos szellemet pedig egyáltalában nélkülözte, sőt a pacifizmus szolgálatába szegődött, mint a békeszeretet.

Annak felismerésében, hogy a magyar kard és a lant szorosan egymásra vannak utalva és a nemzet harcaiban egymást kiegészítő fegyverek, mihelyt jelenlegi beosztásomat elfoglaltam, *rögtön lépéseket tettem az irodalom felé*. Az olyan nehéz időkben, amelyeket a magyar nemzet most él, a katonának szövetségest kell keresnie. És találhat-e a magyar katona mesterségén, fegyveres hatalmon kívül jobb szövetségest, mint azokat, akik egy nemzet lelkierejének nemcsak kifejezői, hanem alakítói is: a magyar írókat? Lépéseim következményeképpen a magyar irodalom pár kiválóságával ez év tavaszán a Gellért Szállodában egy barátságos összejövetelt tartottunk, amelyek folyamán nézeteinket kölcsönösen kicseréltük.

A nemzet életképessége szempontjából általában véve rendkívül fontos az, hogy a nemzeti lélek erős és egészséges legyen. Háborút pedig erős lélek nélkül egyáltalában nem lehet viselni. Ezért a nemzet lelkét amennyire csak módunkban van, erősíteni és ellenálló képességét fokozni kell. Ezt a feladatot a magyar íróknak is vállalni kell. Ezt persze nem úgy képzelem, hogy az írók háborús uszítók legyenek, vagy hogy a magyar lelkeket gyűlöletre tanítsák. Ez utóbbi különben is meddő fáradság lenne, mert a magyar általában nem tud gyűlölni, legfeljebb csak a magyart.

Távol áll tőlem a magyar írókkal szemben ilyen követelményeket támasztani, mert jól tudom, hogy *az irodalom művészet és az írók művészek*. A művészet pedig nem szereti a korlátokat és nem szeret, de nem is tud parancsszóra alkotni. A művészet nem ismer más korlátokat, csak azt, amit

önmagában hord. Azt is jól tudom, hogy a művészet legmagasabb fokon az *egész emberiségé*. Ezért sokszor nehéz korlátokat jelent a művész számára egy nemzet ügyét szolgálni, különösen olyan szegény kis nemzet ügyét, mint a magyar. De ne gondolja senki sem, hogy az emberiség magasabb fogalom, mint a nemzet. Nem magasabb, csak tágabb, sőt annyira tág, hogy kontúrjai teljesen elmosódnak. Ezért az emberiség ügyét, mint olyant, nem is lehet szolgálni másként, csak egy-egy nemzeten át. Csak az a művészet szolgálhatja az emberiséget, mely egy nemzet, egy nép szellemiségét fejezi ki. Csak az a művészet tarthat számot arra, hogy művészete az összemberiség értéke legyen, amely az emberiség egy részének, egy-egy nemzet vagy nép sajátosságainak, világszemléletének, vérmérsékletének, meglátásának kifejezője, amelyeket valamely tájjelleg, éghajlat alakítanak ki. Ezért a valódi művészet csak az lehet, mely valamely nemzet géniuszának kifejezője és csak mint ilyen tarthat igényt arra, hogy az emberiség szempontjából is érték lehessen. Áll ez minden művészetre, de talán egyikre sem annyira, mint éppen az irodalomra. Ezért a valódi irodalom nem lehet nemzetközi, csak közkinccse lehet az összes nemzeteknek. A valódi irodalom még európai sem lehet. Egyik kiváló írónkat idézem, aki írja, hogy: „nem igaz, hogy író kifejezheti magát idegen nyelven.” Ezt megtoldom azzal, hogy az pedig teljesen lehetetlen, hogy idegen szellemiséget fejezzen ki. Még európai szellemet sem, mert ilyen sincs. Európaiak is csak úgy lehetünk tudatosan, ha minél határozottabban nemzetiek vagyunk a szó nemes értelmében. Éppen ebben a sokféleségben fekszik még ma is az európai gondolat szépsége, dacára a történeteknek, amiért szégyenleni kellene Európának magát, ha tudná. De nem tudja, mert Európa ilyen értelemben nem létezik. Csak a német, francia, angol stb. szégyellhetné magát, ami pedig teljesen lehetetlen, mert bármelyikük azt, amit a másíknál szégyenletesnek tart, saját magánál a legnagyobb érénynek tartja, amire a legbüszkébb. Rendesen mi magyarok szoktunk szégyenkezni Európáért, mert mi szeretjük magunkat a legeurópaiabbnak tartani és kultúr nemzetek élén haladni.

A nemzet szellemi életének másik megnyilatkozásával, a *tudománnyal is* hasonlóképpen állunk. Sokan, különösen azok közül, akik a tudományt a katedráról hirdetik, azt hiszik, hogy a tudománynak hivatása eleve az emberiség boldogítása, amellyel szemben a nemzet ügye, mint alsóbb rendű érdek, háttérbe szorulhat. Nem akarok vitába szállni ezzel a felfogással. Csak azt kérdem, lehet az emberiség boldog akkor, ha saját nemzete nem az? Persze, ha a tudományos gögtől elvakulva a saját nemzetet az emberiség soraiból éppen azért, mert elmaradott és boldogtalan, mint méltatlant kizárjuk, akkor csak az emberiség szolgálata maradhat. Ez a tudomány azonban rossz úton jár és nemzetközi lesz a szó legrosszabb értelmében, s mint ilyen, az emberiség szempontjából teljesen értéktelen.

Itt vagyunk azokkal a *politikai rendszerekkel is*, amelyek az emberiséget akarják minden áron boldogítani és közben megfélemeznek a saját nemzetükről. Az emberiséget akarják megmenteni, de elfelejtik a saját nemzet megváltását. Ez a felfogás hasonlatos ahhoz, amidőn az egyszerű polgár a nemzetét akarja megmenteni és ahelyett, hogy ezt a családjánál kezdené, azt elhanyagolja és inkább korcsmába jár és gyűléseken vesz részt. A nemzetet csak a család és viszont az emberiséget csak a saját nemzet útján lehet megváltoztatni. Sok boldog család teszi a boldog nemzetet és sok boldog nemzet teszi a boldog emberiséget. Ezt mindazon szellemi funkcióknak, amelyek a nemzet életén túl az emberiség általános létébe átlüktetnek, jó lenne megjegyezni és tudomásul venni. Irodalom, művészet, tudomány és politika csak ezen az alapon állhatnak és csak így szolgálhatják tényleg azt, ami a hivatásuk.

A magyar ember különösen hajlamos arra, hogy az emberiséget, helyesebben nemzetközi eszméket szolgáljon. Ő az emberiség élén szeret haladni. Ezért elkötelezve érzi magát, hogy gyorsan felüljön a politikai és kultúr jelszavaknak. Az „európai” jelzőre különösen nagy súlyt helyez. Hamar szolgálatába szegődik a világszabadságnak, akár polgári, akár proletár fronton, vagy az új Magyarország helyett új Európa gondolatának. Ilyenkor azután, amikor jelszavakkal tele szívta magát, dagadó önértetében azt hiszi, hogy nemzete felett áll. Arra megvetéssel, sőt undorral néz le és képes lenne azt fantazmagóriának feláldozni.

Pedig a dolog úgy van, hogy nem bújhatunk ki a saját bőrünkön, sem az egyszerű ember, sem a művész, sem a politikus. Nemzeti embernek születünk és nem nemzetközinek. Egy tájjeleg, egy-egy tájfajta produktumai vagyunk. Ennek többé vagy kevésbé sikerült inkarnációja. A művésznek az Isten adta maga a kifejező erőt, amellyel nemzete géniuszát a legjobban meg tudja szólaltatni. De ezzel szemben felelősséggel tartozik a nemzetének. Lelkiismeretesnek kell lennie. Különben is valódi művészet nem létezhet *lelkiismeret és mértéktartás nélkül*.

vitéz SZOMBATHELYI FERENC
vezérezredes, a m. kir. honvédi vezérezredes főnöke.
Der Chef des k. ung. Generalstabes.
Capo di Stato Maggiore Generale.
Le Chef d'Etat-Major Général.

Az előkelőség kötelez. Ezért köteles a művészet is, mely ha tényleg a helyzet magaslatán van, a legnagyobb előkelőség. Szörnyű bűn az, ha a művész féktelen gögjében nem ismer korlátot és csak megvetéssel tud szólni nemzetéről. Erényeit sem akarja látni, hanem csak csúfos halálát, vagy ronda pusztulását jósolgatja a nagyszerű halál helyett, amellyel egy kis népnek mindig szembe kell nézni, hogy örökké élhessen. Elvadult gög által fűtött művészi tobzódásában hajlamos lesz, hogy minden korláton túltegye magát. Fékezhetetlensége folytán a destrukció felé sodródik és csakhamar kisajátítják a nemzet megrontására. Tudatosan vagy öntudatlanul az ellenség táborához csatlakozik. Ilyenkor az író politikus lesz és pedig a legrosszabb fajtából, az irodalmat pedig politikává züllesztzi. Nézetem szerint pedig leghelyesebb, ha az irodalom napi politikával nem foglalkozik.

A művészi szabadság nem jogcím arra, hogy ezzel visszaéljünk. Az ilyen féktelen művészet a nemzet szempontjából hasonlatos a *Danaidák kincséhez*. Minél nagyobb ez a kincs, annál veszedelmesebb. Különösen veszélyes ez olyan kis nemzeteknél, ahol a kiegyensúlyozatlan társadalmi viszonyok folytán az állam statikai helyzete nem elég szilárd. Ilyenkor egy-egy nagy destruktív művész nemzetében olyan hatást fejt ki, mint egy szegény családban egy nagy oszthatatlan, drága örökség, mely rendszeren széthúzásra, kölcsönös gyűlöletre és végül romlásra vezet. Isten óvjon meg bennünket az ilyen ajándékoktól akkor, amidőn a nemzet nehezen harcol.

Ugyanílyen káros befolyással van a nemzetre az, ha valamely művész a maga szuverenitásában a nemzet hibáiból erényt csinál. Így pl. mint fellebbezhetetlen ítéletet kimondja, hogy a nemzet legjobb tulajdonsága a „*termékeny lomhaság*”. Ezért kár, sőt hiba másra törekedni, a nemzetet felébreszteni és termékeny aktivitásra sarkallni. A nemzetet ne is ösztökéljük cselekvésre, hanem maradjon a maga lomhaságában. Ez a lomhaság azonban a legjobb formájában is mondhatnám feminim tulajdonság. *Egy negatívum*. Cselekvő erő nincs benne és ezért csak lomhaság lehet belőle,

legjobb esetben nemes rothadás, Pató Páloskodás. Ez különösen olyan népeknél veszélyes, amelyek nincsenek erős kézzel nevelve és különben is hajlamuk van a lustaságra.

A „dolce far niente” és a termékeny lomhaság korszaka a népek életében lejárt vagy legalább is szünetel. Most mindnyájan hatalmas erő kifejtéssel dolgoznak előrehaladásukon. A lomhákat félretolják. Nézzünk csak szomszédainkra. Kézzel-lábbal dolgoznak ezek a kis népek, nemzetiségek is, hogy alárendeltségükből kidolgozzák magukat. Rettenetesen felébredtek és rendkívüli aktivitást fejtenek ki. Bűn ilyenkor a magyarnak továbbra is a termékeny lomhaságot hirdetni. Neki a keleti nomádizmust, a bivalytermészetet ajánlani, amely lomhán hempereg a nyári napsütés által felmelegedett posványban és termékenysége csak abból áll, hogy a felbűfőgő kérődzését elintézzze és lomha testét ezáltal növelje. A kérődző nemzetek ma rosszul járnak. Nézetem szerint éppen a termékeny lomhaság balhiedelménél kellene a nemzet nevelését megkezdeni. Ezt az illúziót kellene a magyarból kiűzni és termékeny cselekvésre sarkallni. Ez a munka érdemes lenne a legkiválóbb írók tollára. Szinte végtelen itt a tér, amely tettekre hív.

Az ilyen kijelentések olvasásakor sokszor az az impresszióm, hogy ezek az aranyköpések nem is komolyak. Inkább azért jönnek létre, hogy frappáns gondolat-szembeállítás által blöfföljenek. Nehéz elképzelni, hogy igaz művészet felelősségtudata olyan csekély fokon áll nemzetiel szemben.

Ma minden nemzetnek rendkívül aktívnak kell lenni. Különösen nekünk, mert különben vezető helyzetünket a Duna-medencében nem tudjuk megtartani És nem kevesebbről! Erről van szó! A Duna-medencében vezető szerepre, mióta őseink bejöttek, a magyar hivatott. Ezt a jogot azonban termékeny lomhasággal nem tudjuk biztosítani. Ezen jogigényünket időnként újra meg *kell váltanunk*, illetve be kell, hogy igazoljuk. Küzdeni, véres és brutális harcot kell vívni érte. Most ismét ilyen időket élünk, nehéz harcban állunk. Éppen ezért félek minden olyan szellemi megmozdulástól, amely a magyart – amidőn ezen pozícióért nehezen küzd – a brutális harctól el akarja téríteni és igyekszik őt ebből az emberiséghez nem illő alantos világból a nemes lomhaság, a humanizmus, az intellektualizmus és a kultúr-főlény magas síkjára átmenteni.

Nem ismerem félre ezeknek a szellemi tényezőknek a nemzeti, sőt az emberi fejlődés és lét szempontjából is az alapvető jelentőségét. Nem vagyok olyan vad militarista, hogy csak a brutális harcot tartanám annak az életformának, amely méltó az emberhez és amelyért érdemes élni. De jól tudom azt, hogy az emberi kultúra és kulturális javak csak függvényei a brutális harcnak. Az emberiség vitális ügyeit fegyverrel kell elintézni. Ha a háború el van intézve, akkor jöhet a kultúra. *Minden kultúrának apja a háború.* Mi emberek a földön élünk és nem a földön túl valami elméleti, vagy szellemi síkon, ahol csak szellemi főlényvel intézhetnők el konfliktusainkat. A földi anya rendkívül keseregve és brutális fájdalommal, életveszedelem között, vérben hozza magzatát a földre. Itt pedig mindig készen kell lennünk e veszedelmekre, melyekben nekünk is vérezniünk kell és életünket kockáztatnunk, mint anyáknak, midőn szült bennünket. Mi emberek csak így élhetünk tovább. Gyarlóságban és bűnben születünk, *de éppen azért lehetünk hősök.*

Csak azok a kultúrák maradhatnak meg, amelyekben van harcos szellem. Csak az erőteljes harcos kultúra szolgálhatja valóban a nemzet érdekeit. A pacifista és defetista kultúra a legromdább és a legpiimaszabb és egyben a legveszélyesebb is, mert megőrli a nemzet erőit. Látjuk, hogy Franciaországot miként vitte a túlfeljesztett szellemi kultúra a romlásba. Harcos és küzdő szellem sehol sem volt. A fizikai testi kultúrát, a sportolást általában teljesen feleslegesnek tartották. Még az evés is inkább szellemi kultúrának számított, olyan magas művészi fokon állott. Az egészséges hedonizmus sem számíthatott fizikai kultúrának. *Verlaine* és *Rimbaud* erkölcsi fertőjében született magas költészete, ahonnet nálunk is olyan sokan merítettek, nem maradhatott erre a magas kultúrán nevelt nemzetre káros hatás nélkül. Ez a magas költészet még a hatalmas, győzelmes francia nemzet számára is a Danaidák kincse lett. A nemzet harcos szellemét és erkölcsi erejét megőrlötte.

Mit ér az olyan kultúra, ha még olyan magas fokon tenyésztett is, ha nemzet romlását idézi elő? Mi értelme volt a ragyogó francia irodalomnak, ha az végül is oda vezetett, hogy ma egy öreg ember nem győzi a nemzetet a józan útra visszatéríteni és a nagy kultúrából kigyógyítani. Nem győz primitív értékeket hangoztatni. Hogy mindennek az alapja a tiszta családi élet, a gyermek, az ifjúság kemény, sportszerű nevelése, a hősiesség, az önfeláldozás. Csupa primitív ősi érték raffinált és magasan differenciált irodalmi és művészi értékekkel szemben. Ezek után az egész magasan tenyésztett francia kultúra egy szörnyű kerülőútnak, egy nagy kisiklásnak látszik, amelynek jelentősége, nevelő hatása talán nem is önmagában, hanem inkább azon felismerésben van, hogy mi em-

berek nem vagyunk istenek, sőt félistenek sem, de még csak pártütő angyalok sem, hanem csak halandók vagyunk, lekötve a földhöz és az örök értékű, egyszerű igazsághoz. Hiába ostromoljuk az eget. Az istenek nagyothallanak. Kérlelhetetlenül visszautasítanak minket az emberi lét törvényei közé. Nem tudunk kibújni bőrünkéből, itt kell élnünk a földön, ahol a lét harc és küzdelem időnként – inkább gyakran, mint ritkábban. Brutális, véres harc. Ezen véres harc által kell a nemzetnek mindig megváltania saját jólétét és az emberiséget. Erre kell mindig felkészülni és felkészülve maradni. Egy kultúra, amely ettől a harcos gondolatától elvonatkoztatva akar élni és azt magából ki akarja lökni, légüres térben mozog és pusztulásra van kárhozható és vele a nemzet is, mely ezen kultúrához kapcsolódik.

Nem követelem és nem is követelhetem az irodalomtól a háborús idők dacára sem, hogy csak hazafias költemények lássanak napvilágot. Nem követelhetjük, hogy minden író a harc költője legyen, mint a legutóbbi háborúban *Gyóni Géza*, vagy mint 1848/49-ben *Petőfi Sándor* volt. Mindkettő igazi katona költő volt. Az igaz, hogy Petőfit a világ-polgárok is magukénak vallják, mint a világszabadság és az emberiség költőjét. Tagadhatatlan, hogy az is volt. A lényeg azonban az ő életében az, *hogy elesett, mint honvéd a magyar szabadságért*, miután a magyar harcos szellemet és ezáltal a magyart talpra állította. A fontos nem az, hogy mit mondunk, hanem az, hogy életünk nagy pillanataiban mit cselekszünk. Petőfi hősi halálával mindent expiált, még a legrosszabbat is expiálta volna, ha ugyan ilyesmit művelt volna. Nem lenne semmi baj, ha világpolgáraink az ő példáját követnék. De ezek nem akartak a magyar ügyért harcolni, vagy pláne meghalni, mert ők egy magasabb ügyet, a világszabadságot és az emberiséget szolgálják. Az emberiségnek pedig szerencsére nincs hadserege, amelybe be lehetne lépni. Kár, hogy *Ady Endre* törekeny fizikuma folytán nem követhette Petőfi példáját, nem lehetett katona és így adatott meg neki, hogy mint honvéd hősi halált haljon nemzetéért, melyet pedig oly szilaj indulattal és forró megvetéssel szeretett, hanem csupán a megbánás filiszteri aktusa maradt meg számára a halálos ágyon. Ha hősi halált halt volna, akkor mi katonák és talán sokan magyarok egészen más szemmel néznék rá.

Ismétlem, nem követeljük az íróktól azt, hogy lantjukat mindnyájan harci dalokra hangolják. De legalább is azt követeljük, hogy ne lássanak olyan művek napvilágot, amelyek alkalmasak arra, hogy a nemzet harcos szellemét gyengítsék, a hivatás tudatát és az önmagában vetett hitét megingassák.

Az olyan költészet és irodalom, mely a nemzet ellenálló képességét háború idején bármely címen és bármely gyönyörű kultúreszmék, irányok, vagy mély emberi gondolat szolgálatában csökkenti, a legnemesebb szándék mellett is bűnt követ el nemzetével szemben. Hiába hangoztatná a békét, a megértést a nemzetek között, hiába lenne a mélyeséges emberi érzéstől áthatva, *harcos* lesz és pedig *az ellenség táborának a harcosa*. Az ilyen szép szellemű irodalom nagy erőgyarapodás az ellenség számára, mert a saját harcos szellemet gyengíti azáltal, hogy azokat erősíti, akik hisznek az örök békében, a nemzetközi jogban és igazságban, a kultúrában, emberiségben és a wilsoni 14. pontok ígéretében, akik nem látják azt, hogy ezek a nagy emberi javakba csomagolt ígéretetek csak harci eszközök az ellenség kezében, aki nem álmodozó humanista, hanem valódi kultúr nép, mert valódi harcos kultúrával rendelkezik és nem olyan félkultúrá és félművelt, aki minden maszlagot bevesz, hanem még a legszentebb emberi javakat is felhasználja az ellenség destruálására és a saját győzelem kivívására.

Háborúban a *legnemesebb pacifizmus is defetizmus lesz*, amely az ellenség malmára hajtja a vizet. Ezt az irodalomnak és az íróknak jól meg kell jegyezniük, nehogy féktelen indulatoknak adják át magukat és a nemzetet romlásba vezessék, anélkül, hogy az emberiséget megmenthetnék. Nincs veszélyesebb, mint a fegyvert-lerakó kultúrláz és intellektuáлизmus, mely véres harcok közepette kultúr-főlényel, jogtisztelettel, béke-szeretettel akarja a nemzet ügyét diadalra vinni.

1918-ban egy egész irodalmi irányzat szolgálta ennek az intellektualizmusnak az ügyét és így a nemzet sírásójává vált. Most amidőn a nemzet nehezen küzd, a kultúr-főlény azon fajtája, mely csak az intellektuális mérkőzést ismeri el a nemzetek közötti érintkezés harci fegyverének és a brutális mérkőzést megveti, hallgasson el. Szép szellemét és ennek magas röptét tegye el arra az időre, midőn a Duna-medencében a helyünket fegyveresen kivívtuk, mert most ismét arról van szó. Meg vagyok győződve, hogy ebben a kozmikus összeütközésben a sors még egyszer alkalmat ad nekünk magyaroknak arra, hogy bizonyítsuk azt, hogy mégis csak mi vagyunk itt az elsősülők. De ezért most ismét harcolni kell. 1918-ban egy pacifista, defetista irányzat ebben megakadályo-

zott. Pedig merem állítani, hogy dacára annak, hogy a világháborút elvesztettük, a magyar háborút, a saját külön háborúnkat a környező nemzetek ellen megnyerhettük volna, ha nem tesszük le a fegyvert.

Úgy érzem, hogy itt van az alkalom, talán az utolsó, hogy jóvátegyük azt, amit 1918-ban elmulasztottunk. Most ismét kibontakozhat annak lehetősége, hogy a nagy világháború mellett, vagy után a saját külön háborúnkat is megvívhatjuk. Meg vagyok győződve arról, hogy nemcsak a nagy nemzeteknek, hanem a kis nemzeteknek is van Istene. Él a magyarok Istene, aki mindig is élt és segíteni fog, ha nem hagyjuk magunkat. Ezért ne akadályozza a nemzetet a brutális erő kifejtésben senki, legyen ez a brutalitás magasabb intellektualizmus, a humanizmus szempontjából még olyan csúnya dolog. Engedjük át ezeket a magas emberi érzelmeket a nagy nemzeteknek és népeknek, az angoloknak és amerikaiaknak, akik ezt a magasabb kultúrát és humanizmust folyton hangoztatják, de amellet jóízűen és erőteljesen harcolnak. Legyenek ők pacifisták. *Ne excedájunk megint*, mint 1918-ban, amidőn a polgári radikálisaink, a nagy intellektüelek a béke olajágával akarták bevezetni az emberiséget a béke templomába, vagy később proletárjaink meg akarták menteni a világ összes proletárját. Mi magyarok nagyon hajlamosak vagyunk az ilyen nagyzási hőbortra és kilengésekre, mert kiegyensúlyozatlanok vagyunk. Azt hisszük, hogy a kultúra csak intellektuális erőként, műveltségben, ismeretgyűjtésben, betűvetésben rejlik és nem a hősi kötelességteljesítésben és helytállásban és önfeláldozásban is. Hiába fogja minden magyar kívülről fújni, hogy teszem Magdaszkár hány négyzetkilóméter kiterjedésű és hány lakója van, vagy ehhez hasonló általános műveltségű lexikális adatokat, hiába olvassuk eredetiben Horatiust és Tacitust stb., régi klasszikusokat, hiába lesznek teletűzdelve beszédeink klasszikus idézetekkel, melyek minden nagy műveltséget, de kevesebb egyéni mélységet árulnak el, ha ehhez a lexikon-tudáshoz és általános műveltséghez egy mély és becsületes erkölcsi felfogás és lelkiismeretesség nem járul, úgy kultúránívónk mindig gyenge lábon fog állni. A társadalmak inkább a becsületes helytálláson, jellemerőn, kötelességteljesítésen és hősi kiálláson nyugszanak, mint a tudáson, az okosságon, tehát inkább az erkölcsi erőkn, mint az intellektuális szellemen. A szociális reformok is csak az erkölcsi erők szolid bázisán és törvényei szerint hajthatók végre. Áldozat nélkül nincs érték. Aki akar valamit, azért áldozni kell, dolgozni kell és helyt kell érte állni. Nem lehet boldogítani senkit, ha az erkölcsi erő hiányoznak ehhez. A nemzet boldogsága is az erkölcsi erőkn fordul meg és nem az intellektualizmuson, az általános műveltségben.

Különben is megnyugtathatók mindenkit, aki az általános műveltséget félti, hogy a *polihisztorok* ideje ma már a szó nemes értelmében lejárt. A tudomány ily hatalmas fejlődése, szerteágazása és differenciáltsága mellett ez lehetetlen. Legfeljebb *polidilletánsokról* lehet szó. A nevelésnek tehát elsősorban az erkölcsi értékek síkján kell mozogni és csak azután az intellektualizmus, a tudás síkján, különösen a magyar nemzetnevelésnek, mert a magyar embernek általában nagy az esze és kisebb az erkölcsi helytálláshoz való hajlama.

Nincs veszélyesebb az egyoldalú intellektualizmusnál. Ez csak kételyt, jobban tudást és kritizálási hajlamot nevel. Hitetlenség és bizalmi krízis járnak a nyomába. Rendesen erőtlen defetizmusba süllyed, nincs ereje alkotni, csak rombol. De tulajdonképpen rombolni sem tud, hanem csak lazít, rést tör, amelyen át betör a kloáka és jön a felfordulás. Rendesen ez a réstörés történelmi szerepe is, amelyet ha eljátszott, kimondja saját halálos ítéletét és feloszlását is, mert a viláért sem harcolna még saját életéért sem, olyan békés és magasztos szellemű. Láttuk működésüket 1918-ban. Ezeknek a fegyvert elhajgáló intellektueleknek mondta Franche d'Espéray francia tábormok, amidőn nála Belgrádban bemutatkoztak, hogy „Önök ennyire süllyedtek”. Amire a mieink nagyon megdöbbenek, mert hiszen ők a pacifizmust és az antimilitarizmust éppen franciáktól tanulták. Azt hitték, hogy mint jó tanulók elismerésben is dicséretben fognak részesülni. Elfelejtették persze azt, hogy akkor a franciáknál ezek a *jelszavak* egy erőteljes harcok kultúrájának, amelyre Clemenceau vigyázott, csupán harceszközei voltak. Jelszavak az ellenség lépre csalására, amelyekben ők még akkor nem hittek. Később azután őket is felőrölték az intellektuális erők, amelyek nálunk is csak kritizálásban és lazításban voltak nagyok, de cselekvésben és alkotásban kicsinyeknek bizonyultak.

Trianonban jött a másik pofon. Országunkat az emberi jog és igazságosság nevében, amelyben a szép szellemek szintén olyan erősen hittek, darabolták fel. Ha a fegyveres erőben hittünk volna oly szenvedélyesen és mindenre elszántan, azt bizonyára megakadályoztuk volna. Persze ehhez tovább kellett volna harcolni.

A nemzetközi jog és igazság még Erdélyt sem védte meg. Pedig ezen hitben tétették le a fegyvert a székely hadosztállyal, no meg a további vérontás megakadályozása végett. Pedig talán még pár száz hős élete árán meg lehetett volna menteni Erdélyt, sőt egész Magyarországot is. Mi lett volna ez a 600 ezer hősi halotthoz viszonyítva, akik elesetek a becsület mezején Magyarország nagyságáért. Fegyvertelenül akartak leülni tárgyaláshoz Aradon az állig felfegyverzett ellenséggel, aki persze szöba sem állt velünk. Így látjuk, semmit sem ért, hogy a románokkal szemben határozott kultúrfőlényben voltunk. A kultúrfőlény hatalmi súly attól függ, hogy ezt mennyire tudjuk fegyverekkel alátámasztani.

Nem kell féltünk a magyart attól, hogy *elvadult* militarista és imperialista lesz, ha a harcos szellemét fokozzuk. A magyar génusz legnagyobb fogyatéka az, hogy sem militarista, sem imperialista. A magyar jó verekedő. Egyformán jól verekszik akár a kurucoknál, akár a labancoknál harcol, akár Nagy Frigyes szolgálatában áll, akár Mária Terézia táborában katonáskodik. De nem harcos természet, virtusból verekszik. Ellenségének hamar megbocsájt. Verekedő elemében főként akkor volt, ha magyar volt az ellenfele. Az évszázados közjogi harc ezére a verekedő, belháborús hajlamot alakította ki benne. A kuruc háborúban is azt látjuk, hogy a kuruc magyarnak a valódi ellensége nem a császári katona, hanem a magyar labanc volt. Ennek a hátából szíjat hasítani, vagy őt nyársra húzni különösen élvezet volt. A több évszázados török uralom végvári harcai is verekedéssé, virtuskodássá fajultak, amelyeket ritkán szakítottak meg nagyobb csaták, melyekben a magyar rendszeren csak segélyhadként szerepelt.

A Kárpátok szűk határai közé szorítva, a magyar az imperialista háborúktól elszakott. Uralkodóit, akik külháborúkat vezettek, nem szívesen követte. Mátyás királynak, egyik legnagyobb uralkodónknak konfliktusa a nemzettel onnét származik, hogy imperialista háborúkat folytatott és hogy ehhez militarista hadsereget – a híres fekete sereget – szervezett magának. Mátyást a szükség vitte erre, mert a magyar nemes csak három hónapra és csak az ország határain belül volt köteles háborúba szállni. Ezzel a nemesekből álló, hogy úgy mondjam „közjogi hadsereggel” hosszú külföldi vagy kemény háborút viselni nem lehetett, csak belháború viselésére volt alkalmas. Ezért féltékenyen is nézte mindig Mátyás mindenkor ütőképes militarista seregét, amelynek feloszlását a nemesség, de különösen a főnemesség állandóan sürgette, a magyar közjogi hadsereg és a militarista hadsereg egymással szembe kerültek. Ez a lelki hasadás, mely évszázadokon át az idegen uralkodók alatt mindinkább elmélyült, jellemzi a legjobb a magyar harcos génusz belső állapotát, mely még napjainkra is – persze már inkább a tudat alatt – kiható. Bár a közjogi hadsereg a „a nemesi insurgentio” képében 1809-ben, tehát majdnem másfél évszázad előtt a Győr-szabadhegyi csatában szerepelt utoljára a harctéren és azóta mint hadsereg megszűnt, de szelleme tovább él.

A magyarnak még ma is két kardja van. Az egyik a *közjogi kard*, melyet most is oly szívesen hord, ha diszeleg. Ez az úri kard, a rövid háborúk szimbólium, amellyel főként a belső alkotmányos harcokat intézték el. A másik a militarista kard, a *katona kard*. Ez a kard a nehéz háborúk jelképe, amelyekben nincs három hónapi felváltás és messze ki kell menni az ország határain túl. Ezt a dísztelen katona-kardot, melyhez idegen militarizmus és imperializmus emlékei fűződnek, még ma is nehezen hordja. Még ma is „nehéz a viselet”, épp úgy, mit valamikor, amikor a szegény leányt kötéllel fogták a katonasághoz.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyar ma sem militarista, sőt inkább antimilitarista, békés, humanista, jogalkotó, deklamáló, politikai típus. Ezt mi sem igazolja jobban, mint az, hogy a harcos vonás és az imperialista gondolat művészetéből teljesen hiányzik. Háborús irodalma úgyszólván nincs. Szépirodalmában háborús dolgok, a szó katonai értelmében vagy olyan értelemben, hogy a háborús események a mű tengelyét képeznék, nincs. Nekünk, hogy többet ne említsék nincs „*Débaclé*” regényünk, vagy „*Háború és béke*” regényünk, amelyek az emberi mélységek feltárásán kívül a katonai szakértelemhez is szólnak és neki is mondanak valamit. De nemcsak a szorosán vett szépirodalmunkból hiányzik a harcos és háborús szellem, hanem a történelmi és memorandum-irodalomból is, még akkor is, ha ezek nagy hadvezérekről szólnak. *A politikai irodalomról* nem is beszélünk. A magyar politika a háborún kívül is mintegy felette él. Pedig jól tudjuk, hogy a háború a politika folytatása, csak más eszközökkel.

A magyar politikus és államférfi sem harcos, hanem humanista, intellektuális jogász és konzervatív típus. Működése központjához közjogi és politikai kérdések állanak. Azután az emberiséget, kultúrát szolgálják és békeszeretők. Sikereiket nagyszerű szónoki képességeiknek köszönhetik.

Egy-egy jó szónoklat máris tettek számát. Ezt a többi politikus, a sajtó és az egész nemzet is ilyennek könyveli el. Reális alkotásra már azután nem kerül sor. Ezért a közgazdasági problémákat nem szereti. Szociális alkotások nem sarkallják. A haderő és a nemzetvédelem kérdéseivel nem foglalkozik szívesen. Ezekben rendszeresen szükséges rosszat lát. Nem ismeri fel benne azt a hatalmi tényezőt, amely a nemzeti lét alapja és aspirációi kiegészítésének egyedüli reális záloga. A nemzet hatalmi kérdéseit békés eszközökkel, tárgyalások, a nemzetközi jog és igazság képzete által fűtve akarja megoldani.

A magyar államférfi-poétikus ilyen lelki alkatát egy nemrég megjelent nagyszerű mű, amely a magyar politikusok galériáit tárja elénk, találóan jellemzi. De jellemző ez a mű nemcsak a magyar politikus és államférfi génuszára, hanem jellemző a magyar irodalom és írók szemléletére is. Ez a szemlélet is tisztán a humanista, intellektuális és filozófiai értékelés alapján áll. Nagyszerűen kidomborítja ki a kitűnő író kiváló művében a magas intellektuáлизmust, humanizmus, a katedrális lelkületet, a deklamáló képességet, európaiságot, műveltséget, ami politikusainkat jellemzi. A harcias szellemet, cselekvő erőt még azoknál az államférfiaknál sem méltatja, akiknél ezek – mint például Tisza Istvánnál – határozottan megvannak.

Ez a meglátás mutatja leginkább a magyar író lelkületét és szellemi irányzatát és, miután az író a közérzés kifejezője, ez a szellemi irányzat jellemző az egész magyar nemzetre is. Sem az író, sem a nemzet a harcos vonásokat nem méltatja. Ezt a vonást nem is veszi észre, mert benne is hiányzik. Vagy ha észreveszi, nem tudja, hogy mit kezdjen vele, mert a magyar génusznak ez nem értékmérője, sem értékfejezője. A magyar államférfit olyan habitusban szereti látni, amely az ő szellemét tükrözi vissza. Tragikus, zord lelkületű hősöket, akik ezen szemléletében megzavarják, nem tudja elviselni, még kevésbé követni, sőt velük szembefordul. Ez Tisza István tragédiája is, aki véresen bukik le a politika porondján, mert a nemzetét a zord kötelességteljesítés útján akarta vezetni, még erőszakkal is. Láta és érezte a nagy idők közeledtét és a veszélyt, amely ezt a békés, mélyeséges humanizmusában, az emberiségben, kultúrában bízó belső közjogi harcokban egymást marcangoló, szinte gyermeki naivitásban és rakoncátlanságban élő nemzetet fenyegeti. Érezte, hogy közeledik a történelmi óra, amidőn nemzetének sikra kell szállni múltjáért és jövőjéért.

A nemzet nem értette meg ezt a valódi nagy államférfit, akiben hatalmas katonai génusz lüktetett, olyan, mint kortársaiban egyben sem. De a magyar nem értette meg a többi vezérét sem, akik erős, harcos szelleműek voltak. Igen érdekes jelenség az, hogy dacára az eseményeknek, Tiszát, harcos egyéniségét ma sem fogják fel. Benne továbbra is a humanistát, a konzerváló erőt, a nagy intellektust látják. Kétségtelen, hogy ezek az erények is megvoltak benne, legalább is épp annyira, mint a többi magyar politikusban, de ehhez járult a katonai harcos génusz, a militarista szellem, amit a magyar politikusok és államférfiak rendszeren nélkülöznek. Nélkülöznek azért, mert ezt nem szíveli a magyar ember, nem értékeli a közfelfogás, nem szereti a nemzet, nem fogja fel a magyar író és nem veszi be a magyar irodalom.

Jól tudom, hogy igen nehéz kis nemzetnek militaristának lenni és hatalmi eszközökkel dolgozni. Ezt mi katonának érezzük leginkább. Eszemben sincs, hogy azt tanítsam, hogy a magyar hencegjen és minden kérdésnél kardjára üssön. Ez még a nagy nemzeteknek sem tanácsos. Kis nemzetnek nem szabad hősöködni, *de hősnek kell lenni*, mert különben elpusztul. Vállalni kell a hősi sorsot. És ezt csak erős katonai lélekkel vállalhatja. Ezt erősíteni kell. Mi katonák felébresztettük a Zrínyikultuszt. Felébresztettük ezt a nagyszerű szellemet, aki a kardnak és lantnak hőse. Ezzel a Zrínyikultusszal akarjuk a nemzet katonai harcos génuszát élesztgetni.

Magyarország most hősi korszak előtt áll, sőt már benne is van. Hősi lelkekre van szükség, akik vállalják a hősi korszak nagy feladatait véres, brutális harcokban a fronton és a nehéz emésztő küzdelmes életet a front mögött. Hősi lelket kell formálni a magyar lelkekből. Ehhez a Zrínyikultusz nem elég. A magyar írókat hívjuk segítségül. Ismétlem: nem követeljük, hogy mátol fogva a brutális, véres harc rajongói és szószólói legyenek. Mi katonák az íróktól egészen mást, valami magasztosat, valóban mélyen emberit, *a hősi kultuszt* követeljük.

A hősi lelkek formálásában az író hajlama, művészi egyénisége, illetve irányzata szerint működjön közre. Ha valaki másként nem tud segíteni, úgy vállalja e téren a hallgatást. Széthúzás és „csak azért is” ne zavarja a lelkeket. Ez a magyar lélek egészséges. Egészségesebb, mint gondolkánk. Csak vigyázni kell rá. A dac magyar, vagy az ún. európai magyar, vagy világpolgár magyar most hallgasson el bennünk. Különben sem dicső dolog ma európainak lenni, mert látjuk hogy az

ún. európaiság, amire olyan büszkék voltunk, hová vezetett minket, s az egész emberiséget. Még Európát sem tudta megvédeni, hát még minket magyarokat. A magyar irodalom e hősi kultusz által maga is hősi magaslatra lendül. Méltó lesz ősi erényeihez és nagy múltjához. Segítőtársul szegődik a nehezen küzdő magyar kardhoz és így betölti ezen válságos korszakban nemzeti és emberi hivatását.

Márai Sándor előadása

Kedves barátaim, mikor a magyar író a nemzeti élet e rendkívül válságos időszakában lelkiismeretvizsgálatot tart, elsősorban önmagával száll perbe: „A nemzet, mint minden európai nemzet, nagy veszélyben él. Mi igazi feladatomban ebben az időben? Mi volt részem mindabban, ami történt, hogyan szolgálhatom legjobban a magam szellemi eszközeivel, képességeivel és módszereivel az emberek, így elsősorban hazám ügyét, ha azt akarom, – aminthogy akarom, – hogy a magyarság nemzeti lényében sértetlenül essen át a nagy megrázkódtatáson, s az európai műveltség egésze megmaradjon?” Szavakba öntve, vagy kimondatlanul, ez a kérdés ég minden magyar író lelkében. Az írók a veszély óráiban tudják, hogy a nemzet tőlük is választ vár, nemcsak az államférfiaktól és politikusoktól. Választ vár, s ha lehet, segítséget. Minden író tapasztalhatja a maga munkakörében, hogy e válságos időben különös igénnyel közelednek feléje embertársai. Mintha az író felelni tudna a kérdésre, mely a szorongattatás órájában eltölti az ember lelkét. A végzetesen egyszerű kérdés, melyet a közösség az író mellének szegez, így hangzik: „Mi a sorsunk? Mit parancsol a pillanat, s milyen feladatokra kell felkészülnünk a jövőben?” Ezek a kérdések nem elvont, elméleti és szóronoki kérdések többé. Jelenünk és jövő sorsunk múlik azon, milyen őszinteséggel, s milyen gyakorlati következménnyel tudunk felelni.

Kíséreljük meg felelni a kérdésekre. Ki az író? Egy ember, aki egy belső erő parancsára leküzdhetetlen kényszert érez, pontos szavakba önteni és művészi formában kifejezni az igazságot. Felfogásom szerint az írás legfőbb értelme, s ezzel megmondottam azt is, hogy az író legfőbb feladata a nevelés. Ez a pedagógiai szerep elsősorban arra kötelezi, hogy önmagával szemben érvényesítse a nevelés szempontjait és parancsait: meg kell ismernie jellemét és szellemi képességeit, meg kell ismernie e képességek igazi határát és természetét, fel kell ismernie azt a feladatkört, melyben őszintén és teljes erő kifejtéssel tud alkotni, tehát meg kell ismernie műfaját, s aztán, az önművelés, a valóság megismerése segítségével az emberi, a tárgyi és amennyire ez embernek megadatott, az emberfölötti világ tüneményeinek igazi természetét. Ez ismeretek birtokában aztán, műfaja keretein belül, alkot valamit, ami legtöbbször nem remekmű, – csak a kontárok akarnak szándékos és tudatos remekműveket alkotni, – hanem mindig pontosan csak az és anyyi, ami az író jelleméből, szellemi képességeiből és a műfaja törvényeiből következik. Az így megalkotott írásmű különválik alkotójától, élni kezd a világban, megérinti az emberek lelkét és hatni kezd a kortársakra, szerencsés esetekben az emberiség egyetemére és az utókorra is. Az irodalmi alkotás nevelő feladatának legszerencsésebb válfaja az, mikor a műalkotás az emberek lelkében a megtisztulás, az eszmélés, a *katarzisz* folyamatát indítja el. Ezt a folyamatot a remekműben kifejezett gondolatok igazsága, a kifejezés művészi módja, az emberlátás rendkívüli ereje, az emberi sors igaz feltárása indítja el az olvasóban. Az író jellemének, hajlamának, ízlésének megfelelően elindíthatja a katarzisz folyamatát a gyönyörködtetés, akár a nemesebb szórakoztatás, a lírai páthosz és feszültség, vagy a drámai sűrítés eszközeivel. Célja minden esetben ugyanaz: tökéletes művészi formában alakot adni az élményszerű igazságnak, mely lelkét betölti, melyet megismert. Az alkotás, mely különvált az írótól, tükrözni kezd az emberek lelkében, s az író néha szorongással és mély csodálkozással, igen, megdöbbenéssel észleli, milyen különös tükörképet ver vissza műve a világban? Korunkban, melynek sietős életútja bizonyítja e műveltség nagyválságát, – nagy kultúrák mindig nagy időegységekben éreznek és gondolkoznak, mintegy *ráérnek*, s a sietség, a stopperórával másodpercre mért rekord-idegesség a válság egyik legbiztosabb jele, – korunkban az emberek nagytöbbsége kevéssé hajlamos arra, hogy pártatlan figyelemmel adja át magát az írói alkotás hatásának. Az emberek az irodalomtól mintha sürgős választ várnának a kérdésre, mely lelküket a

veszély idejében foglalkoztatja, s ezt a választ nem hajlandók türelemmel és elmélyüléssel keresni meg az irodalmi alkotásban. Az író kénytelen megtudni, hogy a szellem világa tele van különös torzító tükrökkel, – mint a panoptikum előcsarnokában azok a tréfás homorú és domború, melyek a keszeg, sovány embert pókhasúnak, a kövéret savanyúvendelnek mutatják, – úgy az emberi ítélet is torzan és sokféleképpen tükrözi vissza minden szavunkat, cselekedetünket, magatartásunkat és művünket is, mellyel a világ elé állunk. A világnézeti meghasonlás idejében, amilyent most is élünk, természetes ez a tünemény. Az író nem tehet mást, mint tehetetlenül szemléli ezt a torz tükrözést, s bízik abban, hogy műve jóhiszeműsége vagy művészi, gondolati ereje végül is átdereng e torz képeken és igazi mivoltában mutatkozik meg.

Az író tehát a katarzis élményén át nevelni akarja önmagát és embertársait s e feladat felelőssége mély lelkiismereti problémákat vet fel számára. A kérdésre, mi az író igazi feladata ebben az időben, nagyon nehéz felelni. Az író részvétele a közösség gyakorlati életében legtöbbször rendkívül csekély. Az államhatalom általában semmilyen országban sem szokta megkérdezni az írókat, indítson-e háborút vagy kössön-e békét, s még sokkal kevésbé érdeklődnek az írónál az államférfiak és politikusok, milyen legyen ez a béke? Az író felelőssége a közösséget ért nagy sorsfordulatok pillanatában tehát nem több, mint minden emberé, aki kortársa, s legtöbbször csak szenvedő kortársa, vagy éppen áldozata valamilyen nagy történelmi fordulatnak. Különösen nem több az író felelőssége korunkban, mikor a szellemi ember kezéből a vezetést tudatosan átvette a politikus és a technikus. Az enciklopédistákat felelősségre lehetett vonni a francia forradalomért, mert művükkel, mely tisztázta az emberi alapfogalmakat, hozzájárultak ahhoz a politikai folyamathoz, mely végül is a francia forradalomhoz és a rendi Franciaország felszámolásához vezet. A negyvennyolcas szabadságharcok, így a magyar szabadságharc előkészítésében, kétségtelesen nagy szerepük volt azoknak a hősiessé szellemű magyar írónak és gondolkodóknak, akik műveikkel előkészítették a nemzetet e nagy erőpróbára. De a világháborúban a szellemi embernek nem volt semmiféle gyakorlati előkészítő, sem végrehajtó szerepe. E világháborút az írók megkérdése nélkül robbantották ki és hajtották végre történelmi erők, s a szellemi ember szerepe a tragikus közjátékban nem volt több, mint minden ember szerepe, akit megragadott a végzet.

Az írók felelőssége ebben a háborúban pontosan annyi csak, amennyi általában szokott lenni a kortársak viszonylagos felelőssége mindazért, ami az emberiség, vagy egy szűkebb emberi közösség életében bekövetkezik. Mikor ezt megállapítjuk, nem mondjuk azt, hogy az írónak nincsenek sajátos kötelességei a háborúban. Az író szociális lény, mint minden ember, viseli a közös terheket és áldozatokat, s mikor a közösség, melyhez tartozik, melynek nevében beszél, veszélyes időköt él át, a írónak is kötelessége, hogy minden képességével és tehetségével a nagy áldozatokat hozó és veszélyzónákon áthaladó közösség segítségére siessen. A legfontosabb kérdés tehát író számára ebben a háborúban is, mint minden háborúban, hogyan, milyen módon és milyen eszközökkel szolgálhatják legjobban, leghatékonyabban annak a közösségnek ügyét, melyhez tartoznak s e szolgálaton belül azokat az eseményeket, melyeket az emberiség egésze mint az emberi élet magasabb céljait ismert meg: a kölcsönös segítség, az emberiség és a méltányos együttélés eszményeit? Az író helyzete különösen nehéz tehát a háborúban, mert vigyázni kell, mikor pedagógiai szerepét betölti, hogy az emberi együttélés örök, nagy eszményeinek hirdetésével ne gyöngítse a védekező közösség cselekvő szellemét. A kölcsönös segítség, az emberiség és méltányos együttélés nagy eszményei a háborúban sem szűnnek meg az emberi élet legfőbb céljai lenni, de kétségtelen az is, hogy a háború legfőbb értelme és parancsa a harc, mely áldozatokat követel, a harc, melyet egy nemzet önvédelemből folytat. Ha a háborús célok hódítóak, az író súlyos bonyodalomba keveredik lelkiismeretével. Más a helyzet, mikor egy nemzet önvédelmi harcot folytat megmaradásáért, mint cselekedte ezt a múlt világháborúban, s cselekszi most is a magyarság. Elfogult ellenféle nem állíthatja, hogy a magyarság imperialisztikus célzattal vesz részt ebben a háborúban. Egyetlen falut sem akarunk hódítani, egyetlen népet sem óhajtunk leigázni. Feladatunk veszélyes, de a veszély megmutatja és egyszerűsíti a feladatból következő időszerű tennivalókat: a háború idejére félre kell tennünk mindenfajta világnézeti szellemidézést, mely törésre vezethet. Erőinket töretlenül kell e válságos időben megőriznünk a magyarság megmaradása érdekében. Ami tegnap még frázis volt a vezércikkben, ma a mindennapok legközvetlenebb értelme, az egyetlen parancs és az egyetlen menekvés. Aki ezt nem érti, rosszhiszeműen süket, vagy bűnösen tájékozatlan.

Márai Sándor az 1940-es években

Ez a pillanat tehát a magyar író számára is parancsolóan előírja kötelességét. Nagyot vét ez időben a nemzet ellen, aki pánikot kelt, de vét az is, aki nem tudatosítja a magyar lelkekben a helyzet veszélyességének öntudatát. Feladatunk nem az, hogy egyféle olcsó és mesterséges biztonságérzetet kürtöljünk világgá, hanem igenis az, hogy tudatosítsuk a nemzet lelkében a helyzet rendkívüli felelősségét, s azon munkálkodjunk, hogy ez a felelősségtől áthatott magatartás cselekedetté, hősiés és szívós áldozatkészséggé alakuljon át a nemzet egyetemének lelkében. Ez a pedagógiai feladat, meggyőződésem szerint, a magyar nyelv minden munkását áthatja, tekintet nélkül arra, milyen társadalmi szemlélet, világnézet jegyében óhajtja az író szolgálni a magyar szellem ügyét? A kérdés tehát az író számára a háborúnak ebben a szakaszában így hangzik: milyen módon és milyen eszközökkel tudom leghatékonyabban támogatni e veszélyes helyzetben a nemzet önvédelmi magatartását és cselekvőképességét? *A hogyan* kérdése, minden írói és művészi feladat e legtitkosabb és legbonyolultabb rejtélye, tehát a fogalmazás, a műfaj kérdése most is, mint minden szellemi feladat végrehajtásának pillanatában, elsőrendű probléma az író számára. Kevés a valószínűsége annak, hogy lantot ragadva és klasszikus minták szerint tüzes harci dalokat zengve, fokozni tudja a nemzet erejét és cselekvőképességét. Végső áldozatokra az embereket általában csak a végső, kérielhetetlen igazságok felismerése, a valóság néha kegyetlen parancsszavának maradéktalan megértése kényszeríti. Az írónak, békében, mint háborúban, az igazságot kell mondania, mert csak a valóság megismeréséből következő igazságnak van pedagógiai ereje. Az író sohasem hirdethet gyűlöletet az emberek között. De kötelessége hirdetni azt az igazságot, melynek nevelő, ébresztő erejében hisz, s mely e háborúban a magyarság számára így hangzik: a magyar nemzet veszélyben él, tehát szükség van arra, hogy anyagi és szellemi erőinket feltétel nélkül a magyarság önvédelmének és megmaradásának szolgálatába állítsuk.

Hogyan és mikor tölti be az író legtokéletesebben pedagógiai szerepét? Ez kérdés, melyet az európai szellemtörténet minden időkben nagy erővel vet föl. Az írótól, éppen, mert pedagógiai hivatása van, többet és mást várnak az emberek, mint az alkotó művésztől, vagy általában a szellemi téren alkotó munkát végző emberektől. Egy festő, szobrász, mérnök, orvos vagy biológus politizálhat éppen, ha meggyőződése erre készíti, de a közösség nem vár elsőrendűen politikai magatartást az orvostól, a mérnöktől és a képzőművésztől, – igen, a mindennapok tapasztalata azt bizonyítja, hogy az alkotó szellemi munkának azokat a képviselőit, kiknek működése és tudományos vagy művészi magatartásában a politikum hangsúlyozottan jelentkezik, az emberek nagy többsége bizalmatlansággal szemléli. A mérnöktől nem azt várjuk, hogy társadalomelméleteket építsen, beérjük azzal is, ha tisztességesen megépít egy katedrális vagy egy családi házat. Az orvostól azt kérjük, gyógyítsa meg beteg gyomrunkat, vagy szívünket, s e hivatásbeli feladaton túl nem unszoljuk, hogy mentse meg az emberiséget. Az író az egyetlen szellemi munkás, akit minden korban, minden nagy sorsforduló pillanatában menthetetlenül a politikai arénába szólít a közösség, s nemcsak az emberi élet örök, nagy kérdéscúspontjaira vársz választ tőle, hanem a pillanat égető kérdéseire is. A kérdés, mely végigvonal az európai szellemtörténeten, amelyet újabban a napilapok karácsonyi körkérdései így fogalmaznak meg: „*Politizáljon-e az író?* – legfájdalmasabb, legégetőbb kérdése az írói lelkiismeretnek. Ezt a kérdést Sokrates idejében éppen olyan könyörtelen következetességgel intézték a kortársak az író lelkiismeretéhez, mint napjainkban, s gyakran éppen olyan következményekkel. Az író tudja, hogy e kérdésre felelnie kell. Első, természetes mozdulat a védekezés ösztönéből fakad. Művébe menekül, feladatának magasabb csúcspontjaira mutat. Védekező ösztöne arra készíti, hogy elhagyja az izgatott *agors*-t, ahol tépelődő és indulatoktól fűtött emberi tömegek a pillanat kéréseit vitatják, s iparkodják elvonulni abba a magasabb rendű területenkívüliségbe, melyhez – így hiszi – joga van, ahol megtalálja azt a tisztultabb léggömböt, melyre szüksége van, hogy lelke minden erejét művének szentelje, a pillanat kérdései fölött magasabbrendű választ építsen műve anyagából. Az író, öntudatosan, arra hivatkozik, hogy művét nem építi időszerű anyagokból, az örök emberit akarja kifejezni. De látnia és tapasztalnia kell minden korban, hogy az emberiség, válságos időszakokban, nem éri be a válasszal. Állandóan hallunk és olvasunk az „írói felelősség”-ről, de sehol sem hallunk, nem is olvasunk a biológusok, a matematikusok, a papok felelősségéről, akik ugyancsak fontos és becses szellemi munkát végeznek az emberi együttélésben belül. Az író, mégis, minden korszakban, felelősnek látszik azért, amit nem ő indított el, nem ő vezetett, nem is ő hajtott végre. Ilyen válságos időszakokban számon kérik az írón a közösség „lelkiségét”, mintha ő mulasztotta volna el a lelkiség nevelését. A valóságban az író tudja, hogy nevelő szerepének gyakorlati kihatásai közvetettek és szerények. Az embereket nagyobb erők és közvetlenebb akaratok kényszerítik végső cselekedetekre, mint az írók szava, s tudja azt is, hogy segítsége, melyet a közösségnek nyújthat, viszonylagos értékű. Mikor egy válságos emberi helyzet megérett a döntésre, nem az erős szavak és pontosan tisztázott fogalmak, hanem az erős cselekedetek hajtják végre ezt a döntést. Az író munkaterülete más, az írói munka természete alapvetően másféle, mint a gyakorlati, a cselekvő ember munkaterülete és munkamódszerei. Az író, háborúban, mint békében, nem tehet mást, mint hűséges marad mestersége anyagához, az anyanyelvhez, s a műfajon belül, mely megfelel írói lelkialkatának, lehetőleg hűséges, tiszta és művészi eszközökkel megalkotja műveit, s nem törődhet sokat azzal, hatnak-e és milyen mértékben, milyen nevelő erővel hatnak ezek a művek a közösségre? E hatás erejét mesterséges eszközökkel fokozni módja nincsen, e hatás mértékét a kortárs legtöbbször megmérni sem tudja. Így gondolkozik az író, mikor a közösség a pillanat kérdéseire kér tőle választ. De ugyanakkor, amikor a szellemtörténet nagy példáira mutat, melyek – minden külső jel szerint – védekező magatartásának jogosultságát igazolják, látnia és éreznie kell, hogy ez a védekezés nem föltétlenül jogosult. A kérdés örökké ez: mikor és mivel szolgálta hatékonyabban Tolsztoj hazája és az emberiség ügyét: a művel, melyet megalkotott, a *Háború és béke*, s az *Anna Karenina* időtlen értékeivel, vagy vitairatokkal, melyek az öregedő Tolsztoj súlyos lelki meghasonlásainak termékei, a vagyonosztó, kollektivistá célzatú tervekkel, melyek segítségével az emberi társadalmat akarta reformálni? A válasz, az idő távlatában, egyszerűnek tetszik, Tolsztoj vallási, társadalmi vitairataira kevesen emlékeznek már, de remekművei, a nagy regények és színdarabok ma is az orozság és az emberiség közkinccsei. Montaigne toronyszobájának ajtaján is kemény ököllel dörömbölt az idő, de a polgárháborús Franciaország e nagy fiának korszerű írásaiából és cselekményeiből nem maradt meg más, mint az *Essais*

egy-egy remekbe készült fejezete, mely legtöbbször nem az időszerút, hanem az időtlent és az emberit állítja elének. Erasmus baseli, freiburgi munkaszobájába Luther, Ullrich von Hutten, a pápa, a császár, a kardinálisok, Morus Tamás levelei csóstül érkeznek, s követelik az írótól, szálljon sikra a kor nagy jelszavai mellett vagy ellen: az író művére mutat, szeretne visszavonulni a „jó stílus” a *bonae literae* védővonalai mögé, s mikor Luther és a pápa harsányan követelnek tőle félreérthetetlen választ a kor kérdéseire, – azt az egyszerű *igen-* vagy *nem-*et követelik, melyre a nagy emberi kísérleteknek, az emberi együttélés nagy átszervező mozgalmainak mindig múlhatatlan szükség van, mintha az író adná meg a végső *nihil obstat*-ot minden új társadalmi szerződésre! – s Erasmus hallgat, nem ér reá... Most éppen befejezi a Szentírás fordítását, most Szent Hieronymus leveleit fordítja, most az *adagia*-k, *moria*-k, vagy *colloquia*-k egyik új kiadását készíti elő, vagy éppen meg kell védenie egy vitairattal a *Laus Stultitiae* valamelyik félreérthető és türelmetlenül megtámadott mondatát. „Nem ér reá”, feleli kora kérdéseire, stiláris kérdésnek tekinti azt, ami körülötte történik a világban, a *bonae literae* ellen elkövetett világi merényletnek tekinti a reformációt... A felbőszült Luther természetesen nem késik a maga vad és szenvedélyes lelkének erejével kipellengérezni a világ előtt ezt az óvatos literátort. Erasmus, korának legnagyobb szellemi tekintélye, kinek egyetlen levélkéjéért királyok és kardinálisok könyörögnek, kénytelen megélni baseli munkaszobájában, hogy a világ pontosan az ő *placet*-jét követeli, a magányos író jóváhagyását akarja hallani, mintha az ő szaván múlna annak a kezdetben szellemi, később a művelt világot alapjaiban megrázkódó történelmi vállalkozásnak sorsa, melynek neve a reformáció. S a másik író, – ma így mondanák: a népi író, – az augusztinus barát, a szenvedélyes és nagy lélek, aki egyetlen szavával kimozdítja sarkaiból ezt a világot, a XVI. századot, kénytelen látni és megélni, mint lesz egy szellemi mozgalomból rövid időn belül véres és kegyetlen parasztfordalom, kénytelen a gyűlölt junkerek segítségét kérni, hogy rendet teremtsen a felrobbant keresztény világban, s ugyanakkor olthatatlanul ég szívében a nosztalgia és a gyűlölet, melyet az urbanus író iránt és ellen érez, a másik író iránt és ellen, aki baseli munkaszobájában szövegeket csiszol, jelzőket csereberél és tökéletesít, mikor körülötte ég a világ... Kinek van igazata? A reformáció megtörtént, s kétségtelen, hogy Erasmus műve elhalványodott az időben. S mégsem mondhatjuk jóhiszeműen, hogy a két nagy ellenfél nem teljesítette, mindegyik a maga helyén, a maga stílusával, kötelességét a kor iránt. Erasmus szerepe, – jelentőségét megmérhetjük a szenvedélyen, mellyel e szerep és magatartás ellen fordultak a kortársak, – éppen úgy alakította a kort, mint Luther szerepe. Egyik az emberi izlést és értelmet akarta tökéletesíteni, másik a lelkiismeret erejével felrobbantani egy világrendet. A politikum egyik író életét sem kerülte el: Luther politizált az idő nevében, s a jó stílus mesterének, Erasmusnak meg kellett élnie, hogy politizál helyette és nevében is az idő, bárhogyan védekezik is e rákényszerített szerep ellen. És látnunk kell, amint Goethe lángeszének minden erejével, zsenijének minden ösztönével iparkodik klasszikus magaslatokra vonulni az idő és pillanat kérdései elől, ugyanakkor, amikor kortársa és vetélytársa, Schiller, tárt karokkal dobja magát a korabeli nagy politikai szenvedélyek örvényébe. A költő, kinek életműve a „*Haramiák*”-tól a „*Tell*” szabadságpáthozáig egyetlen, zengő és teli tüdővel fújt tiltakozás az elnyomás és a zsarnokság ellen, s népszerű, tapsokat és visszhangokat felidéző hitvallás a kor nagy szabadságeszményei, a humanizmus mellett, a költő oldalán milyen hálátlan szerepnek tetszik a világpolgár Goethe szerepe, aki gondosan elvonul minden politikum elől, az emberi és a világi természet valóságát megismerni fontosabb feladatnak tartja, mint kifejezést adni a kor politikai indulatainak, egyfajta mesterséges, olymposzi magaslatra vonul vissza már életében, s mint annyiszor a nagyok a szellem történetében, ő is vonakodik, egy hosszú életen át, jelszót adni a kor problematikájának. Ha volt korszak, mely „politikus” volt, úgy Goethe életének ideje volt az. Gondoljuk csak meg, mit élt át és látott közelről ez a lángész: a francia forradalmat, a napoleoni háborúkat, látta a Szent Szövetség Európáját, az ébredő, fiatal német nacionalizmus lelkesedését. Mi az hát, ami művében lecsapódott a korszak nagy emberi viharából? Édeskevés. S mégis, az a goethei élet is tele van gyakorlati politikummal: Goethe nem szavakkal politizált, hanem magatartással. Ez a hűvös és önmegőrző lélek tud elég bátor lenni ahhoz, hogy fiát ne engedje hadba szállani Napóleon ellen, elviseli a jénai diákok nacionalista követeléseiből következő életveszélyes fenyegetéseket, egy éjszaka arra ébred, hogy weimari házába betolakodott részeg francia katonák meg akarják ölni, s utolsó pillanattig megőrzi emberi és szellemi magatartását, mellyel felel az idő sürgető kérdéseire és követeléseire: az emberek vitája fölött hűséges marad az emberiség és az emberiség közös ügyéhez. Ez a

magatartás éppen olyan kevésbé volt veszélytelen e szenvedélyes időben, mint volt előbb és lesz mindig az időben, mikor egy emberi csoport hasztalan iparkodik az író t a maga alkalmi perének oldalára állítani. S akárhol ütjük föl az emberi szellemtörténet könyvének lapjait, örökké találkozzunk ezzel a tüneménnyel: az író szavát követeli az idő, s az író hasztalan akar elmenekülni e követelés elől műve magasabb fennsíkjaira. Jókai, aki a negyvennyolcas szabadságharc után itt a közéletben, a szentléleki zárda romjai között bujdosott, Petőfi, Vörösmarty, s a magyar nyelv legnagyobb művésze, a minden időszerűtől érzékeny lélekkel irtózó Arany éppen úgy kénytelenek magatartásukkal helytállani a cselekvésre megérett időben, mint a napi politika hősei és statisztái. Byron életének és művének bizonyosan nem legfőbb értelme, hogy részt vesz a görög szabadságharcban, de ez a részvétel és ez a romantikus halál éppen úgy hozzátartozik művéhez, mint minden betű, melyet leírt, mint a pont az i-betűn. Dosztojevszkij egy életen át menekül zsenije és lelkiismerete elől, drezdai és rivierai hónapos szobákban írja, nyomorogva, két epileptikus roham között a *Félkegyelmű* és a *Karamazov fiúk* egyes fejezeteit, hogy aztán halódva, betegesen hazatérve elmondja a Puskin-émlékbeszédet, mely valóságosan megrázkódtat egy nemzetet, felrobbant egy társadalmi és történelmi rendet, elindítja azt a politikai folyamatot, mely ma is tart még. Mi e beszéd értelme? Az orosz népnek hivatása van, kiáltja egy író nemzete felé: a nemzet megérti ezt a kiáltást. Mi volt Dosztojevszkij életművének értelme: a remekművek, a jelenet a Karamazov-fiúkban, mikor Sosima, a staretz, térdre hull Mitja Karamazov előtt, leborul az emberi sors előtt, vagy a másik jelenet, amikor egy író, műve és élete végén, néhány alkalmi szóval üzen nemzetének valamit, s ezt az üzenetet oly tökéletesen érti meg egy nemzet, mintha parancsot kapott volna a végső cselekedetre? Dosztojevszkij elmondja a Puskin-émlékbeszédet s meghal. Nincs már több dolga a földön. Utolsó szava a politikum volt. Koporsóját izgatott tömegek kísérték a temetőbe, s ezek az izgatott tömegek a temetés után is izgalmi állapotban maradnak: három héttel később kítör a forradalom, a cárt meggyilkolják, Oroszországon vihar süvölt végig, s ez a vihar a mai napig nem csillapodott le. Mifajta összjáték ez, szándéknak és végzetnek mifajta összhatása ez egy író életművén belül? Nem tudunk e kérdésre felelni. Csak azt látjuk, most is, mint az emberi szellem történetének minden korszakában, hogy egy író engedelmeskedett annak a démonikus parancsnak, mely eltöltötte sorsát és eszméletét, s műfaji kereteken túl cselekedetté alakult át magatartása, a szórakoztató és gyönyörködtető szerepen túl a nevelő szerepe nyilatkozott meg, s egy nemzet megértette és elfogadta ezt a pedagógiai parancsot. S lapozhatunk tovább e különös történetben, az emberi szellem sorstörténetében, régmúlt és közelmúlt korokban, látjuk Flaubert – akit az elefántcsonttorony jellegzetes megszemélyesítőjének neveznek, amint éppen az elefántcsonttoronyban viaskodik kora politikai eszméivel, magatartása félreérthetetlen, s életének főműve, mint az utókor távlatából ma érzékeljük, nem a vidéki polgárosszony szerelmi válságának regénye marad, hanem az *Education sentimentale*, mely őszinte és kemény leszámolás kora minden politikai eszményeivel. És látjuk Balzac-ot, kinek időtlen művét a korszerű haragos erővel füti át, s látjuk napjainkban a nagy írókat, amint szóval vagy magatartással, s mindig a művön, a remeken túl is kénytelenek állást foglalni az idő nagy kérdései mellett vagy ellen. Kérlelhetetlen az a parancs. Mintha az irodalom lenne a színtér, ahol mindaz, ami az emberek lelkében erjed, s néha félelmes cselekedetekkel nyilatkozik meg, végső és félreérthetetlen értelmet kapna. Az író, akinek életműve nem teljesen tudatos, aki tudja, hogy művében ismeretlen erővel kel párharcra, mint Jákob az angvallal: az író látja és tudja, hogy az a néha emberfeletti erőfeszítés, melyly műve időtlen szándékú épületét építi, nem elégíti ki az embereket. Ez az erőfeszítés elégeti az írói élet anyagát és szövétét: de ez a szolgálat és áldozat kevés az embereknek. Többet és mást is akarnak az írótól, mint az időtlen alkotást. Választ akarnak, pedagógiai intést és magyarázatot. Minden korban, minden írótól megkövetelik ezt, néha kegyetlenül, mindig kérlelhetetlenül.

A szerepnek és feladatnak ez a kettőssége csaknem elviselhetetlen felelősséggel terheli meg az író lelkiismeretét. A közösség, melyhez tartozik, a veszélyérzet követelésével fordul feléje és szavát akarja hallani: lelkiismerete, mely szigorúbb cenzor, mint milyet a hivatal valaha is az író nyakába ültetett, pontosan előírja, mivel tartozik művének és mivel az embereknek? S ha figyelmesen megvizsgálja a nagy szellemi alkotások sorstörténetét, fel kell ismernie a kegyetlen igazságot, mely így hangzik: az író, kinek legfőbb dolga Istentől kapott megbízatása, hogy a tökéletes kifejezés, az Alkotással egyenrangú szerkesztés fenséges eszközeivel felmutassa az embereknek nem múló értékű művekben a nevelő hatású szépét és igazat, ugyanakkor, amikor a szellemi munka

természete szerint élete minden erőfeszítését ennek a feladatnak szenteli, kénytelen részt venni az időszerűben is, kénytelen a maga részét vállalni mindabból, ami gyöttrő kérdés, fájdalmas gond, tragikus félreértés az emberiség és hazája életében. S tudja, hogy nem menekülhet e kettős követelés, az isteni és emberi feladat és számonkérés elől. Tudja, hogy műve torz és meddő marad, ha elzárja azt a korszak kérdései elől, tudja, hogy éppen ő, aki lelki alkata szerint oly kevésbé alkalmas a harcos szerepére, két karddal kénytelen harcolni. Művének s az alkotásnak természete azt követelné, hogy minden képességét az örök szépnek és igazságnak felismerésére és kifejezésére fordítsa. S mégis meg kell osztania idejét, mely néha titokzatosan rövid, s erejét, melyet a mű csaknem tökéletesen leköt az időtlen és a pillanat feladatai között. Tudja, hogy nincsenek steril remekművek, a műveltséget, mint a műalkotást, nem a gólya hozza. Az író, aki nem adja érzése, lelke, akaratát egy hányadát dézsmaként a pillanatnak, a napi kérdésnek, tehát a szó magasabb értelmében kifejezett politikumnak, titokzatos módon nem tudja megalkotni az örök szép és igaz művészi kifejezést sem. Tolszajt, mint Dosztojevszkij, Petőfi mint Arany, Goethe mint Schiller, Flaubert mint Balzac, Erasmus mint Luther, Dante mint Cervantes a földön is állanak, s mint Arany tudatosan, szellemi sorsukkal is tapadnak a földhöz és az időszerű emberihez, mikor kinyújtják kezüket az örök emberi és a csillagok után. A *Háború és béke* bizonyára nem születik meg, ha alkotója nem más, csak irodalmár, he nem fütik Tolsztoj lelkét azok az indulatok, melyek később, írói pályája és emberi sorsa egyik fordulóján átalakultak benne pedagógiai cselekedetté. A *Félkegyelmű* és a *Karamazov-fivérek* mintha gigantikus előszavai lennének a néhány soros, önkívületben előadott végszónak, a Puskin-émlékbeszédnek. A *Talpra magyar* bizonyosan nem a legjobb verse Petőfinak, de tragikus kicsengésében éppen úgy odatartozik a lángész művéhez, mint minden sora, melyet valaha is leírt, igen, kicseng *A puszta télen* és a *Szeptember végén* örök és időtlen dallamából is. Nincs steril remekmű. S az író, aki azt hiszi, hogy kitérhet a szerep kettősége elől, aki elmenekül művének minden időszerűtől mentes magaslataira, kénytelen megélni, hogy ez a magatartás, pontosabban, a magatartás hiánya különös erővel hat vissza egész művére, mely az emberi anyag sugárzásának hiányában halványodni kezd, színtelen lesz, s már az író életében elsikkad az emberi láthatár komor és közömbös távolságaiban. Éppen napjainkban, mikor az élet rendkívüli erővel veti fel az író résztvevő, meghatározó, nevelő feladatának követelését, láthatjuk és tapasztalhatjuk, mint válnak színtelenné és közömbössé jelentős művészi igénnyel megalkotott, de az emberivel és az időszerűvel semmiféle közösséget nem vállaló életművek.

Az író tudja ezt, ahogy sorsát tudja az ember. De a szellemi ember, tehát az erkölcsi felelősségtől áthatott ember tudja azt is, hogy Nietzsche parancsszava, az *amor fati*, sorsunk szeretetének, vállalásának parancsa olyan erőfeszítésekre képesíti és készíti az embert, amilyenre az önmegóvó bölcssek soha nem képesek. Az író minden időben vállalja feladatának ezt a tragikus kettősségét, mert máskülönben nem író, tehát nem nevelő, csak jóhiszemű, vagy tehetséges kézművese a szellemnek. Az író tudja, hogy művét alkotja akkor is, amikor részt kér az időszerűből, odaáll a szellemnek arra az arcvonalára, ahol a pillanat végzetes és veszélyes harcai zajlanak le, – s ezek a harcok nem mindig eszményiek, gyakran inkább emlékeztetnek a korunkban divatos birkózó módon, a *kecseszkecsken* rugdalózására, mint a klasszikus bajvívásra. De író, ez elhunyt, kitűnő magyar író mondotta azt is, hogy nehéz ugyan párbajozni ellenfelekkel, akiknek párbaj közben vívőleckét kellene adnunk: mégsem térhetünk ki a korszerű bajvívások elől. Mikor egy nemzet veszélyben él, az író kénytelen magatartással és cselekedettel vállalni e közös veszélynek személyét és szerepét illető hányadát. Természetesen mindig műfaján belül, az írói feladat eszközeivel siet leghatékonyabban nemzete segítségére: iparkodik erősíteni nemzete hivatástudatát, iparkodik, amennyire ezt a pillanat lehetőségei engedik, felébreszteni a nemzetet egy veszedelmes, a történelem tanúsága szerint soha nem indokolt biztonságérzet lelkiállapotából, s ugyanakkor iparkodik megérteni és megértetni önmagával és másokkal az idő nagy áldozatainak értelmét. Az író hűséges marad az emberi együttélés örök eszményeihez, s hűséges marad nemzetéhez, amikor azt kívánja, hogy egy öntudatos és gyakorlati szellemi nevelés emelje fel a nemzetet az igazi hivatás és önismeret, tehát a műveltség olyan magaslataira, melyek egyértelműek a megtisztulás. Az élethez való jobb akarat, tehát a *katarzisz* folyamatával. Az író ezt a célt szolgálhatja különféle politikai eszmék jegyében, de valószínű, hogy leghelyesebben és leghatékonyabban úgy szolgálja, ha nem szegődik a napi politika alkalmi csoportosulásainak valamelyéhez, hanem műfaján, az írói kifejezés lehetőségein belül vállalja nevelő szerepét. Az író minden időben, – akkor is, amikor a műveltséget olyan elemi ve-

szélek fenyegetik, mint korunkban, – hiszi, hogy az igazi műveltség, mely nemcsak ismeretek halmaza, hanem a valóság megismeréséből következő erkölcsi magatartás, egy nemzetnek nemcsak rangot, hanem cselekvő erőt is ad, békében éppen úgy, mint háborúban. S mikor mindezt hiszi és vallja is, látnia kell, hogy a szenvedélyek és ösztönök e nagy lázadásának időszakában minden szavához indulati elemek tapadnak. Látnia kell, a nagy megpróbáltatás idejében mint veszítik az emberi együttélés alapfogalmai igazi értelmüket. Látnia és hallania kell, amint az írótól nevelő feladatot követelő szellemi csoportok elvárják, hogy csak egyetlen osztály, társadalmi réteg, vagy világnézeti elv nevében beszéljen, s károsnak, fölöslegesnek minősítsenek minden véleményt, mely nem egyetlen osztály, népcsoport, vagy világnézet ügyét és érdekeit szolgálj. Látnia kell, hogy nemcsak azt kifogásolják művében, ami annak valóságos tartalma, hanem azt is, ami világnézeti csoportok felfogása szerint hiányzik abból. A leírt szót éppen olyan igénnyel követelik a maguk számára a korszak politikai és világnézeti szenvedélyektől fűtött csoportjai, mint ahogy számon kéri rajta azt is, amit nem írt le soha. Az író látja és tudja mindezt, s mégsem hajlandó meghökölni a félreértések és szenvedélyek e zűrzavara előtt. Tudja mindezt, s mégis vállalja e pedagógiai szerepet, mely minden korban hálátlan volt, de különösen az ma: tudja, hogy e szereppel veszélyeztetni műve egészét, s tudja azt is, hogy műve félelmesen közömbös és meddő marad, ha nem vállalja ezt a szerepet. Hinnie kell abban, hogy a nemzetet, melyhez tartozik, az emberiséget, melynek fia, nevelni lehet, s a műveltség, a műalkotásban, vagy a pontosan tisztázott fogalmakban kifejezett nevelő elvek átvezethetik nemzetét és az emberiséget a szerencsétlenségen, mely az emberi világra szakadt. Tudja és hiszi ezt, s talán soha nem volt a szellemi ember hite olyan tragikus, mint éppen a mi időnkben. Mert ne áltassuk magunkat: a szellemi embernek látnia és tudnia kell, hogy a műveltség nevelő ereje korunkban is rendkívül viszonylagos. Ha körülnézünk a földön, melynek egyetlen olyan pontja nincs már, ahol ne lángolna a háború, fel kell ismernünk a szellemi ember számára tragikus igazságot, mely bizonyítja, hogy a görög-római műveltség háromezer esztendeje, a keresztény műveltség két évezrede nem volt elég erős, elég hatékony, nem rendelkezett azzal a pedagógiai erővel, melyet az emberiség legjobb szellemei reméltek e nagy nevelő kísérletektől. Hinnünk kell a műveltség nemesítő és nevelő erejében, s ugyanakkor, ha nem vagyunk vakok és elfogultak, látnunk és tapasztalunk kell, hogy a klasszikus és a keresztény műveltség egésze, e kultúrák legjobb szellemei nem tudták közömbösíteni az emberi lelkekben a pusztítás ösztöneit és indulatait. Látnunk kell, hogy ezek a nagy nevelő kísérletek vékony mázzal vonták csak be az emberi lélek felületét, s e tetszetős külzet alatt tovább égnek és lángolnak a legnyersebb emberi szenvedélyek. Ne áltassuk magunkat: az ember nem békére született a földön, nincs hajlama, nincs önuralma ehhez, s a műveltség sem olyan erős, hogy tartósan békés szándékokra nevelje. Kiszámították, hogy a francia forradalom kezdeti pillanatától, 1789-től napjainkig mindössze harminchét békés esztendő ismert az emberiség száztizenhat háborús esztendője szemből, s e viszonylag rövid időszak nagyobb szakaszai, nyolcvankét esztendő, az európai háborúkkal tel el. Ez az igazság, s az *amor fati*, sorsunk ismeretének és szeretetének parancsa arra kényszeríti a szellemi embert, hogy szembenézzen ezzel az igazsággal. Tudnunk kell, hogy mindeddig hasztalan volt a nagy nevelők minden szellemi és erkölcsi erőlködése, s az emberiség egésze legtöbbször nem hajlandó másféle áldozatot hozni az igazi béke érdekében, mint azokat az allegorikus, kétes művészi értékű szobrokat, melyek időnként felsorakoznak az occidentális világ nagyvárosi sugárútjainak végében. Mindezt tudni és mégsem adni fel ezt a harcot: ez az író igazi szerepének legmélyebb értelme, s e belátáson belül az író szerepe és feladata nagyon hősiessé változik. Az emberi hősiességnek természetesen különféle rangfokozatai vannak. Hős mindenekelőtt és mindenekfölött az, aki életét áldozza hazája védelmében. Hős mindenekfölött az, aki meghal egy eszményért. De hős az is, aki áldozatok árán élni tud egy eszményért: s az élet, melyet egy eszmény szolgálatában tölt el a szellemi ember, tud veszélyes is lenni. Tudni, hogy a műveltség nevelő erejének hatása viszonylagos, s mégis hinni abban, hogy az erkölcsi cselekedetté átalakult műveltség végül is megszervezi a kölcsönös segítség és a méltányos együttélés nagy emberi művét, s tudni, hogy minden nevelő kísérlet, melyet a szellem az emberi ösztönök lázadása ellen folytat, még sokáig szélmalomharc marad: mindez lehet nevetséges és lebecsülni való vállalkozás a pillanat politikai divatjainak szószólói szemében, de az író számára mégis, tragikusan is szerepének legfőbb értelme marad. Mert a műveltség, barátaim, valóban hősiesség.

*

Szombathelyit nagyra értékelte és talán kicsit meg is lepte, amit Márai az írók szerepéről mondott. Márai Szombathelyi kérésére megküldte előadásának anyagát, melyet az gondosan áttanulmányozott és meleg hangvétellű levélben megköszönt. Úgy érezte, az írók szerepét illetően, hogy az nem vonhatja ki magát a mindennapi lét szolgálatából – ebben tehát egyetértettek. „Én mégis azon a nézeten vagyok, hogy az író ne politizáljon a szó napi – és pártpolitikai értelmében. Természetesen ez nem érinti azt a jogát, sőt kötelezettségét, hogy a kor eszmeáramlataihoz és küzdelmeihez hozzá ne szóljon, bátram, becsületesen és meggyőződése szerint. A magyar író mindenekelőtt a magyar lélek legyen. Inkább mindent áldozzon fel, semmint a magyar sorsot áldozza fel bármily magasztos emberi eszméért. Ez néha talán a lemondás hősiességét kívánja, ami még nagyobb, mint a műveltség hősiessége... Különben rendkívül örülök annak, hogy szerény felszólalásom Lillafüreden Benned oly meleg visszhangra talált. Remélem, hogy általában véve sikerült az írók érdeklődését felébreszteni és őket a magyar kard és a magyar sors közös munkájának, a magyar győzelem érdekében megnyerni. – Jókívánságaidat hála- lán köszönöm. Magam részéről is sok erőt és hitet kívánok ahhoz a nagy küzdelemhez, amelyet az írói lelkiismeret vív a ma, az öröklét, az emberiség és a nemzet problémái között vergődve.”⁶

A konferencián sok hozzászólás hangzott el. Kádár Gyula csodálkozva nézte a számára eddig csak hírből ismeret írókat. Azt tapasztalta, hogy nem is annyira politikai nézeteik, de féltékenységük, egymás írói tevékenységének lebecsülése választja el őket egymástól. A felszólalások szerint „szép, máskor költői frázisoktól hemzsegő beszédek voltak, mindegyiknek azonban az volt az alap gondolata, hogy micsoda kiváló tulajdonságai vannak a magyar népnek.”⁷ Igyekeztek túltenni Szombathelyin, aki feszegette ezt a kérdést és kevésbé volt annyira elragadtatva, ami jó tulajdonságainkat illeti. Kádár a hétfői vitában maga is kifejtette véleményét. Hangsúlyozta honfitársaink reális megítélésének fontosságát, amivel nem volt nagy sikere a hallgatóság körében. Többek között Veres Péter is megrótt a helytelen szemléletéért. Mások ezt Szombathelyinél tették szövé.

A találkozói sajtófogadtatása mérsékelt volt. A miniszterelnök beszédének köszönhetően a *Függetlenség* részletesebben beszámolt a találkozóiról. A többi napilap, pártállástól függetlenül, a november 24-i, keddi számában rövid néhány sorban adott hírt a történetekről. *Magyar Nemzet* tért el viszonylag a rövid terjedelemtől, amennyiben kitért a részvevő vendégekre és az előadások témájára is. A *Népszava* némi kritikai hangot is megengedett magának, mikor az írók gúzsbakötöttségét említette az előadások központi témájaként.

---

⁶ HL Personalia, 251.d.

⁷ *Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronköhidáig.* Budapest, 1978. 484. o.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

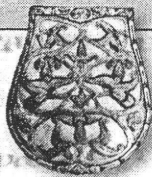

Szerkesztette:

TORMA BÉLA GYULA – VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Egy elfeledett diadal

A 907. évi pozsonyi csata

HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

A NÉMET 12/I. SS-PÁNCÉLOSOSZTÁLY HARCAI NORMANDIÁBAN

A 1944. évi normandiai harcokról az elmúlt 65 esztendőben számtalan könyv, tanulmány, szakcikk és egyéb publikáció látott már napvilágot. Ezek a munkák feldolgozták a hadműveletek csaknem minden apró részletét, bemutatták a harcoló felek felszerelését, fegyverzetét, harcászatait, vezetési módszereit és hadászati-hadműveleti döntéseit.¹

Valóban: a német hadműveleti és hadászati vezetési szintek legtöbb dokumentuma fennmaradt, és ezek a hadtörténészek rendelkezésére állnak. Azonban a Normandiában bevetett német csapatok saját, harcászati szinten keletkezett, korabeli, úgynevezett csapatanyaga csak a legritkább esetben kerülhetett levéltárba. Ez az irat-együttes főleg az adott alakulatok hivatalos hadinaplóiból és annak mellékleteiből (különféle jelentésekből, kimutatásokból, táviratokból, térképvázlatokból, stb.) állt. A dokumentumok döntő többsége az 1944. augusztusi falaise-i katlan poklában vagy a kaotikus visszavonulás során, szándékoltan vagy véletlenül, de megsemmisült. Ezért is tartjuk kiemelt jelentőségűnek, hogy a Caen és Falaise környéki ádáz harcok egyik német főszereplőjének, a 12. „Hitlerjugend” SS-páncélososztály csaknem teljes normandiai csapatanyaga fennmaradt a Cseh Haderő prágai Hadtörténelmi Levéltárában.²

E rendkívül gazdag korabeli irategyüttes adatainak döntő többsége eddig még sem a téma nemzetközi, sem pedig magyarul kiadott szakirodalmában nem jelent meg. Ezért a második világháború kutatói és érdeklődő olvasói körében talán sokan hasznosnak vélhetik, ha a hadosztály „páncélozott ökleként” alkalmazott, Panther harckocsikkal felszerelt 12/I. SS-páncélososztály 1944 nyarán keletkezett eredeti iratait magyar nyelven szinte teljes terjedelmében közzé tesszük.³

*A 12. SS-páncélosezred szervezése és kiképzése,
1943. június 29 – 1944. június 6.*

A Hitlerjugend fiataljaiból felállítandó SS-hadosztály ügyében az első megbeszélésekre 1943 februárjában került sor a Waffen-SS és a nemzetiszocialista ifjúsági szervezet képviselői között. Közös javaslatukra Adolf Hitler 1943. június 24-én elrendelte a hadosztály felállítását a Brüsszeltől északra található beverloo-i gyakorlóterén.

¹ A normandiai csata német vonatkozásainak egyik legalaposabb összefoglalása: *Niklas Zetterling: Normandy 1944. German Military Organization, Combat Power and Organizational Effectiveness.* Winnipeg, 2000. (A továbbiakban: *Zetterling 2000.*)

² A szerző ezúton is hálásan megköszöni Mgr. Josef Žikeš ezredes úrnak, a prágai Vojenský Ústřední Archiv igazgatójának és PhDr. Jiřius Baláz, CSc., a prágai Vojenský Historický Archiv igazgatójának önzetlen segítségét. Nélkülük közleményünk sohasem készülhetett volna el.

³ A 12/I. SS-páncélososztály hadinapló-bejegyzéseit és az ezekhez csatolt naplómelléleteket egységesített kronológiai sorrendbe szerkesztettük. A szöveg fordításakor a számtalan katonai rövidítést a könnyebb olvashatóság érdekében feloldottuk. Ahol ezt szükségesnek tartottuk, szögletes zárójelben kiegészítéseket is tettünk a szöveg jobb érthetősége miatt, mivel az eredeti németben sokszor „kispóroltak” igéket vagy főneveket. Ugyanakkor igyekeztünk megtartani a hadinaplók korabeli szikár, helyenként spártaian katonás stílusát. A szöveg értelmezését, a tágabb hadműveleti környezetben való eligazodást magyarázó lábjegyzetek segítik. A német eredetiben olvasható gépelési hibákat a magyar szövegben – külön jelzés nélkül – kijavítottuk.

Az új alakulathoz testvérhadosztályától, a „Leibstandarte SS Adolf Hitler” SS-páncélgránátos-hadosztályból vezényeltek tiszteket és altiszteket. A legénységi állományt zömében az 1926 első felében született, katonai előképzésben már részesült német fiatalok alkották.

A 12. SS-páncélosezredet 1943. június 29-től szervezték a Párizstól délkeletre lévő Mailly-le-Camp gyakorlótéren. A testvérhadosztály SS-páncélosezredétől mintegy 200 főt vezényeltek az új ezredbe. 1943 végére a 12/I. SS-páncélososztály még messze volt a hadrafoghatóságtól. Az alakulat szervezésének, kiképzésének és felszerelésének 1944-es kronológiája a következő:⁴

1944. január 1. A 12. SS-páncélosezred, amely ekkor a franciaországi Mailly-le-Camp gyakorlótéren állomásozott, a „Nyugat” Főparancsnoktól (Oberbefehlshaber West) parancsot kapott a belgiumi Beverloo melletti gyakorlótérre való áttelepülésre, hogy csatlakozzék hadosztálya ott szervezett többi alakulatához.

1944. január 4. A harcászati azonosító (torony-) számok kiosztása. A 12. SS-páncélos ezred harcászati azonosító számrendszere eltért a német szárazföldi haderő és a Waffen-SS páncélosalakulatainál alkalmazott elvektől.

Az ezredparancsnok harckocsija a 055, az ezred segéd tisztje a 054, az ezred parancs-örtisztje a 053 toronyszámot kapta. Az ezred-közvetlen felderítő (Panzer IV) harckocsi-szakasz páncélosaira a 056–060 számok kerültek. A 12/I. SS-páncélososztály parancsnokának harckocsija volt a 155, az osztály segéd tisztje a 154, az osztály híradó tisztje a 153 toronyszámot kapta meg. Az osztály-közvetlen felderítő (Panther) harckocsi-szakasz öt páncélosának számozása 156–160 volt. A 12/II. SS-páncélososztály parancsnoka az 555, segéd tisztje az 554, híradó tisztje az 553 számot festette fel harckocsijára. Az osztály-közvetlen felderítő (Panzer IV) harckocsi-szakaszt 556–560 közötti toronyszámokkal látták el.⁵

A számokat a rejtő színekkel már korábban lefújt páncélosokra 35 cm magas és 22 cm széles, 1 cm-es kerettel ellátott, fekete színnel festett számjegyekkel kellett felvinni a harckocsitornyok oldalára és hátára. A számok közepén 4 cm széles tiszta sávnak kellett maradnia.⁶

1944. január 7. Egy új Panther harckocsi beérkezése az osztály számára.

1944. január 10. A vasúti berakodás megkezdése Mailly-le-Camp-ben.

---

⁴ Ha külön nem adjuk meg a forrást, akkor az adatok a 12. SS-páncélosezred 1944. január 1. – június 4. közötti időszakról készült tevékenységi jelentéséből származnak. Vojenský Historický Archiv, Praha (Hadtörténelmi Levéltár, Prága) Tätigkeitsbericht des SS-Panzer-Regiments 12, 1. Januar–4. Juni 1944.

⁵ A századparancsnoki harckocsik számozási rendszere a századuk száma + 05 (például az 1. század parancsnokáé 105, az 5. század parancsnoké 505), a tartalék harckocsijuk (egyben a századparancsnok-helyettes páncélosa) a század száma + 04 (például az 1. század esetében 104, az 5. század esetében 504) elvet követte. A szakaszokon belül az első (szakaszparancsnoki) harckocsik száma a századuk, a szakaszuk + 5 (az 1. század I. szakaszának parancsnokáé volt a 115). A szakasz többi kocsija a század és a szakasz száma után a 6, 7, 8 és 9-es tagot kapták; az 1. század I. szakaszának öt harckocsija tehát a 115, 116, 117, 118 és 119 volt, a 8. század III. szakaszának utolsó kocsija pedig a 839. Lásd Anlage II/4 zum Tätigkeitsbericht SS-Panzer-Regiment 12.

⁶ A fennmaradt fényképek tanúsága szerint a számokat végül a Panzer IV harckocsikra a fenti méretben és számrendszerben, de fehér keretbe foglalt fekete számjegyekkel, a Pantherekre pedig fehér keretbe foglalt piros számjegyekkel festették fel.

1944. január 16. A 12. SS-páncélosezred teljes létszámban beérkezett a Beverloo melletti gyakorlótérre.
1944. január 29. A 12/I. SS-páncélososztály és az ezred-közvetlen alakulatok átcsoportosítása Hasselt-be és annak északi körzetébe.
1944. január 31. Január hónapban az osztály kiképzése a kapott parancsok szerint zajlott, de a hiányzó gyakorlólőszer- és üzemanyag-hiány hátráltatták a munkát. A hónap folyamán négy haláleset történt: egy altiszt és három fő legénység veszítette életét.
1944. február 6. Heinz Guderian vezérezredes, a páncélos csapatok főszemlélője megtekintette a 12/3. SS-páncélosszázad gyakorlatát, amelynek témája „*menetből való támadás légi-mozgékony ellenség ellen*”. Február első hetében az 12/I. SS-páncélososztályhoz 16 Panther harckocsi érkezett.
1944. február 15. Vezetési gyakorlat a 12/I. SS-páncélososztálynál. Témája: „*páncélososztály korlátozott célú támadása*”. Az ezred-közvetlen légvédelmpáncélos-szakaszt (egy tisztet, öt altisztet és 64 katonát) a szakaszparancsnok, Schafferth SS-Untersturmführer vezetésével aznap vezényelték Schwetzingenbe, a 204. páncélos kiképző és pótosztálynál elvégzendő tanfolyamra.
1944. február 17. A 12. SS-páncélos-utászszázalaj kiképzőszázadából (parancsnoka Müller főhadnagy⁷) felállítják a 12. SS-páncélosezred ezred-közvetlen páncélos-utászszázadát Zonhoven közelében.
1944. február 29. Vezetési gyakorlat az alakulat- és századparancsnokoknak a 12. SS-páncéloshadosztály törzsénél Turnhout-ban. Téma: „*páncéloscsoport harca páncéloscsoport ellen*”.
A hónap folyamán négy fő legénység veszítette életét, egy altisztet pedig a tábori bíróság halálos ítélete alapján agyonlőttek.
1944. március 3. A 12. SS-páncélosezred részvétele egy harccsoport-gyakorlaton a 26/III. SS-páncélgmánatos-zászlóalj lövészpáncélosaival és a 12/I. SS-páncélos-tüzérosztály Wespe és Hummel önjáró tarackjaival közösen. Az érintett témák: „*páncélozott harccsoport korlátozott célú támadása*”, valamint „*az alárendelt alakulatok és fegyverek együttműködése*”.
1944. március 12. A 12. SS-páncélosezred teljes létszámú gyakorlata. Téma: „*harccsoport harccsoport ellen*”.
1944. március 14–17. Vezetési és híradógyakorlat az I. SS-páncéloshadtesten belül Dieppe-ben. Résztvevők a 12/I. SS-páncélososztálytól: osztály-segédtsízt, parancsörtsízt, híradótsízt, két motorkerékpáros jelentő, egy rádióállomás. Téma: „*a parancs-és hírtovábbítás begyakorlása, a tisztek iskolázása*”.
1944. március 18. Heinrich Eberbach páncélos tábornok, a Póthadsereg páncélos csapatainak szemlélője látogatta meg a 12/I. SS-páncélososztályt és a 2. század oktatását az alábbi foglalkozási helyeken:

---

⁷ A képzett tisztekben mutatkozó hiány miatt 12. „Hitlerjugend” SS-páncéloshadosztályhoz mintegy 50 tisztet vezényeltek a német szárazföldi haderőtől (Heer). Többségük korábban a Hitlerjugend tagja volt. Nem Waffen-SS egyenruhát viseltek, de minden más szempontból a hadosztály állományába tartoztak. Lásd erről Hubert Meyer: *Kriegsgeschichte der 12. SS-Panzerdivision „Hitlerjugend”*.⁴ Band I. Osnabrück, 1999. (a továbbiakban: Meyer 1999.) 19. o.

- löelmélet terepasztalon;
- harcászati előadás: „*harckocsi támadásban*”;
- szakaszkötelék gázkiképzése;
- irányzógyakorlat a célfaluban;
- előadás: a harckocsiágyú, lőszer, elektromos berendezések, irány-meghatározó műszer.

1944. március 19. Eberbach tábornok először a 12/1. SS-páncélosszázad kiképzését tekintette meg, amely az alábbi feladatokat mutatja be:

- a harckocsi parancsnok feladatai, eljárás ellenséges páncélos jelentése esetén;
- döntési feladatok szakaszkötelékben, eljárás ellenséges páncéltörő ágyúk felbukkanása, illetve aknára futás esetén;
- harckocsi-szakasz beosztása visszavonulás fedezeteként, eljárás saját harckocsi vagy fegyver meghibásodása esetén.

A 12/3. SS-páncélosszázad foglalkozásai:

- páncélosszázad támadása éleslövészettel együtt, ennek keretében tűzrajtaütés és tűzősszpontosítás;
- páncélos-szakasz együttműködése utászszakasszal (támadási feladat éleslövészettel).

A 12/I. SS-páncélososztály légvédelmi szakaszának foglalkozása:

- a légvédelmi szakasz bevetése földi és repülő célok elleni lövészetben.

1944. március 22. Sepp Dietrich SS-Obergruppenführer, az I. SS-páncélos hadtest parancsnoka meglátogatta a 12. SS-páncélosezredet.

1944. március 23-30. A 12/3. SS-páncélosszázad győzött az ezred állásépítő versenyében.

1944. március 30. Az ezred-közvetlen páncélos-utászszázadot feloszlatták, és állományából két páncélos-utászszakaszt alakítottak a két páncélososztály törzsszázadai számára.

A hónap folyamán egy tiszt és három fő legénység halt meg.

1944. április 1. A 12. SS-páncélosezred áttelepülésének megkezdése a franciaországi Evreux – le Neubourg – Bernay körzetébe.

1944. április 2. Az ezred megkapja 12 Flak-Panzer 38(t) légvédelmi páncélosát, amelyek 2 cm-es géppágyúval rendelkeznek.

1944. április 12–19. Az áttelepülés befejezése és a kiképzés folytatása. A 12/I. SS-páncélososztály harcálláspontja le Neubourgnban.

1944. április 20. A 12/I. SS-páncélososztály aznap összesen 26 Panther harckocsival rendelkezett, ebből 23 volt bevethető.⁸ A Führer születésnapjának megünneplése a 12. SS-páncélosezred minden alakulatánál. Max Wünsche SS-Obersturmbannführer, az ezred parancsnoka, az I. SS-páncélos hadtest küldöttségének tagjaként átadta Hitlernek a hadtest ajándékát, 2 millió 600 ezer birodalmi márkát.⁹

⁸ *Kamen Nevenkin: Fire Brigades – The Panzer Divisions 1943–1945.* Winnipeg, 2008. (a továbbiakban: *Nevenkin 2008.*) 905. o.

⁹ Összehasonlításul: ez az összeg nyolc Tiger B nehézharckocsi előállítási ára volt.

1944. április 27–29. Ezred-gyakorlat Louviers-ban. A 12/I. SS-páncélososztály Wünsche SS-Obersturmbannführer „Kék” páncéloscsoportjának részeként vett részt rajta. A gyakorlat témája: „*páncéloscsoport harca páncéloscsoport ellen*”. A gyakorlatot megtekintette Guderian vezérezredes, Leo Geyr von Schweppenburg páncélos tábornok, a nyugaton állomásozó páncéloscsapatok parancsnoka és Dietrich SS-Obergruppenführer is.
1944. április 30. Az ezred aznap hat Panzer II könnyűharcokocsival, egy rövid csövű (L/24) Panzer IV harcokocsival, három hosszú csövű (L/43) Panzer IV harcokocsival, 90 hosszú csövű (L/48) Panzer IV harcokocsival, 26 Panther harcokocsival, három 2 cm-es négycsövű légvédelmi gépágyúval, 18 darab 2 cm-es légvédelmi gépágyúval, 326 géppuskával, 249 géppisztollyal, 1650 puskával, 1496 pisztollyal és 919 szuronnal rendelkezett.
- Az alakulat egyéb meglévő gépjárművei: 50 motorkerékpár, 52 Volkswagen terepjáró személygépkocsi, 62 közepes személygépkocsi, egy nehéz személygépkocsi, 11 furgon, két könnyű tehergépkocsi, 111 nehéz tehergépkocsi, hét Sd.Kfz. 9 18 tonnás vontató, egy műhelyszakasz (négy nehéz Büssing tehergépkocsi), egy karbantartó osztag (két közepes Opel tehergépkocsi), két mentő gépkocsi és egy olasz zsákmány SPA Radschlepper kerekos vontató jármű.¹⁰
1944. május 8. Az ezred felderítőszakaszánál meglévő immár hét Panzer II könnyűharcokocsiból a két páncélososztály kettőt-kettőt, az ezred-közvetlen légvédelmi szakasz egyet, és a műhelyszakasz ugyancsak kettőt kapott.
1944. május 10. A 12/II. SS-páncélososztály légvédelmi szakasza 16 óra 12 perckor az Elbeuf melletti Szajna-hidat támadó szövetséges P-47 Thunderbolt vadászbombázó-repülőgépek közül egyet lelőtt.
1944. május 13. Az ezred-közvetlen légvédelmi szakasz 11 óra 30 perckor a le Manoir közelében lévő vasúti hídnál lelőtt egy szövetséges P-47 Thunderbolt vadászbombázó-repülőgépet.
1944. május 21. Nyolc Panther harcokocsi beérkezése a 12/I. SS-páncélososztály számára.
1944. május 22. A 12/II. SS-páncélososztály elhelyezési körletében lezuhant egy amerikai B-26 Marauder bombázó-repülőgép. A személyzet ejtőernyővel kiugrott két tagját elfogták.
1944. május 23. Újabb nyolc Panther harcokocsi beérkezése a 12/I. SS-páncélososztály számára.
1944. május 25. Az ezred-közvetlen légvédelmi szakasz 11 óra 46 perckor a le Manoir közelében lévő vasúti híd körzetében egy újabb alacsonyan támadó szövetséges P-47 Thunderbolt vadászbombázó-repülőgépet lőtt le.
- Ugyanakkor Elbeuf-nél a Szajna-híd körzetében a 12/II. SS-páncélososztály légvédelmi szakasza 10 óra 47 perckor a támadó repülőgépek közül két P-47 Thunderboltot semmisített meg.
1944. május 26. Az elbeuf-i Szajna-hidat a szövetséges vadászbombázó-repülőgépek aznap megsemmisítették.

¹⁰ Lásd az ezred tevékenységi jelentésének szám nélküli mellékletét.

1944. május 27. Az ezred-közvetlen légvédelmi szakasz Flak-Panzer 38(t) légvédelmi páncélosai által biztosított, és a nehezebb harckocsik átkelésére kiszemelt le manoiri vasúti hidat 40 szövetséges bombázó-repülőgép támadta. A légvédelmi szakasz nem szenvedett veszteségeket.
1944. május 29. Az Orival körzetében lévő vasúti hidat, amely alkalmas volt a Panther harckocsik Szajrán való átkelésére, egy szövetséges légi támadás megsemmisítette. A hidat a 12/I. SS-páncélososztály légvédelmi szakaszának kellett volna biztosítania.
1944. május 30. A 12/II. SS-páncélososztály légvédelmi szakasza 16 óra 50 perc és 16 óra 53 perc között, vagyis mindössze három perc alatt az Elbeuf melletti Szajna-hidat támadó szövetséges P-47 Thunderbolt vadászbombázó-repülőgépek közül hármat lőtt le. Ennek ellenére a hidat a szövetséges légierő aznap megsemmisítette.
1944. május 31. Két szállítmány (hét-hét, összesen 14) új Panther beérkezése a 12/I. SS-páncélososztály számára. Az osztálynál rádió-vezetési gyakorlat. Téma: „*támadás partra szállt ellenség ellen*”. Tanulság: a páncélosok vezetése kopogtatott üzenetekkel csak a támadás kezdetéig lehetséges; további kiképzés kell, mivel a rádióforgalmazásban nagyobb titoktartási fegyelem szükséges.
1944. június 3. Rudolf von Ribbentrop SS-Obersturmführer, a 12/3. SS-páncélosszázad parancsnoka¹¹ egy vadászbombázó-támadásban megsebesült.
1944. június 4. 7–11 óra között páncélos-kiképzés és harckocsiágyú-lövészet az ezred-törzs tisztí és altisztí állományának, valamint páncélököl-kiképzés Louviers-ben.

A 12/I. SS-páncélososztály 1944. június 1-jén, öt nappal a szövetségesek normandiai partraszállása előtt a 12. SS-páncéloshadosztály páncélosezredén belül az alábbi elvi hadrenddel rendelkezett:

osztálytörzs;
 törzsszázad
 híradószakasz (három parancsnoki Panther harckocsi),
 felderítőszakasz (öt Panther harckocsi és két lövészpáncélos),
 terepkutató- és páncélos-utászszakasz (láncfalpas motorkerékpárok és Schwimmwagenek és három lövészpáncélos),
 légvédelmi szakasz (három önjáró 2 cm-es négycsövű légvédelmi gépágyú);
 négy páncélosszázad (egyenként 17–17 Panther harckocsi)
 századparancsnoki osztag (két Panther harckocsi),
 három páncélos-szakasz (egyenként öt-öt Panther harckocsi);
 műhelyszázad;
 ellátó század.

A 12/II. SS-páncélososztály hasonló hadrenddel rendelkezett, csak a harckocsik Pantherek helyett Panzer IV-esek voltak, és a műhelyszázad helyett csak műhelyszakaszt kapott.

¹¹ A német külügyminiszter, Joachim von Ribbentrop fia, öt gyermeke közül a legidősebb.

A 12. SS-páncélosezred megállapított állománytáblája (ügynevezett kell-álladéka, németül Soll-Stärke) az ezredtörzsben öt Panzer IV és három parancsnoki Panther harckocsit, a 12/I. SS-páncélososztályban 73 Panther, három parancsnoki Panther és műszaki-mentő Berge-Panther, a 12/II. SS-páncélososztályban pedig 93 Panzer IV és három parancsnoki Panzer IV páncélost írt elő.¹² Ez alapján az ezrednek összesen 2301 katonával, négy Panzer III, 101 Panzer IV és 81 Panther harckocsival kellett rendelkeznie. Ám a gyakorlatban ez messze nem teljesült. A négy Panzer III-ból 1944. június 1-jén csak kettő volt (mindkettő bevethető), és legalább egy Panzer II.

A 12. SS-páncélosezrednek 1944. június 1-jéig összesen 66 Panther harckocsit utaltak ki.¹³ Ám ezekből a frontra indulás napjáig a fenti adatok szerint csak 56 darab érkezett be a csapatokhoz. További 10 Panther még vasúti szállítás alatt állt. A már beérkezett harckocsik közül 1944. június 1-jén 48 Panther volt bevethető állapotban. További kettőt két héten belül, másik hatot pedig csak két hétnél hosszabb idő alatt tudtak megjavítani. Az ezredtörzsben a háromból két parancsnoki Panther volt bevethető.¹⁴ Ezek alapján a 12/I. SS-páncélososztálynak beérkezett 53 Pantheréből 46 volt harcképes állapotban 1944. június elején. A törzsszázadban egyelőre hiányzott a három parancsnoki Panther harckocsi, és a felderítőszakasznak sem volt meg az öt harckocsija.

A 12/I. SS-páncélososztály légvédelmi szakasza kisebbfajta „rejtély”. A hadosztály igen részletes csapattörténete¹⁵ szerint az osztálynak 1944. június 1-jén – az aznapi jelentés rajzhadrend-mellékletében ábrázolt három 2 cm-es négycsövű légvédelmi gépágyúval ellentétben – egyáltalán nem volt ilyen alakulata. Ugyanakkor a 12/I. SS-páncélososztály egykorú iratanyagából az derül ki, hogy a szakasz már 1944 márciusában is létezett. Amint az a későbbiekben látni fogjuk, a normandiai harcokban is részt vett.

A 12/II. SS-páncélososztálynak sem olyan volt a légvédelmi szakasza, mint amilyen az elvi hadrendben szerepelt. A 1944. június 1-jei jelentésben feltüntetett hat 2 cm-es légvédelmi gépágyú helyett három, saját készítésű, Panzer IV harckocsik alvázra szerelt önjáró 2 cm-es négycsövű légvédelmi gépágyúja¹⁶ volt. A 12. SS-páncélosezred törzsszázadában is volt egy légvédelmi szakasz, 12 Flak-Panzer 38(t) légvédelmi páncélosal¹⁷. Az adatok összevetése alapján úgy véljük, hogy a 12/I. SS-páncélososztály légvédelmi szakasza utóbbiakból kaphatott (három-hat légvédelmi páncélost).

1944. június 1-jén a 12/1. és 12/2. SS-páncélosszázadnak 17-17 Panther volt, a 12/3. SS-páncélosszázadnak 10, az osztály 4. százada viszont még egyetlen bevethető harckocsival sem rendelkezett.¹⁸ A 12/I. SS-páncélososztály az előírtnál kevesebb gépjárművet kapott, a műhelyszázadnak pedig nem voltak még műszaki-mentő Bergepantherei.¹⁹ Az

---

¹² Lásd az SS-FHA Amt II Org. Abt. Ib Tgb. Nr. II/2534/44 geh. számú iratot az ezred tevékenységi jelentésének szám nélküli mellékleteként.

¹³ Nevenkin 2008. 905. o.

¹⁴ Lásd ehhez a 12. SS-páncéloshadosztály 1944. június 1-jei havi jelentését. Közli: Meyer 1999. 757–760. o.

¹⁵ Meyer 1999. 14. o.

¹⁶ Ezek lettek a később sorozatban gyártott „Wirbelwind” légvédelmi páncélosok „prototípusai”.

¹⁷ A Panzer 38(t) könnyűharckocsi alvázára szerelt 2 cm-es légvédelmi gépágyú.

¹⁸ Meyer 1999. 757. o.

¹⁹ Uo. 760. o.

ezrednek 1944. június 1-jén 98 meglévő Panzer IV harckocsijából 91 bevethető volt. A 12. SS-páncélosezred főbb tiszti beosztásai 1944. június 6-án a következők voltak:

12. SS-páncélosezred törzs

ezredparancsnok: Max Wünsche SS-Obersturmbannführer

ezred-segédtsizt: Georg Isecke SS-Hauptsturmführer

ezred-parancsörtiszt: Rudolf Nerlich SS-Untersturmführer

ezred-híradótiszt: (?) Schlauss SS-Hauptsturmführer

ezredorvos: dr. (?) Stiawa SS-Hauptsturmführer

12/I. (Panther) SS-páncélososztály

osztályparancsnok: Arnold Jürgensen SS-Sturmbannführer

osztály-segédtsizt: Heinz Hubertus Schröder SS-Untersturmführer

osztály-parancsörtiszt: (?) Hogrefe SS-Untersturmführer

osztály-híradótiszt: Rolf Jauch SS-Untersturmführer

osztály-orvos: dr. (?) Daniel SS-Obersturmführer

1. század parancsnoka: (?) Berlin SS-Hauptsturmführer

2. század parancsnoka: Helmut Gaede SS-Obersturmführer

3. század parancsnoka: Rudolf von Ribbentrop SS-Obersturmführer

4. század parancsnoka: Hans Pfeiffer SS-Hauptsturmführer

Műhelyszázad: Robert Maier SS-Untersturmführer

12/II. (Panzer IV) SS-páncélososztály

osztályparancsnok: Karl Heinz Prinz SS-Sturmbannführer

osztály-segédtsizt: Friedrich Hartmann SS-Obersturmführer

osztály-parancsörtiszt: Herbert Walther SS-Untersturmführer

osztály-híradótiszt: (?) Kommadina SS-Untersturmführer

osztály-orvos: dr. (?) Jordan SS-Hauptsturmführer

5. század parancsnoka: Helmut Bando SS-Obersturmführer

6. század parancsnoka: Ludwig Ruckdeschel SS-Hauptsturmführer

7. század parancsnoka: Heinrich Bräcker SS-Hauptsturmführer

8. század parancsnoka: Hans Siegel SS-Obersturmführer

9. század²⁰ parancsnoka: (?) Buettner SS-Hauptsturmführer

Műhelyszakasz: (?) Müller SS-Obersturmführer

---

²⁰ A 12/II. SS-páncélososztályban négy helyett öt századot szerveztek. Az 5–8. századokba az eredeti 17–17 harckocsi helyett kevesebbet állítottak be, és a fennmaradó mennyiségből szervezték meg a 9. századot. A kisebb létszámú századokat a németek valószínűleg a harcban jobban vezethetőbbnek tartották.

A 12. SS-páncélos hadosztály hadrendje a 12. SS-páncélos ezreden kívül az alábbi volt:

hadosztálytörzs térképész-csoporttal, hadosztály-kísérő századdal és négy táboricsendőr-szakasszal;

25. SS-páncélgránátos-ezred:

I–III. SS-páncélgránátos-zászlóalj: 1–4., 5–8., 9–12. század;²¹

13. SS- (vontatott nehéz gyalogsági löveg-) század;

14. SS- (vontatott légvédelmi gépágyús) század;

15. SS- (motorkerékpáros-lövész-) század;

16. SS- (páncélos-utász-) század;

26. SS-páncélgránátos-ezred:

I–III. SS-páncélgránátos-zászlóalj: 1–4., 5–8., 9–12. század, a 26/III. SS-páncélgránátos-zászlóalj lövészpáncélos-zászlóalj volt;

13. SS- (vontatott nehéz gyalogsági löveg-) század;

14. SS- (vontatott légvédelmi gépágyús) század;

15. SS- (motorkerékpáros-lövész-) század;

16. SS- (páncélos-utász-) század;

12. SS-páncélos-tüzérezred:

I. (önjáró) SS-páncélos-tüzérosztály (1–2. üteg 10,5 cm-es Wespe, 3. üteg 15 cm-es Hummel önjáró tarackokkal);

II. SS-páncélos-tüzérosztály (három üteg 10,5 cm-es gépvontatású könnyű tábori tarack);

III. SS-páncélos-tüzérosztály (három üteg 15 cm-es gépvontatású nehéz tábori tarack és egy üteg 10,5 cm-es ágyús üteg);

IV. SS-páncélos (sorozatvető-) tüzérosztály (négy 15 cm-es üteg);

12. SS-páncélos-felderítőosztály:

törzsszázad páncélgépkocsikkal;

1. (kerekes páncélgépkocsi-), 2. (félláncaltapas páncélgépkocsi-) század, 3–4. (lövészpáncélos-) század, 5. (páncélozott nehézfegyver-) század, egy ellátó század;

12. SS-páncélvadászosztály:

1. (vadászpáncélos-), 2. (vadászpáncélos-), 3. (vontatott nehéz páncéltörő ágyús) század;

12. SS-páncélos-utász zászlóalj:

1–3. század (1. század lövészpáncélos-század), „B” hadihídoszlop, könnyű hadihídoszlop;

12. SS-páncélos-híradóosztály:

1. (távbeszélő), 2. (rádiós) század;

12. SS-páncélos-légvédelmi tüzérosztály:

1–3. (8,8 cm-es), 4. (3,7 cm-es), 5. fényszóró-üteg;

---

²¹ A 4., 8. és 12. századok nehézfegyver-századok voltak.

- 12. SS-páncélos tábori pótzászlóalj;
- 12. SS-páncéloshadoszályt ellátó alakulatok;
- 12. SS-páncélos-karbantartó osztály;
- 12. SS-gazdasági osztály;
- 12. SS-egészségügyi osztály.

A seregtest erőit – a még szervezés alatt álló 12/IV. SS-páncélos (sorozatvető) tüzér-
osztály és a 12. SS-páncélvadászosztály kivételével – 1944. június 1-jén a nyugati arc-
vonalon végrehajtandó bármiféle támadó feladatra alkalmasnak minősítették.

Az első ütközet Caenért, 1944. június 6–10.

1944. június 6.

12/I. SS-páncélososztály²² (le Neubourg):

2 óra 35 perckor a Luftwaffe II. fokozatú riadója. Az osztálynál 2 óra 50 perckor az itt maradt századok számára I. fokozatú riadót rendelnek el. A parancsnokot²³, aki az új páncélosokkal St. Andre-ba hajtott a 25. SS-páncélgránátos-ezreddel való gyakorlatra, a segédtiszti²⁴ útján értesítették. Az ezred 6 óra 15 perckor kiadja a „Blücher” jelszót. Az ezred a menet megindítását le Neubourg megindulási ponttól 13 órára adta parancsba. A századokat előrevonják a megindulási pontra. Schütz SS-Hauptsturmführer a parancsnok helyetteseként felelős az itt maradt századokért.

A századok menete Epreville – La Riviere – Thibouville – Fontaine la S. keresztül Boissy-ig, ahol a törzs és a törzsszázad 15 órától helyezkedik el. A többi század elhelyezkedése: 1. század Berthouville, 2. század Morsan, 3. század le Theil-Nolent, 4. század St. Claire, ellátó század le Mitaterie, műhelyszázad az Evreux–Liseux úton, Boissy előtt lévő kastélyban. A menetképtelen gépjárművek a műhelyszázad legnagyobb részével együtt a korábbi elhelyezési körletben maradtak. Összevonásuk a páncélos-elhelyezési területre, le Neubourg-tól délre. A málhaozlopok további intézkedésig le Neubourg-ban maradnak.

A 3. század egyik tehergépkocsija baleset miatti veszteség. Boissy közelében 18 óra 10 perckor brit vadászbombázók támadása a menet útvonalán. Anyagi vagy emberveszteség nincs.

Az osztályt 23 órakor ismét megindították Thiberville – Orbec – Monnai-n keresztül Gace felé, hogy ott egyesüljön az osztály zömével.

1944. június 7.

12/I. SS-páncélososztály (menetben):

0 óra 30 perckor az 1. századnak megvan az első halottja repülőgép-alacsonytámadás következtében. Az osztály zöme St. Andre – Damville – Breteuil – la Ferte Fresnil vonalon menetelt és 6 órakor Gace-ban egyesült a többi századdal.

A teljes osztály további menete Trun – Falaise – Ussy – Thury Harcourt-on keresztül, onnan az Orne nyugati partján Amaye felé. Maizet-től a századok a menet útvonala mentén helyezkedtek el. Vadászbombázó-támadás miatt az 1. század egyik üzemanyagos tehergépkocsija odaveszett. Az ellátó század egy tehergépkocsija páncélgránátokkal repülő-alacsonytámadás következtében felrobant. A műhelyszázad ellátó tehergépkocsija repülőgép-alacsonytámadás során kiégett. A törzsszázad oszlopa elleni támadásban egy légvédelmi [harc]kocsi²⁵ kiégett, a karbantartó osztag gépkocsija teljesen megsemmisült, két tehergépkocsi pedig átmenetileg nem volt bevethető.

Napi veszteség: 6 tehergépkocsi végleges veszteség ellenséges behatás következtében, 8 tehergépkocsi megsérült.

23 órakor a századparancsnokoknak megbeszélés.

---

²² Ha külön nem jelöljük a forrást, akkor az adatok a 12/I. SS-páncélososztály 1944. június 6 – 1944. augusztus 29. között vezetett 1. sz. hadinaplójából származnak, amely megtalálható a Vojenský Historický Archiv, Praha (Hadtörténelmi Levéltár, Prága) őrizetében.

²³ Arnold Jürgensen SS-Sturmabführer, a 12/I. SS-páncélososztály parancsnoka.

²⁴ Heinz Hubertus Schröder SS-Untersturmführer, a 12/I. SS-páncélososztály segédtiszteje.

²⁵ Valószínűleg az osztály légvédelmi szakaszának egyik Flak-Panzer 38(t) légvédelmi páncélosa.

1944. június 8.

12/I. SS-páncélososztály (Maizet):

2 órakor parancs a készenléti állásokba való menetre. Ezt a parancsot nem lehet végrehajtani, mivel az üzemanyag nem érkezett meg időben. A menet 9 óra 30 perckor indult meg a Caen-től északra [kijelölt] készenléti állásokba; az élen az 1. század. Beérkezés 16 óra körül.

20 óra tájban az 1., 3. és 4. század megindul Bretteville [l' Orgueilleuse] ellen. A 3. század²⁶ egy gyalogsági csoport támogatásával átvette Gruchy biztosítását.²⁷ Erős tüzérségi tűz, veszteség nincs. Mintegy 7000 m-es távolságban páncélos-mozgás felfedve.

A 4. század feladata: le Bourg – Rots körzetében az ellenséges páncélosok, [valamint] a Bretteville-be visszavonuló ellenséges lövészek [elleni harc].

A század utánuk nyomult. Rots-tól 1 km-re nyugatra 100–200 m-es távolságból géppuskatűz. Tűzet viszonzotak, eközben 6 amerikai kis lánctalpas²⁸ kezelőszemélyzetét megsemmisítették. A harcokocsikra felült saját gyalogság legtöbbjét lelőtték. Haladtak [a Pantherek] tovább Bretteville [l' Orgueilleuse] felé. A település bejárata előtt 150 méterrel erős páncéltörőágyú-tűz; itt 4 brit [sic]²⁹ páncéltörő ágyút harcképtelenné tettek és egy-két apró lánctalpast megsemmisítettek. Heves páncéltörőágyú-, harcokocsi- és géppuskatűz. A tűzharcot [a páncélosok] felvették és elnémitották az ellenséges tüzet. A 427-es [harc]kocsi páncéltörőágyú-találat rongálta meg (a lövegpajzsot átlöve) és kiégett.

A század újjászervezése. Az élen haladó 418-as harcokocsi az úton páncéltörő ágyú telitalálata miatt harcképtelenné vált. Az égő és robbanó él-harcokocsi miatt az él-szakasz nem tudott ismét megindulni, mert az út el volt zárva. A helységet balról megkerülték. Déli részéből heves páncéltörőágyú- és harcokocsi[ágyú]-tűz. A falut lövésekkel felgyújtották. Az ellenséges elhárító tűz kiiktatása után a század támadást indított és elérte Bretteville [l' Orgueilleuse] északnyugati kijáratát. Parancsra átnyomultak a következő falun. Ezután ellenséges tevékenység már nem volt, ezért a század parancs szerint visszahúzódott. A visszaúton géppuska-, géppisztoly- és puskatűz az égő Bretteville [l' Orgueilleuse]-ből; ugyanakkor ismét páncéltörőágyú-tűz. A 425-ös [harc]kocsin páncéltörőágyú-találat (a torony átlövése). Az ellenséges gyalogság megpróbálta köd segítségével megközelíteni a páncélosokat. A századot sietve kivonták és a parancsnak megfelelően a le Bourg – Rots körzettől délre és nyugatra vonták vissza biztosításra.

Az 1. század a sötétedés miatt 21 óra körül félbehagyta támadását. A Caen – Bayeux főútvonalon gyülekezett, majd felújította a támadást. A 116-os [harc]kocsi páncéltörő ágyú találata következtében végleges veszteség, a 115-ös [harc]kocsi tornya páncéltörő ágyú találatától megrongálódott. Az út biztosítása a felültetett gyalogsággal együtt. [Másnap reggel] 7 órakor elfordulás az új biztosító állásba Rotstól nyugatra.

---

²⁶ A 12/3. SS-páncélosszázad parancsnoka eredetileg Rudolf von Ribbentrop SS-Hauptsturmführer volt, de ő 1944. június 3-án szövetséges vadászbombázó-támadás következtében megsebesült. A századot ekkor Lüdemann százados vezette.

²⁷ Biztosításkor a német páncélos-kötélék legtöbbször előre szemrevételezett állásokból (akár toronyig beásva, de az állásból kihátrálás lehetőségét biztosítva) helyből vezetett tüzrelmet vette fel a harcot a védelem első vonala irányában támadó ellenséges erőkkel. Néhány lövés után az egyes harcjárműveknek a korábban kijelölt váltóállásokat kellett elfoglalniuk, hogy elkerüljék az ellenség válaszcsepését. Egy páncélos-szakasz legkevesebb 200 méter széles vonalban biztosíthatott (a harcjárművek között 50 méteres térközzel). Egy páncélosszázad akár 1000–1500 méter széles és 500 méter mély arcvonalszakaszt is biztosíthatott. Lásd ehhez *Wolfgang Schneider*: Panzeraktik. German Small-Unit Armor Tactics. Winnipeg, 2001. (a továbbiakban: *Schneider* 2001.) 91. o.

²⁸ Az eredetiben: Karetten. Ezek nem amerikai járművek voltak, hanem vélhetően brit Universal (más néven Bren-) Carrier nevű kisméretű, felül nyitott lánctalpas szállító harcjárművek.

²⁹ Rots körzetében aznap nem brit, hanem a kanadai „The Regina Rifles” gyalogezred részei, és a 2. „Royal Canadian” tüzezezred páncéltörő ágyú harcoltak.

3. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncélosadosztály
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Helyben, 1944. 07. 15.

Támadás Rots – le Bourg – Bretteville [l' Orgueilleuse] felé 1944. 06. 08-án³⁰

Helyzet:

Az osztály a Caen – St. Germain úttól északra támadásra készült St. Aubin-sur-Mur irányában. Légi főlény az ellenség oldalán. A déli szárny felé, Caen repülőtere irányában páncélosokkal indított ellenséges támadás miatt a tervezett támadás irányát nyugatira változtatták, hogy az ellenség balszárnyába kerüljünk.

Feladat:

A 4. század a Caen – Bayeux úttól jobbra megtámadja le Bourg és Bretteville [l'Orgueilleuse] helységeket, és a Bretteville [l'Orgueilleuse]-től északra és északnyugatra lévő magaslaton biztosít.

A harc lefolyása:

A század felkészül az elrendelt támadásra; balra a II. szakasz, jobbra az I. szakasz, köztük a századparancsnoki osztag, mögötte a III. szakasz. A gránátosok felülnek [a Pantherekre]. A század gyors előretöréssel, harcérintkezés nélkül eléri le Bourg-ot. A század oszlopalakzatot formál, az élen Pfeiffer Hauptsturmführer, a II. szakasz, aztán az I. és III. szakasz. Le Bourg nyugati kijáratának elérése után harcérintkezés az ellenséges gyalogsággal. A tüzet a géppuskák és a páncélgránátosok viszonozzák. A lakosok kérdésre elmondják, hogy az ellenség Bretteville [l'Orgueilleuse] irányában visszavonult. Rádióüzenet a századnak: „A század a legnagyobb sebességgel kövesse őket!” Le Bourg és Bretteville [l'Orgueilleuse] között heves ellenséges páncéltörőágyú- és géppuskatűz 6 lövészpáncélosból (apró lánctalpasból). A gránátosok veszteségeket szenvedtek és leugráltak [a Pantherekről]. A század késedelem nélkül Bretteville [l'Orgueilleuse] bejáratáig nyomul előre, ahol Bretteville [l'Orgueilleuse] széléről ismét heves ellenséges harckocsi-, páncéltörőágyú- és géppuskatűz. A 404-es [Panther] a falu bejáratánál ellenséges páncélost azonosít, megnyitja a tüzet és egy Shermant kilő. Parancs rádión a századnak: „A II. szakasz az úttól balra, az I. szakasz jobbra tűzarcvonalba és felvenni a harcot az ellenséges páncélosokkal és páncéltörő ágyúkkal!” Eközben Hartmann Unterscharführer 427-es páncélosa toronytalálat miatt harc képtelenné válik. A parancsnok, az irányzó- és a töltőlövész megsebesült. Az ezred- és az osztályparancsnok beérkezik a századhoz. Az ezredparancsnok parancsa: „A század – az élen egy szakasszal, a többi oszlopban követi – átnyomul Bretteville [l'Orgueilleuse]-ön és eléri a kitűzött támadási célt!”

Az I. szakasz az élen, az él-jármű – Mühlhausen Unterscharführer 418-as páncélosa – 24 órák indult meg. Az él-jármű eléri a helység közepét és 50 m-ről páncéltörőágyútalálatot kap a tornyába. További három találat után a 418-as kiég. A parancsnok, az irányzó-lövész és a járművezető elesik, a töltőlövész megsebesül. Az ezredparancsnok új parancsa: „A század visszahúzódik és a helységet balról karolja át!”

A III. szakasz halad az élen, mögötte a II. és az I. szakasz, a századparancsnok a III. szakasz mögött. A III. szakasz tűzarcvonalat képez és Bretteville [l'Orgueilleuse]-t minden fegyverből tűz alá veszi. Bretteville [l'Orgueilleuse] ég. Az ellenséges ellenállás érezhetően gyengül. 1 óra tájban a század eléri a magaslatot Bretteville [l' Orgueilleuse]-től északra és biztosítja. Az ellenséges tüzéség heves tűzcsapásai megakadályozzák a saját gránátosok előretörését. Az ezred újabb parancsa rádión: „A század le Bourg nyugati kijáratáig vonul vissza és Bretteville irányában Norrey felé biztosít!” Az elszakadáskor ismét feléled az ellenséges ellenállás. Hillig Untersturmführer páncéltörő ágyú találatától megsebesül, Unglaub

³⁰ Az eredeti dokumentumon a támadás időpontjaként (véltetően elgépelés következtében) 1944. június 11-e olvasható.

Unterscharführer géppuska-lövedéktől a fején sebesül meg. A század eléri a parancsba kapott biztosítandó terepszakaszt le Bourg-tól nyugatra.

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. június 9.

12/I. SS-páncélosztály (harcálláspont: le Bourg):

12 órakor az 1. század támadása Norrey [-en-Bessin] felé. Egy lejtő mögötti állásból minden harcokcsigéből tűz alá vették a templomtornyot, mivel ott nagy valószínűség szerint tüzérségi megfigyelő [volt]. A legnagyobb sebességgel hajtottak Norrey [-en-Bessin] felé. Két páncéltörő ágyút és gyalogsági állásokat tapostak szét. A parancsnok utasítására a század visszatért a meginduló állásába.

Ugyanebben az időben a 3. század is támadásra indult és jól haladt előre. A templom magasságában és az onnan jobbra lévő erdős részből páncéltörőágyú-tűz. A tüzet viszonozták, 2 páncéltörő ágyút megsemmisítettek. Páncéltörő ágyúk telitalálata következtében öt perc alatt végleges veszteség lett és kiégett a 325-ös, 328-as, 335-ös, 336-os és 337-es [harc]kocsi (az ellenséges páncéltörő ágyúkat vagy harcokcsikat nem lehetett látni). A 327-es és 329-es [harc]kocsit páncéltörő ágyú találata rongálta meg; [ezek] a műhelybe mentek. A század parancsra visszavonult. A lejtő mögötti állásból folytatták a tüzharcot. Ismételt visszavonulás és állás létesítése az 1. század mögött.

A 4. század feladata: biztosítás, a támadó 1. és 3. század szárnyainak védelme, tüztámogatás az állásból. Hirtelen páncéltörőágyú-tűz Bretteville [l'Orgueilleuse]-ből. A 417-es [harc]kocsi páncéltörő ágyú telitalálatától kiégett. A század a főút biztosítása mellett új állásokba vonult, és tüzet nyitott az azonosított páncéltörő ágyúra, amelyet megsemmisített.

A 404-es [harc]kocsi teknőjét páncéltörőágyú-találat [érte], ezért a műhelybe vontatták. Tűz a vélelmezett páncéltörő ágyúkra. Egyidejűleg az [ellenséges] gyalogság az út mentén két oldalt támadást indított Rots felé. A támadást a 25/15. SS-páncélgránátos-század³¹ részei visszaverték.

A 2. század állása Fontenay [-le-Pesnel]-től északnyugatra, ahol 3 Shermant³² kilőtt. A 3. és 4. század az esti órákban egy-egy Shermant lőtt ki.

23 órától az osztály Fontenay [-le-Pesnel]-be települ át.

4. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncéloszázad Helyben, '44. 09. 26.
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Saját támadás Norrey [-en-Bessin] felé 1944. 06. 09-én

Helyzet:

Az ellenség Bretteville [l' Orgueilleuse]-t és Norrey [-en-Bessin]-t ismét szilárdan kézben tartja és megpróbál a Bretteville [l'Orgueilleuse] – Caen úton előnyomulni. Az 1. és 3. század Norrey [-en-Bessin]-t támadja.

Feladat:

A 4. század átveszi a jobbszárny biztosítását és felügyeli a két század előretörését.

A harc lefolyása:

Készenléti állás körzete heves ellenséges tüzérségi lövetés alatt áll. 14 óra 40 perckor az 1. és 3. század megindulása Norrey [-en-Bessin] felé. A gránátosok mögöttük követik őket. A 4. század Norrey [-en-Bessin] és Bretteville [l'Orgueilleuse] felé tüzellel fedezi a jobb-

³¹ Ez volt a 25. SS-páncélgránátos-ezred felderítésre alkalmazott motorkerékpároslovász-százada.

³² Az eredetiben Cherman. 12. SS-páncélosezred két osztályának hadinaplóiban igen sokszor „Cherman” alakban említik a Sherman harcokcsikat. A kilőtt harcokcsik valószínűleg DD Shermanek voltak, és a brit 8. páncélosdandár zászlóalj méretű 24. „Lancers” harcokcsiezredének állományába tartozhattak.

szárnyat. A túl erős ellenséges védelem miatt az 1. és 3. század visszavonul a kiindulási állásokba. Ismételt heves tüzérségi tűz. A 4. század tűzarcvonalat létesít Bretteville [l'Orgueilleuse] irányában. Eközben Voss Unterscharführer 416-os páncélosát³³ páncéltörő ágyú találatával kilövik. A páncélos kiég, a parancsnok, az irányzó- és a töltőlövész elesett. A járművezető és a rádiós azóta égési sebeket viselnek. Az ellenség a le Bourg felé vezető úton nyomult előre és a század tűz alá vette. Eközben Lehmann Oberscharführer 404-es páncélosa három páncéltörőágyú-találatot kapott és kilőtték. A járművezető, Heckl Rottenführer súlyos sebesülése dacára a harckocsit egy lejtő mögötti állásba viszi, és végül sikerül a páncélost kimenekítenie. Ezután kiszáll [a harckocsiból] és a közözhelyre viszik. A rádiós, Finke [SS-]Schütze elesett. A század az ellenség le Bourg felé [indított] támadását visszaveri és biztosítja a parancs szerinti irányt. Erre fel további heves ellenséges tüzcsepások. Karst Unterscharführer, a századparancsnoki harckocsi vezetője elesett.

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. június 10.

12/I. SS-páncélososztály (Fontenay-le-Pesnel):

5 óra körül a biztosító állások elfoglalva.

A 2. század a Fontenay-tól északnyugatra lévő erdős részen marad. Az 1. és 3. század állásokat létesít a Caen felé vezető úttól északra. A 4. század Rots-ban marad biztosítani. A 2. és 3. század egy-egy Shermant lőtt ki. A 4. századnál egy Dreadnought-ot³⁴ toronytalálattal megrongáltak. A [harc]kocsit elvontatták. Megfigyelhető volt, hogy a páncélosból sebesülteket emeltek ki.

A leghevesebb bombázó-, vadászbombázó- és tüzérségi tevékenység. Végleges veszteség: 3 tehergépkocsi.

Beck SS-Hauptsturmführer a „Nyugat” Főparancsnok törzsénél elesett.³⁵ Az Obergruppenführer³⁶ napi parancsa a „Hitlerjugend” hadosztályhoz.³⁷

A második ütközet Caenért, 1944. június 11–18.

1944. június 11.

12/I. SS-páncélososztály:

A századok biztosító állásokban vannak. 14 óra körül 12 ellenséges páncélos rájuk ültetett gyalogsággal támadta meg Reitzenstein egységét.³⁸ Az 1. század átvette a biztosítást.

14 óra 30 perckor a 3. század erős harckocsi- és tüzérségi tüzet kap. A Caen – Fontaine [-le-Pesnel] utat kőd- és repeszgránátokkal lövik. Az 1. és 2. század egy-egy Shermant lőtt ki, a felderítőszakasz 2 páncéltörő ágyút semmisített meg és egy Shermant mozgásképtelenné lőtt. Fiala hadnagy (jobb alkarján) megsebesült.

³³ A 12/I. SS-páncélososztály hadinaplója szerint a 417-es Panther lett itt végleges veszteség.

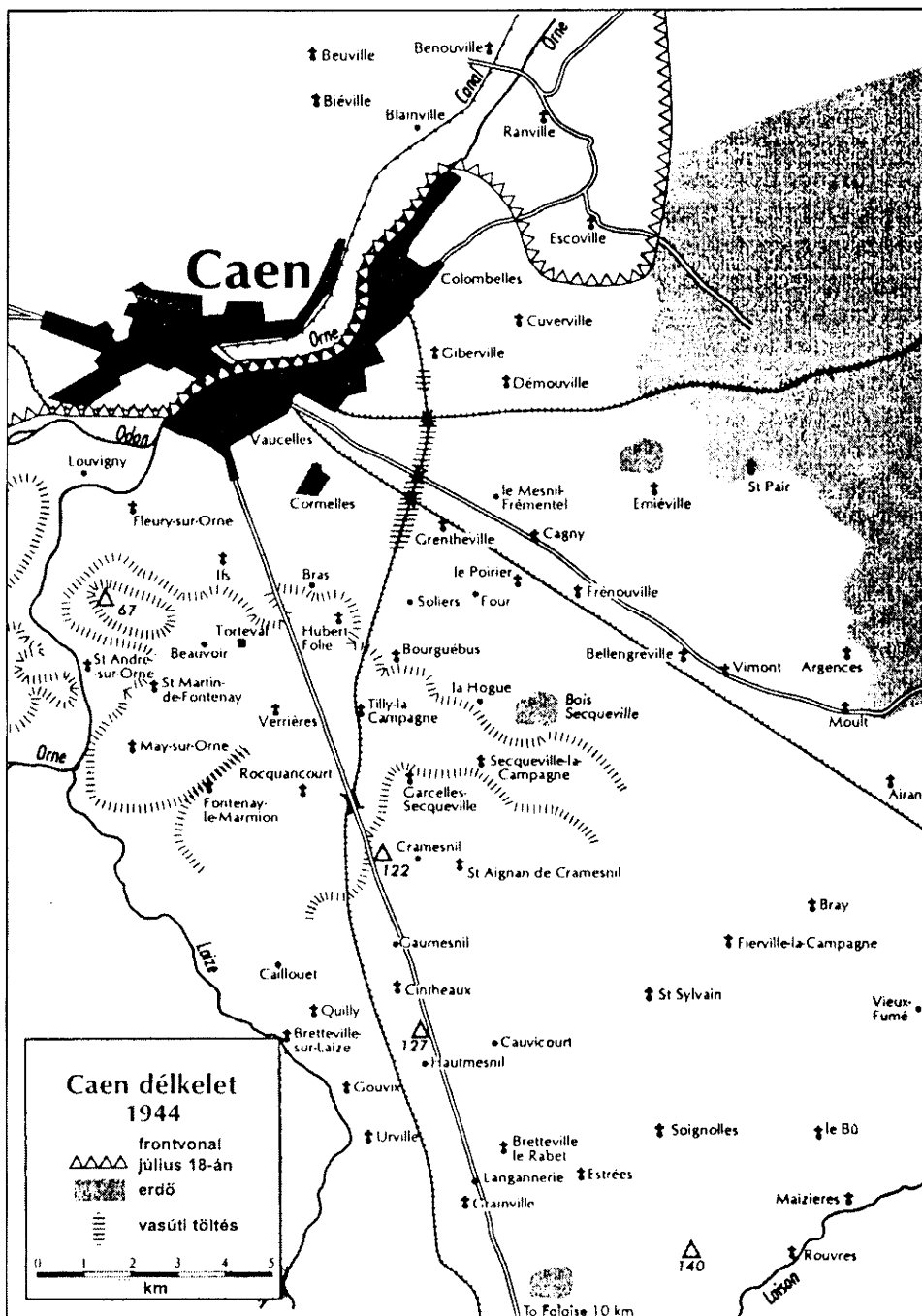
³⁴ Vélhetően a brit Churchill nehézharcokosi valamelyik változatáról lehet szó.

³⁵ A Vaskereszt lovagkeresztjével kitüntetett Wilhelm Beck SS-Hauptsturmführer korábban a 12/2. SS-páncélos század parancsnoka volt. Ekkor az I. SS-páncélos hadtest összekötő tisztjeként szolgált a „Nyugat” páncélos csoport főhadiszállásán, amelyet 1944. június 10-én este 20 óra 30 perc körül szövetséges vadászbombázó- és kétmotoros bombázó-repülőgépek támadtak meg. A törzsben és az alárendelt vezetési szerveknél 32 fő esett el, egy fő pedig eltűnt.

³⁶ Josef (Sepp) Dietrich SS-Obergruppenführer ekkor az I. SS-páncélos hadtest parancsnoka volt.

³⁷ A parancs a hadinapló mellékletei között nem található meg.

³⁸ Gerd Freiherr von Reitzenstein SS-Hauptsturmführer ekkor a 12. SS-páncélos-felderítőosztály 5. (nehézfegyver-) századának parancsnoka volt.

A 4. századnál egy 12 fős felderítőosztagot visszavertek. Egy angol gépjármű két rádióssal behajtott a 4. század vonalába. A kocsit biztonságba helyezték, az angolokat³⁹ agyonlőtték, mivel ellenállást tanúsítottak. A biztonságba helyezett iratokat a parancsörtsízt útján azonnal a hadosztályhoz továbbították. A Rots elleni páncélos-támadáskor a 4. század 16 Sherman lött ki. Pfeiffer SS-Hauptsturmführer⁴⁰ eközben elesett.

Egész nap erős tűzérési tevékenység. Gránátrepeszek következtében veszteségek keletkeztek (sebesültek).

5. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncélosadosztály

Helyben, 1944. július 15.

12. SS-páncélosezred/4. [század]

A Rots és le Bourg elleni ellenséges páncélos-támadás elhárítása '44. 06. 11-én

Helyzet:

Erős ellenséges nyomás le Bourg és Rots felé. Az ellenség felderítő előretöréseit Rots és le Bourg felé 06. 10-én visszaverték.

Feladat:

A gránátosokkal közösen a Rots – le Bourg vonal biztosítása, úgymint a század 5 [harc]kocsijával a balszárnyon le Bourg-nál és 2 [harc]kocsival a jobbszárnyon Rots nyugati szélén; biztosítás délnyugat, nyugat és északnyugat felé.

A harc lefolyása:

06. 11-én egész napon át estig állandó heves tűzérési csapások a század biztosító állásaira. Rots-ból váltakozva 15-45 ellenséges harckocsit figyeltek meg, amelyek a bretteville-i úton észak felé mozogtak. Bretteville [l' Orgueilleuse] északi szélén tartósan 16 ellenséges páncélos biztosított le Bourg irányában. A jobbszárnyon fokozott éberséget rendeltek el. Egy ellenséges tüzrajtaütésnél a 425-ös harckocsit egy tűzérési találat megrongálta, a rádióst, Testor [SS-] Schütze-t pedig megölte. A megfigyelt ellenséges páncélosokat a századparancsnoknak haladéktalanul jelentették, aki ezután maga is a jobbszárnnyra ment és megláthatta őket. A megsérült harckocsit kivonták a biztosító vonalból, és helyreállítás végett a karbantartó osztaghoz irányították.

18 óra 30 perckor a század jelentést kapott: „490 (Villons [-les-Buissons]) felől 71 (Rots) felé 46 ellenséges páncélos.⁴¹ Figyelem! Figyelem!” A saját erőnk a fenyegetett szárnyon három harckocsi.

A századparancsnok és a III. szakasz parancsnoka, Deutscher Untersturmführer kivált a balszárnnyról le Bourg-nál és átvette Rots északi szélének biztosítását. 19 óra tájban ellenséges páncélos-előretörések [indulnak] a bretteville-i úton le Bourg felé. Hanitsch Unterscharführer 438-as páncélosa 900 m-ről kilőtt egy Churchill-t.

Nem sokkal ezután Pohl hadnagy 415-öse egy Shermant 70 méterről, egy másikat 10 m-ről lött ki. A többi páncélos nyugat felé fordult.

19 óra 30 perc körül ismételt támadás heves tűzérési előkészítés után. Kemény tűzharcban Lehmann Oberscharführer 426-os páncélosa a támadó 12 ellenséges harckocsiból négyet lött ki, további hármon találatot ért el, mire az ellenséges páncélosok visszavonultak (négy Sherman kilöve, két Sherman és egy Churchill eltalálva). A 426-os [Panther] parancsot kap a századparancsnoktól, hogy fogjon hozzá az állásváltoztatáshoz Rots északi szélére, ahol a tűzérési találat miatti sérüléseket (a futóművön, lánctalpon és futógörgőkön) a

³⁹ Sokkal valószínűbb, hogy ezek a katonák angolul beszélő kanadaiak voltak.

⁴⁰ Hans Pfeiffer SS-Hauptsturmführer a 12/4. SS-páncélosszázad parancsnoka volt.

⁴¹ Ezek a harckocsik valószínűleg a kanadai 10. „The Fort Garry Horse” páncélosezred harcjárművei voltak. A zászlóalj méretű ezred „B” és „C” századát kettős hajtású (úszóképes) Sherman harckocsikkal szerelték fel. Minden harckocsi-szakaszban egy páncélos megnövelt tűzerejű Sherman Firefly volt.

karbantartó osztagnál megjavíthatják. 21 óra 30 perc körül heves tűzérési tűz vezette be az ellenséges páncélos-támadást Rots felé, és az ellenségnek sikerült gyalogsággal és harckocsikkal benyomulnia a helységbe.

Pfeiffer Hauptsturmführer elhatározza, hogy három [harc]kocsival és gránátosokkal előretörést hajt végre. Deutscher Untersturmführer 435-ös páncélosa a le bourg-i úton behatol Rots-ba, eléri a templomot és utcai harcban három ellenséges páncélost (Shermant) lö ki. A 405-ös és 426-os [Panther] megpróbálja kelet felől ugyancsak elérni a templomot, azonban a helység keleti szélének elérésekor ellenséges páncélosokba ütköznek, amelyek közül a századparancsnoki harckocsi 3 Shermant lőtt ki. Ezeket az égő páncélosokat a keskeny úton nem lehetett megkerülni. A két [harc]kocsi leszállást foglalt a falu szélén az élősövények mögött, és a községen keresztül nyomuló ellenséges gyalogságot repeszgránátokkal és géppuskával küzdötte le. Deutscher Untersturmführer 435-ösét rádióon nem érték el, és amint az később kiderült, ki is lőtték. Az egyik áttört ellenséges harckocsit Schlehuber Unterscharführer 425-öse gyújtotta fel lövéseivel. Az ellenségnek sikerül a jobbszárnyat legyőznie, és a század maradékát két [harc]kocsival a Caen – le Bourg útig való visszavonulásra kényszeríti.

Eközben a századparancsnoki harckocsi találatot kap a kupoláján, Pfeiffer Hauptsturmführer elesett.

Rádiókapcsolat a század balszárnyával nincs többet, amelyet ezért a valós helyzetről nem tájékoztathattak, és fennállt a veszélye, hogy elvágják. Pohl hadnagy gyülekeztette a század maradékát, összesen három [harc]kocsit, és délig védte a korábbi állást. Miután a gránátosok 1 km-t visszavonultak, a század ugyancsak visszahúzódott, és eközben 4 lövészpáncélost lőtt ki.

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. június 12.

12/I. SS-páncélososztály:

A századok biztosító állásokban maradnak. Heves tűzérési tűz egész álló nap. Emiatt egy vontató jármű, egy Kfz. 1 és egy rádiós kocsi végleges veszteség, valamint 10 óra 30 perc körül a 305-ös páncélos lövegpajzsát harckocsi-találat éri.

1944. június 13.

12/I. SS-páncélososztály:

13 órakor az 1. és 3. század, továbbá a 3 parancsnoki [harc]kocsi kivonása Rauray – Noyers-en keresztül Monts felé, hogy ott leküzdjék a betört ellenséges páncélosokat. Monts-tól 1 km-re északra az osztályt visszarendelték korábbi állásába, mivel a felszámolásukat [addigra] végrehajtották. Az 1. század áthelyezi állását a Tilly-sur-Seulles-től közvetlenül délkeletre lévő magaslatokra, hogy a 902. ezrednél⁴² benyomott arcvonulat (az osztály nyugati szárnyán) nyugat felé fedezze.

A 4. századot a 26. SS-páncélgránátos-ezreddel való együttműködésre utasították és Marcelet-ben áll rendelkezésre.

A 2. századot a 12. SS-páncélos-felderítőosztállyal való együttműködésre utasították.

A 4. századnál egy (felderítő) repülőgépet, amely az ellenséges állások közé kényszerült le szállni,⁴³ páncélgránátokkal, kikászálódó személyzetét [pedig] géppuskatűzzel semmisítették meg.

Az osztályban három I. osztályú és 30 II. osztályú Vaskeresztet adományoztak.

⁴² A páncélos-tanhadosztály (Panzer-Lehr Division) 902. páncélgránátos-tanezredéről van szó.

⁴³ Egy szövetséges felderítő repülőgépről volt szó, amely kényszerleszállást hajtott végre a saját vonalai mögött.

1944. június 14.

12/I. SS-páncélososztály:

12 órakor a törzsszázad légvédelmi szakasza egy vékony füstcsíkkal az állás fölé érkező Thunderbolt⁴⁴ lőtt le, amely 3 km-re Vendes-től délre merőlegesen lezuhant. Megerősítve Burckhardt főhadnagy által (tábori postaszáma: 00954).

A 3. század átadott három harckocsit az 1. századnak, hármat a törzsszázadnak (a felderítőszakasznak) és kettőt a 4. századnak. A 3. század tisztjei, altisztjei és legénysége feltöltésre le Neubourg-ba vezényeltettek vissza.

A nap egyébként nyugodtan telt. Szórványos tüzérségi zavarótűz. Gyenge repülőtevékenység.

Az Obergruppenführer napi parancsa: „Elismerés a hadtestnek a partraszállási arcvonal elhárító harcaiért”.

1944. június 15.

12/I. SS-páncélososztály:

Napközben több heves tüzrajtaütés a harcállásponton.

15 óra körül a 2. század kilőtt egy harckocsit (típusát nem lehetett megállapítani, mert csak a tornya látszott), amely egy találat után felrobbant. Ezen kívül még 6 lövészpáncélost is megsemmisítettek.

Az 1. század 19 óra tájban 3 lövészpáncélost semmisített meg a rajtuk ülő gyalogsággal.

1944. június 16.

12/I. SS-páncélososztály (Bas des Forges):

0 órától az osztály áttelepülése az új elhelyezési körletbe Bas des Forges-hez, különös esemény nélkül. Az osztály-harcálláspont áttelepülése előtt 15 [repülő]gép heves alacsonyítamadásai. Fontenay [-le-Pesnel]-t bombákkal és fedélzeti fegyverzettel támadták. Anyagi vagy emberveszteség nem keletkezett.

Az osztály új elhelyezési körlete mentes a tüzérségi tüztől. Az előző napon jelentősen gyengébb légi tevékenység.

19 óra 27 perc körül a légvédelmi szakasz lelőtt egy Thunderboltot. 21 óra 30 perckor egy további [repülő]gépet lőttek le. Egy Kfz. 1 és egy tehergépkocsi anyagkárosodás miatti veszteség.

1944. június 17.

12/I. SS-páncélososztály:

11 órakor a légvédelmi szakasznál egy Typhoon lelövése. Egyébként semmi különös esemény.

1944. június 18.

12/I. SS-páncélososztály:

Semmi különös esemény.

Átmeneti hadműveleti szünet, 1944. június 19–24.

1944. június 19.

12/I. SS-páncélososztály:

A 4. század felderítő vállalkozása a 438-as páncélos állapotának felmérésére, amelyet Rots-ban kellett hátrahagyni. Eközben egy fő megsebesült.

---

⁴⁴ Amerikai gyártmányú P-47 Thunderbolt együléses vadászbombázó-repülőgép.

1944. június 20.

12/I. SS-páncélososztály:

A 4. század újabb felderítő osztaga Mais SS-Unterscharführer vezetésével. A [438-as] harckocsi helyzetét a legpontosabban felmérték. 4 óra 30 perc körül a géppuskatűz ellenére két vontató jármű és egy zsákmányolt páncélos által sikerült kihúzni a [harc]kocsit, és a műhelybe vontatni. Az egyik vontató jármű kapott néhány találatot, egyéb veszteség nincs. Az ezredparancsnok a felderítő osztag parancsnokának I. osztályú Vaskeresztet, az akcióban részt vetteknek pedig II. osztályú Vaskeresztet adományozott.

1944. június 21–23.

12/I. SS-páncélososztály:

Semmi különös esemény.

1944. június 24.

12/I. SS-páncélososztály:

Az 1. század parancsot kapott a Caen-től északnyugatra, St. Germain [-la Blanche-Herbe]-nél való biztosításra. Egyébként különös esemény nem történt.

A harmadik ütközet Caenért, 1944. június 25–30.

1944. június 25.⁴⁵

12/I. SS-páncélososztály:

13 órakor a 2. és 4. század két-két szakasza Fontenay [-le-Pesnel] felé indul meg. A támadást abba kellett hagyni, mert az ellenség túl erős. A 217-es [harc]kocsi végleges veszteség. A segéd-tiszt, Schröder SS-Untersturmführer eltűnt.⁴⁶ A 438-as [harc]kocsi⁴⁷ páncéltörő ágyú találata miatt végleges veszteség. A 236-os és 427-es [harc]kocsikat az oldalsó előtétajtás és a futómű páncéltörőágyú-találata miatt el kellett hagyni.

Az osztály átcsoportosítása Tessel-Bretteville-hez. Az újabb Fontenay [-le-Pesnel] felé való támadást fel kellett függeszteni. Az osztályt bekerítették, és körvédelemre rendezkedik be. A 2. és 4. század megmaradt páncélosait Tessel-Bretteville-hez vonják előre, és biztosító állást foglalnak. A St. Germain [-la Blanche-Herbe]-nél biztosító állásban lévő 1. századot ugyancsak kivonták, hogy Tessel-Bretteville-től északra és északnyugatra biztosítson. A 2. század egy Sherman megsemmisített.

---

⁴⁵ Ezen a napon kezdődött és 1944. június 30-ig tartott a brit-kanadai 21. hadseregcsoport „Epsom” hadművelete. Ennek során a megerősített VIII. hadtest feladata az volt, hogy átkeljen az Odon folyón, birtokba vegye a folyó mögötti (különösen a 112-es és 113-as) magaslatokat, és behatoljon az Orne völgyébe. Ezzel a brit-kanadai csapatok dél felől elvágták volna Caen-t, és a németeket a város feladására kényszeríthették volna. A VIII. hadtest a 15. (Scottish) és a 43. (Wessex) gyaloghadosztályból, a 11. páncélosadosztályból, a 4. páncélosdandárból, a 31. harckocsidandárból és egy különleges harckocsi-zászlóaljából állt, több mint 600 páncélossal és 900 löveggel. A 4. páncélosdandár Sherman harckocsijai a 43. gyaloghadosztályt, a 31. harckocsidandár Churchill nehézharckocsijai pedig a 15. gyaloghadosztályt támogatták. A 11. páncélosadosztálynak a sikeres áttörés esetén a sikert kellett volna kifejlesztenie az Orne völgye felé. A VIII. hadtestet támogatta a haditengerészet három cirkálója és a 2. harcászati légierő vadászbombázó-csoportosítása is.

⁴⁶ A hadosztály története szerint Schröder SS-Untersturmführer elesett, amikor kiszállt harckocsijából. Lásd: Meyer 1999. 176. o.

⁴⁷ Ez volt az a Panther harckocsi, amelyet néhány nappal korábban a németek sikeresen kivontattak Rots-ból.

6. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncélosadosztály
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Helyben, 1944. 07. 15.

Támadás Fontenay [-le-Pesnel] felé '44. 06. 25-én

Helyzet:

Az ellenségnek sikerült harckocsikkal támadva elfoglalni Fontenay [-le-Pesnel] települést a Caen – St. Lo főútvonalon és az utat lezárni.

Feladat:

Az osztály kötelességében a 4. századnak a 2. századot követve meg kell támadnia a települést, elfoglalnia és megszállnia az onnan északnyugatra lévő magaslatot.

A harc lefolyása:

A század a pihenőállásból a 2. század mögött a Rauray-n keresztül Fontenay [-le-Pesnel] felé vezető úton nyomul előre. A Fontenay [-le-Pesnel]-től délre lévő magaslaton való áthaladáskor az ellenséges tüzérység heves zárótüze. Hanitsch Unterscharführer 429-es páncélosa a futóművét ért tüzérügyi találat miatt kiesik, és el kell vontatni. Miután a század elérte Fontenay [-le-Pesnel] település szélét, az ezred parancsa rádión: „A települést balra átkarolva megtámadni és a támadási célt elérni!” Flämmig Untersturmführer II. szakasza bal felé szétbontakozik, mögötte az I. szakasz, elfoglalja Fontenay [-le-Pesnel] déli szegélyét és a templom irányából heves páncéltörőágyú-tüzet kap, amely Sedat Unterscharführer 427-es páncélosát kilövi. Flämmig Untersturmführer 425-öse megsemmisíti a páncéltörőágyút, de rádión jelenti: „Mélyút előttem, nem jutunk be a településre”. Sedat Unterscharführer 427-es harckocsija már a mélyúton maradt állva. Rádásul a támadási irányra részletesen egy patakmeder is húzódott, amely ugyancsak páncélos-akadály volt. Az ezred új parancsa: „A század átkel a patakon Tessel-Bretteville-ben, és e pataktól balra ismét megtámadja Fontenay-t és az onnan északra elterülő magaslatokat!”

Tessel[-Bretteville]-ben a század felvette az összeköttetést a tanhadosztály⁴⁸ Wehrmacht-alakulataival és haladéktalanul támadást indított. A nehézkes, sövényekkel és árkokkal szabdalt terepen az ellenség jól beásta és álcázta magát; emiatt a támadás csupán a II. szakasz arcvonalán haladt jól. Az I. szakasz a század balszárnyán az ellenség által erősen megszállt kiserdőbe ütközött és heves tüzérügyi, páncéltörőágyú- és harckocsitüzet kapott. Lehmann Oberscharführer szakaszparancsnok 415-ös páncélosa rádiótechnikailag harcképtelenné vált. Lehmann Oberscharführer szakaszparancsnok átszállt a 416-os [Pantherbe], és rádión jelenti, hogy a tanhadosztály utászai a támadást nem követik, és ezen a kiserdőn a jelentős ellenséges jelenlét miatt egyedül nem tudnak keresztülhajtani.

A megbízott századparancsnok, Pohl hadnagy parancsa rádión: „Az I. szakasz kövesse a II. szakaszt annak sávjában!” A megbízott századparancsnok a II. szakasszal elérte a támadási célt és biztosította a magaslatot. Az I. szakasz felvette az összeköttetést a gránátosokkal, megkerülte a kiserdőt és ugyancsak megtámadta a magaslatot a kiserdő mögött. Egy sövényre való felkapaszkodáskor Ratka Unterscharführer 417-es [Panthere] három találatot kapott ellenséges páncélosoktól, amelyek jól álcázott állásból nyitottak tüzet, és a szakasz újabb megindulásakor Meiss Unterscharführer 438-as páncélosát eltalálva, kilőtték azt. A páncélos kiégett. Lehmann Oberscharführer, az I. szakasz parancsnoka kiszáll, gyalog felvette az összeköttetést Pohl hadnagy megbízott századparancsnokkal, és éjjel 2 óra körül az I. szakasz két [harc]kocsijával beérte a századot.

A század az osztály kötelességében körvédelmi állásokat létesített. Az ellenség 06. 26-án reggel jelentősebb páncélos erőkkel megtámadta Tessel-Bretteville települést és elvágta az I. osztályt. Az ezred rádión kapott parancsa szerint az elért magaslat feltétlenül megtartandó volt, amíg az összeköttetést újra fel nem veszik. Az ellenség harckocsikkal és páncéltörőágyúkkal biztosította magát a körvédelemből való kitörésünk ellen, minek következtében

⁴⁸ A német szárazföldi haderő páncélos-tanhadosztályának (Panzer-Lehrdivision) alakulatai.

Flámmig Untersturmführer 425-ös [harc]kocsiját páncéltörő ágyú telitalálatával harcképtelenné tette; a parancsnok, az irányzólovész és a töltőlovész megsebesült. A páncéltörő ágyút megsemmisítették.

14 óra tájban az osztály parancsot kapott, hogy törjön át a Rauray-nál [húzódoj] vonaláig és csatlakozzék ismét [a saját erőkhöz]. Alapos felderítés után a patakmederben találtak egy pontot, ahol a páncélosok átgázolása lehetséges volt. Az élen a 2. század haladt, mögötte a felderítőszakasz, az osztálytörzs; a hátrafelé való biztosítást a 4. század vette át 6 órára⁴⁹ [állított] tornyokkal.

Különösen nehéz körülmények közepette, ügyes vezetéssel sikerült a patakmedren átkelni és az amögött fekvő magaslatokat elérni. Az ellenség a kitörési kísérletet észrevette és az áttörési pontra tüzérségi zárótűzet helyezett. A századnak a felületett gránátosokkal együtt ügyes és magabiztos mozgással sikerült áttörnie az ellenséges vonalakon és csatlakoznia az ezredhez. A századot ezután Vendes és Tessel-Bretteville között biztosításra vetették be, hogy aztán a 2. század leváltsa, és lőszer-, valamint üzemanyag-kiegészítés miatt a korábbi elhelyezési körletébe menjen.

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. június 26.

12/I. SS-páncélososztály:

Délelőtt az 1. és 2. század körvédelemben van Tessel-Bretteville-től északnyugatra. Tessel-Bretteville északi és északnyugati szélét a 2. és 4. század megmaradt páncélosai, valamint az 1. század és a felderítőszakasz biztosítja. A saját Tiger harcokcsik előretörése a bekerített osztály kiszabadítására nem sikerül.

15 órakor a bekerített osztály parancsot kap az ellenséges bekerítő gyűrűből való önálló kitörésre. Az áttörés sikerül. Az osztályt délután a Tessel-Bretteville – Vendes szakaszon vetették be az új főharcvonal létrehozására. A harcokban 7 Sherman löttünk ki. A 236-os, 438-as, 204-es, 419-es és 427-es [harc]kocsik végleges veszteség.

1944. június 27.

12/I. SS-páncélososztály:

Az 1. század Tessel-Bretteville-től közvetlenül délre állásában biztosít. A 2. századot az ezred parancsára kivonták az osztály biztosító szakaszáról, hogy leküzdje a Grainville [sur-Odon] körzetében betört ellenséges harcokcsikat.⁵⁰ A 4. század a II. osztály alárendeltségében van és Rauray-tól közvetlenül délkeletre biztosít.⁵¹

A harcok közepette 25 Sherman, két Churchillt és egy ismeretlen típusú harcokcsit semmisítettünk meg. Wolf SS-Unterscharführer Faustpatrone-val⁵² megsemmisít egy [további] Sherman.

---

⁴⁹ A harcokcsikban az irányt az óramutató járásával megegyezően adják meg úgy, hogy a „12 óra” mindig a harcokcsi homlokpáncéljára állított merőleges irányába mutat. A „6 óra” állás esetében a harcokcsi lövege a farpáncélzat felett, a harcokcsitessttel párhuzamos irányban, hátrafelé néz.

⁵⁰ A 12/2. SS-páncélosszázad Panthereit a skót 9. „Cameronian” gyalogezredet támogató 7. „Royal Tank Regiment” harcokcsi-zászlóalj Churchill nehézharcokcsijai ellen vethették be. A brit páncélosok aznap itt három harcokcsit veszítettek. *Michael Reynolds*: Acélpokol. Az I. SS-páncélos hadtest Normandiában. Debrecen, 1999. 156. o. Reynolds munkájában a kilőtt brit páncélosok típusa téves, mivel az alakulat Churchill nehézharcokcsikkal volt felszerelve, s nem Sherman közepes harcokcsikkal.

⁵¹ Rauray-t a brit 70. gyalogdandár 11. „Durham Light Infantry” gyalogzászlóalja támadta és foglalta el aznap a brit 8. önálló páncélosdandár kettős hajtású (DD) Sherman harcokcsijainak támogatásával.

⁵² A Faustpatrone egy 3,2 kg-os, 80 cm hosszú vetőcsőből hátrasiklás nélkül kilőhető, rakétahajtású üreges töltet volt. Becsapódáskor a lövedék kumulatív gázsugarat hozott létre, amely távolságtól függetlenül akár 140 mm-es páncélzatot is átégetett. Irányzása kb. 30 méterig volt pontos. A fegyver első példányai 1943 augusztusában kerültek a csapatokhoz.

Két géppuskás kis páncélos⁵³ megsemmisítve, három saját harckocsi végleges veszteség. Három harckocsit páncéltörőágyú- és tüzérségi találatok után műhelybe kellett [irányítani].

7. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncéloshadosztály
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Helyben, 1944. 07. 15.

Rauray elleni ellenséges páncélos-támadás elhárítása '44. 06. 27-én

Helyzet:

Az ellenség megpróbálja a Fontenay [-le-Pesnel] és Tessel-Bretteville felé [indított] támadását Rauray felé tovább folytatni és erős nyomást gyakorol az ott biztosító II. osztályra.

Feladat:

A század nem rendezkedik be a korábbi elhelyezési körletbe, hanem azonnal megfordul és a II. osztály alárendeltségébe kerül. Megbízott századparancsnok eligazítás céljából azonnal előre [megy].

A harc lefolyása:

A századot Lehmann Oberscharführer a parancsban megadott útkereszteződéshez vezet-e és a megbízott századparancsnok, Pohl hadnagy azonnal a biztosítandó szakasz felé igazította el. A biztosítás éjjel 2 óra körül veszi kezdetét. A helyzet felmérésére a megbízott századparancsnok és a két szakaszparancsnok elől tartózkodik a gránátosoknál,⁵⁴ hogy a páncélosokat a gránátosok körzetébe vonják előre, és ott a biztosítást átvegyék. Ebben a pillanatban, 6 óra körül az ellenség erősebb páncélos erőkkel, 16 [harc]kocsival már támadja is Rauray-t. A megbízott századparancsnok maga irányítja az egyes harckocsikat az állásokba, miközben a parancsnoki 405-ös [harc]kocsi motorhiba miatt kiesett. Lehmann Oberscharführer 415-ös páncélosa röviddel ezután kilő egy Churchillt. A gránátosok kiürítik a települést és a század vonaláig vonulnak vissza, illetve biztosítják a falu kijáratait. Sedat és Gerlinger Unterscharführerek két további ellenséges harckocsit lönek ki. Az ellenséges támadás saját állásaink előtt elakad. Az ellenséges gyalogság a saját állások előtt 100 m-re beássa magát a sövények közé; géppuskatűzzel és repeszgránátokkal vesszük tűz alá őket. Három rövid, egymást követő heves ellenséges tüzérségi tüzecsapás után a támadást ismét fel kellett volna újítaniuk. A támadást megint visszavertük; Pohl hadnagy és Burkert Unterscharführer két ellenséges páncélost kilőtt. Az ellenség erre ismét az éjszakába nyúló heves tüzecsapásokkal válaszolt, amelyekben a századparancsnok rádiója, Eiserloh Unterscharführer megsebesült. Egy páncéltörő ágyút annak állásba menetelekor, 15 m-ről semmisítettünk meg. 06. 28-án reggel jött a parancs, hogy a gránátosokkal együtt vonuljunk vissza, amely az ellenség elől rejtve, igen jól sikerült.

Pohl

hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. június 28.

12/I. SS-páncélososztály:

6 órakor az osztályt összes századával Esquay körzetébe csoportosítják át biztosítási feladattal, hogy lezárja az Esquay felől észak felé vezető utat. A századok biztosító állásban vannak Esquay-tól északra és északnyugatra. A 2. századot délután egy helyi betörés felszámolására vetik be a 112-es magaslattól délre és a II. osztálynak⁵⁵ rendelik alá.⁵⁶ Az osztálynak alárendelik a 3. páncélosezred 1. századát,⁵⁷ amely Mondrainville-nél 8 Sherman⁵⁸ lött ki; ezek azonnal kiégték.

⁵³ Valhetően brit Universal (Bren-) Carrier nevű kisméretű, felül nyitott lánctalpas szállító harcjárművek.

⁵⁴ Ezek valószínűleg a 12. SS-páncélos-felderítőosztály részei lehetnek.

⁵⁵ A 12/II. SS-páncélososztálynak, amely Panzer IV harckocsikkal harcolt.

Végleges veszteség egy harckocsi, egy [harc]kocsi a műhelybe érkezett.

8. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncélosadosztály
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Helyben, 1944. 09. 15.

Ellenséges páncélos-támadás elhárítása Esquay-nél 1944. 06. 28-29-én

Helyzet:

Az ellenségnek sikerült déli irányban áttörnie és eközben elfoglalta Gavrus, Baron és Maltot helységeket, és megpróbált további teret nyerni dél felé.

Feladat:

A 4. század gyorsított menetben Rauray felől érkezve, Noyers – Evrecy-n keresztül eléri Esquay-t és biztosítja Esquay északkeleti szélét.

A harc lefolyása:

A század elérte Esquay déli bejáratát, az I. osztály parancsnoka eligazítást tartott és az él eljutott Esquay templomáig. Ott a [harckocsi]parancsnokokat a megbízott századparancsnok előre parancsolta eligazításra. Közvetlenül ezután a települést heves ellenséges tüzérségi tűz érte. Az ellenség a magaslatot Esquay-tól északra már megszállta és harckocsijaival lejtő mögötti állásban áll, s így minden mozgást azonnal megfigyelhet. A gránátosoknak a tűzrajtaütések következtében veszteségeik vannak. A tüzelések közötti szünetet ügyesen kihasználva, a századnak sikerül elfoglalni szemrevételezett biztosító állásait, noha a legkisebb mozgás vagy zaj is újabb ok egy tűzrajtaütésre. Az ellenség megpróbált harckocsijaival észak felől benyomulni a településre, de visszavertük. Ennek során Sedat Unterschaführer gyors egymásutánban 4 ellenséges páncélost (Shermant) lőtt ki, Hellwig Unterschaführer pedig 2 harckocsit. A tüzérségi tevékenység óráról órára fokozódott és egész nap és éjszaka tartott. Emiatt Seher Sturmmant, aki a parancs szerint egyeztetni akart a többi harckocsival, a tűzrajtaütés meglepte, és súlyosan megsebesítette. Az erős, tartós tüzérségi tűz az egész századot arra kényszerítette, hogy éjjel-nappal a [harc]kocsiban maradjon, amíg a „Frundsberg” páncélosadosztály⁵⁹ alakulatai 06. 29-én ellentámadással vissza nem foglalták a magaslatokat, és ezzel a század biztosító feladata is befejeződött. A biztosítás napjai alatt Esquay-ben 9 ellenséges harckocsit lőttünk ki.

Pohl

hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. június 29.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály a szárazföldi haderő alárendelt századaival (egy század [Panzer] V és egy század [Panzer] IV)⁶⁰ Esquay-tól északra és nyugatra biztosító állásban van. A nap során az Esquay-tól

---

⁵⁶ A 12/2. SS-páncélos század aznap egy Churchill nehézharcokocsit lőtt ki. Ez volt a század 21. leküzdött szövetséges harckocsija. Meyer 1999. 217. o.

⁵⁷ A 12/I. SS-páncélososztálynak átmenetileg alárendelték a német szárazföldi haderő (Heer) 2. páncélosadosztályának 3. páncélosezredéből az I. századot. Az alakulat ugyancsak Panther harckocsikkal volt felszerelve. A század parancsnoka Gottfried Jährgig százados volt, aki 1944. július 29-én Fervaches-nál elesett. 1944. június 27-étől a 3. páncélosezred I. osztályának többi százada is a 12. „Hitlerjugend” SS-páncélosadosztály alárendeltségében harcolt. A 3/I. páncélososztály Pantherei 1944. június 27-én összesen 14, június 28-án pedig 53 szövetséges harckocsi és 15 páncéltörő ágyú kilövését jelentették. Lásd: *Franz Josef Strauß: Geschichte der 2. (Wiener) Panzer-Division*. Eggolsheim, é. n. 166. o.

⁵⁸ Ezek a harckocsik a brit 11. páncélosadosztály 29. páncélosdandárának zászlóalj méretű „23rd Hussars” harckocsiezredében harcoltak.

⁵⁹ A 10. „Frundsberg” SS-páncélosadosztályról van szó.

⁶⁰ Ez a két alakulat a 2. páncélosadosztály 3. páncélosezredének Pantherekkel felszerelt 1. százada, illetve

északnyugatra lévő magaslaton az 1. század kilőtt egy Sherman. A híradótiszt⁶¹ páncélosa egy újabb Sherman lött ki. A saját harckocsi az oldalsó előtétajtás találat miatt megrongálódott. Az éjszakai órákban a 2. század egyik páncélosát a 4. század biztosító szakaszán vetik be, amely Esquay-tól északkeletre kilőtt egy Sherman.

Az esti órákban a balszárnyon, az alárendelt Heer-alakulatnál heves harci zaj. Az 1. század egy Sherman kilő. A 3. páncélosezred 1. százada a nap folyamán 14 Sherman semmisít meg, amelyek mind kiégtek. Egy löszerszállító tehergépkocsit is megsemmisítettek.

1944. június 30.

12/I. SS-páncélososztály:

A nap a tüzérségi [tűz]rajtaütéseket leszámítva különös esemény nélkül telt el. Egy felderítés során a terepkereső szakasz két páncéltörő ágyút és három kis láncaltalpast zsákmányolt, amelyeket az angolok pánikszerűen hagytak sorsukra. Három foglyot ejtettek. Az alárendelt Heer-alakulat, a 3. páncélosezred 1. százada három Sherman lött ki.⁶² A 4. századnál három Sherman, a 2. századnál egy Sherman semmisítettek meg.⁶³

23 órakor az osztály átcsoportosítása Maltot keleti körzetébe.

Újabb átmeneti szünet és a negyedik ütközet Caenért, 1944. július 1–10.

1944. július 1.

12/I. SS-páncélososztály:

7 óra 45 perckor a századok elhelyezkedve a füzfaligetekben. A 2. század átveszi a biztosítást Maltot-tól északra. A nap különös esemény nélkül telt el.

1944. július 2.

12/I. SS-páncélososztály:

A nap különös esemény nélkül telt el.

1944. július 3.⁶⁴

12/I. SS-páncélososztály:

A nap különös esemény nélkül telt el.

1944. július 4.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály három századdal Caen repülőterének⁶⁵ védelmére vonult. A 2. századot a venoix-i főútnál észak felé, a 4. századot a Venoix – St. Germain [-la Blanche-Herbe] útnál nyugat és északnyugat felé vetették be. Az 1. és a 2. század heves tüzérségi tűz alatt áll.

---

a 21. páncélososztály 22. páncélosezredének egyik, Panzer IV-esekkel felszerelt százada lehetett.

⁶¹ A 12/I. SS-páncélososztály híradótisztje Rolf Jauch SS-Untersturmführer volt.

⁶² A német „Nyugat” páncéloscsoport hadinaplója szerint a 3. páncélosezred 1. századának Pantherei 1944. július 5-ig bezárólag az I. SS-páncélosadtest alárendeltségében összesen 89 szövetséges páncélost löttek ki.

⁶³ A 12. SS-páncélosezred Caen körzetében 1944. június 7–30. között vívott harcokban összesen 219 szövetséges harckocsi kilövését jelentette. Meyer 1999. 231. o.

⁶⁴ Egy 1944. július 3-án készített jelentés szerint a 12. „Hitlerjugend” SS-páncélososztály által addig kilőtt 144 szövetséges páncélos közül 105-öt a 12. SS-páncélosezred harckocsijai, 16-ot gépvontatású páncéltörő és légvédelmi ágyúk, 23-at pedig kézi páncéltörő fegyverekkel (Panzerfaust, Panzerschreck) küzdöttek le. Július 3-án este egyébként a brit HMS Rodney csatahajó 40,6 cm-es lövegeiből 15 gránátot lött a capiquet-i repülőter épületeire, ahol a 12. SS-páncélosezred elrejtett harckocsijait sejtették. Werner Kortenhaus: 21. Panzerdivision, 1943–1945. Uelzen, 2007. 221. o.

A délutáni órákban a 2. század a 9. századra⁶⁶ támaszkodva eltolódott észak felé, a repülőgéphangárok irányába, egészen a „Krause bunkerig”.⁶⁷

Az 1. század 8 Shermant, a 2. század 4 Shermant lőtt ki.⁶⁸ Három harckocsi (117-es, 228-as, 237-es) tüzérségi és harckocsi-találatok miatt megrongálódott és műhelybe vontatják.

1944. július 5.

12/I. SS-páncélososztály:

Folytatódott Caen repülőterének védelme. A 4. század a LSSAH 1. századának⁶⁹ gránátosaival egy kötelékben éjszakai támadást hajt végre Carpiquet felé. A század feladata: észak felől Carpiquet-t tűz alá venni és segíteni a gyalogságnak [behatolni] a faluba. A tüzérség két bevezető tüzscsapása után az ellenség heves gyalogsági és tüzérségi tüzzel válaszolt. A támadás során az ellenség a falu nyugati részébe vonult vissza, ám mivel a gránátosok nem nyomultak be időben a faluba, ismét előnyomult.

Az ellenség a támadás alatt Carpiquet-től nyugatra több üteget és nehéz páncéltörő ágyút telepített és nehézfegyverei heves, összpontosított tüzével a páncélgránátosok további előretörését megakadályozta. A 4. század Franqueville-től délre, a főúton volt állásban és a páncélgránátosok előretörését repeszgránátok és géppuskák tüzével, illetve tüzrajtaütéseivel támogatta. Eközben egy ellenséges ütegalást három (10,5 cm-es) löveggel együtt megsemmisített. Virradatkor a páncélosokat páncéltörő ágyúk célzott tűz alá vették. Így a 418-as [harc]kocsit megsemmisítették, Deutscher SS-Untersturmführer már nem tudott kiszállni és hősi halált halt. Több másik [harc]kocsi is kapott páncéltörőágyú-találatot, de ezek hatástalanok voltak. Az előnytelen, kifordult állás és az erős ellenséges védelem miatt a [harc]kocsik visszavonulásra kényszerültek. Ismét a korábbi biztosító vonalat szállták meg.

A 4. század támadása előtt az 1. század Berlin SS-Hauptsturmführer vezetésével figyelemelterelő támadást hajtott végre és 5 ellenséges harckocsit, valamint 2 páncéltörő ágyút semmisített meg. Ezen kívül az 1. század 14 kanadait ejtett foglyul, akik a francia-kanadai „De la Chaudière” ezredhez⁷⁰ tartoztak. Az 1. század 138-as [harc]kocsiját kilőtték és kiegészítik.

10. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncélosadosztály
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Helyben, 1944. 09. 26.

Éjszakai támadás Carpiquet felé '44. 07. 05-én

Helyzet:

Négyszögletes Carpiquet-re, Caen repülőterére és az onnan délre lévő magasatokra [lőtt] heves, mennydörgésszerű tüzérségi tűz után az ellenségnek sikerült Carpiquet települést elfoglalnia, és ezáltal jobbszárnyunkat, a 26. [SS-páncélgránátos-] ezred I. zászlóalját fenyegette.

Feladat:

A század olyan gyorsan, ahogy csak lehet, elérni a Fontenay [-le-Pesnel] – St. Germain [-la Blanche-Herbe] utat és biztosítani nyugati irányban Carpiquet és a repülőterét felé.

---

⁶⁵ Repülőter Caen-től nyugatra, Carpiquet-től délre.

⁶⁶ A 12/II. SS-páncélososztály 9. százada.

⁶⁷ Bernhard Krause SS-Sturmbannführer a 26/I. SS-páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka volt.

⁶⁸ A kilőtt szövetséges páncélosok valószínűleg a kanadai 10. „The Fort Garry Horse” páncélosezred Sherman harckocsijai voltak.

⁶⁹ Az 1. „Leibstandarte SS Adolf Hitler” SS-páncélosadosztály 1. SS-páncélgránátos-ezredének 1. százada.

⁷⁰ Az ezred a kanadai 8. gyalogdandár egyik alakulata volt.

A harc lefolyása:

Réggel 8 óra körül a század a parancsban megjelölt biztosítandó szakaszt átvette. 22 óra 30 perckor a század parancsot kapott, hogy Carpiquet-t észak felől támadja meg, a támadást és a saját gránátosok benyomulását a településre támogassa. 23 óra körül a század kivált a biztosított szakasról és Caen-en keresztül érkezve elérte az apátságot St. Germain [-la Blanche-Herbe]-től 2 km-re északra. Ott a [harckocsi]parancsnokok számára rövid eligazítás a helyzetről. A század 2 órakor támadott, balra az I. szakasz, jobbra a II. szakasz. Gördülékeny támadása rövid időn belül elérte támadási célját, a Caen – Bretteville [l' Orueilleuse] utat 800 m-re Carpiquet-től északra. A Nebelwerferek⁷¹ és a saját tüzérség három heves tüzcspása után a gránátosok támadásra indultak. A század e támadást minden [lövég]csövének tüzével támogatta. A gránátosok először elérték a vasúti töltést, majd Carpiquet északi szegélyét. Az ellenség összeszedte magát és heves géppuskatűzzel válaszolt. Az ellenséges tüzérség ezután heves tüzcspásokkal fedte be a század tüzelőállásait. A megbízott századparancsnok 1200 m-es távolságban ellenséges tüzérség tüzét azonosította. A megbízott századparancsnok parancsára a I. szakasz tüze 6 löveget megsemmisített. A fedetten álló és a század által nem látott további ütegek még hevesebben ismételték meg a tüzcspásokat. Saját gránátosainknak nagyobb veszteségeik voltak és maguktól nem tudtak benyomulni Carpiquet-be. Erre jött az osztály parancsa: „A század nyomuljon előre a vasúti töltésig!”

A II. szakasz az I. szakasz tüztámogatásával megtámadta a vasúti töltést és erős páncéltörőágyú-tüzet kapott. Egy ellenséges harckocsit kilőttünk. A 405-ös, 415-ös és a 426-os harckocsi páncéltörőágyú-találatot kapott. Ám ezek hatástalanok maradtak.

Pohl hadnagy, megbízott századparancsnok parancsba adta a századnak a Caen felé vezető út menti visszavonulást. Visszavonulás közben Deutscher Untersturmführer 418-as páncélosa találatot kapott tornya jobb oldalán, röviddel ezután egy újabb találatot a páncéltest jobb oldalán. A harckocsi kiégett. Deutscher Untersturmführer és az irányzólovész, Rausch Sturmmann elesetek. A század ezután ismét átvette saját biztosítandó szakaszát. Gyalogsági lövegek állásait és több géppuskafészkét semmisítettünk meg.

Pohl

hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. július 6.

12/I. SS-páncélososztály:

A repülőtér biztosítása folytatódik. Az 1. és 2. század egész nap az ellenséges tüzérség zavarótüze és tűzrajtaütései alatt áll. A 2. század a Moner irányába mozgó járműveket lőtte. Az eltalált és elhagyott járműveket az éjszaka során az ellenség kimenekítette.

A 4. század harckocsijait átadta a felderítőszakasznak és a 3. századnak, és újjászervezés céljából St. Aubin-ba távozott. A 3. század, amely Harcourt-ban volt újjászervezésen, 14 harckocsival beérkezett az osztályhoz, és Maltot-tól keletre, a gyümölcsösökben állomásozik.

1944. július 7.

12/I. SS-páncélososztály:

A biztosítás folytatódott, heves zavarótűz és tűzrajtaütések közepette, különösen az 1. és 2. századnál. A késő esti órákban az ellenséges légielő súlyos bombatámadást⁷² hajtott végre Caen és St. Germain ellen. Mintegy 800 négymotoros bombázó vett benne részt, amelyek 800–1500 m

---

⁷¹ Gépvontatású vagy félláncfalpas önjáró alvázon mozgó német rakéta-sorozatvetők a német 83. sorozatvető-ezred egyik osztályának állományában.

⁷² A szövetséges légitámadás 21 óra 50 perckor vette kezdetét, és 22 óra 30 percig tartott. A feladatot 467 Halifax és Lancaster nehézbombázó-, valamint számos vadászbombázó-repülőgép hajtotta végre, 2500 tonna bomba ledobásával. A német katonai veszteség minimális volt, de több száz francia polgári személy halt meg.

magasságból repesz- és foszforbombákat szórtak. Az osztálynak e támadáskor vesztesége nem volt. A 3. század éjjel elérte Louvigny körzetét és ott elhelyezkedett.

1944. július 8.⁷³

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály Carpiquet repülőterét biztosítja. 0 óraker az ellenség megkezdí állásaink mennydörgésszerű lövetését. A tűz szinte megszakítás nélkül 11 óráig tart. 11 óraker a 3. századot gránátosok⁷⁴ támogatásával Buron felé vetik be.⁷⁵ A magabiztosan végrehajtott támadás gyorsan teret nyer. E harcokban 22 Sherman típusú ellenséges harcokocsit és 6 géppuskás kis páncélost⁷⁶ semmisítettünk meg. A településre való benyomuláskor újabb 5 Sherman harcokocsit löttünk ki. A páncéltörő ágyúk 5 saját páncélost löttek ki, mivel a gránátosok csak óvatosan követték őket, és így a harcokocsik az áttekinthetetlen terepen teljesen magukra voltak utalva. Cussy település biztosítása után a 3. század visszavonul az ardenne-i apátság magaslatára. Ennél a manővernél újabb két [saját] [harc]kocsit semmisítenek meg az [ellenséges] páncéltörő ágyúk, illetve harcokocsik.⁷⁷

Az ellenség nyomása az ardenne-i apátság irányában egyre erősödött. 15 óraker a tüzérségi tűz az összes ürméretből, valamint hajótüzérségből lött mennydörgéssé dagadt. Az ellenség tüzérfelderítő repülőgépei (hasonlóak a mi Storchunkhoz⁷⁸) állandóan alacsony magasságban kóréztek, és így kifogástalanul tudták irányítani a tüzet, anélkül hogy ebben megakadályozhattuk volna őket.

Az ellenség erős gyalogsági és harcokocsi-erőkkel támadott. E harcok során 5 további saját páncélos sérült meg tüzérségi tüztől annyira, hogy nem lehetett bevetni őket. A 2. század a repülőter-től délre biztosított és megsemmisített egy dél felé előretörő magányos Shermant. A század egész napon keresztül erős ellenséges tűzben állt.

13 óraker az 1. századot Berlin SS-Hauptsturmführer, és a felderítőszakaszt Fiala hadnagy vezetésevel 6, illetve 4 [harc]kocsival, valamint a 3. század maradékát két [harc]kocsival az ardenne-i apátság biztosítására vetették be. Az órák hosszát tartó tüzérségi tűzben az 1. század 2 [harc]kocsija telitalálat következtében végleges veszteség lett, másik 3 [harc]kocsi pedig súlyosan megrongálódott. A felderítőszakasz egy [harc]kocsijának az üzemanyagtartályát találták el, egy másiknak a láncfalpát lötték szét. A szakaszparancsnoki [harc]kocsi páncéltörőágyú-találatot kapott, különösebb hatás nélkül: az optikát érte találat, és a torony-géppuska hibásodott meg a találat miatt. E harcokban az 1. század 4 Shermant, a felderítőszakasz 5 Shermant, egy páncéltörő ágyút és 1-2 századnyi ellenséges gyalogságot lött ki, részben közelharcban. Az esti órákban az osztály maradéka, miután saját gyalogság már nem volt jelen, elhagyta az apátságot, és új biztosító állásokat létesített St. Germain [-la Blanche-Herbe] északi szélén.

---

⁷³ E napon kezdődött és 1944. július 11-ig tartott a brit-kanadai 21. hadseregcsoport „Chamwood” hadművelete Caen-től északnyugatra. A támadás súlyponti csoportosítása az 1. hadtest volt. Ennek alárendeltségében harcolt a brit 3. és 59. (Staffordshire) gyaloghadosztály, a kanadai 3. gyaloghadosztály, a kettős hajtású (DD) Shermanekkel felszerelt brit 27. páncélosdandár, a kanadai 2. harcokocsidandár. Harcukat támogatták a 79. páncélosdandár különleges páncélosokkal felszerelt alakulatai, egy páncélosdandár, az 51. (Highland) gyaloghadosztály, valamint két hadsereg és négy hadihajó tüzérsége.

⁷⁴ Valószínűleg a 25. SS-páncélgránátos-ezred részéről lehet szó.

⁷⁵ Buront aznap a kanadai 9. gyalogdandár és a 27. „The Sherbrooke Fusiliers Regiment” páncélosezred támadta meg, és kerítette be ott a német 25/III. SS-páncélgránátos-zászlóalj részeit.

⁷⁶ Vélhetően brit Universal (Bren-) Carrier nevű kisméretű, felül nyitott láncfalpas szállító harcjárművek.

⁷⁷ A Buron környéki német páncélos-vesztések zömét a brit M10 páncélvadászok okozták, amelyek innen aznap 13 német páncélos megsemmisítését jelentették. *John Buckley: British Armour in the Normandy Campaign. London-New York, 2004. 31. o.*

⁷⁸ Fieseler Fi 156 Storch (Gólya) könnyű felderítő és összekötő repülőgép.

1944. július 9.

12/I. SS-páncélososztály:

Miután az osztály az éjszakai órákban új biztosító állást foglalt, parancsot kapott a 65-ös magaslat biztosításának átvételére. A „Frey” ezrednek⁷⁹ alárendelt 2. század kivételével a századok 7 óraker elindultak, az osztály ugyancsak áttelepítette harcálláspontját Venois-ból az Orne keleti partjára. Athis-nál zavartalanul átgázoltunk az Orne-on. A 65-ös magaslaton a páncélosok először előnyös, lejtő oldali állásokat foglaltak, de az ellenség azonnal észrevette, és zavarótűz alá vette őket. A 2. század, amely dél körül az alárendeltségből beérkezett, Ifs-tól délre megy állásba. Az osztály harcálláspontja a 65-ös magaslattól 500 méterre nyugatra.

A 2. század az 1. „LSSAH” SS-páncélososztály „Frey” ezredének alárendeltségében, különleges bevetésben azt a feladatot kapta, hogy biztosítsa a repülőteret, amíg a visszavonulás be nem fejeződik. Eközben a 2. század 4 Sherman lött ki.

1944. július 10.⁸⁰

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály az Orne keleti partján a 65-ös magaslaton keresztül Ifs irányában biztosít. Az osztályt időként zavarótűz és tűzrajtaütések érik. Kulke SS-Untersturmführer a kórházban elhunyt (harántbénulás), Pohl SS-Hauptscharführer ugyancsak, repesszel a fejében.

1944. július 11.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály 12 [harc]kocsival ugyanott biztosít, mint előző nap. Az egyre erősebbé váló tüzérségi zavarótűz nem okoz veszteséget az osztálynak.

21 óra körül az osztály parancsot kap Wünsche Obersturmbannführertől, hogy az Orne-on keresztül foglalja el Maltot-t. A hidat Amayé – St. André [sur-Orne]-nál parancs szerint helyreállították lánctalpas járművek átkelésére.

Az osztály feladata: előretörés Maltot-n keresztül Eterville felé. Alkonyatkor az osztály 10 [harc]kocsival megindult Maltot heves tüzérségi tűz alatt álló részéből, majd 100 m után az oldalazó páncéltörő ágyúk 2 [harc]kocsit teljesen megsemmisítettek. Az ellenség a feltételezettnél állhatatosabban, keményebben védekezett, így a [harc]kocsikat visszavonták Maltot szélére. A továbbra is tartó erős tüzérségi tűz telitalálattal egy harmadik saját [harc]kocsit is teljesen megsemmisített. A biztosítást a kora reggeli órákban folytattuk, és eközben egy Sherman, 3 páncéltörő ágyút és egy kis páncélost⁸¹ löttünk ki. A reggeli órákban az osztályt leváltották az 1. „LSSAH” SS-páncélososztály rohamlövegei. Az osztályt kivonták és St. Aignan körzetében helyezkedett el. Osztály-harcálláspont a kúria Cintheaux templománál.

---

⁷⁹ Az 1. „Leibstandarte SS Adolf Hitler” SS-páncélososztály 1. SS-páncélgénáros-ezrede Albert Frey SS-Obersturmbannführer parancsnoksága alatt.

⁸⁰ Ezen a napon kezdődött és 1944. július 11-ig tartott a brit VIII. hadtest „Jupiter” hadművelete, amelyet Caen-től nyugatra azért indítottak meg, hogy kihasználják a németek visszavonulását a városból. A hadtest feladata az volt, hogy vegye birtokba a 112-es magaslatot és Maltot-t, majd páncélosaival hatoljon be az Orne völgyébe. A hadtest alárendeltségében harcolt a 43. (Wessex) gyaloghadosztály, a 15. (Scottish) gyaloghadosztály 46. (Highland) gyalogdandára, amelyeket a 31. harcoksidandár Churchilljei támogattak. Sikeres áttörés esetén a 4. páncélosdandár Sherman harcokcsijainak kellett behatolnia az Orne völgyébe.

⁸¹ Vélhetően brit Universal (más néven Bren-) Carrier nevű kisméretű, felül nyitott lánctalpas szállító harc-járművek.

Felváltás és újjászervezés, 1944. július 12–17.

1944. július 12.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály 2. százada St. Aignan-nál, 3. százada Cintheaux-ban a szabadban táborozik, illetve helyezkedik el. Az 1. század harckocsijait átadta a 2. és 3. századnak, és 2/14/48 fős állománnyal⁸² le Neubourgba távozott újjászervezésre. A felderítőszakasz, miután parancsnoka, Fiala hadnagy megbetegedett és kórházba utalták, a 3. századba került.

1944. július 13.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály továbbra is ugyanabban a körzetben állomásozik. Műszaki szolgálat és karbantartás.

1944. július 14.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály továbbra is ugyanabban a körzetben állomásozik. Műszaki szolgálat és karbantartás.

1944. július 15.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály továbbra is ugyanabban a körzetben állomásozik. Műszaki szolgálat és karbantartás.

1944. július 16.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály továbbra is ugyanabban a körzetben állomásozik. Műszaki szolgálat és karbantartás.⁸³

1944. július 17.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály 07. 16-áról 17-ére virradó éjszaka átcsoportosul Manerbe északnyugati körzetébe. Átcsoportosítás különös esemény nélkül. Az osztály harcálláspontja Bezin, 6 km-re Manerbe-től északnyugatra. A századok a Manerbe – Valsemé út két oldalán helyezkedtek el.

A Caen és Falaise közötti harcok, 1944. július 18. – augusztus 21.

1944. július 18.⁸⁴

12/I. SS-páncélososztály:

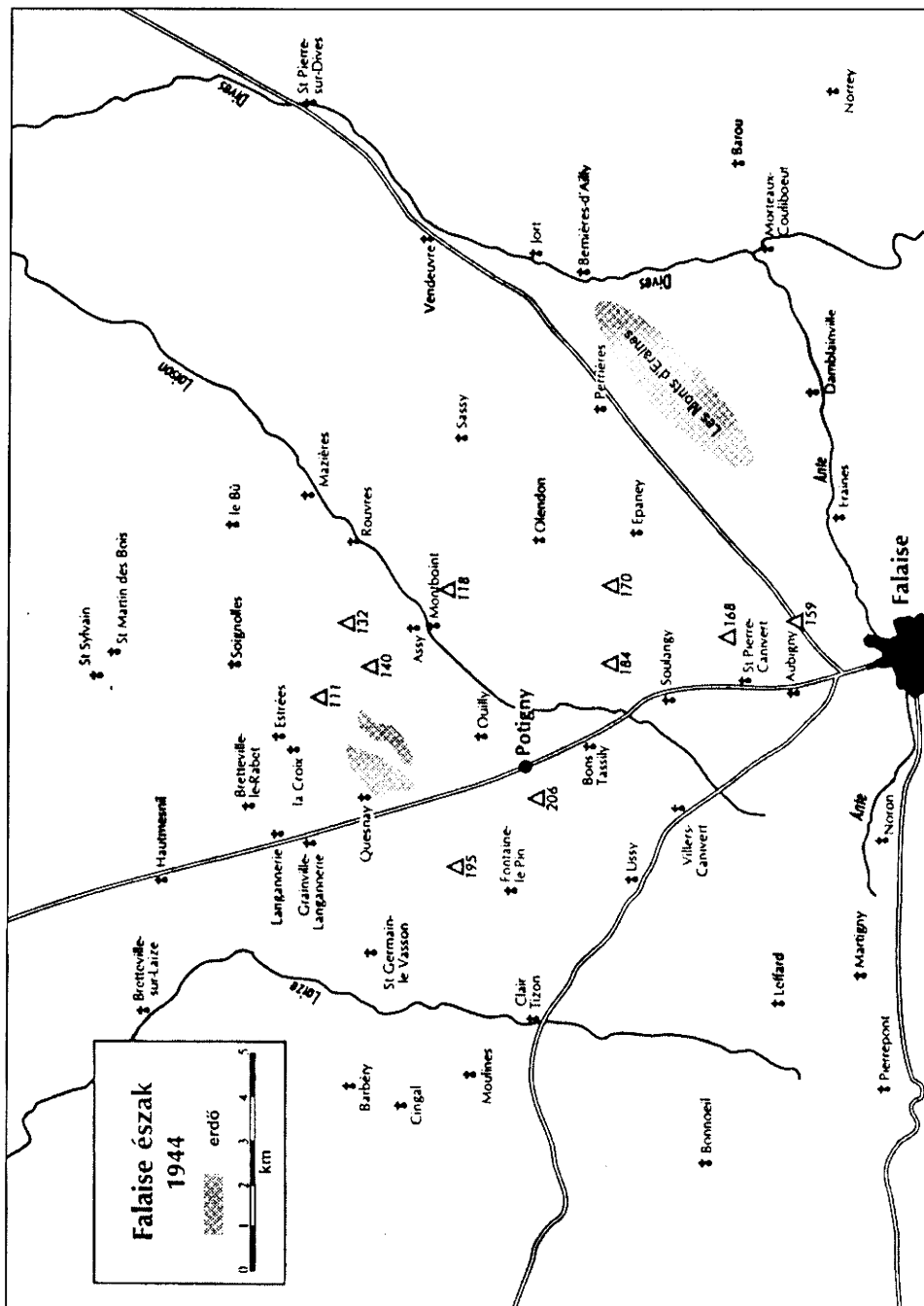
A nap különös esemény nélkül telt el. Dél előtt az osztály számára menetkészültséget rendeltek el, amit 12 órakor lefűjtak, de 16 órakor ismét elrendeltek.

---

⁸² Két tiszt, 14 altiszt és 48 fő legénység.

⁸³ Az osztály aznap 18 bevethető Panther harckocsival rendelkezett.

⁸⁴ Ezen a napon indult és 1944. július 20-ig tartott a brit VIII. hadtest „Goodwood” hadművelete Caen-től keletre. A hadtest alárendeltségében három (7., 11. és „Gárda”) brit páncélososztály támadott azzal a céllal, hogy az Orne folyótól keletre előretörve, déli irányban elérjék a Bourguébus hegygerincet, amely a Falaise felé vezető utat uralta.

1944. július 19.

12/I. SS-páncélososztály:

A 07. 18-ról 19-ére virradó éjszaka az osztályt Vimont körzetébe csoportosították át. A 3. század a Vimont – Caen úttól északra biztosít, a 2. század az úttól délre. A délelőtti folyamán e biztosító vonal megerősítésére, a 2. és 3. század mögött bevetették a 8. század 4 Panzer IV-esét a 162-es magassági ponttól 1 km-re nyugatra lévő útkereszteződés körzetében. A gyalogság nagyobb harcokcsi-gyülekezést figyelt meg Cagny-tól délkeletre.

A 8. század fennmaradó része St. Gabriel körzetét biztosítja, 500 m-re a 162-es magassági ponttól északra. A 9. század az osztály rendelkezésére áll a Vimont délkeleti részétől 500 m-re délre lévő erdőben. Egész délután zavarótűz fekszik a biztosító vonalakon.

1944. július 20.⁸⁵

12/I. SS-páncélososztály:

Az ellenség felderítő előretörései harcokcsikkal a 2. és 3. század szakasza előtt. A 2. század egy Shermant kilőtt. A 9. század 9 harcokcsiját⁸⁶ kora délelőtti Vimont délnyugati körzetébe csoportosítják át, 5 páncélos még a korábbi készenléti állásban van. Időnként erős tűzérzési zavarótűz.

1944. július 21.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály a korábbi körzetben; időnként ellenséges tűzérzési zavarótűz, amely este és éjszaka tovább erősödik.

1944. július 22.

12/I. SS-páncélososztály:

Utászok a saját vonalakon aknazáratat telepítenek. Az osztálynak⁸⁷ alárendelt rohampáncélosok⁸⁸ Frénouville-t 250–270 (15 cm-es) gránáttal terítik be. Délelőtti kölcsönös gyenge tűzérzési tevékenység. 10 óra körül az ellenség erős tűzérzési tüzellel és tüzrajtaütésekkel pakolja meg a biztosítandó szakaszt. A „Hurdelbrink” alakulat⁸⁹ délután egy ellenséges páncélosnak szétlőtte a tornyát, miközben a páncéltest [még] vissza tudott gördülni.

1944. július 23.

12/I. SS-páncélososztály:

Ellenséges zavarótűz. Tegnap a 2. század egy Frénouville délkeleti szegélyén felbukkanó ellenséges harcokcsit kilőtt. A 3. század 3 harcokcsit vetett be újonnan az úton Chateau de St. Pierre [Oursin]-tól keletre.

1944. július 24.

12/I. SS-páncélososztály:

Heves tűzérzési tevékenység mindkét oldalon. Az éjszaka folyamán harcokcsi-utánzatokat helyeznek el az arcvonalszakaszon. A 7. századot 14 [harc]kocsival az osztálynak rendelik alá.

---

⁸⁵ A kanadai II. hadtest többnapos utcai harcokban e napon foglalta el teljesen Caen városát.

⁸⁶ Ezek Panzer IV harcokcsik voltak.

⁸⁷ A 12/I. SS-páncélososztály aznap 26 bevethető Panther harcokcsival rendelkezett.

⁸⁸ A 217. rohampáncélos-osztály 1. századának Sturmpanzer IV, más néven „Brummbär” rohampáncélosai. Ezeket a páncélosokat a tábori erődítések leküzdésére, a támadó gyalogság közvetlen tűztámogatására tervezték, és nem páncélozott célok elleni harcra.

⁸⁹ A 12/I. SS-páncélvadász-század (parancsnoka Georg Hurdelbrink SS-Obersturmführer) Jagdpanzer IV vadászpáncélosokkal.

1944. július 25.

12/I. SS-páncélososztály:

Heves tüzéségi tűz, különösen a 3. század kivonásakor, amelynek szakaszát a 7. század veszi át. Saját repülőgépek vetnek bombákat az állásaink felett, az osztálynak emiatt vesztesége nem volt. 9 óraker vadászbombázók bombákkal támadják Waldmüller⁹⁰ arcvonalszakaszát, különösen az új harcokosi-utánzatok állásait. Egész nap élénk ellenséges repülő- és tüzéségi tevékenység. 22 óraker összpontosított saját tűzrajtaütés az összes nehézfegyverrel Krause⁹¹ arcvonalszakaszára. A 3. század a 7. század korábbi készenléti állásában tartózkodik.

1944. július 26.

12/I. SS-páncélososztály:

Időnként heves ellenséges tüzéségi tűz. A vadászbombázók a 7. század egyik tehergépkocsiját kilövik és az kiég. Különös esemény nincs.

1944. július 27.

12/I. SS-páncélososztály:

Erős ellenséges tüzéségi tevékenység. Az 537-es számú Panzerkampfwagen IV tüzéségi telitalálatot kapott a tornyán. Emiatt 1 fő súlyosan, 2 könnyebben megsebesült. A tüzéségi tűz egész este és éjszaka tart. Az éjjél előtti és utáni órákban élénk saját repülőtevékenység.

1944. július 28.

12/I. SS-páncélososztály:

Az előző napi erős tüzéségi tűz következtében még a következő [harc]kocsik rongálódtak meg: a 2. századnál a 235-ös és 335-ös, a 8. századnál a 474-es. Egyébként a nap nyugodtan telt.

1944. július 29.

12/I. SS-páncélososztály:

A tüzéségi tűz továbbra is csaknem szünet nélkül tart. Emiatt a következő páncélosok⁹² estek ki: 229-es és 135-ös,⁹³ amelyeket a karbantartó osztághoz kerültek. 22 óraker a 2. század szakaszát a 9. század veszi át; a leváltás alatt erős tüzéségi tűz a század biztosítandó szakaszán.

1944. július 30.

12/I. SS-páncélososztály:

2 óra 30 percker parancs az ezredtől az osztály⁹⁴ azonnali átcsoportosítására a 2. és 3. századdal Bray-la-Campagne körzetébe. Az átcsoportosítás 5 óra 30 percker az összes elemmel végrehajtva. A századok sűrű sövények között helyezkedtek el. A 7., 8. és 9. század kivált az I. osztály alól, és ismét a II. osztály alárendeltségébe tartoznak.

1944. július 31.

12/I. SS-páncélososztály:

Különös esemény nélküli nap. A századoknál műszaki szolgálat és karbantartás. 23 óraker tűzrajtaütés az osztály elhelyezési körletén, veszteség nincs.

---

⁹⁰ Hans Waldmüller SS-Sturmbannführer a 25/I. SS-páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka volt.

⁹¹ Bernhard Krause SS-Sturmbannführer a 26/I. SS-páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka volt.

⁹² Aznap este a 12/I. SS-páncélososztálynál 22 Panther harcokosi volt bevethető állapotban.

⁹³ Az eredetiben 153-as szerepel, de ez nagy valószínűséggel elgépelés. Ugyanis a 12. SS-páncélosezred toponyszám-rendszerében eredetileg ilyen szám nem volt.

⁹⁴ A 12/I. SS-páncélososztály aznap 22 Panther harcokocsival rendelkezett.

1944. augusztus 1.

12/I. SS-páncélososztály:

A századoknál továbbra is a felszerelés- és anyagkarbantartás. A nap nyugodtan telik. Az ellenséges tüzérség újabb tüzrajtaütése; veszteség nincs.

1944. augusztus 2.

12/I. SS-páncélososztály:

A századoknál műszaki szolgálat. A nap nyugodtan telik. 18 órakor a 2. századot Gaede SS-Obersturmführer vezetésével, az „Olboeter” zászlóalj⁹⁵ részeivel együtt, Vire irányában, az ott át-tört ellenség ellen felderítő előretörésben vetik be. Az éjszaka folyamán az osztály ismételt harcokosi-utánzatokat állít fel.⁹⁶

1944. augusztus 3.

12/I. SS-páncélososztály:

Hajnaltól gyenge ellenséges tüzérségi zavarótűz, különös esemény nincs.⁹⁷ Gaede alakulata a reteszállásában Vire-től keletre⁹⁸ 5 Sherman és egy lövészpáncélost lőtt ki.

1944. augusztus 4.

12/I. SS-páncélososztály:

A századoknál műszaki szolgálat. Különös esemény nincs.

1944. augusztus 5.

12/I. SS-páncélososztály:

A 2. század továbbra is Vire-nél; az osztály többi részénél műszaki szolgálat és karbantartó munkálatok. A 2. századnál egy ellenséges páncélos egy Panzer V-öt kilőtt, ami teljesen kiégett. A század ma további 4 ellenséges (Sherman) harckocsit lőtt ki.

1944. augusztus 6.

12/I. SS-páncélososztály:

A 2. század továbbra is Vire-nél. Az osztály többi részénél műszaki szolgálat. Időnként nagy ürméretű [lövegekből] tüzrajtaütések az osztály körletén.

---

⁹⁵ Erich Olboeter SS-Sturmbannführer vezetésével aznap létrehozták az „Olboeter” felderítő harccsoportot. Ennek alárendeltségébe került a 12/2. SS-páncélos század 13 Pantherrel, a 26/10. (lövészpáncélos) SS-páncélgránátos-század, a 12/1. SS-páncélos-tüzérűteg (hat Wespe önjáró tarackkal) és az 1. SS-páncélos-felderítő-osztály 1. századának hat felderítő páncélgépkocsija 80 wattos rádiókkal. A felderítő SS-harccsoportot a II. SS-páncélos hadtest alárendeltségébe utalták, és átcsoportosították a Vire-től keletre lévő körzetbe.

⁹⁶ A német „Nyugat” páncéloscsoport (később 5. páncélos hadsereg) hadinaplója szerint St. Sylvain-től északra és északnyugatra összesen 65 páncélos-utánzatot helyeztek el.

⁹⁷ A német „Nyugat” páncéloscsoport (később 5. páncélos hadsereg) hadinaplója szerint a 12. SS-páncélos ezred légvédelmi szakasza 14 óra 15 perc körül Fierville-től délkeletre lelőtt egy P-47 Thunderbolt vadászbombázó-repülőgépet.

⁹⁸ Az „Olboeter” felderítő SS-harccsoport és a Heer 600. önálló utászászlóalja főleg Chênedollé körzetében tevékenykedett. A 12/2. SS-páncélos század a Vire – Vassy úttól délre, balszármáyával Viessoix-ra támaszkodva, széles arcvonalon foglalt lesállásokat. Velük szemben főként a brit 11. páncélos hadosztály erői harcoltak.

1944. augusztus 7.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály (3. század, híradószakasz, motorkerékpáros terepkutató szakasz, a 2. század 3 [harc]kocsijának és a törzs gépjárműveinek) átcsoportosítása az ezred parancsára a Grimbosqtól 8 km-re délkeletre. Indulás Fierville-Bray-ból és Bray-la-Campagne-ból 1 óra 45 perckor St. Sylvain-en, Bretteville [-le Rabet]-en, Grainville [Langannerie]-n és Monlaton-on⁹⁹ keresztül. Az átcsoportosítás 4 óra 30 perckor befejeződött.

5 órakor a 3. század 10 [harc]kocsival Alban SS-Untersturmführer vezetése alatt azzal a feladattal indult meg, hogy a Chateau-le-Montier-ben jelentkezék egy zászlóalj-harcállásponton¹⁰⁰ és együttműködve [az ottani erővel], számolja fel az ellenséges hídfőt¹⁰¹ az Orne-tól keletre Grimbosq-nál.

A 26/III. SS-páncélgránátos-zászlóalj osztálynak alárendelt részei 10 óra 30 perckor azt a feladatot kapták, hogy ugyancsak le Montier körzetébe meneteljenek, biztosítsák a körzetet és készüljenek fel a támadásra.

1944. augusztus 8.¹⁰²

12/I. SS-páncélososztály:

A saját állásokon egész éjszaka az ellenség heves tűzérési tüze fekszik. 4 órakor Bogensperger SS-Untersturmführer 2 Pantherrel leváltja a le Bas Brioux nyugati kijáratánál álló 4 Tigert.¹⁰³ Egy további Panther 7 óra körül a le Hout Brioux-tól közvetlenül keletre lévő útkereszteződésben foglalt állást. Matthis SS-Untersturmführer¹⁰⁴ [harc]kocsijával együtt 4 páncéltörőágyútalálattal kilőtték és irányzólovészével együtt bent égett a [harc]kocsiban.

Bogensperger SS-Untersturmführer azt a feladatot kapta, hogy le Hout Brioux-ban vegye át a Tigerek állásait, és minden áron akadályozza meg az ellenség további átkelését az általa a településtől nyugatra épített hídon.

Mende SS-Oberscharführer szakaszával Grimbosq-tól északra állt. Feladata: megakadályozni az ellenséges támadásokat Grimbosq-ból kelet és északkelet felé. Egész nap heves ellenséges tűzérési tűz, a legelső gyalogsági állásokat a helyi gyalogsági parancsnokok újra és újra feladták. A 3. század páncélosai merevítő rúdként álltak mögöttük, és ilyen módon az állásokat megtartották, gyakran a parancsnokok személyes közbeavatkozásával.

15 órakor Jürgensen SS-Sturmbannführer azt a feladatot kapta az ezredparancsnoktól, hogy az összes harckocsi és páncélozott jármű összevonásával tartsa az állásokat le Hout Brioux-nál.

Ugyanaz nap délben Alban SS-Untersturmführer a „Mende” szakasszal a gránátosok egyik támadását támogatta, s Grimbosq-tól délre¹⁰⁵ előretörve, repeszgránátokkal és géppuskával szétverte az ellenséges ellentámadásokat. A támadás így teret tudott nyerni. Egy [harc]kocsi tűzérési találatot kapott, miáltal rádiója meghibásodott. A visszaúton erős tűzérési tűzben egy nagy bombatölcsérbe

⁹⁹ Utóbbi nevű település nem található Normandiában. Vélhetően elírás lehet.

¹⁰⁰ Ez valószínűleg a 26/I. SS-páncélgránátos-zászlóalj harcálláspontja lehetett.

¹⁰¹ A hídfőben ekkor a brit 59. (Staffordshire) gyaloghadosztály 176. gyalogdandárának két zászlóalja, valamint a 34. harckocsidandár zászlóalj méretű 107. „Royal Armoured Corps” harckocsiezredének két Churchill-százada harcolt.

¹⁰² Ezen a napon kezdődött és 1944. augusztus 11-ig tartott a brit-kanadai 21. hadseregcsoport „Totalize” hadművelete, amely a német védelem áttörését és a Falaise irányában való előrenyomulást célozta. A támadás súlypontját a kanadai II. hadtest képezte. Ennek alárendeltségében harcolt a kanadai 2. és 3. gyaloghadosztály, a kanadai 2. páncélosdandár, a frissen beérkezett kanadai 4. páncélosadosztály, a brit 51. (Highlander) gyaloghadosztály, a brit 33. páncélosdandár és a lengyel 1. páncélosadosztály. A támogató gyalogság egy része önjáró lövegek lefegyverzésével kialakított „Kangaroo” páncélozott szállító járműveken követte a harckocsikat.

¹⁰³ A 101. SS-nehézpáncélos-osztály 2. századának Tiger E nehézharcokcsijai. *Schneider* 2001. 273. o.

¹⁰⁴ Peter Matthis SS-Untersturmführer 1921-ben született.

¹⁰⁵ A 12. hadinapló-mellékletként közölt harctudósításban az áll, hogy a településtől északra törtek előre a 12/3. SS-páncélosszázad harckocsijai.

hajtott. Kimentése nem volt lehetséges. Miután a főharcvonalat visszavették, a fegyverek és a rádió kiszerezése után a parancsnok utasítására [az elakadt páncélost] felrobbantották. Alban SS-Untersturmführer¹⁰⁶ elesett Mende SS-Oberscharführer páncélosa mellett, amikor személyesen akart egy osztaiparancsot továbbítani a kezelőszemélyzeteknek. Bogensperger SS-Untersturmführer¹⁰⁷ egy ellenséges harckocsi lőtte ki és elesett.

Este parancs az oształy átcsoportosítására Cintheaux délkeleti körzetébe, hogy ott állítsák meg az áttört ellenséget. Kivonáskor erős ellenséges tüzérségi tűz.

1944. augusztus 9.

12/I. SS-páncélososztály:

A 08. 08-ról 09-ére virradó éjszaka az átcsoportosítás teljes létszámban végrehajtva.¹⁰⁸ Az utolsó 5 bevethető harckocsit Fiala hadnagy vezeti. Egy [harc]kocsi visszamarad biztosítani, a többi oldalba támadja az ellenséges páncélosokat. Seifert [SS-Unterscharführer] [harc]kocsiján az előtéthajtás egy páncélos találat miatt megsérül. Három [harc]kocsi messze a jobbszárnyon foglal állást. Fiala hadnagy kedvező tüzelőállásból [harc]kocsijával megtámadja az ellenséges harckocsikat és a balszárnyat fenyegető 4 Sherman harckocsit megsemmisíti, de ezután a jobbszárnyon egy páncéltörő ágyú kilövi. Négy fő megsebesül, Fiala hadnagy sértetlen. A [harc]kocsit a késő esti órákban elvontatjuk.

Az oształy az alárendelt Tigerekkel a mai napon az ellenség több mint 30 harckocsiját¹⁰⁹ lőtte ki. Jürgensen SS-Sturmbannführer Fiala hadnagy eligazítása közben a 114-es magaslaton Ouilly [-le-Tesson]-nál combblövessel megsebesült. A 08. 09-ről 10-ére virradó éjszaka minden harcoló rész az időközben Vire körzetéből 4 páncélossal beérkezett 2. századnak rendelték alá, ezt pedig ismét a II. oształyynak. A 3. század fennmaradó részét, az osztaálytörzset, a törzs- és az ellátó századot le Neubourg körzetébe csoportosítják át újjászervezés miatt, mivel még ott tartózkodik az 1. és 4. század is.

1944. augusztus 10.

12/I. SS-páncélososztály:

A kivont részek menete a meghatározott körzetbe. Különös esemény nincs.

12. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncéloshadosztály

Helyben, 1944. szept. 25.

12. SS-páncélosezred/3. [század]

Tárgy: Harctudósítás

Hivatkozás: –

Időpont: 1944. szept. 25. 18 óra

Melléklet: –

A 12/I. SS-páncélososztály Ia-nak¹¹⁰

1944. 08. 06.: Az oształy Bray-le-Campagne körzetében állomásozott, mint hadtest-tartalék. Este érkezik az ezred parancsa az oształy átcsoportosítására az Orne melletti

¹⁰⁶ Rudolf August Berthold Alban SS-Untersturmführer 1922-ben született. Halálának időpontját mind a hadosztály története, mind a Német Hadisírgondozó Népi Szövetség adatbázisa 1944. augusztus 7-re teszi.

¹⁰⁷ Kurt Bogensperger SS-Untersturmführer 1924-ben született.

¹⁰⁸ Az átcsoportosítás Cintheaux délkeleti körzetébe történt.

¹⁰⁹ A körzetben a 101. SS-nehézpáncélos-osztaálytól nyolc, a 102. SS-nehézpáncélos-osztaálytól pedig hét Tiger E nehézharcokocsit vetettek be. A német páncélosok itt összesen 44 Sherman, két Stuart és egy Crusader harckocsit lőttek ki, zömében a kanadai 28. páncélosezredből. A kilőtt szövetséges páncélosok döntő többségével a Tiger nehézharcokocsik végeztek. *Schneider* 2001. 273. o.

¹¹⁰ A páncélososztály első (hadműveleti) vezérkari tisztjének.

Grimbosq körzetébe, hogy az Orne-on átkelt ellenség további előnyomulását kelet felé megakadályozza, és ezzel a Cintheaux körzetében álló saját csapatok balszárnyát biztosítsa.

1944. 08. 07.: Az 1944. 08. 06-áról 7-ére virradó éjszaka az osztály a 3. századdal St. Sylvain – Bretteville-en keresztül Espins-be menetel. A 3. századot Alban Untersturmführer vezetésével Grimbosq két oldalán vetik be a következő módon:

– „Mende” szakasz Grimbosq-tól északra;

– „Bogensperger” és „Matthis” szakasz Grimbosqtól délre.

Az arcvonalszakasz erős ellenséges tüzérségi tűz alatt áll. Matthis Untersturmführer nagy távolságból ellenséges páncélosokra tüzel. Egy ellenséges harckocsi találatot kap, füstfelhőt erget, de még magától fedezékbe tud húzódni egy sűrű gyümölcsösben.

1944. 08. 08.: A „Krause” zászlóalj¹¹¹ Pantherek és Tiger által támogatott ellentámadásánál, ahol este a századnak az a feladata, hogy Grimbosq-ból mérjen csapást az ellenségre és verje szét az ellenséges hídfőt az Orne-nál, Matthis Untersturmführer harckocsiját eltávolítja és kigyullad. A kezelőszemélyzet részben kimenekült. Matthis Untersturmführer a harckocsiban égett el.

Bogensperger Untersturmführernek az volt a feladata, hogy Le Hout Brioux-ban a Tiger harckocsik állásait átvegye; személyesen tartottam neki eligazítást a terepen. A „Bogensperger” szakasz feladata [a következő] volt: a településtől nyugatra, az ellenség által épített, Orne feletti hídon minden körülmények között akadályozza meg a harckocsik további átkelését. Mende Oberscharführer szakaszával Grimbosqtól északkeletre állt. Feladata az volt, hogy megakadályozza az ellenséges támadásokat Grimbosq-ból kelet és északkelet felé. Egész nap nagyon heves ellenséges tüzérségi tűz tombolt, így a gyalogság legelső vonalait a helyi parancsnokok újra és újra feladták. A 3. század harckocsijai merevítő rúdként álltak mögöttük, és így az állásokat, gyakran a parancsnokok személyes beavatkozásával, megtartották.

15 óra körül az osztályparancsnok azt a feladatot kapta az ezredparancsnoktól, hogy az összes harckocsi és páncélozott jármű összevonásával tartsa az állásokat Le Hout Brioux-nál. Ugyanaz nap délben Alban SS-Untersturmführer a „Mende” szakasszal a gránátosok egyik támadását támogatta, s Grimbosq-tól északra előretörve repeszgránátokkal és géppuskával újra és újra szétverte az ellenséges ellentámadásokat. A támadás így Grimbosq-tól északra teret tudott nyerni. Egy harckocsi tüzérségi találatot kapott, miáltal rádióját nem lehetett használni. A visszaúton erős tüzérségi tűzben, mivel fedélzeti beszélője sem működött, a páncélos egy nagy bombatölcsérbe hajtott, és már nem lehetett kimenteni, mivel nem volt vontatóanyag és a puha talajon a további elakadását és megsüllyedését nem lehetett megakadályozni. A fegyverek és a rádió kiszérése után a harckocsit a parancsnok utasítására felrobbantották, miután a főharcvonalat visszavették. Alban SS-Untersturmführer tüzérségi telitalálatból elesett Mende SS-Oberscharführer páncélosa mellett, amikor személyesen akart egy osztályparancsot továbbítani a kezelőszemélyzeteknek. Bogensperger SS-Untersturmführert aznap délután Le Hout Brioux-nél páncélos-találat következtében [harc]kocsijában elesett.

Freiberg Unterscharführer a „Bogensperger” szakaszból 2 ellenséges páncéltörő ágyút semmisített meg.

Ugyanazon a reggelen Freier Unterscharführer Le Hout Brioux közelében megsemmisített 2 Churchill-t, egy Shermant és 2 páncéltörő ágyút.

Este parancs érkezett az osztály átszortosítására Cintheaux délkeleti körzetébe, hogy ott az ellenség előnyomulását dél felé megakadályozza.

1944. 08. 09.: Az 1944. 08. 08-áról 9-ére virradó éjszaka az átszortosítást végrehajtottuk. Az osztály átvette a biztosítást a 114-es magaslatnál Ouilly [-le-Tesson]-tól északra. Az osztályparancsnok megsebesült.

---

¹¹¹ A 26/I. SS-páncélgránátos-zászlóalj.

1944. 08. 09-én OUILLY [-le-Tesson]-tól északra
Freiberg Unterscharführer 2 páncéltörő ágyút,
Freier Unterscharführer 2 Churchill-t, egy Sherman és egy páncéltörő ágyút,
Seifert Unterscharführer 2 Sherman és egy páncéltörő ágyút semmisített meg.

1944. 08. 10. Az 1944. 08. 09-ről 10-ére virradó éjszaka az osztály minden harcoló részét a
2. századnak rendelték alá, ezt pedig újra a 12/II. SS-páncélososztálynak. A 3. század
fennmaradó része, az osztálytörzs, valamint a törzs- és ellátó század le Neubourgba
ment vissza.

(Olvashatatlan aláírás)
SS-Hauptsturmführer¹¹² és századparancsnok

1944. augusztus 11.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály harcálláspontja St. Aubin-ban. Az 1. század Villez-ben, a 3. és a kiképzőszázad¹¹³ le
Tremblay-ben, a 4. század St. Aubin-ban, a törzsszázad Quittebeuf-ben, az ellátó század Beringe-
ville-ben, karbantartó osztag Fengerolles-ban. Az 1. század 17 kezelőszemélyzete Párizsban, a 4.
század 8 kezelőszemélyzete még Németországban [van] harcokcsikért.

1944. augusztus 12.

12/I. SS-páncélososztály:

A századokat kiképzik és újjáalakítják: a 4. század néhány napon belül teljesen bevethető lesz
és 15 új Panzer V-öt kapott, amelyek részben már be is érkeztek.

1944. augusztus 13., 14., 15., 16.

12/I. SS-páncélososztály:

A kiképzés és a századok újjászervezése tovább folyik.

1944. augusztus 17.

12/I. SS-páncélososztály:

A 4. század menetparancsot kap Damville felé, az onnan délre lévő körzetben a dél felől, Le
Mans irányából előretörő ellenség elreteszelésére.

1944. augusztus 18.

12/I. SS-páncélososztály:

A századok felkészülnek a menetre, hogy elérjék a Szajna keleti partját. A kiképzőszázad me-
netét megindítják.

1944. augusztus 19.

12/I. SS-páncélososztály:

A 4. század ütközetben (lásd a mellékelt harcjelentést!).

Az 1. század ugyancsak áttelepül a Szajna keleti partjára, Etrepagny körzetébe.

---

¹¹² Vélhetően Brödel SS-Hauptsturmführer, a 12/3. SS-páncélososztály parancsnoka lehet a harctudósítás szerzője.

¹¹³ E század eredetéről sajnos a hadinapló nem tartalmaz adatokat. Vélhetően a leharcolt páncélososztály újjászervezéséhez érkezett személyi pótlás szakkiképzése céljából hozhatták létre.

Felállítják a „Mohnke” harccsoportot. Ide [kerülnek] a „Jürgensen” századok¹¹⁴ páncélosai, 4 Panzer IV és 3 Panzer V. Az osztály harcálláspontja Acquiigny – Louviers-ben.¹¹⁵ A páncélosok lezárják az utakat déli irányból. Ellenséggel nem találkoztak.

13. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncélosadosztály
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Helyben, 1944. szept. 19.

Harctudósítás 1944. VIII. 19-ről

A század Damville-től délre biztosított. 3 óra körül egy futár parancsot adott át, miszerint a század azonnal távozzék és Damville – St. André [de l’Eure-ön] keresztül haladjon Pacy [-sur-Eure]-ig, amelyet várhatóan megszállt az ellenség. A parancsban továbbá az állt, hogy az ellenség az Evreux – Mantes fő közlekedési utat Pacy [-sur-Eure]-től keletre átvágta és Vernon felé nyomul tovább. A század azt a feladatot kapta, hogy az északnyugat felé nyomuló ellenséget tartóztassa fel, és ezzel akadályozza meg a gyűri bezárást. Két hadsereg sorsa függ a század gyors bevetésétől.

A század 10 Panzerkampfwagen V-tel dél körül érte el Pacy [-sur-Eure] települést, amely tüzérségi zavarótűz alatt állt. Ott kapta a „Fick” harccsoporttól¹¹⁶ a feladatot, hogy Pacy [-sur-Eure] északkeleti kijáratát biztosítsa. Amikor az ellenség észrevette, hogy páncéloserők vannak felvonulóban, ködöt fejlesztett és visszavonult a Pacy [-sur-Eure]-től keletre lévő magaslatokra. Az ellenségről gyanítható volt, hogy a Pacy [-sur-Eure] – Venon úton keresztül tovább tört előre észak felé. Ezért kapta a század azt a feladatot, hogy a Vernon felé vezető úton törjön előre, és la Heunière-nél menjen állásba, és azt minden körülmények között tartsa. Előzetes saját felderítés után a század 17 óra körül érte el a meghatározott állást. Az él-jármű az oda vezető úton ellenséges könnyű felderítőerőkkel találkozott. Ezen a helyen a századnak erősítésként alárendelték a „Das Reich” hadosztály 7 Panzerkampfwagen V-jét.¹¹⁷ 19 órakor a század a harccsoport-parancsnoktól azt a feladatot kapta, hogy indítson egy megtorló támadást¹¹⁸ Blaru felé, mivel ott egy saját felderítő osztagot a terroristák¹¹⁹ tűz alá vettek. Jó ütemű, tette készen végrehajtott támadás után a század a legrövidebb idő alatt elérte a kitűzött célt és mintegy 3 km-rel tovább is nyomult, miáltal a század közvetlenül a Szajna előtt állt. Az ellenség ott gyülekeztette [erőit] és a legkeményebb ellenállást tanúsította. A leghevesebb tüzérségi, harcokcsi- és páncéltörőágyú-tűz után a század Maulu felé vonult vissza. Itt egy saját harcokcsit kilöttek és az kiégett. 21 óra körül a század a parancs szerint elérte a megindulási állást és [ott] biztosított tovább. A saját álláson egész éjszaka tüzérségi zavarótűz feküdt.

Eredmény: 6 tehergépkocsi megsemmisítve
Veszteségek: egy halott, 7 sebesült
Végleges veszteség: 1 Panzerkampfwagen V
Egyéb veszteség: nincs

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

¹¹⁴ A 12. SS-páncélosezred eredeti állományából még megmaradt harc képes harcokcsik a 12/1. SS-páncélososztály parancsnokának vezetése alatt.

¹¹⁵ Két egymás mellett fekvő, de különböző település.

¹¹⁶ Valószínűleg a 17. „Götz von Berlichingen” SS-páncélgránátos-hadosztály harccsoportja, amelyet Jakob Fick SS-Obersturmbannführer, a 37. SS-páncélgránátos-ezred parancsnoka vezetett.

¹¹⁷ A 2. „Das Reich” SS-páncélosadosztály harcokcsijait.

¹¹⁸ Az eredetiben: „Vergeltungsangriff”.

¹¹⁹ A francia nemzeti ellenállás tagjai. A német 5. páncélos-hadsereg hadinaplója szerint a „Mohnke” SS-harccsoport 1944. augusztus 20-24. között a körzetben 41 „terroristát” (vagyis ellenállót) koncolt fel. Nem zárható ki, hogy ehhez részben köze volt a 12/4. SS-páncélosszázad e bevetésének is.

1944. augusztus 20.

12/I. SS-páncélososztály:

A „Mohnke” harccsoport korábbi állásaiban van. A késő esti órákban a harccsoport átcsoportosul új körletébe az Eure menti Arambrai-hoz.¹²⁰ A harckocsik mind a „Jürgensen” páncélos harccsoport alárendeltségében állnak. A harccsoportnak alárendelik továbbá a 116. páncéloshadosztály 3 Jagdpanzer IV-ét¹²¹ és 3 önjáró 7,5 cm-es páncéltörő ágyút, továbbá a 2. páncéloshadosztály 4 Panzer IV-esét és a 9. páncéloshadosztály [?]¹²² Panzer V-jét. Eddig még ellenséggel nem találkoztak.

A 4. század harcjelentése a Vernon – Pacy [sur-Eure] körzetbeli harcokról [mellékelve].

14. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncéloshadosztály
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Helyben, 1944. szept. 19.

Harctudósítás 1944. VIII. 20-ról

A század 17 Panzerkampfwagen V-tel le Heunière település északkeleti kijáratánál biztosított, azzal a feladattal, hogy minden körülmények között tartsa a Pacy [-sur-Eure] – Vernon utat. Az ellenségről ismert volt, hogy az éjszaka folyamán az úttól délre erdős részbe 1500 m-re előretolta harckocsi- és gyalogsági erőit. Állandó tüzérségi zavarótűz feküdt a saját álláson. 9 óra körül az ellenség¹²³ meglepetésszerű áttörést akart elérni harckocsikkal és rájuk ültetett gyalogsággal. Az azonnal észlelt támadást a század összpontosított tüze 5 ellenséges páncélos¹²⁴ kilövésével visszaverte. Ezután a század a leghevesebb tüzérségi tüzet kapta a felfedett saját állásra. Ezzel egy időben ellenséges harckocsik törtek a jobbra csatlakozó Luftwaffe tábori hadosztályon¹²⁵ keresztül, hogy a század hátába jussanak. Ezt az előretörést is azonnal felismertük, és a délkelet felé biztosító tartalék szakasz négy harckocsi kilövésével elhárította. Az ellenséges csatarepülőgépek,¹²⁶ amelyek felfedezték az összecsapást, bombákkal és fedélzeti fegyverekkel beavatkoztak a harcba úgy, hogy 3 saját harckocsi harcképtelenné vált. Az ellenség még többször is megkísérelte elérni a kívánt áttörést, de mindannyiszor heves harc után és súlyos veszteségekkel visszavertük. Ezek a harcok estig eltartottak.

Összpontosított heves tüzérségi és vadászbombázó-tűzzel az ellenségnek sikerült a század támogatására bevetett gránátosokat kiiktatni és a századot annyira meggyengíteni, hogy 3 saját [harc]kocsi kiégett és 4 másik harckocsi műszaki okok miatt harcképtelenné vált. Ennek ellenére az ellenség újabb nagy támadását a legnehezebb feltételek közepette, 3 további ellenséges páncélos [és] 2 páncéltörő ágyú és egy terepjáró gépjármű kilövése mellett visszavertük.

19 óra 30 perc körül az ellenség nyugat felől erős harckocsi-erőkkel támadta hátra a századot. Ezzel egy időben északkeletről átkarolva indított támadást, miután a bal felé csatlakozó egységnél áttörést ért el. Erre a század parancsra visszavonult St. Vincent-en keresztül

¹²⁰ Ilyen nevű település nincs a térségben.

¹²¹ Az eredetiben „Panzerjäger P. 4”.

¹²² A 9. páncéloshadosztály 33/II. páncélososztályának 1944. augusztus 12-én mintegy 25 Panther harckocsija volt bevetendő, amelyek ekkortól augusztus 20-ig a 116. páncéloshadosztály alárendeltségében harcoltak. A hadinapló szövegéből arra következtetünk, hogy addigra már csak egyetlen harcképes Panther került innen a „Mohnke” harccsoport alárendeltségébe.

¹²³ Valószínűleg az amerikai 5. páncéloshadosztály „A” harccsoportjának részei.

¹²⁴ Az amerikai 5. páncéloshadosztály „A” harccsoportja ebben az időben három M4 (Sherman) harckocsit és három alárendelt M10 páncélvadászt veszített.

¹²⁵ Vélhetően a Luftwaffe 17. tábori hadosztályának részeiről lehet szó.

¹²⁶ Az angolszász szövetségesek vadászbombázó-repülőgépei.

St. Marcelbe, ott új ellenállási vonalat létesített és az éjszaka során tovább vonult vissza St. Pierre felé.

Eredmény: 12 harcokosi, 2 páncéltörő ágyú, 1 terepjáró jármű

Veszteség: 9 sebesült

Végleges veszteség Panzerkampfwagen V: 3

Egyéb veszteség [Panzerkampfwagen V]: 7

Pohl

hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. augusztus 21.

12/I. SS-páncélososztály:

15. számú hadinapló-melléklet

Harctudósítás a 2. és 3. század bevetéséről 1944. augusztus 13–21. között

1944. augusztus 13-án vettem át¹²⁷ az előző nap elszenvedett sebesülése miatt kiesett Gaede Obersturmführertől az egy századba összevont 2. és 3. századbeli részeket. Ez összesen 15 harcokosi volt.

A század ezen idő szerint még készenléti állásban volt, Ussy-tól mintegy 2 km-re északra egy erdős részen, Olboeter Sturmbannführer harccsoportjának alárendeltségében. Szakaszparancsnokként Ahrens Standartenoberjunker (2. század) és Mende Oberscharführer (3. század) állt rendelkezésre. '44. 08. 13-án reggel még nyugalom volt, dél körül Olboeter harcálláspontjára állandóan nyugtalanító hírek érkeztek be arról, hogy az „Olboeter” harccsoportnak alárendelt Heer-részek¹²⁸ nem tartottak ki. Ezért 14 óra körül a páncélosezred parancsára egy három harcokosiból álló szakaszt Helmlé Unterscharführer vezetése alatt Ussy-ból menetelve [Clair-] Tizon-tól délnyugatra biztosításra vettem be. 20 óra körül az ezredtől parancsot kaptam, amelynek értelmében a századot a következőképpen kellett betetni: 5 páncélost Martainville két oldalán, 4 páncélost La Val [Légere] település két oldalán, a század fennmaradó részét pedig az Ussy – [Clair-] Tizon út két oldalán, közvetlenül a 170-es magassági ponttól délre. A század feladata a következő: „Az ellenség várható áttörésének megakadályozása”. Még az éjjel alaposan felderítettük és elfoglaltuk az egyes szakaszok állásait. Az arcvonalszakaszon időnként erős ellenséges tüzérségi tűz feküdt. A „Mende” szakaszt eligazítottam és ezzel együtt felderítettem a nagyon áttekinthetetlen terepet.

1944. augusztus 14.

E felderítés végrehajtása után személyesen vettem fel a kapcsolatot Ahrens Standartenoberjunkerrel Martainville-ben és megismerkedtem az egyes harcokosik állásaival. Ahrens Standartenoberjunker szakaszának arcvonalán erős tüzérségi tűz feküdt. A saját főharcvonalat az „Olboeter” zászlóalj¹²⁹ gyenge erői szállták meg. 7 óra körül visszaértem Ussy-be és halom, hogy az ellenség Mende Oberscharführer szakaszán gyalogsággal támadott. A támadást azonban visszavertük és az ellenség áttörését megakadályoztuk. Reggel 8 óra tájban az ellenség az Ussy – [Clair-] Tizon úttól délre, [Clair-] Tizon-ból támadott harcokosikkal és gyalogsággal, miközben a délebbre álló Tigerek néhány páncélost kilöttek. A századparancsnoki harcokosi megsemmisített egy páncéltörő ágyút, amely oldalazva lötte a Tiger harcokosikat. 11 óra körül az ellenség ismét gyalogsággal és harcokosi-erőkkel támadott Mende Oberscharführer szakaszán. A támadást ugyanúgy visszaverték. Egy azonnal megindított saját támadás gyalogsági támogatással visszaállította a gyalogság által elveszített

¹²⁷ Noha a harcjelentés sajnos nincs aláírva, szerzője valószínűleg Brödel SS-Obersturmführer, aki 1944 szeptemberében is – immár SS-Hauptsturmführerként – a 12/3. SS-páncélosszázad parancsnoka volt.

¹²⁸ Ezek valószínűleg a német 85. gyaloghadosztály részei lehettek.

¹²⁹ A 26/III. SS-páncélgránátos-zászlóalj.

főharcvonalat. Seifert Unterscharführer itt 2 ellenséges páncélost semmisített meg. Mende Oberscharführer harcokcsija a tomyot ért harcokcsi-találat következtében kiesett, akárcsak Pietsch Unterscharführer páncélosa motortalálat miatt. Két saját harcokcsi az áttekinthetetlen terep ellenére tartotta a főharcvonalat; repeszgránát- és géppuskatűzzel két támadó századot csaknem teljesen felmorzsolta. A Heer egyik alakulatát, amelyet a szakasz megerősítésére vetettek be, s az arcvonalat újra és újra fel akarta adni, a saját páncélosok parancsomra megfelelő intézkedésekkel fenyegetve megállították és a korábbi főharcvonal megszállására kényszerítették.

11 óra körül rádiókapcsolatban voltam Ahrens Standartenoberjunkerrel, akinek újra volt összeköttetése Helmle Unterscharführerrel. 12 órától többet nem volt a kapcsolat Ahrenszel, és mint később kiderült, Ahrens Standartenoberjunker harcokcsija tüzérségi találatot kapott, és rádiótechnikailag meghibásodott. A „Mende” szakasz és a századparancsnoki osztag 14 óráig a korábbi állásokban maradt, amikor is az ezredtől – egy parancsörtsztz által kézbesítve – parancsot kaptam, ami a századot Olendon körzetébe irányította, hogy az északi irányból dél felé törő ellenséget feltartóztassa. Miután délelőtt a századparancsnoki harcokcsit is műhelybe kellett [vinni] rádió- és motorhibával, a „Mende” szakaszban és a századparancsnoki osztagban összesen 3 harcokcsi volt bevethető, amelyeket kivonták állásaikból és Ussy-n keresztül az új bevetés helyszínére indítottak útnak. Ez idő tájt az ellenség nagyon erős repülőerőkkel támadta Ussy – Aubigny – Soulangy – Ouilly – Potigny körzetét és bombaszőnyeggel terítette be, így a 3 harcokcsi csak 16 óra körül tudta menetét megkezdeni, nehogy bombatalálat miatt idő előtt kiessenek. Az „Ahrens” és „Helmle” szakaszokkal magam akartam felvenni az összeköttetést, és az új helyzetet a szakaszparancsnokokkal ismertetni, mivel rádiókapcsolat már nem volt. Csupán Krause harcálláspontjám jutottam, amely időközben átvette a nyugati arcvonalszakaszt. Krause Sturmbannführer nem engedett tovább, mivel saját és Olboeter Sturmbannführer erőivel, valamint az „Ahrens” és „Helmle” szakaszokkal nem volt kapcsolat, miután az ellenségnek átfogó támadással sikerült ezeket elvágni és bekeríteni. A bekerített erők egyikét sem lehetett rádióon vagy távbeszélőn elérni, így nem maradt lehetőségem a szakaszokkal való kapcsolatfelvételtre. A később hallottak alapján Ahrens Standartenoberjunkert ebben az időben egy közelében becsapódó tüzérségi találat megölte, s így a szakasza parancsnok nélkül maradt. Helmle Unterscharführer némi gyalogsággal átverekedte magát az erdős terepen, ám eközben 2 páncélost vesztett, amelyek az ingoványos erdei terepen elakadtak. Az ellenség erősen nyomult utánuk és vontatóeszközök hiányában a 2 harcokcsit fel kellett robbantani. Egy további harcokcsinak, amely másik utat talált, egy gyalogos alakulattal sikerült kitornie a bekerítésből és a saját vonaláig nyomulni. Ahrens Standartenoberjunker páncélosainak bevetéséről, eredményeiről és tartózkodási helyéről az osztályhoz már ment egy különjelentés¹³⁰ (Tinnenfeld, Schnartendorff és Nowarra Unterscharführerektől). Ahrens [Standarten]oberjunker páncélosát [páncélromboló] közelharcfegyverrel felgyújtották. 19 óra körül a század 3 harcokcsija Olendon nyugati szegélyén létesített biztosítást, és kb. 0 óráig maradtak ott.

1944. augusztus 15.

Az ezred parancsára a század (3 páncélos) az éjszaka folyamán állásváltoztatást hajtott végre dél felé és új állásokat foglalt Epancy-tól mintegy 600 méterre délre, a 117-es magassági pont két oldalán. A 3 harcokcsi biztosítandó szakasza közel 2 km-t tett ki, részben áttekinthetetlen terepen. Zund Unterscharführer páncélosa a Le Val [...] ¹³¹ majorság közelében állt és ott a délelőtt folyamán heves harcot folytatott az angol ¹³² gyalogsággal és harcokcsikkal. Zund Unterscharführer először egy páncéltörő ágyút vontató tehergépkocsit, majd röviddel ezután egy Sherman típusú harcokcsit lőtt ki. Ezután Zundot igen kevés gyalogsági biztosításával együtt, áttekinthetetlen terepen, négy ellenséges harcokcsi vette körbe, amiről utóbbiak valószínűleg nem tudtak. Zund Unterscharführer parancsot kapott tőlem, hogy eb-

¹³⁰ A jelentés sajnos nem maradt fenn az osztály iratanyagában.

¹³¹ Itt az eredeti dokumentum olvashatatlan.

¹³² A körzetben nem angol, hanem a kanadai 4. páncélosadosztály csapatai harcoltak.

ből a bekerítő gyűrűből szabaduljon ki, ami sikerült is neki, miután a 4 páncélos ködbe burkolódzott, és ezzel magukat vakították. A sikeres kitörés után Zund Unterscharführer 50–60 méter távolságból az ellenség egy újabb harckocsiját semmisítette meg. A századparancsnoki páncélos egy karámban állt az arcvonalszakasz közepén, ahonnan annak legnagyobb részét ellenőrizni tudta. Egész nap heves tűzérési tűz feküdt ezen a körzeten. Egy Tiger páncélos, amely a századparancsnoki harckocsitól kissé jobbra állt, délután anélkül vonult vissza, hogy a századparancsnoki páncélost értesítette volna; így fordulhatott elő, hogy estefelé harckocsimat hirtelen minden felől lőtték. Miután a Tiger páncélosnál rákérdeztem, meggyőződtem róla, hogy egyedül állok ezen a szakaszon. Kértem a Tiger harckocsit, hogy adjon tüztámogatást, amivel kiszabadulhatok a bekerítő gyűrűből. A Tiger páncélos azonban annyira hátra helyezte új állását, hogy ez nem volt lehetséges, és arra kényszerültem, hogy a Tiger harckocsi tüztámogatása nélkül törjek ki. Nagy sebességgel keresztül törünk a bekerítés gyűrűjén és a saját főharcvonal mentén gyors cikkcakkban sikerült elérni az oltalmazó erdőt, az ellenséges harckocsik teljes meglepetésére. Egy páncéltörő ágyút, amely Epancy-ból tüzelt ránk, a távolabb jobbra álló Tiger harckocsi első lövésével harcképtelenné tette. A sikeres kitörés után egy 2000 méterre álló, élénken tüzelő ellenséges harckocsit felgyújtottam.

Nagyjából 1 km-re jobbra az én állásomtól állt Seifert Unterscharführer páncélosa, aki nek állásán egész nap ugyancsak erős ellenséges tűz feküdt. Ezen a 2 km széles szakaszon délután óta nem volt saját gyalogság. A szakaszt egyedül a század 3 harckocsija biztosította, és a korábbi főharcvonal este még saját kezben volt, miközben az ezred-harcállásponton az ellenség helyzete alapján ezzel már nem számoltak. Az ellenség¹³³ Olendon-tól északra egész nap erős harckocsi-erőkkel menetelt Falaise irányában. Ezeket a manővereket állandó ködképzéssel leplezte. Éjszakára 2 páncélos a főharcvonal biztosítására visszamaradt, miatt a harmadik harckocsi kivált és mintegy 1200 méterre Epancy-tól délre, az úton biztosított. Az éjszaka nyugodtan telt.

1944. 08. 16.

1944. 08. 16-án reggel az ellenség erős tűzérési tűzzel borította be állásainkat, mialatt páncélosai előző napi mozgását ugyanolyan jelentős erőkkel folytatta, csak nem Falaise irányában, hanem keleti irányban, Olendon-tól északra előnyomulva. 10 óra körül az ezredparancsnoktól parancsot kaptam, amellyel engem 3 páncélosommal a 102. Tiger osztálynak¹³⁴ (Weiß Obersturmbannführernek) rendel alá. Két harckocsi biztosítás céljából az úton marad mintegy 1200 méterre Epancy-tól délre, miközben a harmadik páncélost Versainville-be, Weiß Obersturmbannführer osztály-harcálláspontjára rendelik. Állásainkon egész nap erős ellenséges tűzérési tűz fekszik. 18 óra tájban az ezredparancsnoktól parancsot kapok, hogy a század azonnal váltson állást Les Croix felé és Beaumais északkeleti kijáratánál, a délután Olendon-tól északra Jort – Tivos-n¹³⁵ keresztül előretörő ellenséget tartóztassa fel és állítsa meg. A század 3 harckocsija azonnal megindult, és még éjfél előtt állást létesített a 65-ös magaslat körzetében, hogy az ellenséges áttörést dél felé minden körülmények között megakadályozza.

1944. 08. 17.

A kora reggeli órákban az ellenség jelentős erőkkel, mintegy 3000 méteres távolságban, állásaink előtt északnyugat felől délkeleti irányban nyomult Trun felé. Eközben az ellenség az állásainkra [lőtt] heves ellenséges tűzérési tűzzel fedezte jobbszárnyát. Azonnal tüzet nyitottunk azokra a magányos ellenséges páncélosokra, amelyek biztosító vonalunk felé nyomultak, és így a nap folyamán 2 Shermant és egy felderítő páncélgépkocsit felgyújtottunk. Egy további harckocsira 2600–2800 méter távolságból lőttünk és eltaláltuk. A páncélos füstölt, de hátramenetben egy menedéket adó fedezékbe jutott, így további megfigyelése

¹³³ A kanadai 4. páncéloshadosztály erői.

¹³⁴ A 102. SS-nehézpáncélos-osztálynak.

¹³⁵ Tivos nevű település nem található Normandiában.

nem volt lehetséges. Az ellenséges páncélos-oszlopok, páncélozott járművek és gyalogsággal megrakott tehergépkocsik egész nap szakadatlanul gördültek előttünk Trun irányában, mintegy 3500 méteres távolságban. Jobbszomszédunk, Gasch Obersturmführer százada a nap folyamán még néhány páncélost kilőtt. Az ellenség nyugat felé fordulva, Le[s] Moutiers [en-Auge] irányában megpróbált minket is elvágni, amelyet úgy hárítottunk el, hogy még az éjszaka folyamán az ezred parancsára Gasch Obersturmführer [erőinek] részeit, valamint az én harckocsijaimat kivontuk és Fresne-la-Mère-től délkeletre, a 113-as magaslaton lévő állásokba vontuk vissza.

1944. 08. 18.

Hajnalban az állások készen voltak és a biztosítást észak felé átvettük, hogy feltartóztassuk az utánunk nyomuló ellenséget és megsemmisítsük. A délelőtti folyamán a századhoz még 3 harckocsit irányítottak, amelyek a műhelyből érkeztek. Így a századnak ismét 6 páncélos állt rendelkezésére. 13 óra körül rádión kaptam parancsot az ezredparancsnoktól, hogy 4 harckocsival azonnal foglaljam el a 135-ös magaslatot, és a főharcvonalba ott benyomult ellenséget vessem vissza. Négy páncélossal haladéktalanul megindultam Pertheville [Ners]-en keresztül és az ellenséggel való találkozás nélkül elértem az utat a 135-ös magaslatnál, ahol az ezredparancsnok személyesen adott nekem új támadási parancsot. A 143-as magaslaton még a Luftwaffe egy négy 8,8 cm-es légvédelmi ágyúból és 12 [darab] 2 cm-es légvédelmi [gép]ágyúból álló harccsoportja volt, amelyek kezelőszemélyzete az ellenséges harckocsik és páncélgépkocsik támadásakor részben visszavonult a 143-as magaslaton keresztül a Pertheville [Ners]-től mintegy 500 méterre nyugatra lévő vasútvonalig, részben veszteség lett. Az ezredparancsnok feladata számomra a következő volt: „Négy harckocsival a 143-as magaslatot birtokba venni, a magaslaton lévő saját harccsoportot felmenteni, és azt fegyvereivel együtt visszavezetni a Pertheville-től délnyugatra lévő vasútvonalnál az új főharcvonalba”. A 143-as magaslat elleni támadás jól haladt, annak ellenére, hogy az ellenség oldalról felderítő páncélgépkocsikkal vagy páncéltörő ágyúkkal megpróbálta feltartóztatni a támadást. A gyalogságot és a meglépett légvédelmi kezelőket nekem rendelték alá és így elértük a 143-as magaslatot, ahol a Luftwaffe légvédelmi harccsoportjának néhány embere még ott volt. Két 8,8 cm-es és két 2 cm-es légvédelmi ágyún kívül a légvédelmi harccsoport összes fegyvere ellenséges harckocsik vagy saját robbantás miatt megsemmisült. A kis harccsoport vasútvonal felé való visszavonulását az ellenség ismét páncéltörőágyú- és tüzérségi tüzellel próbálta zavarni. A csoport azonban veszteségek nélkül érte el a meghatározott állásokat, ahol a vasút mentén a harckocsik is biztosításra rendezkedtek be. Aznap este a század parancsot kapott az állásváltoztatásra Viqnats – St. Nikolas-n keresztül. A század Bierre-ig menetelt és Bierre-től északnyugatra, a 117-es magaslatnál létesített állást.

1944. 08. 19.

Aznap reggel a század hírt kapott, hogy az ezredparancsnok, az ezred-segédtsízt és az ezredorvos eltűnt és valószínűleg sebesülten angol fogságba esett.¹³⁶ Olboeter Sturmbannführer érkezik a század harcálláspontjához és jelenti, hogy átvette a páncélosezred vezetését. Előttünk balra és mögöttünk délután heves csatazaj. A helyzet nagyon bizonytalan, és az ezred sem tud nekünk közelebbit mondani. 20 órakor megbeszélés az ezred-harcállásponton. A megbízott ezredparancsnok ismerteti velünk a helyzetet és a hadosztály parancsát, miszerint az éjszaka folyamán a hadosztály felkészül, hogy az augusztus 20-án hajnalban St. Lambert-nél áttörje a bekerítés gyűrűjét és átverekedje magát. Két jelszót adtak ki, miszerint „ha az előttünk menetelő részek áttörése sikerül, kiadják a 'Freiheit' [Szabadság] jelszót, ami szerint az ezred minden elemét, a kerekes járműveket is visszük”. Ha az előt-

---

¹³⁶ Max Wünsche SS-Obersturmbannführer, a 12. SS-páncélosezred parancsnoka és Dr. Stiawa SS-Hauptsturmführer (az ezredorvos) sebesülten, Georg Isecke SS-Hauptsturmführer, a 12. SS-páncélosezred segédtsíztje sértetlenül esett szövetséges hadifogságba, de nem augusztus 19-én, hanem többnapos rejtőzködés és átszivárgási kísérlet után, 1944. augusztus 24-én. Wünschét és Stiawát kanadai, Iseckét amerikai katonák fogták el.

tünk menetelő részek áttörése nem sikerül, akkor a 'Scheisse' [Szar] jelszót kell kiadni, ami azt jelenti, hogy minden páncélozatlan járművet fel kell robbantani, a páncélozott járművekkel pedig olyan messzire kell átverekednünk magunkat, amennyire ezt az ellenséges helyzet és a rendelkezésre álló üzemanyag csak lehetővé teszi. Amennyiben erősebb ellenséges ellenállás esetén a saját gyenge páncélos erők áttörése mégsem lenne lehetséges, vagy a páncélosok bármilyen okból kiesnek, akkor ezeket a járműveket is fel kell robbantani, a kezelőknek pedig elegendő fegyverrel és lőszerrel kiszállni és bármilyen módon – nappal vagy éjjel – áttörni az ellenséges vonalakon a Szajna menti Rouenig, és Fleuryben, Rouentől keletre a hadosztály gyűjtőállomásán jelentkezni.

A kitöréshez a páncélosezred a következő hadrendbe sorolt: az élen a századom 4 harckocsija, mögöttük az ezred légvédelmi szakasza, a lövészpáncélos-zászlóalj,¹³⁷ a rohampáncélos-zászlóalj,¹³⁸ a páncélvadászosztály¹³⁹ és a Panzer IV-század.

1944. 08. 20.

Az ezred gyülekeztetése éjjel 3 órakor megtörtént. Miután a csapatok a más egységek kiesett tehergépkocsijaiból és hasznavehetetlenné vált járműveiből lecsapolták az üzemanyagot, a saját járműveket feltöltötték. A század 2 harckocsiját, amelyeket jelentősebb hibáik miatt már előző nap elvontatandóként jelentettünk az ezred felé, a menet megkezdésekor felrobbantottunk, mert magunkkal vontatni nem tudtuk őket. Az ezred harccsoportja 5 órakor kezdte meg menetét Olboeter Sturmabannführer vezetése alatt Baillieu – Tournai [sur-Dives]-en keresztül St. Lambert felé, ahol erős ellenséges elhárító tűz ért minket. Az ezred harccsoportja, élén 3 Pantherrel, a minket követő saját és idegen hadosztályok erőivel közösen átnyomult St. Lambert-en, hogy a Coudehard felé vezető út mentén kiharcolja az áttörést az ellenséges védelmi reteszen keresztül. St. Lambert-től közvetlenül északkeletre harckocsik, páncéltörő ágyúk, légvédelmi lövegek, géppuskák és tüzérség nagyon heves elhárító tüze ért minket, így a támadás többszöri megindulás után sem sikerült. Zwangsleitner Unterscharführer e harcokban kilőtt egy Shermant, ám csak ezután mindjárt egy ellenséges páncélos öt is kilőtte. A harckocsi kiégett.

Ez után az első sikertelen áttörési kísérlet után az ezred részei gyülekeztek és más SS-, illetve Wehrmacht-részekkel egy tömegben, újrendeződtünk a 2. kitörési kísérlethez. Ekkor már sikerült az ellenség első záróreteszen áttörni. A Coudehard – La Coury de Bosity úton azonban az ellenség heves ellenállásába ütköztünk, ahol egy meredeken emelkedő magaslaton jól álcázott harckocsik voltak állásban, hogy megakadályozzák áttörésünket. A páncélosok egy részét az ejtőernyősök¹⁴⁰ közelharcban harc képtelenné tették, így a meredeken emelkedő és teljesen átláthatatlan terepen folytatódhatott az előretörés. Különösen harckocsivezetőink hajtottak végre jelentős teljesítményt a szűk, szerpentinként emelkedő utakon, ráadásul ezek az utak még számos kiesett gépjárművel is tömve voltak. A magaslat elérése előtt nem sokkal harckocsim oldalról tüzérségi találatot kapott, amely azonban kárt nem okozott. 17 óra tájban végre sikerült, és élünkkel már túl jutottunk az ellenséges védőállásokon, s elértük a „Das Reich” hadosztály¹⁴¹ első biztosító erőt.

Zund Unterscharführer második, St. Lambert-ből még elindult harckocsija a további előretörés során kiesett és a meredeken emelkedő magaslat megmászásakor motorhiba következtében kigyulladt. Egy ellenséges gyalogsági támadás miatt eloltani már nem lehetett. A kezelők éjszaka át tudták magukat verekedni az ellenséges biztosító vonalakon és teljes létszámban visszajutottak le Neubourg-ba a századhoz. A kitöréskor megindult 4 harckocsiból egy jutott át sértetlenül az ellenséges állásokon és az elkövetkező napokban Orbec – Bernay-n keresztül elérte le Neubourg-t és onnan Poses-nál a Szajnánt át az osztalet.

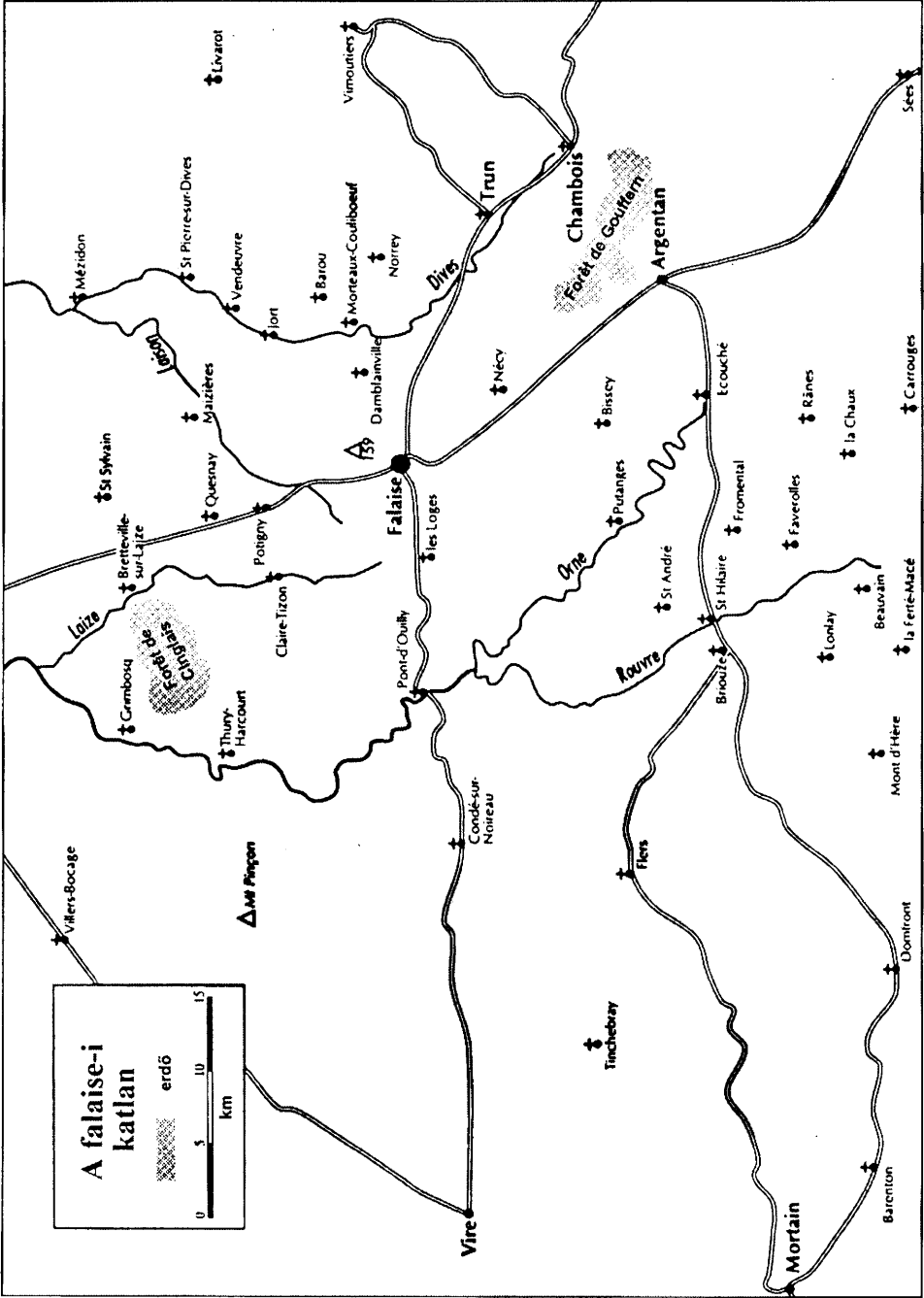
¹³⁷ A 26/III. SS-páncélgránátos-zászlóalj.

¹³⁸ A 217. rohampáncélos-osztály részei.

¹³⁹ A 12. SS-páncélvadászosztály részei.

¹⁴⁰ A német 3. ejtőernyős-hadosztály század erejű csoportja.

¹⁴¹ A 2. „Das Reich” SS-páncélos-hadosztály.

16. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncélosadosztály
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Helyben, 1944. szept. 19.

Harctudósítás 1944. VIII. 21-ről

A század a le Heuniere-től való visszavonuló manőver után 7 bevethető és 7 műszakilag kiesett Panzerkampfwagen V-tel St. Pierre-ben tartózkodott. 12 óra körül Jürgensen SS-Sturmabführer a századot 7 Panzerkampfwagen V-tel új állásba vezette Buissonnál, mintegy 6 km-re Gaillontól délre.

Az ellenségről megállapították, hogy előrenyomulóban van délről észak felé a Szajna mentén, és la Chapelle-től Gaillon irányában.

A század 1,5 km szélességben biztosított dél és délkelet felé, St. Pierre irányában, azzal a feladattal, hogy az ellenséget itt tartóztassuk fel, kössük le, és az állást csak parancsra hagyjuk el. A nap és az éjszaka különös esemény nélkül telt. A század ellenséggel nem találkozott.

Eredmény: nincs

Veszteség: nincs

Végleges veszteség harckocsiban: nincs

Egyéb veszteség: nincs

Pohl

hadnagy és megbízott századparancsnok

Harcok Touques és a Szajna között, 1944. augusztus 22–29.

1944. augusztus 22.

12/I. SS-páncélososztály:

17. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncélosadosztály
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Helyben, 1944. szept. 19.

Harctudósítás 1944. VIII. 22-ről

A század a „Jürgensen” harccsoportnak volt alárendelve és 7 Panzerkampfwagen V-tel le Buissonnál¹⁴² biztosított azzal a feladattal, hogy tartóztassa fel az ellenséget, kösse le és állását csak parancsra hagyja el.

Az ellenségről megállapították, hogy előrenyomulóban van délről észak felé, Gaillon irányában. 9 óra körül egy ellenséges¹⁴³ páncélos-felderítő [osztag] közelítette meg a századot. Jól vezetett tüzellel itt 3 ellenséges harckocsit lőttünk ki és a többi elfordulásra kényeszerítettük. Nagyjából egy óra múlva ismét 6 ellenséges harckocsi közeledett, amelyből ötöt lövéssel felgyújtottunk, a hatodik pedig mozgásképtelenül állva maradt. E vereség miatt az ellenség páncéltörő ágyúkat húzott az erdőszélre és egyenként módszeres tűz alá vette harckocsijainkat. Ehhez járult még mintegy 30 vadászbombázó, amelyek egymást váltva támadták a saját páncélosainkat. Ez idő alatt állásunk heves tüzérségi tűz alatt állt, amelyek következtében egy harckocsit kilőttek és egy másikat pedig mozgásképtelenné tettek.

¹⁴² Ilyen nevű település Gaillon körzetében nincs.

¹⁴³ Az amerikai 5. páncélosadosztály egy harccsoportja.

14 óra tájban kelet felől ellenséges harckocsikat észleltünk, amely később egy erős páncélozott köteléknek bizonyult. Az ellenség itt 70 harckocsival, 50 lövészpáncélossal és 100, gyalogsággal megrakott tehergépkocsival átkarolva támadott nyugat és északnyugat felé. A század ez alatt szakadatlan ellenséges tüzéségi és csatarepülő-tűzben állt.

A század 14 óra 30 perckor erősítésként még egy Panzerkampfwagen V-öt kapott.

A legnehezebb feltételek ellenére rövid időn belül 8 ellenséges harckocsit, 5 lövészpáncélost és 2 tehergépkocsit lőttünk ki. Az ellenség itt a legsúlyosabb véres veszteséget szenvedte el. Az ellenséges harckocsik, tüzéség, páncéltörő ágyúk és vadászbombázók tüze 3 saját [harc]kocsit kilőtt és egy harckocsit mozgásképtelenné tett.

A század már csak 2 bevethető harckocsiból állt, amelyek viszont már nem tudták magukat tartani, mivel minden oldalról lőtték őket, és a bekerítésük veszélye fenyegetett. A támogatásul bevetett gyalogság már visszavonult, így a további kitartás nem volt többé lehetséges.

Este a század 2 újonnan odairányított Panzerkampfwagen V-tel új állást létesített Heudebouville-től délnyugatra.

Eredmény: 16 harckocsi, 5 lövészpáncélos, 2 tehergépkocsi, mintegy 50 halott

Veszteség: egy halott, 8 sebesült

Végleges veszteség harckocsikban: 6

Egyéb veszteség: 1 Panzerkampfwagen V

Pohl

hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. augusztus 23.

12./I. SS-páncélososztály:

18. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncéloshadosztály

Helyben, 1944. szept. 19.

12. SS-páncélosezred/4. [század]

Harcudósítás 1944. VIII. 23-ról

A század előző este 4 bevethető Panzerkampfwagen V-tel biztosító [állást] létesített Heudebouville-től délnyugatra. A nap folyamán a század erősítésként 2 további Panzerkampfwagen V-öt kapott; így 2 km szélességben már 6 harckocsival biztosította a szakaszt. A század előtt mintegy 300 m-re egy utászalakulat¹⁴⁴ ment állásba.

Az ellenség birtokba szándékozta venni azt a magaslatot és útvillát, amelyet a század biztosított. Az ellenség helyzete ismeretlen volt.

A nap az ellenséges tüzéség néhány rövid tűzrajtaütését leszámítva nyugodtan telt. 20 óra 30 perc körül egy futár érkezett futva az utászoktól, és jelentette, hogy az ellenség harckocsikkal támad. Röviddel ezután az ellenség már le is rohanta az utászokat és mintegy 10 páncélosa a magaslaton állt. A sötétség és az eső ellenére a századnak sikerült 4 ellenséges harckocsit kilőni és a támadást visszaverni. Az ellenség ezen a helyen nem ismételte meg többet a támadást. Éjjel körül egy futár kézbesítette az osztály parancsát a visszavonulásra és a Vironvay-tól délnyugatra való állásba menetelre, amely még ezen az éjszakán megtörtént.

Eredmény: 4 harckocsi

Veszteség: nincs

Végleges veszteség harckocsikban: 1

Egyéb veszteség: nincs

Pohl

hadnagy és megbízott századparancsnok

¹⁴⁴ Valószínűleg a 12. SS-páncélos-utászzászlóalj részei.

1944. augusztus 24.

12/I. SS-páncélososztály:

19. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend” SS-páncélososztály

Helyben, 1944. szept. 19.

12. SS-páncélosezred/4. [század]

Harctudósítás 1944. VIII. 24-ről

A század 4 bevethető harckocsival a parancs szerint állást létesített Vironvay-től délnyugatra. A századnak a Wehrmacht 2 Panzerkampfwagen V-ét és 2 Panzerkampfwagen IV-ét rendelték alá, amelyek ugyancsak állásban voltak.

Az ellenség nappal a korábban feladott Heudebouville települést szállta meg, és lassan tovább tapogatózott.

A nap nyugalmasan és ellenséges támadás nélkül telt. Egy [harc]kocsink saját aknára futott és ezt követően egy ellenséges páncéltörő ágyú kilőtte.

22 óra körül parancsot adtak a visszavonulásra és a Szajrán való átkelésre, amely különös esemény nélkül zajlott le.

Eredmény: nincs¹⁴⁵

Veszteség: 1 sebesült

Végleges veszteség Panzerkampfwagen V: 1

[Egyéb] veszteség: nincs

Pohl

hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. augusztus 25.

12/I. SS-páncélososztály:

[Nincs bejegyzés.]

1944. augusztus 29.

12/I. SS-páncélososztály:

12. „Hitlerjugend” SS-páncélososztály

Helyben, '44. 09. 10.

12/I. SS-páncélososztály

A „Berlin” páncéloscsoport harctudósítása a 25. [SS-] páncélgránátos-ezred „Milius” harccsoportja keretében

Az ezredhez '44. 08. 29-én újonnan irányított 7 Panzer V-öt aznap hiányos kezelőszemélyzettel alárendelték nekem az ezred körletében, Vervins-ben és azonnal bevetésre kellett kerülniük. A bevetetőség helyreállítása érdekében az 1. századból hét irányzólovészt, öt töltőlovészt és három rádióst kellett elvonnom.

'44. 08. 29-én 19 óra körül jelentkeztem eligazításra Milius Obersturmbannführer¹⁴⁶ parancsnoknál. A páncélosokat felosztották úgy, hogy 3 [harc]kocsit a 26/III. [SS-páncélgránátos-zászlóalj]hoz rendeltek, a fennmaradó 4 [harc]kocsit a 25/I. [SS-páncélgránátos-zászlóalj] sávjában Montcornet-ben és körülötte lévő útvillák biztosítására vetették be. Ezzel

¹⁴⁵ A német 5. páncéloshadserég hadinaplója szerint a „Mohnke” SS-harccsoport 1944. augusztus 20–24. között összesen 46 Sherman és egy Churchill harckocsit, 10 Universal-Carrier páncélozott szállító járművet és három páncéltörő ágyút semmisített meg. Ebből a harccsoportnak alárendelt 12/4. SS-páncélososztály Pantherei 1944. augusztus 20–23. között 36 szövetséges páncélost lőtte ki.

¹⁴⁶ Karl-Heinz Milius SS-Obersturmbannführer a 25/III. SS-páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka volt, de ez idő szerint ő vezette a 25. SS-páncélgránátos-ezredre alapozott harccsoportot is.

szemben a [harc]kocsiknak a 26/III. [SS-páncélgránátos-zászlóalj]nál a Rozoy körüli utakat kellett biztosítaniuk. 08. 29-én az ellenségnek az egész szakaszon nem volt még jele.

Ellenséges jelenlét a rozoy-i szakaszon először csupán 08. 30-án a déli órákban. Az ellenség harcokocsikkal és lövészpáncélosokkal dél felől a biztosítók felé tapogatózik. A későbbi órákban ellenséges jelenlét a jobboldali szakaszon is Montcornet-nál, ahol harcokocsi-ékek Laon felől érkezve Montcornet felé nyomulnak, hogy elérjék Hirson-t.

Az ellenség éjszaka Montcornet-ban erősítést és tüzéséget vont előre. A harccsoportparancsnok parancsa értelmében a késő éjszakai órákban új biztosító állást létesítettünk a kedvező terepen a M[ontcornet]-től északra lévő magaslatokon. A harcokocsik, mint beavatkozási tartalék, emögött középen állnak készen. 08. 30-án a délelőtti órákban előzetes tüzéségi előkészítés után megindult az előretörés Montcornet-től keletre, Magny [-la Campagne] felé. Az azonnal idevont páncélosok a hullámos és patakkal átszelt terepen feltartóztatták az előretörést és fedezték a gránátosok visszavonulását. Itt egy Shermant és egy lövészpáncélost kilőttünk. Saját veszteség még a vadászbombázó-támadások ellenére sem volt. Egy harcokocsi futóművét bombarepsz rongálta meg.

A hadosztály parancsára a harccsoport erősödő nyomás mellett visszavonult az újonnan előkészített felfogó állásba Plomionnál, a [La] Brune folyó szakaszán. A páncélosokat itt is a részben felrobbantott, részben csak lezárt Brune-átkelő biztosítására vetették be. A harcokocsiknak sikerült megakadályozni a Brune gyors megközelítését és az azon való átkelést. Ám már az éjszaka folyamán jött a hadosztály parancsa a Buire – Hirson dél általános vonalig való visszavonulásra, mivel a harccsoportot a jobb arcvonalszakaszon, a fedezetlen szárnyon keresztül Vervins-en át megerősítették.

- ¹⁴⁴ 09. 01-jén a reggeli órákban a páncéloscsoport minden eleme elérte az újonnan meghatározott körzetet. Azonnal biztosítást létesítettünk, mivel az ellenség már az éjszakai visszavonulás során is erősen utánunk nyomult. Egy harcokocsi biztosította a Vervins – Hirson főutat. Két másik [harc]kocsi a Buire-től délkeletre lévő nyílt terepet biztosította, egy további [harc]kocsi La Hérie-ben a híd előtt állt, hogy lezárja az átkelőt, amit robbanóanyag hiányában nem lehetett felrobbantani.

Ez idő alatt az „Olboeter” csoportnál¹⁴⁷ egy Panzerkampfwagen IV-et, amelyet 08. 30-án rendeltek nekem alá, valamint egy Panzerkampfwagen V-öt már kilöttek. A Panzerkampfwagen IV-et kedvező állásból, 25 m-ről lötték ki, miután ez 3 Shermant 50 m-re engedett közel magához, és a döntő pillanatban a lövege töltésénél akadály lépett fel. A Panzerkampfwagen V-öt jelentős fölényben lévő erővel (harcokocsikkal és lövészpáncélosokkal) vívott ütközetben lötték ki, miután 2 Shermant maga is kilőtt. Mindkét kezelőszemélyzetet kimenekítették, egy halott (a Panzerkampfwagen IV rádiója) hátrahagyásával. Az ellenséget, amely a délutáni órákban már benyomult Origny [en-Thiérrache]-ba is, ellenlökéssel itt visszavetettük. Mivel a baloldali szakaszon az átkarolás veszélye fenyegetett, 2 Panzerkampfwagen V-nek Blank Untersturmführer vezetése alatt át kellett vennie a nyílt balszárny biztosítását Hirson keleti kijáratánál.

Egy újabb átkarolás és bekerítés elkerülése végett parancs érkezett, hogy létesítsünk új állásokat Trélon körzetében. Ezeket azonban még azon az éjszakán tovább helyeztük hátrafelé, Beaumont déli körzetébe. Ezzel a paraccsal a páncéloscsoportot a „Siebken” harccsoportnak¹⁴⁸ rendelték alá, amely Liessies-nél, a Helpe folyónál készített elő felvételi állásokat. Jelentéstétel után még az éjszaka bevezettek az állásba a 26/II. [SS-páncélgránátos-zászlóalj] parancsnokánál és én magam hajnalban bevezethettem a páncélosokat állásaikba. Most két [harc]kocsi a dél és nyugat felől Liessies-be érkező utakat biztosította, a három fennmaradó [harc]kocsi, amely a harccsoport készenléti tartaléka volt és nyugat felé, Avesnelles irányából biztosított, Felleries-nél a harcálláspont közelében maradt.

Az ellenséget nem sikerült a nyitott jobbszárnyon feltartóztatni, így újabb átkarolás jött létre, amelyben a 26/5. [SS-páncélgránátos-század]-ot egy nekem alárendelt Tiger harcokocsival

¹⁴⁷ A 26/III. SS-páncélgránátos-zászlóaljra alapozott harccsoport.

¹⁴⁸ Bernhard Siebken SS-Sturmbannführer a 26/II. SS-páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka volt.

együtt az ellenség bekerítette. Mivel az ellenség nyomása Felléries felé egyre erősebb lett, és fennállt a veszélye, hogy a 26/6. és 8. [SS-páncélgránátos-század]-ot is bekerítik, bevetttem a tartalék harckocsikat, hogy a századok visszavonulását fedezzék. Az éjszaka folyamán a századhoz két Panzerkampfwagen V-öt irányítottak a karbantartó osztagtól. Ezekben a harcokban 4 Sherman lőttünk ki, míg két saját Panzerkampfwagen V lövés miatt kiesett.

A végrehajtott visszavonulás után a harccsoportot visszavonták a 25. [SS-páncélgránátos-] ezred által előkészített állásokba, Phillippeville-től délre. Egy Panzerkampfwagen V-öt (Blank Untersturmführerét) sebességváltó-hiba miatt műhelybe kellett [vinni], úgy hogy már csak egy harckocsi volt bevethető. A „Olboeter” harccsoportnál maradt utolsó harckocsit, mivel ellenséges tüztől futómű- és a motortalálát következtében mozgásképtelenné vált, az elvontatására tett kísérletkor a Mons – Beaumont úton fel kellett robbantani, különben az utánunk nyomuló ellenség kezébe került volna.

- '44. 09. 04-én 14 óra körül érkezett az újabb visszavonulási parancs Phillippeville felé. A harmadik tüzelőállásba való behajtáskor, amikor az ellenség a településre három oldalról felzárkózott, Voigt Unterscharführer páncélosának előtéthajtása és sebességváltója meghibásodott, így mozgásképtelenné vált. Az ellenség azonnali közeledésekor a [harc]kocsit Milius Obersturmbannführer parancsára fel kellett robbantani. Ezután következett az azonnali parancs a Maas-ön át való visszavonulásra, mivel a 26/II. [SS-páncélgránátos-zászlóalj] és a 26/I. [SS-páncélgránátos-zászlóalj] részei már bekerítésben voltak. E harcok során [összesen] 7 saját végleges veszteség mellett 10 Sherman és egy lövész-páncélost lőttünk ki.

Berlin

SS-Hauptsturmführer

A 12/I. SS-páncélososztály teljesítménye Normandiában

A 12. SS-páncélosezred a normandiai harcokat 87 Panzer IV és 66 Panther harckocsival, valamint 12 Flak-Panzer 38(t) légvédelmi páncélossal, illetve három Panzer IV alvázra épített önjáró 2 cm-es négycsövű légvédelmi gépágyúval kezdte meg. A harcok időszakában pótlásként kapott további 17 Panzer IV-et és 35 Panthert. Így az ezred állományában 1944. június 6. és augusztus 31. között 104 Panzer IV és 101 Panther, összesen 205 harckocsi fordult meg.

A fennmaradt dokumentumokban az alakulatnak, sajnos, korabeli, összesített, saját veszteségjelentése nem maradt fenn. A két osztály saját iratanyagából 65 Panther és 59 Panzer IV harckocsi végleges veszteség állapítható meg. A 12. SS-páncélosezred valódi végleges páncélos-vesztesége minden bizonnyal ennél is jelentősebb volt. 1944. szeptember 4-én a hadosztály parancsot kapott minden megmaradt – akár bevethető, akár 14 napon belül kijavítható – harckocsijának és vadászpáncélosának átadására más német alakulatoknak. Így az ezredet végül a harcokból kimenekített néhány páncélosától is megszabadították.

A 12. SS-páncélosezred normandiai páncélos-veszteségeinek zöme harci veszteség volt. A kezelők általi önmegsemmisítésre mindössze nyolc Panther és egy Panzer IV esetében van írásos bizonyíték. A harc közben elszenvedett veszteségek zömét a szövetséges páncéltörő ágyúk (köztük az önjáró páncéltörő ágyúnak minősülő páncélvadászok) és a tábori tüzéség lövegei okozták. Ezután következik a szövetséges harckocsik részaránya. A szövetségesek szinte zavartalan légi uralma ellenére a 12. SS-páncélos-hadosztály esetében mindössze három Panther és egy Flak-Panzer 38(t) esetében valószínű, hogy szövetséges légitámadás (vadászbombázó-repülőgép) végezhetett velük.¹⁴⁹ Ehhez bizonyára hozzájárult a 12. SS-páncélosezred hatásos csapatlégvédelme is. Ugyanis az alakulat három légvédelmi szakaszának 2 cm-es önjáró gépágyúai a normandiai harcok alatt összesen 15 szövetséges repülőgépet lőttek le dokumentálhatóan.

A 12. SS-páncélosezred 1944. október elején, utólag összesítette a két osztály harckocsijai által Normandiában kilőtt szövetséges páncélozott harcjárművek¹⁵⁰ számát. Ez alapján az ezred a harcokban összesen 690 ilyen járművet lőtt ki, amelyből 601 harckocsi vagy páncélvadász volt. A két páncélososztály saját hadinaplója alapján azonban a Pantherek által 211, a Panzer IV-esek által pedig 183 (összesen 394) szövetséges páncélos kilövése látszik bizonyítottnak. A több mint 200 darabos különbség abból adódhat, hogy 1944 októberében már azokat a kilövéseket is az ezrednek tulajdoníthatták, amelyeket egyébként az ezrednek átmenetileg alárendelt többi német alakulat erői (például a 101. SS-nehézpáncélos-osztály Tigerei, a 3/1. páncélosszázad Pantherei, vagy éppen a 12/1. SS-páncélvadász-század Jagdpanzer IV-esei) küzdöttek le.

¹⁴⁹ A britek által 1944. június 6. és augusztus 7. között Normandiában megvizsgált 110 kezükre jutott német páncélos közül csak 10-et tett harcképtelenné repülőgép (hetet rakétalövedékkel, hármát gépágyú-tűzzel). Az 1944. augusztus 8-31. között végrehajtott elemzéskor újabb 223 zsákmányolt német páncélosból ismét csak 10-et intéztek el biztosan repülőgépek (hetet rakétalövedékkel, egyet gépágyútűzzel és kettőt bombával). Vö. *Thomas L. Jentz*: Die deutsche Panzertruppe. Band 2. Wölfersheim-Berstadt, 1999. (a továbbiakban: *Jentz* 1999.) 189., 193. o. Ezek alapján megállapítható, hogy a brit-kanadai szektorban a szövetséges repülőgépek a német páncélos-veszteségeknek alig hat százalékát okozták.

¹⁵⁰ Páncélozott harcjárműként jelentették a harckocsikat, páncélvadászokat, önjáró lövegeket, felderítő páncélgépkocsikat és a páncélozott szállító harcjárműveket.

A német páncélos csapatok főszemlélője által kiadott folyóirat, a „Nachrichtenblatt der Panzertruppe” 1944. augusztusi számában így összegezték a normandiai páncélos harcászati tapasztalatait:

„[...]”

III. Harc

1. A terep a páncélosoknak nem kedvez, ezért a páncélosok egyébként olyan eredményes összpontosított bevetésétől el kell térni. Ezért vedd be a páncélosokat páncélva-dász-kommandókként vagy úgynevezett páncélos-osztagokként!

2. Ezek a páncélos-osztagok kevés páncélosból állnak és közvetlenül a frontvonal mögött található. Feladatuk az azonnali ellenlökés és az áttört ellenséges páncélosok megsemmisítése.

3. A páncélos-osztagoknak szorosan együtt kell működniük a páncélgránátosokkal és gránátosokkal, és ezek igazítsák el őket!

4. A megvalósult szellős harcrend az ellenséget megfosztja a levegőből való megfigyelés lehetőségétől. A járművek felismerhetetlenségig való álcázása óvja őket a levegőből való támadástól. A [harckocsi]parancsnokok és irányzólovászok előre megállapítják a célokat, és távolságvázlatokat készítenek.

5. A váltóállásokat előre elő kell készíteni a páncélosok számára úgy, hogy ezek akár lejtő mögötti állásokként is szolgálhassanak (fedezéket nyújtó védőállásként, amelyből az ellenség kis harctávolságból rajtaütésszerűen leküzdhető). Ezekből a lejtő mögötti állásokból az áttört ellenséges páncélosokat hatatosan oldalba is lehessen támadni.

6. Az ellenség közelharcra és oldaltámadásra való érzékenysége egy gyors ellenlökéssel kihasználható, közvetlenül a főharcvonal menti tüzéségi tűz beszüntetése után.

7. Az ellenlökés megkezdése után a gránátosok védik a páncélosok szárnyait és közvetlenül velük együtt harcolnak.

Összefoglalás:

Minden csapatrészt számára a legszigorúbb parancs a terep kihasználása, a rejtés, a beásás, a rádió- és távbeszélő forgalmazás biztonsági előírásainak szigorú betartása. A polgári személyeket folyamatosan meg kell akadályozni abban, hogy az ellenséget informálják.

A következő, már korábban megszerzett tapasztalatok megerősítést nyertek:

1. A saját páncélos-kezelők harci szelleme és kiképzése az ellenséges páncélosok felett áll. Az ellenség fölénye csupán páncélosai mennyiségén alapul.

2. A brit gyalogság harci szelleme rossz. Emiatt eddig csak nagyon ritkán mutatkoztak brit páncélromboló osztagok.

3. Vastag páncélzatuk ellenére a Tigerek, az ellenséges légi fölény, a pontcélokra is jól vezetett tüzéségi tűz és a 9,2 cm-es légvédelmi/páncéltörő ágyú miatt arra kényszerülnek, hogy a könnyűharckocsi-századoknak előírt harcászati szabályokat kövessék (álcázás, terep kihasználása, rejtett állások!)”¹⁵¹

¹⁵¹ Idézi: Jentz 1999. 189–190. o.

A nehéz normandiai terep és a szövetséges légi uralom miatt a 12. SS-páncéloszredet (akárcsak a legtöbb itt harcoló német páncéloszredet) ezred-kötelékben nem vetették be. Ugyanezen okok miatt a keleti arcvonalon kiválóan bevált (páncélososztályból, lövészpáncélosokkal felszerelt páncélgránátos-zászlóaljából, önjáró páncélos tüzérosztályból és lövészpáncélosokon mozgó páncélos-utászszázadból álló) páncélozott harcsoportok alkalmazása sem vezetett eredményre. Ezért a németek viszonylag gyorsan fel is hagytak vele.

A harckocsikat ezután (főleg század-kötelékben) a páncélgránátos-zászlóaljak támogatására vetették be. Így az SS-harckocsik legtöbbször mozgó páncélelhárító tartalékként keveredtek tűzharcba a támadó szövetséges harckocsikkal és páncélvadászokkal.

Jürgensen SS-Sturmabführer, aki a 12/I. SS-páncélososztály normandiai harcokban való vezetéséért 1944. október 16-án megkapta a német Vaskereszt lovagkeresztjét (az osztály egyetlen katonájaként), 1944. augusztus elején az alábbi jelentést készítette osztálya Panther harckocsijainak addigi harci tapasztalatairól:¹⁵²

„A 12/I. SS- (Panther) osztály az invázió 3. napja óta bevetésen van. Egész idő alatt egyre inkább megmutatkozott, hogy a páncélos harc Normandiában a bozótos és átszel-delt terepen teljesen más, mint nyílt terepen, vagy ahogy a páncélosok bevetésének egyáltalán végbe kell mennie. Normandia bozótos területén különösen a támadás kedvezőtlen. Az osztályszintű támadás a bozótos terep miatt nagyon nehéz, ha végrehajtása egyáltalában nem teljességgel lehetetlen. A rohamlövég-szerű, csoportos bevetés a legelőnyösebb alkalmazás, szoros együttműködésben a páncélgránátosokkal. Ehhez jó együttműködés és legalább a páncélgránátosok tisztjeinek és altisztjeinek jó páncélos-szakismerete szükséges. Minden eddigi tapasztalat egyre inkább azt mutatta, hogy a gránátosok a páncélosok harcát nem értik meg. Egyszer lehetetlent kívánnak, máskor meg az előnyös alkalmazási lehetőségeket (tüzelőállásokat) sem használják ki.

A tűzérsséggel való együttműködés kiváltképpen gyatra. Az egész alkalmazás alatt egyetlen egyszer sem valósult meg valamelyest is tűrhető együttműködés. Az okok első-sorban: a lassú, nem eléggé mozgékony, és mindenképp előtt a nem elegendő, vagy meglé-vő, de nem helyesen kezelt hirodóanyag. A korlátozott célú támadások újra és újra veszteségterhesen meghiúsultak, mert a tűzérsség egyáltalán nem, vagy csak túl későn volt tűzkész és akkor is csak csepegtetve, szórványos tüzet lött.

Mindkét oldalnak rendelkeznie kell a fegyverek és működésük ismeretével és megérteniük azt. Minden esetben szükséges az alapos előkészítés. Inkább egy félórával később megindulni, alapos előkészítés (a gránátosok és a tűzérsség harcának megbeszélése vagy eligazítása) után, mint felkészületlenül és csepegtetve támadni.

Az előnyök, amelyekkel a Panzer V (Panther) lövege vagy optikája révén rendelkezik, az inváziós arcvonal bozótos terepén a rövid lőtávolság és a kis látótávolság miatt nem érvényesülnek. Az ellenséges páncéltörő ágyúk és a harckocsik, amelyek a bozótosban és mélyedésekben, a települések szélén jól álcázva állnak, legtöbbször egyáltalán nem, vagy csak túl későn, igen kis távolságból észlelhetők: ezáltal az ellenséges páncéltörő ágyúknak és harckocsiknak egész könnyű a Panzer V-öt kilőni és harcképtelenné tenni (páncélosok, páncélgránátosok és a tűzérsség szoros együttműködése).

---

¹⁵² A jelentés a 12/I. SS-páncélososztály hadinaplójának 11. számú melléklete.

A Panzerkampfwagen V tisztán járműtechnikai, fegyverzettechnikai és gépészeti szempontból kiválóan bevált, jóllehet nagyon kevés és elégtelen műszaki kiszolgálást lehetett csak végrehajtani. Igen kedvezőtlenül hat az éjszaka izzó vagy lángoló kipufogó (befedése feltétlenül szükséges).

Az inváziós arcvonalon [vívott] harchoz a jelentős túlerőben lévő ellenséges tüzés és a jelentős ellenséges harcokcsi-alkalmazás miatt előnyösebb a saját páncélosokat elől, a főharcvonalban és közvetlenül amögött, jól álcázva és rejtve bevetni, akár a páncélvadászokat.

Tartalékban álló páncélozott részekkel ellenlökéseket vezetni ismételten nem bizonyult célravezetőnek. Okok: áttekinthetetlen bozótos terep; túlerőben lévő ellenséges tüzés; gyorsan előrevont, leszállásban, bozót és mélyedés mögött, települések szegélyén álló páncéltörő ágyúk és harcokcsik, amelyek az ellenlökést közel engedik, és a páncélozott részeket közvetlen közélről lövik ki.

Az ellenséges harcokcsik harcmódja: a nyílt terep elkerülése, völgyeken, mélyedéseken, szurdokokon keresztül settenkedés; álcázott, jó tüzelőállások a települések szélén, a bozótban, lejtők mögött és a szárnyakon; tüzelés távolra, a köd jelentős alkalmazása.”

A 12. SS-páncélos ezred esetében mind a Panther, mind pedig a Panzer IV harcokcsikkal felszerelt osztályok saját végleges páncélos-veszteségüknél három és félszer több szövetséges páncélos kilövését jelentették. Ezeket a veszteségeket a brit, kanadai és lengyel alakulatok hadinaplói döntő többségükben megerősítik. Ha egy kis ráhagyással igyekszünk pontos képet kapni az ezred harci hatékonyságáról a szövetséges csapatok nagyobb normandiai hadműveletei alatt, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy átlagosan minden véglegesen elveszített saját páncélosára (típustól függetlenül) átlagosan három szövetséges harcokcsi vagy páncélvadász jutott. Ez az arány azonban az egyes szövetséges hadműveletek alatt ettől az átlagos értéktől jelentősen eltérhetett.¹⁵³

Egy szövetséges elemzés szerint a német irányzólovészeknek átlagosan 1,63 páncélgránát-találat kellett ahhoz, hogy egy szövetséges Sherman harcokcsi kilőjenek. A szövetségeseknek ugyanakkor ehhez egy Panther esetében 2,55 találat kellett, egy Tiggerrel való összecsapás során pedig átlagosan 4,2. Egy másik jelentés szerint, ha egy Sherman vagy Cromwell harcokcsit a páncéltörésre alkalmas német ágyúk 500 yardról (kb. 457 méterről), vagy ennél közelebből vettek tűz alá, akkor a szövetséges páncélosok túlélési esélye minden hatodik másodpercben a felére csökkent.¹⁵⁴

A Sherman harcokcsik megsemmisülési aránya valóban igen magas volt. Egy brit vizsgálat megállapította, hogy 45 darab – 1944. június 6. és július 10. között kilőtt – Sherman harcokcsijukból 37 égett ki (ebből 33 harcjármű páncélgránát-találat következtében). A brit 29. és 8. páncélosdandár együttesen elveszített 166 ilyen páncélosából 94 égett ki. Egy amerikai vizsgálat szerint a közvetlen irányzású ágyútűzzel kilőtt Sherman harcokcsijaik 65 százaléka ugyancsak a tűz martalékává vált.¹⁵⁵

---

¹⁵³ Lásd ehhez a 6. sz. táblázatot!

¹⁵⁴ John Buckley: *British Armour in the Normandy Campaign*. London–New York, 2004. (a továbbiakban: Buckley 2004.) 107. o.

¹⁵⁵ Uo. 127. o.

Érdekes módon a nehezen belátható – és ezért a páncélromboló harcéljárásoknak különösen kedvező – normandiai terep ellenére a németek a szövetséges páncélos-veszteségnek mindössze 15 százalékát okozták közelharcban. Ezen belül a Panzerfaust és Panzerschreck által kilőtt szövetséges páncélosok aránya pedig a teljes veszteség alig hat százaléka volt. Ugyanakkor a normandiai szövetséges páncélos-veszteség mintegy felét német harckocsik, rohamlővegek és vadászpáncélosok okozták.¹⁵⁶

Ez alól a 12. SS-páncélosadosztály harckocsijai és vadászpáncélosai sem voltak kivételek, amelyek együttesen mintegy 500 szövetséges páncélost lőttek ki az 1944. évi normandiai harcokban.

E tény azonban nem változtat azon, hogy a 12. SS-páncélosadosztályt – Panther harckocsikkal felszerelt páncélososztályával együtt – a szövetséges csapatok sok más német seregesthez hasonlóan legyőzték Normandiában, és szinte teljesen szétverték.

---

¹⁵⁶ Buckley 2004. 123. o.

MELLÉKLETEK

I. sz. táblázat
A 12. SS-páncélosezred harcckocsi-állománya¹⁵⁷

Időpont	Bevet- hető Panther	Két héten belül ja- vitható Panther	Két héten túl javít- ható Panther	Összesen	Bevethető Panzer IV	Két héten belül ja- vitható Panzer IV	Két héten túl javít- ható Panzer IV	Összesen
1944. 06. 01.	48	2	6	56 ¹⁵⁸	91	7	–	98
1944. 06. 16.	38			38	52			52
1944. 06. 17.	38			38	46			46
1944. 06. 18.	33			33	45			45
1944. 06. 20.	42			42	59			59
1944. 06. 22.	42			42	59			59
1944. 06. 23.	43			43	55			55
1944. 06. 24.	44			44	58			58
1944. 06. 26.	37 ¹⁵⁹	27		64	60	12		72
1944. 06. 27.	24	16		40	32	22		54
1944. 07. 02.	24			24	32			
1944. 07. 04.	24			24	37			
1944. 07. 05.	28	30		58	30	24		54
1944. 07. 06.	28	10		38	32			32
1944. 07. 07.	39			39	40			40
1944. 07. 09.	18	24	5	47	10	27	5	42
1944. 07. 10.	18	24		42	19			19
1944. 07. 11. ¹⁶⁰	18	24		42	19	27		46
1944. 07. 16.	18			18	21			21
1944. 07. 23.	21			21	37			37
1944. 07. 24.	21			21	37			37
1944. 07. 25.	21			21	37			37

¹⁵⁷ Zetterling 2000. 360–361. o.

¹⁵⁸ Az osztálynak 1944. április 20-án 26 Panthere volt, május 31-ig további 30 ilyen harcckocsi érkezett be. Lásd ehhez Vojenský Historický Archiv, Praha (Hadtörténelmi Levéltár, Prága) Tätigkeitsbericht des SS-Panzer-Regiments 12, I. Januar–4. Juni 1944, valamint Nevenkin 2008. 905. o. 1944. június 10-ig beérkezett további 10 Panther harcckocsi is.

¹⁵⁹ Aznap este már csak 17 Panther maradt bevethető állapotban. Meyer 1999. 198. o.

¹⁶⁰ Meyer 1999. 270. o.

<i>Időpont</i>	<i>Bevethe- tő Panther</i>	<i>Két héten belül ja- vitható Panther</i>	<i>Két héten túl javit- ható Panther</i>	<i>Összesen</i>	<i>Bevethető Panzer IV</i>	<i>Két héten belül ja- vitható Panzer IV</i>	<i>Két héten túl javit- ható Panzer IV</i>	<i>Összesen</i>
1944. 07. 27.	22			22	39			39
1944. 07. 28.	22	11		33	39	12		51
1944. 07. 29.	22	11		33	39	12		51
1944. 07. 30.	22	11		33	39	12		51
1944. 08. 01. ¹⁶¹	22	15		37	39	15		54
1944. 08. 05.	9			9	37			37
1944. 08. 06.	9			9	37			37
1944. 08. 09.	5			5	10			10
1944. 08. 10.	9			9	18			18
1944. 08. 11.	7			7	17			17

2. sz. táblázat
A német 12/I. SS-páncélososztály Pantherei által kilőtt szövetséges harckocsik

<i>Időpont</i>	<i>1. század</i>	<i>2. század</i>	<i>3. század</i>	<i>4. század</i>	<i>Összesen</i>
1944. 06. 08.	–	–	–	1	1
1944. 06. 09.	–	3	1	1	5
1944. 06. 10.	–	1	1	–	2
1944. 06. 11.	1	1	–	16 ¹⁶²	18
1944. 06. 15.	–	1	–	–	1
1944. 06. 25.	–	1	–	–	1
1944. 06. 26.	Nincs század szintű bontás				7
1944. 06. 27.	Nincs század szintű bontás				28 ¹⁶³
1944. 06. 28.	–	–	–	6	6
1944. 06. 29.	2	1	–	3	7 ¹⁶⁴
1944. 06. 30.	–	1	–	3	4
1944. 07. 04.	8	4	–	–	12
1944. 07. 05.	5	–	–	1	6
1944. 07. 08.	4	1	27	–	37 ¹⁶⁵

¹⁶¹ Nevenkin 2008. 917. o.

¹⁶² Ebből hármat csak találat ért, de nem égtek ki.

¹⁶³ Ebből legalább kettőt a 2. század és ötöt a 4. század.

¹⁶⁴ Egy további harckocsit az osztálytörzs híradóosztályának páncélosa lőtt ki.

¹⁶⁵ A 37-ből öt szövetséges harckocsit a 12/I. SS-páncélososztály felderítőszakaszának Pantherei semmisített meg.

<i>Időpont</i>	<i>1. század</i>	<i>2. század</i>	<i>3. század</i>	<i>4. század</i>	<i>Összesen</i>
1944. 07. 09.	–	4	–	–	4
1944. 07. 11.	Nincs század szintű bontás				1
1944. 07. 20.	–	1	–	–	1
1944. 07. 22.	–	1	–	–	1
1944. 08. 03.	–	5	–	–	5
1944. 08. 05.	–	4	–	–	4
1944. 08. 07.	–	–	1	–	1
1944. 08. 08.	–	–	3	–	3
1944. 08. 09.	–	–	5	–	5
1944. 08. 14.	–	–	2	–	2
1944. 08. 15.	–	–	3	–	3
1944. 08. 17.	–	–	3	–	3
1944. 08. 20.	–	–	1	12	13
1944. 08. 22.	–	–	–	16	16
1944. 08. 23.	–	–	–	4	4
1944. 08. 30.	1	–	–	–	1
1944. 09. 01.	9	–	–	–	9
Összesen	30	29	47	63	211

3. sz. táblázat
A német 12/I. SS-páncélososztály végleges vesztesége Panther harckocsikban

<i>Időpont</i>	<i>A végleges veszteség oka</i>						<i>Összesen</i>
	<i>Harckocsi</i>	<i>Páncéltörő ágyú</i>	<i>Tüzérség</i>	<i>Vadász-bombázó-repülőgép</i>	<i>Önmegsemmisítés</i>	<i>Ismeretlen</i>	
1944. 06. 07.	–	–	–	1 ¹⁶⁶	–	–	1
1944. 06. 08.	–	3	–	–	–	–	3
1944. 06. 09.	–	6	–	–	–	–	6
1944. 06. 25.	–	1	–	–	–	1	2
1944. 06. 26.	–	2	–	–	–	3	5
1944. 06. 27.	–	–	–	–	–	3	3
1944. 06. 28.	–	–	–	–	–	1	1
1944. 07. 05.	–	1	–	–	–	1	2
1944. 07. 08.	–	5	2	–	–	2	9

¹⁶⁶ Ez nem Panther harckocsi, hanem egy Flak-Panzer 38(t) légvédelmi páncélos volt.

Időpont	A végleges veszteség oka						
	Harcokosi	Páncéltörő ágyú	Tüzérség	Vadász-bombázó-repülőgép	Önmegsemmisítés	Ismeretlen	Összesen
1944. 07. 11.	–	2	1	–	–	–	3
1944. 08. 05.	1	–	–	–	–	–	1
1944. 08. 08.	1	1	–	–	1	–	3
1944. 08. 14.	–	–	–	–	2	1	3
1944. 08. 19.	–	–	–	–	–	1	1
1944. 08. 20.	1	–	–	3	3	–	7
1944. 08. 22.	–	–	2	–	–	4	6
1944. 08. 23.	1	–	–	–	–	–	1
1944. 08. 24.	–	1	–	–	–	–	1
1944. 09. 01.	1	–	–	–	1	4	6
1944. 09. 04.	–	–	–	–	1	–	1
Összesen	5	22	5	4	8	21	65

4. sz. táblázat
A 12/I. SS-páncélososztály élőerő-vesztesége, 1944. 06. 07–10. 31.¹⁶⁷

Elesett			Meghalt			Megsebesült			Eltűnt vagy fogoly			Összesen
Tiszt	Al-tiszt	Le-gény-ség	Tiszt	Al-tiszt	Le-gény-ség	Tiszt	Al-tiszt	Le-gény-ség	Tiszt	Al-tiszt	Le-gény-ség	
11	12	60	–	2	3	16	75	242	3	16	141	581

5. sz. táblázat
A 12. SS-páncélosezred által a harcok alatt átvett harcokosi-pótlás¹⁶⁸

Harcokésztség időpontja	Felszerelt alakulat	Átvett új harcokosi száma
1944. 07. 06.	12/3. SS-páncélosszázad	13 + 1 Panther ¹⁶⁹
1944. 07. 16.	12/7. SS-páncélosszázad	17 Panzer IV
1944. 08. 19.	12/4. SS-páncélosszázad	14 Panther
1944. 08. 29.	12/1. SS-páncélosszázad	7 Panther
Összesen		52 harcokosi

¹⁶⁷ Meyer 1999. 386. o.

¹⁶⁸ Az osztály saját hadinaplója alapján.

¹⁶⁹ Ebből csak 13 Panther volt új, amelyeket már 1944. június 7-én útnak indítottak a 12. SS-páncélosezred részére. A 14. harcokosi valószínűleg a 12/4. SS-páncélosszázad által aznap leadott „használt” páncélos lehetett.

6. sz. táblázat
A 12. SS-páncélososztály páncélosainak hatékonysága
a szövetséges hadműveletek bontásában

Szövetséges hadműveletek	12/I. SS- páncélososztály		12/II. SS- páncélososztály		12. SS- páncélvadásosztály	
	Kilőtt szövetsé- ges pán- célosok	Saját végleges páncélos veszteség	Kilőtt szövetsé- ges pán- célosok	Saját végleges páncélos veszteség	Kilőtt szövetsé- ges pán- célosok	Saját végleges páncélos veszteség
Hídfőharcok (1944. 06. 07–24.)	27	10	68	23	–	–
„Epsom” (1944. 06. 25–30.)	53	11	14	12	–	–
„Charnwood” és „Jupiter” (1944. 07. 08–11.)	42	12	78	8	–	–
„Goodwood” (1944. 07. 18–20.)	1	–	–	–	1	–
„Totalize” (1944. 08. 08–11.)	8	3	24	11	70	4
„Tractable” (1944. 08. 14–16.)	5	3	–	–	23	2
Összesen (1944. 06. 07–08.16.)	136	39	184	54	94	6

FELHÍVÁS

A Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága közzé teszi, hogy a
NEMZETKÖZI HADTÖRTÉNETI BIZOTTSÁG 36. KONFERENCIÁJA

„INSURGENCY AND COUNTERINSURGENCY:
IRREGULAR WARFARE FROM 1800 TO THE PRESENT”

címmel

HOLLANDIÁBAN, AMSZTERDAMBAN

kerül megrendezése

2010. AUGUSZTUS 29 – SZEPTEMBER 3. KÖZÖTT.

OVERARCHING QUESTIONS

(Non-)military methods (methods of combat) developed and put into practice for both carrying out insurgencies and counteracting insurgencies; the effects of these methods.

GENERAL SUB-THEMES

The anatomy of insurgency

– Description and analysis of (aspects of) an insurgency: origin, objective, recruitment, organisation, combat method and course of the action.

How to defeat an insurgency

– Analysis of the methods developed in order to defeat an insurgency; – Intelligence in counterinsurgency; – Resettlement and counterinsurgency; – Special Forces in counterinsurgency; – Air power/helicopters and counterinsurgency.

The role of information and propaganda

– Information operations; – Media and film in insurgency and counterinsurgency.

The development of doctrine

– Critical analysis of doctrine and regulations developed by various countries in order to combat insurgencies in practice; – Concrete results; – Reality or window-dressing?

The biographical approach

– Leaders and commanders in insurgency and counterinsurgency.

Sources and methodology

– Analysis of the sources at the disposal of military historians when studying insurgency and counterinsurgency, and of the way in which those sources may be used.

Jelentkezni

a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságánál,
a Hadtörténeti Intézet titkárságán lehet
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4.)
az angol nyelvű, 20 perces nem haladó előadás
tartalmi összefoglalójával és tudományos életrajzzal.
További információk a www.cihm2010.nl honlapon.

VISSZAEMLEKEZÉSEK

CSAPODY TAMÁS

GÁTFÖLDY EGON EZREDES VISSZAEMLEKEZÉSE

Gátföldy Egon ezredes (vitéz Gátföldy Egon), a Hadtörténeti Könyvtár egykori vezetője (1941–1942), számos katonai szakcikk szerzője, a második világháború alatt 14 hónapig volt a munkaszolgálat felügyeletét ellátó befolyásos vezető. A Honvédelmi Minisztérium Munkaügyi Főcsoportfőnökségén belül működő, Horny Ernő vezérőrnagy által irányított, XI. Csoportfőnökség 43. osztályának volt a vezetője.

Gátföldy Egon itt közölt, összesen 35, számozott oldalas (A/4 méretű) visszaemlékezése egy tervezett előadássorozat leírt anyaga. Gátföldy Egon ugyanis 1946. január 6-án levélben fordult Gobbi Edéhez, aki a második világháború alatt századosi rangban, az I. hadtest parancsnokságán munkaszolgálatos zászlóalj-parancsnok volt. Ebben a kétoldalas levelében Gobbi Edétől, Gobbi Hilda színésznő édesapjától kért személyes találkozást annak érdekében, hogy a munkaszolgálatról tartandó előadássorozatának részleteit megbeszéljék.¹ Nem tudjuk, hogy végül is találkozott-e személyesen a nagy befolyással bíró, tekintélyes Gobbi Edével, megtartotta-e az előadássorozatot vagy egyáltalán tartott-e előadást ebben a témakörben. Az általa „összeállításnak” nevezett anyag azonban megmaradt Gobbi Hilda hagyatékában, ami halála után – az említett levéllel együtt –, a Budapesti Zsidó Múzeum és Levéltárba került.²

A feltehetően 1945 legvégén vagy 1946 legelején, Budapesten kelt, cím nélküli, „összeállítás” három részből áll. A törzsanyagot egy rövid bevezetést is magába foglaló, összesen 31 oldalas visszaemlékezés alkotja a munkaszolgálat szervezeti felépítéséről és működéséről. Ezt követi két, egyenként kétoldalas összeállítás „A munkaszolgálat szervezeti felállítása”³ és „Testi alkalmassági fokok”⁴ címmel.

Gátföldy bevezetőjében maga írja összeállított anyagáról, hogy „csak általános képet adhat,” és hogy „idevágó rendeletek” nem álltak rendelkezésére. Sajnos, látszik az összeállításon, hogy Gátföldy a megírás idejében nem rendelkezett megbízható dokumentumokkal valamint az adatok teljes körével, és hogy alapvetően saját memóriájára támaszkodva írta meg visszaemlékezését. Az összeállítása megírása óta eltelt mintegy 65 év távlatából, a téma azóta történt tudományos feldolgozásai alapján, a szerző számos megállapítása, adatközlése stb. pontatlannak bizonyult. Ennek ellenére forrásértékű az olvasmányosan megírt, itt először közölt összeállítás, amely összességében és a rész kérdések tekintetében is fontos információkkal gazdagítja a munkaszolgálatos irodalmat. Izgalmas és fontos szakmai olvasmány, hogy a munkaszolgálat irányításának egyik fele-

---

¹ Budapesti Zsidó Múzeum és Levéltár (a továbbiakban: BZsML) XX–G 71.48.2.

² BZsML XX–G 71.48.1.

³ BZsML XX–G 71.48.3.

⁴ BZsML XX–G 71.48.4.

lős beosztású vezetője, közvetlenül a második világháborút követő időszakban hogyan látta a munkaszolgálat, a munkaszolgálatosok és saját helyzetét.

A bori munkaszolgálat témájának kutatása közben, a budapesti Zsidó Levéltárban fellett „összeállítást” teljes terjedelemben, a helyesírási szabályok szerint javítva, egységes rövidítéseket alkalmazva és a hiányos részeket pontosan jelezve, de minden egyéb vonatkozásban szövegűen, a gépelt kézirat tagolásának megfelelően közlöm.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani a budapesti Zsidó Levéltár munkatársának, Toronyi Zsuzsa levéltárosnak a kutatásban és a kézirat megtalálásában nyújtott segítségéért.

GÁTFÖLDY EGON

Bevezetés

Előadásom csak általános képet adhat a nagy és szerteágazó tárgykörrel, mégpedig az alábbi okoknál fogva:

1. A Honvédelmi Minisztérium, a Belügyminisztérium, a Honvéd Vezérkar főnöke, a hadtest- és hadosztályparancsnokságok idevágó rendeletei nem állnak rendelkezésemre. Ezeknek felkutatása rendkívül fontos lenne.

2. Magam összesen 14 hónapig voltam olyan beosztásban, ahol a munkaszolgálatos ügyekbe betekintést nyerhettem; akkor is a HM-ben. Ebben a háborúban csak Budapesten teljesítettem szolgálatot.

3. Nincs meg a munkaszolgálatos alakulatok nyilvántartása. Ezt utólag és mondhatni sisyphusi munkával össze lehet állítani, de teljesen megbízható adatokat itt sem lehet elérni, mert egyes alakulatoktól – helyesbítem: nem egy alakulattól egyetlenegy ember sem tért vissza!

4. Nem mulaszthatom el nyomatékosan rámutatni arra a tényre, hogy a határon túl és a hadműveleti területen bevezetett munkasalakulatok felett kizárólag a Honvéd Vezérkar főnöke rendelkezett és a neki alárendelt századokra vonatkozó rendeleteit csak ritkán küldte meg – tudomásul vétel céljából – a honvédelmi miniszternek.

Helyzet 1939. szeptember 1-jén

A második világháború kitorrése idején még csak egy éve telt el annak, hogy Magyarország fegyverkezési egyenjogusultságát visszanyerte.

A fegyveres erő központi vezetése a honvédelmi miniszter, a Honvéd Vezérkar főnöke és a honvédség főparancsnoka kezében volt. Fellállítottak 3 hadseregearcnsnokságot és kilenc hadtestet. A hadtest 3 gyalogdandárból és hadtest közvetlen alakulatokból, a dandár 1–2 gyalogezredből, 1 huszárszázadból és néhány ütegből állott. A csapatok úgy alakultak meg, hogy a meglévő gyalogezredek megikreződtek, vagyis minden meglévő ezred még egy ezredet állított fel, a tüzéruitegekből pedig osztályok lettek. Megalakult még egy lovashadosztály és egy páncélos hadosztály.

A szervezést a HM és Vezérkar főnöke hajtották végre, az anyagi szükségleteket a Honvédelmi Minisztérium biztosította, a fegyelmi hatalom és a kiképzés vezetése, illetve irányítása a honvédség főparancsnokának a hatáskörébe tartozott.

A fegyveres erőt kiegészítették még:

- a.) a légierők,
- b.) a határ vadász alakulatok,
- c.) a folyamórség, amelyből a csajkászrezred és hadihajós alakulatok lettek,
- d.) a levente intézmény, amely a katonai előképzést volt hivatott az ifjúságnak megadni, és
- e.) a lövészegyesületek, Turáni vadászok stb., amelyek célja az utánképzés volt.

A csendőrség a belügyminiszternek tartozott a hatáskörébe, ennek összekötő közegei azonban ott voltak a HM-ben és a Vezérkari Főnökségnél. A csendőrség tábormokai a honvédség tábormokai karához tartoztak, a csendőrség felügyelőjét az államfő rendszerint a honvédség tábormokai közül nevezte ki.

Munkaszolgálat

1939. szeptember 1-jén a honvédségnél még nem voltak munkasalakulatok!

A főiskolások önkéntes munkaszolgálatát tudomásom szerint nem egyedül a HM irányította.

Zsidótörvény és a honvédség

Az 1939. év őszén megjelent zsidótörvény a második világháború kitörésekor a honvédségen belül már érezte a hatását éspedig az alábbiakban, 1940-től kezdve:

a.) a nem kivételezettek nem lehettek tisztek,
b.) a zsidókat nem volt szabad irodákban és raktárakban foglalkoztatni,
c.) egyes bizalmas rendeletek, amelyeket a Honvéd Vezérkar főnöke adott ki, eltiltották a hivatásos tiszti kart a zsidókkal való barátkozástól. (A honvédség főparancsnokának hatásköre 1940. március 1-jén átment a vezérkar főnökének hatáskörébe.)

d.) ennek az lett a következménye, hogy az antiszemitizmus különösen a fiatal tisztikarban sok követőt talált.

Amikor 1940 nyarán Magyarország Románia ellen mozgósított és a keleti határon csapatait felvonultatta, a hadsereg kötelékében még nem voltak külön zsidó kötelékek.

Az Észak-Erdélybe és a Székelyföldre való bevonulás után kezdetét vette a magyar–román határövezet megerősítése. Tudomásom szerint az erősítési munkálatokon már részt vettek úgynevezett különleges, vagy büntetőszázadok. Megállapítandó lenne, hogy ezeket az alakulatokat milyen rendeletek alapján és ki állította fel. Tájékoztatom a Belügyminisztérium megfelelő osztálya megküldte a honvédelmi miniszternek a megbízhatatlanok névjegyzékét, illetőleg átadta azokat valamely, a HM által kijelölt, bevonulási központnak, vagy pótkeretnek, amely aztán felállította a büntetőszázadot.

Hasonlóan az erdélyi bevonuláshoz 1941 áprilisában a [kimaradt egy szó – Cs. T.] sőt még az 1941 nyarán Oroszország ellen megindult támadó hadjárat alatt a honvédség kötelékében nagy számmal harcoltak zsidó tisztek és honvédek is.

A munkaszolgálatos szervezet felállítása

1942-ben a honvédelmi miniszter elrendelte a zsidók sorozását és nyilvántartásba vételét. A bevonulási központoknál a zsold- és illetménykönyvecskékre rávezették a „Zs” bélyegzőt, a tart. tisztek, altisztek, tisztek elvesztették a rendfokozatukat és munkaszolgálatosok lettek, kevés kivétellel (többszöri kardos kintünetés, nagy ezüst vitézségi érem és többszöri sebesülés, ellenforradalomban való részvétel voltak a kivételezetség előfeltételei).

A 18–42 éves munkaszolgálatra alkalmas zsidó férfiakat a közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj, a 42–48 éveseket a bevonulási központok vették állományba és nyilvántartásba. Ilyen közérdekű msz. zalj. volt az alábbi:

- I. Jászberény, pótkerete Budapest, Vilma kir.-né út,
- II. Székesfehérvár,
- III. Kőszeg,
- IV. Mohács,
- V. Hódmezővásárhely,
- VI. Hajdúhadház,
- VII. Miskolc,
- VIII. Kassa,
- IX. Vác,
- X. [üresen hagyott hely – Cs. T.],

- XI. Jolsva,
- XII. Tasnád,
- XIII. Bereck.

Bevonulási központ 49 volt, így Gödöllőn, Monoron, Nagykátán, Aszódon, Jászberényben, Szentendrén, stb.

A fiatalabb évfolyamokból a kmsz. századokat, a 42–48 évesekből a kis. musz. századokat állították fel.

A HM I. csoportfőnökség (Nagyószy vezérőrnagy) és az ennek alárendelt 1/b. (Zachár vk. ezredes), 1/omo. osztály (Dobák vk. ezredes) dolgozták ki a vezérkar főnökével egyetértésben a musz. alakulatok szervezését tárgyaló rendeleteket, az ezekre vonatkozó megbeszélésekbe, illetve értekezletekbe bevonták a társmiszteriumokat is, így a Belügyminisztériumot, Iparügyi Minisztériumot, a Kereskedelmi Minisztériumot (utóbbinak volt egy mozgósítási osztálya), a Földművelésügyi Minisztériumot stb.

Ugyanakkor felállították a közérdekű munkaszolgálat országos felügyelőségét is. A kmof. a HM-nek volt az egyik osztálya és az I. csoportfőnökséghez tartozott.

Általános számvetés szerint a fiatalabb zsidó évfolyamok 5000–5000, az idősebbek 3000–4000 főnyi musz.-t jelentettek, vagyis:

18–20 évesek	3×5000	= 15 000 fő,
22–42 évesek	21×4000	= 84 000 fő,
43–48 évesek	6×4000	= <u>24 000 fő</u>
123 000–125 000 fő		

A fiatalabb kmsz.-okat elvileg három évre, a kis. Musz.-okat három hónapra hívták be.

A zsidó musz. századok felállítását nyomon követte a szerb, ruszin, majd román munkásszázadok megszervezése és felállítása.

A németekkel történt megállapodás értelmében Magyarországnak ebben a háborúban 600 munkásszázaddal kellett részt vennie, vagyis a századok munkaszolgálatos létszámát 210–220 fővel számítva kb. 125 000–130 000 főnyi musz.-t kellett kiállítani.

Látni fogjuk, hogy Magyarország ennél sokkal nagyobb áldozatot hozott!

Musz. alakulatok alkalmazása

1942 tavaszán a magyar hadvezetőség megtette előkészületeit az oroszok elleni támadó hadműveleteken való részvételre.

Felvonultatta Jány vezérezredes parancsnoksága alatt a 2. hadsereget, amely a szombathelyi III., a miskolci VII. és a pécsi IV. hadtestekből állott; felállított ezenkívül úgynevezett megszálló csoportokat Ukrajnában és Galíciában.

A magyar harcoló csoportok 1500–2000 km-re távolodtak el az anyaország határaitól. Az óriási méretű hadtáp és hadművelési terület megszervezése természetszerűleg hatalmas tömegű munkaerő biztosítását tette szükségessé. Hazánkból száz és száz musz.-század indult útba Ukrajnába mérhetetlen szenvedés közepette, hogy az igazi pokolt még csak azután ismerje meg!

Nincsenek adataim sem okmányaim arra, hogy voltak-e 1942-ben és milyen rendelkezések, amelyek a munkaszolgálatos századokkal való bánásmódot és azok alkalmazását szabályozták. Egy bizonyos, hogy a bánásmód és a századokkal szemben felállított követelmények nem voltak egyöntetűek és különböző tényezőktől függtek. Tisztán elméleti alapon leszögezhetjük, hogy ezek a tényezők az alábbiak voltak:

- a.) a hadművelési területen történt-e a bevetés, vagy az anyaországban?
- b.) a hadművelési területen a harcoló csapatok körletében kerültek-e alkalmazásra az arcvonal közelében, vagy hátrább, a hadtápterületen?
- c.) a munka neme (erődítés, fakitermelés, bánya, vasút, útépités, üzem stb.),
- d.) az anyaországban a musz.-ok állandó lakóhelyükön teljesítettek-e szolgálatot, vagy állandó lakhelyüktől távol,
- e.) a századparancsnok,

- f.) a keret,
- g.) a magasabb parancsnokok befolyása miként érvényesült;
- h.) a magasabb parancsnokok és a központ miként gyakorolhatta rendelkezéseinek az ellenőrzését stb.

A keleti arcvonalon bevetett musz.-századok első nagyobb veszteségeiket 1942. augusztus-szeptemberében szenvedték el a Don mellett.

Az 1943. január 12-én megindult és általánosságban Voronyezsi áttörés néven ismert hatalmas orosz támadás nyomán a 2. magyar hadsereg a legsúlyosabb veszteségek közepette megkezdte visszavonulását. A veszteségekben első helyen szerepeltek a musz. századok. Egyes századok teljesen megsemmisültek, sok század 220 főnyi musz.-létszámából csak 10–15 fő maradt meg. A megfagyottak, elesettek eltűntek és fogságba esettek ezreik kívül sok ezer musz. esett áldozatul a kiütéses tífusznak, más ragályoknak és sok esetben az éhhalálnak.

Nem túlzok, ha azt állítom, hogy 1943. január-februárjában a keleti hadszíntéren 200 musz. századunk veszett el, ami kb. 45 000 ember!

Az akkori honvédelmi miniszter, Nagybaconi Nagy Vilmos vezérezredes attól a szándékától vezetettve, hogy a musz.-ok számára emberséges bánásmódot biztosítson, 1943. március 9-én 110.160/M.kmof. 1943. sz. alatt egy bánásmódi rendeletet adott ki a közérdekű, kiegészítő és katonai musz. századokban szolgálatot teljesítő musz.-okkal való bánásmód tárgyában. A rendeletet nem tudtam megtalálni, ezért azt csak nagy vonásokban lehet ismertetnem.

A rendelet kimondja, hogy a musz.-ok a honvédség tagjai és rájuk ugyanazon határozványok érvényesek, mint amilyeneket a Szolgálati Szabályzat a honvédekre előír.

A figyelem gyakorlása, megszilárdítása és fenntartása Szolgálati Szabályzat I. részében előírtak szerint történjék.

A musz.-okat elvileg alosztály kötelekben kell együtt tartani és alkalmazni.

A musz.-századok önálló alosztályok.

A munkaszolgálatra egészséges, testileg erre alkalmas embereket kell felhasználni. Alkalmatlanokat a felülvizsgáló bizottság elé kell állítani, előzetes kórházi lelet alapján. A rendelet kimondja, hogy a kórházi leleteknek a bevonulási központok, pótzászlóalj-parancsnokságok feltétlenül szerezzenek érvényt.

Az egészségügyi szolgálatot századonként egy musz.-orvos látja el. Az orvosi vizsgálatot naponta kell megtartani.

Napirend: ébresztő télen 6, nyáron 5 órakor, takarodó 21 órakor.

Munkateljesítmény

A rendelet kimondja, hogy a bedolgozó munkaszolgálatosoktól napi 8 óra munkateljesítményt kell megkövetelni, ez a teljesítmény 2–3 órával megnövelhető. Az új munkakörbe való bedolgozás idejét a rendelet négy hétben szabja meg.

Kimondja a rendelet, hogy reggel az ébresztő után tisztálkodásra, a reggeli elfogyasztására 1 óra, déli ebédszünetre szintén 1 óra, éjszakai pihenőre pedig legalább 8 óra jusson.

A munkahely a szálláskörlettől ne legyen 1 órás menetelésnél nagyobb távolságra!

Megjegyzés: Egyes munkaadók a rendeletet úgy magyarázták, hogy a napi 24 órából éjszakai pihenőre 8 óra, reggeli és ebédszünetre 2 óra, a munkahelyen és onnan a szálláskörletbe való menetire max. két óra esik le – összesen 12 óra, és ezért 12 órás munkát követeltek.

Anyagi intézkedések

A rendelet szellemében jó munkát csak egészséges, jó szállásokban elhelyezett munkacről lehet kívánni, amelyről a parancsnok körültekintéssel gondoskodik.

Vallásgyakorlás

A vallásgyakorlást lehetővé kell tenni. A keresztény vallásúaknak legyen módjukban az istentiszteletre való részvételre, ugyanígy a zsidóknak. A rendelet kimondja, hogy a Hosszúnapon, a zsidó újév 1. és 2. napján és Húsvétkor a zsidók szolgálatmentességet élveznek.

Kimenő, szabadság

A musz. légénység kimenőjére és eltávozására ugyanazok a rendelkezések érvényesek, mint a honvédségnél.

Szabadságot – legfeljebb 14 napig terjedő időtartamra – az alosztály-parancsnok erre érdemeiknek engedélyezhet.

Szigorítás

A rendelet kimondotta, hogy musz.-oknál nem lehet több, mint havi 20 pengő zsebpénz; ezt az értékhatárt még 1943-ban 100 pengőre emelték fel.

Levél és postacsomagok küldését a rendelet engedélyezte. A megszorítás annyiból állott, hogy havonta egy musz. nem kaphatott 5 kg-nál súlyosabb csomagot.

A rendelet minden tekintetben biztosította az embereket, emberekhez méltó bánásmódot. Betartását a HM az ún. létszám ellenőrző bizottság útján őriztette ellen, melynek Röder Jenő vörge. volt az elnöke, aki közvetlenül a miniszternek volt alárendelve. Nevét ezer és ezer musz.-os és azok családja áldani fogja!

Sajnos a rendelet nem vonatkozhatott az anyaországon kívül bevetett alakulatokra. A vezérkar főnöke kiadott ugyan hasonló szellemű intézkedéseket, azokat ellen is őriztette néhány szervével, akik közül a legnagyobb dicséret illeti meg Tanító Béla vezérőrnagyot, a rendelet azonban mégsem hozta meg az óhajtott eredményt.

Az anyaországban, de különösen a hadművelési területen kevés volt az orvos a musz. századoknál. A musz. orvosok (gyógyszerek, mérnökök) nem a kmof., hanem a HM. 1. omo. osztály hatáskörébe tartoztak, ez az osztály pedig gyakran szűkkeblűen gondoskodott a musz. századok ezirányú szükségleteiről, különösen a hadművelési területen.

Hasonló volt a helyzet az egészségügyi anyag- és gyógyszerkészlet biztosítása terén is, amely katasztrofális lett volna a HM és más szociális szervek segítségével.

A rendelet intézkedett arról is, hogy musz. századok igénybevételeért térítés fizetendő, és arról, hogy az igénybe vett musz. század elhelyezéséről és ellátásáról a munkaadó köteles gondoskodni. A munkaerő piacán 1943-ban már igen erős hiányok voltak, és különösen a hadüzemek voltak azok, amelyek valósággal tülekedtek azért, hogy olcsó munkaerőhöz jussanak. 1943-ban a térítési díj még csak napi 2 pengő 80 fillér volt minden musz. után, amely összegből az étkezés árát a munkaadó levonta, ha az étellemezésről ő gondoskodott. A munkaadó ki is használta a munkaerőt, ami a bánásmódra természetesen kihatással volt, mert beleszólt abba is, hogy a századok légénységének hány százaléka részesülhessen szabadságban, más szóval azt óhajtotta, hogy a századok lehetőleg teljes létszámmal vegyenek részt a munkában.

A bánásmódi rendeletek kiegészítő rendeletei

A HM 1943 tavaszán elrendelte, hogy abban az esetben, ha egy musz. a hadművelési területen hősi halált halt, családjának egy tagja mentesüljön a katonai szolgálatteljesítés alól. A rendelet megkívánta a hősi halál tényének hivatalos okmánnal való bizonyítását, ami csak ritkán volt lehetséges, és nem terjedt ki azokra, akik betegségnek, járványoknak, szerencsétlenségnek, megfagyásnak estek áldozatul. Végeredményben csak igen kevesen voltak azok, akik az említett rendelkezésnek hasznát vehették!

1943 szeptemberében a HM kmof. a vezérkar főnökének kívánságára oly rendeletet adott ki, amely a musz.-oknál eltiltotta a hálókocsi és az I.–II. kocsisztyályok használatát. A rendelet kiadását a vezérkar főnöke a hálókocsihelyek és a vasúti személykocsi hiánya miatt sürgette.

Ugyancsak 1943 őszén jelent meg a HM kmof.-nak néhány olyan rendelete, amelyek a rabbiképzést segítették elő, és amelyek 14 napos szabadságot engedélyeztek a zsidó egyházak alkalmazottainak és papjainak, kántorjainak a zsidó nagy ünnepek tartamára.

További események 1943-ban

A 2. hadsereg a Don mellett elvesztett musz.-századok pótlására 1943 tavaszán 120 századot kért és kapott az anyaországi alakulatoktól. Ezt 1943 végén még 47 század követte, amelyeket a musz. zászlóaljok állítottak ki.

1943 júniusában a HM 3000 főnyi munkaerőt bocsátott a Todt szervezet rendelkezésére az észak-szerbiai bori rézbányában végzendő munkákhoz. A munkaerő kmsz. illetve kis musz. századból és egy különleges (büntető) századból állott, utóbbiakban a Jahova imádók szektájához tartozó és a hadbíróságok által elítélt emberek voltak. Ez a munkáscsoport 1943 júliusában érkezett le Borba, Balogh alezredes parancsnoksága alatt. Balogh alezredes szeptembertől kezdve, mintegy száz jegyzőkönyvet terjesztett fel a HM-hez azon sorozatosan megismétlődő bántalmazások miatt, amelyeket a német előmunkások és munkavezetők követtek el a zsidó musz.-okon, de panaszt tett a vízhiány és az elhelyezés hiányosságai miatt is. Jelentést tett arról is, hogy a Todt szervezet bori vezetőségével, illetve az egyik üzem vezetőivel súrlódásai voltak, amelyek következményeként a munkaerőt egy napra az illető üzemből kivonta.

1943. év október végén a HM erélyes átiratban figyelmeztette a Todt szervezet magyarországi megbízottját, Negel ezredest, hogy a bántalmazások és súrlódások megszüntetésére haladéktalanul történjék intézkedés, ellenkező esetben a HM kivonja munkaerőit Szerbiából. A HM röviddel ezután a közben megbetegedett Balogh alezredes helyett Marányi Ede alezredest nevezte ki a bori munkáscsoport parancsnokául, aki 1943 decemberében vette át a parancsnokságot. Elindulása előtt az akkori kmof. Horny ezredes behatóan oktatta ki Marányit, és figyelmeztette a bánásmódi rendelet határozványainak betartására.

A kmof. valóban szívvel-lélekkel igyekezett a bori munkáscsoport helyzetén segíteni, és december 1-én, mikor a HM XI. csoportfőnökségévé alakult át a 42–43., majd 44. osztályukkal, egy külön előadót jelölt ki a bori ügyekre, Bartha folyamór-alezredes személyében.

A bori esetről látható, hogy dacára Nagy Vilmos honvédelmi miniszter és a kmof. legjobb szándékainak, a bánásmódi rendeletnek nem volt meg mindenütt a kívánt eredménye, de még az anyaországban sem.

Amikor 1943. szeptember 1-jén a kmof.-hoz kerültem, több súlyos panaszügyem kivizsgálása volt folyamatban, így a hajdúhadháza VI. kmsz. zászlóaljnál fordultak elő súlyos bántalmazási esetek, ezenkívül sok panasz jött az erdélyi erődítési csoportoknál és az erdélyi vasutakon dolgozó musz. századok részéről. A védtelen musz.-ok rovására sok visszaélés és kegyetlenkedés történt 1943 októberében a bácskai Felsőkabonál erődítési munkákat vezető utász századparancsnok részéről.

A bánásmód rendelet határozványait sértette meg a nagykátai bevonulási központ parancsnoka és orvosa is, mert a musz.-oknak kiállított kórházi leleteket nem vették figyelembe, és „jan”-nak minősített embereket „mk”-nak, sőt „mn”-nek minősített és hadművelleti területre vagy erődítési munkákra induló musz. alakulatokhoz osztották be.

A HM kmof. minden esetben haladéktalanul utasította a területileg illetékes hadtestparancsnokságot az eset kivizsgálására, a szükséges intézkedések megtételére és jelentéstételre. Több ízben szükséges volt a hadtest-parancsnokságokat jelentéstételre sürgetni. Dicséretes és követendő példát adott a szegedi V. honv. hadtest parancsnoka, Platthy Pál altábornagy, akinek egy rendeletét a musz.-központnál találtam meg, és az alábbiakban ismertetem.

A M. kir. szegedi V. honvéd hadtestparancsnokság 21.600/223. sz. eln. I. 1943.

Közérdekű, kis. musz. századok alárendelésének szabályozása.

Újvidék, 1943. évi október hó 16-án.

Jövőbeni súrlódások elkerülése végett a kis. musz. századok alárendeltségét az alábbiakban szabályozom.

1.) közérdekű musz. századok önálló alosztály, amely belső adminisztratív ügyeket, illetőleg úgy anyagi, mint személyi tekintetben a szervezetszerűleg eljáró kk. musz. zászlóaljnak van alárendelve.

2.) fegyelmi tekintetben a kk. musz. századokat annak a zászlóalj-parancsnoknak rendelem alá, kinek védőkörletében a századok műszaki munkálatokat végeznek. Ugyancsak a zászlóaljparancsnokok állapítják meg a honvédségi alakulatokéhoz hasonlóan a századok napi rendjét. Ezen belül az ébresztőtől öltözködés-, reggeli és reggeli csuklógyakorlatokra legalább egy óra biztosítassék. A foglalkozás kezdete pedig a táborhelytől való elindulástól számítassék. Déli pihenőül legalább egy óra biztosítassék és a foglalkozás a munkahelyen a sötétség beálltával érjen véget.

Felhívom a fegyelmi fenytő hatalommal felruházottak figyelmét, hogy minden olyan fenytést, mely a Szolg. Szab. I. Rész 656–658. pontjában foglaltakat, vagy a vonatkozó felsőbb rendeletekben előírtakat meghaladják, akár a végrehajtás módjában attól különböznek, hivatalos hatalommal való visszaélésnek minősítik, melyet sem a tisztai állás tekintélyével és becsületével összeegyeztethetőnek nem tartok és aszerint fogom elbírálni.

3.) kizárólagosan műszaki munkálatok szempontjából, azaz a műszaki munkálatoknál való felhasználásukat, illetőleg annak az utász zlj. pk.-nak rendelem alá, amely zászlóalj pk. szervezetszerű műszaki egységeivel a századok együtt dolgoznak. A zlj. pk.-ságok az irányítási és felhasználási jogukat a fent megjelölt műszaki alakulatok parancsnokain keresztül gyakorolhatják.

4.) állomásparancsnoki hatáskört illetőleg a századokat közvetlenül a szállás-csoportparancsnok alá rendelem, éspedig: Gombos, Vukovár 20/III. zlj. pk. Dunabölkény, Palánka, Duna-cséb 20. gy. epk., Begecs, Futare, Kabol 16. hv. zlj. pk., Titel 20/1 szd. pk. Sűrűlódások elkerülése végett a századok a honvédségi alakulatoktól a lehetőség elkülönítve helyeztessenek el. Ezt a szállás-csoport pk.-ok szabályozzák.

Kapják: 13. gy. ho. pk., 13. gy. ho. gypk., 20. gy. e. pk., 20/I., II., III. zlj. pk.-ok, 16. ho. zlj. pk., V. n. zlj. pk., 55. n. zlj. pk., Titeli ápk., 701/14. kk. mn. szd. Begecs, 701/11. kk. mn. szd. és 701/12. kk. mu. szd. Alsókabal, 1053. román mu. szd. Titel, V. hdt. mü. pk., V. hdt. I. osztály

Plattyhy s.k. altábornagy

1943 november végén alakult meg a HM munkaügyi főcsoportfőnökség a Palace szállodában Hennyey Gusztáv altábornagy vezetésével. A főcsoportfőnökség az alábbiak szerint tagozódott:

vezérkari főnök: Vály vk. ezredes, egyben a 41. osztály vezetője
(munkaszolgálat elvi ügyei)

XI. csoportfőnök: Horny Ernő vezérőrnagy

42. osztály: Hibbey ezredes (közérdekű kisegítő, katonai musz. századok szervezése) 1944. januárjában alakult meg.

43. osztály: Gátföldy ezredes (közérdekű kis kat. musz. századok alkalmazása és irányítása. Személyi és panasz ügyek). 1943. XII. 1-én alakult meg.

44. osztály: Heinrich ezredes (musz. századok anyagi felszerelése) 1944. januárban állították fel).

XII. csoportfőnök: dr. Fábíán Lajos vk. ezredes

45. osztály: Ács Ernő ezredes (honvédelmi munkaszolgálat).

46. osztály: Marton ezrede4s női munkaszolgálat vezetője.

Az új osztályok tevékenységét a csoportfőnökök feszesen irányították és ellenőrizték: az osztályvezetők önállósága erősen korlátozott volt.

Események 1943 őszén

A vezérkarfőnöke hozzájárult ahhoz, hogy a hadművelési területen 12 hónapja és annál hosszabb ideje szolgálatot teljesítő musz.-okat a HM felváltsa. A váltásra kijelölt musz. századok egy része el is indult Ukrajnába, egy másik része sokáig menetkészen várta a szállításvezetőség irányítását. Az eredeti terv szerint a hosszú ideje hadművelési területen lévő musz.-okat három turnusban kellett volna hazaszállítani, a harcéri események és gördülő anyag hiánya miatt a szállítás hónapokkal tolódott el.

1943 decemberében a XI. csoportfőnök többnapos értekezletet tartott a kmsz. zlj. parancsnokokkal Budapesten. Ennél az alkalomnál behatóan oktatta ki őket az ésszerűen növelhető munkateljesítményekről föld- és famunkálatoknál és különös gonddal ismertette előttük a bánásmódi rendelet határozmányait. A hadbíró a kirívóbb panaszügyekről és az ezekben hozott hadbírói ítéletekről tájékoztatta a résztvevőket.

Ugyancsak december havában történt az, hogy a honvédvezérkar főnöke Kárpátalja megerősítésének kiegészítése céljából, mintegy 25 századnyi munkaerőt követelt, amelynek 1944. január 20-ig kellett a helyszínrre érkeznie. Az erődítési munkálatokra útbá indítandó századokat többszöri értekezlet után személyesen jelölte ki az addig repülőtér-építkezésnél, vasút-építkezésnél, az iparban foglalkoztatott alakulatok közül.

A munkásszázadok ebben az időben hozzávetőlegesen – az alábbi táblázat szerinti helyeken voltak bevetve:

Hol	kmsz	kmsz (K)	kmsz (Zs)	román	ruszin	szerb	Klgs	Összesen
				kat. musz. szd.				
HM (2. r. oszt. stb.)		2	2					4
I. hadtest	6	1	1					8
II. hadtest	1		1					2
III. hadtest	3							3
IV. hadtest	3							3
V. hadtest	1	1						2
VI. hadtest	1	1						2
VII. hadtest	1		1					2
VIII. hadtest	3							3
IX. hadtest	2	1						3
Erődítési pkság		4	26					30
Kk.min. HM 7/k			20	5		5		30
Erdélyi vasútép.			10					10
Rep.téri építk.			40	10	22	13		85
Iparügy		2	15	80	5	10		112
F. Min.				5	3	2		10
Esztergom– –Hajmáskér	1		3					4
A hátorsz. ösz- szesen:	22	12	119	100	30	30		313
Hadműv. területen	10		120			5	7	142
Borban	3		12				1	16
Hadműv. ter. összesen:	13		132			5	8	158
Összesen:	35	12	251	100	30	35	8	471

Újból hangsúlyozom, hogy az adatok csak hozzávetőlegesek. A századok közt voltak olyanok is, amelyek létszáma az előírtak az 50 százalékát sem érte el. A századok gazdaszat-, közigazgatásilag és fegyelmi szempontból a területileg illetékes hadtest-parancsnokságnak voltak alárendelve.

Számozások: A közérdekű musz. századoké I–XIII., a számlálóban, 1–4. a nevezőben.

Ksm. századok: az I. hadtest által felállított ksm. szd-ok 101/1–;

a II. hdt.-éi 102/1;

a III. hdt.-éi 103/1;

stb. számozást kaptak.

A keresztény ksm. századok 701/1 számot kaptak, ha azokat az I. hdt. állította fel; 706/1 számot, ha a VI. hadtest állította fel, stb.

A szerb kat. musz. századok számozása 5001-el,

a ruszinoké 8001-el,

a románoké 9001-el kezdődött.

A különleges századok számozására nem találtam még adatokat.

Események 1944. év első negyedében

Az erődítési parancsnoksághoz Kárpátaljára kirendelt századok január folyamán beérkeztek munkahelyeikre. Elhelyezésük az orvos és egészségügyi anyag hiánya, de főként a bánásmód miatt

igen sok panasz futott be a HM-hez. A panaszok helyszínen való kivizsgálását a Hb. bevonásával a HM 43. osztály vezetője többször javasolta, felsőbb döntésre azonban a VIII. hadtest-parancsnokságot bízták meg ezzel.

A németek ellenállásán bukott meg a HM 43. osztályvezetőjének bori kiszállása után tett ajánaslata is, hogy a bori munkaerőt rövidebb 5–6 hónapos időközökben váltsák fel.

1944 január folyamán 10 ügynevezett szakmunkásszázad került felállításra.

A hadtestparancsnokságoknál a IV. (munkaügyi) osztály került felállításra az I. hadtestnél egy tábornok, a többieknél egy-egy ezredes vezetésével.

Feladatuk és ügykörük:

1944 február végén hadműveleti váltás céljaira 8 musz. századot kellett kijelölni. A hadműveleti területre ez alkalommal indultak első ízben k.kmu.századok. A századok legénységének kiválasztásával a HM a hadtest IV. osztályvezetőit bízta meg.

Márciusban a HM (I. b. osztály) újabb munkásszázadok felállítását rendelte el, nevezetesen:
magyar katonai munkásszázadét,
ruszin katonai munkásszázadét.

A német megszállás követő időszak

A március 19-ét követő napokban a németek vették át Budapest légvédelmét. A légvédelmi tüzéllások és egyéb berendezések kiépítéséhez több hétre nagyobb mennyiségű munkaerőt igényeltek, részben a munkaszolgálatos alakulatokból, részben már a zsidó nagy tanács útján. A munkásszázadok egy része hosszú ideig maradt a németek rendelkezésére és az igazság kedvéért meg kell állapítani, hogy azok az alakulatok, amelyek a Reichswehr, illetve Wehrmacht kötelékében dolgoztak, nem részesültek rossz bánásmódban. Egyes német parancsnokok megengedték a musz.-oknak, hogy odahaza alhassanak, és ezek a HM 43. osztályától megfelelő igazolványokat kaptak.

A német megszállókkal egyidejűleg megérkeztek azonban az SS alakulatok. Ezeknek hírhedtté vált szerve a Sonderkommando SS (Gestapo) már április elején azzal a követeléssel lépett fel a HM-nél, hogy a zsidó közérdekű és kis musz.-okat koncentrációs táborokban helyezték el szigorú őrizet mellett. A HM XI. csoport és 43. osztály ama ellenvetését, hogy ilyen koncentrációs táborok építése nehézségekbe ütközik, és hogy ez az intézkedés a termelő munkát teljesen megbénítja, a munkatervet pedig felborítja – mert lehetetlenség a vasút-építésnél, erődítésnél, ipari üzemekben dolgozó munkásokat táborokban elhelyezni és azután nagy távolságokra fekvő munkahelyeken alkalmazni –, a németek egyelőre tudomásul vették, de továbbra is kitartottak azok követelésük mellett, hogy zsidó musz.-ok csak őrség fedezete mellett közlekedhessenek: mert az egyedül és kíséret nélkül talált ilyen musz.-okat az SS összefogdossa! A HM április havában kénytelen volt a musz.-ok szabadságait beszüntetni és azok utazásait csak kerethonvéd kíséretében megengedni.

Április 3-án és 4-én élte át fővárosunk az első angolszász légitámadásokat. Már ezt megelőzően jelölt ki a HM olyan munkásszázadokat légómentési és helyreállító századokként, amelyeknek nagyobb ipari városokban és ipari gócpontokban kellett rendelkezésre állniuk. A tervszerűen végrehajtott, sorozatos légitámadások okozta rombolások, az ezek következtében szükségessé vált romeltakarító, helyreállító és mentési munkálatok egyre nagyobb tömegek munkába állítását tették szükségessé, akkor, amikor a háború döntő szakaszába érkezett és ki kellett elégíteni a főverzéség, a németek, a hadiipar, a közellátás egyre erősebben fokozódó igényeit.

Az orosz haderő sikeres előnyomulása következtében a hadvezetőség egy másik hadsereg mozgósítását rendelte el, és egy tartalék hadsereget állított fel.

Ezeknek a mozgósított hadseregeknek munkaerő-szükséglete [kipontozott rész – Cs. T.] musz. század volt.

Ki kellett elégíteni a németek további követeléseit is, nevezetesen:

a.) A kosnai vasútvonal kibővítéséhez április, május havában a 20. musz. századot kellett oda-irányítani;

b.) A németek magyarországi repülőtereinek építéséhez századot kellett adni;

c.) A Szabadka–Újvidék vasútvonal és a bácskai vasúti hálózat teljesítő-képességének növeléséhez adtunk munkaerőket (üresen hagyott rész – Cs. T. századot);

d.) 1944 április végén a kormány hozzájárult ahhoz, hogy a németek németországi üzemeik részére Magyarországon toborozzanak munkásokat, és minthogy a toborzás csak kevés eredményt mutatott fel, májusban, mintegy 300 főnyi magyar munkást küldött ki a Bosch cég üzemeihez Stuttgartba és Sziléziába. A 300 főnyi munkaerőt magyar és román musz. századaiból önkéntes jelentkezők közül válogatta ki egy német bizottság.

e.) 1944. év tavaszán, mintegy 50 000 főnyi magyar lóápoló indult el Németországba. Részletek ismeretlenek, az intézkedés a HM XII. csoportfőnöksége útján történt.

f.) A németek úgynevezett „vadászprogramjukkal” igyekeztek az elvesztett légitűségeiket visszaszerezni. Ebbe a tervbe tartozott könnyű, nagy gyorsaságú vadászgépek építése (azt hangoztatták, hogy minden lelőtt Liberator roncsaiból négy vadászgépet építenek!), repülőterek építése stb. Ide tartozott a ferihegyi repülőter létesítése is.

A szükséges munkaerőt a HM-nek kellett biztosítania – a német igényléseket 24 órán belül kellett soronkívül, minden más igénylést megelőzően kielégíteni, ami sok súrlódásra vezetett a német közegek és a HM 43. osztály között!

Időközben rendkívül súlyos károk keletkeztek a székesfőváros ipartelepein, a Szabadkikötő olajtartályaiban, a dunai hajózás pedig majdnem teljesen megbénult a Duna elaknásítása miatt. A hadiüzemek egy része a kőbányai és budafoki barlangokba, illetve vidéki erdőségekbe települt át; az áttelepítéshez szükséges munkaerő egy részét megint csak a HM-nek kellett biztosítania, úgyhogy a székesfőváros, az iparügyi és Kkm., valamint az árvíz-veszedelemtől tartó FM igényléseinek kielégítése teljesen háttérbe szorult.

Amikor a kormány 1944. április 5-étől kezdődően a zsidóságot a megkülönböztető jelvény viselésére kötelezte, a HM kereken elutasította egyes belügyi szervek és a németek olyirányú kívánóságait, hogy a kmsz. és kis musz.-ok is viseljék a sárga csillagot.

Az említett musz.-ok helyzete amúgy is állandóan rosszabbodott az 1943. évi állapotokhoz képest.

Szabadságra, eltávozásra nem mehettek, kimenőt csak elvétele kaptak, kitéve magukat annak, hogy a német biztonsági szervek az utcán elfogják őket; családjainak az összeköltöztetés és deportálás réme fenyegette... –, eltekintve attól, hogy a kormányrendeletek nap-nap mellett jobban nehezítették meg a zsidóság életét, elvétele fölül minden kereseti és munkalehetőséget. A HM 43. osztály vezetője május elején előterjesztést tett arra, hogy a munkakedv fokozása és ezáltal a teljesítmény növelése érdekében a munkaszolgálatosok családjait az összeköltöztetés és deportálás alól mentesíteni kell. Tekintettel a munkaerő-hiányra javaslatot tett arra is, hogy a zsidó musz.-ok létszámát 80 000 főről 150 000 főre emeljék fel. Ezt az utóbbi javaslatot azért is tette meg az osztályvezető, mert a deportálás a munkaszolgálatosokat nem érintette. Az osztályvezető javaslata megegyezett a XI. csoportfőnök, a munkaügyi főcsoportfőnök és Csatay honvédelmi miniszter felfogásával, a belügyi kormányzat és a Sonderkommandó SS azonban megbuktatta.

A németek nyomására a munkaügyi főcsoport 1944 pünkösdkor kénytelen volt az 1943. március 9-én kelt 110.160/el.n.kmf. 1943. sz. bánásmódi rendeletet hatályon kívül helyezni, és a 42. osztály által kidolgozott 156.158/el.n. 43.–44. sz. rendeletet életbe léptetni. Ezt a rendeletet 1944 őszén a kiürítés előkészületei közben szintén elégették, úgyhogy azt nem tudom szó szerinti szövegezésben ismertetni.

Lényege: a zsidó kmsz. és a kis musz.-ok a rendelet megjelenésének napjától kezdve hadifoglyoknak tekintendők. A munkaadók a századok elkülönített zárt elhelyezéséről és őriztetéséről gondoskodni tartoznak. A munkahelyen ör ügyel a musz.-okra, ugyancsak őrség vezeti őket a munkahelyre és vissza az elhelyezési körletbe. Hozzátartozók havonta 1–2 alkalommal meglátogathatják a musz.-okat, de csak az ör jelenlétében érintkezhetnek azokkal. Kimenő, eltávozás, szabadság kedvezményében nem részesülnek. Levél havonta egyszer küldhető, ezenkívül egy előnyomatott válaszos levelezőlap – a századparancsnokság útján.

Csomagküldés elvileg tilos.

A musz.-oknál 100 pengőnél nagyobb összegű pénz nem lehet.

A rendelet kimondotta még, hogy anyagi intézkedések következnek.

Június 4-én, 5-én hirdetmény alapján tömegesen vonultak be zsidók munkaszolgálatra.

A Jászberény–Mizsepusztára bevonult musz.-ok közül jún. 9-én 3000 főnyi szállítmány indult el Borba az ottani magyar munkáscsoport megerősítése céljából.

Június 12/13-ra virradó éjjel Hatvan pályaudvarán csendőrség és SS katonák több mint 600 főnyi és szabályszerű okmányokkal felülvizsgálatra induló musz.-t fogott el. Hasonló eset történt Nagyváradon egy Erdélybe induló szállítmánnyal, amelyből 300 főt fogtak el. A HM utasította a területileg illetékes hadtest- és kerületi parancsnokságokat, hogy az elfogott musz.-ok szabadon bocsátását és állománytesteikhez való bevonultatását valósítsa meg, esetleges kiszállításukat pedig akadályozza meg. A nagyváradai csoport meg is menekült, a hatvani musz.-ok közül néhánynak sikerült hazaszöknie, kb. 600 főnek azonban nyoma veszett. Egyesek később hozzátartozóiknak „Am Waldsee” táborból küldtek üzenetet!

Június folyamán a musz. századok száma az alábbiakkal szaporodott meg:

kis musz. századok,
fakitermelő román kat. musz. századok és
szerb kat. musz. század került felállításra.

A romeltakarítási munkákon június második felétől kezdve a zsidó nagytanács útján a csillagos házakból kirendelt polgári munkaeerő is részt vett zsidó mérnökök irányítása mellett. A romeltakarító szervezet vezetésével a HM XI. csoportfőnöke a 44. osztály vezetőjét, Heinrich János utászezredest bízta meg.

Ruhagyűjtő század felállítása

A kis musz. századok ruházati és felszerelési szükségleteit 1941 óta a hadviseltek bizottsága, a Szentkereszt és a Jópásztor Egyesület gyűjtés útján biztosította. Az akció és szervezet megmentése érdekében – az államvédelmi központ akkori vezetőjének Kuthy László vk. ezredes hozzájárulása után – a HM 43. osztály és ruhagyűjtő századot állított fel, mint HM közvetlen alakulatot. A század júliusban alakult meg 220 főnyi musz. létszámmal, ez a létszám odavezenélyések miatt azonban állandóan növekedett.

Védett századok

A svéd, portugál, pápai stb. védelevekkel ellátott musz.-okat július folyamán külön századokban vonták össze – ezen századok úgynevezett HN 42. osztály hatáskörébe tartozott.

Események Románia átpartolása után

1944 augusztus eleje óta az Erdélyben alkalmazott munkásszázadok helyzetéről a HM csak szórványosan és elkésetten kapott jelentéseket. A nyilvántartás az oroszok gyors előnyomulása következtében teljesen lehetetlenné vált.

Augusztus közepén Hennyei Gusztáv vezérezredes, a munkaügyi főcsoport addigi főnöke a külügyi tárcát vette át. Állását nem töltötték be, hatáskörét azonban fokozatosan a XII. csoport főnöke, dr. Fábíán Lajos vk. ezredes vette át, dacára annak, hogy a XI. csoport főnöke Horny vezérőrnagy rendfokozatban és rangban jóval idősebb volt nála.

Augusztus végén az oroszok eredményes hadműveletei arra kényszerítették hadvezetőségünket, hogy a Tiszától keletre eső terület kiürítésére megtegye az előkészületeket. A Tisza keleti partján, mintegy tíz hídfőt létesített és arra utasította az erdélyi és tiszántúli katonai és polgári hatóságokat, hogy a harc és- és munkaképes férfiakat ezekben a hídfőkbe irányítsák. A hadvezetőség abban reménykedett, hogy 150000 fővel növelheti munkaerejét. Az oroszok gyors előretörése azonban felborította ezt a tervet és az eredmény legfeljebb 10 000–15 000 főnyi, főleg magyar munkaszolgálatos volt.

Szeptember második felében az erdélyi kmsz. zászlóaljok pótkereteikkel a Dunántúlra települtek át. Előkészületek történtek a Honvédelmi Minisztériumnak a nyugati határvidékre való kihelyezésére is. Szeptember végén a HM, a Honvéd Vezérkar főnökével egyetértésében elrendelte a Borban dolgozó munkaszolgálatosoknak Szerbiából kivonását és Szentkirályszabadjára való irányítását. A bori magyar munkáscsoport több oszlopban és nem egyszerre indult meg hazafelé. A csoport parancsnoka tisztjeire bízta az oszlopok vezetését és hadbírójával már útvonalon tért haza. Az egyik oszlopot a bács megyei Kulánál egy SS hadosztály, melynek parancsnoka Grassy vezérőrnagy volt, támadta meg és többszáz főt végzett ki abból. A keretlegények, még Szerbiából való kivonulás alatt számos, a sorból kilépő musz.-t lőtt agyon. A bori munkáscsoportból mintegy két-

ezer főt Tito marsall csapatai szabadítottak fel – október végéig kb. 1500 fő érkezett Szentkirályszabadjára. A HM megindította az eljárást a musz. csoportparancsnok, Marányi alezredes ellen, ügyét azonban a Szálasi kormány félretette.

1944 október elején a HM 44. osztályát a 43. osztályba olvasztották be, a 43. osztálytól azonban a musz. alakulatok alkalmazása és irányítása a 42. osztály hatáskörébe ment át.

Október 16-án Beregfői vezérezredes lett a honvédelmi miniszter, a HM átszervezése folytán a XI. csoportfőnökség feloszlott és ügykörét dr. Fábrián Lajos vk. ezredes vette át, [akit – Cs. T.] a HM október 18-i hatállyal október 21-én nyugdíjba helyezték; a 43. osztály a 42. osztályba olvadt be, – az október 18. utáni eseményekről már nem vagyok tájékozott.

A munkaszolgálatos szervezet felállítása

Megint csak rá kell mutatni arra a tényre, hogy a munkaszolgálatos alakulatokra vonatkozó rendeleteket más rendeletekkel együtt 1944 őszén felsőbb utasításra meg kellett semmisíteni és így kizárólag az utólag beszerzett adatokra tudok támaszkodni.

1940 nyarán amikor Magyarország Románia ellen mozgósított, a felvonuló hadseregek a lakosságot vették igénybe munkára. Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolása után erődítési munkálatok céljaira kb. 10 tábori munkásszázadot állított fel hat bevonulási központ a VIII. (nánai) és a VI. (debreceni) hadtest területéről. Ezekben a századokban főként zsidók voltak beosztva, zsidó tisztek parancsnoksága alatt; egyenruhát és rendfokozati jelvényeket viseltek, úgy a legénység, mint a tisztek.

1941-ben az előbb említett három hadtest (IX., VIII. és VI.) már kimondottan zsidó musz. századokat állít fel.

1942 júniusában hirdetmény útján elrendelték a 18–48 éves zsidók sorozását. Egy téves rendelet a sorozást kiterjesztette a 49–50 évesekre is. Már hatodik napja folyt a sorozás, amikor a rendelet helyesbítették, a bevonulási központok nagy része ekkor már nem szerelte le a két idősebb évfolyamot.

Ugyanakkor elvették a zsidó tartalékos tisztektől az emléklapokat, megfosztották rendfokozataiktól, sőt még egyes emlékérmektől is. Kivételezett zsidó tisztek és tisztések meg- [a mondat befejezetlen – Cs. T.].

Mi sem természetesebb, hogy tudni szeretnők, vajon kik voltak ezen rendeletek illetve rendeleteknek a megtervezői.

Teljes tárgyilagossággal ismerve a központ eljárási módozatait, állíthatom, hogy az általános irányelveket minisztertanácon szögezték le, amelyen a honvédségtől valószínűleg a honvédelmi miniszteren, Bartha Károly vezérezredesen kívül Szombathelyi vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke, a Legfelső Honvédelmi Tanács titkára és néhány más vezető is részt vett. A részleteket az I. csoportfőnökség és az alábbi osztályok dolgozhatták ki: 1. a., 1. b., 1. omo., 8., 10., 15. és 16. osztályok a vezérkar főnöke szerveivel való egyetértésben.

Arra a kérdésre, vajon gyakoroltak-e a németek és milyen mértékben befolyást erre a rendkívül súlyos következményekkel járó intézkedésre és mennyiben tett eleget ily irányú kívánalmaiknak akkori kormányzatunk és hadvezetőségünk, objektivitással nem tudok válaszolni, egyénileg azonban egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy a németek tettek ilyen lépéseket és itt készségesen honorálták azokat.

Testi alkalmassági fokok

A sorozásnál az orvos az alábbi osztályozásokat adta:

1. „ka” = katonai szolgálatra alkalmas.
2. „ks” = kiegészítő szolgálatra alkalmas.
3. „mn” = nehéz munkaszolgálatra alkalmas.
4. „mk” = könnyű munkaszolgálatra alkalmas.
5. „jan” = jelenleg alkalmatlan.
6. „an” = alkalmatlan.

A hadművelési területre elvileg csak „ka” osztályozású musz.-ok voltak küldhetők. Szükség esetén a musz. századhoz előírt létszám elérése céljából 12 „ks” osztályozású musz.-t lehetett be-

osztani, mint kocsiszt, szakácsot, anyagbeszerzőt és egészségügyi szolgálatost. A gyakorlatban, illetve valójában a bevonulási központok az általuk felállított és harctérre irányított musz. századokba sokkal több „ks” osztályozást kapott musz.-t osztottak be.

A „ks”, „mn” és „mk” osztályozást kapott musz.-okat csak az ország területén volt szabad alkalmazni, ezek közül a „mk” jelzésűeket csak irodai szolgálatra lett volna szabad felhasználni.

A „jan” osztályozású musz.-okat 3 hónapra kellett szabadságotolni és ennek elteltével újbóli felülvizsgálat elé állítani.

Az „an” jelzésűeken el kellett volna bocsátani.

1942-ben a bevonulási központok rögtönzött felülvizsgáló bizottságokat állítottak fel. Elnök a bev. központ parancsnoka volt, tagok: a honvédség képviselőjében 1 fő tisztt, a bevonulási központ részéről 1 tisztt, 2 orvos (ezek egyike a sorozó orvos volt). A bizottság a helyszínen felülvizsgálta a felülvizsgálatra utalt egyéneket, joga volt a „jan” és „an” osztályozást megadni, az ilyenek talált embereket elbocsátani; a leleteket utólagos jóváhagyás végett az illetékes hadtest-parancsnokságoknak kellett felterjeszteni.

Nem mindegyik hadtest-parancsnokság hagyta jóvá a felülvizsgáló bizottságok határozatait. A 20. bev. központ Pápán 1942 júniusában mintegy 760 főt talált „an”-nak és „jan”-nak, amit a III. hadtest-parancsnokság soknak talált és elrendelte ezeknek újbóli felülvizsgálatát Kőszegen a III. kmsz. zászlóalj-parancsnokságnál. Itt a 760 főből csak 34-et találtak alkalmatlannak, és nyomorék, sánta beteg emberek kerültek be a harctérre induló musz.-századokba!

Bánásmód

A zsidó munkaszolgálatosokkal való bánásmódot nem szabályozta egységes rendelet, ami sok visszaélést, kegyetlenkedést, embertelenséget tudott volna megakadályozni. Magasabb parancsnokok adtak ki bánásmódi rendeleteket, ezek közül a 2. hadsereg-parancsnokság (Jány Gusztáv vezérezredek) volt a legszigorúbb.

VITA

ZACHAR JÓZSEF

MI IS A HADTÖRTÉNELEM?

Gondolatok egy vita kapcsán

Az elmúlt közel egy esztendőben a történelemtudomány hazai művelői között számomra érthetetlen okokból ismét vita folyik abban a kérdésben, tudományági értelemben egyáltalán milyen besorolásúnak kell lennie a hadtörténelem-tudománynak. Jellemző módon a legújabb vitát kirobbantató történész, Laczkó Miklós, saját kutatási területét így fogalmazta meg: „XX. századi politika- és társadalomtörténet, művelődéstörténet.”¹ A vitában hozzá csatlakozó György Péter esztéta, aki ugyancsak történelemtudományi egyetemi tanulmányokkal képzőművészeti főiskolai tanár,² az ő nézetét osztja.

A két megnyilatkozó alapvető állítása így szól: „a hadtörténelem az össztörténelmi összefüggésekből kiragadottan”, illetve „a politikatörténetet mellőzve” művelt „katonatörténet”. Ezzel mindketten egy-egy, saját nemzedékük előtti, „katonatörténetet” művelő elődjük nézetét visszhangozzák anélkül, hogy annak igazságát vizsgálták volna. Az első világháború utáni időben, annak tanulmányai alapján ugyanis 1941-ben Timon Béla azt állította, „a hadtörténelem – a történelemtudománynak az az ága, amely a háborúval kapcsolatos tényezőket vizsgálja”. A második világháborút követően pedig immár újabb tapasztalatokkal gazdagabban 1954-ben Borus József úgy vélte, „a hadtörténelem – a katonai-történelmi ismeretek összessége”.³

Mai két kortársunk arra viszont még csak nem is keresi a választ, ha a „katonatörténet” valóban „a háborúval kapcsolatosan” vizsgálódik, és valóban „a katonai-történelmi ismeretek összessége”, miért lenne általánosan igaz, hogy ez (és csupán ez) „az össztörténelmi összefüggésekből kiragadott”, és mi igazolja, hogy ezt e diszciplína művelői általában valóban „a politikatörténetet mellőzve” teszik. Még tovább menve, ha igaz is lenne, hogy a hadtörténelem – „katonatörténet”, ez miért elvetendő, ha van számos más részterületi tudományág (így a mai bírálókhöz is kötött társadalom-, politika-, művelődéstörténet) is a történelemtudományon belül. Azokkal szemben ez a „katonatörténet” mennyivel jobban szűkített, mennyivel inkább bezárkózó, mint a többi, sőt a történelemtudomány egészéből miért is éppen ez a kikülönítendő részterület?

Mindenesetre ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata nélkül már a 2005-ben a hadiesemények megismerhetőségével kapcsolatosan megrendezett tudományos eszmecsereét követően e folyóirat hasábjain eleven vita folyt abban a kérdésben, mi is a hadtörténelem tárgya. Ebben már akkor is megszólaltam, és hangsúlyoztam, hogy a hadtörténetírás a történetírás szerves részét képezi, a hadtörténelem nem csupán csatatörténet, e tudomány (vagy tudományág?) művelése is indokolt és lehetséges.⁴ Ez akkor válasz volt Gyáni Gábor, a saját szavaival nemcsak „társadalom- és várostörténettel”, hanem „történelemelmélettel” is (ám hadtörténelemmel még érintőlegesen sem) foglalkozó kutatótárs szkeptikus hangvételű vitaindítójára.⁵ Velem együtt, illetve engem követően más történelmi korszakok olyan jeles történészei is közreadták nézeteiket, akik munkásságuk során

¹ Ki kicsoda 2009. Budapest, 2008. 652. o.

² Uo. 412. o.

³ Valamennyi idézet: *Pollmann Ferenc*: „Marcona” történelem: hadtörténelem határon innen és túl. *Korall*, 33. sz. (2008. november) 121. o.

⁴ *Zachar József*: Csakis csatatörténet? Hadtörténelemről, hadtörténetírásról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2006. 1. sz. 157–164. o.

⁵ Ki kicsoda 2009., i. m. 407. o.

(tőle eltérően) hadtörténelmi kérdéseket visszatérően tárgyaltak. Úgy tűnik, hiába érveltek (érvel-tünk) szóban, majd többszörösen visszatérően írásban a hadtörténelmi kérdések önálló, ám messze nem az általános történelmi összefüggésekből kiragadott feltárási jogossága és főleg az akkor elvitatott lehetősége mellett.

A vita a múlt esztendőben váratlanul, ezúttal egy „társadalomtörténeti folyóirat” hasábjain, annak is hadtörténelmi dolgozatok közzétételével tematikus számának megjelenésével újfólag kiobbant. Ebben éppen az alapvetően hadtörténelmi feltáró munkát végző, hozzám közel álló, egy-másfél évtizeddel fiatalabb kutatótársak szálltak vitába, no nem a kívülről érkező, téves felfogású nézetekkel, hanem egymással.⁶ Az egyes legújabb közzétételű eszmefuttatások mind a civil-, mind a katonakutatók körében további álláspontok megfogalmazását ösztönözték, újabb szakmai vitákat generáltak. Ezekben nemcsak a vagy katonai, vagy történelmi felkészültségük alapján a hadügy múltjával foglalkozók nyilatkoztak meg, hanem az alapul szolgáló két szaktudomány más területein tevékenykedők is. Magam csupán a kezdetet jelentő, szakfolyóiratbeli éles eszmecsere kapcsán kívánok most megszólalni, egyúttal szigorúan tudományelméleti téren szeretnék maradni. Ezt tartom ugyanis alapvető kérdésnek.

Pollmann Ferenc már a vitaindító írásában használt szokatlan jelzővel egyértelműen kijelölte a vitatott szaktudomány (vagy csupán tudományág?) helyét, amikor jó érzékkel „marcona történelemnek” nevezte ezt. Az általunk (is) művelt történelmi kutatás valóban a múlt marcona = martialis = Mars hadiistenhez tartozó, azaz hadi vonatkozásaival foglalkozik. Ez alapján már előzetesen le kell szögezni, jogosan utasítja vissza a kezdő írás azt a nézetet, mintha „a hadtörténelem művelése a történettudomány peremére szorult” volna, mintha „a hadtörténet a háborúk története” lenne csupán, s így „a hadtörténetet a hadtudományhoz és nem a történelemtudományhoz” kellene sorolni.

Ennek az írásnak az olvastán – bár kutatótársam, tisztázatlanul hagyta, és a közbeszédhez hasonlóan maga is keverte a hadtörténelem és a hadtörténet fogalmat – még nem gondoltam, hogy ismét e vonatkozású tudományelméleti megfontolásaimat kellene megfogalmaznom, miként tettem ezt egy jó évtizeddel ezelőtt lefolytatott hasonló jellegű vita esetén. Akkor végül egyenesen önálló kismonográfia közzétételével foglaltam állást a rendvédelem-tudomány önállóságának létjogosultsága mellett.⁷ E nézetet jog- és hadtudósok egyaránt vitatták (és vitatják), ennek, a felfogásom szerint (a hadtörténelemhez hasonlóan) sajátos köztes szaktudománynak a létét megkérdőjelezve.

Ezúttal Pollmann Ferenc írása keltett visszhangot, ehhez hozzászólva, egy-egy, önmagát levél-tárosnak és hadtudósoknak nevező, ám alapvetően hadtörténelmi kérdéseket kutató társam igyekezett megcáfolni immár e másik köztes szaktudomány lételemét. Míg ők ezt kétségbe vonták, a társadalomtörténet felőli indítással ugyancsak hadtörténelmi vonatkozásokat kutató és írásával a vitát kiobbantó szerző viszontválaszában az ő állításaikkal szemben igyekezett eredeti állítását pontosítani. Ám a határozott érvelésű állásfoglalás az eredeti közlemény más kérdéseivel szemben háttérbe szorult, annak tisztázása, mi is végül a hadtörténelem, napjaink vitájából – az újabb írásbeli és szóban azóta is tovább folyó megszólalások ellenére – még mindig hiányzik.

Mivel a szűkebb szakterületünket illető vita közéleti hullámokat is keltett, úgy vélem, szükséges ismét megszólalnom, nem egy külső, hanem alapvetően éppen a saját tudományterületünket művelők által olvasott folyóiratban. Ugyanakkor nem az intézményi keretek, a tudományszervezési eljárások vitatott kérdéseiben kívánok állást foglalni, még kevésbé a vitázók közti személyes ütközések terén kívánok igazságot tenni. Csupán egyrészt néhány, saját pályámra vonatkozó adat felvillantásával a kérdéskör bonyolultságát szeretném jelezni, másrészt megkísérlem, hogy az érdemi szakmai eszmecsere érdekében kijelöljem a hadtörténelem általam helyesnek vélt tudományelméleti helyét.

Magam 1966-ban, lezáró egyetemi tanulmányaimat követően szereztem történelem–német nyelv és irodalom szakon középszintű tanári oklevelet. Ezt megelőzően már elkészült „Friedrich Ferdinand Graf von Beust (1809–1886). Eine biographische Skizze” című, német nyelvű, életrajz-jellegű (köztörténelmi) szakdolgozatom, amellyel bemutatkoztam későbbi szakmám művelőinek.

⁶ Korall, 33. sz. (2008. november) 120–128. o.; 35. sz. (2009. április) 170–189. o.

⁷ Zachar József: Rendvédelem-tudomány? Rendvédelem-tudomány! Gondolatok egy új tudományág elméleti alapjairól, fogalmáról, rendszertani helyéről. *Rendvédelmi Füzetek*, 2002/28. Rendvédelmi Főiskola, Budapest, 2002.

1968-ban védtem meg „Az osztrák Verfassungspartei külpolitikája 1871–1879 a Neue Freie Presse tükrében” című, politika- (egyúttal diplomácia-, párt- és sajtó-) történeti jellegű bölcsészettudományi doktori értekezésemet. 1976-ra készült el „Az osztrák–német liberális mozgalom (Alkotmány-párt) és a politikai hatalom 1861–1881” című, párt- (egyben társadalom- és politika-) történeti jellegű történelemtudományi kandidátusi értekezésem. 1993-ban nyújtottam be „Császári(királyi) szolgálatban. Hadügy, hadsereg, magyarság 1683–1792” című had- (valamint társadalom- és politika-) történeti jellegű történelemtudományi doktori értekezésemet. 2001-ben védtem meg „A magyarországi Habsburg-hatalom kiterjesztése és megszilárdítása 1683–1792” című, köz- (egyúttal politika- és kapcsolat-) történeti jellegű habilitációs doktori téziseimet. Közben – folyamatosan és fokozatosan katonai mesterségbeli tudással is felvértezten, végül ezredesi rangig eljutva – dolgoztam német népismeret és hadtörténetet tanító katonai főiskolai oktatóként, hadtörténész tudományos kutatóként, hadtörténelmi folyóirat szerkesztőjeként, hadilevéltárosként, össztörtézményi hadtörténelmi, majd rendvédelem-történelmi tudományszervezőként, egy évtizede pedig a civil felsőoktatásban újkori magyar történelmet előadó egyetemi tanárként tevékenykedek. Párhuzamosan közreadtam 22 önálló kötetet, mintegy 260 tudományos és 240 népszerűsítő dolgozatot az egyetemes és a magyar történelem különböző korszakaival és területeivel kapcsolatosan. Kérdésem, kinek van joga beszükíteni történész mivoltomat bármilyen e szaktudományon belüli korlátozó jelzővel, és az a történelemtudomány mely ágán belülré utasítana?

A fenti kevésbé fontos, csupán szemléltetésnek szánt bevezető sorokat követően áttérek a lényegi megközelítésre. Saját példámmal azt kívántam jelezni, a történelemtudományon belül a hadtörténettel (is) foglalkozó tudós (az e szaktudományon belüli más jellegű történetet kutató társaihoz hasonlóan) – egyszerűen történész. Hadtörténésszé korlátozása csakis egyes kutatási témájával kapcsolatosan annak szűkebb szakterületére utalásként, olyanformán lehetséges, mint a társadalomtörténész, párttörténész, egyháztörténész, művelődéstörténész, várostörténész stb. esetében. Ám a történelemtudomány különböző tudományágait művelők közül kiemelve, a hadtörténészt a jelző nélkül megnevezett történésszel szemben megkülönböztetni, különösen pedig (mint egyébként szokásos) szembeállítani, téves és visszautasítandó.

Valódi mondanivalóm kiindulópontjaként (és a fentiek jobb megértése céljából is) szabad legyen megismételnem 2002-ben már papírra vetett, de visszhang nélkül maradt ismeretelméleti megfogalmazásomat: „A tudomány a társadalmi tudatnak az a forrása, amely a természeti, társadalmi és emberi valóságról a történelmi kialakulás folyamataira figyelemmel levő, azonos kutatói módszerek alkalmazásával rendszerezett, egységbe foglalt és általánosított ismeretegyüttest fog össze a felhalmozott adatok alapján, a fejlődési törvényeket felismerve, elméleti következtetéseket levonva. Ennek egy-egy szűkebb területe a szaktudomány, azon belül pedig a tudományág.”⁸

E gondolatot immár folytatva, a tudományban elsődleges az ismeret, azaz a jelenség, a tény, a folyamat, a tendencia felismerése, és erre épül a vizsgálat, a megértés, a bemutatás, a magyarázat és a következtetés levonása. Mindez a történelemtudomány esetében csak az elmúlt időkre vonatkozóan történik, és ez határolja el a többi társadalmi-, emberi- és természeti irányultságú szaktudománytól. A helyzetet bonyolítja, hogy minden más szaktudomány által vizsgált jelenségsopornak ugyancsak van múltbeli vetülete, vagyis létezik az adott létező szaktudományban is történeti tudományág. (Nem egy-egy szaktudomány öntörténetére gondolok!) Ezúttal azonban másról van szó, a történelemtudomány önmaga – szaktudományként – összességében az emberi együttélés valamennyi jelenségsoportjának múltjára vonatkozó teljes tudományos tevékenységet jelenti. Ugyanakkor a kutatás tárgyát képező múltbeli jelenségek mérhetetlen gazdagságúak, és így totalitásban az (állandóan gazdagodó) múlt egyénileg megismerhetetlen, áttekinthetetlen ismerettömegek tárháza. Még a szükségszerűen bizonyosan megismert, általánosnak felismert fejlemények is a múltban eltérő körülmények közt különböző módon jelentkezhettek. Ezért e szaktudomány művelőjének tevékenysége szükségszerűen egyes adott korszakokra, sőt azokon belül is egyes azonos jelenségek körére vagy adott területre korlátozódik. Minden más szaktudomány által művelt történelmi vonatkozású kutatás még inkább korlátozott, csupán a saját tudományterületi jelenségekre szűkített.

---

⁸ Zachar József: Rendvédelem-tudomány? I. m. 5. o.

Másként megfogalmazva, a történelemtudományban bármely korra és bármely jelenségcsoportra vonatkozóan működő tudós – történész, míg bármely más szaktudomány által vizsgált jelenségek előzményeivel foglalkozó – az adott szakhoz kötötten – annak a szaktudománynak a történésze. Így az agártudomány egyik ágát műveli az agrártörténész, az építészettudományét az építészttörténész, a zenetudományét a zenetörténész, a nyelvtudományét a nyelvtörténész és ugyanígy – a hadtudományét a hadtörténész. Nem véletlen az, hogy a Magyar Tudományos Akadémia osztálybesorolása szerint minden szaktudományi történész az adott szaktudomány szerinti osztályba sorolt, továbbá az adott szaktudományi jelzővel minősítették (az irodalomtudomány doktora, a műszaki tudomány kandidátusa, az orvostudomány doktora, a politikatudomány kandidátusa stb.), és teljesítményüket elismerve, ma is ennek megfelelően sorolják be (pld. a művelődéstudomány, a neveléstudomány, a filozófiatudomány, a jogtudomány és a hadtudomány doktora).

Máris adott minden hazai félreértés alapmotívuma. Korábban tisztáztuk, hogy a történelemtudományon belüli egyik tudományág a hadtörténet, most pedig az vált világossá, hogy a hadtudomány egyik tudományága ugyancsak a hadtörténet. E két szaktudomány által is lefedett azonos megnevezést viselő, de más irányból levezetett tudományág egymáshoz való vizsgálata ugyanúgy szükséges, mint a történelemtudományhoz és a hadtudományhoz való viszonyuké.

Ezt megelőzően azonban, visszatérve az alapkérdéshez, azonnal jelentkeznek egy újabb nehézség. Az emberi együttlét múltjára vonatkozó megismerésre a kollektív emlékezetten túl alapvetően tárgyi vagy/és írásos emlékek adnak lehetőséget, a múlt megidézésére ezek szolgálnak. Azonban mindkettő fennmaradása erősen bizonytalan, a teljesség soha el nem érhető, így maga az ismeretanyag is behatárolt, vagyis a felismerés legtöbb esetben bizonyára esetleges. A következő lépés: a múltra vonatkozó vizsgálat ugyancsak számos körülmény által befolyásolt, gondoljunk csak a konkrét változó érdeklődésre, az adott általános tudás általi meghatározottságra. A további lépések még inkább torzíthatnak, a bemutatás az adott eszmeáramlat felfogásától függő, az elképzelt jövő képe által meghatározottan a jelenből visszavetített és így értelmezett. Különösen és alapvetően ez a helyzet a múlt megismerésénél hasznosított levélváltások, feljegyzések, naplók, visszaemlékezések, emlékiratok, évkönyvek, krónikák, elbeszélő irodalmi alkotások esetében.

De nem mentes ettől a tudományos teljesítményként értelmezett elemző, összehasonlító, értékelő, következtető történeti irodalom sem, e közben is érvényesül a sajátos érdeklődési irányultság. Így a szaktudományos módszertan és fogalmi rendszer alkalmazása ellenére is torzulhat a bemutatott múlt valósága. Ez a jellemző még az állítólag a tényleges, valóságos és kétségtelen tényeket feltáró pozitivisták történetírás esetében is, hiszen hiába elvárás, hogy a történész azt mutassa be, ami valójában történt. Ez a történésznek a múltra vonatkozó és az általa továbbadásra kerülő tudás közti tükröztető szerepe és ennek a szerepnek a saját személyisége általi meghatározottsága miatt eleve lehetetlen. Ugyanis a tényeket a feldolgozó a saját felhalmozott tudásának a birtokában és a saját értelmezésének megfelelően ábrázolja, ábrázolását pedig az ugyanazt a tényt másként értelmező tudós jogosan kétségbe vonja, kiegészíti, pontosítja. Ezen a tudósi összeütközésen átlépni, a múlt valóságát némi reménnyel hitelesen bemutatni csak úgy lehet, ha az egyes tényeket nem önmagukban, hanem összefüggési rendszerükben és érvényesülési folyamatukban, a kutatótársak által közölt rokon ismereteket figyelembe véve ábrázolja a feldolgozó.

Ha ez általánosságban így van, mennyivel inkább még fokozottabban érvényesül az emberiség egész történelmén végighúzódó sajátos jelenség: a háború, azaz az embercsoportok hatalmi indíttatású, szervezett, fegyveres, létszámban és időbeli kiterjedésben jelentősebb összeütközéseinek történészi megidézése esetén. Hiszen nem felejthetjük azt a kiindulási pontot, miszerint az emberi műveltség e sajátos jelenségében, az egymásra támadás és e támadás elhárításának (előkészítési, végrehajtási és felszámolási) eseménysorozatában a használt anyagi eszközöknek, az együtt élő emberek társadalmi formáinak, továbbá a hatalmi és tulajdonviszonyoknak az egész bonyolult rendszere van jelen.

Mivel ez így van, én sem tudom elfogadni azt a legutóbb Pollmann Ferenc által idézett és vitatott felfogást, miszerint a hadtörténelem csupán a háborúk történetével (azaz a fegyveres harc lezajlásával) foglalkozó, a történelemtudomány perifériájára szorult szűk kutatási terület („katona-történet”) lenne. Hozzá hasonlóan még kevésbé látom helyénvalónak azt a felfogást, amely a hadtörténelmet pusztán a „had” jelző alapján a hadtudományok közé sorolja. Nem igazak ezek az állítások az elődöknek tekintettek nézete alapján sem, a múltra vonatkozóan „a háborúval kapcsó-

latos tényezők vizsgálata” ugyanúgy nem egyoldalúan a hadtudományi besorolást indokolja, mint „a katonai-történelmi ismeretek összessége”. Utóbbi már utal a katonain túl a történelmi képzettséget feltételező szélesebb körű ismeretszerzés szükségességére, és ezzel mintegy jelzi a hadiesemények társadalomtörténeti beágyazottságát, társadalom-, politika-, természet-, technika-, művelődéstörténeti és egyéb kapcsolódásait.

Mielőtt saját álláspontomat felvázolom, vessünk egy pillantást a központban álló hadiesemények alapján az ezekkel foglalkozó hadtudomány fogalmi megközelítésére. Az ezirányú legújabb hazai alapmű azt közli, az elődök szerint a XIX. század elejéig ennek „tárgyát mindig a haderők, flották és ezek dolgai [sic!]” képezték. Az ennél pontosabb (a magyarra is sokáig hatást gyakorló) újkori német felfogás „olyan tudománynak tartja, amely mindazt összefoglalja, ami a háború vezetésének művészetére és történetére vonatkozik”. A sokáig hangsúlyozott (és hazánkban is átvett) szovjet nézet szerint e tudományág tárgya „a háború katonai-stratégiai jellemzői”, „a fegyveres erők felkészítése”, „a fegyveres küzdelem törvényszerűségei, elvei, módjai [sic!]”. Az angolszász és a francia felfogás korábban a hadtudományt a stratégiával azonosította, míg a legújabb nyugat-európai és amerikai felfogás szerint „a hadviseléssel, valamint a stratégia, a taktika és a logisztika elveivel foglalkozik”.⁹

E szűk felfogásnál már 1838-ban tovább lépett a magyar Tanárky Sándor, aki akadémiai székfoglalójában leszögezte, hogy a hadtudomány „tárgya a fegyveres küzdelem”. Utódai (már akkor szép magyar nyelven az idegen kifejezéseket kerülve) hozzátették, hogy e küzdelem „hadászattól és harcászattól áll, amelyek a tanulságokat a történelemből merítik”.¹⁰ Mindez összességében mégis azt jelenti, hogy az elterjedt hagyományos felfogás a hadtörténelmet csupán a fegyveres küzdelemre, azaz a hadászatra, hadműveletre és a harcászatra vonatkozó tudományos ismeretek múltbeli tárházának tekinti, azaz egyfajta példatár létre korlátozza. Más szavakkal, a jelen számára a múltból hasznosítható ismeretek iránti tudományos érdeklődés messze áll attól, hogy akár csak egy adott kor adott társadalmi viszonyai közt egymással szembekeverülő hatalmak fegyveres küzdelmének a maga teljességében való megismerésére törekedne. A hadviselés (erős túlzással szokásosan hadművészetnek nevezett) tudományára leszűkített történeti kutatás azonban semmiképpen sem lehet azonos mindannak az egymásba fonódó számos múltbeli fejleménynek a feltárásával, amelyeket összességükben hadtörténelemnek nevezünk.

Jól érzékeli ezt a hadtudomány mai művelői is, akik immár erősen kiterjesztve a határokat, például a magyar tudományos közéletben ezt a meghatározást használják: „A hadtörténelem – a fegyveres erők szervezésének, kiképzésének, felkészítésének, a fegyveres küzdelem előkészítésének, megvívásának és biztosításának, valamint a katonai vezetés elméletének a története.”¹¹ Ez bizony még mindig erősen a hadviseléshez, vagyis egyetlen társadalmi jelenséghez kötődő fogalom-szűkítés. A hadtörténelem mai német felfogása ennél rövidebben megfogalmazva, lényegesen többet mond: „A hadtörténelem – a katonapolitika, a fegyveres erők, a háborúk, a hadművészet, a haditechnika és a hadigondolkodás története.”¹² Más szavakkal, már ez a kiterjesztő megközelítés is azt jelzi, a hadtörténelem biztosan sokkal tágabb fogalom, mint amelyet a hadi műveletek történetével foglalkozó hadtudomány-történet vagy másként: hadművészet-történet lefed. Mindenesetre ezt, a társadalom-, politika-, technika-, sőt filozófia-történet felé való továbbvezetést is erősen megtévesztőnek érzem.

Az én felfogásomhoz jóval közelebb áll a mai osztrák tudományelméleti megközelítés: „A hadtörténelem – az általános történelemtudomány és az általános hadtudomány határterülete. Durván négy fő részre oszlik: 1) a hadi alapelvek, a hadelméletek, a vezetés és a szervezés története; 2) a fegyveres harcra való felkészítés és a véderő építésének története; 3) a haderő felszerelésének, fel-fegyverzésének, felkészítésének, kiképzésének, állomásoztatásának és ellátásának a története; 4) a hadi műveletek tervezésének, előkészítésének és vezetésének a története. A hadtörténelem a száraz csatatörténeten, a katonai vezetők harcászati, hadműveleti és hadászati elemzésein túl a civil kuta-

⁹ Szabó József (főszerk.): Hadtudományi lexikon. Budapest, 1995. 477. o.

¹⁰ Uo. 477. o.

¹¹ Uo. 478. o.

¹² Militärwissenschaftliches Institut (kiad.): Wörterbuch zur deutschen Militärgeschichte. Berlin, 1985. 547. o.

tóknak az általános, gazdaság-, politika-, társadalom- és művelődéstörténeti műveik terjed. A hadtörténelem célja az, hogy a hadügy és a háború korról-korra változó formában jelentkező lényegét és elemeit megismerje.”¹³

Ez a felfogás más szaktudományok (filozófia-, közgazdaság-, technika-, művelődéstudomány), felé vezető egyes szálak jelzése mellett alapvetően mégis a történelemtudomány és a hadtudomány közt jelöli ki a hadtörténelem-tudomány helyét. Tegyük hozzá, ami a továbbvezető irányokat illeti, napjainkban általánosan előtérbe került az egyik továbbvezető szál, a háborúk „kultúrtörténeti” jellegű vizsgálata, vagyis a művelődéstörténeti megközelítés. E tekintetben a háború jelenségét illetően az arcvonal hadi eseményeinek bemutatásán túllépve, főleg a háttérbeli életmód feltárása a hadtörténelem alapvető tárgya. (Az ezt meghatározó hadi események mellőzése mellett ezúttal még a háború művelődéstörténeti vonatkozásainak a bemutatása is elsikkad.) A múlt háborús vonatkozásainak tanulmányozása azonban még ennél is sokkal többet jelent, számos más irányú vonatkozása következtében további szaktudományokhoz elvezető, napjainkban is hasznosítható ismerettel gazdagíthatja egyetemes tudásunkat. Korunk kiemelkedő francia hadtörténelem-tudósa, André Corvisier „Tudomány, háború és hadművészet” címmel közreadott tanulmányában nem mulasztotta el ennek sorjázatását sem.¹⁴

Visszatérve most már napjaink további vitakérdéséhez és az újabban megszólalt hazai kutatótársak nézeteihez, valamint abból kiindulva, hogy köztes szaktudomány jellegére tekintettel katonai végzettségű és történelmi végzettségű tudósok egyaránt megnyilatkozhatnak hadtörténelmi témákban, csak igazat adhatok Markó György kiinduló állításának. E szerint „történészek alapvető katonai szakmai ismeretek hiányában nyilvánítanak véleményt”, míg „a hadtörténészek nem alkalmazzák a társadalomtörténeti megközelítést”.¹⁵ Csupán annyi pontosítást tartok feltétlenül szükségesnek, ezúttal (miként már korábban tisztáztuk) nem a hadtörténész áll szemben a történésszel, mivel szaktudományunkban a polgári végzettségű történész is művelheti a hadtörténet tudományágát, míg a magát hadtörténészként meghatározó katonai végzettségű a kellő történelemtudományi ismeretek hiányában leginkább a hadtudomány-történet (a hadművészet-történet) terén működő hadtudós. Abban van igaza idézett kutatótársunknak, hogy a hadtörténelmet művelők közt a hivatásos katonai végzettségű és a civil történelmi végzettségű egyaránt félkarú óriás, hacsak nem sajátította el az egyik mesterség birtokában a másik mesterség (a hadtörténet vagy a hadművészet-történet) alapvető ismereteit, jártasságait, készségeit is.

Ez, a felkészülésben megnyilatkozó alapvető különbség, eltérő tudományos ismeretanyag adja Csikány Tamás állításának a háttérét is, miszerint „különbség van az általánosságban művelt hadtörténelem és azon hadtörténelem között, amely a hadtudomány forrása és alapja”.¹⁶ Most jutottunk el a lényeghez. Az „általánosságban művelt hadtörténelem” a szaktudományként felfogott történelemtudomány egyik, helyesen hadtörténet-tudománynak nevezendő ága, míg „a hadtudomány forrását és alapját” jelentő „hadtörténelem” valójában nem más, mint a hadtudományhoz tartozó szaktudományos ág. Ezúttal már csak arra van szükség, hogy e kutatótársunknak a katonai szemléleten alapuló, korlátozott értelemben felfogott „hadtörténelem” kifejezését itt is kicseréljük, ezúttal a ténylegesen valós értelem szerinti „hadművészettörténet-tudomány” (vagy csupán pontosabb meghatározásként esetleg a valóban sokkal bonyolultabb „hadtudománytörténet-tudomány”) fogalmával.

Mindenesetre a két szaktudomány (történelemtudomány és hadtudomány) erős kapcsolódása, azonos elemeknek mindkettőben való szükségszerű jelenléte azt indokolja, a hadtörténetet és a hadművészet-történetet, e két más irányból érkező tudományágot összekapcsoljuk. Ezzel együtt e kettőt átfogó fogalomként a hadtörténelemnek meg kell maradnia a teljes köztes szaktudomány megnevezésére, míg ez a fogalom és megnevezés a másik kettőnél, a különböző szaktudományhoz való tartozás, azon belüli elhelyezkedés alapján határozottan kerülendő.

¹³ Broucek, Peter – Peball, Kurt: Geschichte der österreichischen Militärgeschichte. Wien, 2000. 189. skk. o.

¹⁴ Corvisier, André: La guerre. Essais historiques, Paris, 1995. 65–121. o.

¹⁵ Korall, 35. sz. (2009. április) 176. o.

¹⁶ Uo. 181. o.

Immár saját szavaimmal és nyomatékosan megfogalmazva, szerény véleményem szerint a történelemtudomány és a hadtudomány közt köztes átmeneti szaktudományt jelentő hadtörténelemtudományt művelheti a történész végzettségű, és ez esetben ő a köz- (gazdaság-, társadalom-, politika-, jog-, művelődés- stb.) történet felől közelíti meg a múltbeli hadügyi jelenséget. De művelheti a hadtörténelemtudományt katonai végzettségű is (főleg, ha megfelelő gyakorlattal is felvértezett), de ő ez esetben a hadügy (hadseregszervezés, stratégiai, hadművelési, harcászati esemény, fegyverzet, haditechnika, terepviszonyok stb.) felől vizsgál egy történelmi fejleményt. Míg a történész végzettségű a megfelelő katonai ismeretek nélkül nem képes a haditettek hiteles és valós értelmezésére, vagyis nem igazi hadművészet-történész, a katonai végzettségűnél alapvetően az adott fejlemény történelmi hátterének, körülményeinek megfelelő ismerete hiányában könnyű a félreértelmezés, vagyis ő pedig nem általánosítva hadtörténész. Mindkettőre bőséges példatárral rendelkezik mindegyik kutatótársam.

Ha ez általában igaz is, messze nem biztos, hogy érvényes például Markó György további megállapítása is: „történész és hadtörténész között az igazi határvonalat az állandó hadseregek megjelenésétől kell meghúznunk.”¹⁷ (Valójában ez a kor meghatározás csak a tekintetben igaz, hogy a hadszervezés és a háború története immár történelmi beágyazottságában került vizsgálat tárgyává.) Bizonyára nem rugaszkodom el a valóságtól, ha szembeszállva az e megkülönböztetést alkalmazó kétszeresen is sommás tévedéssel, az állandó hadseregeket megelőző korokat illetően is a hadtörténelemtudományon belül ismét hangsúlyosan megkülönböztetem a hadtörténet művelőjét a hadművészet-történet művelőjétől.

Példaként a legkorábbi ismert szerzőkre visszatekintve, előbb a történelemtudományon belül párba állítom a történetírás atyjainak tekintett görögöknél a Kr. e. 484–425 közt élt halikarnasz-szoszi Hérodotosznak a görög–perzsa háborúk mítoszokkal átszőtt, számos földrajzi és egyéb kitérővel megszakított leírását a Kr. e. 460–395 közt élt athéni Thuküdidésznek az Athén és Spárta közti peloponnészoszi háborúra vonatkozó, kortárs szemtanúk beszámolóira épített feldolgozásával, mint az azonosan a háborúkat megőrkítő alkotásokat. Ezek ugyanakkor egyértelműen minden eltérő feldolgozási módszerük ellenére azonosan történelemtudományi és valóban semmiképpen sem hadtudományi megalapozottságúak, azaz egyik sem hadművészet-történeti, viszont előbbi köztörténeti, utóbbi hadtörténeti jellegű korai alkotás.

Ezzel szemben hadművészet-történeti jellegű első munkáknak azokat kell tekintenünk, amelyek korábbi háborús résztvevőktől származnak, és ezekben vagy hadi élményeiket hagyták ránk eleven leírásban, vagy pedig a hadviseléssel kapcsolatos gondolataikat örökítették meg. Ám ezek is messze az ókorig visszamenően követhetőek. A hadviselés művészetére vonatkozó első mű Kr. e. 360 körüli időből a görög Aineiasz, a hadigépekről szóló Kr. e. 200 körüli időből az ugyancsak görög Atheniasz, a hadiesemények szakszerű leírása a római hadvezér, Gaius Julius Caesar (Kr. e. 100–44) vagy Titus Livius (Kr. e. 59 – Kr. u. 17) nevével megőrkítetten maradt meg az utókor számára.

A hadviselésre vonatkozóan a továbbiakban középkori traktátusok, udvari haditorna könyvek, lovagrendi kiképző és nevelő intelmek, az erődítésről, várvívásról, várvédelemről szóló kolostor-bejegyzések és évkönyvek, valamint más íráskorok bőséges ismeretanyagot őriztek meg. Még mindig messze az állandó hadseregek megjelenésének kora előtt, különösen a XVI. századtól kezdődően sorozatosan készültek, sőt jelentek meg olyan feldolgozások, amelyek alapvetően hadművészeti megközelítéssel tárgyalták a háborús eseményeket. Egy évszázaddal később már egyenesen hadtudományi és azon belül hadművészet-történeti jellegű művek is sorra születtek meg az egyes szaktudományok és tudományágak szétválásának jegyében.¹⁸

---

¹⁷ Korall, 35. sz. (2009. április) 176. o.

¹⁸ Ennek aprólékos, maig használható alapvető összegzése Jähns, Max háromkötetes életműve: *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland*, München – Leipzig, 1889–1891. A magyar kezdeteket Veszprémy László foglalta össze: *A hadtudomány megszületése Magyarországon*. In: Király Béla – Veszprémy László (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai*, Budapest, 2003. 27–42. o. Fontos kiegészítésként l. még: Domokos György – Hausner Gábor – Veszprémy László: *Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben*. *Magyar Könyvszemle*, 1997/1. 33–57. o.

Fentiek alapján is immár egyértelmű, hogy ugyancsak határozottan tévesnek érzem másik kutatótársam, Csikány Tamás megközelítését is, ahogyan sommásan kijelenti: „a hadtörténelem – a hadtudomány része.” Ennek igazolására idézi azt a dualizmuskori magyar megközelítést, miszerint „a hadtörténelem az, amely a tisztet a hadviselés, a hadművészet titkaiba a legbiztosabban bevezeti”. További érve a két világháború közti magyar felfogás: „a hadtörténelem vizsgálatának tárgya mindenekelőtt a hadra kelt ember viselkedésének, döntéseinek vizsgálata [sic!]”.¹⁹ Bizony mindkét idézett állításban a „hadtörténelem” kifejezés egyértelműen a hadművészet-történetre cserélendő.

Az elődöknek ezen, általa idézett, a hadtörténelmet kutató példatárként való felfogásán ugyan e kutatótársunk túllép. Azonban maga is egybemossa a hadtörténelem és a hadművészet-történet fogalmát, amikor így zárja fejtegetését: „A tárgyalt tudomány körébe tartozik a béke és háború, a hadsereg és társadalom kapcsolatainak vizsgálata, a hadseregszervezés, -kiegészítés, -ellátás, -alkalmazás, a fegyver fejlődéstörténeti vizsgálata, ám alapvető a hadművészet, a háborúk és hadjáratok történetének, a katonai vezetők tevékenységének az elemzése”. Majd még hozzáteszi: „sőt legújabbban a csatatörténetkutatás is.”²⁰ E felsorolásból bizony az elsőként említettek a hadtörténet vizsgálati köréhez tartoznak, míg a hadieseményekre vonatkozó továbbiak a hadművészet-történet részét képezik. Nem véletlen, hogy egykor az Egyesített Tisztiiskolán hadtörténetet tanítottunk, ma pedig a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen a hadművészet-történettel ismerkednek a hallgatók.

A legújabb vitát írásával kiváltó Pollmann Ferenc tiszteletudó viszontválaszában nem erről a hadtörténelemmel kapcsolatos alapvető dilemmáról szól: a történelemtudomány vagy a hadtudomány körébe tartozik-e, esetleg – ahogyan magam határozottan állítom – e kettőhöz kapcsolódó köztes állapotú szaktudomány. Csupán szerényen leszögezi, „a hadtörténésznek szükséges hátteret jelentő katonai ismeretek nem csupán a tisztképzés során sajátíthatók el”, ami persze igaz is. Az ugyancsak szükséges történelmi tudással kapcsolatban már csak egy, halványan megfogalmazott kívánságra futotta: „a katonai hadtörténetírásnak több nyitottságot kellene mutatnia a társadalomtörténeti megközelítés irányában.” Végül ismét elmulasztva a hadtörténelem, a hadtörténet és a hadművészet-történet szigorú megkülönböztetését, melynek hiánya minden félreértés alfája és ómegája, így zárja le viszontválaszát: „mivel szűkebb értelemben a hadtörténet a háborúk és a hadseregek története, a hadviselés elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik, annál inkább szükséges a sajátos katonai ismeret.”²¹ Ez a „szűkebb értelmű hadtörténet” az én nézetem szerint a hadművészet-történet.

Megismétlem: a saját szaktudományuk ágaként a hadtörténet és a hadművészet-történet együttesen alkotja a történelemtudományhoz és a hadtudományhoz azonosan kapcsolódó köztes szaktudományt, a hadtörténelem-tudományt.

A magam részéről befejezésként és összegzésként határozottan megfogalmazom: a történelemtudomány művelésére általában, a múltat köztörténetként felfogva, felkészíthet egy klasszikus egyetemi történelem szakos képzés. Az egyes részterületekkel való szaktudományos foglalkozás azonban ezen túlmenő ismereteket is feltételez, éppen azokat, amelyeknek múltbeli vizsgálatára a történész vállalkozni akar. Így például a gazdaságtörténeti vizsgálódás feltételezi a közgazdaságtudományi, a vallástörténeti a vallástudományi, a közigazgatás-történeti az államtudományi műveltséget. Ezért is működik a Magyar Tudományos Akadémián a könyvtörténeti, a sajtótörténeti vagy akár az élettudomány-történeti az I. (Nyelv- és irodalomtudományi), míg az agrártörténeti és faluszociológiai a IV. (Agrártudományi), az orvostörténeti az V. (Orvostudományi), az építészettörténeti a VI. (Műszaki tudományi), a jogtörténeti és a demográfiai bizottság (albizottság) a IX. (Gazdaság- és jogtudományi) osztályon belül.

Ezekhez az intézményszerítetten működő és számos más tudományág történelmi vetületéhez hasonlóan a hadtörténelem-tudomány is feltételez szakirányú műveltséget, mégpedig két ága közül a hadtörténeti a hadtudományi alapvető, míg a hadművészet-történeti a hadtudományi alapos ismereteket. Más oldalról megközelítve, mivel az emberi társadalomban érvényesülő minden jelenség a

---

¹⁹ *Korall*, 35. sz. (2009 április) 182. o.

²⁰ Uo. 182. o.

²¹ Uo. 187. o.

történelemtudomány, illetve annak valamely ágának kutatási területe, ez nem lehet másként a hadtörténet-tudomány esetében sem, vagyis a történelemtudomány részét képezi. Ez alapos történelemtudományi ismeretek nélkül ugyancsak nem művelhető, de még a hadművészettörténet-tudomány is feltételezi az alapvető történelemtudományi ismereteket.

Nyomatékosan szeretném még egyszer kiemelni: Míg a hadtörténet-tudomány a történelemtudomány, addig a hadművészettörténet-tudomány a hadtudomány részét képezi. Ezért utóbbi helyénvalóan tartozik az MTA IX. osztály Hadtudományi Bizottsága irányítása alá, mindenesetre jogosan lenne elvárható, hogy ezen belül működjön egy hadművészet-történeti csoport. A hadtörténet-tudomány felügyeleti jogát viszont a II. osztály Történelemtudományi Bizottságának kell(ene) gyakorolnia, mint ahogyan majd másfél évtizeddel ezelőtt létre is hoztak azon belül egy azóta feledésbe merült hadtörténeti munkacsoportot. Mindenesetre a tudományos minősítés folyamatában (ahogyan negyvenöt éve közvetlen érintésként figyelemmel kísérhetem) a hadtörténelemtudomány területén az inkább hadtörténeti jellegű dolgozatok a II., míg az inkább hadművészet-történeti jellegűek a IX. osztályhoz kerülnek elbírálásra, bár néha rendkívül nehéz a domináló jelleg megítélése. (Éppen a közelmúltban közreműködéssel az MTA doktora címre benyújtott, azonosan a Kossuth-szabadságharccal foglalkozó, de eltérő jellegű hadtörténelmi értekezését Hermann Róbert a II., míg Csikány Tamás a IX. osztálynál védte meg.)

Ezen az elkülönülésen túl az lenne a kívánatos, ha köztes szaktudomány jellegére tekintettel a hadtörténelem művelői mind történelemtudományi, mind hadtudományi műveltséggel egyaránt felvértezve és együttműködve dolgoznának, legyenek akár katonai állományú, akár polgári alkalmazású tudományos kutatók, tevékenykedjenek akár honvédségi, akár civil intézményben. A tudományszervezésben tükröződve, ezt erősen elősegítené, ha a Magyar Tudományos Akadémián működhetne egy hadtörténelem-tudományi interdiszciplináris bizottság, miként az I. (Nyelv- és irodalomtudományi) osztály irányítása alatt működhet történelemtudósok bevonásával művelődéstörténeti, ókortudományi, orientalisztikai bizottság, vagy éppen a II. (Filozófiai és történettudományi [sic!]) osztályon belül létezik nyelvtudósok részvételével a bizantinológiai, irodalomtudósok közreműködésével a forráskiadási bizottság.

Ennek az újonnan létrehozandó interdiszciplináris bizottságnak azonban, minden vitát elkerülendő, nem egyik vagy másik (II. vagy IX.) osztályon belül kellene működnie, oda delegálva másikkal együtt tagokat. Követendő példának azt a tudomány- és technikatörténeti komplex bizottságot tekintem, amelyet a II. (Filozófiai és történelemtudományi), a III. (Matematikatudományi), az V. (Orvostudományi), a VI. (Műszaki tudományi) és a VII. (Kémia tudományi) osztály közösen hozott létre és működtet, de egyes, más osztályokhoz tartozó tagjai is vannak. Ha valakinek kétsége lenne, hogy csupán két osztály is létrehozhatja ilyen osztályközi komplex bizottságot, akkor jelzem, hogy a létező Gyógyszerésztudományt az V. és VI. osztály működteti közösen, míg az Anyagtudományi és technológiáit a VI. és VII. osztály, és ez a sor folytatható lenne. Más szakokkal a II. és a IX. osztály, pontosabban előbbinek a történelemtudományi, míg utóbbinak a hadtudományi bizottsága ezt a hadtörténelem-tudományi interdiszciplináris bizottságot közösen képezhetné.

Ez azonban szükségszerűen együtt járna még egy tudományszervezési kiigazítással. Az MTA a nemzetközi tudományos szervezetek magyar nemzeti bizottságai között számon tartja a Comité International des Sciences Historiques tagjaként (a szakirányúakat összefogóan) nemcsak a Történelemtudományok Magyar Nemzeti Bizottságát, hanem még külön szervezeten a gazdaságtörténeti, az egyetemtörténeti, a rendígyűlés-történeti, sőt a latinamerika-történeti, az egyiptológus magyar nemzeti bizottságot is a II. osztályon belül. Ugyanakkor a Magyar Hadtörténetészek (sic!) Nemzeti Bizottságát több évtizedes működése ellenére sem a II., sem a IX. osztálynál nem veszi figyelembe.

Pedig talán nem lenne haszontalan, ha az országos tudományos közélet figyelembe venné, hogy a Commission Internationale d'Histoire Militaire keretein belül a szokásosan évenként megrendezésre kerülő tudományos eszmecseréken és az általa ugyancsak évenként megjelentetett, szakirányultságú *Revue Internationale d'Histoire Militaire* köteteiben rendszeresen jelen vannak a magyar hadtörténelem-tudomány képviselői. Bizonyára munkásságuk elismerését jelenti, hogy (ítthon ugyan visszhangtalanul maradván, de) 1938–1943 közt Markó Árpád, 1995–2000 közt pedig jelen sorok szerény szerzője e nemzetközi bizottság elnökségében is tevékenykedhetett, és öreg-

bíthette magyar tudós társainak teljesítményét. Ennek érdekében itthon pedig ma is csendesen, a Honvédelmi Minisztérium által működtetett, sokfelé ágazóan sokirányú munkásságot végző hadtörténelmi intézmény bázisán (megtevesztő nevén: Hadtörténelmi [sic!] Intézet és Múzeum) és a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem közreműködésével, az elszórtan más kutató és oktató intézményekben működő tudóstársakat se feledve, Veszprémy László főtitkári tevékenységével irányítottan teszi a dolgát a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága.

A hadtörténelem-tudomány művelőinek (kutató és oktató hadtörténészek és hadművészet-történészek, hadilevéltárosok, hadimúzeológusok, haditérképészek, hadi irányultságú könyvtárosok, irattárosok, csatatérfeltárók, hadisírgondozók, hagyományörzők, hadiszerkesztőségi munkatársak és mások) ez az egyetértésben végzett munkássága sokszorosan fontosabb, mint a hadtörténet és a hadművészet-történet szembeállítás, egyiknek a történelemtudománnyal, másiknak a hadtudománnyal való mesterséges szembefordítása. A katonai és civil intézményi elkülönülés, még kevésbé az egymás munkásságával szembeni értetlenségből fakadó személyeskedő vita egyenesen elfogadhatatlan. A szakmai érvelésű tudományos vita kibontakoztatása érdekében így felvetem, nem lenne-e célszerűbb, ha gazdag magyar nyelvünk kihasználásával a minket egybefogó szakirányú testületet a következőkben inkább Magyar Hadtörténelmi Nemzeti Bizottságnak neveznénk, esetleg gyengébbek kedvéért ezzel a bővítéssel: Magyar Hadtörténelmi (Hadtörténelmi és Hadművészet-történelmi) Nemzeti Bizottság.

SZEMLE

ADAM ZAMOYSKI

1812. NAPÓLEON VÉGZETES OROSZORSZÁGI HADJÁRATA

(Park Könyvkiadó, Budapest, 2008. 582 o.)

A kötet szerzője, Adam Zamoyski, régi lengyel nemesi család sarja. 1949. január 11-én született New Yorkban. Angliában nőtt fel, történelmi végzettségét az oxfordi Queen's College-ban szerezte. Jelenleg Londonban él, s a Princes Czartoryski Alapítvány igazgatótanácsának elnöke. Kutatásai igen sokrétűek, s ennek megfelelően korábbi munkái főként a lengyel történelem különböző eseményeit dolgozzák fel. Az általam ismertetett kötet 2004-ben jelent meg először angol nyelven (1812. Napoleon's Fatal March on Moscow). Azóta számos nyelven számos kiadást ért már meg. A szerző ezt követően két másik könyvvel is előrukkolt, melyek közül az elsőt (Rites of Peace, The Fall of Napoleon & the Congress of Vienna) akár tekinthetjük jelen munka folytatásának is.

Napóleon oroszországi hadjáratának objektív vizsgálata mind az anyag terjedelmét, mind jelentőségét illetően olyan nehéz, hogy az már veszélyezteti a kérdés megértését, inkább annak elködösítését segíti elő. Ahogy azt a szerző könyvének bevezető jegyzeteiben le is írja, csupán Oroszországban több mint ötezer könyv és kétannyi cikk jelent meg a hadjáratról az azt követő száz évben. Ami pedig a politikát illeti, minden egyes rezsim, amely 1812 után akár Oroszországban, akár Franciaországban uralomra jutott, a maga szája íze szerint próbálta magyarázni e tragikus katonai vállalkozás okait, eseményeit és következményeit. Ugyancsak megpróbálták annak eredményeit és tanulságait saját érdekükben, a maguk önigazolására felhasználni. Az eseményekről szóló első beszámolót egy orosz vezérkari ezredes vetette papírra. Ez egyfajta politikai propagandairat volt, mely az orosz társadalom széles rétegeinek azon felfogását tükrözte, miszerint Sándor cár a hit és a haza védelmére mozgósította a hazafias orosz nemességet és a hűséges parasztságot. A beszámoló egyértel-

műen az európai ügyekben játszó jövőbeni orosz vezető szerepet volt hivatott alátámasztani. Ezt követték az Oroszországot, mint az agresszió ártatlan áldozatát, s Kutuzovot, mint egyszerű, de bölcs, izig-vérig orosz hőst bemutató leírások. 1839-ben jelent meg az orosz szakirodalomban a hadjárat terminológiájaként a „honvédő háború” kifejezés. A XIX. századi orosz munkákat jórészt az a nézet határozta meg, hogy a cár és a Mindenható tiporta el a gonoszt megtestesítő Napóleont. Így félresöpörték a francia fél azon állítását, hogy az orosz tél, s nem az oroszok győzték le őket. Tolsztoj vetette el elsőként az indokolatlan francia agresszió nézetét a Háború és békében: számára egyértelmű volt, hogy Napóleon oroszországi hadjárata a Franciaország és Oroszország között az európai vezető szerepért vívott harc részét képezte. Mindazonáltal Tolsztoj felismerését jó ideig meg sem említették a témával foglalkozó orosz történészek. Csak az első világháború előestéjén – a szívélyesebbé váló francia-orosz viszony következtében – jelentek meg olyan munkák a témáról orosz szerzők tollából, melyek kritikusabb hangnemet ütöttek meg, s rámutattak Tolsztoj felismeréseire, valamint Oroszország alkotmányos és társadalmi szerkezeti fogyatékoságaira. A hadjárat konkrét vonatkozásairól – harci cselekmények, hadászati melléfogások, társadalmi reakciók, stb. – publikált tanulmányok egyre inkább igazolták és megerősítették a franciák vélekedését, hogy a végkimenetelért jórészt az ellátás és az időjárás volt a felelős. A cári rendszert felváltó szovjet uralom első két évtizedében elvetették a régi kegyeletteljes magatartást, és hangsúlyozták, hogy a cári állam igenis hajlott arra, hogy határain túra is terjeszkedjen. Erőteljes kritikával illették Kutuzovot és az orosz tisztikart, valamint megkérdőjelezték a hazafias orosz parasztság mítoszát. Napóleon vereségében – mint döntő tényezőt – az időjárás

szerepét emelték ki. E felfogás Sztálin 1934. május 16-i határozata következtében – melyben a történelem tanulmányozásának új megközelítését javasolta – módosult. Ettől kezdve újra „honvédő háborúnak” nevezték, és a hazaszerető orosz nép diadalaként jelenítették meg az 1812-es eseményeket. A francia létszámadatokat módszeresen felnagyították, az oroszokét lefaragták, a pompakedvelő Kutuzov hercegből a cári rezsimmel szemben elleneséges parasztvezért kreáltak, akinek minden egyes baklövését zseniális és briliáns cselvetségnek, hadvezetési sakkhúzásnak titulálták. Ennek a nézetnek külön jelentőséget adott Hitler Szovjetunió elleni támadása. Az „1812-es honvédő háborút” a „Nagy Honvédő Háborút” kosztümös főpróbájaként tüntették fel, amely hatalmas propagandaanyag-forrást biztosított a németek elleni harchoz.

A Szovjetunió 1991-es bukásával változott a helyzet: az orosz történészek azon új nemzedékének tagjai előtt, akik készíttést és kedvet éreztek az 1812-es események objektív vizsgálatára, megnyílt a lehetőség, hogy pártatlan és szakszerű történelmi szintézist alakítsanak ki. Ennek megvalósítása azonban kétségkívül időigényes vállalkozás.

A francia történészek, ha nem is ennyire erőteljesen, de szintén az aktuális politikai hatalom nyomása alatt közelítettek Napóleon oroszországi hadjáratának témájához. A Bourbon-restauráció időszaka alatt eleve ellenséges Napóleon-szemlélet érvényesült a francia történetírásban, amely minden rosszért az ördögi Bonapartét tette felelőssé. A későbbiekben mértéktartóbb és realisabb irányzat határozta meg a francia történetírás Napóleon-képét, melynek egyik áramlata romantikus és legendás képet festett a császárról. A francia történetírók zöme az orosz katona nagyra értékelésével, valamint a kegyetlen orosz időjárás drámai ábrázolásával próbálta menteni és helyreállítani Napóleon és a francia fegyverek becsületét. A romantikus történelemszemlélet a katonai kudarc képét a balsorsban megnyilvánuló nagyság látomásává festette át. A XIX. század végén és a XX. század első évtizedeiben, amikor is jelentősen javultak az orosz–francia kapcsolatok, az orosz és francia vezérkarok történelmi bizottságai számos elsődleges forrásanyagot adtak át egymásnak. Ennek ellenére a francia kutatók továbbra is ódzkodással kezelik ezt a háborút, s a francia történetírás mind a mai napig nem állt elő kielégítő átfogó tanulmánnyal.

Pont ezek miatt a hiányosságok miatt kiemelkedő jelentőségű számunkra Adam Zamojski könyve. Lengyel, orosz, francia, angol és német nyelvtudásával, az e nyelveken elérhető szakirodalom és forrásmunkák feldolgozásával eleddig pártatlanul igényes és szakmailag pontos munkát bocsátott a nagyjérdemű olvasóközönség rendelkezésére. A mű annak az újfajta hadtörténetírásnak a szellemében fogant, amelyet elsősorban az angolszász hadtörténészek művelnek, s amely hazánkban sajnos szinte ismeretlen. A szerző a szemben álló hadseregek teljes keresztmetszetét bemutatva próbálja tárgyyszerűen és adatokat közölve, ugyanakkor olvasmányos, élvezetes stílusban bemutatni a hadjárat eseményeit. A parancsnokokon és a felső tisztikarokon túl az egyszerű közlegények és altisztek mindennapjaiba is bepillantva érdekesítő módon gazdagodnak ismereteink a hadviselésről. Arra is fény derül, hogy esetenként egy-egy mégoly jelentéktelennek tűnő, pár szavas hadparancs teljesítése is mennyi szenvedést, fáradságot jelentett az egyszerű katonák számára és mennyi kitarást igényelt tőlük.

A szerző a kötetet huszonöt fejezetre osztotta, melyek alapvetően három nagyobb egységben tárgyalják a történeket. Az első fejezetek (1–4.) az 1812-es hadjárat előzményeivel foglalkoznak, s az ahhoz vezető eseményeket mutatják be. A következő tizenkét rész (5–16.) a Grande Armée előrenyomulását, támadó jellegű katonai cselekményeit, valamint Moszkva megszállását vizsgálja. Az utolsó kilenc fejezet (17–25.) a napóleoni ármádia visszavonulásával, utóvédharcaival, valamint az egész hadjárat számbavételével és következményeivel foglalkozik.

Az első két fejezet (Caesar, Sándor) már címével is sugalmazza a későbbiekben kibontakozó titáni küzdelem rendkívüliségét. Megismerkedhetünk a két legerősebb európai birodalom vezetőjével, az 1812-es hadjáratig vezető hosszú út előzményeivel. Mindenekelőtt és első sorban a császárok személyiségének, emberi vonásainak ismertetésével nyúgöz le minket a szerző. A könyv az 1811. március 20-i eseményekkel kezdődik, amikor is Párizsban megszületett a várva-várt trónörökös, a későbbi római király. A komplikációktól sem mentes szülés közben feleségéért aggódó Napóleon szinte emberi közelségbe kerül hozzánk, de az ifjú Sándor csöppet sem felhőtlen gyermekkoráról szóló sorok is tanulságosak: kiderül belő-

lük, alapvető jellemhibái – hiúsága, lustasága, akaratgyöngesége – ellenére komoly matematikai, teológiai és történelmi ismeretekkel bírt, valamint, hogy szigorú erkölcsi nevelésnek vetették alá (szégyennaplót kellett vezetnie, gyarlóságairól, indulatkitöréseiről és tanulmányi mulasztásairól). Nem csoda, hogy gyenge pszichikum, labilis lelki alkat jellemezte cárként is. Egész uralkodására rányomta bélyegét jellemének kettőssége. Egyrészt a modern és liberális elvekért rajongó felvilágosult uralkodó, másrészt a történelmi örökségétől szabadulni képtelen despotá képe sejlik fel előttünk. Tetteit általában pillanatnyi kedélyállapota határozta meg. Ez magyarázza egymással szöges ellentétben álló cselekedeteit Tilsitnél, az 1812-es hadjárat során, a győzedelmes 1814-es esztendőben, vagy a bécsi kongresszus ideje alatt. Ebben a két fejezetben ismerkedünk meg az 1807-es tilsiti béke- és szövetségkötés részleteivel, amikor is az ifjú orosz cárt lenyűgöző modorával néhány esztendőre a maga oldalára állította Napóleon. Ám a későbbi orosz-francia konfliktus forrása is Tilsitben leledzett. Hosszú távon ugyanis Oroszország elemei érdekeit sértették a béke cikkelyei. Ez a tény eleve megkérdőjelezte az orosz-francia szövetség tartósságát. Úgy is mondhatjuk, a béke magán viselte a két birodalom közötti újabb háború bélyegét.

A következő fejezetekben a szerző felvázolja előttünk a korabeli Európa lelkivilágát, általános állapotát. Kitér a francia forradalom eszméi által felbolygatott tradicionális monarchiák belső problémáira, valamint a koalíciós háborúk következtében beállt hatalmi és területi változásokra. Habár Napóleon a XIX. század első évtizedében korlátlan hatalomra tett szert a kontinensen, családja tagjait valamint hű szövetségeseit ültette Európa ősi, vagy általa kreált új államainak trónjaira, minduntalan újabb és újabb háborúkat volt kénytelen vívni hatalma megtartása és megszilárdítása érdekében. Az 1809. évi wagrami csatát követően csupán két hatalom maradt Európában, amelyek eléggé erősek voltak ahhoz, hogy dacolhassanak Franciaország hatalmával. Oroszország azonban még nem állt készen egy újabb háborúra Napóleonnal, így kénytelen-kelletlen kiktartott annak szövetsége mellett. Nagy-Britannia pedig nem tudta tartósan megvetni lábát a kontinensen, csupán az Ibériai-félszigeten volt képes hathatósan és sikeresen felvenni a harcot a francia szárazföldi csapatokkal. Napóleon politikájának sarokkövévé egyre inkább Orosz-

ország vált. Helyesen látta, hogy amennyiben sikerül fenntartania az orosz szövetséget, Európában nem fenyegeti hatalmát komoly veszedelem. Azt viszont már nem látta, hogy Oroszország számára egyre terheesebb a francia szövetség, s egyre inkább kezd teret nyerni Sándor környezetében, az orosz politikai gondolkodásban és hadseregben egy Franciaország elleni háború szükségessége.

A felvezető fejezetek után Adam Zamoyski rátér a könyv tulajdonképpeni tárgyára, Napóleon 1812-es oroszországi hadjáratának hadtörténetére. Két fejezetben (A Grande Armée, Szembenállás) mutatja be az egymásnak feszülő haderőket. A Grande Armée igazából egy Napóleon által vezetett összeurópai hadsereg volt, melynek csupán a felét alkothatták francia csapatok. A legnagyobb nem francia kontingens a lengyeleké volt (95 000), melyet a Varsói Nagyhercegség állított ki. Őket az Itáliai Hadseregből (45 000) és a nápolyi hadseregből álló olaszok követték. A Németország területéről kiállított katonák együttesen ugyan többen voltak az olaszoknál és a lengyeleknél is, de oly nagy érdekellentétek feszültek a különböző német államok között, hogy maga a szerző is inkább külön-külön tárgyalja őket. A bajor kontingens 24 000, a szász 20 000, a veszfáliai 17 000, a porosz 20 000, az osztrák pedig 35 000 főt számlált. A svájciak mintegy tizenötezen lehettek. A kisebb kontingensek közül a spanyolok, portugálok, hollandok és horvátok alakulatait érdemes még megemlítenünk. Ezek nemzetenként hozzávetőlegesen újabb 3000–5000 katonát jelentettek Napóleonnak. Mindezen csapatok értékét hatalmas mértékben megnövelte a francia császár személyes jelenléte. Kisugárzásával, közvetlen kedélyességével elbűvölte és jobb teljesítményre sarkallta nem csak a francia, de bármely nemzet katonáit. Ennek alátámasztására a szerző több visszaemlékezést is közöl, melyben nem francia katonák áradoznak a császárról, mert az egy pillanat erejéig szóba állt velük. Bepillantás nyerhetünk a Grande Armée szervezeti felépítésébe is. A hadsereget hadosztályokba szervezték, melyek rendszerint négy ezredből álltak. Az ezredek rendszeren öt zászlóaljából, a zászlóaljak pedig hat századból tevődtek össze. Egy század elvileg száznegyven főt számlált, s egy százados, egy hadnagy, egy alhadnagy, egy törzsörmester, valamint egy tucatnyi egyéb örmester és káplár vezette. Így könnyen kiszámítható, hogy a Grande Armée ezredei

mintegy 3 800–4 200, hadosztályai 16 000–18 000 főt számláltak.

Napóleon személyesen foglalkozott a hadsereg (kb. 550–600 000 katoná) működésének minden apró részletével. Pontosan meghatározta a szervezeti egységek parancsnokait, hadaladási irányát, állomáshelyeit, ha a szükség úgy kívánta, az állomány feltöltésének helyét, módját. Gondosan ügyelt rá, hogy a csapatok megkapják a megfelelő minőségű és mennyiségű felszerelést, ellátást. Külön gondot fordított az utánpótlás biztosítására, valamint hírdászalulatok felállítására. A hadsereg mérete és a hadjárat térbeli dimenziói azonban ennek ellenére is számos nehézséget, megoldatlan problémát jelentettek a francia császárnak. Gondoljunk csupán a hatalmas távolságokra, és a motorizáció előtti világ közlekedési, szállítási nehézségeire az olykor borzalmas minőségű kelet-európai utakon.

Az orosz hadsereg teljesen elütött az ellene felvonuló napóleoni nagy armádiától. Huszonöt évre besorozott, családjuktól, közösségüktől elszakított jobbágyokból állt, akiknek sem a katonái, sem a társadalmi ranglétrán való felemelkedésre nem volt esélyük. Következésképpen a lelkesedés sem tartozott jellemzőik közé. Kilencven százalékuk a szolgálati idő lejártá előtt elhalálozott az embertelen körülmények közepette. Kiképzésük inkább a gyakorlótéri, mintsem a harctéri jó teljesítményre irányult. A tömegben való együttműködést és a szuromrohamot tekintették fő profiljuknak. Az orosz katoná, lett legyen egyszerű sorállományú, altiszt, vagy tiszt, összetartásra, szívósságra és helytállásra volt nevelve, de az intelligenciát és kezdeményezőkézséget nem várták el tőle. Ez főként az idegen (német, skót, olasz, francia, skandináv, lengyel) származású tisztikar privilégiuma volt. A cári haderő három hadseregre tagolódt. Az első a skót származású Barclay de Tolly tábornok parancsnoksága alatt a litvániai Vilnius térségében vette fel állásait. A második hadsereget a grúz Bagration tábornok vezérletével csapásmérő erőként összpontosították az elsőől délre, a Varsói Nagyhercegség határán. A harmadik orosz hadsereg a Pripjaty-mocsárvidéktől délnyugatra állomásozott. A három hadsereg összesen mintegy 280 000 főt számlált.

Mindezek mellett Adam Zamoyski nem feledkezik meg Napóleon próbálkozásairól, hogy tárgyalásztal mellett, közösen oldják fel Sándorral a közöttük feszülő ellentéteket. A cár

azonban minden egyes alkalommal oly ügyesen háritotta el Napóleon béketárgyalásra irányuló törekvéseit, hogy végül is annak nem maradt más választása, mint a támadás megindítása. A Grande Armée fő ereje Napóleon főparancsnoksága alatt, Oudinot, Murat, Davout és Ney hadtestparancsnokok vezetésével vonult fel a Barclay de Tolly vezette orosz I. hadsereg ellen. Északon MacDonald marsall francia-porosz hadteste Riga felé nyomult előre. A Grande Armée főerejétől valamivel délre Beauharnais és St. Cyr két hadtesttel nyomult délkelet felé abból a célból, hogy megakadályozzák Bagration segítségnyújtását Barclay de Tolly-nak. Az 5. lengyel, a 7. szász és a 8. vesztfáliai hadtest Poniatowski és Jérôme vezérletével egyenesen Bagration ellen vonult. A Varsói Nagyhercegség délkeleti határáról kiindulva a Schwarzenberg herceg vezette osztrák kontingens indított támadást a Tormaszov tábornok parancsnokolta orosz 3. hadsereg ellen.

A kívánt összecsapások azonban elmaradtak. Az oroszok ugyanis nem vették fel a kesztyűt, s a Grande Armée előrenyomulásának hírére meghátráltak. Napóleon bosszúsán követte az orosz csapatokat, mert mielőbb meg kívánt ütközni velük, hogy gyors vereséget mérjen rájuk. Barclay de Tolly – helyesen érzékelve az ellenség fölényét – nem vállalt csatát Napóleon ellen. Így annak ellenére megmenette az orosz hadsereget az összeomlástól, hogy annak vezérkarában és tisztikarában egyre hangosabb lett az összecsapást sürgetők hangja. Az állandó visszavonulás mindazonáltal demoralizálta a hadsereget, s egyre többen követelték Barclay menesztését. A Grande Armée katonái sem voltak jobb helyzetben orosz társaiknál. Előrenyomulásukat szünet nélkül nehezítették a kellemetlen körülmények, melyek mintha ellenük esküdtek volna össze. Az utánpótlás akadozott, az utak rettenetes állapotban voltak. Egyre kevesebb, s egyre rosszabb minőségű élelemhez jutottak. Ezen felül viharos itéletidő, és a menet közben fejtető verhaszjárvány keserítette meg napjaikat. Egyes résztvevők visszaemlékezései arról számolnak be, hogy a rekkenő nyári hőségben történő előrenyomulás lélektanilag még a téli visszavonulásnál is borzasztóbb, szenvedésteljebb volt. Ahogy a feljegyzésekből kiolvashatjuk, a mostoha körülményekhez legkevésbé a német kontingensek tudtak alkalmazkodni, s az azokból származó következményeket is ők szenvedték meg leginkább. Sokan haltak meg

közülük kiszáradás, alultápláltság vagy vérhas folytán. Mire elérték Vityebszket, a Grande Armée összlétszáma egyetlen csata nélkül kétharmadára csökkent. Paradox módon azonban a hatalmas mértékű embervesztés előnyösen is hatott a hadseregre, mert a sorállomány megtisztult a leggyöngébbektől, akiket eleve nem lett volna szabad hadba küldeni.

A hadjárat első komolyabb összecsapása Szmolenszk ostroma volt. Stratégiai szempontból a város sem az oroszok, sem a franciák szemében nem bírt különösebb jelentőséggel: az oroszoktól csupán a lelki kötődés követelte meg, hogy harcoljanak szent városukért. Napóleon pedig nem szándékozott kihagyni az alkalmat, hogy végre-valahára vereséget mérjen az ellenségre. A szmolenszki csata ennek megfelelően borzalmas, kegyetlen és mondhatni, teljesen felesleges volt. A szövetségesek elfoglalták ugyan a várost, de rettenetes (tizennyolcezeres) veszteségek árán, és tulajdonképpen gyakorlati haszon nélkül. A város ugyanis teljesen porig égett az ostromban, s inkább hullaháznak tűnt, mint emberek lakóhelyének. A kiégett város sem védelmet, sem erőforrást nem jelentett Napóleonnak. Így nem maradt más választása, csupán az előrenyomulás. Az oroszok azonban új taktikát kezdtek alkalmazni. Ahogy visszavonultak, magukkal vitték a polgári közigazgatást, és evakuálták a teljes lakosságot. A szövetségeseket felégetett, elnéptelenedett területek fogadták.

Mindazonáltal az orosz vezérkarban is súlyos érdekellentétek feszültek a különböző csoportok között. Szmolenszk elesését, a folyamatos visszavonulást Barclay de Tolly hozzá nem értésének, valamint gyávaságának tulajdonították. Még áruházzal is meggyanúsították az idős tábornokot. A cárt és a szentpétervári udvart levelek tucatjai hangolták a főparancsnok ellen. Többek között a cár öccse, Konstantin nagyherceg is hozzá nem értéssel vádolta Barclay-t, aki ezek után hiába tökélt el magát, hogy megütözközik Napóleonnal, Sándor engedett a nyomásnak, s leváltotta a főparancsnokot. Helyébe a vén, élvhajhász Kutuzovot nevezte ki, akire főként a lustaság, pökhendiség és a formáságok semmibe vétele volt jellemző, viszont orosz volt, s az adott körülmények között ez mindenképpen mellette szólt. Ravaságával mindazonáltal sokakkal sikerült elhitetnie, hogy hóbortjai és különcségei zsenialitásának tudhatók be. Főparancsnoksága alatt mindig úgy cselekedett, hogy a kudarcok okait másokra hárít-

hassa, míg a sikerek babérait maga arathassa le. Bagration szerint Barclay felváltása Kutuzovval csöbörből vödörbe juttatta őket, és az új főparancsnokot „fajankónak” nevezte.

Borogyinónál, ahol végül is megütözközött egymással a két ellenséges haderő (126 000 szövetséges és 155 000 orosz katona), ez bizonyoságot is nyert. Az orosz főparancsnoknak mindvégig fogalma sem volt arról, hogy tulajdonképpen mi is zajlik a csatatéren. Katonáinak bátorsága, tisztjeinek rátermettsége, s mindezekelőtt Napóleon inaktivitása óvta meg csupán a súlyos vereségtől. A francia császár betegeskedett a csata napján, s nem a tőle megszokott éleslátással irányította az összecsapást. Rosszulléte miatt nem bátorította csapatait jelenlétével, s a tőle megszokott zseniális helyzetfelismerő készsége sem nyilvánult meg a csata folyamán. Ennek ellenére a szövetséges hadsereg katonái kitétek magukért, s a nap végére kinkeserves győzelmet vívtak ki Napóleonnak. A könyv részletesen ismerteti a Borogyinónál lezajlott kegyetlen mészárlás minden egyes szakaszát, melyet az 1916-os somme-i csatáig semmi sem múlt felül. Kutuzov vesztesége a legújabb becslések szerint minimum 45 000 főt tett ki, de valószínűbb, hogy valójában sokkal többet. A szövetségesek embervesztése szintén magas volt, elérte a 28 000 főt. Napóleon lovassága szinte teljesen megsemmisült az öldöklésben.

A vereség és a hatalmas embervesztés Kutuzovot is észhez térítette. Újabb hiábavaló csata helyett elszánta magát, hogy megmenti maradék hadseregét, s annak érdekében felálldozza Moszkvát. „Napóleon olyan, akár az özönvíz, amelynek gátak közé szorításához továbbra is gyöngék vagyunk. Moszkva a szivacs, amely fölszívja.” – indokolta döntését.

1812. szeptember 14-én az első szövetséges csapatok ellenállás nélkül vonulhattak be Moszkvába. Napóleon és a franciákat azonban meglepte, hogy nem fogadta őket üdvözlő küldöttség, sőt a lakosság nagy része elhagyta a várost. Az ott maradtak pedig, még a külföldi kolónia tagjai is, inkább meghúzódtak házaikban, minthogy kimenjenek az utcára a megszállókat bámulni. Nem csoda, ha a bevonuló francia csapatokban a csendes és kihalt város az először érzett diadalittas érzést egy bizonyos fajta tétova szorongássá változtatta. Ezt tovább fokozta, hogy szeptember 15-én este Voronyenko rendőrfőkapitány – a város kormányzója, Rosztopcsin gróf parancsára – fel-

gyűjtatta a város valamennyi épületét, mely Napóleon számára hasznos lehetett volna. A tűz azonban gyorsan áterjedt a város több kerületére is, s három napon keresztül féktelenül tombolt. Magának a császárnak is el kellett hagynia a várost a tűzvész idejére. A káosznak betudhatóan megszűnt a fegyelem a megszálló hadseregben, mely fosztogató rablóbandák tömkelegévé változott. Mindenki ki akarta használni az alkalmat, hogy olyan értékekre tegyen szert az általános zűrzavarban, amellyel biztosíthatja kényelmes jövőjét. Ocsmány és groteszk jelenetek, alkoholos tobzódások kísérték végig a tűzvész napjait.

Mire véget ért a pusztítás, az ősi uralkodói székhely romokban hevert, s habár Napóleon stratégiai szempontból továbbra sem volt lehetetlen helyzetben, a kezdeményezés képességét elveszítette. Mindenképpen tárgyalásztalhoz szerette volna ültetni Sándort, de mivel az még csak nem is jelentkezett, elkezdett neki Szentpétervárra üzengetni. Ezzel azonban csupán szorult helyzetére világított rá. Elfoglalta ugyan Moszkvát, s bent volt Oroszország szívében, mégsem tudta, mit tegyen. Tovább nem nyomulhatott előre, Moszkvában tartósan nem maradhatott, a visszavonulás gondolata pedig elborzasztotta. Tehát továbbra is a tárgyalások útján történő befejezésben bízott, nem akarta tudomásul venni, hogy Sándor soha nem fog vele orosz földön tárgyalni. Alapjában véve Napóleon inkább stabilizálta és megerősítette Sándor helyzetét. Mivel a birodalom közigazgatási székhelye Szentpétervár volt, Moszkva elfoglalásával semmilyen szempontból nem gyengült az orosz államon működőképessége, az égő város jelképes ereje viszont egységbe forrasztotta a cárt nemzetével, s annak megszállása hozzájárult a közvélemény mozgósításához a nemzeti ügy mellett.

Egyhavi hiábavaló várakozást követően végre Napóleonban is tudatosult, hogy nincs értelme Sándorra várnia és tovább Moszkvában időznie. Ha tetszik neki, ha nem, vissza kell vonulnia. Október 18-án végül is megkezdte csapatai evakuálását. Ezzel megkezdődött a hadjárat végső szakasza, a tragédiába torkolló visszavonulás. A katasztrófa azonban könnyen elkerülhető lett volna. A könyvből megtudhatjuk, mi minden szükségletet a szomorú végkifejlethez. Napóleon habozása, hogy idejekorán megkezdje a visszavonulást, kétségtelenül az egyik fő oka a szerencsétlenségnek. Elég lett volna két héttel korábban elindulnia, s akkor

szinte a teljes Grande Armée megmenekül. A hatékonyabb logisztika ugyancsak emberek ezreinek életét menthette volna meg. Egyes csapatok ugyanis szállítóeszközök híján élelmiszerraktárakat gyűjtöttek fel, miközben más egységek rendelkeztek a szükséges teherkocsikkal. Ugyancsak tízezreket mentett volna meg a fagyhaláltól a megfelelő öltözet beszerzése, de a parancsnokok nemtörődömsége miatt a katonák zöme nyári uniformisban volt kénytelen szembe nézni az orosz tél viszonyait. Végzetes következményekkel járt, s a rendezett visszavonulást tragikus meneküléssé változtatta a lovak nem megfelelő patkóval történő ellátása. A körülményeket és a kontinentális telet ismerő, tapasztalt lengyel egységek karmos patkókkal látták el lovaik patáit. Hiába szóltak azonban francia bajtársaiknak, hogy hasonlóképpen járjanak el, a gögös és nemtörődöm francia lovasok nem hallgattak a jó tanácsra. Ugyancsak megnehezítette a szervezett visszavonulást a Moszkvában rabolt és zsákmányolt holmik tömkelege, amelyek jócskán megterhelték az embereket és a szekereket egyaránt. Amint a fentiekből is kiviláglik, Napóleon késlekedése mellett a tragédia másik fő oka szintén őt terheli: bár egyeseknek volt annyi eszük, hogy ellássák magukat a túlélés eszközeivel, felsőbb szinten egyetlen parancs sem született, ami a katonák életének megóvására és a túléléshez szükséges intézkedések megtételére vonatkozott volna.

A szerző mesteri módon ecseteli a visszavonuló Grande Armée, valamint az azt követő orosz hadsereg tényleges helyzetét. Hitelesen írja le, milyen optimista lelkiállapotban hagyták el a szövetséges katonák Moszkvát, s hogy mennyire fellélegzett Kutuzov, s az orosz tisztikar Napóleon visszavonulásának hírére.

A Grande Armée és a Kutuzov parancsnoklata orosz haderő közötti összeccsapások ismertetése szintén a könyv erőssége. Megtudhatjuk belőle, hogy az oroszok egyre nagyobb erőfölénye dacára a szövetséges hadsereg katonái mindvégig bámulatos fegyvertényeket produkáltak, s még a visszavonulás legborzalmasabb körülményei közepette is olyan erős harci szellem fűtötte őket, amely elképzelhetetlen volt a másik oldalon. Véleményem szerint a szerző ennek magyarázataként jól világít rá arra az irracionális emberi tényezőre, melyet Napóleon személyes varázsa jelentett hadserege minden egyes tagja számára. Vinkovó, Malojaroszlavec, Gzsatsz, Vjazma, Szmolenszk,

Krasznij, a Berezina mind-mind a francia császár iránti feltétlen lojalitás és rajongás megnyilvánulásai voltak, ahol nem csupán a francia, de a szövetséges nemzetek katonái is oly elszántan vetették bele magukat a harcokba, hogy az logikus és racionális elmével fel nem fogható. Ezen összecsapásokban bebizonyosodott, hogy bár Kutuzov létszámban, s a tüzer-séget illetően is jócskán felülmúlta a Grande Armée-t, a minőség tekintetében Napóleon még mindig óriási előnnyel bírt.

Adam Zamoyski érzékletesen világít rá, hogy Napóleon legnagyobb ellenfele, s tulajdonképpeni legyőzője nem Sándor vagy Kutuzov, hanem a kegyetlen orosz tél volt. Úgy szenvedett ugyanis vereséget a francia császár, hogy a hadjárat valamennyi összecsapásából győztesen került ki. A Grande Armée-t – s ehhez a könyv elolvasását követően kétség nem férhet – a rettenetes időjárási körülmények, konkrétan a borzasztó hideg kényszerítette térdre. A melegebb időjáráshoz szokott katonák többségének szervezete egyszerűen felmondta a szolgálatot a néha -35 fokig süllyedő hidegben, s megfagytak. Erre pedig a karizmatikus Napóleonnak sem volt ellenszere. A vereség ugyan nem rombolta le teljesen a császár mítoszát, de megtépázta azt. Ez pedig elég volt ahhoz, hogy 1813-ban a francia szövetségbe kényszerített nemzetek fellázadjanak a tekintélyben megtépázott korzikai titánnal szemben. A katonailag és gazdaságilag végsőig kimerített napóleoni Franciaország, császáranak minden zsenialitása ellenére, végül is törvénytelenül bukott el az ellene felsorakozott hatalmas

túlerővel szemben. A katonai vereség pedig egyben Napóleon uralmának a végét is jelentette, hiszen az nem elfogadott jogelveken alapult, hanem csakis és kizárólag a császár rendkívüli hírnevén, katonai erején. Annak elvesztésével pedig egyedüli jogalapját is elveszítette az uralkodásra.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a kötet minden szempontból beváltotta a hozzá fűzött reményeket, s mind szakmailag, mind elbeszélő jellegű, olvasmányos prózája okán kimagasló a témával foglalkozó művek közül. Bátran egyetérthetünk a könyvet illetően John Lukácssal, aki szerint Napóleon 1812-es kolosszális léptékű oroszországi hadjáratát illetően Adam Zamoyski munkája több, mint az egyik legjobb. „Ez a mű talán a legjobb.” Végül szólnunk kell a könyvet hazánkban megjelentető Park Könyvkiadóról is, amely igen precíz, és korrekt munkát végzett a mű gondozását illetően. A szöveg magyar fordítása, valamint szakmai ellenőrzése meglepően alapos és szakszerű. Hibát alig találni benne, ami pedig – tekintve, hogy hadtörténelmi témájú munkáról van szó – Magyarországon ritkaságszámba illeik. A könyv külső megjelenése izléses, szerkesztése kifogástalan. Reméljük, hogy a jövőben a szerző egyéb munkáit is olvashatjuk majd magyarul, hasonlóan pedáns gondozásban! A könyvet bátran merem ajánlani a téma iránt érdeklődő laikusoknak és hozzáértő történészeknek egyaránt. Alapmunkaként ott van a helye minden Napóleon iránt érdeklődő könyvespolcán.

Bíró Teofil

MARUZS ROLAND

VITÉZ ÉS ÖNFELÁLDOZÓ MAGATARTÁSÉRT

Hősi halált halt és posztumusz kitüntetett katonáink adattára 1939-1945

(Puedlo Kiadó, h. n., 2009. 449 o.)

Terjedelmes és szép kiállítású kötet a hadtörténelmi témájú könyvek megjelentetésére szakosodott Puedlo Kiadó legújabb kiadványa, Maruzs Roland: Vitéz és önfeláldozó magatartásért című összeállítása. Összeállítást írtam, mivel a kötet nem más, mint egy alapos és hatalmas adattár, viszonylag kevés szöveggel, de annál több adattal.

A HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár és Irattár Irattárának vezetője a második világháború éveiben hősi halált halt, 10 158 magyar katona – tábormok, törzstiszt, főtiszt, tiszt, tiszthelyettes, tisztos és honvéd (lett legyen tényleges vagy tartalékos) – posztumusz kitüntetéseinek az adatait gyűjtötte egybe és adta közre, betűrendben.

Az összeállítás az elesett katona legfontosabb személyi adatai mellett – a születés helye és ideje, anyja neve – tartalmazza a hősi halál idejét, helyét, a halál okát és a rendelkezésre álló adatok alapján az eltemetés helyét, illetve az elesett személy csapattestét is.

Ezen adatok mellett, illetve azokat követően pedig ott található a halál után, posztumusz megkapott kitüntetés jelölése, amely kitüntetés ha a családtagok számára vigaszt nem is nyújtott, de az elvesztett családtagról örök emlékeztető maradt fenn. Nem véletlen, hogy oly sok magyar családban a legféltettebb „kincsek” közé tartozott/tartozik ma is egy-egy ilyen kitüntetés, az elvesztett férj, fiú, testvér, rokon után megmaradt katonafénykép, egy-egy frontról írott levél mellett.

Maruzs Roland – hogy az érdeklődők némi képet kaphassanak az adományozott kitüntésekről, az adományozások mikéntjéről – a falerisztika magyarországi művelőinek egyik legtehetségesebb fiatal, de ugyanakkor már komoly szakmai teljesítményt felmutató tagját, *Sallay Gergelyt* kérte fel a kötet bevezetőjének is tekinthető írás elkészítésére.

Sallay Gergely írásában bemutatja a kitüntetés-adományozás „menetét,” a hősi halottaknak adományozott posztumusz kitüntetésekét és egy-egy példával érzékelteti, hogy az adott korban és viszonyok között miként emlékeztek meg az elesett bajtársaikról katonatársaik.

Sallay bevezetőjét követően Maruzs Roland statisztikai összeállításokat közöl a posztumusz kitüntetésben részesültek rendfokozati megoszlásáról. Feloldja az olvasó számára a kötetben használt kitüntetésnév-rövidítéseket és megadja az útmutatót az adattár használatához. Ugyanakkor nagyon jó minőségű színes fotók közreadásával megismerteti az érdeklődőket mindazon kitüntetésekkel, amelyeket az elesett, elhunyt katonák haláluk után megkaptak, és amelyek a névsorban szereplők valamelyikének a neve mögött szerepelnek.

Természetesen kérdés lehet, hogy vajon miért is fontos egy ilyen adattár? A válasz egyszerű: azért, mert ennyi adatot összegyűjteni hosszadalmas feladat és az így összeállított anyag a háború egy másik „arcával” is megismertet bennünket. Ugyanakkor az elkészített, megjelentetett adattár egyúttal lehetőséget nyújt az érdeklődők számára saját statisztikák összeállítására.

Melyik harctéren haltak hősi halált a legtöbben? Mely fegyvernemek képviselői van-

nak jelen a legnagyobb számban a hősi halottak között? Megfelel-e az elesettek fegyvernembéli aránya a honvédségen belüli fegyvernemi arányoknak? Mely években volt a legmagasabb a posztumusz kitüntettek száma? Természetesen még hosszan lehetne sorolni az ötleteket, amelyek közül néhányal talán az adattár összeállítójának, szerzőjének, Maruzs Rolandnak is lehetett volna élnie. Gazdagabb lehetett volna a kötete az ilyen jellegű statisztikákkal!

Ugyanakkor csak dicsérni lehet a szerző azon „vállalkozását”, hogy a posztumusz kitüntettek közül közel hetven egykori magyar katona rövid életrajzát is közreadta, szólva a halál körülményeiről és a kitüntetés odaiteléséről is. Utóbbiak megismerésében segít a kötetben színes másolatokban közreadott korabeli hivatalos értesítések különböző fajtája. Utóbbiak olyan emlékeké váltak, amelyekről szinte minden elesett család eltekintett volna. A sors azonban, sajnos, nem keveseknek a hősi halált tartogatta. A fiatalabb és idősebb korokban életüket áldozók családjában ezek az okmányok lettek a szeretettek emlékének őrzői, áldozatvállalásuk tanúsítványai.

Nem tudni, vajon a 10 158 hősi halált halt magyar katona a posztumusz kitüntettek teljeségét jelenti-e, vagy a háború utolsó időszakában a már nem megjelenő Honvédségi Rendelet (Személyes ügyek) lapjaira még sok százan rákerülhettek volna?

Ha a szerzőnek lesz/lenne ideje, ereje és kedve, meg kellene próbálnia „kinyomozni” ezt is. Mert lehet, hogy a Honvédségi Közlöny (Személyes ügyek), a Honvédségi Rendelet (Személyes ügyek) mellett a fennmaradt Legfelsőbb Elhatározások vagy a Nemzetvezetői Elhatározások között ott vannak még azok a dokumentumok, amelyek a hősi halált halt magyar katonák posztumusz kitüntetésait tartalmazzák.

Ha így volna, érdemes lenne elkészíteni a kötet pótlását, hogy minél többet tudhassunk meg a háborúnak erről a részletéről is, hiszen itt az életüket feláldozottakról van szó, azokról akiknek a nevét említeni sem lehetett évtizedekig, értük imát mondani is csak titokban volt szabad. Pedig az ő emléküket az utókornak és az utódoknak megőrizni egykoron és ma kötelessége! E kötelességteljesítés része Maruzs Roland munkája, melyet remélhetőleg még számos újabb könyve követ.

Szakály Sándor

A ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADEÉMIA TÖRTÉNETE 1961–1969

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 2008. 455 o.)

M. Szabó Miklós altábornagynak, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának hadtörténetírásunkban egyedülálló és kiemelkedően jelentős vállalkozása a második világháborút követő több mint hat évtized felsőfokú katonai képzési intézménye, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia történetének megírása. A nagy ivű munka harmadik kötete, az Akadémia meghatározó évtizede történetének feldolgozása, 2008 végén jelent meg a Zrínyi Kiadó gondozásában.

Egy hadsereg szellemét, minőségét nagymértékben, ha nem döntően, a tisztikar, ezen belül is a vezető, irányító beosztásokat ellátó parancsnokok, és a törzsek tisztjeinek felkészültsége, tudása, jelleme határozza meg. Azt sem szükséges hangsúlyozni, hogy a hadsereg felkészültsége, harckészsége mit jelent az országnak Az 1939-ben kiadott Harcászati Szabályzat nagyon pontosan fogalmazta meg: „A parancsnok hivatása a vezetés, az ő feladata ... a csapat erkölcsi értékének megóvása és emelése, az alárendelt egységek harcképességének fenntartása. Teljes mértékben felelős mindazért, amit a vezetés érdekében tett vagy tenni elmulasztott (...). A csapat értéke elsősorban a parancsnoktól függ.” Szándékosan egy régebbi harcászati szabályzathoz idéztem, bár választottam volna mait, vagy akár az elmúlt fél évszázad hasonló szabályzatait is, de úgy gondoltam, hogy az idézett elvek örök időszerszerűsége így tudom a legjobban kifejezni.

M. Szabó Miklós, érzékelve a magyar felsőfokú tisztképzés története feldolgozásának, jelentős tapasztalatai megírásának hiányából fakadó őr, eddig megjelent három kötetében e hiányt akarja pótolni. Bemutatni azt a rendkívül nehéz folyamatot, eredményeivel, hibáival együtt, ahogyan a magyar felsőfokú tisztképzés a második világháborút követően, mondhatni az abszolút nulla pontról, ráadásul eleinte gúzsba kötötten, eljutott a hatvanas évek fordulópontjáig, ahonnan a továbbiakban már egyenes út vezetett napjaink – bátran kijelenthető – magas színvonalú képzéséig.

Minden politikai rendszer és minden ország kiemelt figyelmet fordít haderejére, mert

céljai megvalósításának eszközét, hatalma, zavartalan élete, biztonsága biztosítékát látja fegyveres erejében. Éppen ezért minden másnál jobban ellenőrzése, befolyása alatt tartja. Nem volt ez másként az elmúlt hat évtized alatt sem. A háborút, a vereséget követő teljes „örösváltás” céljainak, folyamatának és részben módszereinek iskolapéldája volt az új magyar haderő, akkori nevén néphadsereg felépítése. A hatalom céljai érdekében a pártállam „káderpolitikájának” (ma szép „magyar” szóval human erőforrás politikának nevezzük) elsődleges, mondhatni meghatározó szempontja a tökéletes megbízhatóság volt. M. Szabó Miklós az első két kötetben részletesen és kendőzés nélkül bemutatta az ebből az egyoldalúságból, képzetlenségből fakadó ellentmondásokat, emberi tragédiákat. Az olvasó megismerhette a tudást csak másodlagosnak tekintő személyügyi szemlélet csődjét. Viszonylag korán egyértelművé vált, hogy a korszerű hadseregek nem félanalfabétákra, hanem jól képzett, szakmájukat mesterien ismerő és tudásukat alkotó módon felhasználó tisztekre van szüksége. A kibontakozás iránya, a minőségi tisztképzés megteremtésének szükségessége ezért, és nem véletlenül, már az ötvenes évek első felében nyilvánvalóvá vált. A fejlesztést azonban az alapoknál kellett megkezdeni. Gondolok itt a II. Rákóczi Ferenc katonai középiskola létrehozására, a fegyvernemi tiszti iskolák felvételi előírásaira és az oktatás egyre szigorodó követelményeire. A következő évtizedekre hatást gyakorló első lépések jelentősége 10–15 év múlva vált félreérthetetlenül nyilvánvalóvá. Elég kézbe venni a harmadik kötetet, mely szembeszökően bizonyítja, hogy az előretökintő politika hosszú távon milyen eredmények forrása lehet. A II. Rákóczi Ferenc katonai középiskola érettségizett, majd tisztiiskolára került tanulóit – a „Rákóczisták” – szinte kivétel nélkül elvégezték a „Zrínyit,” vagy egyetemi diplomát szereztek és a 70-es – 80-as években jelentős szerepet játszottak a hadsereg tisztikarában. Többen közülük a hadsereg életét befolyásoló magas beosztásokba kerültek. Sajnos, hogy a rövidlátók és gáncsoskodók „jóvoltá-

ból” – nem ismeretlen jelenség hazánkban – az ötvenes évek végén a katonai középiskolát, úgymond „janicsárképzőt,” takarékosági okokra hivatkozva, feloszlatták.

A két első kötetből ezzel a bevezetővel eljuttunk a III. kötetig. A címben szereplő évszámok már jelzik, hogy a szerző e kötetben a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 1961–69-es éveinek történetét dolgozta fel. Egész további tisztképzésünkre döntő hatásokat gyakorló évtizedről van szó. E kilenc tanév lényege a következőben foglalható össze: az évtized alatt a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, tervszerűen és tudatosan építkezve, olyan kitűnő parancsnokok vezetésével, mint Csémi Károly és Borbás Máté vezérőrnagyok, döntő fordulatot hajtott végre: a néphadsereg valóban európai színvonalú parancsnokképző tanintézetévé és a magyar hadtudomány központjává vált. A korábbi műveitől részben eltérően M. Szabó Miklós is módszert váltva dolgozta fel a korszakot. Nem szorosan vett időrendi sorrendben építette fel a „Zrínyi” történetét, hanem tudatosan három, egymáshoz szorosan kapcsolódó, tartalmukban azonban eltérő részre bontva jutott el végső megállapításaihoz. Az egyes részekben belül azonban az események időrendben követik egymást, így a három rész könnyen összekapcsolható. E fogással széles körképbe helyezve mutatja be a magyar felsőfokú tisztképzést; az olvasó azonnal megérti a nagy összefüggéseket, a politika, a katonai doktrína, a hadászat, a hadművészet diktálta követelmények hatását a tisztképzésre, és ebben a rendszerben helyezi el a „Zrínyit” kis és nagy problémáival együtt.

Megvallom, első pillanatban meglepett, aztán tovább olvasva rájöttem, hogy nagyon hatásos és eredményes módszer. Rávezeti az olvasót, hogy egy cseppben benne van a tenger, de ezt a tényt csak akkor értjük meg, ha látjuk a tenger méreteit és hatalmát is. A könyv igazi mondanivalója, mely messze túllép az események pusztá bemutatásán, teljes mértékben azonban a három rész együttes hatására bontakozik ki az olvasó előtt. Érthetővé válik, hogy a magyar felsőfokú tisztképzés lényegét, tartalmát a bipoláris világrendszer politikai eseményei, a „hadügyben lezajlott forradalom,” valamint a mindezek következményeként jelentősen átalakult katonai doktrína, hadászat, és hadművészet határozták meg, hogy mindezek alapvető, és a korábbi mennyiségi szemlélet helyett minőségi változást követeltek meg

az Akadémiától. Az említett két parancsnok, felismerve a helyzetet, megszervezte, és következetesen végigvitte a szemléletben és tartalomban mindenkitől gyökeresen újat követelő váltást. A kötet arra is rávilágít, hogy a honvédelmi miniszter és a vezérkar főnöke is megfelelő teret biztosított a „Zrínyi” felemelkedéséhez.

Nem könnyű olvasmány a kötet. Feltételezi, hogy az olvasó, legalább fő vonalaiban, ismeri az elmúlt több mint fél évszázad talán legkritikusabb évtizedének eseménytörténetét és a Varsói Szerződés katonai doktrínájának, valamint a NATO hadászati elveinek a nukleáris világháborúra vonatkozó téziseit. Csak ezek ismeretében bontakozik ki teljes mélységében az a folyamat, amely a hatvanas években megalapozta a magyar néphadseregben a minőségi váltást. Mindezek megvalósításában – bátran kimondható – központi szerepe volt a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiának. A váltás első sorban az itt tanult új elvek megvalósításával, a végzett tiszteknek volt köszönhető.

Rátérve a három részre: az első mindössze egy rövid fejezet terjedelmű, a mindössze 12 oldalban leírtak nélkül viszont a „levegőben lógná” az egész kötet. A világpolitikai, katonai események nyújtotta háttér vezet be és adja a további közel ötödfélzsáz oldalon kifejtettek értelmét, pedig szinte címsorokra szűkítve vetíti elénk a szerző a tárgyalt évtized összes külpolitikai és belpolitikai történéseit. A hidegháború csúcspontjának is tekinthető évtized összes jelentős, a politikai és a katonai feszültséget két esetben is a szakadásig feszítő időszakának értékelése mintegy keretbe foglalva érzékelteti a magyar hadseregfejlesztést, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia korszerűsítését keményen kikövetelő és az ország egész életét befolyásoló a légkört. A ma olvasója valószínűleg átfut már az ilyen mondatokon: „az NDK intézkedéseket hoz az államhatárok biztosítására, aminek következtében megépül a »berlini fal,«” vagy „amerikai blokád Kuba ellen: Karib-tengeri válság,” pedig talán sohasem állt a világ olyan közel a harmadik világháború kirobbanásához, mint e két esemény idején. Valóban napokon – egyes történészek szerint órákon – múlt a béke sorsa.

Nagyon pontosan fogalmaz M. Szabó Miklós: „A katonai teoretikusok kiemelt figyelmet fordítottak a háború kezdeti időszakának vizsgálatára, hiszen a korszerű tömegpusztító fegyverek tömeges, meglepetésszerű alkalmazása

már a háború kezdetén elérhetővé teszi az alapvető politikai és katonai célokat.” Moszkvai tanulmányaim idején Csujkov marsall – akkor a szovjet polgári védelem országos parancsnoka – egy, a megelőző nukleáris csapás teóriájáról tartott előadásán jelentette ki, hogy a jövő háborújában nem lehet az ellenségnek megengedni a meglepetésszerű első atomcsapás-sorozatot (nem harcászati, hanem hadászati csapásokról volt szó). Az atomtámadás rövid idő belüli megindításának valószínűsége, elegendő indok a „megelőző válaszcsepás” megindítására. Napjainkban ez meglehetősen fából vaskarikának tűnő indok, de akkori katonai doktrínánk, ha így nem is mondta ki, ezt sugalmazta – és az amerikai hadászat sem mondott mást. Ez pedig nagyfokú gyorsaságot, mozgékonyaságot követeltelt mind a törzsektől, mind a csapatoktól. Erre kellett a „Zrínyinek” felkészíteni a hallgatókat. És arról sem szabad megfeledkezni, hogy az évtized második felében, 1968-ban hajtotta végre a néphadsereg egyetlen „éles” harcfeladatát: közreműködött Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. A közhiedelemmel ellentétben nem csak (az egri 6. gépkocsizó lövészezzel, és 500 fős karhatalmi zászlóaljjal megerősített) zalaegerszegi 8. gépkocsizó lövészadosztály vett részt a hadműveletben, hanem bekapcsolódott a magyar légerő több mint fele, több légvédelmi üteg, valamint jelentős számú hadtápszervezet, továbbá három határőr kerület is. Eltekintve most részvételünk rendkívül negatív külpolitikai vonzataitól, leszögezhető, hogy a hadműveletet és a megszállás további katonai feladatait mind a hadosztály mind a közreműködő légerő, valamint határőr és ellátó szervezetek magas színvonalon, kiemelkedő szervezettséggel hajtották végre. Tapasztalataikat a következő években jól hasznosították az akadémia tantárgyai oktatásában is.

A második rész a minisztérium és a vezérkar legfontosabb parancsait, intézkedéseit dolgozza fel, sőt a szükséges esetekben kitekintést nyújt Varsó Szerződés legfontosabb tanácskozásain elhangzottakra is. Végigvezeti az olvasót a magyar katonai felső vezetés tevékenysége témáját elsősorban érintő döntésein. Az első lapokat elolvastva hiányolni kezdtem a csapatoknál történt eseményeket. Nem értettem, mi az oka, hogy alig foglalkozik a csapatok életével, tevékenységével. A kötet végén értettem meg, hogy nem szabályos és szokványos monográfia készült az Akadémiáról, hanem

olyan, gondosan és céltudatosan felépített munka, mely bár széles spektrumban szemléli a „Zrínyi” életének eseményeit, a fő hangsúlyt annak vizsgálatára helyezte, hogy milyen szerepet töltött be a magyar fegyveres erők fejlődésében. A „Zrínyi” feladatait, a tanterveket, az egyes tantárgyak anyagát pedig a már vázolt politikai, katonai helyzet, a katonai doktrínában, hadászatban, hadművészetben bekövetkezett változások diktálták, és arról sem szabad megfeledkezni, hogy a Magyarország a Varsói Szerződés tagja volt. A koalíció, a honvédelmi minisztérium és a vezérkar, illetve a fegyvernemi főnökségek szabták meg az ígéretyeket, állították fel a követelményeket. És az Akadémia akkor még nem volt elismert tudományos alkotó műhely.

Nem véletlenül és látszólag aránytalanul sok személyügyi parancsot, intézkedést mutat be, vagy idéz a könyv. A felsoroltak – többségükben ma is jól ismert tisztekről, tábormokokról van szó – sorsát nyomon követve kimondható, hogy a fegyveres erők fejlődésében a hetvenes, nyolcvanas években szerepet játszó személyek többsége ebben az évtizedben kopott a „Zrínyi” köveit. Nyomon követhető, hogy a hatvanas évek elején oly jellemző tisztoztatásokat és az annak következményeként állandósult személyügyi „tüzoltást,” a tisztek sorsával különösebben nem törődő, csak a pillanatnyi „kádarszükséglet” kielégítésével foglalkozó kapkodást mint váltotta fel fokozatosan az egész életpályát figyelembe vevő, a hivatástudatra, a megfelelő személyek kiválasztására, az alkotó személyiségekre építő céltudatos tervező munka. Megértették, hogy a tiszti állományt fokozatosan, 6–8 évenként a gyorsan változó követelményekhez igazodó továbbképzésekkel lehet csak szinten tartani. Az akkori céltudatos felmérések előre jelezték, hogy a régi, ahogy akkor mondták, a korábbi „Horthysta” gárda 1948–55 közti leváltása miatt hirtelen jelentkezett tiszthiány pótlására és az erőltetett hadseregfejlesztés szükségletének biztosítására bevezetett tömeges tisztképzés, még a gyakori kiválások ellenére is, az 1980-as években komoly gondokat forrása lesz. A meglévő és menet közben kellő színvonalon továbbképzett, felkészített, nagy gyakorlati tapasztalattal rendelkező tiszti állomány 42 %-a 1982–87 között nyugállományba vonul, ami komoly zavarokat fog okozni. Ezt a kérdést példának ragadtam ki a könyv által föltárt sok, figyelemre méltó tanulsága közül. Bebizonyí-

totta, hogy korszerű haderő elképzelhetetlen, a tisztai szükséglet egész pályaképet átívelő távlati tervezése nélkül. Egy tiszt – tetszik, nem tetszik, tudomásul kell venni – hosszú évek folyamatos képzésével, rendszeres csapat- és törzsgyakorlatok sorával „érik be” olyan szintre, hogy emberek vezetését, életét lehessen rábízni! Ezt bizonyítják a M. Szabó Miklós kötetének oldalai és szerintem ez a legjelentősebb tanulsága!

Az okmányok vázolta követelményeket a parancsokban olvasott nevekkel összevetve kirajzolódk, hogy az új hadászati, hadművelleti és harcászati elvek milyen jelentős és korszerű szakmai igényeket támasztottak a tisztek felkészültsége, tudásszintje iránt. Az oktatás, a képzés fesztített követelményei a szó szoros értelmében generációváltási folyamatot indítottak el. Egymás után – magas szintű vezetők, tisztai iskolai parancsnokok is – fokozatosan kiváltak, vagy háttérbe szorultak azok, akik kétségtelen politikai megbízhatósága már nem pótolta a szaktudást. Hasonlóan tanulságos a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tananyagát, oktatását messzemenően meghatározó, vagy befolyásoló, a Varsói Szerződés legfelső szintjein lezajlott események, viták bemutatása is. Ezt a „felülről letekintő” és a témára összpontosító szerkesztést következetesen alkalmazza a szerző az egész fejezetben belül. Véleményem szerint mindössze egyszer botlik meg e törekvés, szinte észrevehetetlenül, és tesz némi engedményt – ma divatos szóhasználatul élve – a jelentések között talált szenzációnak, akkor, amikor bemutatja, a „Zrínyi” problémáihoz nem igazán kapcsolódó, de vitathatatlanul érdekes színpontként a régi Nemzeti Színház felrobbantásának történetét.

A kötet harmadik része, talán kifejezőbb, ha alkotó elemét írok, a „Zrínyi” kilenc tanéve történetének földolgozása. Pontosán mutatja, milyen embert próbáló követelményeket kellett maradéktalanul és magas színvonalon teljesíteni úgy, hogy az előzőekben vázolt hadászati hadművelleti, harcászati elvek, valamint a haditechnika váltása következményeként a tanári, oktatói állomány kiválasztása, fölkészítése szinte csak hónapokkal, hetekkel előzte meg a hallgatók oktatását. Hat fejezetre bontva tárgyalja a tanéveket. A folyamat a korábbiakban vázolt váltás alapjainak lerakásával indult meg, melyben Csémi Károly vezérőrnagy,

akadémiaparancsnok vállalt vezérszerepet kiváló szakmai és oktatás-módszertani követelménytámasztásával. Főszerepe volt az Akadémia hadtudományi központtá fejlesztésében. Bár később a vezérkar főnöke lett, szoros kapcsolata nem szakadt meg az Akadémiával. Vezérkari főökként, államtitkárként is segítette, támogatta munkáját. Csémi Károlyt Borbás Máté vezérőrnagy váltotta. Mindketten elsősorban a hallgatók önállóságára, alkotókészségére helyezték a hangsúlyt az oktatás során. A könyv további fejezetei – sok kérdéséről már az előzőekben is írtam – a viszonylag gyors kibontakozás, a fejlődés éveit mutatják be. Részletesen tárgyalják a tanterveket, a tantárgyakat az oktatás, számonkérés rendszerét és természetesen mindezek tapasztalatait. Jelentős terjedelemben ismerkedhet meg az olvasó a fejlődés első számú motorjaival, az egyes szakterületek, szakkérdések szakértőiként mindinkább országos elismerést kiváltott katonai és határőrtiszt-tanárokkal, oktatókkal, illetve a „Zrínyin” dolgozó kiváló képességű „civil” tanárokkal. Természetesen nem feledkezik meg a szerző a gondokról, a bürokráciáról sem. Beszámol az állomány anyagi problémáiról is.

Egy recenzióban nem lehet mindenre kitérni. A III–VIII. fejezetekben bemutatottak közül, egy kérdést emelek ki. Hatalmas előrelépést jelentett az első hadtudományi értekezések megjelenése az akadémia életében. Jelentős elismerés az a tény is, hogy a vezérkar elfogadta: immár nem a hadtudomány egyedüli hazai letéteményese, e feladatra az Akadémia, mint komoly tudásháttérrel rendelkező alkotó műhely, sokkal alkalmasabb. M. Szabó Miklós egyúttal vázolja azt is, hogy e lépéssel megnyílt az összehasonlítási lehetőség az ország egyetemével. Olyan út nyílt meg ekkor az Akadémia előtt, amelyen haladva mind magasabb színvonalú teljesítménnyel, munkával egyetemé válhatott, a hadtudomány pedig ismét a magyar tudományos élet elismert tagjává vált. M. Szabó Miklós könyve ennek az útnak véleményem szerint a legfontosabb szakaszát, a minőségi váltás előkészítését, megvalósítását, és az új úton való megindítását mutatja be. Kötete átfogja az összes kérdést és – mint a kor átélője – tanúsítom: hű és nagyléptékű metszetét adja a korszaknak, a hadseregnek és a tisztképzésnek.

Pataky Iván

A „Militaria Antiqua” című sorozatot 2003-ban alapították, amelynek köteteit Moszkvában a „Filomatisz”, Szentpétervárott pedig a „Petyerburgszkoe Vosztokovegyenije” kiadó gondozza. A szerkesztő bizottság célja az, hogy bemutassa az eurázsiai népek ókori, középkori és újkori hadtörténetét. A szerzők valamennyi munkát számos ábrával és táblázattal egészítették ki. Megtaláljuk a kötetekben az adott korszak harcosait teljes fegyverzetben, páncél-rekonstrukciókat, a korabeli ábrázolásokat, egész oldalas nyílhegy és lándzsahegy gyűjteményeket. A szerzők az írott források mellett komoly mértékben támaszkodtak a régészeti leletekre. A kötetek végén közölt rövid szakmai életrajzokból megtudjuk, hogy az adott témakör jeles kutatói adták nevüket a „Militaria Antiqua” sorozathoz. A tartalom és a forma színvonala jelen esetben megegyezik. A kötetek kemény borítóval, kiváló minőségű papíron, tetszetős formában, egységes arculattal jelentek meg.

Az első kötet *Jurij Szergejevics Hугяkov*: „Szablja Bagira. Voozruszenyje i vojennoje iszkussztvo srednyevekovich kirgizov.” (Moszkva–Szankt-Petyerburg, 2003. 180 o.) című munkája, amely a kirgizek hadtörténetét mutatja be a Kr. e. III. századtól a mongol korig. A kirgizek Közép-Ázsia politikai centrumaitól távol a Szaján, a kuznyecki Alatau, a végtelen tajga védelmében, a Felső-Jenyiszej vidékén, a Minuszinski-medencében egészen a XVIII. század elejéig megőrizték hazájukat. Hугяkov szerint ezen sikerhez a természeti környezet adta biztonságon kívül mindenképpen hozzájárultak a kirgiz katonai erények is.

A kötet szerkezeti váza az események időrendjén alapul. Az egyes ismertetett korszakok politikátörténeti leírását a fegyverzet bemutatása és a harcmodor elemzése követi. A kirgiz történelem legfényesebb időszaka a IX–X. század volt, amikor megszerezték a Közép-Ázsia feletti uralmat. Az ujugurok felett aratott győzelmükben a karluk és tibeti szövetségeseik mellett fontos szerepet játszott a kirgiz nehézlovasság. Meg kell jegyeznünk azt, hogy a kirgiz, a türk vagy a szarmata vértsek rendelkeztek ijjal is. A kötetben megtaláljuk a VI. és a XIV. század közé eső korszakok kirgiz nehézlovasainak rekonstrukcióit.

Vlagyimir Anatoljevics Goroncsarovszkij: „A birodalom és a barbárok között” (Mezsdu imperiej i varvarami. Vojennoje gyelo Boszpora rimszkovo vremenyi. Moszkva–Szankt-Petyerburg, 2003. 221 o.) címet viselő munkája a sorozat második köteté. A birodalom Rómát, a „barbárok” megnevezés a szármatakat jelöli, közöttük terült el a Boszporuszi Királyság. A kötet a Kr. e. I. századtól a Kr. u. III. századig tartó időszakot tekinti át. A Boszporuszi Királyság területe a Kercsi-félszigetet, a Tamany-félszigetet, a Kubán és a Don torkolatvidékét foglalta magába, azaz az antik világ peremén helyezkedett el, az akkori értelmezés szerint Európa és Ázsia határán. E hellenisztikus jellegű államalakulat a krími-azovi térségben a görög városokat és a helyi szkíta lakosságot egyesítette. A gazdaság működése és a katonaság összetétele a két etnikum együttműködésén alapult.

A kötet első fele a boszporuszi hadsereg elemzése. A parancsnoki struktúra, a lovasság és a gyalogság szervezeti kereteinek ismertetése után a szerző rátér a fegyverzet bemutatására. Goroncsarovszkij szisztematikusan sorra veszi és elemzi a fegyverzet minden egyes darabját a kardtól a sisakig, majd a taktikát és a „tüzéséget.” A támadó és a védő egyverzet elemzése a régészeti leleteken, a domborműveken, a terrakotta szobrokon, a sírboltok falait borító festményeken alapul.

A szerző külön részben ismerteti a Boszporuszi Királyság védelmi rendszerét, az erődítményeket és a sáncokat. A 8. oldalon közölt térképen, a Kercsi-félszigeten három föld-sáncot látunk, a Meotisz keleti partvidékén viszont teljességgel hiányoznak a védművek. A kötet második részében, szintén jól tagoltan, a politikátörténeti részt találjuk. A könyvet időrendi tábla és uralkodói névlista egészíti ki.

A sorozat harmadik kötetét *Szergej Mihajlovics Rubcov* jegyzi, munkájának címe: „Róma legiói az Al-Dunánál” (Legioni Rima na Nyizsnyem Dunaje. Vojennaja isztorija rimszkodakijszkih vojín. Moszkva–Szankt-Petyerburg, 2003. 245 o.) A mű a római-dák háborúkat dolgozza fel a Kr. u. I. század végén, illetve a II. század kezdetén. A szerző a kötet elején a balkáni, al-dunai térség törzsi-etnikai viszonyait tárgyalja, majd ismerteti azon eseménye-

ket, amelyek során a római hódítás elérte a vizsgált térséget. Külön elemzi Decebal és szövetségeseinek fegyveres erejét. A dák sereg nem rendelkezett a professzionális római hadsereghez mérhető szervezettséggel, ezért Decebal a csapatait római mintára próbálta felépíteni. Ezen elemzésben Rubcov forrásai az antik szerzők voltak illetve a Traianus-oszlop reliefjei. Míg a dák és a szövetséges szarmata haderő bemutatása szűk harminc oldal terjedelmű, addig a római legiókra vonatkozó elemzés nyolcvan oldalra rüg. Rubcov részletesen, hadjáratokra lebontva ismerteti az első (101–103) illetve a második (105–106) dák háború történetét.

Jurij Alekszejevics Vinogradov: „Tam zakolozlja Mitridat...”. Vojennoe isztorija Boszpora Kimmerijszkovo v dorimszkuju epohu. (Moszkva–Szankt-Petyerburg, 2004. 193 o.) című műve a sorozat negyedik köteté. A szerző a Boszporuszi Királyság történetének első felét, a Kr. e. VI–I. század közötti korszakot tárgyalja, és az időrendet tekintve tulajdonképpen megelőzi Goroncsarovszkij már ismertett művét. Vinogradov véleménye szerint e görög-szkíta államalakulat hadművészetét nagy mértékben befolyásolták az ismétlődő nomád betörések.

A szerző elkészítette a Boszporuszi Királyság politikátörténetének periodizációját: a stabilizáció, illetve a destabilizáció hosszabb-rövidebb szakaszai váltották egymást, annak függvényében, ahogy a már rendeződött viszonyokat a megújuló „népmozgalmak” újra és újra szétzilálták. Úgy tűnik, a görög telepések mindig megtalálták a megfelelő hangot a szkítákkal majd a szarmatákkal. Együtműködésük nem elhanyagolható alapját képezte a krími–azovi térség kínálta gazdasági lehetőségek kölcsönös kihasználása.

Vinogradov lépésről-lépésre bontja ki a Boszporuszi Királyság történetét az első görög telepések megérkezésétől kezdve, majd ezt követi a szkíta hadművészet bemutatása. A Goroncsarovszkij-kötet ismertetésekor már utaltunk arra, hogy az elemzés a írott forrásokon túl a régészeti leletekre támaszkodik. Az említett kötet listáját csak néhány elemmel egészítjük ki: elektron váza a Kulb-Oba kurgánból, szkíta íj a Trjohbratnyj kurgánból, vagy arany nyíl bevont kardhüvely a Boszporuszi kurgánból. A nagyon gazdag leletközlésen túl a kötetben megtaláljuk a korszak görög hoplitáinak és szkíta íjászainak ábráit is.

Alekszandr Konsztantyinovics Nyefedkin: Pod znamenem darkona. Vojennoe gyelo szarmatov vo II. v. do n. e. (Moszkva–Szankt-Petyerburg, 2004. 187 o.) című kötetében a szarmata hadtörténetet tárgyalja a Kr. e II. századtól a Kr. u. V. századig. A szerző a kötet elején térbe és időbe helyezi a szarmatákat, akik hatalmuk csúcspontján a Közép-Ázsiától a Dunáig húzódó területet birtokolták. Nem egyetlen népet, hanem több törzsszövetséget alkottak. A hagyományos nézet szerint a szarmaták a Kr. e. III–II. század fordulóján üzték el a szkítákat a Fekete-tengertől északra eső sztyeppéről. Nyefedkin ezt az időpontot korábbra, a IV. század végére, illetve a harmadik század elejére becslé. Sztrabón alapján megkülönbözteti a „királyi szarmatákat,” a jazigokat, bizonyos urgikat, aztán a roxolánokat és az aorszokat. Különböző szarmata csoportok részt vettek – többek között – Decebal oldalán a római–dák háborúban és a markomann háborúban is. A szerző ír azon névcsereéről, amikor a Duna térségben élő népességre vonatkozó jazig és roxolán megnevezések eltűntek az antik forrásokból, és az „úr-szarmata,” illetve „szolga-szarmata” terminusok váltják őket. E fejezetet összefoglaló kronológiai táblázat zárja.

Nyefedkin külön részt szán arra, hogy a szarmatákat az antik források alapján mutassa be. A szöveg mellékleteként láthatunk „törökülésben” elhelyezkedő szarmata férfit, vagy előkelő harcost íjjal, tegezsel, combjára csatolt rövid karddal és a szokásos csészével. A kardot és a csészét az üllő férfínál is jelölték. A szerző a fegyverzetről szóló részt a sorozatban megszokott alaposan dolgozza ki. Először a támadó majd a védő fegyverzetet ismerteti. Megtálaljuk a kötetben a II. századi roxolán nehézlovasság ábráját is. A lovat és a lovast egyaránt „tetőtől talpig” beborítja a pikkelyvértet. A rekonstrukció a Traianus-oszlop reliefjein, a már említett sírboltokban talált festményeken, illetve egyéb „graffittiken” alapul. Ezt követi a csapatok szociális összetételének illetve a létszámviszonyok taglalása.

A szarmata háborúkról szóló részben Nyefedkin azt az érdekes adatot közli, hogy az egyes hadjáratokban résztvevő lovasság létszámát a gyalogosok száma akár többszörösen is felülmúlhatta. Támadásaikat előszeretettel indították télen, mert ekkor a folyók, akár a Duna is, befagyhattak. Nyáron, állattenyésztők lévén, valahol a dél-orosz sztyepp északi térségében tartózkodtak, téli szállásaik ellenben a

Fekete-tenger partvidékén, a folyók torkolatvidékén helyezkedtek el. Olvashatunk továbbá a szarmata csapatok etnikai összetételéről, az ütközetek, az ostromok, a rajtaütések során alkalmazott taktikájukról. Érdekes az a fejezet is, amelyben a szerző a szarmata hangszerekről és „hadizenéről” értekezik.

A hatodik kötetet *Valerij Pavlovics Nyikonorov* és a sorozatban már szerepelt Julij Szergejevics Hугyakov jegyzi. Egy kötetbe szerkesztett két önálló műről van szó, az első rész az „ázsiai” hunokkal (hunni), a második rész az „európai” hunokkal (gunni) foglalkozik. (*Nyikonorov, V. P. – Hудjakov, J. Sz.: „Szvisztjasie sztreli” Maodunya i „Marszov Mecs” Attyli. Moszkva–Szankt-Petyerburg, 2004. 314 o.*)

A hunok harcias és nagy létszámú népe hozta létre az első, az eurázsiai sztyeppövezet jó részét magába foglaló birodalmat. A rájuk vonatkozó legkorábbi adat a kínai évkönyvekből ismert, a Kr. e. 318. év bejegyzéséből. Hугyakov e korai időszak tárgyalásával kezdi a kötetet. Az elemzés politikatörténeti fonala a hunok kínaiaktól elszenvedett vereségét követően a Kr. u. II. század elejéig tart, amikor a hunok nyugatra vonultak, „nem tudni hova.”

Ezen időszakra vonatkozóan a kötet különösen gazdag táblázatokat tartalmaz. Hугyakov részletesen elemzi a hunok és egyéb „íjfelezítő népek” fegyverzetét a birodalom területén. Nagyon érdekes a szamarkandi oblaszty területén, az Orlatszkiy kurgánban talált met-szett(?) csontlemezeiről készült rekonstrukció. A csontlemezen kardos, lándzsás, íjas és fókosos harcosok csapnak össze. Jellegzetes, páncélozott kaftánt, vagy kaftánszerű páncélt viselnek, amelyet derékban öv össze, alatta pedig ugyanezen ruhadarab bő, szoknyaszerű vértet-zetre hasonlít. A sisak mellett magas gallért

hordanak, amely hátul, a tarkójuk fölött majdnem szemmagasságig ér, láthatóan a páncéltart része és védelmi funkcióval bír. Ugyanezen csontlemez szerepel Nyefedkin szarmata könyvében is, mindketten középszerű harcosoknak tartják a csatázó feleket.

Nyikonorov az „európai” hunokról szóló részt azzal kezdi, hogy a hunok a 370-es években átkeltek a Volgán, majd e megállapítás után rögtön kitér a hniungnu–hun azonosság kérdésére. A vita, amely még a XVIII. században kezdődött, napjainkban is tart. A hun fegyverzetéről szóló értekezés lábjegyzeteiben végre magyar szerzők, Bóna István, Felvinczi Takács Zoltán, László Gyula, Harmatta János nevét is olvashatjuk. Külön fejezet szól a hun katonai hierarchiáról, a lovasságról, a gyalogságról és a műszaki alakulatokról, valamint a stratégiáról, az ostromtechnikáról, a megerősített tábor szerkezetéről. Nem túl szerencsés az Attilát és a hunokat ábrázoló, mintegy tucatnyi XVII–XIX. századi nyugat-európai festmény szerepeltetése, mivel az adott személyhez és néphez vajmi kevés közül van. Az „ázsiai” és az „európai” hunokra vonatkozó részt egyaránt időrendi táblázat zárja.

Ismertetésünk végén érdemes megemlíteni, hogy milyen kötetek megjelenését várhatjuk a közeljövőben. A szerkesztő bizottság tervei között szerepel Bizánc IX–XI. századi katonaságának bemutatása, Baktria hadi történetjének ismertetése a vaskortól a kora középkorig, továbbá hogy milyen volt a hadművészet a selyemút mentén. Külön kötet készül elemezni a csukcsok hadi ügyeit. Remélem, hogy e rövidre fogott tájékoztató kedvet csinált a „Militaria Antiqua” sorozat köteteivel való megismerkedésre.

Pintér János Zsolt

RICHARD OSGOOD

THE UNKNOWN WARRIOR. AN ARCHAEOLOGY OF THE COMMON SOLDIER

Sutton Publishing, Stroud (Gloucestershire, UK), 2005. 238 o.

A hadirégészet, mint önálló tudományos irányzat alig több mint két évtizedes múltra tekint vissza. A fiatal tudományág részét képző hadisírkutatás, a háborúban elesett katonák

nyughelyeinek keresésével, feltárással, tudományos vizsgálatával foglalkozik. A hadisírkutatás fő céljai közé tartozik a harci események rekonstruálása, a megtalált katonák

személyének azonosítása, valamint a XX. század harcaiban elesetteknek a végtisztesség megadása.

Douglas D. Scott és Melissa A. Connor: They Died with Custer: Soldiers' Bones from the Battle of the Little Bighorn (Custerrel együtt estek el: katonák csontmaradványai a Little Bighorn-i csatából) című kötetének 1987-es megjelenése óta több jelentős publikáció készült a hadisírfeltárások eredményeiről. Elég csak olyan munkákra gondolni, mint a *Veronica Fioranto, Anthea Boylston és Christopher Knüsel* szerkesztésében megjelent *Blood Red Roses: the Archaeology of a Mass Grave from the Battle of Towton ad 1461* (Vérvörös rózsák: az 1461-es Towton-i csata tömegsírjának régészete), vagy az Amerikai Régészeti Intézet által összeállított *The Archaeology of War* (A háború régészete). *Peter Harrington műve, az Archaeology of the English Civil War* (Az angol polgárháború régészete), valamint *Alastair Fraser* nek egy első világháborús német katona azonosításáról szóló beszámolója, a *Finding Jakob* (Jakob megtalálása) szintén a hadirégészet meghatározó munkái. Azonban az eddigi hadisírkutatás eredményeit összegző, több történelmi korszakot átfogó kötet nem született, egészen *Richard Osgood The Unknown Warrior* (Az ismeretlen katona) című könyvéig. A 2005-ben megjelentetett munka ugyan nem a legújabb összefoglalások közé tartozik, ám azonnal a tudományág alapművévé vált, s hasonló összefoglalás napjainkig sem jelent meg.

Richard Osgood, a brit Honvédelmi Minisztérium régésze a Salisbury Plain területén, a Stonehenge fennsíkján található ókori lelőhelyek, műemlékek megőrzésén dolgozik. Munkája során több erődöt és számos bronzkori harcos sírját tárta fel. Hadirégészeti tapasztalatait „*Warfare in the Late Bronze Age of North Europe*” (Hadviselés Észak-Európában a késő-bronzkorban) és „*Bronze Age Warfare*” (Bronzkori hadviselés) címmel publikálta. Osgood az ókor mellett az ANZAC első világháborúban betöltött szerepét is kutatja. A Belgium területén fekvő első világháborús lövészárkok feltárásáról *Martin Brown*nal közösen készített munkája a „*Digging Up Plug-street: The Western Front Unearthed*” (A Plug-street feltárása: a nyugati front feltárása) címet viseli.

Az írásunkban bemutatásra kerülő „*The Unknown Warrior*” című angol nyelvű mű összefoglalja a hadisírfeltáró munkák eddigi tudományos eredményeit. A katonai élet anyagi

kultúráján keresztül mutatja be a történelem egyszerű gyalogoskatonáit és a hadisírokat.

A tanulmánykötet hét, különböző korszakokat felelevenítő fejezetből épül fel. Minden egyes rész egy, az adott érára jellemző idézettel indul, melyet rövid történelmi áttekintés követ. A szerző nélkülözhetetlennek tartja, hogy ismertesse a hadisírokból fellelhető tárgyakat. Az íjaktól és nyilaktól a modern lőfegyverekig fejezetenként taglalja az adott hadkultúrák harceszközeinek, fegyverzetének jellemzőit. Bemutatja a védelmi felszereléseket, a ruházatot, a mellvértektől az uniformisig. Elemzi a képzés és a gyakorlatok kellékeit, a katonai táborok anyagi kultúráját, a tábori élet mindennapi használati tárgyait, az ivó- és evőeszközöket. Külön foglalkozik a higiéniához kapcsolódó tartozékokkal. Koronként ismerteti a hadisírokból fellelhető írott források típusait. Bemutatja a bajtársi kezek által emelt síremlékek időszakonkénti változatait. Antropológiai leletek vizsgálatának eredményeit felhasználva ismerteti a harcok során bekövetkezett leggyakoribb halálokokat. Fejezetenként két ismeretlen katona sírfeltárását mutatja be röviden. – Egy mondatban összefoglalva tehát, a kötet a történelem közkatonaínak életét és halálát vázolja.

Az első fejezet „A fegyverkezési verseny hajnala: a bronzkor harcosai” címet viseli. A korszak katonai anyagi kultúrájának általános ismertetése után képet kapunk egy Stonehenge melletti hadisír feltárásáról, melynek során egy kora bronzkori fiatalember csontváza került a felszínre, akinek életét egy nyilvesző oltotta ki. A szerző ismerteti továbbá egy, az angliai Tormarton közelében található másik régészeti emlék, egy késő bronzkori sírból előkerült, brutális támadást elszenvedett, huszonéves áldozat maradványainak feltárását, s az előkerült maradványok vizsgálatának folyamatát.

„A sas szárnyai alatt: a római legió szolgálatában” című második fejezettel kezdve Osgood számba veszi az érintett kultúrák vallásaihoz kapcsolódó kegytárgyakat. Áttekintést ad az egyes érákra jellemző katonai elsősegélyfelszerelésekről, gyógyszerekről. A római korszaktól fogva a kötet folyamán a továbbiakban a szerző nem felejt el felsorolni az egyes korok hadifoglyai által készített tárgyak jellemzőit sem. Ebben a részben bemutat egy Németországban megtalált sírt, amelyben nagy valószínűséggel Publius Quintilius Varus egy

katonája nyugodott, valamint egy Hollandiában előkerült, teljes felszerelésében eltemetett ókori római legionáriust.

A harmadik részben, amely „A krónikák és sagák hősei: az angolszász és viking harcosok” címet viseli, egy harci kalapácsával együtt eltemetett normann harcos hadirégészeti leleteit ismerhetjük meg, továbbá és egy lenyilazott angolszász katona nyughelyének feltárásába kapunk betekintést. Ezt követően, „A lovagiasság ára: a középkor gyalogos katonája” című részben a hadisírkutatás szempontjából szenzációs felfedezéseknek számító leletegyütteseket mutat be a szerző: az 1461-ből származó towtoni tömegsír és az 1361-ből való, Svédország területén található Visby tömegsírjait.

A „Puskapor: háború a Tudorok és a Stuartok korában” című fejezetben az angol polgárháborúban elesett két katona sírjának feltárását elemzi. Érdekességként említhető meg, hogy Richard Osgood oly részletességgel tárja olvasói elé a hadirégészet eme területén folyó kutatásokat, hogy pl. még a dohányzás kellékeit is számba veszi, de taglalja a katonák szórakoztatását szolgáló játékok típusait is.

„Az ipari forradalom: a 19. század katonái” című hatodik fejezet egy 1812-ben, Vilniusban eltemetett ismeretlen katona sírjának feltárásáról szól. A katona a Grand Armée tagja lehetett. Ebben a részben esik szó egy 1862-ben, az amerikai polgárháborúban, az Ox Hill-i csatában elesett északi katona csontleletének vizsgálatáról is. Végül a szerző bepillantást enged az angol–zulu, majd a krími háború, valamint az indián háborúk leleteinek feltárásába.

Az utolsó fejezet címe: „Menetelés a pokolba: vérázta gyalogos az első világháborúban.” Itt egy Belgium területén található, első világháborús lövészárból előkerült angol katona földi maradványainak feltárásáról olvashatunk. A katona valószínűleg gáztámadás áldozata lett. Ebben a részben kaphatunk információkat a könyv utolsó hadisírjának, a tizennegyediknek feltárásáról. A Westminster Apátság Ismeretlen Katonájáról van szó. Ez az a fejezet továbbá, amely kitér a lövészárkokban készült művészi alkotásokra is.

A leletek, a feltárás bemutatásával a szerző képet ad olvasóinak az egyszerű katonák életmódjáról, harcértékéről, képzettségéről. Betekintést nyújt a katonáélet viszontagságaiba, de megismerhetjük a hajdani harcosok szórakozási lehetőségeit is. Az író számos levéltári forrással támasztja alá a hadtörténelem terepen megtalált nyomait, melyeket plasztikusan tár elénk. A kötetet színes illusztrációk és idézetek teszik még szemléletesebbé.

Osgood nagyszerű művének köszönhetően megismerhetjük a sírokban fellelhető tárgyak típusait, ezáltal a mű a hadisírkutatás összegző kézikönyvének is tekinthető. Úgy véljük, a leírt régészeti sírfeltárások módszereinek alkalmazása és publikálása Magyarországon is követhető példa; kötetünk ennek módszertani kézikönyve lehet. Magyar nyelvű kiadása hasznos lenne a hadtörténelem, a hadirégészet hazai művelőinek és a téma iránt érdeklődőknek egyaránt, hiszen a hadisírkutatás nemzetközi szakirodalmának alapvető kötetéről van szó.

Tóth Zsolt

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESEITŐJE 10. – – ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

Szerkesztette: Kreutzer Andrea, Makai Ágnes

(Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 2008. 248 o.)

Tematikailag és tényanyagában egyaránt gazdag és értékes tanulmánykötetet kap a kezébe az érdeklődő olvasó a Hadtörténeti Múzeum 10-es számot viselő Értesítőjével. Az írások között tallózva hamar kiviláglik, hogy a szerzők nem feledkeztek meg a tavalyi jeles évforduló – a Hadtörténeti Intézet és Múzeum kilencvenedik születésnapja – által rájuk rőt

kedves kötelességről, hiszen nem egy dolgozat foglalkozik valamilyen formában az intézmény megszületésének körülményeivel.

A kötet négy nagyobb egységre tagolódik, melyek a Közlemények, Gyűjteményi és műhelymunka, Múzeumunk életéből, történetéből és a Kiállítások címekeket viselik. A cikkek előtt kapott helyet *Szekeres Imre* honvédelmi mi-

niszter beszéde, mely az intézmény fennállásának 90. évfordulója alkalmából tartott ünnepségen, 2008. november 14-én hangzott el. A miniszter méltatta az intézmény volt és jelenlegi dolgozóinak munkáját, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy a megváltozott körülmények között megváltozott kihívásokkal kell szembenéznük.

A Közlemények között olvashatjuk *Kedves Gyula* írását, melyben az aradi tizenhármakról emlékezett meg. A Múzeum tárgyi emlék-anyag-gyűjteményében található egy fekete karkötő, rajta kilenc betűvel, amelyek egyszerűen rövidítik a tizenhárom tábornok neveit, valamint egy jelmondatot. Ennek kapcsán az eredetileg emlékbeszédként készült szöveg végigvezeti az olvasót a „Magyar Golgota” stációin, végigkíséri a tábornokok sorsát fogságba esésüktől halálukig.

Jakusch Gabriella egyetlen nap – 1918. november 16. – eseményeit szedte csokorba a nyomtatott sajtó alapján. Ez a nap nemcsak a magyar köztársaság kikiáltásának napja, hanem a Hadtörténeti Múzeum „születésnapja” is, így a szerző mind a két jeles eseményre kitért írásában, melyben sok idézetet is olvashatunk a sajtótermékekből. Kár, hogy meglehetősen rövidre sikerült a tanulmány, érdekes lenne hosszabb változatban olvasni a jövőben, hiszen az 1918-as újságok nem könnyen hozzáférhetőek az érdeklődők számára.

Ugyancsak 1918 novemberének sajtójában tallózott *Kreutzer Andrea* „Azt írja az újság ...” című cikkében, de a politika helyett a mindennapokra koncentrált. Az újság alkalmas arra, hogy a gyorsan változó mindennapi életet bemutató írások számára bőséges nyersanyagot szolgáltatson. Ezért szintén csak sajnálni lehet, hogy az írás meglehetősen szűkre szabott és írója nem vállalkozott – a rövidség miatt nem is vállalkozhatott – mélyebb elemzésre. Reméljük, hogy a jövőben ennek a cikknek is születik egy bővebb változata.

A Gyűjteményi és műhelymunka című egységben szereplő tanulmányok közül a legnagyobb terjedelmű és egyben a legizgalmasabb *Samu Botond Gergő* írása, mely a múzeum tárgyi anyagának második világháború végi és a háború utáni sorsáról (1944-től 1949-ig) lebbenti fel a fátylat. A cikk első látásra is szembeszökő érdekessége, hogy nem a klasszikus módon – fejezetekre –, hanem a drámához hasonlóan felvonásokra tagolódik. Az egyes felvonásokon belül a további tagolást a dátumok

teszik lehetővé, egyúttal biztosítják a történeti korrektséget is. A kétségkívül sodró lendülettel biztosító és szokatlan tagolás egyrészt nagy erénye az írásnak, hiszen mindvégig képes fenntartani az olvasóban a feszültséget és a Múzeum tárgyi anyagának és sokszor munkatársainak sorsáról történetileg korrekt, időrendileg pontos képet ad, azonban az egyes anyagrészek, illetve személyek vonatkozásában szét is forgácsolja, holott néhány esetben a témát magát érdemes lenne kezelni. Ilyen például az oroszok által visszaadott 48-as honvédszázlók ügye. A lábjegyzetek tanúsága szerint a dolgozat elkészítését alapos és teljességre törekvő levéltári kutatás előzte meg, melynek során nem csak a Hadtörténeti Levéltárban, hanem a Magyar Országos Levéltárban fellelhető és a tárgyra vonatkozó anyagot is áttanulmányozta a szerző. Ha az írás, folytatásával vagy folytatásaival együtt később más formában is megjelenik, érdemes lenne a nem közismert, de a múzeum életében nagy szerepet játszott személyekről egy kislexikont is készíteni, amit olvasás közben is fel-fel lehet lapozni információkért.

Závodi Szilvia tanulmánya címénél („Bútortervezetek a Hadimúzeum számára”) többed ad, hiszen nem csak a forrásként szolgáló konkrét dokumentumot és az abban vázolt bútortervezeteket írja le és mutatja be korrekten, hanem arra a kérdésre is választ keres a kiállításokon készült korabeli fotók alapján, hogy ezek a tervek megvalósultak-e, a múzeum elkészítette-e és használta-e a tervekben szereplő bútorokat. A válaszokat keresve betekintést nyerhetünk a hadimúzeum életének legelső időszakába is, amikor – közvetlenül a megalakulása után – nem volt megfelelő hely az összegyűjtött műtárgyak méltó bemutatására. A cikk alapjául szolgáló dokumentum külső leírását Meggyes Anita restaurátor írásából ismerhetjük meg.

Süli Attila azt mutatja be írásában, hogy az első világháború után milyen szervezet és eszközök álltak a hadsereg rendelkezésére a katonák élelmezéséhez. Ismerteti a katonai élelmező szolgálat szervezetét, békeidőben, és a második világháború idején, külön kitér a frontszolgálatot teljesítő katonák ellátására. A cikk végén fényképekkel illusztrálva a katonák ellátásához használt eszközök pontos leírását is közli, egyben ismerteti a használatukra vonatkozó információkat is.

Jugoszlávia a két világháború között erődépítési munkálatokba kezdett a magyar határ

mentén. *Suba János* tanulmányában („A jugoszláv erődrendszert nyilvántartó térképek a Hadtörténeti térképtárban”) sorra veszi azokat a térképeket, amelyek a Hadtörténeti Levéltárban őriznek és amelyekben a magyar hadsereg ezek az erődök térképezte fel, bemutatva az egyes térkép-típusokat, amelyekből négyfélélt különböztünk el. Leírja az egyes típusok külső jellemzőit is, a rajtuk található jelöléseket stb. Táblázatokba foglalva megadja a német kiadású 1:200 000, a magyar kiadású 1:25 000 méretarányú erődnyilvántartó térképek, valamint a 1:25 000 méretarányú fotótérképek számát és nevét, számba veszi a térképeken alkalmazott vetületi rendszereket is.

A Múzeumunk életéből, történetéből címet viselő fejezetben két olyan írás is helyet kapott, amelyek nem első ízben láttak napvilágot. Mind a két dolgozat a Hadimúzeumi Lapokban jelen meg először, 1928-ban. Az elsőt a múzeum egykori titkára, *Thurner Géza* írta és a múzeum első tíz évének (1918–1928) történetét adja, meglehetősen tömören. A másik a múzeum első igazgatójának, *Aggházy Kamil*nak a nevéhez fűződik, aki a múzeum második évtizedének munkatervét tette közzé. A nagyszabású tervek nemcsak a múzeumhoz kapcsolódtak, szerepet kaptak bennük más hazai és külföldi intézmények, valamint Budapest is.

Szoleczky Emese cikkének témájául *Thurner Géza* életét és pályáját választotta, akinek neve a szigorúan vett múzeumi körökön kívül nagyrészt ismeretlen, holott tevékenysége meghatározó volt a Hadimúzeum számára. 1921-től kezdve titkárként dolgozott a múzeumban, a mindenkori igazgató mellett szervezte és intézte a múzeumi adminisztrációt. Tevékenyen részt vett a múzeum anyagának gyarapításában is, kiemelten szem előtt tartva az első világháború emlékeit. Az életét bemutató írásból értékes információkat nyerhetünk a múzeum korai történetéről is.

Sallay Gergely Pál a múzeum Éremtárának első vezetőjét, *Karny Dezsőt* mutatja be írásában, aki 1924-től kezdve vezette a Numizmatikai gyűjteményt. Szerepe ennek gyarapodásában jelentős volt, számos hazai és külföldi éremgyűjtővel és -kereskedővel állt kapcsolatban, szorgalmazta a vásárlásokat.

Babucs né Tóth Orsolya Szenteményi Béláról írta terjedelmes tanulmányát, aki egyszerre volt hadtörténész, katona és festőművész. A szerző kiválóan adatolva ismerteti hőse életútját a kezdetektől egészen 1956-ig, amikor Szent-

neményi családjával együtt kivándorolt az országból. Ettől kezdve a volt katonatiszt festőművészként aratott sikereket.

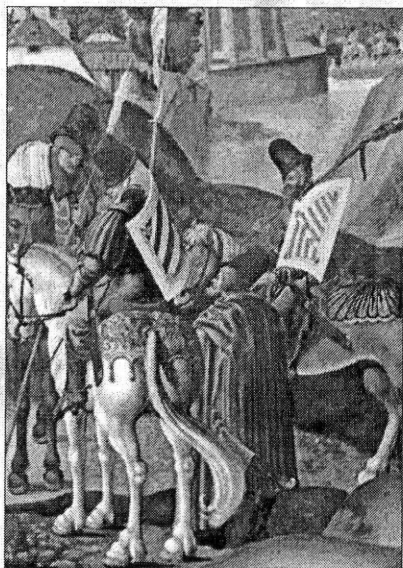
A fejezet két utolsó írása olyan múzeumi alkalmazottaknak állít emléket, akiknek tevékenysége a látogatók számára első látásra nem feltűnő, hiszen nem a kiállítóterben dolgoztak, nem publikáltak cikkeket, „csak” a tárgyakkal foglalkoztak a háttérben, a műhelyekben. Munkájuk eredménye azonban ma is látható. *Vágó Erzsébet* textilrestaurátornak, aki fáradhatatlanul gondozta, javította a múzeum textilanyagát és tette alkalmassá a múlt egy-egy darabját arra, hogy még évtizedeken át rendelkezésére álljanak a kutatóknak és a látogatóknak, *Cs. Kottra Györgyi* állít emléket írásában, *B. Kalavszky Györgyi* pedig *Németh Ferenc* múzeumi fényképészre emlékezik, aki nemegy kiadványba készített igényes, minőségi fotográfákat, még a digitális technika megjelenése előtt is igen magas színvonalon.

A kötet utolsó fejezete a Kiállítások címet viseli. A „Hadik és Nadasdy nyomdokain...” címet viselő időszak kiállítását 2007-ben láthatta a nagyközönség A képekkel illusztrált írásban a szerző, *Makai Ágnes*, aki részese volt a rendező teamnek, végigvezeti olvasóját az egész kiállításon, külön kiemelve a fontosabb, jelentősebb tárgyi emlékeket. *B. Kalavszky Györgyi* a „Köszönet a szabadság hőseinek” című kiállítást ismerteti, mely része lett a múzeum állandó kiállításának és az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulóján nyílt meg a közönség előtt. A szerző a kiállított tárgyak közül a fontosabbakat kiemelve bemutatja a kiállítás születésének előzményeit, a felkészülést és az anyaggyűjtés időszakát. *Suba János* egy olyan kiállítás bemutatására vállalkozott, amely nem a Hadimúzeum falai között született, hanem a délnyugati határszélen fekvő Pákán, ahol 2007 novemberében „A magyar Maginot” címmel konferenciát rendeztek a magyar déli védelmi rendszerről. A helyszín a téma miatt magától is adódott, hiszen a legfontosabb emlékek, a védelmi vonal alapját képező létesítmények közül Pákán is láthatunk néhányat.

Minden íráshoz angol és német nyelvű rezümé készült, melyek a magyarul nem olvasó érdeklődőket igazítják el. A kötetet gazdag képanyag illusztrálja, a szöveg közben fekete-fehérben, míg a 233–248. oldalakon színes táblákat találunk.

B. Halász Éva

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

B. SZABÓ JÁNOS

A honfoglalóktól a huszárokig

A középkori magyar könnyűlovasság

Argumentum

TARTALOM

	TANULMÁNYOK	
CZIRÓK ZOLTÁN	A magyar repülőcsapatok 1918–1919. évi történetéhez	603
OLASZ LAJOS	Lépések a honi légvédelem kiépítésére Magyarországon az 1920-as években	635
	KÖZLEMÉNYEK	
MERÉNYI-METZGER GÁBOR	A ZENTA cirkáló személyzete 1914. augusztus 16-án	677
POLLMANN FERENC	A szerbekkel szemben elkövetett osztrák–magyar atrocitások az első világháború elején. Sabác, 1914. augusztus 17. ...	715
SZÖRÉNYI ATTILA	Adalékok az angol katonai hírszerzés történetéhez Edgar Sanders ügyének tükrében. 1950 február.....	731
	FORRÁSKÖZLEMÉNYEK	
KALÓ JÓZSEF	Szombathelyi Ferenc memoranduma	747
DOMBRÁDY LÓRÁND	Szombathelyi Ferenc és Márai Sándor előadása az 1942 novemberi lillafüredi írótalálkozón.	763
SZÁMVÉBER NORBERT	A német 12/I. SS-páncélososztály harcai Normandiában	785
	VISSZAEMLEKEZÉSEK	
CSAPODY TAMÁS	Gátföldy Egon ezredes visszaemlékezése.....	849
	VITA	
ZACHAR JÓZSEF	Mi is a hadtörténelem? Gondolatok egy vita kapcsán	863
	SZEMLE	
ADAM ZAMOYSKI	1812. Napóleon végzetes oroszországi hadjárata (<i>Biró Teofil</i>)	873
MARUZS ROLAND	Vitéz és önfeláldozó magatartásért. Hősi halált halt és posztumusz kitüntetett katonáink adattára, 1939–1945 (<i>Szakály Sándor</i>)	879
M. SZABÓ MIKLÓS	A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története, 1961–1969 (<i>Pataky Iván</i>)	881
* * *	Militaria Antiqua. Új hadtörténeli sorozat Oroszországból (<i>Pintér János Zsolt</i>)	885
RICHARD OSGOOD	The Unknown Warrior. An Archeology of the Common Soldier (<i>Tóth Zsolt</i>)	887
* * *	A Hadtörténeli Múzeum Értesítője 10. – Acta Musei Militaris in Hungaria (<i>B. Halász Éva</i>)	889

CONTENTS

	STUDIES	
ZOLTÁN CZIRÓK	On the History of 1918–1919 Hungarian Air Troops.....	603
LAJOS OLASZ	Steps of Developing Inland Air Defence in Hungary in the 1920s.....	635
	PUBLICATIONS	
GÁBOR MERÉNYI-METZGER	The Crew of Cruiser SMS ZENTA on 16 August 1914.....	677
FERENC POLLMANN	Austro-Hungarian Atrocities Committed Against Serbs at the Beginning of World War I. Sabac, 17 August 1914.....	715
ATTILA SZÖRÉNYI	A Contribution to the History of the English Military Intelligence as Seen Through the Case of Edgar Sanders, February 1950	731
	HISTORICAL SOURCES	
JÓZSEF KALÓ	Ferenc Szombathelyi’s Memorandum.....	747
LÓRÁND DOMBRÁDY	The Lectures of Ferenc Szombathelyi and Sándor Márai at the November 1942 Writers Meeting at Lillafüred.....	763
NORBERT SZÁMVÉBER	The Battles of the German SS Armoured Division 12/I. in Normandy.....	785
	MEMOIRS	
TAMÁS CSAPODY	Colonel Egon Gátföldy’s Memoir	849
	DEBATE	
JÓZSEF ZACHAR	What is Military History? Some Thoughts After a Debate	863
	REVIEW	
ZAMOYSKI ADAM	1812. Napoleon’s Fatal Campaign to Russia (<i>Teofil Biró</i>)	873
ROLAND MARUZZS	For Brave and Self-Sacrificing Behaviour. Data of Hungarian Soldiers Killed in Action and Posthumously Decorated, 1939–1945 (<i>Sándor Szakály</i>)	879
MIKLÓS M. SZABÓ	The History of the Zrínyi Miklós Military Academy, 1961–1969 (<i>Iván Pataky</i>).....	881
* * *	Militaria Antiqua. A New Series on Military History from Russia (<i>János Zsolt Pintér</i>).....	885
RICHARD OSGOOD	The Unknown Warrior. An Archeology of the Common Soldier (<i>Zsolt Tóth</i>)	887
* * *	Bulletin of the Museum of Military History 10. – Acta Musei Militaris in Hungaria (<i>Éva B. Halász</i>)	889

TABLE DES MATIÈRES

	ÉTUDES	
ZOLTÁN CZIRÓK	Pour l'histoire des troupes aériennes hongroises en 1918–1919.....	603
LAJOS OLASZ	Mesures prises pour la mise en place de la défense aérienne nationale dans les années 1920	635
	PUBLICATIONS	
GÁBOR MERÉNYI-METZGER	Le personnel du croiseur ZENTA le 16 août 1914.....	677
FERENC POLLMANN	Les atrocités austro–hongroises commises contre les Serbes au début de la première guerre mondiale. Šabac, 17 août 1914.....	715
ATTILA SZÖRÉNYI	Complément à l'histoire des renseignements militaires anglais à la lumière de l'affaire d'Edgar Sanders, Février 1950	731
	PUBLICATIONS DE SOURCE	
JÓZSEF KALÓ	Mémorandum de Ferenc Szombathelyi.....	747
LÓRÁND DOMBRÁDY	Conférence de Ferenc Szombathelyi et de Sándor Márai à la rencontre d'écrivains de Lillafüred de novembre 1942.....	763
NORBERT SZÁMVÉBER	Les combats de la division blindée allemande 12/1 SS en Normandie.....	785
	MÉMOIRES	
TAMÁS CSAPODY	Mémoires du colonel Egon Gátföldy.....	849
	DÉBAT	
JÓZSEF ZACHAR	Qu'est-ce que l'histoire militaire? Réflexions au sujet d'un débat.....	863
	REVUE	
ADAM ZAMOYSKI	1812. La campagne fatale de Napoléon en Russie (<i>Teofil Biró</i>).....	873
ROLAND MARUZZS	Pour comportement brave et dévoué. Base de données de nos soldats morts pour la Patrie, 1939–1945 (<i>Sándor Szakály</i>).....	879
MIKLÓS M. SZABÓ	Histoire de l'Académie militaire Miklós Zrínyi, 1961–1969 (<i>Iván Pataky</i>).....	881
* * *	Militaria Antiqua. Une nouvelle collection d'histoire militaire de Russie (<i>János Zsolt Pintér</i>).....	885
RICHARD OSGOOD	The Unknown Warrior. An Archeology of the Common Soldier (<i>Zsolt Tóth</i>).....	887
* * *	Bulletin du Musée d'Histoire militaire n°10 – Acta Musei Militaris in Hungaria (<i>Éva B. Halász</i>).....	889

INHALT

	STUDIEN	
ZOLTÁN CZIRÓK	Zur Geschichte der ungarischen Fliegertruppen im Jahre 1918–1919.....	603
LAJOS OLASZ	Schritte zum Ausbau der Luftverteidigung in Ungarn in den 1920er Jahren	635
	MITTEILUNGEN	
GÁBOR MERÉNYI-METZGER	Die Mannschaft des Kreuzers ZENTA am 16. August 1914.....	677
FERENC POLLMANN	Die von den österreichisch-ungarischen Streitkräften verübten Atrozitäten gegen die Serben zu Beginn des Ersten Weltkriegs. Šabac, 17. August 1914	715
ATTILA SZÖRÉNYI	Beiträge zur Geschichte der englischen Militäraufklärung im Spiegel des Falls Edgar Sanders, Februar 1950	731
	QUELLENPUBLIKATIONEN	
JÓZSEF KALÓ	Das Memorandum von Ferenc Szombathelyi.....	747
LÓRÁND DOMBRÁDY	Der Vortrag von Ferenc Szombathelyi und Sándor Márai beim Autorentreffen in Lillafüred im November 1942.....	763
NORBERT SZÁMVÉBER	Die Kämpfe der deutschen 12/I. SS-Panzerdivision in der Normandie.....	785
	ERINNERUNGEN	
TAMÁS CSAPODY	Erinnerung von Oberst Egon Gátföldy	849
	DISKUSSION	
JÓZSEF ZACHAR	Was ist überhaupt Militärgeschichte? Gedanken im Zusammenhang mit einer Diskussion	863
	RUNDSCHAU	
ADAM ZAMOYSKI	1812. Der fatale Russland-Feldzug Napoleons (<i>Teofil Biró</i>)....	873
MARUZS ROLAND	Für ein tapferes und selbstaufopferndes Verhalten. Datensammlung unserer Soldaten, die den Heldentod starben und posthum ausgezeichnet wurden, 1939–1945 (<i>Sándor Szakály</i>)	879
MIKLÓS M. SZABÓ	Geschichte der Militärakademie Zrínyi Miklós, 1961–1969 (<i>Iván Pataky</i>)	881
* * *	Militaria Antiqua. Neue Militärgeschichtenreihe aus Russland (<i>János Zsolt Pintér</i>)	885
RICHARD OSGOOD	The Unknown Warrior. An Archeology of the Common Soldier (<i>Zsolt Tóth</i>)	887
* * *	Anzeiger des Museums für Militärgeschichte 10. – Acta Musei Militaris in Hungaria (<i>Éva B. Halász</i>)	889

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ	
ЗОЛЬТАН ЦИРОК	К истории Венгерских военно-воздушных сил 1918–1919 года 603
ЛАЙОШ ОЛАС	Шаги, сделанные на пути создания противовоздушной обороны страны в Венгрии в 1920-х годах 635
ПУБЛИКАЦИИ	
ГАБОР МЕРЕНЬИ-МЕТЦГЕР	Личный состав крейсера ШМШ ЗЕНТА 16 августа 1914 года..... 677
ФЕРЕНЦ ПОЛЛМАНН	Зверства, совершенные австро-венграми по отношению к сербам в начале первой мировой войны. Шабач, 17 августа 1914 года 715
АТТИЛА СЁРЕНЬИ	Материалы по истории английской военной разведки в свете дела Эдгара Сандерса, февраль 1950 года 731
ИСТОЧНИКИ	
ЙОЖЕФ КАЛО	Меморандум Ференца Сомбатхейи 747
ЛОРАНД ДОМБРАДИ	Доклад Ференца Сомбатхейи и Шандора Марая на встрече писателей в Лиллафюреде в ноябре 1942 года... 763
НОРБЕРТ САМВЕБЕР	Бои немецкой танковой дивизии СС 12/1 в Нормандии 785
МЕМУАРЫ	
ТАМАШ ЧАПОДИ	Воспоминания полковника Эгона Гатфёльди 849
ДИСКУССИЯ	
ЙОЖЕФ ЗАХАР	Что же значит военная история? Размышления по поводу одной дискуссии 863
ОБЗОР	
АДАМ ЗАМОЙСКИЙ	Роковой поход на Россию Наполеона в 1812 году. <i>(Теофил Биро)</i> 873
РОЛАНД МАРУЖ	За героизм и самоотверженные подвиги. Сборник павших смертью храбрых и посмертно награжденных наших солдат. 1939–1945 гг. <i>(Шандор Сакай)</i> 879
МИКЛОШ М. САБО	История Военной Академии имени Миклоша Зрини, 1961–1969 <i>(Иван Патаки)</i> 881
* * *	Militaria Antiqua. Новая военно-историческая серия из России. <i>(Янош Жольт Пинтер)</i> 885
РИХАРД ОСГУД	The Unknown Warrior. An Archaeology of the Common Soldier <i>(Жольт Тот)</i> 887
* * *	Вестник Военно-Исторического Музея 10. – Acta Musei Militaris in Hungaria <i>(Ева Б. Халас)</i> 889

HERMANN RÓBERT

*I. Ferenc József
és a megtorlás*

U-M-K

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

**Vierteljahresschrift des Instituts und
Museums für Militärgeschichte**

Gründungsjahr: 1888

Direktor Róbert Hermann

Chefredakteur: Ferenc Csákváry

Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner

Redakteurin Katalin Mária Kincses

Redaktionskomitee:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für
Militärgeschichte des Ministeriums für
Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postan-
schrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

2400,- HUF/Jahr, 600,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai
Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

**Поквартальный Журнал Института
и Музея Военной Истории**

Год основания: 1888

Директор: Роберт Херманн

Главный редактор: Ференц Чаквари

Ответственный редактор: Габор Хаушнер

Редактор: Каталин Мария Кинчеш

Редакционная коллегия:

Габор Агостон, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель), Йозеф Холло, Миклош Хорват, Ференц Ленкефи, Йозеф Лугоши, Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палффи, Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Шандор Сакай, Дьердь Секей, Ференц Тотх, Аладар Урбан, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми, Йозеф Захар

Издает: Институт и Музей
Военной Истории
Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 2400, на 1 квартал 600 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр
А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

E számunk tartalmából

„Az első világháború négy éve alatt jelentősen megváltozott a háború képe – 1918-ra a hadászat és harcászat teljesen más elvek mentén körvonalazódtak, mint a világháború előtt, illetve annak első hónapjaiban. A haditechnikai fejlődés következtében új fegyvernemek jelentek meg, és ezek közül egyértelműen a katonai repülés mondhatja magáénak a leggyorsabb fejlődést. Mindez hatványozottan igaz, ha az alapvetően agrár beállítottságú Osztrák–Magyar Monarchiáról beszélünk, hiszen az alacsony ipari fejlettség, az állandó nyersanyaghiány és a Monarchia minden egyéb problémája ellenére is képes volt egy többé-kevésbé ütőképes repülőcsapatot létrehozni. (...) 1918 október végére 4768 szárazföldi és 413 vízi repülőgépet, valamint 4765 repülőgépmotort gyártottak a Monarchia gyárai, amelyek (...) minőségileg nagyon sok esetben egyenrangúak voltak az antant államok gyártotta gépekkel. A háború végéig a Monarchia repülőcsapatainál 77 tábori repülőszázadot állítottak fel, melyek közül 1918 októberében 68 aktív volt, de az óriási repülőgép- és pilótahiány ellenére további 11 nem repülhetett.”

(Czirók Zoltán: A magyar repülőcsapatok 1918–1919. évi történetéhez)

„A világháborús tapasztalatok azonban azt is bebizonyították, hogy a katonai eszközök, a légi- és a légvédelmi tüzérség nem elegendő a légitámadások elhárítására és hatásuk csökkentésére. Szükség van a polgári légvédelem kiépítésére, a lakosság élet- és vagyonbiztonságát szolgáló speciális rendszabályokra, létesítményekre, szervezetekre is. A háborúban résztvevő államok számos rendelkezést hoztak a hátszág légitámadások elleni védelme érdekében. (...)

Az Osztrák–Magyar Monarchiában a hátszág légitámadás elleni védelmének kiépítésére 1917 tavaszán történt átfogó intézkedés. Április 1-jén a közös (k. u. k.) Hadügyminisztérium központi légvédelmi irányelveket adott ki. Megszervezték a Mögöttes Országrészek Légjárómű Elhárító Szolgálatát (Luftfahrzeugaabwehrdienst im Hinterland – LFAD). A hátszágban működő katonai kerületekben helyi LFAD parancsnokságokat állítottak fel, melyek mind a katonai, mind a polgári légvédelmet irányították. (...)

A Magyar Királyság területén 6 LFAD körzetet alakítottak ki, Budapest, Szeged, Kassa, Pozsony, Kolozsvár és Zágráb központtal. A magasabb katonai parancsnokságok vezérkari osztályaira egy-egy légjárómű elhárító előadó került kinevezésre. Az egyes városok, hadiüzemek légvédelmét a helyi katonai alakulatok állományából kijelölt LFAD tisztek irányították.”

(Olasz Lajos: Lépések a honi légvédelem kiépítésére Magyarországon az 1920-as években)

„A 1944. évi normandiai harcokról az elmúlt 65 esztendőben számtalan könyv, tanulmány, szacikk és egyéb publikáció látott már napvilágot. Ezek a munkák feldolgozták a hadműveletek csaknem minden apró részletét, bemutatták a harcoló felek felszerelését, fegyverzetét, harcászatát, vezetési módszereit és hadászati-hadműveleti döntéseit.

Valóban: a német hadműveleti és hadászati vezetési szintek legtöbb dokumentuma fennmaradt, és ezek a hadtörténészek rendelkezésére állnak. Azonban a Normandiában bevetett német csapatok saját, harcászati szinten keletkezett, (...) úgynevezett csapatanyaga csak a legkritikább esetben kerülhetett levéltárba. Ez az irategyüttes főleg az adott alakulatok hivatalos hadinaplóiból és annak mellékleteiből (különféle jelentésekből, kimutatásokból, táviratokból, térképvázlatokból, stb.) állt. A dokumentumok döntő többsége a (...) visszavonulás során, szándékoltan vagy véletlenül, de megsemmisült. Ezért is tartjuk kiemelt jelentőségűnek, hogy a Caen és Falaise környéki (...) harcok egyik német főszereplőjének, a 12. „Hitlerjugend” SS-páncélososztály csaknem teljes normandiai csapatanyaga fennmaradt a Cseh Haderő prágai Hadtörténelmi Levéltárában.

E rendkívül gazdag korabeli irategyüttes adatainak döntő többsége eddig még sem a téma nemzetközi, sem pedig magyarul kiadott szakirodalmában nem jelent meg. Ezért (...) a hadosztály „páncélozott ökleként” alkalmazott, Panther harcokocsikkal felszerelt 12/I. SS-páncélososztály 1944 nyarán keletkezett eredeti iratait magyar nyelven szinte teljes terjedelmében közzé tesszük.”

(Számveber Norbert: A német 12/I. SS-páncélososztály harcai Normandiában)

